ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА

BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN

Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ аз соли 2007 нашр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007

№ 3 (52), 2024

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ
ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ №3 (52), 2024
Муассис: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

САФАРОВ Ш.А. – *доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:
КАРИМЗОДА М.Б. – *доктори илмҳои педагогӣ, саркотиби илмии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

КОТИБИ МАСЪУЛ:
МУҲИДДИНЗОДА Б. – *номзади илмҳои педагогӣ, ёрдамчии президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:
ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
ШАРИФЗОДА Ф. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
КАРИМОВА И.Х. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
БОБИЗОДА Ғ.М. – *узви пайвастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор*
НУЪМОНОВ М. – *узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
ШЕРБОЕВ С. – *узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон,доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
НЕЪМАТОВ С.Э. – *доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
ГУЛМАДОВ Ф. – *доктори илмҳои педагогӣ*
АБДУРАШИТОВ Н. – *номзади илмҳои психология, мудири шуъбаи инноватсия ва технологияи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:
САИДЗОДА Р.Ҳ. – *вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
ХУВАХТЗОДА Қ.Х. – *президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*
ҶӮРАЗОДА Ҷ.Х. – *муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
НАҶМИДДИНИЁН А.М. – *директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ*
МИРЗОЗОДА Н. – *ректори Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф*

Маҷалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла ба Феҳристи нашриёҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.
Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмии Россия ворид карда шудааст.
Маҷалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: *734063 , ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов – 11/2, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*
E-mail: *att@maorif.tj* ***Сомона:*** *payom-att.tj,* ***тел.:*** *+992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40*

ISSN 2222-9809

Индекси обуна: 77727

© *Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*, 2024

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ
ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Научно-просветительский и учебно-методический журнал №3 (52), 2024
Учредитель: Академия образования Таджикистана

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САФАРОВ Ш.А. *– доктор педагогических наук, президент АОТ*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. *– доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. *– кандидат педагогических наук, пом. президента Академии образования Таджикистана*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
ШАРИФЗОДА Ф. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
КАРИМОВА И.Х. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
БОБИЗОДА Г.М. *– академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор*
НУЪМОНОВ М. *– член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
ШЕРБОЕВ С. *– член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор*
НЕГМАТОВ С.Э. *– доктор педагогических наук, профессор*
ГУЛМАДОВ Ф. *– доктор педагогических наук*
АБДУРАШИТОВ Н. *– кандидат психологических наук, зав. отделом инновации и технология обучении Академии образования Таджикистана*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. *– министр образования и науки Республики Таджикистан*
ХУВАХТЗОДА К.Х. *– президент Национальной Академии наук Таджикистана*
ДЖУРАЗОДА Дж. *– первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан*
НАДЖМИДДИНИЁН А.М. *– директор Института развития образования имени А. Джами АОТ*
МИРЗОЗОДА Н. *– ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования*

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: *734063, г. Душанбе, ул. А. Адхамова – 11/2, Академия образования Таджикистана*
E-mail: *att@maorif.tj* ***Сайт:*** *payom-att.tj,* ***тел.:*** *+992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40*

ISSN 2222-9809

Индекс подписки: 77727

© *Академия образования Таджикистана*, 2024

BULLETIN
OF ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN

Scientific-educational-methodical journal №3 (52), 2024
Founder: Academy of Education of Tajikistan

CHIEF EDITOR:
SAFAROV SH.A. – *Doctor of Pedagogical sciences, the President* of *AET*

DEPUTY CHIEF EDITOR:
KARIMZODA M.B. – *Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET*

EXECUTIVE SECRETARY:
MUHIDDINZODA B. – *Candidate of Pedagogical Sciences, assistant the president Academy of Education of Tajikistan*

EDITORIAL TEAM:
LUTFULLOZODA M. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
SHARIFZODA F. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
KARIMOVA I.KH. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor*
BOBIZODA G.M. – *Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor*
NUMONOV M. – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
SHERBOEV S. – *Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor*
NEGMATOV S.E. – *Doctor of pedagogical sciences, professor*
GULMADOV F. – *Doctor of pedagogical sciences*
ABDURASHITOV N. – *Candidate of Psychological Sciences,Head of the Department of innovation and learning technology of the Academy of Edication of Tajikistan*

EDITORIAL COUNCIL:
SAIDZODA R.H. – *Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
KHUVAKHTZODA K.H. – *President of the National Academy of Sciences of Tajikistan*
JURAZODA J.H. – *first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
NAJMIDDINIYON A.M. – *Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET*
MIRZOZODA N. – *Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators*

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.
The journal is included in the database Of the Russian science citation index
The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059/MD.

Address: *734063, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov Str., Academy of Education of Tajikistan*
E-mail: att@maorif.tj ***Site:*** payom-att.tj, ***phone:*** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

Subscription index: 77727

© ***Academy of Education of Tajikistan*, 2024**

М У Н Д А Р И Ҷ А

Саҳ.

СИЁСАТИ МАОРИФ

САФАРОВ Ш.А., РАХИМОВ М.М.
Неруи тарбиявии чорабиниҳои варзишӣ ва нақши онҳо дар ташаккули ватандӯстии насли наврас.. *13 - 18*

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА

БАЙЗОЕВ А.
Китобҳои дарсии нави забони тоҷикӣ: зарурат, умумият ва тафовутҳои онҳо аз китобҳои дарсии ҷорӣ (дар мисоли китоби дарсии синфи якум).............................. *19 – 24*

САИДЗОДА А.Р.
Моҳияти татбиқи раҳёфти системавӣ дар ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим................................. *24 – 32*

САФАРОВ Ш.А., ҚАЛАНДАРБЕКОВА Б.Х.
Таҷрибаи гузаронидани дарси тарбияи ҷисмонӣ бо истифода аз бозиҳои серҳаракати миллӣ... *33 – 37*

НАЗАРОВ Х. Д.
Фарҳанги тарбия дар фолклори тоҷик... *38 – 41*

РАҶАБОВА З. Б.
Рушди фаъолияти фикрии хонандагони хурдсол дар раванди таълим........................ *42 – 47*

РАҲИМОВА И.И.
Афсурдагии психологии муаллимон: сабаб ва оқибат……………………………...……. *47 – 55*

АБДУВОҲИДОВА Т.Н.
Самаранок гардонидани омодасозии касбӣ-меҳнатии омӯзгорони оянда тавассути риояи принсипи алоқамандии фанҳои забон ва тахассусӣ....................................... *55 – 61*

ДАДОБОЙЗОДА Ҳ.П.
Тарбияи ватандӯстии хонандагон ҳамчун заминаи ташаккули ӯҳдадории ҳарбӣ-шаҳрвандӣ дар шароити муосир.. *61 – 65*

АРБОБОВА Ф.А., ДАВЛАТЗОДА Ф.И.
Асосҳои педагогии рушди иҷтимоии кӯдакони синни калони томактабӣ ва хонандагони хурдсол дар оила.. *65 – 70*

ЖЕН Ген Тян
Мероси педагогии Конфутсий - сарчашмаи беитмоми тарбияи инсон дар ҳама давр... *70 – 76*

ИСКАНДАРОВА М.Р.
Марказҳои илмӣ-таҳқиқотии психологӣ дар Тоҷикистон: маълумотномаи таърихӣ……………………………………………………………...………………. *76 – 79*

НАЗРИЕВА Ҷ.М.
Ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои адабиёти рус... *79 – 85*

ШАРИПОВ А.
Технологияи ташаккули муошироти инноватсионӣ ҳамчун меҳвари рушд дар тайёр кардани омӯзгорони оянда.. *86 – 91*

САТТОРОВА Ш.А.
Истифодаи усули салоҳиятнокӣ барои тайёр кардани омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ... *91 – 94*

МУРОДОВА Ш.С., ҚУРБОНОВА Ҷ.А.
Хусусиятҳо, арзишҳо ва тамоюлҳои рушди фарҳанги муосири аврупоӣ.................... *94 – 98*

НАИМОВ Қ.Т.
Худомӯзӣ ва худтарбиятии шахсӣ ҳамчун омили худтакмилёбии касбии омӯзгори оянда.. *99 – 103*

ШАРИПОВА М.С.
Заминаҳои иҷтимоӣ-педагогии истифодаи анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи ахлоқии хонандагон... *103 – 108*

ДАВЛАТШОЕВА А.
Баъзе масъалаҳои назариявии тайёркунии кадрҳо барои органҳои ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.. 108 – 113
ХОҶАЕВ Қ.Т.
Неруи ҳофиза ва тақвияти он дар тафаккури шогирдон... 114 – 118
БОБОҶОНОВА Д.Ш.
Технологияҳои рақамии муосир дар таълими шахсиятнокунидашудаи забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ.. 118 – 122
АБДУРАШИТОВ Н.Ф.
Тавсифи стресс ҳамчун ҳолати манфии эмотсионалӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ.. 122 – 129
АБДУЛОЗОДА Л.А.
Ҷанбаҳои назариявии таъсири арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар такмилёбии худмубрамсозии шахсияти хонандагони синни калони мактабӣ............................ 129 – 134
ГАФОРӢ М.Ғ.
Баъзе ҷиҳатҳои амсиласозии тезамалии касбии омузгорони забони русӣ дар мактабҳои миллӣ.. 134 – 138
САФАРОВ Ш.А., ҚАЮМОВ М.И.
Асосҳои педагогӣ ва методи омӯзиши варзиши шарқии “Ката”............................. 138 – 146
САБУРӢ Х. М., ОҚИЛОВА М.К.
Ташаккули салоҳияти маърифатӣ-таҳлилии хонандагони хурдсол тавассути ҷалби онҳо ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ.. 146 – 152
МУРОДОВА Ш.С.
Ҳадафҳои барномавӣ ва асосҳои илмӣ-назариявии ташаккули шахсияти дорои услуби тафаккури тағйирёбанда дар раванди муносибатҳои даврии “донишгоҳ-мактаб”.. 153 – 159
САИДОВ Н.Т., ҲАСАНЗОДА А.Ҳ.
Усули ташхис як ҷузъи самаранокгардонии таълим дар фаъолияти инноватсионии омӯзгор.. 159 – 164
ШЕРОВ Р.А.
Мавқеи урфу одат ва анъааҳои халқӣ дар тарбияи фарҳанги рафтори ахлоқии мактаббачагони хӯрдсол.. 164 – 169
ҶӮРАЕВ Ҳ., НАЗАРОВА Р.
Масъалаҳои таълим ва тарбия дар заминаи афкори Пешвои миллат....................... 169 – 174
ШАРИПОВА З.Н.
Ташаккули зеҳни кӯдакон дар раванди омӯзиши осори хурди адабиёти гуфторӣ..... 174 – 178
САФАРОВ Ш.А., МИРАЛИЁН Х.А.
Хусусиятҳои таъминоти барномавӣ ва методии машғулиятҳо бо истифода аз тик дар муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ.. 178 – 183
АҲМАДЗОДА Б.С., АБДУЛАҲАДОВА А.С.
Рушди тик дар муҳити таълим ва тайёр кардани мутахассисони дорои маълумоти олии касбӣ.. 183 – 188

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ

МИРЗОЗОДА Р.Р.
Тайёр намудани омӯзгорони математикаи олӣ ба ташаккули фаъолияти эҷодии донишҷӯен дар шароити низоми кредитии таҳсилот... 189 – 194
АБДУКАРИМОВ М.Ф., ЮСУФЗОДА К.Б., НАЗАРОВ А. П.
Методикаи ташкили дарсҳои амалӣ ва корҳои санҷишӣ аз назарияи эҳтимолият дар мисоли мавзуи “Таърифи классикии эҳтимолият”.. 194 – 204
НАЗАРОВ М.С.
Истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳои информатика...................................... 204 – 208
ОРИФОВ А., ҒУЛОМОВА З.
Нақши корҳои беруназсинфӣ дар рушди маърифати экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.. 209 – 212

НАЗАРОВ А.П., РАҶАБЗОДА Ҳ.Х., ҚАЮМОВ Ш.А.
Нақши арзёбии воқеъбинонаи дониши математикӣ дар инкишофдиҳии тафаккури мантиқӣ ва машқи хотираи хонандагони синфҳои ибтидоӣ.................................... 213 – 221
РАҶАБОВА С.Ҷ.
Бартариҳо ва камбудиҳои ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони оянда математика... 221 – 230
ТУРСУНБОЕВА З.С.
Ҷойгоҳи химия дар низоми таҳсилоти олии касбии тиббӣ.................................... 231– 238
ШЕРМАТОВ Ш.М.
Усули салоҳият ба гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ аз фанни физика... 238 – 243
НАЗАРЗОДА Р.С.
Баландбардории самаранокии таълими барномасозӣ тавассути низомҳои санҷиши худкори барномаҳо.. 243 – 253
КАРИМЗОДА М.Б., ҚУРБОНОВ Н.Н.
Ҷузъҳои таркибӣ-муҳтавоии салоҳиятнокии касбии омӯзгори технологияи иттилоотӣ.. 254 – 262
ҶӮРАЕВ Х.Ш., КАМОЛОВА Ҷ.С.
Шарҳи назариявии асосҳои моделсозии математикӣ дар ташаккули тафаккури математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.. 262 – 275
ИСМОИЛЗОДА Б.М.
Усулҳои таълими хонандагони болаёқат аз фанҳои дақиқ тавассути муносибати босалоҳият ба таълим... 276 – 282
ҲАЙЁТОВ Қ.Э.
Усулҳои такмил додани малакаҳои эҷодии донишҷӯён бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ.. 282 – 286
НАЗАРОВ Д.А.
Маслиҳатҳои методӣ оид ба сохтани графики функсияҳои алгебраи синфҳои 7-9-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.. 286 – 292

Ба таваҷҷуҳи муаллифон 293

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

САФАРОВ Ш.А., РАХИМОВ М.М.
Воспитательный потенциал спортивных мероприятий и их роль в формировании патриотизма подрастающего поколения……………….....…………………………… 13 - 18

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

БАЙЗОЕВ А.
Новые учебники таджикского языка: их необходимость, общность и отличия от существующих учебников (на примере учебника для первого класса)...................... 19 – 24
САИДЗОДА А.Р.
Сущность применения систематического подхода в формировании эстетической культуры студентов в условиях кредитно-рейтинговой системы образования... 24 – 32
САФАРОВ Ш.А., КАЛАНДАРБЕКОВА Б.Х.
Практика проведения урока физической культуры с использованием таджикских национальных подвижных игр……………………………………........................... 33 – 37
НАЗАРОВ Х. Д.
Культура воспитания в таджикском фольклоре…………………………………... 38 – 41
РАДЖАБОВА З.Б.
Развитие мыслительной деятельности младших школьников в процессе обучения... 42 – 47
РАХИМОВА И.И.
Психологическое выгорание учителей: причины и последсвия…………………….. 47 – 55
АБДУВОХИДОВА Т.Н.
Оптимизация профессионально-трудовой подготовки будущих учителей средством соблюдения принципа связи языковых учебных дисциплин с профильными учебными дисциплинами…………………………...………………………………………. 54 – 61
ДАДОБОЙЗОДА Х.П. *Воспитание патриотизма учащихся как основа формирования гражданского воинского долга в современных условиях..................* 61 – 65
АРБОБОВА Ф. А., ДАВЛАТЗОДА Ф.И.
Педагогические основы социального развития старших дошкольников и младших школьников в семье…………………………………………………………………….. 65 – 70
ЖЕН Ген Тян
Педагогическое наследие конфуции неиссякаемый источник воспитания человека во все времена………………………………………..………......…………………. 70 – 76
ИСКАНДАРОВА М.Р.
Психологические научно-исследовательские центры в Таджикистане: историческая справка…………………………………………………………….………. 76 – 79
НАЗРИЕВА Дж.М.
Развитие духовно-нравственных качеств старшеклассников на уроках русской литературы... 79 – 85
ШАРИПОВ А.
Организация инновационной коммуникации учителей средней школы как педагогическая проблема... 86 – 91
САТТОРОВА Ш.А.
Использование компетенционного метода для подготовки будущих учителей иностранных языков... 91 – 94
МУРОДОВА Ш.С., КУРБОНОВА Дж.А.
Особенности, ценности и тенденции развития современной европейской культуры... 94 – 98
НАИМОВ К.Т.
Самообразование и самовоспитание как фактор профессионального самосовершенствования будущего учителя... 99 – 103

ШАРИПОВА М.С.
Социально-педагогические области использования семейные традиции в нравственном воспитании учащихся... 103 – 108
ДАВЛАТШОЕВА А.
Некоторые теоретические вопросы подготовки кадров для правоохранительных органов Республики Таджикистан... 108 – 113
ХОДЖАЕВ К.Т.
Значение память и её восстановление в мышление молодёжи................................. 114 – 118
БАБАДЖАНОВА Д.Ш.
Современные цифровые технологии в личностно ориентированном обучении русскому как иностранному... 118 – 122
АБДУРАШИТОВ Н.Ф.
Описание стресса как негативного эмоционального состояния у школьников........ 122 – 129
АБДУЛОЗОДА Л.А.
Теоретические аспекты влияния духовно-нравственных ценностей на развитие личности старшешкольников... 129 – 134
ГАФОРИ М.Ғ.
Некоторые аспекты моделирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах………………………………………….... 134 – 138
САФАРОВ Ш.А., КАЮМОВ М.И.
Основы педагогические и методические обучения восточным спорта "Ката"….... 138 – 146
САБУРИ Х.М., ОҚИЛОВА М.К.
Развитие интеллектуально-аналитических навыков младших школьников путем их вовлечения в научно-исследовательскую деятельность....................................... 146 – 152
МУРОДОВА Ш.С.
Программные цели и научно-теоретические основы формирования личности с вариативным стилем мышления в процессе циклической взаимосвязи «вуз-школа»………………………………………………………………………………….... 153 – 159
САИДОВ Н.Т., ХАСАНЗОДА А.Х.
Диагностический метод – элемент педагогической эффективности инновационной деятельности педагога……………………………………………………………………… 159 – 164
ШЕРОВ Р.А.
Место народных обычаев и традиций в воспитании культуры нравственного поведения детей младшего школьного возраста……………………………………. 164 – 169
ДЖУРАЕВ Х., НАЗАРОВА Р.
Вопросы образования и воспитания на основе воззренный Лидера нации…….…… 169 – 174
ШАРИПОВА З.Н.
Развитие интеллекта детей в процессе изучения небольших произведений устной литературы………... 174 – 178
САФАРОВ Ш.А., МИРАЛИЁН Х.А.
Характеристика програмно~методического обеспечения занятий с использованием икт в физкультурных вузах……..........................……...………………………. 178 – 183
АҲМАДЗОДА Б.С., АБДУЛАҲАДОВА А.С.
Развитие икт в образовательную среду и подготовке специалистов с высшим профессиональным образованием………………………………….………………….. 183 - 188

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

МИРЗОЗОДА Р.Р.
Подготовка преподавателей высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования..................... 189 – 194
АБДУКАРИМОВ М.Ф., ЮСУФЗОДА К.Б., НАЗАРОВ А. П.
Методика организации практических занятий и контрольных работ по теории вероятностей на примере темы классического определения вероятности…….……. 194 – 204
НАЗАРОВ М.С.
Использование метода проекта на уроках информатики……………………………. 204 – 208

ОРИФОВ А., ГУЛОМОВА З.
Роль внеклассных занятий в развитие экологического познания учащиеся начальных классов…………………………………………………………………………….…………….... 209 – 212
НАЗАРОВ А.П., РАДЖАБЗОДА Х.Х., КАЮМОВ Ш.А.
Роль объективной оценки математических знаний в развитии логического мышления и тренировке памяти учащихся начальных классов............................ 213 – 221
РАДЖАБОВА С.Дж.
Примущества и недостатки формирования педагогической культуры будущих учителей математики……………………………………………………………… 221 – 230
ТУРСУНБОЕВА З.С.
Роль и место химии в системе высшего медицинского образования....................... 231 – 238
ШЕРМАТОВ Ш.М.
Компетентностний подход при проведение внеклассных занятий по физике…….. 238 – 243
НАЗАРЗОДА Р.С.
Повышение эффективности преподавания программирования обучения посредством автоматизированных систем проверки программ............................ 243 – 253
КАРИМЗОДА М.Б., КУРБОНОВ Н.Н.
Составные содержательные компоненты профессиональной компетентности учителя информационной технологии... 254 – 262
ДЖУРАЕВ Х.Ш., КАМАЛОВА Дж.С.
Теоретический обзор основ математического моделирования в формировании математического мышления учащихся начальной школы в общеобразовательном учреждении.. 262– 275
ИСМОИЛЗОДА Б.М.
Методика обучения одарённых учащихся по точным предметам через компетентностный подход к обучению.. 276 – 282
ХАЙЁТОВ К.Э.
Методы совершенствования творческих навыков студентов с использованием информационных технологий………………………………………………………… 282 – 286
НАЗАРОВ Д.А.
Методические рекомендации по изучению функций в курсе алгебры средних основных образовательних учреждений.. 286 – 292

К сведению авторов *.. 293*

CONTENTS

EDUCATIONAL POLICY

Pag.

SAFAROV Sh.A., RAHIMOV M.M.
The educational potential of sports events and their the role in the formation of patriotism of the younger generation........ *13 - 18*

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

BAYZOEV A.
New textbooks of the tajik language: their need, commonality and differences from existing textbooks (based on a textbook for the first grade)........ *19 – 24*

SAIDZODA A.R.
The essence of applying a systematic approach in the formation of aesthetic culture of students in the conditions of the credit rating education system........ *24 – 32*

SAFAROV Sh.A., KALANDARBEKOVA B.Kh.
Practice of fisical culture lessons with using of motorised national games........ *33 – 37*

NAZAROV H.D.
Culture of education in tajik folklore........ *38 – 41*

RAGABOVA Z.B.
The development of mental activity of little reader in the learning process........ *42 – 47*

RAKHIMOVA I. I.
Psychological burnout of teachers: causes and consequences........ *47 – 55*

ABDUVOHIDOVA T.N.
Optimization of the professional-labor preparation of the future teachers by observing the connection between the language and qualification disciplines........ *55 – 61*

DADOBOYZODA Kh.P.
Education of patriotism of students as a basis for the formation of civil military duty in modern conditions........ *61 – 65*

ARBOBOVA F.A., DAVLANZODA F.I.
Pedagogical foundations of social development of older preschoolers and younger schoolchildren in the family........ *65 – 70*

ZHEN Gen Tian
The pedagogical heritage of confucius is an inexhaustible source of human education at all times........ *70 – 76*

ISKANDAROVA M.R.
Psychological research centers in tajikistan: historical background........ *76 – 79*

NAZRIEVA J.M.
Development of spiritual and moral qualities of high school students in russian literature lessons........ *79 – 85*

SHARIPOV A.
Organization of innovative communication of secondary school teachers as a pedagogical problem........ *86 – 91*

SATTOROVA Sh.A.
Using the competence-based method for training future foreign language teachers........ *91 – 94*

MURODOVA Sh.S., KURBONOVA J. A.
Features, values and development trends of modern european culture........ *94 – 98*

NAIMOV K.T.
Self-education and self-education as a factor in the professional self-improvement of a future teacher... *99 – 103*

SHARIPOVA M.S.
Social and pedagogical areas of use family traditions in the moral education of students........ *103 – 108*

DAVLATSHOEVA A.
Some theoretical issues in the training of law enforcement agencies of the Republic of Tajikistan........ *108 – 113*

KHODZHAEV K.T.
The importance of memory and its restoration in the thinking of youth........ *114 – 118*

BABADJANOVA D.Sh.
Modern digital technologies in personalized teaching of russian as a foreign language........ *118 – 122*

ABDURASHITOV N.F.
Description of stress as a negative emotional state in school students........ *122– 129*

ABDULZODA L.A.
Theoretical aspects of the influence of spiritual and moral values on the development of the personality of high school students........ *129 – 134*

GAFORI M.G.
Some aspects of modeling the professional mobility of russian language teachers in national schools.... *134 – 138*

SAFAROV Sh.A., KAYUMOV M.I.
Pedagogical principles and methods of iearning eastern sport "Kata"........ *138 – 146*

SABURI Kh.M., OQILOVA M.K.
The development of intelligent-analytical skills of young schoolchildren through their involvement into research activities........ *146 – 152*

MURODOVA Sh.S.
Programmable objectives and scientific-theoretical bases of the formation of personality with a changing thinking style in the process of periodical relationships "university-school"........ *153 – 159*

SAIDOV N.T., KHASANZODA A.H.
Diagnostic method is an element of pedagogical efficiency of innovative activity of a teacher…………… 159 – 164
SHEROV R.A.
The place of folk customs and traditions in the education of the culture of moral behavior of children of primary school age………………………….. 164 – 169
JURAEV H., NAZAROVA R.
Issues of education and upbringing in the foundation of the word of the Leader of the nation……………... 169 – 174
SHARIPOVA Z.N.
Development of children's intelligence in the process of studying small works of oral literature…………… 174 – 178
SAFAROV Sh.A., MIRALIYEN Kh.A.
Characteristics of the software and methodological support of classes using ict in sports universities… 178 – 183
AHMADZODA B.S., ABDUAHADOVA A.S.
Development of ict in the educational environment and training of specialists with higher professional education………………………………………………………………………………………… 183 - 188

TEACHING TECHNOLOGY

MIRZOZODA R.R.
Training of higher mathematics teachers on the formation of students' creative activity in the conditions of the education credit system.. 189 – 194
ABDUKARIMOV M.F., YUSUFZODA K.B., NAZAROV A.P.
Methodology for organizing practical lessons and tests on probability theory on the example of the topic of classical definition of probability... 194– 204
NAZAROV M.S.
Using the project method in computer science lessons………………………..............................…………….. 204 – 208
ORIFOV A., GULOMOVA Z.
The role of extracurricular activities in development of ecological knowledge primary school students…. 209 – 212
NAZAROV A.P., RAJAZODA Kh.H., KAYUMOV Sh.A.
The role of objective assessment of mathematical knowledge in the development of logical thinking and memory training of primary school students.. 213 – 221
RAJABOVA S.J.
Advantages and disadvantages formation of the pedagogical culture of future mathematics teachers by means.. 221 – 230
TURSUNBOEVA Z.S.
The role and place of chemistry in the system of higher medical education.. 231 – 238
SHERMATOV Sh.M.
Competence-based approach to conducting extra-classroom activities in physics….. 238 – 243
NAZARZODA R.S.
Improving the efficiency of teaching programming through automated program checking systems........... 243 – 253
KARIMZODA M.B., KURBANOV N.N.
The constituent substantive components of the professional competence of an information technology teacher.. 254 – 262
JURAEV Kh.Sh., KAMALOVA J.S.
A theoretical review of the fundamentals of mathematical modeling in the formation of mathematical thinking of primary school students in a general education institution……………….. 262– 275
ISMOILZODA B.M.
Methodology of teaching gifted students in exact subjects through a competence-based approach to teaching... 276 – 282
HAYOTOV K.E.
Methods of improving creative skills of students using information technologies…………….. 282 – 286
NAZAROV D.A.
Methodological recommendations for studying functions in the algebra course of secondary educational institutions.. 286 – 292

For authors……………………………………………….................................……………………… *293*

СИЁСАТИ МАОРИФ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА
EDUCATIONAL POLICY

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СПОРТИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

САФАРОВ Шоди Асомуродович *– доктор педагогических наук, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

РАХИМОВ Мухаммадшо Мирзохон *– ректор Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *mahmadsho@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 901 39 99 99*

Статья посвящается вопросам воспитательного потенциала спортивных мероприятий и их роли в формировании патриотизма подрастающего поколения. При рассмотрении содержания патриотического воспитания, автором выделены в нём несколько взаимосвязанных блоков, раскрывающих суть данного процесса. Авторы утверждает, что каждый из этих блоков должен решать задачи воспитания у молодого человека комплекс патриотических качеств и при этом, создавать условия, погружаясь в которые человек смог демонстрировать эти качества по отношению к другим людям. Поэтому в содержании патриотического воспитания должен быть набор знаний, раскрывающих суть морали, патриотических чувств, а так же способствующих формированию привычки к проявлению патриотизма в своей повседневной деятельности.

Авторы статьи, также, отмечает, что патриотическое воспитание на уроках физической культуры включает в себя создание нормативных санитарно-гигиенических условий, формирование у школьников культурно-гигиенических навыков, ознакомление с правилами здорового питания, утренней гимнастики. На развитие патриотических чувств учащихся оказывают положительное влияние урочные занятия физкультурой, совместные спортивные игры, туристические походы, экскурсии и др.

Ключевые слова*: спортивные мероприятия, воспитательный потенциал, формирование, подрастающее поколение, патриотические качества, проявление патриотизма, патриотическое воспитание, моральные качества, формы и методы, игры, навыки, инструмент, спортивные игры.*

НЕРУИ ТАРБИЯВИИ ЧОРАБИНИҲОИ ВАРЗИШ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛИ ВАТАНДӮСТИИ НАСЛИ НАВРАС

САФАРОВ Шодӣ Асомуродович *– доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

РАҲИМОВ Муҳаммадшо Мизохон *– ректори Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *mahmadsho@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 901 39 99 99*

Мақола ба масъалаҳои иқтидори тарбиявии чорабиниҳои варзишӣ ва нақши онҳо дар ташаккули ватандӯстии насли наврас бахшида шудааст. Ҳангоми баррасии мундариҷаи тарбияи ватандӯстӣ, муаллифон дар он якчанд бахшҳои алоқамандро ҷудо кардааст, ки моҳияти ин равандро ошкор мекунанд. Дар ин росто, муаллифон изҳор медоранд, ки ҳар яке аз ин бахшҳо бояд вазифаҳои тарбияи ҷавонро бо маҷмӯи сифатҳои ватандӯстӣ ҳал кунанд ва дар айни замон шароит фароҳам оранд, ки шахс тавонад ин сифатҳоро нисбат ба одамони дигар нишон диҳад. Аз ин рӯ, дар мундариҷаи тарбияи ватандӯстӣ бояд маҷмӯи донишҳое мавҷуд бошанд, ки моҳияти ахлоқ, ҳиссиёти ватандӯстонаро ошкор кунанд ва инчунин ба ташаккули одати зоҳир кардани ватандӯстӣ дар фаъолияти ҳаррӯза мусоидат кунанд.

Муаллифони мақола, инчунин, қайд мекунад, ки тарбияи ватандӯстӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ фароҳам овардани шароити меъерии санитарӣ-гигиенӣ, ташаккули малакаҳои фарҳангӣ-гигиенӣ дар мактаббачагон, шиносоӣ бо қоидаҳои ғизои солим, машқҳои пагоҳирӯзиро дар бар мегирад. Ба рушди ҳиссиети ватандӯстонаи хонандагон машғулияту дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, бозиҳои дастҷамъонаи варзишӣ, сайругашту сайеҳатҳо, экскурсияҳо ва ғайра таъсири мусбат мерасонанд.

Вожаҳои калидӣ: *чорабиниҳои варзишӣ, неруи тарбиявӣ, ташаккул, насли наврас, сифатҳои ватандӯстӣ, зуҳуроти ватандӯстӣ, тарбияи ватандӯстӣ, сифатҳои ахлоқӣ, шакл ва усулҳо, бозиҳо, малакаҳо, абзорҳо, бозиҳои варзишӣ.*

THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF SPORTS EVENTS AND THEIR THE ROLE IN THE FORMATION OF PATRIOTISM OF THE YOUNGER GENERATION

SAFAROV Shodi Asomurodovich *– Doctor of Pedagogical Sciences, President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamov, 11/2.* ***E-mail:*** *mahmadsho@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 42 10 63*

RAHIMOV Muhammadsho Mirzokhon *– candidate of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov, Dushanbe city, Luchob street, 53.* ***E-mail:*** *mahmadsho@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 901 39 99 99*

The article is devoted to the issues of the educational potential of sports events and their role in the formation of patriotism of the younger generation. When considering the content of patriotic education, the author identifies several interrelated blocks in it, revealing the essence of this process. The author argues that each of these blocks should solve the tasks of educating a young person with a set of patriotic qualities and at the same time create conditions in which a person could demonstrate these qualities in relation to other people. Therefore, the content of patriotic education should contain a set of knowledge that reveals the essence of morality, patriotic feelings, as well as contributing to the formation of the habit of showing patriotism in their daily activities.

The author of the article also notes that patriotic education in physical education lessons includes the creation of normative sanitary and hygienic conditions, the formation of cultural and hygienic skills among schoolchildren, familiarization with the rules of healthy eating, morning gymnastics. The development of patriotic feelings of students is positively influenced by regular physical education classes, joint sports games, hiking trips, excursions, etc.

Key words: *sports events, educational potential, formation, the younger generation, patriotic qualities, manifestation of patriotism, patriotic education, moral qualities, forms and methods, games, skills, tools, sports games.*

При рассмотрении содержания патриотического воспитания, мы выделили в нём несколько взаимосвязанных блоков, раскрывающих суть данного процесса. Во-первых, патриотическое воспитание предполагает воспитание гуманности в человеке, которая должна стать одним из главных качеств его личности. Во-вторых, патриот, это человек трудолюбивый, мотивированный на труд и обладающий необходимыми для этого умениями. В-третьих, у человека-патриота должны быть выражены такие качества, как коллективизм и гражданственность.

Каждый их этих блоков должен решать задачи воспитания у молодого человека комплекс патриотических качеств и при этом, создавать условия, погружаясь в которые человек смог демонстрировать эти качества по отношению к другим людям. Поэтому в содержании патриотического воспитания должен быть набор знаний, раскрывающих суть морали, патриотических чувств, а так же способствующих формированию привычки к проявлению патриотизма в своей повседневной деятельности.

Воспитывать человека-патриота необходимо с дошкольного возраста. В этом процессе главную роль играют родители, которые своим поведением показывают ребёнку, что такое патриотическое воспитание, формируя у него соответствующие привычки. Системное патриотическое воспитание начинается с приёма детей в общеобразовательную школу. В ходе образовательного процесса у школьников развивается мышление. Учащиеся учатся проявлять чувства, закаляют волю, своё физическое тело, проявляют интерес к общественной, коллективной деятельности.

Уровень патриотического воспитания можно оценить по критериям сформированности у человека моральных качеств, патриотических привычек, потребностей. При этом моральный облик рассматривается, как комплекс поступков личного, коллективного, профессионального характера [7, С. 779-787], [8, С. 161-163].

Основы патриотического воспитания стали предметом исследования многих учёных, в том числе таких известных, как А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, Л.И. Божович; С.Л. Рубинштейн, Л.С. Выготский и др [1], [14].

Анализ их трудов дал нам возможность выделить основные критерии патриотичности личности, под которыми мы понимаем понятия хорошего и плохого, чести и верности, долге и справедливости и др.

Патриотичность, как специфический критерий, можно использовать для самооценки, способности человека ответственно относится к своим поступкам и поведению в повседневной деятельности [5, С. 208-210].

В патриотическом идеале собраны главные понятия о добре, зле, мужестве, воле, красоте, любви. Осваивая их суть, учащиеся школ формируют собственное представление о смысле жизни, своём месте в этом мире. Моральные нормы, закреплённые в обществе, это только источник патриотического поведения человека, которое он должен подтверждать хорошими поступками [11, С. 66-71].

В процессе своего исследования, мы определили и проанализировали идеалы современной молодёжи. В результате выяснили, что у большинства молодых людей они выражаются в целеустремлённости, мужестве, благородстве поступков. Примером для них являются родители, родственники, участвовавшие в Великой Отечественной войне, ветераны труда, известные спортсмены, представители науки, искусства и др.

Мотивация к патриотическим поступкам делает человека ответственным за своё поведение, и прежде всего, речь идёт о моральной ответственности [2, С. 209-216].

Если мы обратимся к словарю философских терминов, то ответственность в нём интерпретируется, как фолософско-социологическое понятие, смысл которого заключается в особых взаимоотношениях личности с другими людьми, коллективом, обществом. Уровень патриотичности школьников во многом зависит от того, как умело взрослые используют опыт детей, их чувства, активность, стремление к самовыражению, трудовой деятельности, здоровому образу жизни. Ведь именно в этих качествах проявляется моральная составляющая патриотического воспитания [9].

Патриотическое воспитание в современной школе стало важной частью педагогического процесса, организованным и управляемым педагогом общеобразовательного учреждения с целью определения у школьников гуманистических идеалов, моральных принципов, патриотических чувств, формирования патриотического сознания, поведения [15].

В условиях глобализации для всего человечества стали актуальными вопросы стабильности социальной, экономической, патриотической, моральной ситуации. Дисбаланс в этих видах отношений приводит к росту правонарушений среди несовершеннолетних, числа наркозависимых, экстремистов. Всё это создаёт серьёзные трудности в воспитании молодёжи. В связи с этим возрастает роль педагогов, родителей, общественности в формировании у детей, подростков и юношей патриотического поведения, устойчивых моральных, волевых качеств, убеждений.

Роль педагога в патриотическом воспитании подрастающего поколения была исследована Г. Фортунатовым. Учёный в своей работе пишет: «педагог с одной стороны является носителей формирующего воздействия в отношении учащихся школ, с другой стороны он является частью коллектива. Таким образом, учитель не только организует учебный класс, но и организуется вместе с учениками» [13, С. 63-69].

Под коллективом в нашем исследовании мы понимаем комплекс личностей, находящихся на стадии формирования, объединённых в процессе выполнения единых социально-биологических функций и находящихся в длительном социальном взаимодействии.

Важной частью патриотического воспитания школьников является воспитание культуры поведения, то есть принятием учащимися на себя комплекса общественных норм, которые проявляют себя при взаимодействии личности с другими людьми в не зависимости от рода деятельности и ситуации, но связанных между собой патриотическими чувствами.

В формировании и развитии детей школьного возраста главное значение имеет деятельность общеобразовательной школы, где они осваивают не только науки, но и познают мир, учатся взаимодействовать между собой и другими людьми, развивают критическое мышление, закаляют волю, получают первые знания о многообразии народов, культур, религий.

Например, во время занятий физкультурой учащиеся учатся правильно выполнять физические упражнения, соотнося их с функциональной направленностью, самостоятельно составлять программу утренней гимнастики. Ученики средних классов уже умеют регулировать уровень своей физической нагрузки во время занятий физкультурой и спортом, учитывая при этом свою физическую подготовку и состояние здоровья. Старшеклассники способны контролировать своё физическое состояние, анализировать личную физическую подготовку и результаты занятий физкультурой.

Кроме этого, они знакомы с техникой безопасности и профилактикой травматизма, способны самостоятельно выбирать для себя спортивную форму исходя из погодных условий и выполняемого комплекса упражнений. При этом школьники находятся в постоянном взаимодействии между собой, преподавателем физкультуры, родителями, в процессе которого

они проявляют определённые чувства, руководствуются нормами поведения, ориентируются не только на свои интересы, но и интересы других людей, коллектива, образовательной организации.

Физическое воспитание в общеобразовательных школах, это гуманистическая дисциплина. Гуманистическая направленность, по мнению И.Х. Каримовой, В. и З. Кряж, И.Э. Унт, должна учитывать особенности личности учеников, уровня их физической готовности, индивидуального опыта, интересов и потребностей [4], [12], [6].

Патриотическое воспитание также имеет гуманистическую направленность, так как одним из его эффективных средств является выполнение физических упражнений, характерных для перцептивной деятельность молодых людей, используемой как дополнение к общепедагогическим методам.

Патриотическое воспитание в школе предполагает организацию отношений разного рода между педагогами и обучающимися. Специфика таких отношений определяется условиями учебной деятельности, направленной в той или иной степени на освоение школьниками гуманистических патриотических ценностей. При этом подобные отношения должны поддерживаться патриотическим регулированием.

Этический гуманизм рассматривается нами, как методологическая база патриотического регулирования. Кроме этого, он используется для гуманизации образования, патриотического воспитания.

Школьные спортивные мероприятия направлены на формирование общей культуры учащихся. Посредством таких мероприятий у школьников формируются двигательные качества, воспитывается патриотизм и мотивация к здоровому образу жизни.

Патриотическое воспитание на уроках физической культуры включает в себя создание нормативных санитарно-гигиенических условий, формирование у школьников культурно-гигиенических навыков, ознакомление с правилами здорового питания, утренней гимнастики. На развитие патриотических чувств учащихся оказывают положительное влияние урочные занятия физкультурой, совместные спортивные игры, туристические походы, экскурсии и др.

Спортивные мероприятия в современной школе играют важную социальную роль, ориентированную на удовлетворение потребности обучающихся в двигательной активности. В свою очередь, достаточные физические нагрузки положительно влияют на эмоциональное, психическое и физическое самочувствие школьников, их работоспособность. Существенно повысить роль физкультурно-спортивных мероприятий в общеобразовательных учреждениях Таджикистана можно за счёт использования потенциала патриотического воспитания, направленного на личностное развитие молодых людей.

Любое спортивное мероприятия требует от ребёнка проявления ответственности. Педагог требует от ученика выполнения определённых правил. В результате у школьников под влиянием учителя формируется ответственность, которая постепенно становится его внутренним мотивом. В дальнейшем человек начинает ответственно относиться ко всем своим поступкам, соотнося их с критериями своей совести.

Эффект спортивных мероприятий проявляется и в комплексе эстетических впечатлений, которые получает школьник. В таким мероприятия, которые рекомендуется проводить в школе, относят: «Старты надежд», «Мама, папа, я, спортивная семья», «Весёлые старты» и др. Кроме этого, учебно-воспитательный процесс, организованный в общеобразовательной школе, должен заинтересовать учащихся в таких международных спортивных форумах, как Олимпийские и Паралимпийские игры, чемпионаты мира, универсиады и т.п.

Во время проведения физкультурно-спортивных мероприятий при выполнении учебно-воспитательных задач педагог должен использовать приёмы и методы, посредством которых ученики совершали поступки, требующие от них проявления упорства, силы воли, мужества, сосредоточенности, ответственности, выдержки. Как пишет в своей работе В.Л. Страковский, только подготовка к предстоящему спортивному соревнованию вызывает у детей много положительных эмоций, отвлекает его от негативных поступков [10].

Патриотическую культуру необходимо формировать у школьников не только посредством организации спортивных соревнований. Для этого так же подойдёт спортивно-массовая работа. Детям можно предложить участие в подвижных играх, красочных выступлений к определённой знаменательной дате, игровых представлениях, в которых развиваются двигательные качества человека, и появляется возможность проявить свой патриотизм, национальную гордость.

Как показала практика работы дошкольных, школьных учреждений, занятость детей в свободное время подвижными играми способствует развитию у них многих качеств, которые необходимы во взрослой жизни. Подвижные игры должны учитывать возраст ребёнка, его физическое и психическое развитие, характер и функциональную готовность. При гармоничном сочетании этих факторов появляется возможность укреплять детский организм, формировать сознании молодого человека мотивации к здоровому образу жизни.

Во время проведения занятий физической культурой, участия в спортивных и массовых мероприятиях школьники учатся соблюдать нормы внешнего вида. Они следят за состоянием спортивной формы, обуви, причёски. Кроме того, ученики стараются быть вежливыми, правильно выполнять упражнения, движения в установленном регламентом порядке. Таким образом, они приобщаются к нормам культуры внешности.

Различные направления спорта имеют свои особенности и специфическую направленность развития тех или иных качеств личности. Художественная гимнастика связана с грациозностью и пластикой движений, лёгкая атлетика с красотой физического тела и подвижностью мышц, плавание с координацией и культурой поведения на воде, спортивные танцы со стилем движений, грацией и мимикой.

Анализ физического развития детей и подростков показал, что физкультурные и спортивные мероприятия помогают молодым людям приобретать навыки, что облегчает их совершенствование во время усложнения техники выполнения в дальнейшем. Дополнительно, этап подвижных игр позволяет ознакомить детей с двигательными упражнениями, что оказывает положительное влияние на формирование у них правильной техники бега, прыжков, сложнокоординированных движений в более старшем возрасте.

Государственная программа общего среднего образования Республики Таджикистан по физическому воспитанию школьников предусматривает при проведении учебных занятий достижения конкретных образовательных и воспитательных целей и по физическому воспитанию школьников акцентирует внимание на формировании здорового образа жизни у молодежи. Это включает не только физическое развитие учащихся, но и их моральное, интеллектуальное и социальное воспитание. Программа направлена на создание условий для всестороннего развития личности, что особенно важно в контексте современных вызовов.

Учебные занятия по физическому воспитанию организуются с учетом возрастных особенностей, потребностей и интересов обучающихся. Они включают разнообразные спортивные игры, гимнастику, легкоатлетические соревнования и другие физические активности, способствующие укреплению здоровья и формированию командного духа. При этом большое внимание уделяется привитию навыков работы в команде и уважению к соперникам.

Важным аспектом программы является интеграция спортивных мероприятий в школьную жизнь, что позволяет развивать у детей лидерские качества и уверенность в себе. Проведение соревнований и выпускных мероприятий создает атмосферу честного соревнования и способствует социализации школьников. Все это является неотъемлемой частью формирования у детей уважения к физической культуре и спорту как важным элементам их будущей жизни.

Не все подвижные игры имеют воспитательное значение, а те из них, где дети выполняют движения, структура, характер которых соответствует двигательным действиям, изучаемым на уроках физической культуры по разделам лёгкая атлетика, баскетбол, гимнастика и др. Это объясняется тем, что приобретённые на занятиях элементарные двигательные навыки впоследствии легко перестраиваются под техники двигательных действий, которые школьники изучают углублённо. Именно поэтому игровой метод наиболее эффективен в начальной школе при проведении патриотических мероприятий.

Школьные спортивные мероприятия также способствуют формированию командного духа и взаимопомощи среди учащихся. Участие в коллективных играх и соревнованиях развивает не только физические качества, но и социальные навыки, такие как умение работать в команде, поддержка и уважение к товарищам. В процессе общения во время тренировок и соревнований у школьников формируются дружеские связи, которые могут способствовать укреплению классового единства и общего духа школы.

Кроме того, спортивные мероприятия создают платформу для развития лидерских качеств. Учащиеся, занимающие роль капитанов команд или инициирующие организацию соревнований, приобретают опыт управления и принятия решений. Такие навыки являются важной составляющей личностного роста и помогают в будущем успешно адаптироваться к различным ситуациям в жизни.

Учителя физической культуры играют ключевую роль в этом процессе, формируя у детей не только физическую активность, но и моральные ценности. Они вдохновляют учащихся стремиться к новым достижениям, поддерживают их усилия и помогают справляться с неудачами, что в свою очередь укрепляет внутреннюю устойчивость и самодисциплину.

Спортивные мероприятия также способствуют формированию чувства сострадания и эмпатии среди учеников. Когда ребята работают над общей целью, они учатся понимать и поддерживать друг друга, что в дальнейшем помогает им строить крепкие отношения не только в рамках спортивной деятельности, но и за пределами её. Это взаимодействие позволяет им осознать важность взаимопомощи и уважения к разнообразию мнений и стилей игры, что актуально и в повседневной жизни.

Кроме того, результаты спортивных соревнований могут служить важным этапом в развитии самосознания у школьников. Независимо от победы или проигрыша, каждый ученик учится извлекать уроки из своего опыта. И это, в свою очередь, формирует более глубокое понимание своих сильных и слабых сторон, что играет ключевую роль в личностном развитии.

Собранные вместе в команду, школьники становятся не только коллегами, но и друзьями, что, безусловно, создает позитивную атмосферу в школе. Это взаимодействие помогает формировать культуру сотрудничества, где каждый ученик чувствует свою ценность и ответственность за общую цель. В конечном итоге, физическая активность в таком контексте становится не только источником здоровья, но и основой для формирования крепкого, дружного сообщества.

Патриотическую культуру у школьников можно развивать через многообразие форм и методов, выходящих за рамки спортивных соревнований. Одним из ключевых инструментов является интеграция в учебный процесс уроков истории и литературы, где учащиеся смогут глубже понять культурное наследие своей страны. Изучение произведений классиков, связанных с патриотизмом, формирует у молодежи чувство гордости за свою родину и осознание своей гражданской ответственности.

Кроме того, важным аспектом является внедрение волонтерских программ и проектов, направленных на благоустройство местного сообщества. Так, участие школьников в акциях по очистке и озеленению территорий, помощь ветеранам и организация культурных мероприятий не только укрепляют патриотические чувства, но и развивают чувство единения и ответственности за окружающий мир.

Творческие конкурсы, посвященные истории и культуре страны, также могут служить источником вдохновения для учащихся. Рисунки, стихотворения и эссе, отражающие патриотическую тематику, становятся не просто выражением художественной мысли, но и инструментом самоидентификации, способствующей формированию активной гражданской позиции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронин, А. С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. – Екатеринбург: ГОУ ВО УГТУ-УПИ, 2021. – 135 с.
2. Ворсина, Е. В., Савельева, М. Г. Моделирование междисциплинарного взаимодействия в вузе // Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика». – 2021. – Т. 31. – №2. – С. 209-216.
3. Гриженя, В.Е. Организация и методические приемы проведения занятий по подвижным играм в вузе и в школе: Учебно-методическое пособие В.Е. Гриженя. - М.: Советский спорт, 2005. – 40 с.
4. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы / И.Х. Каримова: автореф. дис. … д - ра пед. - Душанбе, 2000. – 46 с.
5. Крайник, В. Л., Прищепа, М. А. К вопросу о патриотическом воспитании студентов в современном вузе // Мир науки, культуры, образования. - 2019. - № 2 (75). - С 208-210.
6. Кряж, В.Н. Гуманистическая концепция и практика физического воспитания / В.Н. Кряж. - М., 1996. – 107 с.
7. Куликов, С. П., Новиков, С. В. Особенности патриотического воспитания студентов в отечественных вузах // Московский экономический журнал. - 2019. - № 11. - С. 779-787.
8. Лопуха, Т. Л., Володин, Р. В. Формирование патриотизма у курсантов военных вузов в современных условиях – Текст: непосредственный // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – №2(63). – С. 161-163.
9. Рожков, М. И. Теория и методика воспитания: учебник и практикум для вузов / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во Юрайт, 2020. - 330 с.
10. Страковская, В.Л. 300 подвижных игр для оздоровления детей от 1 года до 14 лет /В.Л. Страковская. - М.: Новая школа, 1994. – 288 с.
11. Томилин, А. Н. О целесообразности применения социального и средового подходов при исследовании патриотизма курсантов морского ВУЗа // Наука. Общество. Личность: материалы I Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: Логос, 2017. – С. 66-71.
12. Унт, И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И.Э. Унт - М.: Педагогика,1974. – 188 с.
13. Фортунатов, Г. Изучение детских коллектив / Г. Фортунатов. - М.: Вестник просвещения, 1925. - №9. - С. 63- 69.
14. Чистяков, А. Л. Возникновение и пути становления спортивных обществ и клубов в Российской империи: Социально-педагогический аспект: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.04 /А.Л. Чистяков. – Малаховка, 1999. – 22 с.
15. Шуткин, С.Н. Педагогические условия воспитания основ самоорганизации личности на уроке физкультуры / С.Н. Шуткин: дис. … канд. пед. наук. – Липецк, 1999. – 192 с.

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY

КИТОБҲОИ ДАРСИИ НАВИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ: ЗАРУРАТ, УМУМИЯТ ВА ТАФОВУТҲОИ ОНҲО АЗ КИТОБҲОИ ДАРСИИ ҶОРӢ (ДАР МИСОЛИ КИТОБИ ДАРСИИ СИНФИ ЯКУМ)

БАЙЗОЕВ Азим *– номзади илми филология, сармутахассиси шуъбаи инноватсия ва психологияи таҳсилоти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *azim_b@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 907 90 70 17*

Дар мақола зарурати таҷдиди назар ба стандарту барномаҳои таълими забони тоҷикӣ дар замони муосир ва дар заминаи онҳо таҳия намудани китобҳои дарсии насли нав асоснок гардида, хусусиятҳои умумӣ ва тафовути онҳо аз китобҳои дарсии ҷорӣ муайян гардидаанд.

Муҳимтарин нукта дар ин маврид чунин аст, ки китоби дарсии Забони модарӣ акнун ба ду қисмат – Забони тоҷикӣ ва Хониши бадеӣ ҷудо гардида, соатҳои таълимӣ ба ду ҳиссаи баробар тақсим карда мешаванд.

Китобҳои дарсии насли нав дар асоси технологияи муосир – таълими проблемавӣ бо дарназардошти муносибати босалоҳият ба таълим таълиф мешаванд. Ҳар дарс, вобаста ба навъи худ, ба қисматҳои алоҳида тақсим шуда, масъалагузорӣ ва ҳалли он дар асоси иҷрои машқҳои мувофиқ дар меҳвари асосӣ қарор дорад. Ҳамчунин, пас аз ҳар мавзуи калонҳаҷм ё боби алоҳида дарсҳои арзёбӣ низ ба назар гирифта мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: *китобҳои дарсии насли нав, муносибати босалоҳият, навъҳои дарс, методологияи таълим дар асоси масъалагузорӣ, метод, сифати таълим, салоҳият.*

НОВЫЕ УЧЕБНИКИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА: ИХ НЕОБХОДИМОСТЬ, ОБЩНОСТЬ И ОТЛИЧИЯ ОТ СУЩЕСТВУЮЩИХ УЧЕБНИКОВ (НА ПРИМЕРЕ УЧЕБНИКА ДЛЯ ПЕРВОГО КЛАССА)

БАЙЗОЕВ Азим *– кандидат филологических наук, главный специалист отдела инновации и психологии образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2.* ***E-mail:*** *azim_b@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 907 90 70 17*

В статье обосновывается необходимость пересмотра стандартов и программ обучения таджикскому языку в современный период и разработки на их основе учебников нового поколения, а также определяются их общие черты и отличия от действующих учебников.

Важнейшим моментом при этом является то, что учебник родного языка теперь разделен на две части – таджикский язык и литературное чтение, а учебные часы разделены на две равные части.

Учебники нового поколения написаны на основе современной технологии проблемного обучения с учетом компетентностного подхода к образованию. Каждое занятие в зависимости от его типа делится на отдельные части, а главной осью является постановка проблемы и ее решение на основе выполнения соответствующих упражнений. Также после каждой основной темы или отдельной главы предлагаются уроки по оценке уровня знаний и способностей учащихся.

Ключевые слова: *учебники нового поколения, компетентностный подход, виды уроков, проблемная методология обучения, метод, качество преподавания, компетенция.*

NEW TEXTBOOKS OF THE TAJIK LANGUAGE: THEIR NEED, COMMONALITY AND DIFFERENCES FROM EXISTING TEXTBOOKS (BASED ON A TEXTBOOK FOR THE FIRST GRADE)

BAYZOEV Azim *– candidate of Philological Sciences, Chief Specialist of the Innovation and Education Psychology Department Tajik Educational Academy, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov St.,* ***E-mail:*** *azim_b@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 907 90 70 17*

The article substantiates the need to revise the standards and programs for teaching the Tajik language in the modern period and to develop new generation textbooks based on them, and also defines their common features and differences from existing textbooks.

The most important point here is that the textbook of the native language is now divided into two parts - the Tajik language and Literary reading, so, the teaching hours are divided into two equal parts.

The new generation textbooks are written on the basis of modern problem-based learning technology, taking into account the competence-based approach to education. Each lesson, depending on its type, is divided into separate parts, and the main axis is the formulation of the problem and its solution based on the implementation of the corresponding exercises. Also, after each main topic or separate chapter, are offered evaluation lessons to assess the students' level of knowledge and abilities.

Key words: *new generation textbooks, competence-based approach, types of lessons, problem-based teaching methodology, method, quality of teaching, competence.*

Заминаи таҳияи китобҳои дарсии ҷорӣ аз забони модарӣ барои синфҳои якуми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2024) ҳанӯз соли 2010 дар доираи татбиқи лоиҳаи Бонки ҷаҳонӣ дар ҳамкорӣ бо ВМИ ҶТ гузошта шуда буд. Тибқи натиҷаҳои озмуни ВМИ ҶТ ҳашт гурӯҳи корӣ барои таҳияи китобҳои дарсии забони модарӣ ва математика барои синфҳои 1-4 таъсис дода шуда, бо дастгирии лоиҳа барои онҳо шароити хуби корӣ фароҳам оварда шуд. Соли 2011 китобҳои нав бо теъдоди ҳар кадом 500-нусхагӣ барои гузаронидани озмоиш ба табъ расид. Дар давоми соли 2011 дар минтақҳаои гуногуни ҷумҳурӣ бо ҷалби мутахассисон ва омӯзгорон озмоиши ин китобҳо ба роҳ монда шуд ва пас аз баррасии ҳамаи фикру андешаҳо ва пешниҳодҳои воридшуда онҳо такмил ёфтанд ва аз соли таҳсили 2012/13 мавриди истифода қарор гирифтанд [5].

Муҳимтарин хусусиятҳои китобҳои нав нисбат ба китобҳои пешин дар мисоли китоби дарсии синфи якум аз инҳо иборат буд:

1. Ба роҳ мондани таълими ҳамгиро – таълими забон ва хониш дар як китоб, истифода аз матнҳо (барои хониш, шунидан, суҳбат кардан роҷеъ ба мазмуни он) дар баробари омӯзиши қоидаҳои забон (овозу ҳарф, имло, калима, ибора, ҷумла);
2. Истифода аз аломатҳои шартӣ барои иҷрои машқу супоришҳо (Бихонед, Нависед, Дар хотир доред, Суҳбат ва ғайра);
3. Таҳияи китоб аз рӯйи як сюжет (Сайругашти Азизҷону Азиза бо Бобои Хирад дар Боғи дониш). Ин фақат барои китоби дарсии синфи якум хос буда, мавзуъҳои омӯзишӣ (хонавода, мактаб, шаҳр, деҳа, ҳайвонот, меваҷоту сабзавот, дӯстӣ, Ватан, инсон ва ғайра) бо номи рамзии "Боғ" (Боғи ОИЛА, Боғи ВАТАН, Боғи ШАҲР...) ишора шудаанд. Азизҷону Азиза (писараку духтараки синфи якум) пас аз хатми "Алифбо" ба сайругашт раҳсипор мешаванд ва дар роҳ ба боғе мерасанд, ки "Боғи Дониш" ном дораду Бобои Хирад (омӯзгор) дарвозабони он аст. Ин Боғ дар дохилаш боз боғҳои дигаре дошт, ки ҳар кадом дарвозаҳои зебо доранд. Барои даромадан ба Боғ бачагон бояд ҳамаи супоришҳои Бобои Хирадро бо ёрии бевосиати ӯ ва шарикдарсон иҷро кунанд...
4. Таҳияи сабти овозии матнҳои китоби дарсӣ (шеъру ҳикояҳо, афсонаҳо, суҳбатҳо...) бо ҷалби ҳунармандони касбӣ ва кӯдакон. Ин ҳам фақат барои китоби синфи якум таҳия гардида, дар дискҳо дастраси омӯзгорону хонандагон гардида буд.
5. Таҳияи китобҳои Роҳнамои омӯзгор. Барои ҳамаи китобҳои забони модарӣ ва математика (синфҳои 1-4) роҳнамоҳои омӯзгор таҳия гардида, дастраси омӯзгорон гардонида шуд. Дар онҳо доир ба сохтори китобҳои нав, усулҳои кор бо матну супоришҳо ва фаъолиятҳои гуногун дар синф ва дигар масъалаҳои таълиму тарбия тавсияҳои методӣ пешниҳод гардиданд [11].
6. Барои аввалин бор дар кишвар пеш аз нашри оммавӣ китобҳои таҳияшуда аз озмоиш гузаштанд, ки дар ҷараёни он аксар пешниҳодҳои омӯзгорону мутахассисон дар таҳияи шакли ниҳоии онҳо ба эътибор гирифта шуданд.

Бо гузашти чанд соли дигар, аниқтараш шуруъ аз соли 2015, ҳамзамон бо ҷорӣ гардидани муносибати босалоҳият ба таълим, китобҳои дарсии мавҷуда таҷдиди назар гардиданд, Вобаста ба тағйироту иловаҳо сабти овозии матнҳои китоби дарсӣ низ таҷдиди назар гардида, шумораи матнҳо бо сабти овозӣ афзоиш ёфт. Дар айни замон китобҳои роҳнамои омӯзгор низ ба шакли густурда такмил ёфта, дастраси омӯзгорон гардиданд [2]. Дар китобҳои роҳнамои омӯзгор, дар баробари пешниҳоди тавсияҳои методӣ, тавсифи ҷараёни ҳар

дарс бо қадамҳо, лаҳзаҳо ва шарҳу тавзеҳот ҷой дода шуданд. Муҳимтар аз ҳама, барои аввалин бор стандарту барномаҳои таълим низ таҳия гардиданд, ки дар онҳо салоҳиятҳои умумиву фаннӣ ва роҳҳои ташаккули онҳо дар ҷараёни таълиму омӯзиши фан шарҳу тавзеҳ ёфтанд. Нашри дуюму сеюми китоби дарсӣ бо дарназардошти муносибати босалоҳият ба таълим солҳои 2017 ва 2018 сурат гирифт [7; 9].

Соли 2020, дар партави дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва чорабиниҳои Вазорати маориф ва илм оид ба беҳтар намудани сифати китобҳои дарсӣ гурӯҳҳои корӣ таъсис дода шуда, китобҳои ҷорӣ аз нав мавриди ташхису арзёбии коршиносон ва омӯзгорон қарор дода шуданд. Дар заминаи ҳамкории муфиди аъзои гурӯҳи корӣ бо муаллифон китобҳои мавҷуда бо дарназардошти талаботи нав доир ба таълиму тарбияи насли нав дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ дар таҳриру такмили нав таҳия гардида, соли 2021 ба нашр расиданд [8]. Соли 2023 низ нашри навбатии китоби дарсӣ ба роҳ монда шуд [6]. Дар маҷмуъ, китоби дарсии Забони модарӣ барои синфи якум шаш маротиба ба нашр расид.

Аз оғози соли 2021, ҳамзамон бо қабули Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [15] ва бо дарназардошти муқаррароти он оид ба такмили стандарту барномаҳо ва таҳияи китобҳои дарсии нав дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд (ЮСАИД) доир ба ҳамаи китобҳои дарсии зинаи ибтидоӣ, аз ҷумла, китобҳои дарсии забони модарӣ стандарту барномаҳои нав таҳия ва тасдиқ гардиданд [3; 13; 14].

Ин марҳиларо метавон таҳаввулоти ҷиддӣ дар таҳияи китобҳои дарсӣ ба қалам дод. Пеш аз ҳама, бо исрори баъзе коршиносон аз таълими ҳамгиро (таълими забон ва хониш дар ҳамгиройӣ) даст кашида, тасмим гирифта шуд, ки минбаъд таълими забон ва хониш барои синфҳои ибтидоӣ ҷудо аз ҳам ба роҳ монда шавад. Роҷеъ ба ин масъала метавон гуфт, ки андешаҳои мухталиф вуҷуд доранд. Таҳлилу баррасии ҷараёни таълими ҳамгиро дар тули солҳои 2012 – 2025 нишон медиҳад, ки айб дар худи моҳияти таълими ҳамгиро нест, балки дар татбиқи он ба саҳлангорӣ роҳ дода шудааст. Дар аксар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон то имрӯз фанни забон дар асоси матнҳо ва кор бо онҳо (хондан, шунидан, таҳлил кардан ва эҷоди матни нав) ба роҳ монда мешавад. Дар Тоҷикистон асосҳои назариявии таълими ҳамгиро аз ҷониби яке аз педагогҳои маъруфи кишвар, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон устод Шарифзода Файзулло дар китоби “Педагогикаи ҳамгиро” [17] ва ҳамчунин дар маҷмуаи мақолаҳо таҳти унвони “Поягузори таълими ҳамгиро” [11] баррасӣ ва таҳлил ёфт. Ба андешаи мо, нокомии чунин тарзи таълим дар он буд, ки мо назарияи онро муфассал шарҳу тавзеҳ додем, аммо дар татбиқи амалии он барои омӯзгорон заминаҳои амалӣ ва тавсияҳои методии заруриро дар вақташ пешниҳод накардем. Ба ибораи дигар, худамон моҳияти таълими ҳамгироро дарк карда аз он ҷонибдорӣ намудем ва китобҳои дарсиро бо дарназадошти он таҳия намудем, вале омӯзгоронро пурра ва ҳамаҷониба натавонистем омода созем. Аммо, новобаста ба бурду бохти таълими ҳамгиро ва андешаҳои мухталиф дар гирду атрофи он, имрӯз ВМИ ҶТ тасмим гирифтааст, ки минбаъд таълими забон ва хониш барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба тарзи алоҳида ба роҳ монда шавад.

Бо дарназардошти ин зарурат, гурӯҳи кории ВМИ ҶТ дар ҳамкорӣ бо лоиҳаҳои “Биё, ҳамроҳ бихонем!” ва “Биё, ҳамроҳ омӯзем!” дар қадами аввал стандарту барномаҳоро таҳия намуд ва дар заминаи он барои озмоиш намунаҳои “Маҷмуаи машқҳо” (забон) ва “Гулчини адабиёти бачаҳо”-ро барои синфҳои 1, 2. 3, 4 таҳия намуда, ба табъ расонд [4]. Дар ҳоли ҳозир таҳияи китобҳои дарсии нав шуруъ шудааст. Вобаста ба ин зарур медонем, ки мулоҳизаҳои худро дар атрофи зарурат ва хусусиятҳои китобҳои нав иброз дошта бошем.

Ҳамагон медонанд, ки ҷорӣ гардидани муносибати босалоҳият ба таълим аз солҳои 2015 шуруъ шуда бошад ҳам, пас аз гузашти қариб 10 сол аксарият бар он андешаанд, ки ба ҳадафҳои он ноил гардидан муяссар нагардид. Дар ин замина метавон аз омилҳои гуногуне ном бурд, ки дар ин роҳ монеа эҷод мекунанд. Агар муҳимтарин омил сатҳи омодагӣ ва касбияти худи омӯзгор бошад, сифати китобҳои дарсӣ ва маводи иловагии таълим, дастрасии омӯзгорон ба технологияҳои нави таълим аз омили дигари муҳим ба шумор меравад. Аз ин рӯ таҳлили интиқодии китобҳои ҷорӣ ва бо дарназардошти натиҷаҳои он таҳия кардани китобҳои нав вазифаи гурӯҳи муаллифон аст.

Китобҳои нав “забони тоҷикӣ” номгузорӣ шудааст. Ин бесабаб нест. Истилоҳи “забони модарӣ” аз замони шуравӣ ба мо ёдгор монда, гунаи тоҷикии “родной язык”-и русист. Ҳақиқати ҳол ин аст, ки дар замони муосир ин забон на барои ҳама забони модарӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар муассисаҳои таълимии тоҷикӣ намояндагони халқу миллатҳои таҳҷоии дигар низ таҳсил мекунанд, Аз ҷониби дигар, мардуми Бадахшон то пой гузоштан ба

муассисаи таълимӣ бо забони модарии худ, ки аз гурӯҳи забонҳои шарқии эронист, такаллум мекунанд. Ниҳоят, дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон китоби дарсӣ бо ин ном таълим дода намешавад.

Соатҳои таълимӣ, ки барои таълими забон ҷудо шуда буданд, акнун ба ду ҳиссаи баробар тақсим мешаванд – нисфе аз онҳо барои забони тоҷикӣ ва нисфи дигар – барои хониши адабӣ. Вале ду чизи муҳимро бояд қайд кард: аввалан, ба тарзи алоҳида ба роҳ монда шудани таълими забон ва хониш ҳаргиз маънои комилан аз ҳам ҷудо кардани онҳо нест, ин фан ба ҳам тавъам буда, яке дигареро пурра месозад. Сониян, дар китоби дарсии забон низ матнҳо ҷойгоҳи махсуси худро доранд. Фарқ дар он ҷост, ки агар матни китоби забон ба хотири омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни забон бошад, матни китоби хониш бо ҳадафҳои рушди хониши бурро, дарки маъно, эҷоди матн ва омӯзиши луғат истифода мешавад. Ташаккули салоҳиятҳои умумӣ, забономӯзӣ ва тарбиявӣ барои ҳар ду фан яксон боқӣ мемонад.

Яке аз эродҳои асосии омӯзгорон доир ба сифати китобҳои дарсии ҷорӣ, аз ҷумла, барои китоби дарсии синфи якум он аст, ки бо вуҷуди хатми зинаи Алифбо (нимсолаи аввал) баъзе хонандагон ҳанӯз ҳам ҳарфу овозҳоро пурра азхуд карда наметавонанд, дар китоби дарсии забон барои қисмати такрори алифбо миқдори соатҳои таълимӣ (10 соат) кофӣ нест. Ин чиз зарурати бори дигар дар сатҳи болотар аз "Алифбо" ҷой додани мавзуъҳои омӯзиши овозу ҳарф, ҳиҷо ва имлоро ба миён гузоштааст.

Дар айни замон имрӯз талабот ба китоби дарсӣ комилан дигаргун гардидааст, ки он ба такмили мафҳуми дарс ва қисматҳои он вобаста аст.

Кадом дарсро метавон дарси муосир номид? Дарси муосир дарсест, ки дар ҷараёни он хонанда аз шунавандаи ғайрифаъол ба иштирокчии фаъоли ҷараёни омӯзиш табдил меёбад. Ин дарси ҳам комилан нав аст ва ҳам робитаро бо гузашта гум намекунад, ба ибораи дигар - дарси мубрам (ҷавобгӯйи талаботи замонавӣ) аст. Мубрам маънои «муҳим», барои замони ҳозира хосро дорад. Ва инчунин он дарси самаранокест, ки бевосита ба манфиатҳои кӯдак, волидони ӯ, ҷомеа ва давлат равона гардидааст.

Моҳияти аслии дарси муосир ягонагии таълим, тарбия ва рушд мебошад. Ҳар як дарс бояд мувофиқи ин фикр тарҳрезӣ ва амалӣ карда шавад. Ҳамин тавр, дарси муосир, пеш аз ҳама, дарсест, ки омӯзгор дар он аз тамоми имкониятҳо барои ташаккули шахсияти хонанда, рушди фаъоли равонии ӯ, азхудкунии амиқу пурмазмуни дониш, ташаккули пояҳои маънавию ахлоқӣ моҳирона истифода мебарад. Бо ибораи дигар, дарси муосир бояд ба ташаккули салоҳият равона шуда бошад. Омӯзгор дар чунин дарс шароит фароҳам меорад, ки тавассути фаъолияти амалӣ ба инкишофи хонандагон мусоидат кунад. Чунин дарс ба ташаккули салоҳиятҳое мусоидат мекунад, ки ба хонанда имкон медиҳанд, то ки ҳам дар вазъиятҳои таълимӣ ва ҳам дар вазъиятҳои ҳаётӣ самаранок амал кунад. Дарси муосир илмомӯзӣ ва андешиданро таълим медиҳад.

Вобаста ба ин, дарси муосир ба китоби дарсии муосир ниёз дорад. Китоби дарсии муосир на фақат барои он аст, ки ба хонанда ягон иттилоъ (маълумот) пешниҳод кунад, балки бештар ба хонанда барои оқилона анҷом додани фаъолиятҳои муайяни омӯзишӣ кумак расонад.

Дар ҷараёни таълиму тарбия гурӯҳи фаъолиятҳоеро ҷудо мекунанд, ки ба истилоҳ "фаъолиятҳои умумӣ (универсалӣ)-и омӯзишӣ" (ФУО) номида мешавад. Намунаҳои ФУО инҳо буда метавонанд: маҳорати муқоиса кардан, маҳорати ба нақша гирифтан, маҳорати асоснок кардани андешаи худ, маҳорати мувофиқа кардан ва ғ. Вобаста ба ин ҳар як саволу супориши китоби дарсӣ бояд ду ҷанбаи таркибиро дар бар гирад: 1) ҷанбаи омӯзиши фан ва 2) ҷанбаи фаъолиятҳои умумиии омӯзишӣ.

Китоби дарсӣ дар баробари интиқоли асосҳои дониш, маҳорату малакаҳои фаннӣ ба хонанда бояд барои комёб шудан ба натиҷаҳои таълим, ки стандарту барномаҳои таълим муайян кардаанд, равона шавад.

Фаъолиятҳоеро, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои таълим равона шудаанд ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд:

1. Фаъолиятҳои маърифатӣ, ки хонандагонро барои ҷустуҷӯ, коркард ва истифодаи маълумот омода месозанд. Ин фаъолиятҳо ба даст овардани чунин маҳоратҳоро дар назар дорад:

- *таҳлил ва таҷзияи ашёи одӣ, таҳияи саволҳо дар асоси таҳлил;*
- *муқоисаи ашё, пайдо кардани заминаҳои муқоиса;*
- *гурӯҳбандии ашё аз рӯйи аломатҳо;*
- *пайдо кардани монандаҳо;*

- *муайян кардани робитаҳои сабабу натиҷа;*
- *таъриф ва муаррифии мафҳумҳо;*
- *муҳокимаронии мантиқӣ;*
- *асоснок намудани андеша ва мавқеи худ;*
- *интихоби манбаъҳои гирифтани маълумот барои ҳалли супориши омӯзишӣ;*
- *таҳлил, муқоиса ва ҷамъбасти маълумоти матнӣ, графикӣ, савтӣ (овозӣ) вобаста ба супориши омӯзишӣ;*

2. Фаъолиятҳои худидоракунӣ, ки имконияти идораи фаъолиятро тавассути *гузоштани мақсад, банақшагирӣ, назорат,ислоҳи фаъолиятҳои худ ва арзёбии пешрафти омӯзиш* таъмин мекунад. Ин фаъолиятҳо ба даст овардани маҳоратҳои зеринро дар назар дорад:

- *гузориши масъалаву супоришҳои омӯзишӣ бо дарназарошти он ки чиро аллакай медонад ва чӣ чизи навро ёд гирифтан мехоҳад*
- *банақшагирии фаъолият барои ҳалли супориши омӯзишӣ бо дарназардошти ба даст овардани натиҷаи интизорӣ;*
- *пешгӯйии наиҷа;*
- *муқоисаи кори иҷрошуда бо нусхаи асл (намуна), пайдо кардани иштибоҳҳо дар кори худ ва шарикдарсон;*
- *ислоҳи иштибоҳҳои худ ва шарикдарсон;*
- *арзёбии кори худ ва шарикдарсон.*

3. Фаъолиятҳои умумииомӯзишии коммуниктивӣ, ки барои рушди қобилиятҳои муқаррар намудан ва дастгирӣ кардани муошırати зарурӣ бо атрофиён, ноил гардидан ба малакаҳои хуби муошират ва ахлоқ мусоидат мекунанд. Ин навъи фаъолиятҳо маҳоратҳои зеринро дар хонанда ташаккул медиҳанд:

- *интихоб ва истифодаи дурусти васоили забонӣ тибқи супориши коммуникативӣ;*
- *таҳияи матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ (тавсиф, ҳикоя, муҳокимаронӣ) дар доираи мавзуъҳои таълимӣ;*
- *таҳияи саволҳое, ки ҷавобҳои муфассалро талаб мекунанд;*
- *таҳияи суханрониҳои хурди оммавӣ дар мавзуъҳои дастрас (тибқи барномаи таълим);*
- *иштирок дар муколамаҳо ва мубоҳисаҳо, риояи одоби муошират;*
- *ҳамкорӣ дар корҳои гурӯҳӣ (дунафара ва бисёрнафара) барои ҳалли масъала (супориш).*

Ба таври умум, мазмуну мундариҷаи китобҳои дарсӣ бояд ба ташаккули натиҷаҳои умумифаннӣ, ки бо таҷрибаи татбиқи онҳо дар фаъолияти амалӣ алоқаманданд, равона шуда бошад.

Ҳамаи ин талабот ва мулоҳизаҳо дар таҳияи китобҳои дарсии нав ба эътибор гирифта шудаанд, ки истифодаи онро аз ҷониби омӯзгорону хонандагон осонтар намуда, самаранокии ҷараёни таълимро таъмин месозад.

АДАБИЁТ

1. Байзоев, А. Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим (дастури методӣ). – Душане: Донишварон, 2018. – 40 с.
2. Байзоев, А. Роҳнамои омӯзгор барои китоби дарсии "Забони модарӣ" синфи 1. - Душанбе: ТоРус, 2016. – 110 с.
3. Барномаи таълими фанни "Забони тоҷикӣ" барои зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Контраст, 2023. – 64 с.
4. Гулчини адабиёти бачаҳо. Синфи 1. Мураттибон: А. Байзоев, А.Азиз, Д.Атоева, Ҳ.Ҷумъаева. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2023. – 52 с.
5. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 1 / Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ. – Душанбе: Собириён, 2012. – 172 с.
6. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 1. / Нашри панҷум. Бо таҳрир ва тасҳеҳи А.Байзоев .– Душанбе: Насли нав, 2023. – 192 с.
7. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 1./ Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ . Нашри сеюм. – Душанбе: Аниса, 2018. – 192 с.
8. Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи якуми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. / Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ – Душанбе: Донишварон, 2021. – 192 с.
9. Забони модарӣ барои синфи якум. / Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ. Нашри дуюм бо таҳрир ва такмили А.Байзоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – 192 с.

10. Мутобиқати стандартҳои фаннӣ, барномаҳои таълим ва роҳнамоҳои омӯзгор ба муносибати босалоҳият: таҳлил ва тавсияҳо // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ. – Душанбе: Нигор, 2018. – С. 46-54.
11. Поягузори таълими ҳамгиро // Маҷмуаи мақолоти Конференсияи саросарии кишвар "Ҷаҳонишавии таҳсилот ва мушкилоти таълими ҳамгиро дар низоми маорифи Тоҷикистон" ба ифтихори 75-солагии академик Файзулло Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 379 с.
12. Роҳнамои омӯзгор (барои китоби дарсии Забони модарӣ, синфи 1) / Байзоев А., Аҳмадбекова А., Машокирова Г., Зубайдова Ҷ., Абдуллоев Ҷ. – Душанбе: Офсет, 2012. – 86 с.
13. Стандарти фанни "Забони тоҷикӣ" барои зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Контраст, 2023. – 36 с.
14. Стандарти фанни "Хониши бадеӣ" барои зинаи таҳсилоти ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Контраст, 2023. – 40 с.
15. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.09.2020, №526.
16. Таҳияи стандарт, барномаи таълим ва роҳнамои омӯзгор барои зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (Дастури методӣ). Мураттибон: Бобизода Ғ., Зиёӣ Х., Акобиров Ш., Исоев К., Байзоев А., Алиев А. – Душанбе, 2020. – 32 с.
17. Шарифзода, Ф. Педагогикаи ҳамгиро. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 512 с.

МОҲИЯТИ ИСТИФОДАИ РАҲЁФТИ СИСТЕМАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТӢ-РЕЙТИНГИИ ТАЪЛИМ

САИДЗОДА Аҳмадшо Раҳматшо *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева,17/6.* ***E-mail****: ahmadsho1984@list.ru,* ***тел.:*** *(+992) 911 25 02 03*

Истилоҳи «система» ҳамчун як чизи том фаҳмида мешавад, ки аз унсурҳо ё ҷузъҳои алоҳида иборат буда, дар муҳити таълимии донишгоҳ ин ҷузъҳо донишҷӯён, муаллимон, таъминоти методӣ, инфрасохтор ва ғайра мебошанд. Ҳамин тавр, яке аз хусусиятҳои муҳимми система мавҷуд будани унсур (қисм)-ҳои ба ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаи раванди муайян мебошад. Дар ин пажуҳиш системаи кредитӣ-рейтингии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ мешавад. Муҳаққиқон ба система чунин таъриф медиҳанд: Система мафҳуми бунёдии таҳқиқоти системавӣ аст. Бе он наметавон предметро аз муҳити атроф ҷудо кард ва баъдан таҳлили системавии онро анҷом додааст [5]. Барои ташаккули система на ҳамкории оддии маҷмӯи унсурҳо, балки таъсири мутақобилаи онҳо дар ба даст овардани самараи интегралӣ ё умумӣ, натиҷа ва ҳадаф, ки ба хотири он ва ба шарофати он унсурҳои унсурҳои зиёди ҷалбшуда дар шакли система ба ҳам меоянд, аҳаммияти принсипиалӣ дорад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар методологияи умумиилмӣ раҳёфти системавӣ ифодакунандаи робитаи умумии падида ва равандҳои воқеияти атроф буда, дар баробари ин таҳқиқ, истифодабарӣ ва баррасии ҳамаи зуҳуроти воқеиятро ҳамчун системаи дорои сохтори умумӣ, принсип ва қонуниятҳои фаъолият тақозо мекунад.

Вожаҳои калидӣ*:* эстетикӣ, , *тарбиякунӣ, худтарбиякунӣ,* муносибат, муваффақият, фарҳанг, эҷодкуӣ, азхуднкунӣ, истифодабарӣ, фаъолгардони, байнишахсӣ, таҷрибаҳои эстетикӣ.

СУЩНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ФОРМИРОВАНИИ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНО-РЕЙТИНГОВОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

САИДЗОДА Ахмадшо Рахматшо *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии, Таджикский международный университет иностранных языков им. Сотима Улугзода, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.* ***E-mail****: ahmadsho1984@list.ru,* ***тел.:*** *(+992) 911 25 02 03*

При этом формирование эстетической культуры обучающихся в условиях кредитно-рейтинговой системы образования, а также управление процессом формирования и развития

личности путем обеспечения благоприятных условий в период существования образовательной системы. система в образовательном учреждении становится эффективной.

Воспитательная система эстетической культуры обучающихся в условиях кредитно-рейтинговой системы образования представляет собой целостный социальный организм, созданный в ходе взаимодействия основных элементов воспитания и обладающий такими интегративными дескрипторами, как образ. коллективной жизни и ее психологической атмосферы. Воспитательная система эстетической культуры обучающихся в условиях кредитно-рейтинговой системы образования может быть создана на базе различных образовательных учреждений.

Ключевые слова: *эстетика, воспитание, самовоспитание, внимание, отношения, успех, культура, творчество, самовыражение, использование, эстетизация, мотивация, формирование эстетического отношения, активизация, межличностные, эстетические переживания.*

THE ESSENCE OF APPLYING A SYSTEMATIC APPROACH IN THE FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF THE CREDIT RATING EDUCATION SYSTEM

SAIDZODA Akhmadsho Rakhmatsho *– PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy of Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Mukhamadiev Str., 17/6.* ***E-mail****: ahmadsho1984@list.ru,* ***phone:*** *(+992) 911 25 02 03*

At the same time, the formation of the aesthetic culture of students in the conditions of the credit rating education system, as well as the management of the process of formation and development of the individual by providing favorable conditions during the existence of the educational system. the system in the educational institution becomes effective.

The educational system of aesthetic culture of students in the conditions of the credit rating education system is an integral social organism created through the interaction of the main elements of education and possessing such integrative descriptors as image. collective life and its psychological atmosphere. An educational system of aesthetic culture for students in a credit-rating education system can be created on the basis of various educational institutions (schools, higher vocational education, institutions of additional education, etc.).

Key words: *aesthetics, education, self-education, attention, relationships, success, culture, creativity, self-expression, use, aestheticization, motivation, formation of an aesthetic attitude, activation, interpersonal, aesthetic experiences.*

Дар шароити муосири иҷтимоӣ-фарҳангӣ яке аз вазифаҳои таҳсилоти олии касбӣ ин ҳангоми ташаккулдиҳии шахсият мутаваҷҷеҳ шудан ба арзишҳои фарҳангӣ, меъёрҳои аҳлоқии рафтор ва идеалҳои эстетикӣ мебошад. Дар ин радиф, дар байни дигар унсурҳои омоданамоии мутахассис унсури эстетикӣ бояд яке аз ҷойҳои аввалро ишғол намояд. Фарҳанги эстетикии шахс як ҷузъи фарҳанги маънавӣ аст, ки аз як тараф бо ақидаҳо дар бораи хислатҳои ҳиссию эстетикии воқеияти атроф, табиат, муҳити объективӣ, муносибатҳо ва рафтори одамон ва аз тарафи дигар бо фаъолии шуур ва фаъолияти эстетикӣ алоқаманд аст.

Моҳияти татбиқи раҳёфти системавӣ дар ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар он аст, ки унсурҳои нисбатан ҷудошуда (маҳдудшуда)-ро на ҳамчун ҷузъҳои мустақил, балки дар ҳамкорӣ, инкишоф ва тағйирёбандагии байниҳамӣ баррасӣ намудан лозим аст. Маърифати кулл, системаи том маънои дар шуури шахс инъикос кардани хосият ва хусусиятҳои хоси худи ӯ дар шакли мафҳуму категорияҳои муайян ва назарияҳо оид ба табиати ботиниаш дорад. «Маърифати том маънои ошкор намуданро дорад: моҳияти он, махсусияти сифатӣ, сифатҳои хоси системавию интегративӣ; таркиби он, тавсифи миқдорӣ ва сифатии қисмҳо ва унсурҳо, ҳамгироӣ ва тобеияти онҳо, қисмҳои асосӣ, яъне он асосе, ки низом ба он такя мекунад; сохтори он, алоқаи байниҳамии ҷузъҳо, муқаррар кардани он, ки чаро ин ҷузъҳо ба якдигар мувофиқ ҳастанд, бо ин роҳ ҳамкорӣ мекунанд, на ба тариқи дигар; вазифаҳои он, яъне фаъолии ӯ, фаъолияти ҳаётӣ, инчунин, вазифаҳои қисмҳо, муайян карданди он, ки чи гуна қисмҳои алоҳида барои вазифаҳои умумӣ «кор» мекунанд; омилҳои интегративӣ ва системавии он, механизмҳое, ки якпорчагии система, такмил ва рушди он, таъсири мутақобиларо таъмин мекунанд; алоқаи он бо муҳити беруна, аз ҷумла иртибот бо як маҷмӯи бузургтаре, ки худ як қисми он аст. [1. с, 491-

492.]. Татбиқи ин раҳёфт дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим имкон медиҳад, ки хусусиятҳои сифатӣ ва хосиятҳои системавие, ки одатан дар ҷузъҳои таркибии системаҳо вуҷуд надоранд, муайян карда шаванд. Барои маърифат кардан ва азнавсозии ҳама гуна объект ин раҳёфт самти умумиилмии методологияи донишҳои махсуси илмӣ мебошад, ки дар омӯзиши объектҳо ҳамчун система асос ёфтааст. Ҷанбаъҳои татбиқи раҳёфти системавӣ истифодаи принсипҳои таҳқиқотро, аз қабили таърихият, мушаххасӣ, баэътиборгирии алоқа ва инкишофи ҳаматарафа дохил мешаванд тақозо мекунад.

Ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим аз инҳо иборат аст:

- омӯзиши назарияи эстетика;
- инкишофи унсурҳои шуури эстетикӣ;
- баланд бардоштани дараҷаи донишҳои эстетикӣ;
- шиносоӣ бо асрҳои бадеӣ;
- иштирок дар эҷодиёти бадеӣ;
- азхуд кардани эстетикаи гуфтор, рафтор ва намуди зоҳирӣ.

Системавӣ будани раванди педагогӣ ба минтақаи фаъоли рушди инсон нигаронида шуда, ҳалли мушкилотеро дар бар мегирад, ки дар ин марҳилаи таълим ба миён меоянд. Аз ин лиҳоз, системаи педагогӣ як объекти дорои сохтори мураккаб аст, ки бо гузашти вақт функсияиҷронамоии унсурҳои он заиф нагардида, балки робитаи байни онҳо мустаҳкамтар мешавад.

Барои татбиқи раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ба принсипҳои асосии он такя кардан зарур аст:

- рӯоварӣ ба азхудкунии бошууронаи мавод;
- басистемадарории қатъии мантиқии раванди таълим;
- баҳамалоқамандии азхуднамоии мавзуъҳои нақшаи таълимӣ;
- муттасилии раванди таълим дар марҳилаҳои гуногуни ташаккули шахсият (боғча, мактаб, донишгоҳ, таҳсилоти баъдидипломӣ);
- ҷудо кардани ахбороти асосии маводи таълимӣ;
- рӯоварӣ ба азхудкунии пурраи маводи таълимӣ;
- азнавҳосилкунии дақиқи маводи омӯхташуда;
- ба қисмҳо ҷудо кардани маводи таълимӣ;
- ба таври даврагӣ аз худ намудани маводи таълимӣ (агар мавзӯъ ба таври кофӣ аз худ нагардида бошад, ба мавзӯи дигар нагузаред, балки ба азхудкунии он муваффақ шавед ва баъд мутобиқи барномаи таълимӣ таҳсилро идома диҳед);
- дар раванди таълим истифода бурдани шакли кори фосилавӣ бо истифода аз системаи муосири иттилоотии таълимӣ;
- рӯоварӣ ба интериоризатсияи сифатҳои аҳлоқӣ, кӯшиш ба худинкишофдиҳӣ ва худтакмидиҳӣ.

Тибқи раҳёфти системавӣ ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим, аз як тараф, раванди ба таври мақсаднок идорашаванда ва аз тарафи дигар, рванди худтанзимкунанда ба ҳисоб меравад. Раванд ва натиҷаи ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим аз мавқеи шахсӣ ва касбии омӯзгор, гуманизатсияи муносибати байниҳамии омӯзгору тарбиятгирандагон вобаста аст.

Дар баробари ин, ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим, ҳамчун идоракунии раванди ташаккулёбӣ ва рушди шахсият тавассути фароҳам овардани шароити мусоид ҳангоми мавҷудияти системаи тарбиявӣ дар муассисаи таълимӣ самаранок мегардад.

Системаи тарбиявии фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ин организми томи иҷтимоӣ мебошад, ки дар ҷараёни таъсири мутақобилаи унсурҳои асосии таълим ба вуҷуд омада, дорои чунин тавсифдиҳандаҳои интегративӣ, аз қабили образи ҳаёти коллектив ва фазои психологии он мебошад. Системаи тарбиявии фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим метавонад дар заминаи муассисаҳои гуногуни таълимӣ (мактаб, муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, муассисаи таҳсилоти иловагӣ ва ғ.) таъсис дода шавад.

Дар таҳқиқоти мо системаи тарбиявии фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ин маҷмӯаи батартибдаровардашудаи унсурҳои сохторӣ

(мақсад, вазифаҳо, фаъолият, субъекти фаъолият, муносибатҳо, муҳити азхудшудаи иҷтимоӣ, идоракунии рушд) мебошад, ки ҳамкории онҳо фароҳам овардани шароити мусоиди психологию педагогӣ ва иҷтимоию педагогиро барои ба таври мақсадноки инкишоф додани шахсияти мутахассиси оянда дар раванди таҳсилоти касбӣ таъмин менамояд. Шароити мусоиди рушди мусбӣ шароите мебошад, ки ҳалли муносиби вазифаҳои вобаста ба синну сол ва мушкилоти шахсӣ муҳимро тавассути усулҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ қобили қабул ва муфиду арзишманд дар партави омодагии касбӣ таъмин мекунанд.

Набудани шароит дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои ҳалли ин мушкилот аз ҷониби писарон ва духтарон (махсусан дар курсҳои поёнӣ) боиси афзоиши шаклҳои номатлуби рафтор (вайрон кардани низоми таълим ва тартиботи дохилӣ, паст шудани нишондиҳандаҳои таҳсил, канорагирӣ аз фаъолияти таълимӣ ва касбӣ, рад кардан ва қатъ намудани он, ки бо хориҷ кардан аз ҳайати донишҷӯён анҷом меёбад) мегардад.

Воситаҳое, ки дар рафти татбиқи раҳёфти системавӣ дар ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим истифода мешаванд:

– этикет ва анъанаҳо (ҳам дар факултету муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ҳам касбӣ ва аз ҷониби гурӯҳ қабулшуда);

– меъёрҳо ва қоидаҳои ҳамкорӣ, инчунин, қоидаҳои рафтори куратор ё омӯзгоре, ки кодекси касбӣ ва ахлоқии касби азхудшавандаро татбиқ менамояд;

– равандҳои бисёрсатҳаи фазои гурӯҳи академӣ, факултет, муассисаи таълимӣ (муассисаи таҳсилоти олии касбӣ);

– ташкили ҳамкорӣ ва таълими он дар доираи ҳаёти факултет ва муассисаи таҳсилоти олии касбӣ.

Раҳёфти системавӣ имкон медиҳад, ки хосиятҳои умумии системавӣ ва тавсифдиҳандаҳои сифатии унсурҳои алоҳидаи система ошкор карда шаванд.

Дар раҳёфти системавӣ системаи педагогӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои зерини ба ҳам алоқаманд баррасӣ карда мешавад: ҳадафҳои таълим, субъектҳои раванди педагогӣ (муаллим ва муҳассилин), мазмуни таълим (фарҳанги умумӣ, бунёдӣ ва касбӣ), усулҳо ва шаклҳои раванди педагогӣ ва зарфияти моддӣ (воситаҳо).

М.А.Новиков таъкид мекунад: «консепсияи равиши системавӣ имкон медиҳад, ки таълимро дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳамчун як раванди томи устувори муносибатҳои байни унсурҳои он, маҷмуа, реҷаи технологии ҳамкории мақсаднок, ки ба даст овардани натиҷаро (мутаххасиси аз ҷиҳати касбӣ дар сатҳи балан омодашуда) кафолат медиҳад, баррасӣ кунем» [4. с, 7].

Аз ин рӯ, ҳангоми амсиласозии низоми фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бояд ба тавсифдиҳандаҳои низомофари он таваҷҷуҳ кард. Чунин фаҳмиши системаи таълим имкон дод, ки мантиқи ташаккули мавқеъи фаннии омӯзгорони оянда дар инкишоф ва худинкишофдиҳии фарҳанги эстетикии онҳо муайян карда шавад. Дар шуури ҷамъиятӣ ақидаҳои нав дар бораи инсон ҳамчун қисми оқилонаи табиат, дар бораи сохибихтиёрӣ, озодӣ ва эҷодиёти ӯ паҳн шуданд. Дар навбати худ, дараҷаи зуҳуроти иҷтимоию фарҳангӣ дар ҷомеа аз руи сатҳи фарҳанги инфиродӣ, аз ҷумла эстетикӣ муайян карда мешавад. Раҳёфти системавӣ дар ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ба мо имкон медиҳад, ки роҳи хос ва аслии инкишофи ҳар як шахсро дар фаҳмиши ҳамоҳангӣ ва зебоии олам муайян кунем. Дар ин ҷо ҳамоҳангӣ ҳамчун "низоми кайҳонии бо бесарусомонӣ мубориза баранда" ё "ҳамчун тавсифи зебоӣ" фаҳмида мешавад. Зебоӣ ба қобилияти маърифатӣ алоқаманд аст, зеро ашёе зебо номида мешавад, ки намуди зоҳириаш писанд аст.

Дар мавриди бонизомӣ ва мукаммалии мазмуни таълим чунин нуқтаро таъкид кардан лозим аст: принсипи бонизомӣ ду ҷанба дорад. Аз як тараф, дар бораи бонизомӣ, мантиқи муайян ва пайиҳамии омӯзиши маводи таълимӣ, аз тарафи дигар, дар бораи бонизомии натиҷаҳои таълим, яъне дониш, малака ва маҳорат сухан рондан мумкин аст.

Натиҷаҳо ҳамчун омили низомсозӣ аз рӯи маҷмӯи меъёрҳои нисбатан устувор ва воқеии таъминкунандаи сатҳи муайяни тайёрии ҳам донишҷӯёни алоҳида ва ҳам коллективи донишҷӯён дар маҷмуъ муайян карда мешаванд. Мавҷудияти низоми асосноки меъёрҳо имкон медиҳад, ки ҳадафи қабулшудаи фаъолиятро бо ҳолати воқеии он мувофиқ кунонида, роҳҳои мушаххаси ислоҳнамоии фаъолияти омӯзгорон, ташкилотҳои алоҳидаи мактаб, ки дар раванди педагогӣ дар давраҳои гуногун иштирок мекунанд, муайян карда шавад.

Барои баланд бардоштани сифати фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитии-рейтингии таълим тарзи дуруст чен кардани ин нишондиҳандаи раванди таълимро

аз худ кардан лозим аст. Истифодаи раҳёфти системавиро дар арзёбии сифати таълим метавон муваффақияти муайян дар ин роҳ донист.

Системаи ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим, мисли дигар системаҳо, бо яклухтӣ, сохторӣ будан, робитаи байниҳамӣ бо муҳит ва гуногунмаъноӣ тавсиф дода мешавад.

Раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим як самти методологӣ мебошад, ки як гуруҳи муайяни унсурҳо (низом)-ро мувофиқи принсипи муайян дар раванди ягонаи таълим ҷудо карда, ҳамкориро дар дохили худи он ва бо объектҳои беруна (бо муҳити зист) баррасӣ мекунад. Дар чунин раҳёфти системавӣ унсурҳои фаъолияти таълимиро (тарзи муайяни раванди таҳсилот) ҷудо карда, вазифаҳои онҳоро дар кулли система, инчунин, раванди ҳамкории унсурҳоеро, ки азнавҳосилкунии томро таъмин мекунанд, муайян кардан лозим аст. Бояд тамоми омилҳои худинкишофёбии раванди таълим ҳамчун қисми нисбатан мустақили раванди умумии ҷамъиятӣ муқаррар карда шаванд.

Дар як қатор корҳои илмӣ раҳёфти системавӣ ҳамчун самти методологияи донишҳои махсуси илмӣ ва амалияи иҷтимоӣ баррасӣ мешавад, ки ба омӯзиш ва таҳлили объект ҳамчун низом асос ёфтааст.

Таҷрибаи татбиқи раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар амал як хатоии хеле паҳншудаеро нишон медиҳад, ки моҳияти он дар мавқегирии объекти педагогии системавӣ ҳамчун таҳқиқи ситемавии чунин объект ифода меёбад. Бояд қайд кард, ки дар сатҳҳои гуногуни таҳқиқот, таҳлил ва баҳодиҳӣ дар ҳалли масъалаҳои гуногун ҳамон як объектро ҳамчун системавӣ ва ғайрисистемавӣ омӯхтан мумкин аст [3. с, 31].

Ба ибораи дигар, ҳангоми чунин таҳқиқ ва таҳлили объекти педагогӣ аз ибтидо эҳтимолияти мавҷудияти ду мавқеи фарққунандаи ҷаҳонбинии илмии муаллиф вуҷуд дорад: намоиш додани нияти қабули ин объект ба сифати як чизи том ва муайян намудани ҷузъҳои таркибии он ё эътироф намудании бонизомӣ ҳамчун хусусияти сифатии ин объект.

Мавриди қайд аст, ки вобаста ба интихоби ин ё он мавқеи зикшуда педагог стратегияҳои гуногуни шинохт ва азнавсозии объектро амалӣ менамояд:

 аввалан, тавсифи низоми педагогӣ (пайи ҳам таҳқиқ кардан ҳамаи ҷузъҳои объект дар якчанд алтернативаҳои хоси ҳамкории онҳо, яъне ҳолатҳои объекти педагогиро баррасӣ карда, муайян кардани он, ки чӣ гуна ва то чӣ андоза унсурҳо ба ҳадафҳои система тобеанд;

 дуюм, таҳлил ва тафсири тавсифдиҳандаҳои сифатии унсурҳои таркибии системаи педагогӣ: яклухтию сохтори будани он, робитаи мутақобилаи система ва муҳит, иерархия ва ғ.

Бо дарназардошти баррасии нисбатан васеи раҳёфти системавӣ дар адабиёти илмӣ, мо чунин далелҳои бунёдиро (аз мавқеи худ) қайд мекунем: интихоби мавқеъ аз ҷониби омӯзгор (қадами аввал дар татбиқи раҳёфти системавӣ аз ҷониби ӯ); муносибати системавӣ дорои миқдори зиёди самтҳои нисбатан мустақил мебошад, ки ҳар кадоми онҳо вазифаи алоҳидаи худро ҳал мекунанд [6. с, 99].

Меъёри иҷтимоӣ аз рӯи сифати таълим вобаста ба иерархияи низоми маориф ба ҷузъҳо ҷудо мешавад. Дар ҳамаи зернизомҳо вобаста ба сифати таълим ҷузъҳои зерини меъёри ҷамъиятиро дар ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитию-рейтингии таълим фарқ кардан лозим аст:

– ҷузъи давлатӣ;
– ҷузъи минтақавӣ;
– ҷузъи махсуси муассисаи таълимӣ;
– ҷузъи инфиродии меъёри иҷтимоӣ аз рӯи сифати таҳсилоти худи ҳамин донишҷӯ.

Татбиқи муносибати мунтазам дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим имкон медиҳад, ки:

– самаранокии кори мустақилонаи донишҷӯён ва бонизомии он дар давоми нимсола ба таври назаррас баланд бардошта шавад;

– арзёбии дониши донишҷӯён дар раванди таълим аниқтар ва ба таври объективӣ сурат гирад;

– тафриқабандии донишҷӯён аз рӯи сатҳи дониш дар гурух, курс, муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва муайян кардани самти таҳсили минбаъдаи онҳо (масалан, дар доираи ихтисос);

– баланд бардоштани самаранокии кори омӯзгорон;

– ба таври самаранoктар истифода бурдани ҳавасмандкуниҳои моддӣ барои фаъолгардонии кори омӯзгорон ва донишҷӯён.

Илова бар ин, дар асарҳои дигар чунин бартариҳои низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён таъкид шудаанд:

– имконияти ба даст овардани динамикаи объективии азхудкунии дониш аз тарафи донишҷӯён дар ҳар як марҳилаи раванди таълим аз ҳар як фан ва намуди кори таълимӣ, инчунин, дар маҷмӯъ барои ҳар як лаҳзаи мушаххаси вақт;

– тафриқакунонӣ ва фардикунонии оқилонаи омӯзиш бо истифода аз рейтинг ҳамчун воситаи ташхис;

– муқоисаи дастовардҳои таълимии донишҷӯён, гурӯҳҳо, ихтисосҳо ва факултетҳои алоҳида ва аз рӯи дараҷабандӣ кардани онҳо;

– ба осонӣ баргардонидани натиҷаҳои омӯзиш ба дигар миқёси баҳодиҳӣ, хоҳ ҷадвалҳои холҳои дискретӣ бошаду хоҳ тавсифӣ (мизони баҳодиҳӣ);

– дорои имкониятҳои бештари ҳавасмандкунӣ буда, метавонад ҳамчун фишанги идоракунии раванди таълим истифода шавад (аз ҷумла, пардохти стипендия, имтиёзҳо, ҷоизаҳо барои донишҷӯёни беҳтарин, грантҳо, ҷойҳои таҷрибаомӯзӣ ва коромӯзӣва ғ.);

– дар раванди банақшагирӣ равона кардани таваҷҷуҳ ба он намудҳои фаъолияти таълимӣ, ки барои як соҳаи муайяни таълим ё рушди шахсияти донишҷӯ муҳимтаранд (аз ҷумла, ташаккули салоҳиятҳои асосӣ, хислатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳимми шахсият);

– имкон медиҳад, ки баҳодиҳии ҳамаҷонибаи (бештар субъективӣ) дастовардҳои донишҷӯ (масалан, ҳангоми ҳимояи корҳои курсӣ ва хатмкунӣ, баҳогузории таҷрибаомӯзӣ ва ғ.) истифода шавад;

– арзёбии на танҳо дастовардҳои таълимии донишҷӯён, балки иштироки онҳо дар чорабиниҳои таълимӣ, озмуну олимпиадаҳо, корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ғайра.

Дар раванди тарбияи эстетикии донишҷӯён ҳангоми низоми кредитӣ-рейтингии таълим фарҳанги эстетикӣ ташаккул меёбад, ки яке аз қисмҳои таркибии фарҳанги умумӣ аст. Он дар фаъолияти ҳаётии одам ба туфайли ошноии ӯ бо сарватҳои моддию маънавӣ, қобилияти эҷод кардан, ҳифз ва паҳн кардани онҳо ташаккул меёбад ва зоҳир мегардад. Дар ин ҷо рушди бошуурона ва мақсадноки ҳар як донишҷӯ муҳим аст:

1) шуури эстетикӣ ҳамчун қисми таркибии шуури ҷамъиятӣ;
2) ҳиссиёти эстетикӣ, ки дар ҳама соҳаҳои ҳаёт зоҳир мешаванд;
3) рафтор ва фаъолияти эстетикӣ. Ҳадафҳои тарбияро таҳлил намуда, мо ба хулосае омадем, ки принсипҳои ахлоқ ҳамчун ҳадафҳои тарбияи маънавӣ категорияҳои объективии ҳастии инсон мебошанд.

Татбиқи ин мақсадҳо инкишофи оламӣ маънавии субъектро дар сатҳи шуур, ҳиссиёт ва рафтор таъмин менамояд.

Ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён тавассути раҳёфти системавӣ дар фазои таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар заминаи таъсиррасонии ҳамаҷонибаи педагогӣ ба доираи маърифатӣ, эмотсионалӣ-арзишӣ ва эҷодии ҳар як ҷавон сурат мегирад. Дар баробари ин, се сатҳи таъминоти педагогии раванди рушди эстетикӣ ва фаъолии шахсият ҷудо карда мешавад:

– сатҳи зеҳнӣ, ки асосан ба дониш нигаронида шудааст;

– сатҳи аксиологӣ, ки пеш аз ҳама арзишҳо ва маънои фаъолияти эстетикӣ, рафтори фарҳангии шахс, огоҳии шахсро аз арзишҳои иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-психологии фарҳанг инъикос мекунад;

– сатҳи эҷодӣ, ки воридшавии фаъоли донишҷӯро ба фаъолияти бадеӣ ва эҷодӣ пешниҳод мекунад.

Шартҳое, ки самаранокии раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯёнро дар муҳити эҷодӣ ҳангоми татбиқи раҳёфти системавӣ таъмин мекунанд инҳоянд [7]:

– баэътиборгирии хусусиятҳои фардӣ ва шахсии донишҷӯён: соҳаи маромнокии шахс, хусусиятҳои дараҷаи иддао, фаъолият;

– тадриҷан ташаккул додани фаъолии эстетикии ҷавонон тавассути низоми дониш, маҳорат ва малакаҳо дар асоси омезиши шаклҳои гуногуни корҳои аудиторӣ ва беруназаудиторӣ;

– равона кардани раванди таълим дар донишгоҳ ба рушди зарфияти фарҳангӣ ва эҷодии донишҷӯён;

– таҳкими ҷузъи назариявии маърифати эстетикӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ки ташаккули низоми донишҳои эстетикӣ ва омодагии аз худ намудани арзишҳои фарҳанги эстетикии ҷомеаро таъмин менамояд;

– фароҳам овардани фазои эстетикӣ дар донишгоҳ, аз ҷумла, азхудкунии маҷмӯи арзишҳои умумиинсонӣ ва фарҳанги касбии педагогӣ дар ҳамбастагӣ аз тарафи донишҷӯён;

– омезиши аз ҷиҳати педагогӣ мақсадноки маърифати эстетикӣ бо васеъ намудани таҷрибаи фаъолияти бадеӣ, эстетикӣ ва эҷодии донишҷӯён;

– таъминоти илмию методии (нашрияҳои илмию таълимӣ, тавсияҳои методӣ, лоиҳаҳо) раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар донишгоҳ;

– мавҷудияти мутахассисони соҳибтахассус (омӯзгорон, методистҳо, роҳбарони иттиҳодияҳои эҷодӣ), ки дорои қобилияти ташаккул додани афкори бадеию эстетикӣ, маҳорат ва малакаи иштироки фаъолонаи донишҷӯён дар фаъолияти бадеию эстетикӣ, аз ҷумла, ҷалб намудани онҳо ба намудҳои гуногуни чорабиниҳои иҷтимоию фарҳангӣ мебошанд.

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки раванди педагогии ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ бевосита ҳам дар корҳои таълимӣ ва ҳам дар корҳои тарбиявии берунииаудиторӣ сурат мегирад, ки дар байни онҳо робитаи амиқ ва вобастагии байниҳамӣ вуҷуд дорад. Ч қадаре ки сифати таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ баланд бошад, шавқу ҳаваси донишҷӯён ҳамон қадар гуногунҷанба мешавад, онҳо дар ҳаёти ҷамъиятии муассисаи таълимӣ ҳамон қадар фаъолонатар иштирок мекунанд. Аз тарафи дигар, корҳои гуногуни берунииаудиторӣ яке аз шартҳои муҳимми таҳсили муваффақона мебошанд.

Дар маҳфилҳои ҳаваскорон, мусобиқаҳои варзишӣ, дар кружокҳо, студияҳо ва ғ. иштирок намуда, донишҷӯён ба дониш, таҳқиқот ва илм шавқу ҳаваси устувор пайдо мекунанд.

Фанҳои педагогӣ бояд ҳамчун воситаи муассири ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ҳангоми татбиқи раҳёфти системавӣ баромад кунанд.

Аз нуқтаи назари мо, тарбияи эстетикиро аз рузҳои аввали мутобиқ шудани донишҷӯ ба шароити таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ оғоз намудан зарур аст. Мо аз курси аввал дар рафти таълими фанҳои педагогӣ («Педагогикаи мактаби муосир», «Низом ва технологияҳои педагогӣ», «Таърихи маориф ва афкори педагогӣ»), курсҳои махсус («Ташаккули фарҳанги эстетикии шахс», «Технологияи кори роҳбари синф», «Ташкили кор бо бачагони болаёқат» ва ғ) вусъати инкишофи ҷаҳонбини умумии фарҳангии донишҷӯён, шиносоии онҳоро бо масъалаҳои назариявӣ ва методии тарбияи эстетикӣ, хусусиятҳои ташкили он дар мактаби ҳозиразамон таъмин намудем. Дар пажуҳиш мо ба он такя намудем, ки фанҳои педагогӣ дорои зарфияти назарраси эстетикӣ мебошанд, ки на ҳамеша аз тарафи омӯзгорони донишгоҳу донишкадаҳо пурра истифода мешаванд.

Ҳангоми омӯзиши як қатор мавзуъҳо дар бахши «Педагогикаи мактаби муосир» («Мазмуни таълим ҳамчун воситаи ташаккули фарҳанги бунёдии шахс ва инкишофи он», «Тафриқакунонӣ ва фардикунонии раванди таълим», «Хусусиятҳои таълими хонандагони болаёқат ва ақибмонда», «Ташаккули ҷаҳонбинӣ, фарҳанги маънавию эстетикӣ ва шаҳрвандии шахс», «Тарбияи донишҷӯён дар коллектив, оила ва ҷомеа», «Равиши инфиродии муаллим ва хонандагон»), маводи лексионӣ бо далелу маълумотҳо оид ба инкишофи эстетикӣ ва тарбияи шахс пурра гардид.

Чунин масъалаҳо, ба монанди мазмун ва сохтори фарҳанги асосии шахсият, таъсири омилҳои гуногун (оила, мактаб, донишгоҳ, воситаҳои ахбори омма ва ғ.) ба тарбияи шахсият, тамоюлҳои такмили мазмуни тарбияи эстетикии мактаббачагон ва донишҷӯён дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, моҳияти фарҳанги эстетикии шахс ҳамчун меҳвари соҳаи маънавии шахсият, унсурҳои фарҳанги эстетикӣ (шуури эстетикӣ, арзишҳо, ҳиссиёт, рафтор), хусусиятҳои рушди эстетикии шахс дар синну соли гуногун нозукбинона коркард шуданд.

Дар лексияю семинарҳо аз фанни «Низом ва технологияҳои педагогӣ» масъалаҳои ташаккули фарҳанги эстетикии шахс инъикоси худро дар мавзуъҳои «Низом ва технологияҳои тарбияи инсондӯстӣ», «Технологияи инкишофи нерӯи зеҳнӣ ва эҷодии шахс», «Низом ва технологияи педагогии мактабҳои муаллифӣ» ёфтад. Донишҷӯён масъалаҳои тарҳрезии сохтори низоми таълимии мактаб, гимназия ва литсейро на танҳо дар асоси муносибатҳои субъект-субъектии иштирокчиёни раванди педагогӣ, балки аз нуқтаи назари эстетикикунонии муҳити атроф омӯхтанд.

Ҳангоми аз тарафи донишҷӯён омӯхтани технологияи фаъолияти эҷодии коллективии мактаббачагон ва мактабҳои муаллифӣ (М. А. Балабан, А. А. Католиков, В. С. Библер, Ю. С. Курганов и диг.) бештар ба рушди бадеӣ-эстетикии насли наврас, таҳлили низоми тарбияи эстетикии дар ҳамин муассисаҳои таълимӣ сохташуда диққат дода шуд.

Барои фаҳмидани нақш ва мавқеи тарбияи эстетикӣ дар тамаддуни башарӣ фасли фанни педагогика - «Таърихи тарбия ва тафаккури педагогӣ» маълумоти зиёд медиҳад.

Аввалан, маҳз ба шарофати донишҳои таърихию педагогӣ дар шуури донишҷӯён амсилаи нисбатан умумии давру замон, симои тарбиявию маърифатӣ ва фарҳангии он сохта мешавад. Баъдан, муҳимтарин марҳалаҳои инкишофи маорифро инъикос намуда, фанни таърихи педагогика маълумотро доир ба моҳияти тарбияи эстетикии насли наврас дар давраҳои гуногуни таърихӣ, дар бораи муносибати мутафаккирони барҷаста ва классикони педагогика ба тарбияи эстетикӣ, баҳо додан ба нақш ва аҳаммияти донишҳои эстетикӣ дар ҳаёти шахс, кӯшиши онҳо барои таъсис додани муассисаҳои таълимие, ки дар онҳо эстетика ҷойи намоёнро ишғол мекард, пешниҳод менамояд.

Ҳангоми бо истифода аз воситаҳои раҳёфти системавӣ ба фаъолияти эҷодии коллективӣ дар ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дохил намудани донишҷӯ шартҳои зерин бояд риоя карда шаванд:

– фароҳам овардани фазо барои худвоқеиятбахшӣ, рушди соҳаи эмотсионалии шахсият, тағйир додани таассурот ва ғанигардонии таҷрибаи эмотсионалию эстетикӣ;
– ҳавасмандгардонии ҳоҳиши муошират бо санъат;
– инкишоф додани талабот ва маҳорати бо равиши хоси худ иҷро намудани вазифа;
– дастгирии ҳоҳиши донишҷӯён барои эҷодкорӣ дар мавзуъҳои гуногун;
– ташаккули муносибати эстетикӣ ба ҳаёт тавассути фаъолгардонии таҷрибаҳои эстетикӣ ҳангоми эҷоди образ дар фаъолияти эҷодии бадеӣ;
– эстетикикунонии муносибатҳои байнишахсии донишҷӯён ва муҳити таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ;
– фароҳам овардани фазои хайрхоҳӣ ва илҳомбахш, то ҳадди имкон ба эҷодкорӣ сафарбар намудани донишҷӯ;
– тобиши баланди зеҳнӣ ва эмотсионалӣ бахшидан ба мундариҷаи дарсҳо.

Вазифаи асосии омӯзгор дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитию-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ бояд тағйир додани тафаккури донишҷӯён ва ташаккул додани салоҳиятҳои онҳо бошад, ки дар оянда барои интихоби стратегияи рушди касбии худ истифода мешаванд. Айни замон омӯзгор манбаи ягонаи иттилоотрасонӣ дар аудиторияи донишҷӯён нест, бинобар ин, аҳаммияти кори тарбиявӣ дар раванди таълим, ки ҷузъи ташкилии фаъолияти педагогӣ маҳсуб меёбад, меафзояд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии касбиро лозим аст то ҳамчун коршинос оид ба масъалаҳои мураккабе баромад кунад, ки дар ҳаёту фаъолияти донишҷӯён вуҷуд доранд ва тамоми марҳилаҳои таълим ташкилотчии раванди таълим бошад. Яке аз ҷузъҳои таркибии фаъолияти омӯзгор дар мактаби олӣ кори методӣ маҳсуб меёбад. Вазъ чунин аст, ки методологияи омӯзиши фанҳои нави таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (логистика, маркетинг, менеҷмент) суст коркард шудааст ва ин боиси азхудкунии нокифояи методологияи таълим мегардад.

Вазифаҳои муҳимтарини раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим аз инҳо иборатанд:

1) таҳқиқи сохтори назарияҳои шарҳдиҳандаи низомҳо ва консепсияю коркардҳои гуногун;
2) таҳияи воситаҳо ва усулҳои сохторкунонии объектҳо ҳамчун низоми яклухт;
3) сохтани амсилаи ҷамъбастии низоми идоракунии умумии унсурҳои таълим.

Мутобиқсозии принсипҳои умумии раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ба мо имкон медиҳад, ки принсипҳои асосии зеринро пешниҳод кунем:

– принсипи ҷудо кардани нишондиҳандаҳои калидии рушди донишгоҳ ва сохторҳои он аз нишондиҳандаҳои дуюмдараҷа;
– принсипи тафриқаи захираҳои раванди таълим;
– принсипи ҳамоҳангии нишондиҳандаҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ, умумӣ ва интегралӣ.

Ҳангоми истифодаи раҳёфти системавӣ барои ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим бояд робитаю муносибатҳои берунӣ ва дохилии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба инобат гирифта шаванд, ки ин аз принсипи робитаи умумӣ ва фаҳмиши машаххаскунонӣ бо меъёрҳои мушаххаси умумиқабулшудаи яклухтӣ ва системанокии бармеояд.

Раҳёфт дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ифодакунандаи низоми педагогӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои сохторишудаи бо ҳам робитаи зичдошта мебошад. Ин раҳёфт дар фарқият аз раҳёфти анъанавӣ нисбатан сифатноктару муассиртар мебошад. Раҳёфти системавиро дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии

таълим аз низоми илмҳои педагогӣ (ҳангоми баррасӣ аз мавқеи раҳёфтӣ системавӣ) бояд фарқ кард.

Ин раҳёфт дар педагогика имкон медиҳад, ки ҳар як унсури низомро дар алоҳидагӣ ва бодиққат омӯхта, таҳлил ва муқоиса карда, дар як сохтори том муттаҳид кунем. Дар баробари ин, тамоми монандию фарқиятҳо, зиддиятҳо ва тавсифдиҳандаҳои баҳамалоқамандкунандаи онҳо, афзалияти баъзе унсурҳо нисбат ба дигарон, динамикаи инкишофи ҳар як унсур ва дар маҷмӯъ тамоми низом ошкор карда мешаванд [2].

Мо як қатор ҷанбаҳои робитаи мутақобиладоштаро пешниҳод менамоем, ки дар маҷмӯъ ва дар алоҳидагӣ раҳёфти системавиро дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ташкил медиҳанд:

– низомию унсурӣ, ҷавоб ба саволи он, ки низом аз чӣ (кадом қисмҳо) ташкил шудааст;

– низомию сохторӣ, ошкоркунандаи сохтори дохилии низом, тарзи таъсири мутақобилаи унсурҳои он;

– низомию функсионалӣ, ифодакунандаи вазифаҳои низом ва ҷузъҳои таркибии он;

– низомию коммуникатсионӣ, ошкор намудани робитаи низоми додашуда бо дигар низомҳо, хам ба таври уфуқӣ ва ҳам ба таври амудӣ;

– низомию интегративӣ, нишон додани механизмҳо, омилҳои нигоҳдорӣ, такмил ва рушди низом;

– низомию таърихӣ, ҷавоб додан ба саволи он, ки низом чӣ тавр, ба вуҷуд омадааст, дар инкишофи худ кадом марҳилаҳоро тай кардааст ва пешомадҳои таърихии он чӣ гуна аст.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили пажӯҳишҳои олимон ба хулосае омадан мумкин аст, ки истифодаи раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим муҳим аст. Ин методология имкон медиҳад, ки раванди таълим ба таври яклухт ва системавӣ баррасӣ карда шавад, зеро он ба мо имкон медиҳад, ки раванди таълимро идора кунем. Тавре таҳқиқоти мо нишон дод, раҳёфти системавӣ ба ташкил ва татбиқи ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим метавонад самаранокӣ ва сифати таълимро ба таври назаррас баланд бардорад, ба ташаккул ва рушди маҳорату малакаи баситемадарории фикр дар фаъолияти маърифатӣ ва дигар фаъолиятҳои донишҷӯён мусоидат намояд.

Хулоса, метавон гуфт, ки истифодаи раҳёфти системавӣ дар раванди ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим такмили равандҳои тамоми зинаҳои таълимро дар назар дорад. Мушкилоти дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ вуҷудошта характери системавӣ дошта, бо гузариш ба низоми дузинагӣ ва норасоии таваҷҷуҳ ба кори омӯзгорон, инчунин, хусусиятҳои ҳамкорӣ дар байни субъектҳои раванди таълим алоқаманд мебошанд. Бояд дар баробари истифода бурдани технологияи иттилоотӣ дар таълими донишҷӯён унсурҳои кори тарбиявӣ ва таҷрибаи низоми маорифи шуравӣ истифода бурда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Буркина, В. А. Системный подход при реализации модульного обучения в вузе [Текст] / В. А. Буркина, Е. И. Титова // Молодой ученый. — 2014. — №5. — С. 491-492.
2. Ентураева, Н.В., Модель и методика реализации междисциплинарных модулей педагогами среднего профессионального образования //«Экономика и социум» №1(14)- 2015.
3. Латынина, Д. Н. История педагогики. Воспитание и образование в России: учеб. пособие. М.:ИД Форум, 2008. 315 с., с. 31.
4. Новиков, М. А. Российское образование в Новой эпохе: Парадоксы наследия, векторы развития / М.А Новиков. – М.: Эгвест, 2000. – 272 с, с. 7.
5. Садовский, В.Н. Парадоксы системного мышления // Системные исследования (ежегодник),- М: Наука, 1972.
6. Сластенин, В. А. Педагогика: учебник. М.: Школа-Пресс, 2009. 512 с., с. 99.
7. Черникова, Н. В. Формирование эстетической культуры личности в условиях образовательной среды: теория и практика. Минск, 2010.

ПРАКТИКА ПРОВЕДЕНИЯ УРОКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТАДЖИКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР

САФАРОВ Шоди Асомуродович *– доктор педагогических наук, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

КАЛАНДАРБЕКОВА Бунавша Худоёрбековна *– кандидат педагогических наук, проректор Государственного института физической культуры им. С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *abrinakalandar.cov@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 901 01 82 47*

В статье авторы рассматривают вопросы практика проведения урока физической культуры с использованием таджикских национальных подвижных игр при определения исследование национальных подвижных игр как формы и методики воспитания и теории о значение спорта для современного общества с точки зрения общественных идей.

Авторы указывают на важность этого направления деятельности общества и анализирует мнение западных исследователей относительно теории о значение спорта для современного общества. вопрос поднятый автором важен в том плане, что до сих пор ученые не определили единый концептуальный подход к определению физического воспитания и спорта как стиль образа жизни. данное определение проходит этап становления и поэтому сравнение различных мнений по данному вопросу проливает свет в дальнейшем изучение тематики спорта как образа жизни.

Ключевые слова: *спорт, исследование, национальных, подвижных, игр, форма, методика, воспитания, здоровье, исследователи, физическое воспитание, культура.*

ТАҶРИБАИ ГУЗАРОНИДАНИ ДАРСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ БО ИСТИФОДА АЗ БОЗИҲОИ СЕРҲАРАКАТИ МИЛЛӢ

САФАРОВ Шодӣ Асомуродович *– доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

ҚАЛАНДАРБЕКОВА Бунавша Худоёрбековна *– номзади илмҳои педагогӣ, проректори Донишкадаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ ба номи С.Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *abrinakalandar.cov@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 901 01 82 47*

Дар маколаи мазкур муаллифон проблемаи таҷрибаи гузаронидани дарси тарбияи ҷисмонӣ бо истифода аз бозиҳои серҳаракати миллӣ ва методикаи тарбия**и** хонандагонро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф назарияи тарзи ҳаёти хонандагонро дар ҷомеаи муосир таҳлил намуда, барномаҳои иҷтимоии давлатро барои беҳтар кардани тарзи ҳаёти ҷомеа роҳи ҳалли гуногунии имкониятҳо ва тарзи ҳаёт муҳим медонад.

Дар мақола муаллифон масъалаи тарзи ҳаёти солим ва моҳияти варзишро барои ҷомеаи муосир аз нигоҳи олимони фалсафа ва ҷомеашиносӣ таҳлил намуда, манфиати онро дар мисоли ақидаҳои гуногун нишон медиҳад. Муаллиф афкори олимони мухталифро доир ба мавзуъ баррасӣ менамояд ва мафҳуми тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро шарҳ медиҳад. Инчунин мубрамияти мавзуи мақола дар он зоҳир мешавад, ки то кунун олимон таърифи муайяни тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро аз нуқтаи илмҳои ҷомеашиносӣ дақиқан муайян накардаанд. Ин таъриф дар ҷаҳони илми муосир дар раванди таҳлил қарор дорад ва доир ба ин масъала фикру ақидаҳо гуногун мебошанд ва бинобар ҳамин баррасии ин ақидаҳо дар доираи мақолаи илмӣ хеле ба маврид аст.

Вожааҳои калидӣ*: варзиш, таҳқиқ, бозиҳо, сенрҳаракат, миллӣ, шакл, методика, тарбия, таҳқиқотчиён, тарбияи ҷисмонӣ.*

PRACTICE OF FISICAL CULTURE LESSONS WITH USING OF MOTORISED NATIONAL GAMES

SAFAROV Shodi Asomurodovich *– Doctor of Pedagogical Sciences, President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamov, 11/2.* ***E-mail:*** *mahmadsho@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 42 10 63*

KALANDARBEKOVA Bunavsha Khudoiorbekovna *– candidate (doctor PhD) pedagogical scienses, Deputy of rector in State institute of physical culture after S.Rahimov, Dushanbe city, Luchob street, 53.* ***E-mail:*** *abrinakalandar.cov@gmail.com,* ***phone:*** *(+992) 901 01 82 47*

In this article author note the problem of research of national motorical games as a practice of physical culture lessons with using of motorised national games. In article author discuss the problem of stratification term and its attitudes to life style in society. Author note the correlates of life style personality, role concept of stratification influences and controversy a study of the life style concern as a main term fisical culture.

Author note that actuality of theme and conducted that this discussion very important for modern science. Because only after right definition of this problem we can find the only conceptual enlightenments about the life style. In this moment as author note, the life style knowledge stay in study of creation and its very important to analyses the difference opinions of scientists about the life style to create the conceptual conclusion in this trend of research.

Kew words: *sport, research, national, motorical, games, form, method, nurture, health, opinion, scientists, physical teach,culture.*

На уроках физической культуры таджикские национальные подвижные игры учитель применяет как средство и метод физического воспитания. При организации формирующего эксперимента мы применяли подвижные игры, которые в большей степени способствовали воспитанию у учащихся физических качеств: быстроты, силы, выносливости, ловкости, гибкости, которые развиваются в комплексе, влияя на нравственный настрой учащихся. В этом плане нами учитывалось, что учитель физкультуры должен быть универсальным, ибо его память должна вбирать сотни физических упражнений и игр, которые он может использовать в учебной и внеучебной деятельности с обучающимися. Такие игры можно проводить на уроке (в спортивном зале, на школьном стадионе); в зимнее время в классе, на перемене, рекреациях, площадках во дворе по месту жительства, на тренировочных занятиях или на отдыхе с родителями.

При выявлении содержания педагогического процесса по физической культуре мы полагали, что основными средствами общей физической подготовки учащихся являются не только подготовительные упражнения, но и разнообразные подвижные игры, которые учитель может применять не только на уроке физкультуры, но и в во внеклассной, тренерской деятельности при обучению учащихся отдельным видам спорта: гимнастике, волейболу, футболу, баскетболу, легкой атлетике, элементам единоборств и др., ибо содержание их ориентировано на создание успеха при выполнении не только заданий на уроке физкультуры, но и в самых различных видах спортивной, учебной и трудовой деятельности.

К средствам физического воспитания нами относились не только физические упражнения, но и оздоровительные силы природы, и гигиенические факторы. Ибо применение природных факторов, таких как солнечная радиация, свойства воздушной и водной среды на уроках физкультуры, во внеклассной и досуговой деятельности, загородных оздоровительных лагерях, пришкольных площадках служат не только средствами укрепления здоровья, но и закаливания и повышения умственной и трудовой работоспособности человека. Выполнение физических упражнений на свежем воздухе в сочетании с естественными факторами как солнце, воздух, вода и закаливания помогают повысить общую устойчивость организма к ряду неблагоприятных воздействий внешней среды [141].

Каждым учитель физкультуры разрабатывался собственный метод с учетом педагогических закономерностей в системе урока или внеклассной деятельности и применялся тот, которой позволял ему наиболее целесообразно организовать теоретическую и практическую деятельность учащихся, обеспечивающих им эффективные двигательные действия, направленные на развитие их физических качеств (сила, быстрота, гибкость, ловкость, выносливость) и формирование свойств личности. При этом нами учитывалось, что физическими качествами человек наделен с рождения, но их надо развивать в процессе своей жизнедеятельности для здоровья и жизнедеятельности, на что и было направлено все содержание и технология организации воспитательного процесса на занятиях физической культуры с использованием таджикских национальных подвижных игр.

Под игровым методом (методи бози) нами подразумевался сам процесс двигательной деятельности, который выстраивался по определенному замыслу и плану и содержал сюжетную основу [116].

Игровой метод при организации формирующего эксперимента использовался учителями физкультуры повсеместно, так как считало, что он сочетает в себе не только физические упражнения, но и сюжет, который предоставлял им, превосходную возможность организовать учебно-педагогический процесс урока физкультуры в форме игрового соперничества. Например, на уроках гимнастики при выполнении упражнения в ходьбе по

гимнастическому бревну, учителем давались указания, столкнуть идущего навстречу соперника с бревна на маты, при этом сам участник должен был удержаться на бревне. Включение данной ситуации в обучающий процесс продиктовывалось предвидением учителей, что данным способом обучающиеся быстрее усвоят самостраховку при падении, а также быстрее разовьют в себе и чувство равновесия.

Одна из основных задач учителя по ходу эксперимента предусматривала обучение учащихся играть самостоятельно. С этой целью, начиная с 5-го по 7-ой класс, учителя вовлекали учащихся в организацию игр, учит учащихся: правильно выполнять обязанности водящих; соблюдать правила игры; помогать учителю в наблюдении за учащимися, которые нарушают правила игры; подсчитывать очки за выигрыш и проигрыш; объяснить игру, в которую играли на уроке; рассказать ее правила и ход игры; старается привлечь к себе учащихся, которые бы были помощниками в судействе (под наблюдением педагога).

Применение игрового метода на практике позволяло учителю физкультуры активно совершенствовать физические качества и способности обучающихся: силу, ловкость, выносливость, находчивость, гибкость, быстроту ориентировки, меткость, самостоятельность и инициативу и другие качества. Предполагалось, что в руках опытного учителя-мастера игровой метод будет служить действенным методом воспитания ученического коллективизма, сплоченности, дружбы, сознательной дисциплины, взаимопомощи, взаимовыручки и других нравственных качеств личности.

В учебно-воспитательном процессе все задачи урока взаимосвязаны. При их решении учителю необходимо было учитывать разные стороны образовательных, воспитательных и оздоровительных задач учебно-воспитательного процесса. Например, в простой подвижной игре «Салки - гиргиракон» мы совершенствовали бег, при помощи которого воспитывались физические качества как ловкость (чакони), гибкость (катшавӣ) нравственные качества - стремление (кӯшиш), упорство (такияҳо), общение (муносибат), а также морально-волевые качества - смелость (боходурӣ), честность (ростӣ), дружба (дӯстӣ), храбрость (далерӣ), товарищество (рафикӣ) и др. Ибо при проведении подвижных игр, в отличии от других форм занятий, учителем имел возможность обращать внимание не только на образовательную и оздоровительную сторону подвижной игры или игрового упражнения, но и на воспитание физических и нравственных качеств.

При конкретизации содержания и технологии по организации воспитательного процесса на занятиях физической культуры с использованием таджикских национальных подвижных игр учителем прежде всего учитывалась задача урока, пройденный и новый учебный материал, виды движений, включенных в игру, и которые напрямую зависят от физиологической нагрузки; состава учащихся, места проведения занятий, использования инвентаря и др. Ибо каждая проводимая игра требовала от ее участников проявления своих умений и навыков, которые в процессе игры должны были совершенствоваться при помощи эффективных двигательных действий: бега, прыжков, метания, бросания, перепрыгивания, увертывания и др. В этом плане целесообразность использования таджикских национальных подвижных игр обосновываются тем, что они могут проводиться без специальной физической подготовленности ее участников и не требуют дорогостоящего спортивного инвентаря.

Нашими наблюдениями по ходу формирующего этапа эксперимента было выявлено, что ученики, обучаясь в пятом классе, попросту не умеют ловить и передавать мяч на расстоянии в парах, при соприкосновении с водящим, командой соперников, не владеют мгновенной реакцией на ловлю или передачу мяча, не владеют координацией своих движений и другими комбинациями, которые необходимы в игре (ситуация зависит от учителя начальных классов, которые не проводят уроки физкультуры). В этой связи на формирующем этапе эксперимента урока физкультуры учитель, прежде чем обучать учащихся игре «Мяч капитану - Тӯби капитан» предлагал учащимся эстафету с мячом, так как здесь учащиеся использовали не только передачу мяча, но и ловлю его, бег

При организации игры - «Комбинированная эстафета с набивным мячом – Эстафетаи силсилави бо тӯб» то ее целью на уроке являлось развитие у обучающихся ловкости, скоростно-силовых качеств и гибкости, в выполнении которых учителем обращалось внимание и на нравственные качества, которые формировали у обучаемого контингента: общение, дисциплинированность, решимость, взаимопомощь, коллективизм и др.

Для обеспечения основных задач совершенствования двигательной деятельности в процессе игр и игровых ситуаций нами была разработана определенная схема, апробировавшаяся в игре, и которая имела целью вызвать у учащихся не только интерес, но сформировать мотивацию к предстоящей деятельности (см. Схему 5, представленнную по тексту).

Согласно этой схеме разработка содержания игры представляла собой подготовительно - теоретический этап, где учителем продумывались все возможные двигательные действия играющих, при этом, не умаляя действий водящего, при его присутствии в игре. На протяжении всего урока учитель отвечал за организацию и стимулирование учебно-познавательной деятельности обучаемого контингента, которая направлялась на формирование положительных мотивов двигательной деятельности на основе педагогического контроля, регулировавшего деятельность играющих, корректировавшего нагрузку учащихся, завершение и подведение итогов игры.

Проведенное исследование выявило, что учителю необходимо:

1) при проведении командных игр учитывать особенности коллектива и наличие малых групп;

2) постоянно учитывать национальные, культурные и региональные особенности;

3) анализировать взаимосвязь урока физкультуры с другими предметами и видами эффективной деятельности и др.

При разработке содержания таджикских национальных подвижных игр учителю необходимо было учитывать не только влияние игр на воспитание, образование и развитие учащихся, но и на получение ими определенных знаний, умений и навыков. Ибо таджикские национальные подвижные игры способствовали формированию положительных мотивов не только к активной двигательной деятельности и формирования нравственных качеств при занятиях физической культурой и спортом, и к обучению в целом.

Таджикские национальные подвижные игры разнообразны и эффективны. Практически 80% учебного программного материала на занятиях физической культурой по ходу формирующего эксперимента совершенствовалось нами с помощью игровых насыщенных национальных программ. Ибо таджикские национальные подвижные игры, как показывают наши наблюдения и анализ игровых ситуаций, являются универсальным средством для развития основных двигательных качеств, способствующих подготовке и сдаче учебных и индивидуальных норм и формированию основ нравственного поведения. Вследствие этого для формирования положительных мотивов двигательной деятельности у обучающихся 5-7 классов на уроках физической культуры мы максимально использовали таджикские национальные подвижные игры, игровые национальные программы типа игры « Офарин! - Молодцы!» и разнообразные игровые ситуации.

Практическое применение таджикских национальных подвижных игр в экспериментальной части работы показывает, что их использование благотворно для поддержания интереса у обучаемого контингента к игровой деятельности на всех этапах обучения и воспитания, так как они совершенствуют не только двигательную деятельность, но и формируют нравственные качества.

В процессе игровых занятий руководителю игры предусматривалось в увлекательной форме выражать положительные результаты учащихся, их индивидуальные и командные действия: условия выигрыша и проигрыша или потери очков, улучшения показателей тех или иных игровых действий, а также проявленных индивидуальных и групповых физических и нравственных качеств. Кроме того при организации игровых ситуаций учителю необходимо было предоставлять учащимся достоверную информацию о том, какие способности и навыки совершенствуются в проводимой национальной подвижной игре или эстафете, какова их значимость в практической деятельности (профессии, быту, выбранном виде спорта и учебе). По содержанию экспериментальной работы учителю или тренеру при проведении на уроках (занятиях) таджикских национальных подвижных игр требовалось ознакомить учащихся с играми, игровыми ситуациями, национальными игровыми программами и провести разъяснительную работу о том, почему они применены в Таджикистане, какие бытовые или трудовые сцены жизни они имитируют, как их использовали раньше и трансформировали в современную жизнь.

Большое значение при организации и проведении таджикских национальных подвижных игр, национально - игровых программ с включением в них эстафет на уроке физкультуры имело настраивание, т.е. стимулирование обучающихся на предстоящую игровую деятельность.

Стимулирование - это значит побуждение (подталкивание) учащихся на игровую деятельность во время занятий физическими упражнениями [183].

Нами учитывалось, что такт учителя физкультуры преимущественно проявляется при стимулировании учащихся поощрением или наказанием, т.к. меры воздействия на обучающихся на уроке физкультуры очень важны для понимания учителем образа мыслей не

одного ученика, а группы учеников, как бы их глазами оглядывать на свои действия. Прежде всего, важно исходить из того, что дорого ученику, что его интересует. Красиво оформленный спортивный зал, площадка, спортивная форма учащихся, музыкальное сопровождение, приветствие, девиз, речетатив, жесты, команды, внешний вид учителя, эмблемы команд, чествование победителей - все это способствует и привлекает учащихся к урокам физкультурой и тренировочно - спортивными занятиями во внеурочное время.

Поощрение (Момилот) - это словесная деятельность, которую учитель направляет на стимулирование ученика обучающихся с помощью положительной оценки за выполненное задания, игрового трюка или за хорошее поведение, особенно, если ученик активно участвуют в соревнованиях и мероприятиях за честь школы и т.п. В качестве поощрений особо отличившихся учащихся на уроке за выполнение четких команд, победу в соревнованиях учитель физкультуры использовал: одобрение (хавасмандӣ), похвалу (тарифкӯни), благодарность (ташакӯр), награждение грамотой (мукофотонидан бо ифтихорнома). Каждый из видов поощрения применяется в разнообразных формах в зависимости от педагогических ситуаций, причем часто достаточно выражение одобрения взглядом, жестом, прикосновением, словом и т.п.

Подводя итог можно сказать, что таджикские национальные подвижные игры совместно с традиционными являются незаменимымы средствами в совершенствовании движений, которые способствуют формированию не только быстроты, силы, ловкости, выносливости, гибкости, координации движений, но и нравственных норм. В подвижных играх, как творческой деятельности не сковывается свобода действий учащихся, в них эмоционально свободны, раскованы и склонны к веселью оптимизму, преодолению трудностей и т.п.

Экспериментальная часть нашей работы подтверждает положение о том, что включение в каждый урок таджикских национальных подвижных игр позволяет положительно решать образовательные, воспитательные и оздоровительные задачи, без активного вмешательства учителя. Мы предполагаем, что сочетая таджикские национальные подвижные игры с другими упражнениями и заданиями, мы добьемся более сознательного отношения учащихся не только к предмету, но и воспитаем их высоконравственными и жизнерадостными личностями.

Изучая в школе таджикские национальные подвижные игры, и внедряя их в учебно - воспитательный процесс учителя физкультуры способствуют формированию у учащихся личностных качеств, таких как: смелость, вежливость, выдержка, сдержанность, дисциплинированность, доброжелательность, умение чувствовать красоту движений, чувство долга, ответственность, самолюбие, гордость, чувство собственного достоинства, уважение к взрослым людям и т.д. Начинаясь в семье, этот многогранный и трудный процесс должен продолжаться в условиях школьного воспитания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сафаров, Ш. А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр: на материале I-IV классов общеобразовательных школ / Ш. А. Сафаров [Текст]. – Душанбе, 2007. – 220 с.
2. Селиванов, В.И. Избранные психологические произведения: Воля, ее воспитание и развитие. -Рязань, 1992. -574 с.
3. Сериков, В. В. Личностный подход в обучении: от концепции к технологиям // Сб. науч. труд. «Проблемы обновления содержания общественного развития». -Ростов Н/Д, 1992. С. 25-32.
4. Сериков, В. В. Личностный подход в обучении: от концепции к технологиям // Сб. науч. труд. «Проблемы обновления содержания общественного развития». -Ростов Н/Д, 1992. С. 33-35.
5. Советский энциклопедический словарь. М.: Сов. Энциклопедия, 1985.
6. Соковня-Семенова, И. И. Основы здорового образа жизни и первая медицинская помощь [Текст]: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / И. И. Соковня-Семенова. – М.: Изд. центр «Академия», 1997. – 205 с.
7. Столович, Л. Н. Красота. Добро. Истина. Очерк истории эстетической аксиологии. - М., 1994. – 86с. ; Столович Л. Н. Природа эстетической ценности. -М., 1972. – 94с.
8. Столович, Л. Н. Природа эстетической ценности. -., 1972. -94с.
9. Столяров, В.И. Проект «Спарт» и новая комплексная система физкуль-турно-спортивной работы с целью духовного и физического оздоровления населения России // Теория и практика физической культуры, 1993, № 4. С. 10-13.

ФАРҲАНГИ ТАРБИЯ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

***НАЗАРОВ Холназар Давлатшоевич** – доценти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. **E-mail:** nazarov-6888@mail.ru, **тел.:** (+992) 901-60-68-88*

Дар мақола арзиши тарбиявии эҷодиёти шифоҳӣ ҳамчун фарҳанги суннатии тарбия мавриди баррасӣ қарор дода шуда, ҷанбаҳои муҳимми тарбияи халқӣ дида баромада шудаанд. Гуфта мешавад, ки тарбияи халқӣ мероси маънавии гузаштагони моро аз замонҳои қадим дар бар мегирад ва дар баланд бардоштани ҳисси худшиносиву худогоҳии наврасону ҷавонон нақши муассир дорад. Аз ин рӯ, ба ин восита тарбия додани наслҳои имрӯзаву оянда аз аҳамият холӣ нест. Вобаста ба муҳиммияти тарбияи халқӣ далелҳои илмӣ оварда шудаанд.

Муаллиф ҳамин нуктаро ба назар гирифта, муҳиммияти тарбияи халқиро дар самти тарбия барои тарбиятгирандагону тарбиядиҳандагон мақсади асосӣ шуморидааст. Алоқаи мутақобилаи арзиши миллӣ ва инсонӣ дар эҷодиёти шифоҳии халқ дида баромада шудааст. Бо дарназардошти аҳамияти бузурги маънавӣ, эҷодиёти шифоҳии халқро бояд дар мактабҳо мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Чунки он аз чашмаи софу беолоиш фарҳанги маънавии тоҷикон бахра мегирад.

***Вожаҳои калидӣ:** “Шоҳнома”, “Гӯруглӣ”, достон, фарҳанг, тарбия, забон, дониш, суннат, педагогика, афсона, инсон, халқ, ахлоқ.*

КУЛЬТУРА ВОСПИТАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

***НАЗАРОВ Холназар Давлатшоевич** – доцент кафедры языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. **E-mail:** nazarov-6888@mail.ru, **тел.:** (+992) 901-60-68-88*

В статье рассматривается воспитательная ценность традиционного искусства устной культуры, а также важные аспекты воспитания людей. Говорят, что воспитание людей и форме диалога о духовном наследии наших предков с древних времен способствовало повышению чувства самопознания и самосознания подростков и молодежи. Таким образом, образование сегодняшнего и будущих поколений имеет важное значение. Даётся научное подтверждение важности просвещения людей. Принимая это во внимание, авторы поставили перед воспитанником и педагогами задачу народного воспитания.

Рассматривается взаимосвязь национальной и человеческой ценности в народном творчестве. Исходя из огромного эстетического, героического, патриотического значения народного творчества, следует его изучать в школах. Народное творчество является тем творением могучего народного гения, от которого, как от полноводного чистого родника, веками питается духовная культура таджиков.

***Ключевые слова:** “Шахнаме”, «Гуругли, эпос, культура, воспитание, язык, знание, традиция, педагогика,сказка, человек, народ, поведение.*

CULTURE OF EDUCATION IN TAJIK FOLKLORE

***NAZAROV Holnazar Davlatshoevich** – Associate Professor of the Department of Language and Culture International University tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5. **E-mail:** nazarov-6888@mail.ru, **phone:** (+992) 901-60-68-88*

The article discusses the educational value of oral creativity as a traditional culture of upbringing and considers important aspects of public education. It is said that upbringing of the people in the form of a dialoque of the spiritual heritage of our ancestors from ancient times has played a useful role in enhancing the sense of self consciousness and self-awareness of teenagers and youth.

Therefore, it is very important to educate current and future generations through this tool. Scientific evidence is given on the importance of upbringing. Taking this into account, the authors consider the importance of public education as the primary goal of educators and educators.

Key words: *Hsohnoma, Gurgule, from a friend, culture, education, language, knowledge, tradition, pedagogical, fairy tail, person, the people, ethics.*

Дар эҷодиёти шифоҳии миллати тоҷик, ки таърихи тӯлониро аз сар гузаронидааст, фарҳанги тарбия ва ахлоқ домани васеъ дорад. Чунки ин миллати тамаддунофару маърифатпарвар дар робита бо таҷрибаи зиндагӣ рисолати инсонии худро танҳо дар асоси тарбия ва ахлоқи баланд ба роҳ монда, ба дигар қавму миллатҳо низ роҳ кӯшодааст.

Имрӯзҳо низ, яке аз вазифаҳои муҳими илми педагогика ин эҳёи маънавии миллат ва дар ин замина барқарор намудани анъанаҳои беҳтарини педагогӣ-ахлоқии он аст. Махсусан, педагогикаи халқӣ яке аз арзишмандтарин ва пуртаъсиртарин соҳаи илми педагогика буда, дар ташаккули сифатҳои неки ахлоқии насли наврас ва ҷавонон мақоми ниҳоят калонро мебозад [1, 32].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як Паём ва суханронии худ ибрози ақида менамояд, ки агар таълиму тарбия дар асоси осори шифоҳӣ сурат гирад, аз манфиат холӣ намемонад. Ва ҳамин тавр, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо баргузор намудани озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” номинаи адабиёти муосир дар якҷоягӣ бо адабиёти шифоҳӣ ташкил карда шуд. Яъне, андешаҳои этнопедагогии халқи тоҷик шахсияти ватандӯстро бо ҳисси баланди ифтихори миллӣ ташаккул медиҳад. Дар ин маврид, олими машҳури рус К.Д. Ушинский қайд менамояд, ки “агар тарбия хоҳад, ки оҷиз набошад, бояд халқӣ бошад. Тарбия бояд мағз андар мағз халқӣ бошад” [10, с.78].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир оид ба эҳёи афкори педагогӣ-ахлоқии ниёгон чораҳои зарурӣ андешида шудааст. Аммо дар барқарорсозии низоми миллии таҳсилот истифодаи ин афкори педагогӣ-ахлоқӣ, ки яке аз мақсадҳои асосии он рушди худогоҳии этникӣ мебошад, натиҷаи дилхоҳро надодааст. Ин дар навбати худ дарк кардани мазмун, методу воситаҳои анъанаҳои миллии ахлоқ ва тарбияро аз нуқтаи назари илмӣ мувофиқи воқеияти замони муосир талаб мекунад, зеро «ғояҳои тарбиявии ҳар як халқ ҳуввияти бештари миллӣ доранд» [3, 247].

Афкори педагогӣ-ахлоқӣ мероси арзишноки фарҳанги халқи тоҷик аст, ки ба ошкор сохтани арзишҳои ҷовидонаи умумиинсонӣ ва миллӣ, ки дар тули асрҳо санҷида шудаанд, имкон медиҳад. Афзалияти арзишҳои умумибашарӣ, маҳз он чизест, ки асоси педагогикаи халқи тоҷикро ташкил медиҳад ва дар педагогикаи ҳалқӣ қувваи бузурги мувофиқгардонии муносибатҳои байни миллатҳо муттамарказонида шудааст.

Муҳиммияти эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар он аст, ки асоси онро педагогикаи халқӣ ташкил медиҳад ва дар баланд бардоштани ҳисси худшиносию худогохии миллӣ аҳамияти муфид дорад. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, ки дар тули асрҳо таҷрибаи бой ва рангини ҳаёти мардумро дар бар гирифтааст, метавонад ҳамчун сарчашмаи барқароршавии ҳуввияти миллӣ дар тарбияи насли наврас хизмат намояд. Яке аз намунаҳои осори этникии халқи тоҷик, ҳамосаи “Гурғулӣ” ҳаст, ки дар байни мардум хеле васеъ паҳн гардидааст ва воситаи тарбияи ахлоқӣ мебошад. Маҳз, ҳамосаи “Гурғулӣ” он сарчашмаи пурғановати педагогӣ-ахлоқӣ мебошад, ки дар он маълумоти миллии муосир, яъне мақсадҳо, усулҳо, воситаҳои мардумии тарбияи халқӣ ва тарбия намудан дар равияи анъанаҳои халқӣ вуҷуд дорад.

Имрӯз дар шароити Истиқлолияти давлатӣ имкониятҳои зиёде вуҷуд доранд, ки вазъ ва хусусиятҳои афкори педагогӣ-ахлоқии халқӣ, аз ҷумла фолклори тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Ин имкон медиҳад, ки наврасон ва ҷавонон худро дар донистани эҷодиёти шифоҳии миллати хеш, пос нигоҳ доштани он масъулият дошта бошанд.

Дар афкори педагогӣ-ахлоқии халқи тоҷик осори даҳонакии мардум, ки саропо тарбиявист ва мавзуъҳои ватандӯстӣ, инсонпарварӣ, мардонагӣ, хоксорӣ, фурутанӣ, донишандӯзӣ, маърифатпарварӣ ва ҳуввияти миллиро дар бар мегирад, зуҳуроти арзандаи тарбиявидошта мебошанд[3, 47].

Бояд қайд кард, ки достонҳои «Шоҳнома»-и мутафаккири забардаст устод Абулқосим Фирдавсӣ дар шакли ҳамоса суруда шуда, асари педагогӣ ва ахлоқии тоҷик аст, ки дар он қаҳрамонӣ, қиссаву ривоятҳои халқӣ ва панду ахлоқ муҳтавои муҳим ба ҳисоб мераванд ва Фирдавсии бузургвор дар асоси қиссаву ривоятҳо онро дар 60000 байт ба шакли китобат даровардааст.

Ҳамосаи мардумии «Гурғулӣ» низ бо достонҳои «Шоҳнома»-и устод Абулқосим Фирдавсӣ шабоҳати наздик дошта, аҳамияти бузурги педагогӣ-ахлоқӣ дорад, зеро аз ҷиҳати маънавӣ олами ботинии ватандӯстиро қавӣ гардонида, муҳаббат ба ватан ва нафрат ба душманони онро меафзояд. Ҳамосаи «Гурғулӣ» низ мавзуъҳои гуногуни педагогӣ-ахлоқиро

дорад, ки дар он тасвири олами ботинии инсон тавассути шеърҳои халқӣ хеле сода ва бо муоширати халқӣ баён гардидааст.

Панду ҳикмат яке аз паҳлуҳои муҳими паҳншудаи педагогӣ-ахлоқии ҳамосаи «Гурғулӣ» аст, ки тибқи талаботи сиёсию иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинии замон ҷараёни тарбия ва ахлоқро таҷассум кардааст. Панду ҳикмат, дар ҳамоса дар мавзуи ҳунару меҳнатдӯстӣ ва насиҳатҳои халқӣ буда, ҳаётан бардавом аст. Дар шеърҳои ҳикматомӯзи ҳамосаи «Гурғулӣ» силсилаи панду ҳикматҳое мавҷуданд, ки чун дурдонаҳои устувор дар гуфтор, қавл, ваъда, вафо ва амсоли инҳо сайқал ёфтаанд.

Дар баробари дигар осори шифоҳии мардуми тоҷик ҳамосаи «Гурғулӣ» ҳамчун намунаи беҳтарини эҷодиёти шифоҳии тоҷик, ки дар тули асрҳо таҷрибаи бой ва рангини ҳаёти мардумро дар бар гирифтааст, метавонад ҳамчун сарчашмаи такомули худшиносӣ барои худсозии миллӣ дар тарбияи наврасон ва ҷавонон истифода карда шавад. Яъне, ин асар он шоҳкории тарбиявии ғаниест, ки дар он тарбия дар равияи урфу одатҳои мардумист ва таҳқиқи паҳлуҳои тарбиявии ин ёдгории педагогӣ аҳамияти илмӣ дорад. Меъёрҳо ва принсипҳои баланди маънавӣ ва ахлоқӣ, ғояҳои умумиинсонӣ, аз ҷумлаи – некӣ ва адолат, инсондӯстӣ ва ҳисси баланди ватандӯстӣ, ки дар ин асари халқӣ таҷассум ёфтааст, таъсирбахш мебошад[2, 123].

Ҳамосаи «Гурғулӣ» аҳамияти ниҳоят гаронарзиш дорад, зеро дар саҳифаҳои он таърихи бошукӯҳи мардуми тоҷик дар шакли андарзномаҳо ва насиҳатҳои ахлоқӣ таъкид карда мешавад. Асари бадеии мазкур аз таърихи педагогикаи тоҷик шаҳодат медиҳад, ки дар образҳои бадеӣ талошҳо ва муборизаҳои мардум бахри нигоҳдории забони модарӣ, таърих, урфу одат, анъанаҳои тарбия таҷассум ёфтааст. Образи қаҳрамонҳои ҳамоса на танҳо хусусиятҳои маънавӣ дорад, балки аҳамияти муҳими тарбиявӣ доранд. Дар образҳои қаҳрамонони асар эҳтироми инсон, шавқи дигаргунсозии ҳаёти инсон, муҳаббат ба фидокории инсон, дар шакли бадеӣ-тарбиявӣ инъикос карда мешавад. Пирӯзӣ дар рушду нумуи иҷтимоии кишвар ин на танҳо роҳи таърихии мардуми тоҷик аст, балки давраест, ки саодат ва эҳтиромро дар ҳаёти иҷтимоӣ тараннум менамояд. Ҳамосаи «Гурғулӣ», ки аз таърихи иҷтимоии як гӯшаи ватан шаҳодат медиҳад, имрӯз ҳам пурҳарорат ва барои тарбия муҳим аст, зеро нуқтаи назари рӯҳбаландиву ҷуръат ва ғайрати муосир мебошад.

Таҳқиқи равишҳои педагогӣ-ахлоқии ҳамосаи «Гурғулӣ» имкон медиҳанд, ки мавқеи фолклори тоҷик дар тарбия, дар партави таърихи қаҳрамонҳои мардумӣ муқаррар карда шавад. Аҳамияти арзандаи ин асари тарбиявӣ-ахлоқии бадеӣ дар дар он аст, ки мавқеи тарбия ва ахлоқро дар марҳалаҳои гуногуни ҳаёти инсон ба ӯ таъмин месозад. Аз ин рӯ, дар замони муосир омӯзиши ҳаматарафаи он дар таълиму тарбия зарур аст. Ин асари бузургҳаҷми назмӣ, хусусиятҳо, равандҳои ғоявӣ ва мардумии тарбияро муайян менамояд. Алалхусус, симои ахлоқии қаҳрамонони асар аз маънавиёт, хусусиятҳои психологӣ ва фарҳангии мардуми тоҷик шаҳодат медиҳад ва дар ҳалли мушкилотҳои тарбияи муосир ва такомули муносибатҳои иҷтимоӣ мавқеи арзанда дорад [4, 26].

Махсусан, тарбия ва ахлоқ, ки асоси эҷодиёти шифоҳии халқ мебошад, дар асарҳои олимони тоҷик Р.Амонов, Л.Бузургзода, М.Лутфуллоев, Қ.Қодиров, Қ.Б.Қодиров, Ф.Муродов, С.Фатҳуллоев, Ҷ.Асрориён, А.Нуров, Р.Дилшод ва дигарон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст ва аҳамияти он барои педагогикаи муосири тоҷик таъкид гардидааст.

Ҳамин тариқ, дар таҳқиқотҳои олимони зикршуда, ки ба ин мавзуи гаронарзиши тарбияи халқӣ бахшида шудаанд, паҳлуҳои назариявии этнопедагогикаи халқи тоҷик баррасӣ шудааст.

Бояд гуфт, ки мақолу зарбулмасалҳо ҳамчун падидаи забонӣ, ҷанбаи баланди тарбиявӣ доранд, зеро онҳо аз рӯйи қонуни ҳаёт шакл мегиранд. Ин падидаи фикр аст, чунки он мулоҳиза ё хулосабарориро дар бар мегирад ва дар дохили ин падида халқи тоҷик аст, ки шакли одии ахлоқӣ – этикӣ дорад [9, с.118]. Мутаассифона, ин хусусиятҳои пандуахлоқии зарбулмасалҳо зимни омӯзиши эҷодиёти педагогии халқи тоҷик на ҳамеша мавриди баррасӣ қарор мегирад. «Мақсадҳои гуфтор»–ӣ гуногун буда, метавонанд тасвири ҳикоягӣ, саволӣ ва водоркунӣ дошта бошанд. Чистон низ жанри арзишнок ва махсуси эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аст. Чистон аз рӯйи шакл аз ашё ва формулае, ки аломати ашё (яъне аломатҳои этникӣ ва этикӣ)–ро дар бар мегирад, таркиб меёбад. Ахлоқ дар эҷодиёти шифоҳии халқ бевосита бо он мувофиқат мекунад, ки накукорӣ, хушахлоқӣ ва росткорӣ ном дорад.

Жанрҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ҷанбаи тарбиявӣ, панду андарзҳои ахлоқиро дороянд. Шаклҳои ифодаи мақсади тарбиявӣ гуногунгунанд, вале арзиши умумии педагогӣ доранд. Аз ин бармеояд, ки эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик яке аз асоситарин шаклҳои тарбияи ахлоқӣ мебошад.

А. Блок бо ифтихор навиштааст: "…ҳар қадар ки дар ман дарки худ чун як қисми ватан, чун «шаҳрванди ватани худ» бедор мешавад, ҳамон қадар бештар хуни ман ба ҷӯш меояд…" [3, с.21].

Тарбияи инсон ва рушди ҳаматарафаи шахсият дар ҳаёти муосир бо педагогикаи халқӣ узван алоқаманданд.

Ақидаҳои халқии тарбия дар тӯли ҳазорсолаҳо ташаккул ва тасдиқ ёфтаанд, ки асоси педагогикаи халқиро ташкил медиҳанд. Зери ин истилоҳ, одатан маҷмӯи донишҳои андухтаи эмпирикӣ, маълумотҳо, маҳоратҳо, малакаҳо фаҳмида мешавад, ки асосан ба шакли шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ҳамеша ғояҳои тарбиявиро ҳифзу тарғиб менамуд. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, системаи арзишҳои ҳаётии он, ҷаҳонбинӣ, эътиқодот ва маданият, оину маросимҳо ва инкишофи онҳоро имкон медиҳад. Афкори педагогӣ– ахлоқии халқи тоҷик – ин педагогикаи рушди миллӣ, педагогикаи худтарбияи этикӣ мебошад, ки шахсияти ватандӯстро бо ҳисси баланди ифтихори миллӣ ташаккул медиҳад.

Дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мегардад, ки «тарбияи хислати миллӣ аз тарафи ҷавонон азхудкунии анъанаҳои мадании халқи худ, инчунин таъсири воситаҳои асосии педагогикаи халқӣ (панду ҳикмат, андарзҳо ва ғайра)-ро ба идеалҳои ахлоқӣ дар назар дорад….» [3, с.4]. Ҳамин тариқ, афкори педагогии халқи тоҷик дар шакли эҷодиёти шифоҳӣ аниқу равшан ифода меёбад. Дар он меҳнати одамон, таҷрибаи ҳаётӣ, панду насиҳат, мақсаду эътиқодоти ҳаётӣ ба таври воқеӣ инъикос меёбанд. Зарбулмасалу ҳикматҳои халқи тоҷик чун ифодакунандаи ин ё он ғояи тарбиявӣ сайқал дода шудаанд ва вазифаи муайяни тарбиявӣ, мақсадҳои пандомӯзи дидактикӣ доранд. П.Лафарг хело хуб баён кардааст: «Ифодаву зарбулмасалҳо, назар ба калимаҳои алоҳида, он риштаҳоеро, ки забонро бо ҳодисоти ҳаёти атроф алоқаманд месозанд, фаҳмотар нишон медиҳанд» [6, с.12].

Ҳамин тариқ, дар худи сохти мақолу зарбулмасалҳо афоризмҳо мақсаднокии педагогии онҳо намоён аст. Онҳо на танҳо ба азхудкунии ҳақиқат, балки барои қонунҳои нонавиштаи ҳаёт, барои расонидани таъсири бевосита ба тарбия ва ташаккули шахсият равона шудаанд.

Бо мақсади пурзӯр сохтани таъсири тарбиявии мақолҳои мардумӣ, халқи тоҷик кӯшиш ба харҷ додааст, ки эҷодиёти худро бо истифода аз воситаҳои гуногуни образнокӣ ба таври бадеӣ баён намояд.

Бо мақсади таъсиррасонии эмотсионалӣ ба насли ҷавон, халқи тоҷик ба хушоҳангии афоризмҳо диққат дода, бо корбурди муқоиса, муқобилгузорӣ, муболиға, истиора, истеҳзо, киноя ва ҳ. к. аз бойгарии шакли овозӣ оқилона истифода мебаранд.

Халқи тоҷик бо истифода аз эпитетҳои гуногун ғояҳои худро ифода менамояд. Илова бар ин, тавсифҳои баланд корбурд мегардад: «Инсон аз гул нозуку аз санг сахттар аст» ва ё «Тиллоро бо оташ месанҷанду одамро бо меҳнат» ва ҳ.к.

Аз ин нуқтаи назар, қайд кардан мумкин аст, ки эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар умум хусусияти пандуахлоқӣ дорад ва ба ҳар роҳе, ки бошад таъсири тарбиявии худро дар замири насли наврас ва ҷавон мебозад.

АДАБИЁТ

1. Амонов, Р. «Аз паи ҳикмати халқ» – Душанбе, 1963. – 104с.
2. Асрориён, Ҷ. Гӯрғулӣ (Гузориш ва нигориш) – Душанбе, 2010. – 180 с.
3. Блок, А. Соч., в 2 томах. Т. 2 / А. Блок. – М.: Госполитиздат, 1955. – 286 с.
4. Гӯрғӯлӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. -314с.
5. Консепсияи миллии тарбия 03.03.2006. № 94 ш. –Душанбе, – 4 с.
6. Лафарг, П. Язык и революция / П. Лафарг. – М., 1930. – 26 с.;
7. Лутфуллоев, М. Осор: Инсон ва тарбия, – Душанбе: Собириён, 2013., – 462 с.
8. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 262 с.
9. Раҳимов, Баён. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик / Баён Раҳимов, А. Нуров. -2008.- 224с.
10. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения в 6 т. Т. 5 / К.Д. Ушинский. – М., 1988. – 151 с.

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ ФИКРИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

РАҶАБОВА Зӯҳро Баротовна – *омӯзгори кафедраи педагогика ва психологияи томактабии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *zuhrorajabova40@gmail.com.*

Мақолаи мазкур ба яке аз самтҳои афзалиятноки кори тарбиявии хонандагони синни хурди мактабӣ дар шароити муосири ташкили кори таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудааст. Ҳангоми таҳияи мақола муаллиф дар рушди фаъолияти зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз таҷрибаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ истифода кардааст. Муаллиф қайд кардааст, ки тафаккур воситаи асосии пешбурди кор дар таълиму тарбияи хонандагони хурдсол ба ҳисоб меравад.

Дар мақола инчунин, маълумоти мушаххас оид ба мафҳумҳои амалҳои мантиқӣ, ҷамъбасткунӣ, инкишофи амалҳои таълимӣ ва мантиқӣ дар мактаббачагони хурдсол бо назардошти намунаҳои инкишофи умумии хонандагон, ташаккул додани қобилияти муайян кардани аҳаммияти объектҳо оварда шудааст.

Дар мақола ба асосҳои психологию педагогии ташаккули шахсияти мактаббачагони хурдсол аҳамияти саривақтӣ дода шудааст. Аз ҷониби дигар, дар мақола роҳҳои ташаккули амалҳои шабакаи равонӣ дар хонандагон, сарчашмаи пайдоиши фаъолияти рӯҳӣ, тафаккур ҳамчун раванди маърифатӣ, инчунин шароити бомуваффақият иҷро намудани вазифаҳои равонӣ дар ташкили фактҳо равшан нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *зеҳн, инкишоф, тафаккур, мактаб, фаъолият, хонанда, муваффақият, дониш.*

РАЗВИТИЕ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

РАДЖАБОВА Зухро Баротовна – *преодаватель кафедры педагогика и дошкольная психология Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *zuhrorajabova40@gmail.com*

Данная статья посвящена одному из приоритетных направлений учебно-воспитательной работы младших школьников в современных условиях организации учебной работы в учреждениях общего среднего образования. При подготовке научной статьи автор использовал опыт отечественных и зарубежных ученых по развитию интеллектуальной деятельности учащихся начальных классов. Автор статьи отметил, что мышление рассматривается в качестве основного средства продвижения работы по обучению и воспитанию младших школьников.

Также в статье даны конкретные сведения по понятиям логические операции, обобщение, развитие учебно-логических операций у младших школьников, учет закономерностей общего развития учащихся, формирование умения выявлять существенность предметов, абстрагировать (отделять) их от неосновных характеристик.

Следует отметить, что в данной статье сделан своевременный акцент на психолого – педагогических основах формирования личности младших школьников. С другой стороны, в статье четко изложены пути формирования у читателей мыслительных сетчатых действий, источник возникновения мыслительной деятельности, мышления как познавательного процесса, а также условия успешного выполнения мыслительных задач в упорядочении фактов.

Ключевые слова: *интеллект, развитие, мышление, школа, активность, ученик, успех, знания*

THE DEVELOPMENT OF MENTAL ACTIVITY OF LITTLE READER IN THE LEARNING PROCESS

RAGABOVA Zuhro Barotovna – *Rajabova Zukhro Barotovna – co-founder of the Department of Pedagogy and preschool psychology of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *zuhrorajabova40@gmail.com*

This article is devoted to one of the priority directions of educational work of younger schoolchildren in modern conditions of the organization of educational work in institutions of general secondary education. In preparing the scientific article, the author used the experience of domestic and foreign scientists in the development of intellectual activity of primary school students. The author of the article noted that thinking is considered as the main means of promoting the work of teaching and educating younger schoolchildren.

The article also provides specific information on the concepts of logical operations, generalization, development of educational and logical operations in younger schoolchildren, taking into account the patterns of general development of students, the formation of the ability to identify the materiality of subjects, abstract (separate) them from non-basic characteristics.

It should be noted that in this article a timely emphasis is placed on the psychological and pedagogical foundations of the formation of the personality of younger schoolchildren. On the other hand, the article clearly outlines the ways in which readers form mental grid actions, the source of the emergence of mental activity, thinking as a cognitive process, as well as the conditions for the successful completion of mental tasks in the ordering of facts.

Key words: *intelligence, development, thinking, school, activity, home, mysterious situations, success, knowledge*

Масъалаи инкишоф ва сайқал додани фаъолияи фикрии хонандагони синфҳои ибтидоӣ асоси раванди таълимии онҳо ба ҳисоб меравад. Талабот дар таълиму тарбияи хонандагон нисбат ба дарси муосир ва роҳу воситаҳои ташаккул додани тафаккури мантиқии онҳо, яъне амалҳои фикрию ақлӣ зиёд шуда истодаанд. Айни замон имрӯз талабот ба шахсони эҷодкор, ки қобилияти гуногуни таҳлилӣ доранд, хело равшан эҳсос карда мешавад. Бо назардошти ин хусусан масъалаи ташаккули тафаккур дар айни замон яке аз масъалаҳои мубрам маҳсуб меёбад.

Бинобар ин, аз донишҳои психологию педагогӣ бархурдор будани муаллимони синфҳои ибтидоӣ имконият медиҳад, ки ҳар як омӯзгор қонуниятҳои инкишофи руҳан солими хонандагонро боз ҳам чуқуртар дарк намояд ва фаъолияти фикрию ақлонии хонандагонро васеъ гардонад. Ин талабот ҳар як муаллимро водор месозад, ки ҳангоми дар мактаб кору фаъолият доштан донишҳои мукаммали илмию методӣ ва психологиро бояд дошта бошад.

Муаллими синфҳои ибтидоӣ дар фаъолияти касбии худ бояд роҳу воситаҳои рушд додани хусусиятҳои тафаккури хонадагонро ба назари эътибор гирад ва роҳҳои ташаккул додани онро ҷустуҷӯ намояд. Аз худ намудани донишҳо меҳнати ҷиддие мебошад, ки аз ҳар як хонанда тафаккури фаъол (мушаххас), мустақил ва эҷодиро талаб мекунад.

Фаъолияти фикрию ақлии хонандагони хурдсол бо ёрии амалҳои фикрӣ ба монанди; таҳлил, таркиб, муқоиса, ҷамъбаст, хулосабарорӣ иҷро карда мешавад, ҳамчунин дар шаклҳои муайян – мафҳум, муҳокима ва хулосабарорӣ ҷорӣ мегардад. Масалан, ҳангоми фаҳмонидани мавзуи муайян омӯзгор ба хонандагон атрофи масъала сухан мекунад, ба ҳаёти воқеии хонандагон монанд мисолҳо меоварад ва дар таҳлили дучониба аз хонандагон пурсон мешавад, ки онҳо то кадом андоза мавзуи дарсро аз худ кардаанд. Вақте ки ташкили хуби дарсҳо ба роҳ монда мешавад барои ташаккули факри мустақили хонандагон мусоидат менамояд. Маълум аст, ки ҳар як фаъолияти фикрӣ аз дарёфти муаммо ва саволҳо оғоз мегардад. Ҷараёни тафаккур ва амалҳои фикрӣ ҳамеша аз фаҳмидани саволе ё муаммое, ки ба он ҷавоб дарёфт кардан лозим аст ё масъалае, ки онро ҳал кардан зарур аст, аз ягон чизи номаълум, ки онро фаҳмидан ва шарҳ додан лозим аст, оғоз мешавад [9, с.117]. Дар иҷрои ин мавзӯъ роҳу воситаҳои рушд додани хусусиятҳои равонӣ, маърифаткунӣ, амалҳои фикрӣ ва ақлии хонандагони хурдсол мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, омӯзгор роҳҳои ташаккул додани амалҳои фикрию ақлии хонандагонро аз зинаҳои аввалини ба мактаб дохил шудан ба роҳ монда тавонад.

Фаъолияти фикрӣ бо амалия зич алоқаманд аст. Меҳнат, таълим, бозӣ ва умуман ҳар гуна намудҳои фаъолияти одам ҳалли масъалаи фикриро талаб мекунад. Амалия сарчашмаи фаъолияти фикрӣ аст. Дар баробари ин, амалия ҳам барои эҳсосу идрок ва ҳам барои тафаккур меъёри ҳақиқат мебошад. Одам ҷамъбаст ва хулосаҳояшро дар амалия месанҷад. Амалия фаъолияти фикрии инсонро ислоҳ мекунад. Амалия ин ҳамон саҳаест, ки дар он натиҷаҳои фаъолияти фикрӣ татбиқ мегарданд [10, с.76].

Ҳамин тавр, тафаккур ҳамчун раванди маърифатӣ инъикоси ҷамъбасткунанда ва бевоситаи ҳақиқати объективӣ буда, туфайли он хусусиятҳои умумию муҳими ашёву ҳодисаҳо,

алоқа ва муносибатҳои байни онҳо инъикос мешавад. Тафаккур ҳамчун инъикоси ҷамъбасткунанда ва бавоситаи ҳақиқат раванди олии психикӣ буда, танҳо ба одам хос аст.

Дар қатори андешаҳои болозикр бояд, қайд намуд, ки инсон дар пеши худ метавонад мақсади муайянро гузораду сипас онро мушоҳида намояд ва инчунин метавонад мақсад нагузораду ҳамту назорату мушоҳида намояд. Вале инъикос дар дараҷаи мантиқии маърифат тамоман дигар хел аст. Инъикос дар дараҷаи тафаккур доимо характери ихтиёриро дорад. Ихтиёрӣ будани тафаккур онро ифода мекунад, ки тафаккур ин маърифати бевосита аст.

Тафаккури хонандаи хурдсол аз он мавриде сар мешавад, ки инсон он вақт ягон чизро таҳлил мекунад, муқоиса ва ҷамъбаст менамояд.

Инсон одатан он вақт амал мекунад, ки дар пешаш ягон саволе пайдо шавад. чунин саволҳо дар вазъиятҳои муаммовӣ ба амал меоянд. Вазъияти проблемавӣ бо мавҷудияти зиддиятҳояш тавсиф дода мешавад. Дар байни мақсадҳои нав ва методу воситаҳои кӯҳна зиддият ба амал меояд ва шахс воситаҳои нави ба мақсад расиданро ҷустуҷӯ мекунад. Пас, тафаккур ин ҷустуҷу ва кашфи чизи нав мебошад.

Методу воситаҳои пешин (кӯҳна) дар он ҳолат боқӣ мемонанд, ки агар вазъиятҳои проблемавӣ набошанд ва дар ин сурат ба тафаккур эҳтиёҷ пайдо намешавад. Масалан, хонандаи синфи 2 фикр накарда, ба саволҳои “2х2” чанд мешавад ҷавоб медиҳад. Дар ин ҷо донишҳои пештара кифоягӣ мекунанд. Иштироки фаъоли тафаккур шарт нест. Чизи нави дар пеши хонанда пайдошуда вазъияти муаммовӣ аст, вале дар сурати хуб аз худ кардани ҳалли доимии он характери муаммовӣ доштанашро гум мекунад. Одатан, вазъияти муаммовиро аз масъала фарқ менамоянд. Вазъияти муаммовӣ онро тавсиф медиҳад, ки шахс дар рафти фаъолияти худ ба чизи номаълум, номафҳум ва ташвишовар дучор шудааст [12, с.107].

Ҳамин тариқ, вазъияти проблемавӣ ба масъала табдил меёбад. Пас, масъала аз вазъияти муаммовӣ пайдо мешавад ва бо он зич алоқаманд буда, вале аз он фарқ мекунад. Вазъияти муаммовӣ онро ифода мекунад, ки чизе тамоман хиратар, норавшан ва фаҳмиданашуда аст. раванди тафаккур аз ҳамин сар мешавад. Вай аз таҳлили вазъияти муаммовӣ оғоз меёбад. Маҳз дар асоси таҳлили масъалаҳо ба таври пешакӣ тахмин мекунад, маълумро аз номаълум ҷудо мекунад ва нақши ҳалли масъалаҳоро пешакӣ дида мебарояд.

Дар ҷараёни таълим хонандагони хурдсол инчунин шарту шароитҳои масъаларо мефаҳманд, яъне чӣ дода шудаасту чиро ҳал карда, ёфтан лозим аст. Тахминкунӣ низ дар оянда исботро талаб мекунад ва санҷида мешавад. санҷиши он одатан бо роҳи таҷрибавӣ сурат мегирад.

Бомуваффақият иҷрошавии масъалаҳои фикрӣ ба батартибдарории далелҳо ва саволҳо низ вобаста аст. Ҳалли масъала бо забон ва калима алоқаманд аст. Савол дар калима ба шакл медарояд. Ба таври калимагӣ шароитҳои масъала, принсипи ҳалии он, натиҷа ва ҷавоби охирин ба саволи масъала ифода меёбанд.

Барои рушди фаъолияти фикрии хонандагони синфҳои ибтидоӣ образҳои айёнӣ дар ҳалли масъалаҳои фикрӣ мадад мерасонанд, агар онҳо дуруст тасаввур карда шаванд (масалан, дар ҳалли масъалаҳои мантиқӣ ва исботи онҳо). Дар асоси таҳлили мухтасари ҳалли масъалаҳои фикрӣ чунин зинаҳои ҳалли масъалаҳои фикриро муайян кардан мумкин аст: батартибдарории масъала, таҳлили масъала, ҳалли масъала, санҷиши ҳалли масъала.

Раванди таълим ба васеъшавии доираи тасаввуротҳо ва мафҳумҳо мусоидат мекунад, мазмун ва ҳаҷми онро тағйир медиҳад. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ (синфи 1) баъзе мафҳумҳои абстрактиро дида мебароянд, муқоиса мекунанд ва дар рафти муҳокимарониҳояшон истифода мебаранд. Баъзе фарқиятҳои ҳодисаю ашёҳо, аломату хосиятҳои онҳоро муайян карда метавонанд, вале бо сабаби надоштани дониши васеъю пурра ба хатоиҳо роҳ медиҳанд. Шакли ҷамъбасткунӣ ва муҳокимаронии онҳо дар асоси аломатҳои зоҳирии тоқа, ҷудогона ва ҷузъӣ ба амал меоянд. Бинобар ин, ҳангоми ҷамъбасти аломатҳои дохилӣ алоқаю муносибатҳои ҳодисаҳоро ба асос намегиранд.

Дар синни хурди мактабӣ на танҳо дониши хонанда васеъ мешавад, балки равандҳои фикрии ӯ ташаккул меёбанд. Онҳо аломатҳои доимии ашёҳоро ба тартиб медароранд ва тавсиф мекунанд. Дар вақти ҷамъбасткунӣ ба аломатҳое такя мекунанд, ки онҳо алоқаю муносибатҳои нисбатан муҳими байни ашёву ҳодисаҳоро инъикос менамоянд. Хусусиятҳои он мафҳумҳо аз он иборат аст, ки аломатҳои онҳо характери айёнӣ надоранд ва мазмуни онҳо дар шакли калимагӣ- абстрактӣ таҷассум меёбад.

Хонандагон дар синфҳои болотар (синфҳои 3, 4) ба шарҳи сабабии ин ҳодисаҳо мегузаранд ва фикрҳояшонро асоснок кардани мешаванд, ва бештар ҷамъбасту хулоса мебароранд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки фарқияти муҳимро дар онҳо ёбанд ва мафҳумҳои

якҷинсаро ҷудо кунанд. Аз ин рӯ, бо мурури омехтани фанҳои гуногун савияи донишҳои назариявиашон васеъ мешаванд, маҳорати фаҳмидани равандҳои фикрии онҳо инкишоф меёбанд ва бисёр вақт онҳоро ашёи таҳлил, танқид ва баҳодиҳии худ қарор медиҳанд.

Қайд кардан зарур аст, ки амали фикрии таҳлили назариявӣ воситаи ҷустуҷӯ ва ошкор намудани хусусият ва алоқамандиҳои муҳими байни объектҳои мушоҳидашаванда мебошад. Амали банақшарорӣ фикран муайян карда тавонисстани пайдар пайии амалҳое мебошад, ки ба ҳалли дурусти масъалаҳои додашуда оварда мерасонад. Амали рефлексия - ин асоснок карда тавонистани амалиёти худ ва худназораткунӣ ба ҷараёни фикрронӣ мебошад.

Психологи тоҷик Р. Атахонов [1] дар таҳқиқотҳои худ ошкор сохтааст, ки дар синни хурди мактабӣ типи эмпирикии тафаккур хеле пештар аз тафаккури назариявӣ зоҳир мешавад ва фикрронии хонанда зина ба зина инкишоф меёбад. Дар сурати дуруст ба роҳ мондани ҷараёни таълиму тарбияи мактабӣ, тафаккури хонандагони хурдсол метавонад аз зинаи пасти эмпирикӣ то ба зинаҳои баланди аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексивӣ инкишоф ёбад.

Зинаи аналитикии тафаккур дар хонандагоне мушоҳида карда мешавад, ки дар ҷараёни ҳалли масъала маҳорати амалигардонии таҳлили назариявиро зоҳир менамояд. Масалан, хонандагони беҳтарин дониши математикидошта дорои зинаи аналитикии тафаккуранд. Зинаи банақшадарорӣ бошад дар ҳамон хонандагоне дида мешавад, ки маҳорати амалигардонии таҳлили назариявӣ ва банақшадарориро доранд. Ин зинаи тафаккур дар бозиҳои шоҳмот байни хонандагон хуб мушоҳида мешавад. Зинаи рефлексивӣ дар он хонандагоне зоҳир мегардад, ки маҳорати амалигардонии таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексияро доранд.

Вобаста ба он ки амалҳои фикрии тафаккури назариявӣ (таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия) дар маводи кадом ашё ва фан амалӣ мешаванд, тафаккури назариявӣ мазмуни гуногуни ашёиро мегирад. Дар асоси мазмуни предметии тафаккур чунин намудҳои тафаккури назариявиро фарқ намудан мумкин аст: математикӣ, лингвистӣ ва ғайра. Дар ин намудҳои тафаккури назариявӣ алоқамандии тафаккур ва донишҳои фаннӣ мушоҳида карда мешавад. донишҳои предметӣ ба тафаккури назариявӣ имкон медиҳанд, ки бо истифода аз онҳо дар ин соҳа амалҳои фикрии гуногунро иҷро намояд. Масалан, тафаккури математикӣ дар хонандае мушоҳида карда мешавад, ки дорои тафаккури назариявӣ асту оид ба фанни таълимӣ дониши хуб дорад. Дар сурати надоштани дониши математикӣ тафаккури хонанда наметавонад, ки амалҳои таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексияро дар маводи фанни математика истифода барад.

Барои дар хонанда ташаккул додани тафаккури математикӣ, зарур аст, ки ба онҳо донишҳои предметиро омӯзонида, тафаккури назариявиашонро ташаккул диҳем. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити таълими анъанавӣ танҳо дар хонандагони фаъол зина ба зина тафаккури назариявӣ ташаккул меёбад. Ба ақидаи В. В. Давидов барои дар ҳамаи хонандагон ташаккул додани тафаккури назариявӣ зарур аст, ки хонандагон аввал донишҳои умумиро аз худ намуда, баъд ба дониши хусусӣ гузаранд. Агар хонанда тарзи умумии мисолу масъалаҳоро дарк карда бошад, пас ӯ метавонад ҳолатҳои хусусӣ низ ин амалро иҷро намояд [5, с.81].

Нуқтаи назари педагогӣ дар омӯзиши тафаккур, асосан дар коркард ва санҷиши тарбиявии воситаҳои мувофиқ, методҳо, омилҳо, шароитҳои ташкили таълим барои дар хонандагон ташаккул ва инкишоф додан тафаккури мантиқӣ асос меёбанд. Муҳаққиқи тоҷик Ф. Шарифзода қайд менамояд, ки яке аз вазифаҳои асосии маълумоти мактабӣ ин дар хонандагон ташаккул додани малакаи иҷро карда тавонистани амалиётҳои мантиқӣ, донишҳои мантиқӣ ва малакаҳои истифода карда тавонистани ин донишҳо дар таълим ва таҷриба мебошад [11, с.61].

Бо вуҷуди инмуносибати ягона дар ҳаллӣ муаммои ташкили чунин таълим дар назарияи психологӣ вуҷуд надорад. Вале муносибат дар ҳалли ин муаммо чи хеле ки набошад, қисми зиёди таҳқиқотчиён ба он ақидаанд, ки инкишоф додани тафаккури мантиқӣ дар ҷараёни таълим чунин маъно дорад:

- дар хонандагон инкишоф додани малакаҳои муқоиса намудани ашёҳои мушоҳидашаванда, ошкор намудани хосиятҳои умумӣ ва фарққунанда;
- ташаккул додани малакаи ошкор карда тавонистани тавсифҳои моҳиятнокии ашёҳо, абстраксиякунонӣ (ҷудокунонӣ) - и онҳо аз хусусиятҳои ғайри асосӣ, дуюмдараҷа;
- омӯзонидани хонандагон ба ҷудокунонии ашёҳо ба таркиби барои омӯхтани онҳо дар алоҳидагӣ (таҳлил) ва муттаҳидкунонии онҳо ба ягонаи бутун (синтез), дар баробари ин маърифаткунонии таъсири мутақобилаи таркибҳои алоҳида ва предмет чун ягонаи том;

- омӯзонидани хонандагон ба натиҷагирии дуруст ва далел ё мушоҳидаҳо, гузаронида тавонистани санҷиши натиҷаҳо, малакаи ҷамъбасткунонии далелҳо;

- инкишоф дода малакаи боэътимодона исбот карда тавонистани ақидаҳои худ ва рад намудани хулосаҳои дурӯғ;

- назорат бояд намуд, ки хонандагон фикри худро пай дар пай, муайян, асоснок, ғайризиддиятнок баён намоянд.

Барои бомувафаққият дар хонандагон инкишоф додани тафаккури мантиқӣ, пеш аз ҳама бояд хусусиятҳои раванди психологии хонандагоро ба инобат гирифт [11, с.51].

Яке аз сабабҳои дар хонандагони хурдсол пайдо гардидани мушкилот дар таълим ин такягоҳи номустаҳкам доштани мактабҳо аз ҷиҳати баинобатгирии қонуниятҳои инкишофи умуан бачагон аст. Як қатор муаллифон қайд менамоянд, ки гум шудани шавқи хурдсол ба таълим, хоҳиш надоштани онҳо барои иштирок ба дарсҳо ин ба дараҷаи нокифоя ташаккул ёфтани фаъолияти таълимӣ-маърифатии фикрронии мантиқии онҳо мебошад. Бартараф намудани мушкилиҳо номумкин аст, агар хусусиятҳои синнусоӣ ва фардӣ-психологии инкишофи тафаккури мантиқии хонандагони синни хурди мактабиро ба инобат нагирем.

Дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи мотиватсияи таълимӣ ва шавқмандӣ барои таҷрибакунӣ дар асоси завқи донистагрӣ ба вуҷуд меояд. Мустақилияти дар фаъолияти бозӣ зоҳиршаванда дар оянда ба мустақилнокӣ ва ташаббускорӣ дар раванди таълим табдил мeёбад. Натиҷаи дар боғча ташаккулёфтаи кор намудан аз рӯи нишондод, қоида, намуна дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба инкишофи рафтори озодона, равандҳои психикӣ, пайдо гардидани ташаббускорӣ дар фаъолияти маърифатӣ табдил мегардад. [6, с.94]

Аз ҷониби хонандагони хурдсол иҷро шудани чунин амалиёти мантиқӣ, ба монанди таҳлил ва хулоса, муқоиса, ҷамбасткуниро таҳлил намуда, ба чунин хулосаҳо ҷиҳати инкишофи амалиёти таълимӣ-мантиқӣ дар хонандагони хурдсол омадан мумкин аст: бологирии амалиёти ҳиссӣ аз абстрактӣ; амалигардонии хулоса, асосан дар ҳолати айёни аз амалиёти бо ашёҳо ҷудо нагардида; ивази амалиёти муқоиса бо ҷойиришавии ашёҳо, ки хосияташон ба таври оддӣ ошкор мегардад; ташаккул нагаштани малакаҳои асосӣ дар амалигардонии ҷамъбасткунонӣ; натавонистани муайянкунии аломатҳои муҳим ва ивазкунии онҳо ба аломатҳои берунаи равшани ашёҳо. Дар баробари он ин таҳқиқот дар хонандагон мавҷуд набудани тафаккури мантиқиро нишон намедиҳад. Таҳқиқоти Ҷ. Брунер [3], Л.Ф. Обухова [8], П.Я. Галперин [4] ва дигарон оид ба имкониятҳои бештари хонандагони синфҳои ибтидоӣ нисбат ба фаъолияти мантиқӣ шаҳодат медиҳанд. Онҳо қобиланд нисбатан маводи мантиқӣ ва назариявии мураккабро аз худ намоянд.

Ба ин муносибат номгӯи заминавии амалиёти мантиқиро, ки барои инкишофи онҳо дар синфҳои ибтидоӣ диққат дода мешаванд, бо чунин амалиёти мантиқӣ, ба монанди усули муқоиса ва тасниф ҳангоми таълим додани муодила бояд пурра намуд.

Усули муқоиса барои ба даст овардани таҷрибаи таҳлили математикии матни вазифаҳои таълимӣ истифода мешавад. Муқоиса тарзи муҳими гузариш аз ҳиссиёт ба тафаккури абстрактӣ мебошад. Дар раванди ташаккулёбии мафҳум ва тарзҳои ҷамъбастшудаи амалиёт ин гузариш бо роҳи муқаррарнамоии таносуби байни моделҳои ашёвӣ, вербалӣ графикӣ ва символӣ амалӣ мегардад.

Ҳамин тавр, барои баланд бардоштани сифати кори таълиму тарбия, лозим аст, ки шогирдон пухта ба камол расиданду дар шоҳроҳи зиндагӣ дилпурона қадам зананд. Аз ин рӯ, мо бояд онҳоро ба фикр кардан одат кунонем, то ки дар ҳолатьои зарурӣ бо ёрии ақлу заковоти худ мушкилотеро ҳал карда тавонанд. Бо ин мақсад мо танҳо дар натиҷаи истифода кардани он роҳу усулҳое, ки бештар ба фаъолонидани хонандагон мадад мерасонанд, ноил шуда метавонем яке аз ин роҳу усулҳои ташаккули тафаккури хонандагон ки ҳалли масъалаҳои фикрӣ ва муаммогузорӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Атахонов, Р.- Луғати тавсирии психологӣ. Душанбе, 2018. – 118с.
2. Блонский, П. П. Психология младшего школьника: избранные психологические. – М. : Моск. психол.-социал. ин-т ; Воронеж.: МОДЭК, 2006. – 629 с.
3. Брунер, Дж Интеллектуальная деятельность детей. – М., 1985. – 316с.
4. Гальперин, П. Я. Введение в психологию . – М. : Кн. дом «Ун-т», 2000. – 336 с.
5. Давыдов, В.В. Виды обобщения в обучении. – М., 1972.

6. Крупская, Н.К. Значение дошкольного воспитания - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. – 486с.
7. Макаренко, А. С. Книга для родителей / А. С. Макаренко. - Москва: ИТРК, 2014 - 288 с.
8. Обухова, Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. - 3-е изд., стер. - М.: Тривола, 1998. – 352с.
9. Пиаже, Ж. Речь и мышление – М. : ПедагогикаПресс,1999. – 526 с
10. Ушинский, К.Д. Собрание сочинений. В 6 т., т. 5\ К.Д. Ушинский, сост. С.Ф. Егоров. - М.: Педагогика, 1990. – 267с.
11. Шарифзода, Ф. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир. Душанбе: Ирфон, 2016. - 61с.
12. Щукина, Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся – М. : Педагогика, 1988. – 208 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЫГОРАНИЕ УЧИТЕЛЕЙ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСВИЯ

РАХИМОВА Индира Игорьевна *– доцент кафедры социальной психологии Национальный университет Узбекистан им. Мирзо Улугбека, г. Ташкент, ул. Университетская, 4.* ***E-mail:*** *indira.rahimova.1987@mail.ru,* ***тел.:*** *(+998) 909013603*

В статье рассматривает проблема которая в настоящее время, в средних общеобразовательных учреждениях всего мира, включая страны бывшего союза являются актульным.

Это актуализирует проблему поиска новых подходов к обеспечению психологического благополучия учителей, профессиональная деятельность которых имеет свою специфику. В свою очередь в статье отмечается что эта профессия относится к группе профессий с большим количеством депрессивных, стрессовых факторов и устойчиво высокими рисками нарушения психоэмоционального здоровья работников.

В целом, здоровый проблема психологического выгорания в среднем общеобразовательном учреждении формируется тогда, когда учителя, и администрация, и ученики, и их родители продуктивно взаимно сотрудничают. Благодаря этому в в жизни учителя создается климат который благоприятно влияет на состояние педагога. В итоге стрессовые ситуации практически не имеют места. Чтобы это не произошло, учитель должен принять свою деятельность как систему, ориентированную на человека, используя при этом наиболее полезную информацию по выявлению проблем и процедурам их решения. Психологическое выгорания работника образовательной сферы –это человеческая системы, и субъекты этой системы должны способствовать взаимному росту. Такая ориентация способствует установлению социальных связей, совместному поведению, творчеству и самостоятельности в рамках личной ответственности и подотчетности.

Формирование правильной ориентировки способствует обеспечения психологического благополучия и здоровья педагогов средних общеобразовательных учреждений, но и всего образовательного пространства. Это одно из важнейших условий обучения, активной жизнедеятельности и благополучия и учащихся, и сотрудников образовательного учреждения. Качество и стиль жизни в образовательном учреждения зависят от того насколько учителя и ученики чувствуют себя в безопасности. Здесь важны и приверженность, к работе, учёбе, обучению, и мотивации, и удовольствие от работы. Хороший, здоровый климат образовательного учреждения – это результат опыта учителей, положительно оцененный родителями и учениками. В проблема психологического выгорания в образовательном учреждении являются проблемой сохранения психического и психологического здоровья учителей и учеников, улучшение результатов обучения учащихся; заметное снижение уровня буллинга; соблюдение дисциплины; большая стабильность коллектива.

Ключевые слова: *стресс, выгорание, жизнедеятельность, улучшения, дисциплины, эмпатия, трудные учащие, мотивация, развития, сензитивность, семья.*

АФСУРДАГИИ ПСИХОЛОГИИ МУАЛЛИМОН: САБАБ ВА ОҚИБАТ

РАҲИМОВА Индира Игоревна *– дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоии Донишгоҳи миллии Ўзбекистон ба номи Мирзо Улуғбек, ш. Тошкент, к. Университетская, 4.* ***E-mail:*** *indira.rahimova.1987@mail.ru,* ***тел.:*** *(+998) 909013603*

Дар мақола мушкилоте мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои собиқ иттиҳоди Шӯравӣ ба миён омадааст.

Ин масъалаи дарёфти равишҳои нави таъмини некӯаҳволии психологии омӯзгоронро, ки фаъолияти касбии онҳо хусусияти хоси худро дорад, ки мубрамияти онро таъмин менамояд. Дар навбати худ, дар мақола қайд карда мешавад, ки ин касб омӯзгори ба гурӯҳи касбҳо тааллуқ дорад, ки шумораи зиёди омилҳои депрессия, стресс ва хатарҳои пайваста баланди вайрон кардани саломатии психологӣ-эмотсионалии коргаронро доранд.

Умуман, мушкилоти солимии психологӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ вақте ба вуҷуд меояд, ки омӯзгорон, маъмурият, хонандагон ва волидони онҳо бо ҳамдигар самаранок ҳамкорӣ мекунанд. Ба шарофати ин дар ҳаёти омӯзгор иқлиме ба вуҷуд меояд, ки ба аҳволи ӯ таъсири судбахш мерасонад. Дар натиҷа, ҳолатҳои стресс амалан рух намедиҳанд. Барои пешгирии ин ҳолат омӯзгор бояд фаъолияти худро ҳамчун низоме, ки ба шахс нигаронида шудааст, қабул кунад, бо истифода аз иттилооти муфидтарин оид ба муайян кардани мушкилот ва тартиби ҳалли онҳо. Афсурдагии психологӣ кормандони соҳаи маориф қисми системаи инсонист ва субъектҳои ин система бояд ба рушди ҳамдигар мусоидат кунанд. Чунин самтгузори дар доираи масъулият ва масъулиятшиносии шахсӣ ба пойдор гардидани робитадои иҷтимоӣ, рафтори якҷоя, эҷодкорӣ ва мустақилият мусоидат мекунад.

Ташаккули самти дуруст ба таъмини солимии психологӣ ва саломатии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, балки тамоми фазои таълиму тарбия мусоидат мекунад. Ин яке аз шартҳои муҳими таҳсил, зиндагии фаъол ва некӯаҳволии ҳам донишҷӯён ва ҳам кормандони муассисаи таълимӣ мебошад. Сифат ва тарзи зиндагӣ дар муассисаи таълимӣ аз он вобаста аст, ки омӯзгорон ва толибилмон то чӣ андоза худро бехатар ҳис мекунанд. Уҳдадорӣ ба меҳнат, хондан, таълим, ҳавасмандгардонӣ ва аз кор лаззат бурдан дар ин ҷо муҳим аст. Муҳити хубу солим дар муассисаи таълимӣ натиҷаи таҷрибаи омӯзгорон мебошад, ки аз ҷониби волидон ва хонандагон баҳои мусбат дода шудааст. Проблемаи афсурдагии психологӣ дар муассисаи таълимӣ – масъалаи нигоҳ доштани солимии психикӣ ва психологии омӯзгорон ва хонандагон, беҳтар намудани натиҷаҳои таълими хонандагон; пастшавии назаррас дар сатҳи зӯроварӣ; риоя намудани интизом устувории бештари дастаро дар назар дорад.

Вожаҳои калидӣ: *стресс, афсурдагӣ, фаъолияти ҳаёт, такмил, интизом, ҳамдардӣ, талабагони душвор, ҳавасмандӣ, рушд, сензитив, оила.*

PSYCHOLOGICAL BURNOUT OF TEACHERS: CAUSES AND CONSEQUENCES

RAKHIMOVA Indira Igoryevna *– Associate Professor of the Department of Social Psychology National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Tashkent, Universitetskaya St. 4.* ***E-mail:*** *indira.rahimova.1987@mail.ru,* ***phone:*** *(+998) 909013603*

The article examines the problem that is currently relevant in secondary educational institutions around the world, including the countries of the former Soviet Union.

This actualizes the problem of finding new approaches to ensuring the psychological well-being of teachers, whose professional activity has its own specifics. In turn, the article notes that this profession belongs to a group of professions with a large number of depressive, stress factors and consistently high risks of disruption of the psycho-emotional health of workers.

In general, a healthy problem of psychological burnout in an average educational institution is formed when teachers, and administration, and students, and their parents productively cooperate with each other. Thanks to this, a climate is created in the life of a teacher that has a beneficial effect on the state of the teacher. As a result, stressful situations practically do not occur. To prevent this from happening, the teacher must accept his activity as a system focused on a person, using the most useful information on identifying problems and procedures for solving them. Psychological burnout of an educational worker is a human system, and the subjects of this system should promote mutual growth. Such orientation promotes the establishment of social connections, joint behavior, creativity and independence within the framework of personal responsibility and accountability.

Formation of the correct orientation helps to ensure the psychological well-being and health of teachers of secondary general educational institutions, but also the entire educational space. This is one of the most important conditions for learning, active life and well-being of both students and employees of an educational institution. The quality and style of life in an educational institution

depend on how safe teachers and students feel. Commitment to work, study, training, motivation, and pleasure from work are important here. A good, healthy climate in an educational institution is the result of teachers' experience, positively assessed by parents and students. The problem of psychological burnout in an educational institution is the problem of maintaining the mental and psychological health of teachers and students, improving student learning outcomes; a noticeable decrease in the level of bullying; maintaining discipline; greater team stability.

Key words: *stress, burnout, life activity, improvements, disciplines, empathy, difficult students, motivation, development, sensitivity, family.*

В последнее время отмечается повышенный интерес к проблемы стресса у учителей, связанный с их профессиональной трудовой деятельностью. Рабочие или профессиональные стрессы могут нарушить дееспособность организации, приводя к потере кадровых ресурсов. Разрушающее воздействие психологического стресса отмечается даже в прогрессивных и хорошо управляемых организациях, поскольку развитие стресс-реакций имеет сложную многофакторную обусловленность: от структурно-организационных особенностей, организационной культуры, характера самой работы до личностных особенностей сотрудников, а также характера их межличностных взаимодействий. Негативно сказываясь как на конкретных людях — их соматическом и психическом состоянии, так и на внутренней организационной среде, стрессы на работе влияют на продуктивность работников, финансовую эффективность, стабильность и конкурентоспособность всей организации в целом.

Проблема стресса и как результат психологического выгорание на работе - точка пересечения многих дисциплин, от физиологии и медицины до психологии, социологии и политики. Это обусловлено, с одной стороны, физиологическими и психологическими механизмами, а с другой - социальным характером последствий производственных (или рабочих) стрессов. При этом перед представителями всех наук стоит единая задача - найти то оптимальное напряжение в процессе труда, которое обеспечит его высокую эффективность, но не приведет к нежелательным последствиям в результате длительного нервно-психологического напряжения.

В наши дни проблемы управления выгоранием на работе становятся наиболее актуальными, потому что быстро изменяются социально-экономические и политические ситуации, увеличиваются нервно-психические и информационные нагрузки, происходит диверсификация производства, постоянно растет конкуренция и обостряется борьба за рынки сбыта.

И по мнению большинства исследователей, учителя эта та категория профессионалов, которая наиболее подвержена психологическому выгоранию вследствие специфики свой деятельности. К основным факторам, обусловливающим выгорание педагогов, относят ежедневную психическую перегрузку, самоотверженную помощь, высокую ответственность за учеников, дисбаланс между интеллектуально-энергетическими затратами и морально-материальным вознаграждением (фактор социальной несправедливости), ролевые конфликты, поведение «трудных» учащихся.

Профессия учителя в настоящее время феминизирована, поэтому к перечисленным профессиональным стрессорам добавляются загруженность работой по дому и дефицит времени для семьи и детей. Кроме того, низкая оплата труда и относительно низкий социальный статус школьных учителей также представляют собой факторы, способствующие выгоранию. Т. В. Форманюк[5,] выделяет три фактора, играющих существенную роль в «эмоциональном сгорании» учителей: личностный, ролевой, организационный.

Личностный фактор включает мотивацию, способы реагирования на стрессы и другие индивидуальные особенности. Например, низкая оценка значимости работы, неудовлетворенность профессиональным ростом и недостаток автономности определяют быстрое развитие «сгорания». По мнению К. Кондо [1,], наиболее уязвимы в этом отношении люди, реагирующие на стресс по типу А: агрессивно, несдержанно, стремясь к соперничеству. Также сгоранию в большей степени подвержены трудоголики, т. е. работающие с высокой самоотдачей и ответственностью, те, кто нашли свое призвание в работе, трудятся до самозабвения, страстно, с установкой на постоянный рабочий процесс.

Ролевой фактор связан с ролевой конфликтностью и ролевой неопределенностью. **Организационный фактор** включает характеристики профессиональных задач, характер руководства, степень ответственности.

Т. В. Форманюк отмечает, что многие исследователи выдвигают гипотезу о существовании индивидуальных различий в толерантности к развитию «эмоционального сгорания», которая требует тщательной экспериментальной проверки.

По данным Т. И. Замирина, 53% обследованных учителей находятся в группе риска по развитию выгорания - это тип А, для представителей которого характерны чувство неудовлетворенности своей деятельностью, острое переживание несоответствия между собственным вкладом и получаемым или ожидаемым вознаграждением. Значительная часть учителей (28%) обнаруживают выраженные признаки синдрома профессионального выгорания по типу В, что проявляется в постоянном беспокойстве и беспредметных страхах, снижении способности к релаксации и конструктивным решениям профессиональных проблем, в чувстве неудовлетворенности своей деятельностью, в тенденции к отказу от поиска решений и избеганию проблем в профессионально трудных ситуациях. Лишь небольшое количество учителей демонстрируют черты поведения, способствующие эффективной работе и сохранению психологического здоровья в профессиональной среде (типы **С** и **8** составляют соответственно 9 и 10% от общего числа обследованных). Не обнаружена зависимость выгорания от возраста и пола обследованных учителей, а также от региональных условий профессиональной деятельности[4,]. Выгорание учителей в большей мере связано с организационными условиями работы, что согласуется с результатами исследований других авторов.

Типы поведения и переживания в профессиональной сфере, диагностируемые с помощью опросника AVEM

Тип **С** — здоровый, активный, способный к решению проблем, контролирующий собственные энергетические затраты, применяющий конструктивные способы преодоления неудач.

Тип 5 — экономный, бережливый, со средним уровнем мотивации, энергетических затрат, сохраняющий дистанцию по отношению к профессиональной деятельности.

Тип **А** —тип риска, характеризующийся высоким субъективным значением профессиональной деятельности, большой степенью готовности к энергетическим затратам и низкой устойчивостью к фрустрации и стрессу.

Тип **В** — тип выгорания, для которого характерны низкое субъективное значение профессиональной деятельности, низкая стрессоустойчивость, ограниченная способность к релаксации и конструктивному решению проблем,тенденция к отказу и избеганию в сложных ситуациях.

Семейное положение и выгорание учителей

Исследование, проведенное в 2000 г. среди российских учителей средней школы (120 женщин, возраст от 30 до 55 лет), показало, что у замужних женщин с семейным стажем более 10 лет значительно чаще встречается высокий уровень выгорания, чем у разведенных и

Чем более выражено у замужних женщин эмоциональное истощение, тем сильнее неудовлетворенность работой в школе, ниже творческая активность и выше потребность в социально-психологической поддержке. Высокая профессиональная нагрузка в сочетании с семейными заботами, относительно низкой зарплатой, нехваткой времени на отдых и восстановление нервно-психического потенциала способствуют эмоциональному и физическому истощению женщин-учителей, что сказывается на их отношении к своей педагогической работе. Дефицит социально-психологической поддержки переживается эмоционально выгоревшими женщинами как социальная незащищенность, неуверенность в будущем, одиночество в семье и на работе.

Обнаружено также, что чем ниже у замужних и незамужних женщин уровень эмпатии, сензитивности и самопринятия, тем выше вероятность выгорания по фактору «деперсонализация/дегуманизация отношений с другими людьми». Снижение душевной чувствительности (эмпатия, сензитивность) как следствие эмоционального истощения — это психологическая защита от жизненных и профессиональных стрессов.

У женатых мужчин-учителей (80 человек, возраст от 30 до 45 лет) реже встречается высокое выгорание, чем у холостых и разведенных: очевидно, семья сглаживает вредные факторы риска данного синдрома (более, чем в случае с женщинами).

У холостых и разведенных мужчин-учителей эмоциональное истощение коррелирует с низким самоуважением, переживанием межличностного одиночества (дефицит доверительных и теплых отношений), низкой познавательной активностью и самопринятием.

Таким образом, последствием выгорания оказывается переживание одиночества, снижение удовлетворенности жизнью и своими достижениями (самореализацией). Разведенные мужчины труднее справляются с профессиональными стрессами, и поэтому среди них больше

тех, кто испытывает высокую степень выгорания. В отличие от мужчин женщины в большей мере подвержены этому синдрому в семье.

Выгорание учителей и модели преодолевающего поведения

В другом нашем исследовании (Водопьянова, Зинченко 2003), которое проводилось среди российских учителей средних общеобразовательных школ, сопоставлялись показатели выгорания, адаптационных способностей[3,] и моделей преодолевающего поведения[2,]. Выборка состояла из лиц в возрасте от 22 до 75 лет (средний возраст 42,5 года), со стажем работы от 2 до 50 лет (51 человек). В результате были обнаружены достоверные различия (на 1%-ном уровне значимости) между учителями с высокой и низкой степенями выгорания по показателям адаптационного потенциала (табл. 3.11). Педагоги, отличавшиеся высокой степенью выгорания, имеют более низкие показатели личностного адаптационного потенциала (ЛАП), поведенческой регуляции (ПР) и нервно-психической устойчивости (НПУ) по сравнению со своими коллегами, обладающими низкой степенью выгорания (1-4-я фазы по модели Р. Т. Голембиевского и Р. Ф. Мунзенридера).

Учителя, обладающие высоким адаптационным потенциалом, нервно-психической устойчивостью и хорошей регуляцией своего поведения, менее подвержены негативному влиянию профессиональных стрессов и выгоранию, они демонстрируют более адаптивное поведение в профессиональной среде, чем учителя с относительно низкими адаптационными способностями. Эта закономерность прослеживается независимо от возраста и стажа работы педагогов.

Вместе с тем результаты исследования свидетельствует, что высокий уровень выгорания дезорганизует деятельность человека и снижает его способность к саморегуляции поведения, что ведет к эмоциональному и физическому истощению. Поскольку с возрастом биологические адаптационные возможности человека снижаются, для профилактики выгорания необходимо создавать такие организационные условия в школе, чтобы они способствовали сохранению и развитию личностных адаптационных способностей учителей, особенно по мере увеличения возраста и стажа работы. Различия в частоте использования моделей преодолевающего поведения представлены в форме ситуаций, импульсивных действий, чем педагоги, демонстрирующие низкую степень выгорания. Во втором случае поведение учителей характеризуется более «здоровым» копингом: ассертивностью (уверенностью), готовностью к социальным контактам и поиску социальной поддержки.

«Здоровый» копинг представляет собой такие модели поведения, которые способствуют сохранению здоровья и успешному (конструктивному) совладанию с профессионально трудными ситуациями. «Здоровые», или конструктивные, модели, к которым относится активное и просоциальное поведение, повышают стрессоустойчивость человека, способствуют профессиональной адаптации и противостоят выгоранию специалистов социальных профессий, в том числе и педагогов. Неконструктивные модели поведения — пассивные и асоциальные действия — чаще сопряжены с низкой устойчивостью по отношению к профессиональным стрессам и ведут к выгоранию.

Учителя, характеризующиеся высоким уровнем выгорания, чаще своих коллег, имеющих низкий его уровень, используют такие стратегии поведения, как «избегание» и «агрессивные действия», и реже — «поиск социальной поддержки». Поэтому в качестве профилактики выгорания целесообразно проведение специальных семинаров с психологической разгрузкой и обучением приемам и техникам, снижающим риск выгорания.

Для учителей неконструктивными стратегиями поведения представляются «избегание» и «агрессивные действия». Первое не позволяет эффективно разрешать возникающие профессиональные трудности и устанавливать педагогически целесообразные отношения с учениками и коллегами, что ведет к повышению уровня психологического стресса и риску выгорания. Агрессия также препятствует формированию благоприятного психологического климата в рабочей среде и затрудняет решение профессиональных задач. Кроме того, можно предположить, что более частое использование агрессивных действий в группе с высоким уровнем выгорания становится механизмом компенсации неблагоприятного эмоционального состояния и негативных установок по отношению к работе.

Поиск социальной поддержки, наоборот, конструктивная модель поведения. Она позволяет эффективно разрешать проблемы межличностного взаимодействия и координировать усилия для достижения целей совместной деятельности. Тот факт, что учителя с высокими показателями выгорания реже обращаются к поиску социальной поддержки, можно объяснить следующим образом выгорания, как правило, сопровождается осложнением отношений с окружающими людьми и снижением профессиональных достижений, которые во многом зависят от сотрудничества с коллегами. Поэтому он влечет снижение частоты

обращений к окружающим за помощью и поддержкой. Вместе с тем учителя, изначально менее склонные к поиску социального подкрепления, вероятно, испытывают большие профессиональные трудности, стараясь добиться всего самостоятельно, и уровень стресса у них повышается.

Сравнительный анализ частоты использования различных моделей поведения в экспериментальной выборке учителей средней школы (60 женщин) представлен на рис. 1.

В целом учителя реже всего (7%) используют асоциальные действия. Это объясняется как спецификой педагогических задач, связанных с воспитанием молодого поколения, так и достаточно высоким уровнем моральной нормативности учителей. Чаще всего (14-15%) они склонны обращаться к просоциальным (ориентированными на широкий круг межличностных и деловых контактов) моделям поведения. Это обусловлено спецификой профессиональной деятельности и тем, что учителя обладают достаточно развитыми коммуникативными умениями.

Корреляционный анализ подтверждает взаимосвязь личностного адаптационного потенциала, моделей преодолевающего поведения и предрасположенности к выгоранию.

Обнаружены статистически значимые отрицательные связи между нервно-психической устойчивостью и такими показателями выгорания, как эмоциональное истощение и редукция личных достижений, между коммуникативным потенциалом и всеми компонентами выгорания. Поскольку нервно-психическая устойчивость и способность к регуляции поведения во многом определяются темпераментом и свойствами нервной системы, вероятно, уровень выраженности этого свойства определяет и уровень эмоционального истощения, которое выступает центральным компонентом синдрома выгорания.

Связь между нервно-психической устойчивостью и редукцией личных достижений может быть объяснена тем, что человек с низкой нервно-психической устойчивостью и недостаточно развитой способностью к регуляции поведения склонен воспринимать больший спектр рабочих ситуаций как проблемные и трудные. Соответственно он ощущает себя недостаточно компетентным, а это порождает негативизм по отношению к своим профессиональным успехам и служебным обязанностям.

Отрицательные взаимосвязи между коммуникативным потенциалом и всеми компонентами выгорания свидетельствуют о большом значении коммуникативных свойств личности для профессиональной адаптации учителя. Специфика педагогической деятельности состоит в постоянном общении с учениками, которое предполагает не просто передачу информации, но и установление педагогически оптимальных межличностных отношений, поэтому коммуникативные способности представляют профессионально важное качество учителя, определяющее успешность его деятельности в целом. Таким образом, можно предположить, что развитый коммуникативный потенциал препятствует появлению не только деперсонализации, означающей искажение межличностных отношений, но и других компонентов выгорания учителей.

Корреляционный анализ показывает наличие взаимосвязей между компонентами выгорания и моделями преодолевающего поведения. Получены отрицательные корреляции между просоциальными моделями поведения (вступлением в социальный контакт и поиском социальной поддержки) и деперсонализацией, однако снижение частоты использования таких моделей может быть следствием высокого уровня деперсонализации: происходит деформация межличностных отношений, что и затрудняет эффективное просоциальное поведение.

Поиск социальной поддержки отрицательно коррелирует с редукцией личных достижений, поскольку он, вероятно, предполагает не только обмен мнениями и чувствами, но и намерение совместными усилиями разрешить проблемную ситуацию. Соответственно редкое использование данной модели поведения затрудняет решение многих профессиональных задач и способствует усилению редукции личных достижений.

Эмоциональное истощение положительно коррелирует с такими моделями поведения, как избегание, манипулятивные и агрессивные действия, которые относятся к неэффективному копингу. Их частое использование не способствует успешному преодолению профессиональных стрессов, что служит одним из факторов нарастания эмоционального истощения. Вместе с тем частое использование избегания и манипулятивных действий может быть следствием повышенного эмоционального истощения и реакцией на снижение продуктивности деятельности и неудовлетворенности своей работой. Агрессивные действия, скорее всего, представляют собой компенсацию негативного эмоционального фона.

Избегание и асоциальные действия положительно коррелируют с деперсонализацией. Частое их использование, особенно асоциальных действий, может выступать как одной из причин деформации межличностных отношений, так и ее следствием (рис. 2).

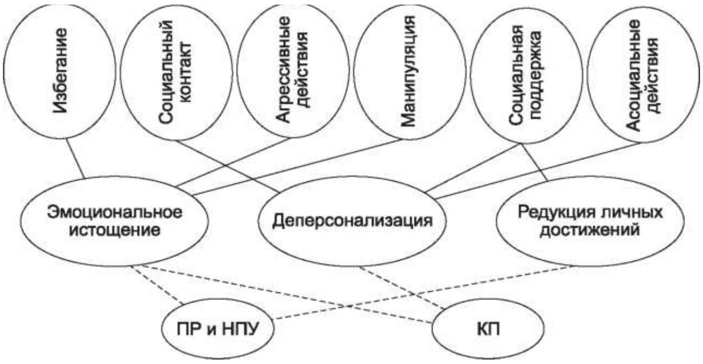

ПР — психическая регуляция положительная корреляция
НПУ — нервно-психическая устойчивость отрицательная корреляция
КП — коммуникативный потенциал

Таким образом, обнаруженные корреляционные связи говорят о том, что те или иные модели преодолевающего поведения имеют различную конструктивность. Неконструктивные затрудняют разрешение профессиональных трудностей и выступают одним из факторов высокого уровня профессионального стресса, определяющего развитие синдрома выгорания. Конструктивные модели поведения, наоборот, способствуют поиску оптимальных решений тех или иных проблем и во многом предопределяют профессиональное здоровье.

Имеются положительные связи (корреляции) между манипулятивными и асоциальными действиями, манипулятивными и агрессивными действиями, между избеганием и осторожными действиями. Данные модели поведения относятся к неэффективным и содействуют профессиональному выгоранию учителей.

Интересно отметить, что манипулятивные действия положительно коррелируют с вступлением в социальный контакт. Это говорит о том, что само вступление в социальный контакт преследует разные цели. Оно может быть направлено на прямой и открытый обмен мнениями и переживаниями и связано с обращением к окружающим за помощью и поддержкой, будучи «здоровой» просоциальной стратегией поведения и положительно коррелируя с поиском социальной поддержки. В других случаях вступление в социальный контакт предполагает непрямые (манипулятивные) действия, которые не служат эффективным для учителей способом разрешения профессиональных трудностей.

Следует отметить, что степень конструктивности моделей преодолевающего поведения относительна, она зависит от специфики профессиональной деятельности. Для одних групп работников какая-то модель может быть конструктивной, а для других она же оказывается неконструктивной. Например, для менеджеров непрямые (манипулятивные) действия — конструктивная модель поведения, позволяющая эффективно справляться с профессиональными задачами, а для учителей это неэффективная поведенческая стратегия.

Поиск социальной поддержки отрицательно коррелирует с избеганием. Эта связь обусловлена тем, что избегание - пассивная стратегия поведения, а поиск социальной поддержки предполагает попытку активного решения проблемы. Агрессивные и ассертивные действия имею отрицательную взаимосвязь: менее уверенные действия - более частое использование агрессивных моделей поведения. Очевидно, агрессия компенсирует недостаточную уверенность в себе.

Нервно-психическая устойчивость положительно соотносится с такими моделями поведения, как ассертивные действия, избегание и агрессивные действия. С ними же коррелирует и моральная нормативность. Указанные связи свидетельствуют, что данные

модели поведения, будучи личностно обусловленными, имеют очень большое значение для профессионального здоровья учителей.

Ассертивные действия, положительно коррелирующие с нервнопсихической устойчивостью, можно считать фактором, препятствующим развитию синдрома выгорания. Агрессивные, наоборот, оказываются стратегией поведения, компенсирующей недостаточную нервно-психическую устойчивость и ассертивность. Она повышает риск выгорания, как и склонность к избегающему поведению.

Отрицательные корреляции между моральной нормативностью, избеганием и агрессивными действиями объясняются тем, что у человека с высокой моральной нормативностью развито чувство долга, стимулирующее к поиску решения профессиональных проблем, а не к их избеганию. Моральные принципы сдерживают от применения агрессивных действий и стратегий избегания.

Коммуникативный потенциал положительно коррелирует с просоциальными моделями поведения. Чем выше коммуникативная компетентность и способности, тем эффективнее взаимодействие с субъектами профессиональной деятельности и меньше риск выгорания.

Описанные связи между моделями преодолевающего поведения и аспектами адаптационного потенциала убеждают, что избегание и агрессивные действия во многом обусловлены свойствами личности, но в отличие от них подлежат коррекции. Следовательно, профилактические и реабилитационные мероприятия, снижающие риск высокого профессионального выгорания учителей, должны включать тренинги, направленные на формирование конструктивных моделей преодолевающего поведения, а именно: тренинг уверенности в себе, тренинг социальных навыков, позволяющий расширить коммуникативный потенциал личности.

Корреляционный анализ не выявил связи между стажем работы учителей и уровнем выгорания. Не установлено соотношение также между стажем работы и предпочтением тех или иных моделей преодолевающего поведения.

Выводы. Профессия учителя связана со значительным риском развития синдрома профессионального выгорания. Один из факторов успешной профессиональной адаптации педагогов - развитые адаптационные способности. Высокий уровень нервно-психической устойчивости и саморегуляции поведения препятствует развитию эмоционального истощения, а значительный коммуникативный потенциал снижает вероятность возникновения деперсонализации. Раз витые адаптационные способности обусловливают устойчивость учителей по отношению к профессиональным стрессам и способствуют сохранению профессионального здоровья.

Большое значение для противостояния выгоранию и сохранению профессионального здоровья учителей имеют модели преодолевающего поведения. Конструктивными следует считать просоциальные действия (поиск социальной поддержки и вступление в социальный контакт) и ассертивные (уверенные) действия. Эти модели поведения способствуют успешной профессиональной адаптации и снижают риск развития синдрома выгорания. Неконструктивные модели поведения - избегание, манипулятивные, асоциальные и агрессивные действия - сопряжены с высоким уровнем выгорания и профессиональной дезадаптацией учителей.

Синдром выгорания может развиваться как у учителей с большим стажем работы, так и у молодых педагогов, только начинающих свою профессиональную деятельность. Высокий уровень выгорания учителей с большим стажем обусловлен длительным воздействием профессиональных стрессов, а молодых учителей - вхождением в новую профессиональную сферу. Возможность развития синдрома выгорания на любом этапе профессиональной деятельности человека свидетельствует о необходимости разработать психопрофилактические и реабилитационные меры, которые бы снижали риск выгорания и нейтрализовали его негативные последствия.

Один из важных компонентов профилактики синдрома выгорания - коррекция неконструктивных стратегий поведения и формирование конструктивных копинг-стратегий (совладания с профессиональными стрессами), к которым относятся уверенное поведение и навыки социального взаимодействия.

Семейное положение учителей также касается выгорания. Разведенные мужчины хуже справляются с жизненными и профессиональными стрессами, они чаще женатых коллег переживают синдром выгорания. Женщины-учителя в большей мере подвержены выгоранию в семье.

Последствием выгорания становятся переживание одиночества, снижение удовлетворенности жизнью и своими достижениями (самореализацией).

В связи с высоким риском выгорания учителей и представителей других социальных профессий особую актуальность приобретает вопрос о мерах психопрофилактики профессиональных стрессов в профессиях типа «человек-человек». Существуют два основных направления профилактической и реабилитационной работы:

профилактические меры - обучение социальным (коммуникативным) умениям, навыкам самоуправления и самообладания, освоение конструктивных моделей преодолевающего поведения;

реабилитация уже «сгоревших» лиц - восстановление психоэнергетического потенциала, актуализация личностных ресурсов, обретение смысла профессиональной деятельности и жизни, укрепление веры в собственные силы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Водопьянова, Н. Е., Старченкова, Е. С. «Психическое выгорание» и качество жизни // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Л. А. Коростылевой. СПб., 2002.
2. Водопьянова, Н. Е., Старченкова, Е. С. Стратегии и модели преодолевающего поведения // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г. С. Никифорова., М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. СПб., 2001.
3. Маклаков, А. Г. Оценка уровня развития адаптационных способностей личности // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г. С. Никифорова., М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. СПб., 2001.
4. Ронгинская, Т. И. Синдром выгорания в социальных профессиях // Психологический журнал. 2002. Т. 23. № 3.
5. Форманюк, Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя // Вопросы психологии. 1994. № 6
6. Печеркина, А. А. Технологии поддержки профессионального здоровья учителя: монография. Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург: [б.и.], 2011. – 158 с.
7. Частные школы России: состояние, тенденции и перспективы развития. Аналитический доклад. - М.: НИУ ВШЭ, 2019. С. 39-40.

САМАРАНОК ГАРДОНИДАНИ ОМОДАСОЗИИ КАСБӢ-МЕҲНАТИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА ТАВАССУТИ РИОЯИ ПРИНСИПИ АЛОҚАМАНДИИ ФАНҲОИ ЗАБОН ВА ТАХАССУСӢ

АБДУВОҲИДОВА Тахмина Неъматҷоновна *– омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷии факултети забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *abduvohidova2680@mail.ru*

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ нақш ва мақоми таҳсилоти касбӣ боз ҳам баланд мегардад ва вобаста ба ин зарурат ва аҳамияти таълими забонҳои хориҷӣ боз ҳам меафзояд. Иттилоотонии ҷомеа, иттилоотонии илм ва маориф, иттилоотонии раванди таълим истифодаи самараноки силсилабандии донишҳоро, аз ҷумла донишҳои забонӣ ва тахассусиро тақозо менамояд. Ин дар навбати худ риояи принсипҳои алоқамандии таълими фанҳои забонӣ ва тахассусиро ва принсипи баҳисобгирии тахассуси омӯзгорониояндаро талаб менамояд. Муносибати байни фанҳои забон ва тахассусӣ - муносибати байни шакл ва мазмун мебошад. Шакл ва мазмун бояд бо ҳам мутобиқ бошанд.

Дар таҳқиқоти мазкур фанни забон ба ҳайси шакл, ва фанҳои тахассусӣ ба ҳайси мазмун мавриди назар аст. Агар байни шакл ва мазмун зиддият, номувофиқатӣ ба амал ояд, сифати восита, дар мисоли таҳқиқоти мазкур сифати воситаҳои таълим боиси паст гардидани сифати таълим мешавад. Бинобар ин, нуктаи мазкури дидактикӣ – диалектикӣ аз ҷиҳати илмию – методӣ дар асоси силсилабандии донишҳои забонӣ ва касбӣ яке аз роҳҳои самараноки итттилоотонии раванди таълим дар мактаби олӣ маҳсуб меёбад.

Вожаҳои калидӣ: *ягонагии шакл ва мазмун, диалектикаи ягонагии забонӣ ва касбӣ, силсилабандии донишҳои забонӣ ва касбӣ, иттилоотонии раванди таълим, салоҳиятнокии касбӣ-меҳнатӣ, омодагии касбӣ – меҳнатӣ, омодагии забонӣ ва касбии омӯзгорони оянда.*

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТРУДОВОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СРЕДСТВОМ СОБЛЮДЕНИЯ ПРИНЦИПА СВЯЗИ ЯЗЫКОВЫХ УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН С ПРОФИЛЬНЫМИ УЧЕБНЫМИ ДИСЦИПЛИНАМИ

АБДУВОХИДОВА Тахмина Неъматджоновна *– старший преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков факультета иностранных языков Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *abduvohidova2680@mail.ru*

В современных условиях глобализации повышается роль и место профессионального образования и в связи с этим необходимость и важность изучения иностранных языков возрастает ещё больше. Информатизации общества, информатизации науки и образования, информатизации образовательного процесса требует эффективного использования систематизации знаний, в том числе языковых и профессиональных.

Это, в свою очередь требует соблюдения принципов взаимосвязи преподавания языковых и профильных предметов и принципа учета квалификации будущих учителей. Это отношение между языковыми и профильными дисциплинами характеризуется как отношение между формой и содержанием. Форма и содержание должны быть совместимыми. В данном исследовании предмет языка рассматривается как форма, а профильные предметы – как содержание. При наличии противоречия, несовместимости формы и содержания качество средств, на примере настоящего исследования, качество средств обучения приводит к снижению качество обучения. Поэтому данное дидактика – диалектическое положение с научно – методической точки зрения, основанный на систематизации языковых и профильных знаний, считается одним из наиболее эффективных способов информатизации образовательного процесса в высшей школе.

Ключевые слова: *единство формы и содержания, диалектика единства языка и профессии, систематизация языковых и профильных знаний, информатизация образовательного процесса, профессиональная компетентность, профессионально – трудовая подготовка, языковая и профессиональная подготовка будущих учителей.*

OPTIMIZATION OF THE PROFESSIONAL-LABOR PREPARATION OF THE FUTURE TEACHERS BY OBSERVING THE CONNECTION BETWEEN THE LANGUAGE AND QUALIFICATION DISCIPLINES

ABDUVOHIDOVA Takhmina Nematjonovna: *senior lecturer of all-university department of foreign languages of the faculty of Foreign languages under the Khujand State University named after academician B.Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *abduvohidova2680@mail.ru*

In modern conditions of globalization raises the role and place of the professional education and therefore the need and importance of teaching foreign languages is growing even more. Informatization of the society, informatization of science and education, informatization of the educational process requires effective use of systematization of knowledge, including linguistic and specialized knowledge.

This, in turn, requires compliance with the principles of the relationship between the teaching of linguistic and specialized subjects and the principle of accounting the qualifications of future teachers. It is the relationship between language and qualification disciplines which characterizes the relationship between form and content. Form and content should be compatible. In this study, the language disciplines are considered as a form, and specialized disciplines as a content. If there is a contradiction, incompatibility between the form and the content, the quality of the means, in the example of the present study, the quality of the educational means, leads to a decrease in the quality of education.

Therefore, this didactic – dialectical point of view based on systematization of linguistic and professional knowledge, is considered one of the most effective ways of informatization of the educational process in higher education.

Key-words: *unity of form and content, dialectic of unity of language and profession, systematization of language and professional knowledge, informatization of the educational process, professional competency of labor, preparation of the labor profession, language and professional preparation of future teachers.*

Самаранок гардонидани фаъолияти касбӣ-меҳнатии инсон баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбиро тақозо менамояд. Дар ин самт бояд, ки аз тамоми имкониятҳо ва захираҳо оқилона истифода бурд. Дигаргуниҳои даҳсолаи охир ва рушди босуботи илму техника инсониятро водор намудааст, ки қатори дигар соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ ба инкишофи соҳаи мактабу маориф ва илми муосир эътибори хоса зоҳир намояд. Ворид намудани навгонӣ ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла ба соҳаи илму маориф, омили асосии пешбарандаи ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишвар ба ҳисоб меравад.

Тамоюлҳои муосири навгонӣ, марбут ба иттилоотонии ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаҳои илм ва маориф талаботро нисбат ба дараҷаи салоҳиятнокии касбӣ-меҳнатии мутахассисони оянда хеле афзоиш медиҳад. Вобаста ба ин яке аз вазифаҳои афзалиятноки мактаби олии муосир ин силсилабандии донишҳои ҳам таҳсилоти забонӣ ва ҳам касбӣ мебошад, зеро ки силсилабандии донишҳои ҳам таҳсилоти забонӣ ва ҳам касбӣ ҳамчун марҳилаи ибтидоӣ ва калидии иттилоотонии мундариҷаи таҳсилот мавриди назар мегардад. Дар навбати худ иттилоотонии донишҳои таҳсилоти забонӣ ва касбӣ ҳамчунин шарти ташаккули сатҳи баланди салоҳиятнокии забонӣ ва касбии мутахассисони оянда арзёбӣ мегардад. Дар ин замина таълими забони англисӣ дар мактаби олӣ бояд ба диалектикаи ягонагӣ, бо ҳам алоқамандӣ ва аз ҳамдигар вобастагии ташаккули сатҳи баланди салоҳиятнокии забонӣ ва касбии мутахассисони оянда имкон диҳад.

Дар як вақт, натиҷаи таҳлили пешакии маҷмуи таълимӣ-методии таълими забони англисӣ дар факултаҳои ғайри забонӣ нишон медиҳад, ки дар риояи принсипи алоқамандии фанҳои таълимии забон ва фанҳои тахассусӣ баъзе камбудиҳо ба назар мерасанд. Ин зиддияти байни мундариҷаи таълимӣ ва мундариҷаи касбӣ, омодагӣ, саводнокӣ ва салоҳиятнокии мутахассисони ояндаро нишон дода, аз мубрам ва муҳим будани мавзӯи таҳқиқотии мазкур далолат мекунад.

Дар педагогикаи илмии муосир дар таҳияи заминаҳои коркарди асосҳои раванди бутуни педагогӣ ҳам дар мактаби олӣ ва ҳам дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ таҷрибаи бой ҷамъ оварда шудааст.

Муҳимии илмӣ-методии риояи принсипҳои таълим зимни банақшагирӣ, ташкил, назорат, таҳлил ва баҳогузорӣ ба натиҷаи фаъолияти таълимӣ-маърифатии таълимгирандагон дар як қатор таҳқиқотҳои равоншиносӣ-педагогӣ асоснок ва ҷамъбаст карда шудааст.

Роҳҳои самараноки ҳалли мақсадноки омодагии омӯзгорони оянда, ки қобилияти таълимӣ-маърифатии таълимгирандагонро ташаккул ва инкишоф дода метавонад, алҳол истифодаи муносибати салоҳиятнокиро, ки дар илми муосир мавриди истифодаи васеъ қарор дорад, тақозо менамояд.

Омодагии тахассусӣ – намуд ва самти асосӣ ва афзалиятноки омодагӣ мебошад, ки тавассути фанҳои тахассусӣ амалӣ гардонида шуда, омӯзгорони ояндаро, ки онҳо бо техника ва технологияи таълими фанни худ, ба моҳият, мазмун ва мундариҷаи таълими фанни худ ва методикаи таълим, тарбия ва инкишофи насли наврас мусаллаҳ менамояд.

Омодагии фарҳангӣ намуд ва самти омодагии омӯзгорони оянда барои самаранок фаъолият намудан дар муҳити ҳаётӣ ва дар муҳити касбӣ-меҳнатӣ дар дохили кишвар ва дар хориҷа мавриди назар мегардад. Сатҳи самаранок мутобиқ гардидан ба муҳити иҷтимоӣ, чӣ дар дохили кишвар ва чӣ дар хориҷаро бе омодагии фарҳангӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Омодагии забонӣ ҳамчунин шинос намудан ва мусаллаҳ намудани омӯзгорони ояндаро бо асосҳои забони адабӣ, забони илмӣ, забони таълимӣ ва забони касбӣ-меҳнатӣ тақозо менамояд. Сатҳи баланди забондонӣ барои омӯзгорони оянда самти афзалиятноки касбӣ арзёбӣ мегардад.

Омодагии компютерӣ дар шароити муосири техникӣ-технологӣ зимни омодагии омӯзгорон ба фаъолияти касбӣ-меҳнатӣ муҳим мебошад. Зеро омӯзгорони оянда бо техника ва технологияи коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ бояд дар сатҳи баланд коргузорӣ карда тавонанд. Дар замони муосири техникӣ-технологӣ арзиши сиёсӣ, педагогӣ, равоншиносӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии иттилоот хеле баланд мегардад. Ташаккули шуур ва фарҳанги насли наврасро бидуни иттилоот тасаввур кардан имконнопазир аст. Омӯзгорони ояндаро ба қабул, коркард, ҷамъбаст ва таҳлили иттилоот омода намудан лозим аст. Дар ин самт нақш ва мақоми педагогикаи рақамӣ дар шароити муосири инкишофи ҷомеа ниҳоят калон аст.

Банақшагирӣ, коркард ва таҳияи мундариҷаи таҳсилоти касбӣ-меҳнатӣ бо дарназардошти мақсад, вазифаҳо, мазмун ва мундариҷаи ҳамаи намудҳои омодагӣ бояд ба сомон расонида шавад. Вобаста ба мундариҷаи таҳсилоти касбӣ-меҳнатӣ мундариҷаи таълими касбӣ-меҳнатӣ, мундариҷаи таълими фарҳангӣ, мундариҷаи таълими забонӣ, мундариҷаи

таълими компютерӣ муайян карда мешавад. Ҳамаи ин намудҳои мундариҷаи таълимӣ тавассути фанҳои муайяни таълимӣ дар шакли маҷмӯа-силсилаи дидактикӣ-диалектикӣ, яъне интегратсия, алоқамандии байниҳамдигарӣ ва аз ҳамдигар вобастагӣ омӯзонида мешаванд. Дар чунин ҳолат ақидае, ки дониш, маҳорат ва малакаҳои касбӣ-меҳнатӣ танҳо тавассути фанҳои тахассусӣ омӯзонида мешавад, ё худ забон танҳо тавассути фанҳои забонӣ, ё худ кор кардан бо компютер танҳо дар машщулиятҳои фанни «Технологияҳои иттилоотӣ», яъне «Информатика» омӯзонида мешавад, сарфи назар карда мешавад. Зеро дар раванди таълими фанҳои тахассусӣ ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳои касбӣ-меҳнатӣ самти асосӣ, самти афзалиятноки омӯзонидан ва омӯзиш ва самти ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳои фарҳангӣ, алалхусус фарҳанги касбӣ-меҳнатӣ, забономӯзонӣ ва забономӯзӣ, омӯзонидани кор бо компютер, самти ёрирасон мавриди назар мегардад. Дар ҳамин радиф дар раванди таълими фанҳои забон, аз ҷумла таълими забони англисӣ агар самти забономӯзонӣ ва забономӯзӣ ҳамчун самти асосӣ, самти пешбар мавриди назар гардад, он гоҳ самти омӯзонидани дониш, маҳорат ва малакаҳои касбӣ, ё худ касбомӯзонӣ, ки вобаста ба фанҳои тахассусӣ алоқаманд мебошанд, ҳамчун самти ёрирасон мавриди назар мегардад. Дар маҷмӯъ ин барои риоя намудани принсипи алоқамандии байни фанҳо шароити мусоиди дидактикӣ-методӣ фароҳам меоварад. Аз ҷониби дигар диалектикаи ягонагӣ, аз ҳамдигар вобастагӣ ва алоқамандии байниҳамдигарии самти асосӣ ва самтҳои ёрирасон бояд ба инобат гирифта шавад.

Мундариҷаи таълим тавассути воситаи таълим мавриди омӯзонидан ва омӯзиш қарор мегирад. Дар раванди ҳама гуна фаъолият, аз ҷумла дар раванди фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ бояд, ки ягонагии «мақсад - восита - натиҷа» риоя карда шавад, яъне восита, ки он мазмун ва мундариҷаро дар худ таҷассум менамояд, дарбар мегирад, бояд он ба мақсад мувофиқ бошад, ҳамон вақт натиҷаи ба мақсад мувофиқ ҳосил мегардад. Дар акси ҳол натиҷаи ба мақсад мувофиқ ҳосил намегардад. Аз ин лиҳоз восита дар силсилаи «мақсад-восита-натиҷа» ҳамчун унсури марказӣ мақоми муайянкунандаро мебозад. Ба эътибор гирифтани ин нуқтаи назар ва ҳамчун қоида риоя намудани он аз ҷониби субъекти фаъолият ин гарави самаранок гардонидани раванди фаъолият ва ноил гардидан ба сифати баланди натиҷаи фаъолият мебошад. Масъалаи баланд бардоштани сифати таълим ба масъалаи баланд бардоштани самаранокии сифати воситаҳои таълим робитаи бевосита дорад.

Яке аз масъалаҳои муҳими марбут ба нақш ва мақоми воситаҳои таълим дар мактаби олӣ ин муносибати байни воситаҳои таълим ва мундариҷаи таҳсилоти касбӣ арзёбӣ мегардад. Ҳаллу фасли самараноки он барои баланд бардоштани сифати воситаҳои таълим шароити мусоид фароҳам меоварад. Зеро чӣ тавре ки таҳлили воситаҳои таълими забони англисӣ барои омӯзгорониояндаи ихтисосҳои ғайритахасусӣ нишон медиҳад, баъзан зиддият байни воситаҳои таълим ва мазмуну мундариҷаи таҳсилоти касбӣ, мазмуну мундариҷаи таълими касбӣ-меҳнатӣ ба назар мерасад, ки ин боиси паст гардидан ва ба талаботҳои муосири илмӣ-методӣ ҷавобгӯ нагардидани воситаҳои таълим мегардад. Ин зиддият зиддияти дидактикӣ-диалектикии байни шакл ва мазмун мебошад. Аз ин нуқтаи назар шакл ва мазмун, яъне дар мисоли мо воситаҳои таълим ва мазмуну мундариҷаи онҳо бояд, ки ягонагии дидактикӣ-диалектикӣ, бо ҳамдигар алоқамандӣ ва аз ҳамдигар вобастагиро ташкил диҳанд. Аммо вақте ки шакл ва мазмун бо ҳам мувофиқ намеоянд ва байни онҳо зиддият ба назар мерасад, сифати воситаи таълим дар мисоли мо коста мегардад. Аз нуқтаи назари илмӣ “Мазмун ва шакл категорияҳои фалсафавӣ буда, дар алоқамандии байниҳамдигарии онҳо мазмун ба ҳайси ҷониби муайянкунандаи ягонагии ҳамаи унсурҳои объект, хосиятҳои он, равандҳои дохилӣ, алоқамандиҳо ва тамоилҳо мавриди назар гардида, шакл бошад тарзи ҳастӣ ва ифодаи мазмун мебошад” (7, 621).

Коста гардидани таносуби байни мазмун ва шакл боиси вайрон гардидани предмет, ҳодиса ва раванд мегардад. Дар мавриди таҳқиқоти мо ин боиси вайрон гардидани сифати воситаҳои таълим мегардад, ки он дар маҷмӯъ боиси вайрон гардидани омодасозии омӯзгорони оянда ба фаъолияти касбӣ-меҳнатӣ мегардад. Мутахассиси варзидаи соҳаи санъатшиносӣ ва педагогика Б.М. Неменский оиди ба инобат нагирифтани муносибати байни мазмун ва шакл чунин изҳори ақида менамояд: «Худи малакаҳо чун малакаҳои шакли бадеӣ бояд таҳия ва азхуд карда шаванд. Риоя накардан ба ин қоида хатарнок аст, забони шакли бадеиро азхуд накарда, инсон дар назди асари бадеӣ оҷиз мемонад, кӯшиш менамояд, ки маънии расмро бидуни донистани забони шакл дарк намояд. Ин дарҳол ногузир ӯро аз маънӣ дур мебарад, зеро маънӣ маҳз дар образи аёнӣ, яъне дар шакл, ба ҳеҷ ваҷҳ ба таври дигар арзи вуҷуд надорад» (3, 74). Дар мавриди таҳқиқоти мо ба ҳайси шакл забони таълимӣ ва ба ҳайси мазмун – мазмун ва мундариҷаи таълими касбӣ мавриди назар аст. Аз ин лиҳоз забони

таълимӣ ва мазмун ва мундариҷаи таълими касбӣ бояд, ки ягонагии дидактикӣ-диалектикӣ, бо ҳамдигар алоқамандӣ ва аз ҳамдигар вобастагиро ташкил диҳанд. Дар ин сурат таълим самаранок мегардад. Сухан дар бораи нақш ва мақоми таълими фанҳои забонӣ: забони модарӣ ва забонҳои хориҷӣ дар омодасозии касбӣ-омӯзгории омӯзгорони оянда меравад. Дар ин раванд субъектҳои таълим бояд, ки ба ду принсип риоя намоянд. Якум, принсипи ба эътибор гирифтани тахассуси омӯзгорони оянда зимни таълими фанҳои забон. Дуюм, принсипи алоқамандии таълими фанҳои забон бо фанҳои тахассусӣ. Чӣ тавре ки мебинем, ин ду принсип бо ҳам алоқамандии зич доранд.

Мушоҳида ва таҳлили таълими фанҳои забон, чӣ забони модарӣ ва чӣ забони хориҷӣ, нишон медиҳад, ки ин ду принсип аз ҷониби субъектҳои таълим на ҳама вақт риоя карда мешавад. Дар натиҷа байни шакл ва мазмун ҷудоӣ, зиддият ба вуқӯъ меояд. Ин дар он зуҳур меёбад, ки ба ҷои мазмун ва мундариҷаи касбӣ-тахассусӣ мазмун ва мундариҷаи ғайри касбӣ-тахассусӣ омӯзонида мешавад. Ҳол он ки мазмун ва мундариҷаи таълими забонро бояд маҳз мазмун ва мундариҷаи таълими касбӣ-тахассусӣ ташкил диҳад. Зеро маҳз маълумоти касбӣ-меҳнатӣ ҳамчун мақсад ва натиҷаи таҳсилоти касбӣ-меҳнатии омӯзгорони оянда арзёбӣ мегардад. Барои ҳамин ҳам забономӯзонӣ ва забономӯзӣ бо касбомӯзонӣ ва касбомӯзӣ бояд ки ягонагии дидактикӣ-диалектикӣ, алоқамандии байниҳамдигарӣ ва аз ҳам вобастагиро ташкил диҳанд. Зеро забономӯзонӣ ва забономӯзӣ бидуни касбомӯзонӣ ва касбомӯзӣ аз лиҳози мақсад ва натиҷаи таълими фанҳои забон нодуруст буда, он боиси паст гардидани сифати таълим меавад.

Ду нуқтаи муҳимро, махсус таъкид намудан ҷоиз аст.

Якум, гузариш аз кул ба ҷузъ. Дар ин ҷо нисбати таҳқиқоти мо кул ин маҷмӯи фанҳои таълимӣ, ҷузъ –ҳар як фанни таълимӣ дар алоҳидагӣ. Аз ин лиҳоз омодагии омӯзгорони оянда аввал дар сатҳи кул, баъд дар сатҳи ҷузъ бояд мавриди назар гардад. Ҷузъ шакли зуҳурёбии кул мебошад. Ин маънои онро дорад, ки ҳамаи предметҳо ва ҳодисаҳое, ки ҳамчун ҷузъ мавриди назар мегарданд, онҳо хосияте доранд, ки он фанро дар кулли мазкур бо ҳам пайваст менамояд. Аз ин лиҳоз ҳамаи фанҳои таълимӣ аз нуқтаи назари кул ва ҷузъ хосиятҳо ва хусусиятҳои умумӣ, яъне ба ҳам монанд ва аз ҳамдигар фарқкунандаро доро мебошанд. Бинобар ҳамин ҳам зимни омодасозии забонӣ ва касбӣ – меҳнатии омӯзгорони оянда ин қоида бояд ба назари эътибор гирифта шавад. Аммо гузариш аз кул ба ҷузъ ҳамон вақт самаранок ба амал меояд, ки агар тариқи гурӯҳбандӣ предмет ва ҳодисаҳо баъд аз сатҳи кул, ки сатҳи аввал арзёбӣ мегардад, дар сатҳи гурӯҳӣ мавриди назар гардад. Танҳо пас аз сатҳи гурӯҳӣ ҳар як предмет ва ҳодиса дар сатҳи ҷудогона мавриди таҳлил қарор мегирад. Аз ҳамин нуқтаи назар бояд, ки навъ, хелҳои фанҳои таълимӣ низ гурӯҳбандӣ карда шаванд. “Вобаста ба вазифа (функсия) ва қисмати пешбари мундариҷа хелҳои фанҳои таълимӣ гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Ба хели якум чунин фанҳои таълимӣ бо вазифаи “мусаллаҳ” намудан бо силсилаи донишҳои илмӣ дохил мешаванд. Ин нисбатан гурӯҳи калони фанҳои таълимӣ: физика, химия, биология, таърих, ҷуғрофия ва дигарон мебошанд. Хели дуюми фанҳои таълимӣ бо вазифаи ташаккули фаъолият мебошанд. Ба ин хел фанҳои таълимии ба монанди забони хориҷӣ, тарбияи ҷисмонӣ, таълими меҳнат ва баъзе дигар фанҳо дохил мешаванд. Хели сеюми фанҳои таълимиро бо вазифаи ташаккули муносибат фанҳои адабиёт, мусиқӣ, санъати тасвирӣ ташкил медиҳанд.” (6,134). Ҳар як хели фанҳои таълимӣ, аз ин лиҳоз, хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошанд. Зимни омодасозии забонӣ ва касбӣ – меҳнатии омӯзгорони оянда ин хусусиятҳои гурӯҳӣ, пас аз хусусиятҳои умумии касбӣ – омӯзгорӣ мавриди назар мегарданд. Танҳо пас аз ин соф хусусиятҳои фанҳои ҷудогона мавриди таҳлил қарор мегиранд. Чунин зина ба зина мавриди назар намудани хусусиятҳои ҳар як фанҳои таълимӣ бояд, ки дар асоси роҳандозӣ намудани алоқамандии байни фанҳои педагогика, равоншиносӣ, фанҳои тахассусӣ, методикаи таълимӣ фанҳои ҷудогона ва сипас махсус фанни забони англисӣ ва фанҳои тахассусӣ амалӣ гардонида шавад.

Дуюм, алоқамандии фанни забони англисӣ ва фанҳои тахассусро бояд риоя намуд. Зимни омодасозии омӯзгорони оянда ба фаъолияти касбӣ- меҳнатӣ принсипи мазкур аҳамияти аввалиндараҷаро доро мебошад. Аз ин лиҳоз омӯзгорони оянда пеш аз ҳама бояд дарк намоянд, ки зарурат ва аҳамияти омӯзиши забони англисӣ аз чӣ иборат аст. Ин барои ташаккули талабот барои забономӯзӣ шарт ва зарур аст. Омӯзгори оянда новобаста ба он ки ӯ кадом фанни таълимиро дар оянда дарс медиҳад, бояд зарурат ва аҳамияти омӯзиши забони хориҷиро бошуурона дарк намояд. Дар акси ҳол ӯ ин фанро васеъ ва чуқур омӯзонида наметавонад. Аз ҷониби дигар, омӯзгори оянда новобаста ба он ки ӯ кадом фанро таълим медиҳад, бояд ба мактаббачагон дар қатори фаҳмондадиҳии зарурат ва аҳамияти фанни худ,

боз зарурат ва аҳамияти омӯзиши фанни забони хориҷиро дар алоқамандӣ бо зарурат ва аҳамияти фанни худ нишон дода тавонад. Барои ҳаллу фасли ин муаммо омӯзгори оянда худ ба худ омода намегардад, ба ин кор ӯро махсус омода намудан лозим аст. Раванди ҷаҳонишавӣ ва бинобар ин босуръати баланд густариш ёфтани муносибатҳои байналмилллалӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ ба кишварҳои хориҷӣ донистан ва мавриди муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ истифода бурда тавонистани забони хориҷиро дар муҳити забонӣ тақозо менамояд. Бодарназардошти нуктаҳои муҳими назариявии зикргардида моҳият, мазмун, мундариҷаи асосӣ, шакли зуҳурёбии диалектикаи ягонагӣ, бо ҳамдигар алоқамандӣ ва аз ҳамдигар вобастагии таълими забономӯзонӣ ва забономӯзиро вобаста ба хусусиятҳои омодасозии забонӣ ва тахассусии омӯзгорониояндаи фанни таърихро мавриди назар менамоем.

Диалектикаи ягонагии забонӣ ва тахассусии омӯзгорониояндаи фанни таърих дар заминаи мундариҷаи таълими забони англисӣ амсилаи дидактикии зеринро доро мебошад.

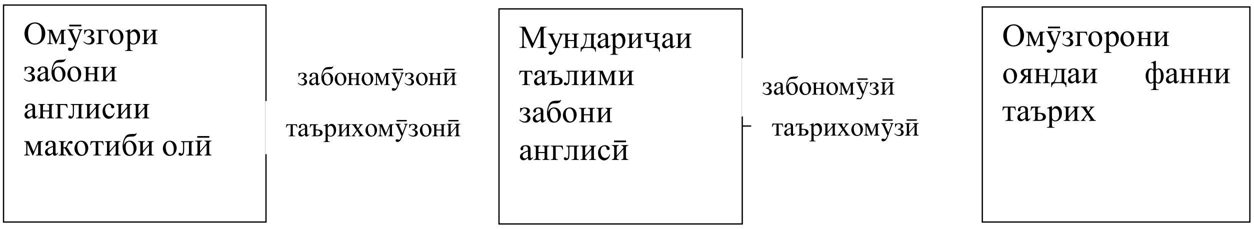

Расми № 1 Амсилаи омодасозии забонии омӯзгорониояндаи фанни таърих дар раванди таълими забони англисӣ.

Омӯзгорониояндаи фанни таърих зарурат ва аҳамияти донистани таърихро ҳамчун илм ва ҳамчун фанни таълимӣ на танҳо тавассути забони модарӣ, балки боз тавассути забони хориҷӣ низ баён намуданашон барои васеъ ва чуқур азхуд намудани он имконият фароҳам меоварад. Дарки зарурат ва аҳамияти таърих ҳамчун илм ва ҳамчун фанни таълимӣ аз дарки моҳияти шавқи таърихӣ ва маърифати таърихӣ оғоз ва сарчашма мегирад. “Талаботи иҷтимоӣ, ки барои қонеъ намудани ин маърифати таърихӣ нигаронида шудааст, -ин фароҳам овардани шароит барои худмуайянкунии фарҳангӣ, иҷтимоӣ –этникии халқ, барои аз ҷониби худ дарк намудани худ ҳамчун умумияти этникӣ, аз дигарҳо фарққунанда, ҳамчун мавҷудоти томи ҷудогона мебошад” (4, 9). Тавассути забонҳои хориҷӣ мафҳумҳои асосии илмӣ таърихӣ, қонуниятҳои асосии пайдоиш ва инкишофи таърихии халқҳо ва давлатҳо, фактҳои асосии таърихӣ, маърифати таърихӣ, таҷрибаи таърихӣ ва дигар унсурҳои асосии системаи фанни таърих мавриди омӯзонидан ва омӯзиш қарор дода мешавад, ки онҳо барои фаҳмиш ва муоширату бо забони хориҷӣ доир ба мавзӯҳои мубрами таълимӣ имкон медиҳанд. Бодарназардошти ин ақида таҳия намудани матнҳо, машқҳо, супоришҳои амалӣ, маводҳо барои КМРО (кор бо роҳбарии омӯзгор), КМД (кори мустақилонаи донишҷӯ) дар доираи таҳияи комплекси методӣ – таълимӣ барои таълими фанни забони англисӣ ба омӯзгорониояндаи фанни таърих тавсия дода мешавад.

Ин нуқтаи назари илмӣ барои ташаккули шуур ва фарҳанги маърифатии ҳам омғзгорони оянда ва ҳам мактаббачагон муҳим арзёбӣ мегардад. Васеъ ва чуқур азхудкунии донишҳои таърихӣ танҳо дар заминаи диалектикаи ягонагии забономӯзонӣ ва таърихомӯзонӣ аз як ҷониб ва аз ҷониби дигар забономӯзӣ ва таърихомӯзӣ тавассути забони хориҷӣ ба амал меояд, зеро маъхазҳои таърихӣ танҳо ба забони модарӣ таҳия карда намешаванд. Аммо як нуқтаро махсус таъкид кардан ҷоиз аст, ки таълими фанни забони хориҷӣ ҳаргиз таълими фанҳои тахассусиро иваз намекунад. Дар ин ҷо хусусияти хоси таълими фанни забони хориҷӣ дар он аст, ки тавассути он на ҳамаи маҷмӯаи мундариҷаи таълими фанҳои тахассусӣ, балки танҳо ҷанбаҳои асосӣ, маводи асосии таълимӣ мавриди омӯзонидан ва омӯзиш қарор дода мешавад. Муносибати байни забон ва мундариҷаи таълимии тахассусӣ аз нуқтаи назари фалсафавӣ ин муносибати байни шакл ва мазмун мебошад. Тавассути забони модарӣ таълим додан ин як шакл, тавассути забони хориҷӣ таълим додан ин шакли дигари таълим мебошад.

Тавассути забонҳои модарӣ ва хориҷӣ омӯзонидан ва омӯзиши донишҳои тахассусӣ, аз ҷумла таърихи тахассусӣ ба роҳ монда мешавад. Хусусияти хоси забони хориҷӣ зимни омӯзонидан ва омӯзиши донишҳои таърихӣ тахассусӣ аз он иборат аст, ки “Бо ҳамдигар дакка хӯрда, ҳам бо табоқул, ва ҳам ба ҳамкорӣ кашида шуда, халқҳо ва давлатҳо дар назди зарурати фаҳмиши ҳамдигару азхуд кардани забони муошират, фаҳмиши ин ё он ақидаҳо, анъанаҳо, арзишҳо меноманд” (4, 15)

Ба ҳамин тариқ, баланд бардоштани салоҳияти касбӣ – меҳнатии омӯзгорони оянда, баланд бардоштани сифати воситаҳои таълим, баланд бардоштани сифати таълим аз

иттилоотонии раванди таълим, силсилабандии донишҳои забонӣ ва тахассусӣ низ ба дараҷае вобастагӣ дорад. Ин ҷониби дигар яке аз роҳҳои самараноки баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбӣ арзёбӣ мегардад, ки он таҳкурсии устувори баланд бардоштани салоҳияти касбӣ – меҳнатии омӯзгорони ояндa мебошад.

АДАБИЁТ

1. Азимов, Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). – Спб.: «Златоуст», 1999. – 472 с.
2. Гершунский, Б.С. Философия образования. – М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. – 432 с
3. Неменский, Б.М. Мудрость красоты: О пробл. Эстет. Воспит.: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
4. Ракитов, А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М.:Политиздат, 1982.-303с.
5. Перспективы развития системы непрерывного образования / Под ред. Б.С. Гершунского. – М.: Педагогика, 1990. – 224 с.
6. Теоретические основы процесса обучения в советской школе / Под ред. В.В.Краевского, И.Я.Леннера. – М.: Педагогика, 1989. -320с.
7. Философский, энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, В.Г.Попов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Фридман, Л.М. Педагогический опыт глазами психолога: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.

ТАРБИЯИ ВАТАНДӮСТИИ ХОНАНДАГОН ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ ӮҲДАДОРИИ ҲАРБӢ-ШАҲРВАНДӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ДАДОБОЙЗОДА Ҳотамҷон Пӯлодӣ *– унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1,* ***тел.:*** *(+992) 928 53 00 01*

Дар мақола масъалаҳои тарбияи ватандӯстии хонандагон ҳамчун заминаи ташаккули ӯҳдадории ҳарбӣ- шаҳрвандӣ дар шароити муосир баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки яке аз вазифаҳои муҳимтарини тарбияи ватандӯстӣ дар марҳалаи муосир ташаккули ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбии насли наврас мебошад. Дар мавриде, ки дар хонандагон ҳисси баланди ватанпарастӣ тарбия меёбад, таҳкурсии ҳисси ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбӣ назди зодгоҳу ватан ташаккул меёбад. Сарварони мактабҳо на ҳамеша ба таври мутобиқ моҳияти равиши ин низомро тасаввур мекунанд, бо ин сабаб унсурҳои сохторсози низом – ҳадаф, принсипҳо, мундариҷа, усулҳо, шаклҳои ташкилӣ, воситаҳо дар як ягонагии табиӣ баррасӣ намешаванд, бинобар ин як ҷанбаи фармоиши иҷтимоӣ – омодакунии ҷавонони мактабхон ба хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон бе таваҷҷӯҳи кофӣ мемонад.
Барои муайян кардани ҳадаф ва вазифаҳои асосӣ дар самти тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ дар замони муосир роҳбарияти мактаб бояд моҳияти иҷтимоии масъалаи мазкурро тасаввур намояд. Аз ин ҷо омӯзиши амиқи ҳуҷҷатҳои дастурӣ оиди масъалаҳои таҳкими иқтидори мудофиавии кишвар, санадҳои меъёрӣ ва ҳуҷҷатҳои мақомоти болоии маориф ва дар амал татбиқи онҳо оиди масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ аз ҷониби роҳбарон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, инчунин, ёварони омӯзгорон – волидайн ва ташкилотҳои ҷамъиятии самти ватанпарастӣ хеле муҳим ба назар мерасад.

Вожаҳои калидӣ: *тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбӣ, ташаккул, муҳофизони Ватан, хонандагон, омӯзгорон, қисмҳои ҳарбӣ, волидайн, раванди тарбия, ташкилотҳои ҷамъиятӣ.*

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА УЧАЩИХСЯ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ВОИНСКОГО ДОЛГА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ДАДОБОЙЗОДА Хотамджон Пулоди *– соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандский государственный университет им академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1,* ***тел.:*** *(+992) 928 53 00 01*

В статье рассматриваются вопросы воспитания патриотизма у учащихся как основа формирования гражданского воинского долга в современных условиях. Отмечено, что одной из важнейших задач воспитания патриотизма на современном этапе является формирование гражданского воинского долга подрастающего поколения. В том случае, если у учащихся воспитывается высокое чувство патриотизма, формируется основа чувства гражданского воинского долга перед Родиной и страной. Руководители школ не всегда правильно представляют суть подхода этой системы, по этой причине структурирующие элементы системы - цели, принципы, содержание, методы, организационные формы, средства не рассматриваются в естественном единстве, поэтому аспект социального заказа – подготовка юных школьников к службе в рядах Вооружённых Сил Республики Таджикистан остаётся без достаточного внимания.

Чтобы определить основные цели и задачи по направлению военно-патриотического воспитания в современный период, руководству школы следует представить суть социального заказа (не в целом, а на текущий период). Отсюда углубленное изучение руководителями школ и учителями, а также в качестве помощников учителей - родителей и общественных организаций методических документов по вопросам укрепления обороноспособности страны, нормативных актов и документов органов образования и их практическая реализация по вопросам военно-патриотического воспитания представляется очень важным.

Ключевые слова: *военно-патриотическое воспитание, воинский долг, образование, защитники Родины, учащиеся, преподаватели, воинские части, родители, образовательный процесс, общественные организации.*

EDUCATION OF PATRIOTISM OF STUDENTS AS A BASIS FOR THE FORMATION OF CIVIL MILITARY DUTY IN MODERN CONDITIONS

DADOBOYZODA Khotamjon Pulodi *– applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1,* ***phone:*** *(+992) 928 53 00 01*

The article considers the issues of education of patriotism in students as a basis for the formation of civil military duty in modern conditions. It is noted that one of the most important tasks of education of patriotism at the present stage is the formation of civil military duty of the younger generation. In the event that students are brought up with a high sense of patriotism, the basis for a sense of civil military duty to the Motherland and the country is formed. School leaders do not always correctly represent the essence of the approach of this system, for this reason the structuring elements of the system - goals, principles, content, methods, organizational forms, means are not considered in a natural unity, therefore the aspect of social order - the preparation of young schoolchildren for service in the ranks of the Armed Forces of the Republic of Tajikistan remains without sufficient attention.

In order to define the main goals and objectives in the direction of military-patriotic education in the modern period, the school management should present the essence of the social order (not in general, but for the current period). Hence, an in-depth study by school directors and teachers, as well as teachers' assistants - parents and public organizations of methodological documents on issues of strengthening the country's defense capability, regulatory acts and documents of educational authorities and their practical implementation on issues of military-patriotic education seems very important.

Keywords: *military-patriotic education, military duty, education, defenders of the Motherland, students, teachers, military units, parents, educational process, public organizations.*

Дар даврони муосир бақо ва рушди ҳисси ватандӯстӣ ва муҳаббат ба Ватан вазифаи стратегии давлат ва ҷомеа маҳсуб мешавад, чунки маҳз ватанпарастии мардуме, ки зодгоҳу ватани худро дӯст медорад, гарави амният, эътидоли давлат ва тамоми мардуми кишвар мебошад. Бо назардошти аҳамияти тарбияи ҳарбӣ- ватандӯстӣ дар ҷумҳурии мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон" (2022) қабул гардид[6]. Ватанпарастӣ дар моҳияти худ муҳаббат ба Ватан, садоқат ба он, азму сайъ барои хизмат кардан ба манфиатҳои он ва ҳамеша омода будан ба ҳифзу ҳимояи он мебошад. Тибқи стандарти маълумот тарбияи ватанпарастӣ дар хонандагон ташаккул ёфтани хислатҳои маънавии шахсият, рушди эҳсоси ифтихор аз Ватани худ, инкишоф додани эҳсоси эҳтиромро

нисбати анъанаҳои миллӣ ва фарҳангии кишвари худ ва омода будан ба ҳимояи онро дар бар мегирад. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини тарбияи ватанпарастӣ дар марҳалаи муосир ташаккули ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбии насли наврас мебошад. Дар мавриде, ки дар хонандагон ҳисси баланди ватанпарастӣ тарбия меёбад, таҳкурсии ҳисси ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбӣ назди зодгоҳу ватан ташаккул меёбад.

Роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на ҳамеша ба таври мутобиқ моҳияти равиши низоммандро тасаввур мекунанд, бо ин сабаб унсурҳои сохторсози низом – ҳадаф, принсипҳо, мундариҷа, усулҳо, шаклҳои ташкилӣ, воситаҳо дар як ягонагии табиӣ баррасӣ намешаванд, бинобар ин як ҷанбаи фармоиши иҷтимоӣ – омодакунии ҷавонони мактабхон ба хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон бе таваҷҷӯҳи кофӣ мемонад.

Агар моҳияти фармоиши иҷтимоӣ оид ба омодакунии муҳофизони Ватан фаҳмо бошад, он бо назардошти имкониятҳои мавҷудбудаи мактаб ҳаллу фасл шуда метавонад. Ҳиссаи назаррасро дар иҷрои фармоиши иҷтимоӣ, албатта, коллективи омӯзгорони мактаб мегузорад. Аз дарки аҳамияти фармоиши иҷтимоӣ, аз муносибати ғайрирасмӣ, сарҷамъонаву бодиққат ба вазифаҳои омодакунии муҳофизони Ватан, аз салоҳиятнокӣ дар масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ иҷрои муваффақ (ё нокомии) фармоиши иҷтимоӣ вобаста аст.

Барои муайян кардани ҳадаф ва вазифаҳои асосӣ дар самти тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ дар давраи муосир роҳбарияти мактаб бояд моҳияти фармоиши иҷтимоӣ (на дар маҷмӯъ, балки барои давраи ҷорӣ) тасаввур намояд. Аз ин ҷо омӯзиши амиқи ҳуҷҷатҳои дастурӣ оиди масъалаҳои таҳкими иқтидори мудофиавии кишвар, санадҳои меъёрӣ ва ҳуҷҷатҳои мақомоти болоии маориф оиди масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ аз ҷониби роҳбарон ва омӯзгорони мактабҳо, инчунин ёварони омӯзгорон – волидайн ва ташкилотҳои ҷамъиятии самти ватанпарастӣ хеле муҳим ба назар мерасад.

Хеле муҳим аст, ки кормандони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз “дасти аввал”, аз сухани тарбиятгирони собиқ, ки дар сафи артиш хизмат мекунанд ё онро аллакай адо кардаанд, дар бораи мушкилоте, ки ҷавонон дар моҳҳои аввали хизмат дучор шуданд, дар бораи он чизе, ки дар мактаб омӯхта натавонистанд, нақл кунанд. Гап дар сари он меравад, ки мактабҳо на ҳамеша корро оиди тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ дар сатҳи фармоиши иҷтимоӣ пеш мебаранд, ва дар натиҷа аксари мавридҳо мактаббачагони дирӯза ба мушкилоти зиёд дар моҳҳои аввали хизмат дучор мешаванд.

Натиҷаҳои тадқиқоти иҷтимоӣ, пурсишҳо ва интихоби касбӣ, ки дар қисмҳои ҳарбӣ бо ҷавонони навдаъватшуда гузаронида шуданд, нишон доданд, ки на ҳамаи даъватшудагон ба адои хизмат бо дилу хоҳиши худ омадаанд.

Ин мушкилот дар бештари мавридҳо бо мақсадгузории новозеҳ ва номушаххас аз ҷониби роҳбарият ва омӯзгорони мактаб, инчунин самти заифи як қатор мактабҳо нисбати андозаҳои фармоиши иҷтимоӣ муайян карда мешавад.

Дарки фармоиши иҷтимоӣ, мундариҷа ва вазифаҳои асосии он роҳбарият ва тамоми коллективи мактабро ба он водор месозад, ки имкониятҳои шахсии худ, таҷрибаи пешбурди кори ҳарбӣ-ватанпарастӣ, имконияти заминаи моддии мавҷуда дар қонеъ кардани вазифаҳои гузошташуда ба таври оқилона арзёбӣ намояд. Дар маҷмӯъ иқтидори ҳарбӣ-ватанпарастии худи мактаб ва микроноҳия бори дигар арзёбӣ карда шавад. Бо ҳамин минвол ҳадафгузорӣ – марҳилаи ибтидоии идоракунии низоми иҷтимоии дилхоҳ таъмин мегардад. Ба гуфтаи дигар, заминаҳои иҷтимоӣ-педагогии идоракунии ташаккули ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбӣ дар назди коллективи мактаб, омӯзгорон ва хонандагон гузоштани дастурҳои муосир дар омодакунии ҳофизони ояндаи Ватан пешбинӣ мекунанд. Дастурҳои мазкур, дастурҳои оқилона ва амиқ даркшуда, бо имкониятҳои мавҷудбудаи мактаб ва маҳалли зист мутобиқшуда тамоми мундариҷа ва ташкили тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастии хонандагонро муайян мекунанд.

Таносуби фармоиши иҷтимоӣ бо имкониятҳои мактаби мушаххас дар ҷаласаҳои шурои муассиса, дар ҷаласаҳои шурои педагогӣ, дар ҷаласаҳои шурои хонандагон ва ғ. ба роҳ монда мешавад. Агар масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастии хонандагон доимо дар мадди назари роҳбарияти мактаб, тамоми дастаи педагогӣ қарор гиранд, ин дар иҷрои фармоиши иҷтимоӣ ба таври назаррас инъикос меёбад.

Аслан на танҳо далели баррасии масъала дар шурои педагогӣ муҳим аст, ки кӣ баромад мекунад – омӯзгор ё педагог, ё як зумра омӯзгорон – бояд маълум бошад, ки онҳо кадом фанҳоро таълим медиҳанд, бояд аниқ карда шавад, ки оё масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастӣ ҳангоми танҳо кори беруназсинфӣ ё беруназмактабӣ ё дар дар раванди дарс ба роҳ монда шудааст ё не. Маърӯзаҳои як қатор омӯзгорон, ки намояндаҳои фанҳои

гуманитарӣ ё табиатшиносӣ мебошанд ва тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастиро чун як чизи том, дар тамоми пайвандҳои раванди таълиму тарбия баррасӣ мекунанд, шаҳодати он аст, ки дар ин гуна мактаб фармоиши иҷтимоӣ ҳамчун фармоиши давлатӣ эътироф мешавад, на дар танҳоӣ, балки дастаҷамъона, ҳамаҷониба татбиқ мешавад, яъне ба таври низомманд амалӣ мегардад.

Дар доираи заминаҳои ташкилӣ-педагогии идоракунии ташаккули ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбӣ ҳалли се вазифаи бо ҳам пайванд: муайян намудани вазифаҳои хидматии ҳар як корманди педагогӣ; ҳамоҳангсозии кӯшишҳои мактаб, волидайн ва ҷамъиятҳои ҳарбӣ; таъмини боэътимоди ҳамаи субъектҳои идоракунӣ бо маълумоти фаврӣ, воқеӣ дар бораи раванди тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастии хонандагон ва натиҷаҳои он муҳим дониста мешавад.

Барои фаъолияти ҳадафмандона ва бо риояи талаботи муосир оиди омодакунии хонандагон ба ҳифзи Ватан тақсимоти вазифаҳову ӯҳдадориҳо байни аъзоёни ҷомеаи педагогӣ зарурат дорад.

Чунин тақсимот бо сабаби бартарафкунии такрор дар фаъолият ба вуҷуд меояд. Ғайр аз он, он барои пурра дарёфту ошкор кардани имконият ва қобилиятҳои ҳар як нафар дар ҳалли вазифаҳои омодакунии хонандагон ба хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои иҷрои рисолати ҳарбии худ назди Ватан мусоидат мекунад. Дар заминаи ҳуҷҷатҳои меъёрии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалия тақсимоти зерини вазифаҳоро пешниҳод карда мумкин аст:

Директори муассисаи таълимӣ: роҳбарияти умумии тарбияи ҳарбӣ-ватанпарастиро таъмин мекунад, омодакунии масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонро барои муҳокима дар шурои муассисаи таълимӣ, шурои педагогӣ ташкил мекунад; заминаи зарурии моддӣ-техникиро барои гузаронидани кори мудофиаи шаҳрвандӣ дар мактаб созмон медиҳад; дар мактаб шурои оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонро таъсис медиҳад.

Муовини директор оиди кори тарбия: чорабиниҳоро оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар миқёси тамоми мактаб ба нақша мегирад ва ҳамоҳанг месозад; дар ташаккули фаъолони соҳавии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ иштирок мекунад; роҳбарии бевоситаи омодакунӣ ва баргузории чорабиниҳои оммавиро ба зимма мегирад; кори роҳбарони синф, омӯзгорони ташкилотчиро оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ таҳлил намуда, роҳҳои мукаммалгардонии онро муайян мекунад.

Муовини директор оиди кори таълимӣ: тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар доираи дарсу машғулиятҳо роҳбарӣ мекунад; робитаи кори таълимӣ ва беруназдарсиро оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ таҳлил мекунад; кори иттиҳодияҳои методиро оиди ҷамъбаст ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадами тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстиро дар дарсҳо ташкил мекунад; ба воридсозии тавсияҳои илмӣ-педагогӣ оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар амалияи ҳар як омӯзгор кӯшиш мекунад.

Омӯзгори таълими фаннӣ: ба омӯзгорон ва роҳбарони синфҳо дар ҷараёни кор оиди тарбияи ватанпарастӣ кӯмаки методӣ ва амалиро мерасонад; кори маҳфилҳои тирандозӣ ва ҳарбӣ-техникиро ба роҳ монда, роҳбарии ягон маҳфилро ба зимма мегирад; барои баргузор кардани кори маҳфилҳо ва чорабиниҳои оммавӣ волидайн, собиқ сарбозон ва сарбозони дар хизмат будани Қувваҳои Мусаллаҳро ҷалб мекунад; тарғиби донишҳои ҳарбӣ-техникиро дар мактаб ба роҳ мемонад; дар мактаб корро оиди интихоби касбҳои ҳарбӣ роҳбарӣ мекунад; чорабиниҳоро оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, чорабиниҳои ҳарбӣ-амалиро дар мактаб омода ва роҳбарӣ мекунад; мусобиқаҳои тирандозӣ ва мусобиқаҳои дигарро оиди намудҳои варзиши ҳарбӣ-техникӣ ва ғ. ташкил мекунад, омодакунӣ ва роҳбарии бозиҳои ҳарбӣ-варзиширо якҷоя бо омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ ба зимма мегирад; робитаҳои доимии кориро бо комиссариати ҳарбӣ, ситоди мудофиаи шаҳрвандӣ, қисмҳои ҳарбӣ оиди тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ба роҳ мемонад.

Омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ: тарғиби анъанаҳои ватанпарастӣ, қаҳрамониҳо ва дастовардҳои варзишгарони Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунад; хонандагони мактабро ба маҳфилҳо ва сексияҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ ҷалб мекунад; чорабиниҳои оммавии варзиширо мегузаронад; дар баргузории муосбиқаҳо оиди варзиши ҳарбӣ-амалӣ иштирок мекунад.

Роҳбари синф: роҳбарии бевоситаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагони синфро дар вақти беруназдарсӣ амалӣ мекунад; хонандагонро ба иштирок дар чорабиниҳои оммавии мактабӣ ҷалб мекунад; ба гузаронидани фаъолияти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ волидайни хонандагонро ҷалб мекунад; дар гузаронидани бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ кӯмак мерасонад.

Омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ: мундариҷаи фанҳои таълимиро бо мақсади тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ истифода мекунанд; дар дарсҳо маводҳои маҳаллиро оиди

мавзӯъҳои қаҳрамонӣ-ватанпарастӣ истифода мекунанд; оиди азхудкунии истилоҳоти ҳарбӣ кор мебаранд; асбобҳо, қолабҳо, ҷадвалҳо, нақшаҳо, тарҳҳоро аз соҳаи техникаи ҳарбӣ ҳангоми фаҳмонидани қонунҳои физика ва химия ва ғ. истифода мебаранд.

Ҳамин тавр, ҳар як корманди мактаб дарк мекунад, ки ӯ шахсан барои омодакунии муҳофизони ояндаи Ватан кадом корҳоро бояд ба анҷом расонад. Ҳамоҳангсозии корҳо низ муҳим аст, зеро аз муттаҳид ва ҳамоҳанг сохтани кӯшишҳову амалҳои омӯзгорон дар самти як кори муҳиму мубрам татбиқи бомуваффақияти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ вобаста аст. Нақши махсуси директори мактаб дар таъмини заминаҳои ташкилӣ-педагогии идоракунии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ таъкид мешавад. Маҳз директори мактаб хубтару беҳтар имкониятҳои ҳар як корманди мактабро медонад ва бо назардошти ин дурусту асоснок ба вазифаҳо таъин намудани кормандонро бахри ҳаллу фасл кардани вазифаҳои ташаккулёбии ҳисси ӯҳдадории ҳарбӣ дар ҳар як хонанда ба роҳ мемонад.

Муносибати шахсии директор ба муаммои омодакунии муҳофизони Ватан муносибати тамоми ҷомеаи омӯзгоронро ба вазифаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон муайян мекунад.

Филиали Донишкадаи ҳарбӣ дар шаҳри Хуҷанд ба зумраи муассисаҳои таълимие дохил мешавад, ки дар он мутахассисони роҳбарикунандаи ҳарбӣ тарбия меёбанд ва метавонанд дар ҳама гуна арса кору фаъолият баранд, инчунин дар самти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон саҳми арзанда гузоранд.

Дар баъзе аз муасиссаҳои таҳсилоти умумии миёна синфҳои махсуси омодагии ҳарбӣ амал мекунанд, ки ба он роҳбарони омодагии ибтидоии ҳарбӣ роҳбарӣ мекунанд. Вазифаи онҳо пуршараф аст- омода кардани ҷавонписарон ба хизмати ҳарбӣ.

Азбаски вежагии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар заминаи умумии тарбияи ватанпарастӣ равшану возеҳ зоҳир мешавад, заминаҳои методии идоракунии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ хеле муҳим арзёбӣ мешаванд. Бидуни донистани методикаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон ба иҷрои бомуваффақияти фармоиши иҷтимоӣ- ташаккули ӯҳдадории шаҳрвандии ҳарбии насли ҷавон дар шароити муосир умед бастан ғайримкон аст.

АДАБИЁТ

1. Аронов, А.А. Воспитывать патриотов: Книга для учителя. - М., 1989. - 172 с.
2. Афанасьев, В.Г. Научное управление обществом М., 1973. - с. 42.
3. Даниленко, Д.И. Управление социальными процессами в социальном обществе. - М., 1983. - с.51-74.
4. Козлов, Ю.М., Фролов Е.С. Научная организация управления и право. Изд-во «Московский университет»., 1986.
5. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.1993.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон». 22.12.2022. Маҷлиси миллии Маҷлиси олии ҶТ тасдиқ намудааст.
7. Куцев, Г. Новая программа: (НВП в школе) // Военные знания. 1990., N 9., с. 10-11.
8. Маркс, К. Соч. Т.23. Москва:Просвещение. 1965. с.342. (61)
9. Марьенко, И.С. Нравственное становление личности школьника. -М., 1985. с. 80-81.
10. Момов Васил. Человек. Мораль. Воспитание.- М., «Прогресс». - 1975. - с. 88.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ И МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В СЕМЬЕ

АРБОБОВА Фарогат Анваровна *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *arbobovaf@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 007 07 30 66*

ДАВЛАТЗОДА Фарзона Иброхим *– соискатель Института развития образования им. А, Джоми Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *begovaf88@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 800 111 918*

В статье рассматривается проблема социального развития детей как одной из ведущих и значимых для современной науки и государственной политики. Автор отмечает, что социальное развитие и воспитание является актуальное направление педагогической работы с

детьми на всех ступенях образования, активно исследуется учеными и отражается в современных нормативно-правовых документах. Ученые подчеркивают важнейшее значение раннего социального развития в становлении личности ребенка, что существенно определяет весь его жизненный путь.

Выделяя приоритетные направления в организации социального развития подрастающего поколения, автор утверждают, что для успешной жизни в современном обществе для ребенка важно не только присвоение социальных норм и правил, но и получение социального опыта, творение культуры в виде новых для него способностей, которые будут обеспечивать его дальнейшую жизнедеятельность: поступки, принятие решений, осуществление выбора, соблюдение норм отношений и проявление своих социальных качеств.

Ключевые слова: *социальное развитие, старшие дошкольники, младщие школьники, педагогическая работа, ступени образования, становлеие личности, ребёнок, подрастающее поколение, социальные нормы и правила, способности.*

АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ИҶТИМОИИ КӮДАКОНИ СИННИ КАЛОНИ ТОМАКТАБӢ ВА ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР ОИЛА

АРБОБОВА Фарогат Анваровна *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *arbobovaf@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 007 07 30 66*

ДАВЛАТЗОДА Фарзона Иброхим *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *begovaf88@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 800 111 918*

Дар мақола масъалаи рушди иҷтимоии кӯдакон ҳамчун яке аз масъалаҳои мубрам ва муҳим барои илм ва сиесати муосири давлатӣ баррасӣ карда мешавад. Муаллифон қайд мекунад, ки рушди иҷтимоӣ ва тарбия самти мубрами кори педагогӣ бо кӯдакон дар ҳама зинаҳои таҳсилот буда, аз ҷониби олимон фаъолона таҳқиқ ва дар ҳуҷҷатҳои меъерию ҳуқуқии муосир инъикос ефтааст. Олимон аҳамияти муҳими рушди барвақти иҷтимоиро дар ташаккули шахсияти кӯдак таъкид мекунанд, ки тамоми роҳи ҳаети ӯро ба таври назаррас муайян мекунад.

Муаллифон самтҳои афзалиятнокро дар ташкили рушди иҷтимоии насли наврас таъкид намуда, изҳор медорад, ки барои зиндагии бомуваффақият дар ҷомеаи муосир барои кӯдак на танҳо азхудкунии меъерҳо ва қоидаҳои иҷтимоӣ, балки ба даст овардани таҷрибаи иҷтимоӣ, эҷоди фарҳанг дар шакли қобилиятҳои нав барои ӯ, ки фаъолияти минбаъдаи ӯро таъмин мекунанд: амалҳо, қабули қарорҳо, амалӣ намудани интихоб, риояи меъерҳои муносибатҳо ва нишон додани сифатҳои иҷтимоии онҳо муҳим аст.

Вожаҳои калидӣ: *рушди иҷтимоӣ, кӯдакони синни калони томактабӣ, мактаббачагони хурдсол, кори педагогӣ, зинаҳои таҳсилот, ташаккули шахсият, кӯдак, насли наврас, меъерҳо ва қоидаҳои иҷтимоӣ, қобилиятҳо.*

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL DEVELOPMENT OF OLDER PRESCHOOLERS AND YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN THE FAMILY

ARBOBOVA Farogat Anvarovna *– senior lecturer, candidate of pedagogical sciences Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.* ***E-mail:*** *arbobovaf@gmail.com,* ***phone:*** *(+992) 007 07 30 66*

DAVLANZODA Farzona Ibrohim *– applicant at the Institute of Educational Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adkhamov street, 11/2.* ***E-mail:*** *begovaf88@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 800 111 918*

The article deals with the problem of social development of children as one of the leading and significant for modern science and public policy. The author notes that social development and upbringing is an actual direction of pedagogical work with children at all levels of education, is actively studied by scientists and is reflected in modern regulatory documents. Scientists emphasize the crucial

importance of early social development in the formation of a child's personality, which significantly determines his entire life path.

Highlighting the priority directions in the organization of the social development of the younger generation, the author argues that for a successful life in modern society, it is important for a child not only to appropriate social norms and rules, but also to gain social experience, create culture in the form of new abilities that will ensure his further life: actions, decision-making, making choices, complia.

Keywords: *social development, senior preschoolers, younger schoolchildren, pedagogical work, educational stages, personality formation, child, younger generation, social norms and rules, abilities.*

Проблема социального развития детей является одной из ведущих и значимых для современной науки и государственной политики. Социальное развитие и воспитание - актуальное направление педагогической работы с детьми на всех ступенях образования, активно исследуется учеными и отражается в современных нормативно-правовых документах.

Ученые подчеркивают важнейшее значение раннего социального развития в становлении личности ребенка, что существенно определяет весь его жизненный путь.

В исследованиях Л.В. Коломийченко социальное развитие рассматривается как «динамичный, перманентный процесс усвоения и интериоризации ценностей социальной культуры, осуществляемый в ходе социализации, индивидуализации и культуротворчества, в ходе которого происходят количественные и качественные изменения приобщения к разным видам социальной культуры» [3, с. 8-27].

Выделяя приоритетные направления в организации социального развития подрастающего поколения, современные исследователи утверждают, что для успешной жизни в постиндустриальном обществе для ребенка важно не только присвоение социальных норм и правил, но и получение социального опыта, творение культуры в виде новых для него способностей, которые будут обеспечивать его дальнейшую жизнедеятельность: поступки, принятие решений, осуществление выбора, соблюдение норм отношений и проявление своих социальных качеств.

Такое эффективное социальное развитие детей происходит в процессе социального воспитания, который Л.В. Коломийченко характеризует, как целенаправленное, содержательно наполненное, технологически выстроенное и результативно-диагностируемое взаимодействие воспитателя с ребенком, обеспечивающее своевременное и качественное социальное развитие [3, с. 8-27].

В.В. Халикова, называя субъектные качества ребенка, выделяет в них следующие компоненты: ценностный (ценностные стремления, идеалы, убеждения, взгляды в области саморазвития, самоопределения, саморегуляции ребенка в его деятельности, взаимоотношениях с окружающими); волевой (сознательное управление поведением и деятельностью при достижении личностно значимой цели), регулятивный (осознание и относительно автономное регулирование ребенком границ контакта своего «Я» с социальной средой) [8].

Многие ученые характеризуют результаты эффективного социального развития детей через сформированные у них социальные качества, критерии, показатели (О.Ф. Борисова, И.А. Дядюнова, Л.В. Коломийченко, А.М. Щетинина). Так, И.А. Дядюнова выделяет следующие показатели социализированности у старших дошкольников: уровень развития социально-коммуникативных способностей со сверстниками, родителями, другими взрослыми; самоотношение (самооценка); оценка собственной ценности по основным модальностям образа «Я»; уровень развития механизмов адаптации к социальной среде, уровень притязаний (стремление достижения) [2].

Подробно описывая показатели благополучного социального развития ребенка А.М. Щетинина определяет следующие характеристики: эмоционально откликается на переживания другого; воспринимает и адекватно понимает основные эмоциональные состояния; проявляет эмпатию; обнаруживает способность к децентрации; эмоционально благополучен; обнаруживает положительное самопринятие, самоотношение; проявляет уверенность в себе, самостоятелен, активен, инициативен; владеет навыками саморегуляции; главным образом положительно оценивает и принимает других; принимаем группой, владеет способами социокультурного поведения и общения; достаточно коммуникативен; имеет достаточно развитый социальный интеллект [9].

Результатом социального развития детей дошкольного возраста О.Ф. Борисова считает начальную социальную компетенцию и рассматривает ее как «интегральное качество личности

ребенка, позволяющее ему, с одной стороны, осознавать свою уникальность и быть способным к самопознанию, самоизменению, а с другой - проявлять себя частью коллектива, общества, уметь выстраивать отношения и учитывать интересы других людей, брать на себя ответственность и действовать на основе общечеловеческих и национальных ценностей». При этом критериями оценки их социального развития считает самостоятельность, произвольность поведения, активность, взаимодействие и сотрудничество с субъектами процесса [1].

А.А. Толмачева выделяет следующие компоненты социальной компетентности дошкольника:

- коммуникативный - развитие речи, как способа отношений с другими людьми;
- когнитивный - представление ребенка об эталонах социального поведения;
- рефлексивный компонент - отслеживать и корректировать свои модели поведения;
- поведенческий - модели поведения на основе интериоризации норм и правил;
- аксиологический - наполненность социальных норм личным ценностным смыслом [7, с. 131].

Л.В. Коломийченко считает, что в дошкольном и младшем школьном возрасте мы можем говорить лишь о предпосылках формирования компетентности и выделяет базисные характеристики личности: «компетентность, креативность, инициативность, произвольность, самостоятельность, ответственность, безопасность, свобода поведения, самосознание личности, способность к самооценке» [3, с. 8-27]. Она отмечает, что социальное развитие детей обязательно включает когнитивные, эмоционально-чувственные, поведенческие аспекты.

Таким образом, поведение ребенка, проявляемые им социальные качества являются итогом социального развития, включающего в себя процесс аксиологических ориентаций, и присвоения знаний норм и правил, рефлексии, многочисленных отношений и общения с окружающими.

По итогам анализа и обобщения научных исследований, в которых личностные качества детей выступают показателями их эффективного социального развития, нами были выделены социальные качества, которые могут свидетельствовать об успешном социальном развитии старших дошкольников и младших школьников: активность, инициативность, самостоятельность, произвольность поведения, умение взаимодействовать, умение осуществлять самооценку, позитивный эмоциональный настрой.

Охарактеризуем их более подробно.

Активность - личностное качество, запускающее внутреннюю потребность к освоению внешней действительности (В.Д. Небылицин). Такая потребность может реализовываться в когнитивной, двигательной, социальной активности. Активность проявляется в любознательности, жажде знаний (Б.Г. Ананьев, Н.Н. Поддьяков). Она связана с деятельностью, основные ее характеристики: мотив, цели, проектирование, взаимодействие; условием ее возникновения является противоречие (В.Л. Хайкин). Н.Н. Поддьяков выделяет два типа активности детей, которые тесно взаимосвязаны, чередуются и взаимообогащаются: собственная, детерминированная его внутренними состояниями, и стимулируемая взрослым.

Инициативность - умение ставить перед собой новые задачи и осуществлять их (О.Ф. Борисова). Рассматривая инициативность, А.Н. Поддьяков говорит об активном творческом отношении личности к миру, выраженном в мотивации к познанию и практическому взаимодействию с ним, в самостоятельном целеполагании, изобретении новых способов и средств их достижения, в стремлении к достижению результатов и их дальнейшему использованию [6, С. 131]. Как видим, инициативность тесно взаимосвязана с активностью и любознательностью, зарождается в три года и успешно развивается в условиях личностно-ориентированного подхода, поддерживающей, понимающей позиции взрослого, принятия субъектности ребенка в деятельности.

Самостоятельность - качество личности, проявляющееся в независимости, способности выполнять действия, суждения без посторонней помощи. Ярко выраженная самостоятельность характеризуется умением ориентироваться в окружающем, осознавать интересы свои и других, общества в целом, на основе этого ставить цели своего поведения.

Произвольность поведения - представляет собой выработанную способность самоконтроля действий, поведения, согласно установленным правилам. Данное качество проявляется в планировании действий, деятельности, в соблюдении норм и правил, в выполнении указаний взрослого, в умении довести дело до конца, в дисциплинированности и организованности. В дошкольном возрасте мы не можем говорить о сформированности произвольности поведения, а наблюдаем только некоторые черты социальных форм поведения ребенка, следование правилам.

Умение взаимодействовать - «действовать согласованно», сотрудничать, развивается и проявляется в совместной деятельности.

Умение осуществлять самооценку - оценка личностью самой себя, своих возможностей, качеств и места среди других. Относясь к ядру личности, самооценка является важным регулятором ее поведения. От нее зависят взаимоотношения человека с окружающими, критичность, требовательность к себе, отношение к успехам и неудачам. Тем самым самооценка влияет на качество деятельности человека и дальнейшее развитие его личности.

Позитивный эмоциональный настрой - качество, выражающееся в положительном эмоциональном отношении к окружающим людям, вещам, природе, деятельности. Позитивная эмоциональная основа мотивирует детей на развитие и обеспечивает его успешность (Ш.А. Амонашвили, Н.М. Крылова, К. Роджерс, В.А. Сухомлинский, Г.И. Щукина).

Известно, что первые признаки самостоятельности, инициативности, активности наблюдаются у ребенка в период кризиса трех лет, когда проявляется новообразование «Я сам». В этот же период начинает формироваться произвольность поведения. Адекватная самооценка ребенка формируется к 6-7 годам.

Обобщая вышесказанное, отметим, что многие из описанных социальных качеств взаимосвязаны, взаимозависимы, взаимовлияют друг на друга. Формирование и развитие одного качества определяет развитие других, дает синергетический эффект. Часто в словарях и научных источниках одно качество характеризуется через другое.

Рассматривая социальные качества ребенка в целом, как систему, необходимо стремиться к их гармонизации. Каждое из них основывается на знаниях детей о нормах и правилах, социокультурных ценностях, на специфике взаимоотношений и взаимодействий, эмоционально-чувственном и поведенческом (деятельностном) опыте.

На социальное развитие ребенка, как утверждают Н.Ф. Голованова, А.В. Мудрик и др., оказывают влияние внешние и внутренние (социальные и биологические) факторы.

В группу внутренних факторов входят наследственность, генетическая программа, переданная родителями, анатомо-физиологические и психические особенности, тип нервной системы и т.д.

Семья формирует у него определенные модели социального поведения. Здесь он познает жизнь на практике, ежедневно видит вокруг себя пространство живой действительности и непосредственно участвует в жизненно нужном, а не придуманном, суррогатном деле, учится делом, а не словом (И.Г. Песталоцци), приобретает трудовые навыки, умение ценить и уважать труд, накапливает опыт общения, заботы, разумного потребления материальных благ, обращения с деньгами и т.п. Непосредственно участвуя в семейных делах, в совместной деятельности, впитывая устоявшийся образ жизни, ребенок включается в реальную действительность и присваивает нормы общежития, необходимые ему в дальнейшей жизни. Так, опыт общения с родственниками является для него опорной моделью при контактах с внешним миром.

Поэтому любые события, факты, обыденные и ежедневные потребности семейного коллектива, побуждающие ребенка действовать, проявлять себя и реализовывать свои умения, становятся средствами его воспитания.

Таким образом, семья представляет собой уникальную систему, имеющую незаменимые преимущества, которые невозможно восполнить влиянием общества.

Следует отметить качественное отличие семьи от других социальных институтов. Прежде всего, в ней содержатся огромные ресурсы для творческих и индивидуальных проявлений ребенка, самоутверждения, разностороннего обогащения. В некоторых случаях семья становится единственным пространством индивидуализации ребенка, где с наибольшей полнотой выявляются индивидуальные стороны ребенка, его внутренний мир. По мнению Б.Т. Лихачева, «коллективное воспитание, хотя и имеет в виду формирование каждой личности, все же проходит мимо тончайших сфер жизни и индивидуальности ребенка,... усредняет личность» [5, с. 197].

Обобщая сказанное, отметим, что микросоциум семьи содержит богатейшие уникальные возможности естественного вовлечения ребенка в многогранную жизнь семейного коллектива, а, следовательно, и его полноценного социального развития. Условия проживания ребенка в ней (эмоционально теплая атмосфера, микроклимат, деловые и доверительные взаимоотношения, семейные виды деятельности, а также и продуманное предметно-пространственное окружение) создают уникальную исключительно ценную социально-педагогическую среду, изначально содержат огромный потенциал для становления его как субъекта жизнедеятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисова, О. Ф. Формирование социальной компетентности детей дошкольного возраста: дис....канд. пед. наук. 13.00.01 / О.Ф.Борисова. -Челябинск, 2009.
2. Дядюнова, И. А. Научно-практические основы эффективной социализации ребенка в рамках семейного клуба: автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.01 / И.А. Дядюнова. - Нижний Новгород, 2008.
3. Коломийченко, Л. В. Концепция и программа социального развития дошкольников / Л.В. Коломийченко // Детский сад от А до Я. - 2004. - № 5. - С. 8-27.
4. Лаундес, Л. Как говорить с кем угодно и о чем угодно. Психология успешного общения. Технологии эффективных коммуникаций / Л. Лаундес. - М.: Издательство: Добрая книга, 2013. - 400 с.
5. Лихачев, Б. Т. Философия воспитания /Б. Т. Лихачев. - М., 1991.
6. Поддьяков, А. Н. Развитие исследовательской инициативности в детском возрасте: дис.... д-ра психол. наук: 19.00.07/ А.Н. Поддьяков. - Москва, 2001. - 350 с.
7. Толмачева, А. А. Современное педагогическое образование / А.А. Толмачева. - 2020. - №4, - С. 131.
8. Халикова, В. В. Психолого-педагогические условия развития субъектности детей дошкольного возраста в детско-родительских отношениях: дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / В.В. Халикова. - Барнаул, 2011. - 343 с.
9. Щетинина, А.М. Социализация и индивидуализация в детском возрасте: Учебное пособие. - Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. - 132 с.

ТДУ-37.0
ТКБ-74.00
Т 99

МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ КОНФУТСИЙ - САРЧАШМАИ БЕИТМОМИ ТАРБИЯИ ИНСОН ДАР ҲАМА ДАВР

***ЖЕН Ген Тян** – унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** 19940133@upc.edu.cn, тел.: (+992) 118 83 26 26*

Дар мақола масъалаҳои омӯзиш ва тарғиби мероси ғании афкори педагогии Конфутсий ҳамчун сарчашмаи беназири тарбияи инсон баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки Конфутсийро метавон бузургтарин омӯзгори тамоми давру замон эътироф кард: исми ӯ рамзи хирадмандии мардум буда, хотираи рӯзгор ва шахсияти нотакрору нодири ӯ то давраи муосир ҳифз гардидааст. Конфутсий ақида дошт, ки тарбия ва таълим барои инсон баробари ба даст овардани васоити моддии рӯзгору қути лоямут зарур аст. Конфутсий инчунин ғояи «некӯаҳволии кӯчак» - «сяокан»-ро баён кардааст, ки тибқи он ҳоким вазифадор аст, ки дар бораи бо сару либос ва хӯрок таъмин намудани мардум ғамхорӣ намояд.
Хулоса шудааст, ки ғояҳои арзишманди педагогии Конфутсий метавонад як намунаи умумии таълимоти ахлоқӣ гардад, ки барои ҳалли тамоми мушкилоти маънавии ҷаҳони муосир кӯмак расонад.

***Вожаҳои калидӣ:** мероси педагогӣ, инсон, шогирд, устод, ахлоқ, рафтор, тарбия, таълим, ташаккул, маърифат.*

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ КОНФУЦИИ НЕИССЯКАЕМЫЙ ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ ЧЕЛОВЕКА ВО ВСЕ ВРЕМЕНА

***ЖЕН Ген Тян** – соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1. **E-mail:** 19940133@upc.edu.cn, **тел.:** (+992) 118 83 26 26*

В статье рассматриваются вопросы воспитания и пропаганды богатого наследия педагогической мысли Конфуция как уникального источника образования человечества. Отмечено, что Конфуция можно признать величайшим учителем всех времен: его имя является символом мудрости народа, а память о его жизни и уникальной личности сохранилась до

наших дней. Конфуций придерживался мнения, что образование и обучение необходимы человеку так же, как приобретение материальных средств к существованию и хорошей жизни. Конфуций также высказал идею «малого благосостояния» - «сяокань», согласно которой правитель обязан заботиться об обеспечении людей одеждой и пищей.

Делается вывод, что ценные педагогические идеи Конфуция могут быть общим примером концепции воспитания, которая может помочь решить все духовные проблемы современного мира.

Ключевые слова: *педагогическое наследие, человек, ученик, учитель, мораль, поведение, воспитание, обучение, формирование, образование.*

THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF CONFUCIUS IS AN INEXHAUSTIBLE SOURCE OF HUMAN EDUCATION AT ALL TIMES

ZHEN Gen Tian *– applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *19940133@upc.edu.cn,* ***phone:*** *(+992)118 83 26 26*

The article discusses the issues of education and propaganda of the rich heritage of Confucius's pedagogical thought as a unique source of education for mankind. It is noted that Confucius can be recognized as the greatest teacher of all time: his name is a symbol of the wisdom of the people, and the memory of his life and unique personality has been preserved to this day. Confucius was of the opinion that education and learning are necessary for a person in the same way as acquiring material means of subsistence and a good life. Confucius also expressed the idea of "small welfare" - "xiaokan", according to which the ruler is obliged to take care of providing people with clothing and food.

It is concluded that the valuable pedagogical ideas of Confucius can be a general example of the concept of education, which can help solve all the spiritual problems of the modern world.

Key words: *pedagogical heritage, person, student, teacher, morality, behavior, upbringing, training, formation, education.*

Агар хизмати устод-омӯзгор тибқи он муайян карда шавад, ки ҳаёт, таҷриба ва афкораш то кадом андоза дар шогирдонаш идома меёбанд, пас Конфутсийро метавон бузургтарин омӯзгори тамоми давру замон эътироф кард: исми ӯ рамзи хирадмандии мардум буда, хотираи рӯзгор ва шахсияти нотакрору нодири ӯ то давраи муосир ҳифз гардидааст.

Ба туфайли Конфутсий Чин дар тамаддуни муосири инсонӣ ҳамчун кишвари беҳамто – ганҷинадору нигаҳбони фарҳанги қадим маҳсуб мешавад.

Ба андешаи олими чиншиноси маъруф В.М. Алексеев (1881-1951) «...Таълимоти Конфутсий ба Чин шуури таърихию фарҳангӣ додааст... Фарҳанги ҳар як халқ фардист... Ба фарҳанги Чин парастиши каломи хаттӣ хос аст. Адабиёти Чин... - заминаи тамоми фарҳанги маънавии Хитой мебошад. Ба ақидаи Конфутсий, адабиёт (вэн) волотарин ифодаи хиради олӣ аст, он беҳтарин калимаест, ки инсони муосирро аз ақоиди қадимтарини ифодакунандаи ҳақиқати мутлақ огоҳ мекунад... Китоб як чизи дахлнопазир, муқаддас аст...»[1,с.24].

Конфутсий ақида дошт, ки тарбия ва таълим барои инсон баробари ба даст овардани васоити моддии рӯзгору қути лоямут зарур аст. Дар китоби «Лун-юй», ки сабти сӯҳбати Конфутсий ва шогирдони ӯ мебошад, чунин воқеае тавсиф шудааст: боре Конфутсий ва шогирди у Жан Ю ба шоҳигарии Вей ташриф оварданд. Конфутсий аз шогирд пурсид, ки дар ин ҷо чӣ қадар аҳолӣ зиндагӣ мекунад, Жан Ю посух дод, ки аҳолӣ чунон тез меафзояд, ки минбаъд чӣ кор кардан маълум нест. Конфутсий дар посух гуфт: «Мардумро ғанӣ гардонед». Шогирд пурсид: «Агар мо аҳолиро бойю ғанӣ гардонем, он гоҳ чӣ кор кардан зарур аст?». Конфутсий посух дод: «Мардумро тарбия намоед» [2.с.46].

Муаррихи педагогикаи чинӣ Шен Гуантсюн таъкид мекунад, ки Конфутсий бо ин гуфтораш як навъ формула - «Шу-фу-тзяо»-ро ифода кардааст. Ин чунин маъно дорад: аввал одамон бояд сер бошанд ва либос дошта бошанд; ҳадди ақали чизро барои ҳаёт дошта бошанд; пас аз он онҳо бояд тарбия карда шаванд.

Конфутсий инчунин ғояи «некӯаҳволии кӯчак» - «сяокан»-ро баён кардааст, ки тибқи он ҳоким вазифадор аст, ки дар бораи бо сару либос ва хӯрок таъмин намудани мардум ғамхорӣ намояд.

Муаррихи педагогӣ Го Тсится мегӯяд, ки дар мактаби Конфутсий ба омӯзиши шаш китоби классикии «Лю Тсин» таваҷҷуҳи зиёд дода мешуд, ки ба онҳо: «Ши Тсин» («Китоби шеърҳо ва сурудҳо»), «Шу Тсин» («Китоби таърих»), «Ли Тси» («Китоби одоб»), «И Тсин» («Китоби тағйирот»), «Юэ Тсинг» («Рисолаи мусиқӣ») ва солномаи ватани Конфутсий салтанати Лу «Чун тсю» «Баҳор ва тирамоҳ») тааллуқ доштанд[12]. Ҳамаи китобҳои Конфутсий то даврони мо комилан маҳфуз мондаанд, ба истиснои аз «Юэ Тзин», ки то замони мо дар шакли пора-пора расидааст.

Конфутсий дар таълимоти тарбиявии худ ба мусиқӣ - ҳамчун як фанни мустақили таълимӣ аҳамияти калон медод. Ӯ ба шогирдонаш навохтани мусиқиро меомӯзонд, машғулиятҳои мусиқиро ба яке аз фанҳои ҳатмӣ табдил дод, зеро Конфутсий боварӣ дошт, ки мусиқа – рӯҳия ва нафаси қадим, тарзи фаҳмидани тафаккури қадим бидуни калима аст. Барои Конфутсий мусиқӣ ҳамсафари доимӣ, илҳом ва хулосаи мантиқии «Ли» - рафтори намунавӣ буд, ки ба дарки олии идеали қадим асос ёфтааст.

Дар китоби «Лун-юй» чунин суханони Конфутсий зикр шудаанд: «Таълимро аз ашъор шурӯъ намо, онро бо маросимҳо тақвият деҳ ва бо мусиқа ба итмом расон» [11,с.62].

Конфутсий шахсан донандаи хуби мусиқии қадимаи чинӣ буд ва онро хеле хуб медонист. Ӯ аз навозандаи машҳури даврааш Ши Сян, ки дар салтанати Лу зиндагӣ мекард, мусиқанавозиро омӯхта буд; дар «Лун-юй» зикр шудааст: «...вақте ки Конфутсий дар назди шахсе, ки суруд мехонд, қарор дошт, талаб мекард, ки сурудашро такрор кунад ва пас аз он худаш ҳамроҳи ӯ суруд мехонд» [11,с.22].

Конфутсий инчунин бо ҷамъоварӣ ва ҳифзи осори мусиқӣ машғул шуда, ба анъанаи ҷамъ овардани сурудҳои мардумӣ замина гузошт, ба ин васила дар фарҳанги Чин саҳми бузурге гузоштааст. Бо итминон метавон қайд кард, ки Конфутсий бори нахуст дар Чин ва шояд дар тамоми олам аҳамияти забони рамзии фарҳангро барои таълиму тарбияи инсон намоиш дод. Ин маъно дар ду ченаки қалидӣ зоҳир мегардад: якум, қолаби амалияи инсонӣ ҳам моддӣ ва ҳам маънавӣ дар шаклҳои фарҳангӣ такрор мешавад. Азхудкунии ин шаклҳо, ки самараи меъёргардонии рамзии фаъолияти инсон мебошанд, ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки «ҷисми»-и рамзии анъанаро дар ҳаёти худ амалан татбиқ намуда, дар вуҷуди фарҳанг абадиятро пайдо кунад. Таълими анъанавӣ дар Чин маҳз ҳамин гуна хусусият дошт, ки аз он иборат буд, ки донишҷӯён усулҳо ва шаклҳои муқарраршудаи ин ё он санъатро азхуд кунанд, масалан, рассоми оянда бояд унсурҳои маъмулии расмро омӯзад, ба навозанда лозим буд, ки пардаҳову созҳои анъанавии муқарраршударо омӯзад, дар ҳама гуна вазъияти зиндагӣ шахси донишманд бояд меъёрҳои рафтори дахлдорро риоя кунад. Донишмандӣ, азхуд кардани шаклу усулҳои ҷудогона аз одоб ва завқи хуби зебоипарастӣ ҷудонопазир буданд. Талаби азхуд намудани тартибу меъёри тамоми амалҳо моҳияти бунёдии худи тарбия таъмин намуда, таҳқурсии тамоми таълиму тарбия дар хонанда тарбия намудани иродаи ахлоқӣ буд.

Шахсият ё ҳаёти инсон - қалби ҳамеша бедор (аз ин рӯ, соҳибтарбия) дар таълимоти Конфутсий - аввалиндараҷа ва муҳимтар аз дониши хаёлӣ аст. Аз ин мақоли машҳури чинӣ пайдо шудааст: «Дар дасти одами хуб усули бад хуб мешавад ва дар дасти одами бад усули хуб бад мешавад». Дуюм, тибқи «лоиҳа»-и Конфутсий, таълим донистани арзиши фарҳангро ҳамчун ороиши (зебоии) ҳастӣ пешбинӣ менамояд[9,с.42].

Ғояи педагогии Конфутсий, пеш аз ҳама, дар фаҳмиши бебунёд ва бефоида будани ҳама гуна чизи муқарраршуда ва эъломшуда дар таълим зоҳир гардид. Даъвои омӯзгор оиди донистани ҳақиқат, аҳамияти хаёлии ҳукмҳои ӯ ва таълимгароии (доктрина) хушку холӣ ба шахшавӣ (догматизм) мерасонад ва танҳо метавонад боиси эътирози шогирд бар зидди ҳақиқате, ки ба ӯ таълим дода мешавад, оварда расонад. Инсонро аз рӯи ягон нақшаи мушаххас сохтан ғайриимкон аст: натиҷаҳои ҳақиқии чунин «сохтакорӣ», чунон ки ҳаёт исбот мекунад, баръакси он хоҳанд буд.

Конфутсий таълим медод, ки чизи кулл тавассути ҷузъ, абадӣ тавассути тасодуф, муҳимро тавассути ночиз кашф карда шавад. Ӯ дарак дошт, ки чӣ гуна аз зӯроварӣ нисбати равони шогирд канорагирӣ кунад. Аммо исбот шудааст, ки фақат он шахсоне бомуваффақият таълим дода метавонанд, ки дар вақти сухан дар бораи як чиз чиз чизи дигаре – бо сухан ногуфтаниро кашф карда метавонад. Худи Конфутсий гуфтааст, ки ӯ танҳо онҳоеро барои таълим қабул мекунад, ки қодиранд «...рақами серо бубинанд, вақте ки ба онҳо рақами як нишон дода мешавад» [10,с.41]. Танҳо дар он сурат тарбия хонандаро ғулом намегардонад, балки баръакс, ӯро озод мекунад.

Тибқи Конфутсий таълим ҳадафи инкишоф додани ҳассосияти маънавиро дар шахс дорад. Ҳассосияти шогирд дар он аст, ки ӯ шаклҳои фарҳангро азхуд карда, на танҳо дар онҳо

самараи риёзатпарастии маънавии инсонро меомӯзад, балки инчунин беҳамтоии ҳар як вежагии таҷрибаро баҳо медиҳад.

Конфутсий ҳақиқати бузургеро кашф кардааст: танҳо одами дар ҳақиқат бомаърифат метавонад оламро озод кунад, зеро ӯ метавонад беҳамтоии ҳар як лаҳзаи ҳаёти бошуурона, ҳар як шахсияти инсон, ҳар як маконеро, ки дар бораи он: «Дар ин ҷо инсон буд» гуфтан мумкин аст, дарк карда метавонад. Мо имконияти беназире дорем, ки дар бораи усули педагогии Конфутсий, шахсе, ки оиди эҳёи расму оинҳои қадимӣ кӯшиш ба харҷ додааст, ба илми дидактика бисёр чизҳои ҷадидро ворид кардааст, тасаввуроти умумӣ пайдо намоем. Чизи аз ҳама ғолиб дар шахсияти ӯ самимияти ӯст: устоди номдор, бе ҳеҷ як тарс изҳор намуд, ки омода аст, ҳар касеро, ки ба ӯ ба сифати ҳаққи дониш «...як баста гӯшти хушк» биёрад, ба сифати шогирд қабул кунад.

Дар замонҳои қадим дар Чин танҳо мансабдорони баландпоя бо таълим машғул буданд ва танҳо фарзандони хонаводаҳои асилзода ва ашрофзодаҳоро ба шогирдӣ қабул мекарданд. Конфутсий аввалин касе буд, ки ба мардуми оддӣ таълим медод ва ӯ такрор кардани ин суханро дӯст медошт: «Дар таълим набояд байни одамон фарқият вуҷуд дошта бошад». Ӯ соҳиби маърифат гардонидани мардумро тарғиб мекард, то ки онҳо ба роҳи росту мустақим водор созад, ки худи мардум онро интихоб карда наметавонад, зеро ин - ҳикмати олӣ аст, ки танҳо ба афроди ҷудогонае, ки рисолати мардумро ҳукмронӣ кардан ва онҳоро ба ибрати худ роҳнамоӣ карданро доранд даъват мекард, дастрас аст. Конфутсий бо ҳамин тариқ зарурати вуҷуд доштани як табақаи хукмрони соҳибмаърифатро асоснок кард. Дар баробари ин ӯ таълимро бо фанҳои гуманитарӣ маҳдуд карда, нисбати аз худ намудани малакаҳои меҳнатиро тамоман нодида мегирифт, ба омӯхтани замони кадим, ки дар он ҳукмронии комил вуҷуд дошт, ба ёдгориҳои адабию таърихии он таваҷҷӯҳи махсус медод.

Мундариҷаи асосии таълими анъанавӣ ба омӯзиши «шаш санъат»: қироат, ҳисоб, мусиқа, қоидаҳои рафтори нек, тирандозӣ аз камон ва идоракунии асп буд. Аммо Конфутсий мундариҷаи тарбияро дар асоси тарбияи ахлоқӣ қарор додааст, ки он ба мардум сулҳу осоиш мебахшад. Он тарбияи шаҳрвандӣ, меъёру қоидаҳои рафтор, садоқат ва самимиятро дарбар мегирад. Тарбияи ахлоқӣ бояд тавассути омӯзиши ахлоқ, шеъру мусиқа амалӣ шавад.

Конфутсий бори аввал дар таърих ба ҷонибдории баробарҳуқуқии ҳамаи одамон дар таълим, барои ҳама додани имкониятҳои баробари таълим ақидаашро баён кард. Ин навоварии воқеан аҷиб аз он сабаб имконпазир гардид, ки Конфутсий на ба авлоду табор, табақаи иҷтимоии шогирдонаш, нақшаҳои зиндагии онҳо, на ҳатто ба қобилиятҳои онҳо, балки, қабл аз ҳама, худи онҳо - шогирдони ӯ - ҳамчун шахсияти алоҳида таваҷҷӯҳ дошт. Ӯ танҳо ба хислатҳои инсонӣ дар инсон таваҷҷӯҳ дошт. Ӯ ҳеҷ гоҳ одамонро баҳо намедод, агар шахсан бо онҳо вохӯрда набошад ва дар бораи онҳо андешаи худро изҳор намекард. Конфутсий аз ханҷорҳо (стереотип) ва ҳар гуна андешаҳои ботил роҷеъ ба инсон боло рафта, ба як ҳақиқати оддӣ, чунон солиму фарогир расид, ки имрӯз яке аз шиорҳои ташкилоти ЮНЕСКО мебошад: «Одамон аз рӯи табиаташон ба ҳам наздиканд, вале аз рӯи одатҳояшон аз якдигар фарқ мекунанд» [11,с.64].

Конфутсий тавонист, ки таълимоти педагогӣ, як навъ мактаберо эҷод кунад, ки мавқеи он дар ҷомеаи қадимии Чин аслан ба тазоду муноқишаҳои сиёсӣ вобаста набуд, маҳз аз он сабаб, ки қалби таълимоти Конфутсий таълимот оиди такомули ахлоқӣ ва арзишии забони рамзии фарҳанг буд. Аз ақидаи Конфутсий бармеояд, ки новобаста аз хоҳишҳои шахсии шахсии ҳокими кишвар (дар ин ҳолат Чин), ӯ мафкураву сиёсатро аз фарҳанг ва тарбияи ахлоқӣ воло دониста наметавонад!

Таърих шаҳодати он аст, ки кӯшишҳои рад кардани мероси гаронбаҳои Конфутсий боиси таназзули босуръат ва рукуди сулола гардид, масалан, дар давраи хукмронии аввалин императори Чин Тсин Ши Хуан Ди, Конфутсий чунин ақида дошт, ки ҳоким бояд дар бораи маърифати мардум андеша кунанд: шабакаи макотиб ва муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла муассисаҳои хусусӣ бояд амал кунанд. Ба андешаи олими чинӣ Чжу Чи Син, «...дар Чини қадим дар давраи «Чун Тсю» («Баҳору тирамоҳ», 770-478 пеш аз милод) дар низоми маориф таҳаввулоти назаррас ба вуҷуд омадаанд, ки бо пайдоиши мактабҳои хусусӣ вобастааст. Маҳз туфайли Конфутсий пояи ин муассисаи таълимии навъи ҷадид гузошта шуданд, ки нахуст бар зидди нобаробарии ҳуқуқ дар таълиму тарбия баромад кард ва аввалин мактаби хусусиро дар Чин таъсис дод, ки новобаста аз вазъи иҷтимоӣ метавонад таҳсил кунад» [9,с.16]. Профессор Кюн Тэ Чэн таъкид мекунад, ки «... бо фароҳам овардани имкониятҳои баробар ба шогирдонаш Конфутсий ба амалӣ намудани ғояи таълими умумӣ шурӯъ намуд. Конфутсий аввалин касе буд, ки ба мардуми оддӣ таълимро оғоз кард ва изҳор мекард, ки «дар

донишомӯзӣ байни одамон набояд фарқият вуҷуд дошта бошад». Ӯ на ба аслу авлоди толибилмон, балки ба худи онҳо ҳамчун шахсият таваҷҷӯҳ мекард.

Конфутсий мактаби худро дар пойтахти салтанати Лу - шаҳри Тсюйфу (музофоти Шандуни хозира) таъсис дод. Мактаб аз ду уток иборат буд: «тан», ки дар он хонандагон мехонданд ва «нэй», ки дар он ҷо шогирдон зиндагӣ мекарданд. Дар ҳавои хуб дарсҳо дар саҳни ҳавлӣ, дар зери сояи дарахти зардолу, ки Конфутсий онро хеле дӯст медошт, мегузаштанд. Аз ин сабаб мактаб номи – «Си Тан» («Меҳробгоҳи зардолу»)-ро гирифта буд. Мактаб на барои кӯдакони хурдсол, балки барои ҷавонони ҳушманди он даврон пешбинӣ шуда буд. Конфутсий дар байни шогирдони худ шахсонеро, ки дар воқеъ ба дониш кӯшиш мекарданд, қабул карда, гуфтааст: «Агар одам ташнаи дониш набошад, ман ба ӯ таълим намедиҳам». Дар мактаби худ Конфутсий дарсҳоеро мегузашт, ки дар он меъёрҳои вақт ва мундариҷаи дарс вуҷуд надоштанд, лексия намехонд, байни шогирдон пурсиш намегузаронд, вазифаи хонагиро тафтиш намекард. Таълиму тарбия дар раванди гуфтушуниди озодона, аксаран моҳияти эвристикӣ дошт. Конфутсий аз пайи шогирдони худ мушоҳида мекард, онҳоро меомӯхт, пайваста бо онҳо дар тамос буд, ҳатто ҳангоми сафар бо таълим машғул буд.

Ҳакими чинӣ ба мо назарияи махсус коркардшудаи мерос нагузоштааст. Андешаҳо ва ақидаҳои педагогии ӯ дар китобҳои «Лун-юй» ва «Ли Тси» («Китоби одоб ва қоидаҳои рафтор») муфассал баён шудаанд. «Лун-юй» маҷмӯаи гуфтору мақолҳои шахсии Конфутсий аст, ки аз ҷониби шогирдонаш пас аз маргаш сабт шудаанд[5]. «Ли Тси» ишора мекунад, ки Конфутсий - омӯзгор, олими назарияшинос ва амалия буд. Ҳанӯз дар айёми кӯдакиаш Конфутсий бо итоаткорӣ, эҳтироми калонсолон аз дигар кӯдакон фарқият дошт ва аз синну солаш дида бомулоҳиза буд. Ба расму оин ва маросиму оинҳои мардумӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, ба китобу донишҳои бостонӣ эҳтиром изҳор мекард. Вақте ки Конфутсий 7-сола буд, модараш ӯро ба мактаб фиристод ва ба ӯ номи Чун Ни гузоштанд. Дар мактаб ӯ бо меҳнатдӯстӣ, хониши аъло ва хоксорӣ аз ҳамсолони худ пеш гузашта, бо ин сабаб ёвари омӯзгор таъин шуд. Бояд қайд кард, ки барои Конфутсий намунаи одоби неки ҳамсолон шудан осон набуд. Табиат ба ӯ намуди зоҳирии ғайриоддиро ҳадя карда буд, аммо ба туфайли заҳмату чандинсолаи худ Конфутсий тавонист, ки эҳтироми ҷомеаро ба даст орад ва шахсе гардад, ки меъёри беҳтарини завқи хуб гардад. Ӯ ба донистани ҳақиқат даъват мекард ва хилофи дониши хаёлӣ буд, аз таҷрибаи ҳаётӣ илм гирифта, эътиқод дошт, ки ин барои дурусту возеҳ амал кардани одамон зарур аст. Дар баробари ин Конфутсий кӯшиш намекард, ки шогирдони худро бо донишҳои махсус - техникӣ, кишоварзӣ, тиббӣ ва донишҳои дигар мусаллаҳ гардонад, масалан, мегуфт, ки худаш дар бораи кишоварзӣ назар ба кишоварзу барзгар дониши кам дорад. Барои устоди арҷманд чизи асосӣ - азхуд кардани малакаҳои ҳаётӣ ва нашъунамои маънавии шахс буд. Баъдан Конфутсий дар сӯҳбат бо шогирдаш Фан Чи ба саволи «Инсондӯстӣ чист?» посух дод: «Инсондӯстӣ - муҳаббат ба мардум аст» ва ба саволи: «Дониш чист?». Посух дода буд: «Дониш - ин донистани мардум аст». Шогирдаш Конфутсийро чандон нафаҳмид, баъдан устод равшанӣ андохт: «Воло донистани одамони поквиҷдон, монеъ шудан ба роҳи беинсофон, мо ноинсофро боинсоф гардонда метавонем»[6,с.26]. Конфутсий шогирдони худро пайваста мушоҳида мекард, шавқмандӣ, хислат ва қобилияти онҳоро хуб медонист ва ин ба ӯ имкон дод, ки бо таълиму тарбияи инфиродӣ машғул шавад. Конфутсий аксар вақт ба як саволи шогирдонаш ҷавобҳои гуногун медод. Боре як шогирдаш бо номи Тзи Лу пурсид: «Агар шумо ягон фикри хубе дошта бошед, пас бояд онро фавран амалӣ намоӣ, ҳамин тавр?». Конфутсий посух дод: «Аввал бояд аз падар ё бародари калонии худ, ки донишу таҷрибаи бештар дорад, машварат намо ва танҳо баъдан амал кун». Ба худи ҳамин савол шогирди дигар Жан Юй чунин посух гирифт: «Албатта, бояд ин фикрро фавран амалӣ намоӣ». Конфутсий инро чунин маънидод кард: Тзи Лу одатан ба аксар масоил сабукфикрона муносибат мекунад ва аксар вақт хато мекунад, Жан Юй бошад, ба рафтору кирдораш чандон боварӣ надорад ва ба ӯ қобилияти ба худ бовар доштан зарур аст... Аксари муҳаққиқони таърихи педагогикаи Чин қайд менамоянд, ки методи педагогии ба инобат гирифтани қобилиятҳои инфиродии хонандагон маҳз аз Конфутсий ибтидо мегирад: ӯ ба сифатҳои дигари шогирдони худ бахои баланд дода, майлу қобилияти табиии онҳоро инкишоф додан кӯшиш мекард. Ин ба мо асос медиҳад эътироф намоем, ки Конфутсий таъсискунандаи аввалин мактаби муаллифии Чин мебошад.

Конфутсий усули ба инобат гирифтани қобилиятҳои инфиродии хонандагонро амалӣ намуда, ба ҳамаи онҳо як талаби умумиро пешниҳод кард: аз ҷиҳати таълимоти ӯ инсонҳои идеалӣ, ҳомилони сифатҳои олии ахлоқӣ гарданд. Конфутсий ҳамаро водор мекард, ки нисбати таҳсили худ чуқур андеша кунанд ва мухолифи ашаддии қориазёд ва азёдкунии

механикӣ буд. Ӯ дар бораи зарурати робитаи байни омӯзиш ва тафаккур муқаррароти худро ба миён гузошт. Дар китоби «Лун-юй» чунин гуфта шудааст: «Таълим бе мулоҳиза фоида надорад, аммо бе таълим мулоҳиза кардан ҳам хавфнок аст». Қисми дуюми ин муқарраротро дар мисоли худ нишон дод: «Рӯзҳои тӯлонӣ ман бе хӯрок ва шабҳои дароз бе хоб мегузаронидам, аммо фаҳмидам, ки танҳо мулоҳиза кардан бефоида аст ва беҳтар аст, ки таҳсил кунам»[10,с.52]. Ба ақидаи Конфутсий, қобилияти дарки зиндагии худ, ба худ баҳо додан, дар ҳамаи чиз такомул ёфтан – ин қобилияте, ки аз ҷониби табиат ба инсон дода шудаааст, вале бо кӯшиши доимӣ ва душвор аз ҷониби мо амалӣ мегардад, чизе мебошад, ки инсонро инсон мегардонад. Дар ин қобилият донишу амал ба ҳамдигар наздик ва ботавозун, бо вобаста кардани табиӣ ва сунъӣ, ба ҳам меоянд. Конфутсий андеша дошт, ки дар рафти таълим инсон хубтар ва аз ҷиҳати маънавӣ пухта мегардад, барои ислоҳ намудани камбудӣ ва рафтори нодуруст саъю кӯшиш мекунад.

Конфутсий дар раванди таълим кӯшиш мекард, ки фаъолияти шогирдонро инкишоф диҳад, онҳоро ба омӯзиш, азхуд кардани дониш раҳнамоӣ намояд. Ӯ кори мустақилонаро ташвиқ намуда, ба худшиносии ахлоқӣ даъват мекард ва талаб менамуд, ки аз хонандагон донишҳои қаблан гирифтаашонро доимо такрор намоянд. Такрор, ба ақидаи ӯ, ба хонандагон имкон медиҳад, ки бомуваффақият ба пеш раванд ва маводи навро азхуд намоянд. Ба ақидаи Конфутсий «Касе ки кӯҳнаро такрор мекунад ва навро меомӯзад, метавонад барои дигарон мураббӣ бошад»[11,с.26].

Конфутсий кӯшиш мекард, ки худ барои шогирдонаш намуна бошад. Ӯ намунаи шахсии омӯзгорро усули муҳим ва самарабахши таълиму тарбия эътироф кард. Бо ин афкор ӯ аҳамияти нақши пешбарандаи омӯзгорро дар раванди таълим таъкид кардааст.

Конфутсий аз хонандагон талаб мекард, ки меъёрҳои ахлоқу одобро, ки дар раванди таълим гирифтаанд, қатъиян риоя кунанд, аз онҳо дур нашаванд ва дар ҳамаи кору кирдорашон онҳоро ба роҳбарӣ гиранд. Пеш аз он, ки кореро иҷро кунӣ, андеша намо, ки оё кору кирдоратон хилофи он чизе, ки ту омӯхтӣ, нест? Ин афкорро Конфутсий бо истилоҳи «чжи – син» - «донистан - амал кардан» ифода кардааст. Ба ибораи дигар, метавон гуфт, ки Конфутсий саъю кӯшиш мекард, ки шогирдони худро ба риояи принсипи ягонагии гуфтор ва амал тарбия намояд. Конфутсий барои дониши ғанӣ, ҷаҳонбинии фарох дар он замон, барои кӯшиши беандоза ба донишомӯзӣ ва хоҳиши такмили худ дар байни шогирдонаш эҳтироми бузургро пайдо кард, байни ҳамзамонони худ эътибору нуфуз дошт.

Бархе аз педагогҳои муосири чинӣ мегӯянд, ки Конфутсий ҷонибдори татбиқи тарбияи ҳамаҷонибаи хонандагон буд, аммо таъкид бар он мекунанд, ки ин набояд чун истилоҳи имрӯза айнан фаҳмида шавад. Дар таълимоти Конфутсий ин нисбатан маҳдуд дарк карда шуда, ҳамчун принсипи тарбияи ахлоқӣ амал мекунад, ки риояи он ба ҳадафи расидан ба ҳамфикрӣ дар ҷомеа хизмат мекунад. Ҳамоҳангӣ дар ҷомеа «Чжун юн» («тавозун ва бақо») номида мешавад. «Тавозун - принсипи бузург барои тамоми олам аст; ҳамоҳангӣ - роҳи бузурги Коинот мебошад. Ба туфайли ҳамоҳангии тавозун олам дар ҷои худ пойдор аст ва тамоми мавҷудоти зинда инкишоф меёбад» - гуфта мешавад дар рисолаи қадимаи «Чжун-юн» [6,с.12]. Ҳамоҳангӣ дар ҷомеа дар асоси созиш, суботкорона таҳсил кардан, худро такмил додан ва ислоҳи хатоҳои содиршуда ҳосил мешавад. Конфутсий - пешоҳанги ҳамзистии осоиштаи байни халқҳо, асосгузори консепсияи муосири ҳифзи муҳити зист эътироф шудааст.

Баҳри мо, сокинони сайёраи Замин, ғояҳои арзишманди педагогии Конфутсий метавонад як намунаи умумии таълимоти ахлоқӣ гардад, ки барои ҳалли тамоми муаммову мушкилоти ҷаҳони муосир кӯмак расонад ва барои ин танҳо хоҳиши дар ҳамдигар дидани шахсияти сазовор, ки ба зиндагӣ ҳуқуқ дорад, зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Алексеев, В.М. «Китайская литература (Избранные труды)» М. – 1978 г.
2. Головачев, Л.И. Изучение «Лунь юя» и гипотеза развития китайской письменности// Проблемы Дальнего Востока, 2000 № 3.
3. Головачев, Л.И. Раннеконфуцианский памятник «Лунь юй»// 14 научная конференция «Общество и государство в Китае». - М., 1983.
4. Головачев, Л.И. Раннеконфуцианский памятник «Лунь юй»// 21 научная конференция «Общество и государство в Китае» М., Ч.I. 1990 г.
5. Головачев, Л.И. Раннеконфуцианский памятник «Лунь юй»//XXII научная конференция «Общество и государство в Китае». - Ч.II., М., 1998 г.

6. Головачев, Л.И. Изъяснение плана «Лунь юй»// XXVIII научная конференция «Общество и государство в Китае» Ч.II., М., 1998 г.
7. «Конфуций изречение» изд-во МГУ. М. – 1992 г.
8. Переломов, Л.С. «Конфуций: жизнь, учение, судьба». М., 1989 г.
9. Переломов, Л.С. «Слово Конфуция» - М., 1992 г.
10. Переломов, Л.С. Конфуций: «Лунь юй». – М., Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998 г.
11. Семененко, И.И. Афоризмы Конфуция. М., 1987 г. (стр. 302).
12. Философская энциклопедия. / ред. Константинов В.Ф. М., 1970 г. Т.5., (стр. 332).
13. «Энциклопедия мудрости», Изд-во «РООССА», 2007 г.

ТДУ: 159.9 (575.3)

МАРКАЗҲОИ ИЛМӢ-ТАҲҚИҚОТИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: МАЪЛУМОТНОМАИ ТАЪРИХӢ

ИСКАНДАРОВА Манижа Раҳматулоевна *– унвонҷӯйи кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 а.* ***E-mail:*** *manizh15@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 501 60 98 50*

Муаллиф дар мақола қайд кардааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ рушди психологияи илмиву амалӣ суръаташро тезонид. Агар таҳлили муқоисавӣ намоем, пас маълум мегардад, ки нисбат ба даврони Шуравӣ рушди психология дар даврони соҳибистиқлолӣ бештару беҳтар рӯ ба инкишоф овардааст. Дар мақола зикр карда шудааст, ки дар ин давра аллакай китобҳои дарсӣ бо забони давлатӣ рӯйи нашр омаданд. Нахустин китоби дарсии психология барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо ибтикори заминагузори психологияи амалӣ Юнусова Н.М. зери унвони «Психология» рӯйи чоп омад.

Дар ин росто, заминагузори психологияи амалӣ нахустин маротиба дар Суди Аврупо оиди ҳуқуқҳои инсон ҳамчун эксперт-психолог иштирок намуд.

Шумораи номзадону докторон ва омӯзгорони дорои унвонҳои илмӣ, таъсиси кафедра, шуроҳои диссертатсионӣ ва воҳидии кории психолог тасдиқи гуфтаҳои боло мебошанд.

Вожаҳои калидӣ: *марказҳои илмӣ, пажӯҳишгоҳҳо, лабораторияҳои илмӣ, психология, ҳолатҳои номатлуби рӯҳию равонӣ, интихоби касбӣпсихологӣ, методҳои психологӣ, тестҳои психологӣ.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ЦЕНТРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКАЯ СПРАВКА

ИСКАНДАРОВА Манижа Рахматулоевна *– соискатель кафедри психологии факультет философии Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17 а.* ***E-mail:*** *manizh15@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 501 60 98 50*

В статье автор отметил, что в Республике Таджикистан после обретения политической независимости ускорилось развитие научной и практической психологии. Если провести сравнительный анализ, то станет ясно, что ускорился процесс развития психологии в эпоху независимости. В статье отмечается, что в этот период уже издавались учебники на государственном языке. Первый учебник психологии для учреждений высшего профессионального образования по инициативе основоположника практической психологии Юнусовой Н.М. Он был опубликован под названием «Психология».

В связи с этим основоположник прикладной психологии впервые принял участие в Европейском суде по правам человека в качестве эксперта-психолога.

Подтверждением вышесказанного являются количество кандидатов, докторов и преподавателей, имеющих научные звания, создание кафедры, диссертационных советов и рабочего штати психологов.

Ключевые слова: *научные центры, научно-исследовательские институты, научные лаборатории, психология, неблагоприятные психические и психологические состояния, профессионально-психологический отбор, психологические методы и тесты.*

PSYCHOLOGICAL RESEARCH CENTERS IN TAJIKISTAN: HISTORICAL BACKGROUND

ISKANDAROVA Manizha Rakhmatuloevna *– applicant for the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Avenue 17 a.* ***E-mail:*** *manizh15@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 501 60 98 50*

In the article, the author noted that in in the Republic of Tajikistan, after gaining political independence, the development of scientific and practical psychology accelerated. If we conduct a comparative analysis, it will become clear that the development of psychology in the era of independence developed more and better than in Soviet times. The article notes that during this period textbooks were already being published in the state language. The first psychology textbook for institutions of higher professional education was initiated by the founder of practical psychology Yunusova N.M. It was published under the title "Psychology".

In this regard, the founder of applied psychology took part in the European Court of Human Rights for the first time as an expert psychologist.

Confirmation of the above is the number of candidates, doctors and teachers with scientific titles, the creation of a department, dissertation councils and a working staff of psychologists.

Key words: *research centers, research institutes, scientific laboratories, psychology, unfavorable mental and psychological states, professional psychological choice, psychological methods, psychological tests.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ рушди психологияи илмиву амалӣ суръаташро тезонид. Агар таҳлили муқоисавӣ намоем, пас маълум мегардад, ки нисбат ба даврони шуравӣ рушди психология дар даврони соҳибистиқлолӣ бештару беҳтар рӯ ба инкишоф овардааст. Шумораи номзадону докторон ва омӯзгорони дорои унвонҳои илмӣ, таъсиси кафедра, шуроҳои диссертатсионӣ ва таъсиси воҳидҳои кории психолог дар мақомоти давлатӣ тасдиқи гуфтаҳои мазкур мебошанд.

Дар мақола кӯшиш намудем, марказҳои илмӣ-тадқиқотии соҳаи психологияро, ки дар Тоҷикистон фаъолият доранд, баррасӣ намудем. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Донишгоҳи милии Тоҷикистон соли 1948 таъсис ёфта, маркази бузурги таълимию илмӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар донишгоҳи мазкур корҳои тадқиқотии соҳаи психология дар сатҳи ҷумҳуриявию байналмилалӣ гузаронида мешаванд ва дар он шумораи марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ бисёранд. Яке аз ин гуна марказҳои илмӣ-таҳқиқотиро кафедраи психологияи факултети фалсафаи ДМТ ташкил медиҳад. Соли 1994 бо ташаббуси профессор Атаханов Р.З. дар факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шуъбаи «Психология» ташкил карда шуд, ки дар марҳалаи кунунии рушд маркази омоданамоии кадрҳои соҳаи психология маҳсуб меравад. Дар даврони шуравӣ Атохонов Р. нахустин доктори илмҳои психологӣ дар Тоҷикистон буд. Баъдан, то пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ шогирди ӯ Амонов Н.Қ. рисолаи номзадии худро ҳимоя намуд.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ нахустин китоби дарсии психология барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо ибтикори заминагузори психологияи амалӣ Юнусова Н.М. зери унвони «Психология» рӯйи чоп омад. Дар ин росто, заминагузори психологияи амалӣ нахустин маротиба дар Суди Аврупо оиди ҳуқуқҳои инсон ҳамчун эксперт-психолог иштирок намуд. Дар Суди Аврупоии мазкур профессор Юнусова Н.М. нахустин маротиба ташхиси судӣ-психологиро ҷиҳати “муайян намудани ҷуброни зарари маънавӣ” гузаронид ва дар ин суд ғолиб баромад.

Дар даврони соҳибистиқлолӣ кафедраи психология дар омода намудани кадрҳои илмӣ ва мутахассисони ба бозори меҳнат ҷавобгӯро таёр намуд. Ҳамзамон, соли 2019 дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Шурои диссертатсионӣ ҷиҳати дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои психологӣ таъсис дода шуд [7], ки Юнусова Н.М. раиси Шурои мазкур мебошад. ”...Шурои диссертатсионӣ оид ба дарёфти дарадаи илмии доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯйи ихтисосхои 6D050300 - Психология (6D050301 - Психологияи умумӣ, психологияи шахсият, таърихи психология, 6D050305 - Психологияи иҷтимоӣ ва 6D050306 - Психологияи ҳуқуқӣ) ва оид ба дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои психологӣ аз рӯйи ихтисосҳои 19.00.00 - Психология (19.00.01 - Психологияи умумӣ, психологияи шахсият, таърихи психология. 19.00.05- Психологияи иҷтимоӣ ва 19.00.05 - Психологияи ҳуқуқӣ) дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таъсис дода шавад...” [7]

Аллакай дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон кафедра рисолаи илмии 5 нафар номзадро барои ҳимоя ба Шурои диссертатсионии мазкур пешниҳод намуд. Шумораи мазкури номзадҳо бомуваффақият рисолаҳои илмии хешро ҳимоя намуданд. Ҳамзамон, ҷиҳати дар амал татбиқ намудани дастуру ҳидоятҳо ва сиёсати маорифпарваронаи Асосгузори сулҳи ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дар сатҳи баланд омода намудани кадрҳои баландихтисос аз ҷониби олими ҷавони соҳаи психология, Латифзода С.З. ва Солиҳов Н.С. тестҳои психологӣ коркард гардиданд. Аз ҷониби Латифзода С.З. тести “Шакли варақавии методикаи ММРІ-и Сомон Латифзода» дар заминаи методикаи “ММРІ” ва тести “Аксентуатсияи Эйделмигер” коркард гардидааст. Тести коркарднамудаи Солиҳов Н.С. «Катакчаҳои холӣ» унвон гирифта, ҷиҳати ташхиси психологии тафаккур равона гардидааст. Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соли 2012 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Маркази ташхиси психологӣ», ки яке аз марказҳои тадқиқоти бузурги илмии психологиро ташкил медиҳад, дар Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми таҷҳизоти замонавӣ расман ба истифода дода шуд. Ногуфта намонад, ки он ягона марказе мебошад, ки фаъолияташ ба интихоби касбӣпсихологии кормандони сохторҳои қудратӣ равона гардидааст [2, с.65].

Агар ба таърих назар афканем, пас маълум мегардад, ки маркази мазкур, ки бевосита бойгонии ғании тадқиқотиро соҳиб аст, аз соли 1978 то инҷониб кору фаъолият карда истодааст. Ин маркази ташхиси психологӣ ягона маркази психологии сатҳи ҷумҳуриявӣ мебошад, ки масъалаҳои муҳими сиёсати кадрӣ ва пешравии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистонро фарогир мебошад. Аз ҷониби Латифзода С.З. экспертпсихологи ин марказ бори нахуст дар даврони соҳибистиқлолӣ монографияи илмӣ зери унвони «Меъёрҳои касбӣ-психологии қабули номзадҳо ба кор дар мақомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологии онҳо” соли 2015 рӯйи нашр омад, ки китоби рӯйи мизии психологони ин марказ маҳсуб меравад.

Дар монографияи мазкур меъёрҳои касбию психологии кабули номзадҳо ба кор ва таҳсил дар сохторҳои қудратии ҷумҳурӣ ва хориҷи кишвар, инчунин методҳои касбии психологии дар раванди интихоби касбӣ-психологи истифодашаванда оварда шудааст. Дар ин росто, эксперт-психологи маркази мазкур, Латифзода С.З. рисолаи илми хешро зери унвони «Ташхиси коршоямии касбӣпсихологии шахс дар мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли довталабони самти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050300 – психология бомуваффақият дифоъ намуд.

Ҳамзамон, бо дастгириҳои бевоситаи муҳтарам Вазири корҳои дохилӣ, профессор Раҳимзода Р.Ҳ. бори нахуст психологи ватанӣ Латифзода С.З. барои таҳсил аз рӯйи ихтисоси “психологияи ҳуқуқӣ” ба Академияи идоракунии Федератсияи Руссия барои таҳсил равона карда шуд. Дар баробари ин марказ, Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз марказҳои иллми-тадқиқотие мебошад, ки дар рушд ва пешбурди фаъолияти илмии соҳаи психология нақши назаррасро дорад.

Вобаста ба гуфтаҳои мазкур, ҷиҳати пешгирии ҳолатҳои номатлуб, аз қабили амалҳои террористию экстремистӣ, хурофотпарастию ҷудоихоҳӣ, таассуби динӣ, саривақт кушодани ҷиноятҳо, ҳамзамон бо мақсади баланд бардоштани маҳорату малакаи касбии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ҷиҳати иҷрои баланди вазифаҳои хизматӣоперативӣ аз ҷониби мутахассисони касбии соҳаи мазкур, дотсентон Латифзода С.З. ва Қосимов Ф.М. китоби дарсии “Психологияи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ”, ки яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ташкил медиҳад, рӯйи нашр оварданд. Китоби дарсии “Психологияи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ” зери назари Раҳимзода Рамазон Ҳамро - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генералполковники милитсия омода шудааст. Китоби дарсии мазкур ба хотири пешрафти фаъолияти кории кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар, алалхусус ба кормандони оперативӣ омода гардидааст.

Муассисаи давлатии таълимии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Дар Донишгоҳи мазкур Шурои диссертатсионӣ аз рӯйи ихтисоси “Педагогика ва психология” соли 2021 таъсис дода шуд, ки дар омода намудани кадрҳои илми бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. “Шӯрои диссертатсионӣ оид ба дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (РШ)доктор аз рӯйи ихтисосҳои 60010300 - Педагогика ва психология (60010301 - Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот), 60012000Таълими касбӣ (60012001.02-Назария ва методикаи омӯзиш

(таҳсилоти касбӣ)) ва 60050300 - Психология (60050307 - Равоншиносии педагогӣ) ва оид ба дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисосҳои 13.00.01-Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, 13.00.08-Назария ва методикаи таҳсилоти касбӣ (13.00.08.02-Назария ва методикаи фанҳои табиӣ (таҳсилоти касбӣ)) ва 19.00.00-Илмҳои равоншиносӣ (19.00.07-Равоншиносии педагогӣ) дар назди Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ таъсис дода шудааст" [8].

Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров". Дар назди Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров" бо фармони Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон № 05/1 аз 21.05.2019 ва фармоиши ректори Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров" №175 аз 25.06.2019 факултети психология ва таҳсилоти томактабӣ таъсис дода шуд, ки аз соли хониши 2019-2020 ба фаъолият оғоз намуд [6].

Дар факултети мазкур чунин кафедраҳо кору фаъолият мекунанд: «психологияи иҷтимоӣ ва касбӣ», «педагогика ва психологияи томактабӣ» ва «назария ва методикаи тарбияи томактабӣ". Омӯзгорони мазкури ин факултет Зайтметов Ҳ.А. рисолаи номзадӣ ва Бобоева Саёра дар даврони соҳибистиқлолӣ рисолаи доктории хешро дифоъ намуданд.

Хулоса. Замони имрӯза талаби онро мекунад, ки мушкилот ва пайомадҳои муосир, аз қабили пешгирии ҳолатҳои номатлуби замон - амалҳои террористию экстремистӣ, хурофотпарастию ҷудоихоҳӣ, таассуби динӣ, саривақт кушодани ҷиноятҳо, ҳамзамон бо мақсади баланд бардоштани маҳорату малакаи касбии кормандони бояд тариқи пажӯҳишҳои илмӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шаванд. Дар ин аснод, таъсиси лабораторияҳои илмӣ дар назди кафедраҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Вестник Педагогического университета (серия филологических и общественных наук). -Д., 2002. -№1. - С.8.
2. Латифзода, С.З. Меъёрҳои касбӣ-психологии қабули номзадҳо ба кор дар мақомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологии онҳо.-Душанбе, 2015.-187с.
3. Расулов, С.Х. Рушди психология дар асри 20 ва дурнамои он дар асри 21 (бо назардошти психологияи ватанӣ) // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2021, №4(36).-С.10-15.
4. Расулов, С.Х., Каримов Қ. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ) /Мураттибон: С.Х. Расулов, Қ. Каримов [Матн]. - Душанбе, 2014. -С.156-165.
5. Факултети психология ва таҳсилоти томактабӣ [электронный ресурс] https://www.hgu.tj/faculty/tomaktabi.html (дата обращения: 21.02.2022).
6. Шуроҳои диссертатсионии амалкунанда [электронный ресурс] https://vak.tj/hac_new/images/pdf_files/6D.KOA_066_new.pdf (дата обращения: 04.03.2022).
7. Шуроҳои диссертатсионии амалкунанда [электронный ресурс] https://vak.tj/hac_new/images/pdf_files/6D.KOA_002_new.pdf (дата обращения: 04.03.2022).
8. Юнусова, Н.М. Краткая история становления и развития психологии в Таджикистане в контексте подготовки профессиональных специалистов в вузе // Вестник Таджикского национального университета, 2019, №6. С.224.

ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР ДАРСҲОИ АДАБИЁТИ РУС

НАЗРИЕВА Ҷамила Маҳмудовна *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2*

Дар мақола ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои адабиёти рус инъикос ёфтааст. Муаллиф чунин мешуморад, ки имрӯзҳо ҷои шубҳа нест, ки сифати таълимро на танҳо ба миқдор ва дараҷаи дониш, балки ба сифати рушди шахсият, маънавиёт, ҷаҳонфаҳмӣ, зебописандӣ, дарки ҳуввияти миллӣ ва амсоли инҳо муайян мекунанд. Дар низоми маорифи муосир, махсусан дар раванди таълиму тарбия, адабиёти рус мавқеи махсусро ишғол мекунад. Илова ба ин, дар Барномаҳои намунавии таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанни адабиёти рус ҳамчун фанни асосии таълимӣ, ки симои маънавӣ ва ҷанбаҳои ахлоқии насли наврасро ташаккул медиҳад, тавсиф шудааст.

Мушоҳидаҳои педагогӣ нишон дода истодаанд, ки дар аксари хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нисбати арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, то як андоза бетафовутӣ ва беэътиноӣ ба назар мерасад. Наврасони муосир аз низоми арзишҳои воқеии умумибашарӣ ноогоҳ монда, дар онҳо ҳисси бегонапарастӣ ва майл кардан ба фарҳангҳои бегона сурат гирифта, тафаккур, дарки рафторҳои ахлоқӣ, тарзи муошират ва нигоҳҳои маънавӣ коста гардида истодааст.

Дар ашъори нависандагон ва адибони рус нигоштаҳои зиёд нисбат ба маънавиёт, ахлоқ, ҷаҳонбинӣ ва дарки маънои ҳаёт, ки барои тарбияи насли наврас муҳим мебошанд, инъикос гардидааст. Яъне, шоирон ва адабон он масъалаҳое, ки насли наврасро дар тули давраи мактабхонӣ мушавваш месозанд ва мехоҳанд, то ба он саволҳо ҷавобҳо пайдо намоянд, ба таври шоиста баррасӣ гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: *тарбия, маънавиёт, ахлоқ, дарсҳои адабиёти рус, мактаб, ташаккул, тафаккур, метод, педагогика, маориф, таълим, ҷаҳонбинӣ, дарк.*

РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА УРОКАХ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

НАЗРИЕВА Джамиля Махмудовна *– соискатель Института развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2*

В статье отражено формирование духовно-нравственных качеств старшеклассников на уроках русской литературы.

Автор считает, что сегодня не подлежит сомнению, что качество образования определяется не только объемом и уровнем знаний, но и качеством развития личности, духовности, мировозрения, красоты, понимания национальной самобытности и т.п. В современной системе образования, особенно в процессе обучения, русская литература занимает особое положение. Кроме того, в Программах общего среднего образования предмет русская литература описывается как основной учебный предмет, формирующий нравственный облик и нравственные аспекты подрастающего поколения.

Педагогические наблюдения показывают, что у большинства учащихся общеобразовательных учреждений наблюдается определенная степень равнодушия и безразличия к духовно-нравственным ценностям. Современные подростки не осознают систему общечеловеческих ценностей, у них возникает чувство отчужденности и тяготения к чужим культурам, снижается их мышление, понимание нравственного поведения, способа общения и духовных взглядов.

В работах русских писателей и поэтов отражены многие важные для воспитания подрастающего поколения взгляды на духовность, нравственность, мировоззрение и понимание смысла жизни. Иными словами, поэты и писатели существенно рассмотрели и прояснили те вопросы, которые беспокоят подрастающее поколение в школьный период, и хотят найти ответы на эти вопросы.

Ключевые слова: *воспитание, духовность, нравственность, уроки русской литературы, школа, образование, мышление, метод, педагогика, мировоззрение, восприятие.*

DEVELOPMENT OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN RUSSIAN LITERATURE LESSONS

NAZRIEVA Jamilya Makhmudovna *– applicant at the Institute of Educational Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adkhamov street, 11/2*

The article reflects the formation of spiritual and moral qualities of high school students in Russian literature lessons.

The author believes that today there is no doubt that the quality of education is determined not only by the volume and level of knowledge, but also by the quality of personal development, spirituality, worldview, beauty, understanding of national identity, etc. In the modern education system, especially in the learning process, Russian literature occupies a special position. In addition, in the General Secondary Education Programs, the subject of Russian literature is described as the main academic subject that shapes the moral character and moral aspects of the younger generation.

Pedagogical observations show that the majority of students in general education institutions exhibit a certain degree of indifference and indifference to spiritual and moral values. Modern teenagers are not aware of the system of universal human values, they develop a feeling of alienation and attraction to foreign cultures, their thinking and understanding of moral behavior, methods of communication and spiritual views decrease.

The works of Russian writers and poets reflect many important views on spirituality, morality, worldview and understanding of the meaning of life for the education of the younger generation. In other words, poets and writers have significantly examined and clarified the issues that concern the younger generation during the school period, and want to find answers to these questions.

Key words: *education, spirituality, morality, lessons of Russian literature, school, education, thinking, method, pedagogy, worldview, perception.*

Тамоми стандартҳои таълимии системаи маориф, ки ба марҳилаи сифатан нав гузашта истодаанд, самти онҳо ба азнавсозии ин соҳа нигаронида шуда истодаанд. Асоси стандартҳои давлатии таълим, пеша аз ҳама, тарбияи маънавӣ-ахлоқии шахс мебошад. Тавре мушоҳида мешавад, тағйироте, ки дар ҳаёти иҷтимоии кишварамон, махсусан, дар соҳаи маориф сурат гирифта истодаанд, проблемаҳои маънавиёт, ахлоқ ва ҷаҳонбинии насли наврасро мубрам гардонидааст.

Тавре педагог ва муҳаққиқ Н.С. Табаров чунин мешуморад: «Тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас ва ҷавонон яке аз проблемаҳои асосии ҷомеаи муосир ба шумор меравад. Чунки рушди ҷомеа аз бисёр ҷиҳат марбут ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон аст. Дар шароити кунунӣ ин масъала то сатҳи зарурӣ омӯхта нашудааст ва таъсири он барои рушди ояндаи ҷомеа рӯз аз рӯз аз худ дарак дода истодааст» [14, с.291].

Проблемаи маънавиёт ва ахлоқ ҷовидона арзёбӣ гардида, дар раванди тараққиёти таърихии тамаддун ташаккул ёфта, таърихӣ дуру дароз дорад. Муддати тулонӣ илми педагогика ин масъаларо бе истифода аз истилоҳи «маънавиёт» баррасӣ менамуд. Дар илми педагогии муосир маънавиёт ҳамчун принсипи олӣ ба ҳисоб рафта, ба арзишҳои асосии мавҷудияти инсон нигаронида шудааст [10, с.8].

Имрӯзҳо ҷойи шубҳа нест, ки сифати таълимро на танҳо ба миқдор ва дараҷаи дониш, балки ба сифати рушди шахсият, маънавиёт, ҷаҳонфаҳмӣ, зебописандӣ, дарки ҳуввияти миллӣ ва амсоли инҳо муайян мекунанд. Дар низоми маорифи муосир, махсусан дар раванди таълиму тарбия адабиёти рус мавқеи махсусро ишғол мекунад. Илова ба ин, дар Барномаҳои намунавии таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанни адабиёти рус ҳамчун фанни асосии таълимӣ, ки симои маънавӣ ва ҷанбаҳои ахлоқии насли наврасро ташаккул медиҳад, тавсиф шудааст.

Маврид ба зикр аст, ки имрӯзҳо дар назди ҷомеа проблемаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар қатори дигар равандҳои таълимию тарбиявӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад.

Мушоҳидаҳои педагогӣ нишон дода истодаанд, ки дар аксари хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нисбати арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, то як андоза бетафовутӣ ва беэътиноӣ ба назар мерасад. Наврасони муосир аз низоми арзишҳои воқеии умумибашарӣ ноогоҳ монда, дар онҳо ҳисси бегонапарастӣ ва майл кардан ба фарҳангҳои бегона сурат гирифта, тафаккур, дарки рафторҳои ахлоқӣ, тарзи муошират ва нигоҳҳои маънавӣ коста гардида истодааст.

Нависанда ва мутафаккир Л.Н.Толстой гуфта буд: «Аз ҷиҳати маънавӣ рушд кунед ва ба дигарон дар ин масъала ёрӣ расонед». Муаллими фаннӣ бояд мутахассиси кори худ бошад ва ҷанбаҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагонро тақвият бахшад. Албатта, барои ташаккули шахсият омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, аммо маҳз дар раванди машғулиятҳои таълимӣ ҷаҳонбинии хонандагон васеъ гардида, муносибатҳои созгори байниҳамӣ симои дигар мегиранд [12, с.4].

Ба андешаи мо яке аз сабабҳои коста гардидани маънавиёт ва ахлоқи наврасон ва ҷавонон, пеш аз ҳама, таъсирҳои манфии сомонаҳои иҷтимоӣ, интернет, майл надоштан ба китобу китобхонӣ ва бе ранҷу машаққат ба даст овардани манфиат мебошад. Ба эътибор гирифтани чунин шароит педагогонро вазифадор мекунад, ки раванди дарсҳои таълимӣ, махсусан машғулиятҳоро аз фанни адабиёти рус пурзур намуда, ҷанбаҳо ва самтҳои ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврасро тақвият бахшанд. Ва ҳар як дарси адабиёти русро бахри беҳтар намудани савияи дониш, маҳорат, малака ва эҷод табдил диҳанд.

Дар ашъори нависандагон ва адибони рус нигоштаҳои зиёд нисбати маънавиёт, ахлоқ, ҷаҳонбинӣ ва дарки маънои ҳаёт, ки барои тарбияи насли наврас муҳим мебошанд, инъикос

гардидааст. Яъне, шоирон ва адабон он масъалаҳое, ки насли наврасро дар тӯли давраи мактабхонӣ мушавваш месозанд ва мехоҳанд, то ба он саволҳо ҷавобҳо пайдо намоянд, ба таври шоиста баррасӣ гардидаанд. Ба мисли, донистани маънои ҳаёт, дарки арзишҳо, олами атроф, эҳтироми шахсони калонсол, меҳр варзидан ба Ватан модар ва гиромӣ доштани хотираи қаҳрамонони ҷангу меҳнат.

Дар ин радиф, омӯзгор муваззаф аст, ки хонандагонро ба андеша кардан баҳри дарёфти саволҳои беҷавоби худ роҳнамоӣ кунад. Ба андешаи дигар омӯзгор бояд тафаккури таҳлилии хонандагонро тақвият бахшида, ба онҳо фаҳмонад, ки адабиёти рус барои дарёфти масъалаҳои хусусияти маънавӣ-ахлоқӣ дошта ёрирасон шуда метавонад.

Маҳз, мақсади фаъолияти педагогӣ низ дар ҳамин асос бояд зуҳур кунад. Яъне, ташаккул додани шахсияти эҷодкор, қавиирода, масъул барои амалҳо, баҳои сазовор додан ба рафтору гуфтор ва кирдори худу дигарон.

Адабиёти рус дар системаи фанҳои мактабӣ бо хусусиятҳои худ ҷойгоҳи намоён дорад. Фанни адабиёти рус натанҳо хонандагонро дониш, балки ҷиҳатҳои маънавӣ-ахлоқии онҳоро рушд мебахшад.

Ба андешаи педагог Л.Н. Гришина «Дарсҳои забон ва адабиёти рус ҳамеша дарсҳои таранумгари ахлоқӣ, некӣ ва зебоӣ буданд ва мемонанд. Иқтидори ҷанбаҳои ахлоқӣ ва эстетикии адабиёти рус хеле бузург буда, дараҷаи таъсири эмотсионалии он бепоён аст» [6].

Асарҳои адабии адабиёти рус дар худ таҷрибаи бою пурғановати шоирону нависандагони барҷастаро дар шакли афсонаҳо, ҳамосаҳо, ривоятҳо ва достонҳо маҳфуз дошта, дар тарбияи хонандагогон нақши созгор доранд. Аз ин рӯ, яке аз муҳимтарин ҳадафҳои таълими фанни адабиёти рус аз он иборат аст, ки ба хонандагон баҳри дарк ва қабули суннатҳои ахлоқӣ, ки дар осори адибони рус мавҷуд аст, мусоидат намояд.

Тавре мушоҳида мешавад имрӯзҳо таълими адабиёти рус, ки бештар ҷанбаҳои тарбиявӣ дорад, моҳияти худро нишон дода, ҷустуҷӯи ангезаҳои дохилиро барои бедор кардани ҳиссёти хонандагони синфҳои болоӣ талаб дорад.

Мусаллам аст, ки аксари мактаббачагон шавқу завқ, сарфаҳм рафтан ва бо персонажҳои адабиёт дар гуфтугӯ гардиданро надоранд. Илова ба ин, хонандагони синфҳои болоӣ дарки образҳои бадеиро надошта, аз фазои лаззат бурдан ҳангоми ба даст гирифтани китоб ноогоҳ мондаанд.

Дар раванди дарсҳои адабиёти рус истифода намудан аз технологияҳои муосир ба манфиати кор хоҳад буд. Зеро, ин тарзи фаъолият имкон медиҳад, то ҳадди зарурӣ вазифаи инсонгароёнаи таълим, ки аз ҷониби давлат ба миён гузошта шудааст, ҳал карда шавад. Яъне, дар раванди таълим таъсирҳои мутақобилаи омӯзгор ва хонанда сурат гирифта, ба эътибор гирифтани ҷанбаҳои тарбиявӣ низ рӯйи кор меоянд. Таҷрибаҳои педагогӣ ошкор месозанд, ки самаранокии таълим дар сурати истифода бурдани таълими инноватсионӣ, ки ба технологияҳои муосири таълимӣ асос ёфтааст, меафзояд.

Педагог О.О. Путило дар китоби худ бо номи «Технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи таълими адабиёт» қайд мекунанд: «Дар байни ҳама технологияҳо, ба андешаи мо, иқтидори бузургро технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ доро мебошанд, ки имкониятҳои онҳо дар таълими адабии мактабӣ пурра истифода нашудаанд» [8, с.7].

Ба андешаи мо дар раванди машғулиятҳо аз фанни адабиёти рус истифодаи технологияҳои муосири зерин ба манфиати кор хоҳад буд:

- технологияи таълими проблемавӣ;
- технологияи рушди тафаккури интиқодӣ;
- истифодаи технологияҳои компютерӣ (ТИК);
- муҳайё кардани шароит барои инкишоф ва фаъолноккунии хонандагон.

Ҳангоми истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар таълим ва тарбияи адабиёти рус аз усулҳо, шакл ва методҳои зерин истифода кардан раванди ин тарзи фаъолиятро ба маротиб суръат мебахшад:

- конспекти мукаммал;
- ҳуҷуми зеҳнӣ;
- муҳокимаи гурӯҳӣ;
- таҳлили гурӯҳӣ;
- пайдарҳамӣ;
- занҷирҳои мантиқии омехта;
- бозиҳои дидактикӣ;
- истифодаи тестҳо;

- кор бо матн;
- шакли кори гурӯҳӣ;
- шаклҳои ғайрианъанавии корҳои хонагӣ ва ғайра.

Тавре дар боло зикр кардем истифодаи методи омӯзиши проблемавӣ дар раванди дарсҳои адабиёти рус нисбати дигар методҳои омӯзишӣ бартарият дорад. Зеро, дар раванди истифодаи ин метод хонандагон натанҳо ба азёд кардан ва ба хотир гирифтани масъала, балки бо ҳалли масъалаҳое, ки дар низоми муайян интихоб шудаанд, машғул мешаванд.

Дар ин радиф физики австриягӣ Л. Болтсман чунин гуфта буд: «Аз назарияи хуб чизи амалитаре нест». Танҳо назария имкон медиҳад, то ақидаю қонуниятҳои умумӣ муайян карда шаванд, системаҳои мушаххаси фаъолият тамсила ёбанд, ки дар натиҷа сохтори типи нави таълим ва дараҷаи ба фаъолияти эҷодӣ наздик ошкор карда шавад [11, с.36].

Муаллим фаъолиятро тавре бояд ба роҳ монад, ки хонандагон масъалаи баррасишавандаро мустақилона аз маводҳои пешниҳодгардида барои ҳалли он пайдо кунанд, умумияту хулосаҳои зарурӣ ба даст оранд, муқоиса ва таҳлил карда, донишҳои лозимӣ ба даст оранд. Асоси таълими проблемавӣ, ки дар раванди он ҷанбаҳои тарбиявӣ низ ҳалли худро меёбанд, маҳорати дарёфти масъалаи мубрам, мушкилӣ ва ба ин васила, ба вуҷуд овардани омӯзиши проблемавӣ ва ташкили роҳҳои ҳалли масъала мебошад. Якчанд усулҳои методологӣ барои иҷрои ин вазифаҳо вуҷуд доранд, аз ҷумла:

- дар ибтидои дарс вазъияти проблемавиро ба вуҷуд овардан;
- масъаларо тавре бароҳ мондан лозим, ки хонандагонро ба ихтилоф оварад ва онҳо роҳи ҳалли проблемаро пайдо кунанд;
- ҷустуҷӯи фарзия ва шарҳи тахминии зиддиятҳои ошкоршуда;
- муқоиса ва умумӣ кардани нишондоду натиҷаҳо, хулоса баровардан аз вазъият;
- санҷиши фарзия ва ҷустуҷӯи воситаҳои ҳалли он;
- нуқтаи назари хонандагонро баён кардан;
- таҳлили натиҷаҳо, хулоса баровардан, донишҳои андӯхтаро дар рафти дарс татбиқ намудан.

Дар раванди муҳокимаи масъалаҳои проблемавӣ фикру андешаҳои гуногун, аксар вақт ба муқобили якдигар баён карда мешаванд. Ва ин муҳиммияти раванди мазкурро нишон медиҳад. Яъне, ба ин васила мо ошкор месозем, ки хонандагон нисбати масъалаи баррасишаванда нуқтаи назари хешро доранд ва онро ҷонибдорию дифоъ мекунанд.

Дар раванди дарсҳои адабиёти рус романи Иван Тургенев «Падарҳо ва писарҳо» омӯзонида мешавад, ки барои тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ муфид маҳсуб мегардад.

Сюжети роман дар соли 1859 сурат мегирад. Муаллиф ба воситаи мухолифати наслҳо, бархурди ақидаҳои ба ҳам зид ба сиёсат, санъат, меҳнат, аҳволи деҳқонон ва ғайраро нишон медиҳад [16, с.129].

Дар ин бобат муколамаи Базаров ва Кирсанов аҳамияти калон дорад.

Тургенев И. образи равшани адабии донишҷӯ Евгений Базаровро, ки ҳокимияти аз тарафи умум қабулкардаро инкор мекунад, дар ҳолатҳои гуногун мухолифат нишон медиҳад ва ишқро сафсатаю бемаъно мешуморад, офаридааст. Вале хиссиёту эҳсосоти самимӣ Базаровро маҷбур мекунад, ки эмотсияҳои дохилии худро азнав созад.

Қаҳрамоне, ки ҳама чиз ва ҳамаро инкор карда буду ба ишқ боварӣ надошт ва ба ҳоли дӯсташ механдид ногаҳон худаш ошиқ мешавад. Дар ин асно, ҳама чиз ногаҳон ранги дигар мегирад. Базаров ишқро идора карда наметавонад, зеро он аз эътиқоди устувори ӯ қавитар аст.

Дар раванди дарс барои боз ҳам ҷолиб гардидани раванди машғулиятҳо муҳайё намудани муҳити педагогӣ муҳим шуморида мешавад. Ва агар педагог ба хонандагон муроҷиат карда гӯяд, ки:

- падару модар ва бобою бибиатон ба шумо чӣ кору амали некро меомӯзонанд?
- кадом ҳикояҳои омӯзгорон ба шумо ёрӣ расонидаанд, ки қарори дурустро интихоб кунед?

Албатта, чунин саволҳо хонандагонро водор месозанд, ки факр карда, ҷавобҳои муносиб диҳанд.

Баъди пешниҳоди чунин саволҳо аз ҳар тараф дар бораи муомилаи одамон, тарзи фикрронӣ ва амалҳои онҳо музокирот барпо карда мешавад. Баъди анҷоми чунин машғулиятҳо хонандагон ба хулосае меоянд, ки шахсони наздик ба онҳо меҳру муҳаббат, самимият ва шавқатро меомӯзонанд, зеро бе ин хислатҳо дар ҳаёт зиндагӣ кардан мушкилиро ба бор меорад.

Яке аз машҳуртарин нависандагони адабиёти рус Николай Василевич Гогол ба шумор меравад. Дар муҳити адибони рус Гоголро ҳамчун нависанда ва тарбиятгари маънавӣ-ахлоқӣ мешиносанд.

Ҳамаи асарҳои И.В.Гогол ҷанбаи тарбиявӣ дошта, хонандагони синфҳои болоиро ба фикр кардан ва бо қаҳрамонҳои асар ҳодисаҳоро азсаргузаронидан водор месозанд. Масалан, дар повести «Тарас Булба» Гогол бо як маҳорати касбӣ симои Андрей Булбаро инъикос кардааст.

Хиёнат ва муҳаббати Андрей Булба дар байни хонандагони синфҳои болоӣ вокуниши зиндаеро ба амал меорад. Дар бораи амалҳои Андрей фикру андешаҳои хонандагон гуногун мебошанд. Аксари хонандагон хиёнати ӯро ба хотири ишқ маҳкум мекунанд. Қисмати дигар нуқтаи назари муқобил доранд. Чунин мепиндоранд, ки Андрей ба хотири ишқ ба падар, бародар, рафиқон, модар ва Ватан хиёнат кард, ки ин амал нобахшиданист. Яъне, Панночка (духтари ҷанговари Лаҳистонӣ, маҳбубаи Андрей) ҳангоми вохӯрӣ бо Андрей дар Дубнои муҳосирашуда чӣ гуна рафтор кард? Панночка бо гиря ба Андрей рӯй оварда мегӯяд: «Ман хеле хуб медонам, ки ишқи мо оянда надорад, ту ҳаққи маро дӯст доштан надорӣ. Туро падару модар, рафиқон, Ватан мунтазир аст. Мо душманони шумо ҳастем».

Бо ҳамин минвол метавон гуфт, ки технологияи таълими проблемавӣ имкон медиҳад, то раванди таълим пурзур ва эҳёю пурқувват карда шавад. Инчунин, ба ташаккули тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат намуда, ворид гардидан ба моҳияти масъалаи баррасишаванда муайян гардида, ғоя ва мақсадҳои муаллиф ошкор карда шавад.

Барои омӯзгор истифодаи технологияи рушди тафаккури интиқодӣ ҷолиб аз он ҷиҳат аст, ки усулҳо ва воситаҳои истифодаи онро пешниҳод мекунад. Дар ин раванд, хонандагон на танҳо азхуд кардани иттилоот, балки аз нуқтаи назари танқидӣ арзёбӣ кардан, фаҳмидан ва татбиқ кардани маълумот ба миён меояд. Ва хонандагон бо сарварии омӯзгор дар ин раванд камфаъол намешинанд, балки қаҳрамони асосии дарс гардида, фикр мекунанд, ба хотир меоранд ва андешаҳои худро ба якдигар баён ва муҳокима мекунанд.

Ташаккули тафаккури интиқодӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини системаи маориф мебошад. Хониши адабӣ ба ташаккули хислатҳои тафаккури интиқодӣ таъсири судманд расонида, аввалан, барои таҳлил ва хулосаи дуруст баровардан дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ, баъдан, хонандаро талқин месозад, то амалҳои худро мулоҳизакорона санҷиш намояд [13, с.21].

Бояд қайд кард, ки методологияи рушди тафаккури интиқодӣ се марҳила ё давраро дар бар мегирад:

- мушкилот;
- фаҳмиш;
- мулоҳиза.

Марҳилаи аввал мушкилот аст. Ҳалли мушкилот ва пешниҳод кардани масъали ҳалталаб бояд дар ҳар як дарс вуҷуд дошта бошад. Ин марҳила дар худ чунин ҷузъҳоро дар бар мегирад:

- навсозӣ ва хулосаи аниқ баровардани хонандагон оид ба мавзуъ ё мушкилоти пешниҳодгардида;
- бедор кардани хонандагон ва фаъолсозии онҳо;
- ҷавоби мушаххас пайдо кардани хонандагон оид ба проблемаи матраҳшаванда;
- ташвиқ кардани амалҳои созанда ва созгор дар синф ва корҳои беруназсинфӣ.

Марҳилаи дуюм фаҳмиш аст. Ин марҳила дигар вазифаҳоро низ доро мебошад ва ба хонандагон имкон медиҳад, то:

- маълумоти нав ба даст оранд;
- ҷаҳонбинӣ васеъ гардад;
- донишҳои мавҷударо бо дигар маълумот муқоиса кунанд.

Марҳилаи сеюм мулоҳиза (инъикоси дониш) мебошад. Ва дар худ чунин ҷанбаҳоро дар бар мегирад:

- фаҳмиши ҳамаҷониба ва умумӣ кардани иттилооти гирифташуда;
- азхудкунии маълумот ва дар ин замина ғанӣ гардонидани донишҳо;
- ташаккули муносибати шахсӣ дар коллектив дар асоси маълумоти бадастомада.

Дар шароити имрӯза дарсҳои адабиёти русро бе истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро, имкониятҳои илму техника омӯзгорро водор месозанд, то дар машғулиятҳои фанни адабиёти рус аз асбобҳои аёнӣ

фаровон истифода барад. Асбобҳои аёнӣ таъсир ва ҷанбаҳои раванди таълиму тарбияро вусъат бахшида, шахсияти хонандаро аз ҳар ҷиҳат ташаккул медиҳанд.

Ба андешаи муҳаққиқ Г.А. Телегина асбоб ва ашёи аёнӣ яке аз воситаҳои самарабахши раванди таълим ба шумор рафта, барои самарабахш азхуд намудани маводҳои таълимӣ мусоида мекунанд [15].

Дар раванди ташкил кардани ин шароит дар хонандагон тафаккури таҳлилӣ ба сатҳи дигар баромада, ҳангоми муқоисаи тасвирҳо, эҷодиёти рассомони гуногун, илюстратсияҳо ва дигар ашёи аёнӣ дар машғулиятҳои адабиёти рус ҷаҳонбинии онҳоро ривоҷ медиҳад.

Дар синфҳои болоӣ ҳангоми таълим омӯзиши повести В.П. Астафев «Подшоҳ - моҳӣ» хонандагон ба мухтавои асар шинос шуда, ба воситаи рунамо воқеаҳои дар он дарҷгардидаро аёнӣ мебинанд. Дарвоқеъ, ин шакли кор хонандагонро фаъол гардонида, завқи онҳоро ба мутолиаи китоб бедор месозад.

Ба ҳамин минвол, истифодаи воситаҳои аёнии техникӣ дар дарсҳои адабиёти рус на танҳо самаранокии таълиму тарбияро ба таври назаррас афзоиш медиҳад, балки барои фароҳам овардани фазои мусоид баҳри аз худ кардани маводи таълимӣ ва дар ин замина рушд бахшидани ҷанбаҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагон ёрӣ мерсонад.

Хулоса, ҷанбаҳо ва самтҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ аз омилҳои зерин вобаста мебошад:

- гузаронидани дарсҳои ғайристандартии адабиёти рус ва машғулиятҳои беруназсинфи ҳамчун шарти инкишофи салоҳияти хониши хонандагон ва равандҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ дар доираи татбиқи Стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ;
- ҳамкории муассисаҳои таълимӣ ва дигар ниҳодҳои давлатӣ (китобхонаҳо, марказҳои эҷодӣ, муассисаҳои беруназ мактабӣ ва ғайра);
- барпо ва нигоҳ доштани робитаи зич байни волидон ва фарзандон;
- иштирок дар чорабиниҳои гуногуни эҷодӣ бахшида ба омӯзиши амиқи адабиёти рус.

АДАБИЁТ

1. Абрамова, Г.С. Возрастная психология / Г.С. Абрамова. -М.: Academia, 1997. - 704 с.
2. Азаров, Ю.П. Искусство воспитывать / Ю.П. Азаров. -М., 1979. -320с.
3. Анисимов, С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С.Ф. Анисимов. -М.: Мысль, 1988. -253 с.
4. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. -М., 1989. -192 с.
5. Водзинский, Д.М. Научные основы нравственного воспитания / Д.М. Водзинский. - Минск, 1982. - 176 с.
6. Гришина, Л.Н. Духовно-нравственное воспитание на уроках русского языка и литературы и во внеурочной деятельности. -[Манбаи электронӣ]: https://www.teacherjournal.ru/categories/15/articles/3368?ysclid=lw4wkr8alo402654230 (Санаи муроҷиат 10.03.2024)
7. Ильин, Е.Н. Путь к ученику / Е.Н. Ильин. -М.: Просвещение, 1998. - 104 с.
8. Инновационные технологии в области литературного образования: учебное пособие / О. О. Путило, А. О. Путило. – Волгоград: Научное издательство ВГСПУ «Перемена», 2021. – 112 с.
9. Кон, И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. -М.: Просвещение, 1989. -153 с
10. Кружков, Л.А. Формирование духовно-нравственных ценностей старшеклассников в образовательном процессе: автореф. дисс. ...канд.пед.наук / Л.А. Кружков. – Смоленск, 2006. -24с.
11. Махмутов, М.И. Избранные труды: В 7 т. / М.И. Махмутов. -Казань: Магариф, 2016. - 423 с.
12. Методическое пособие для преподавателей по теме «Нравственное воспитание на уроках русского языка и литературы». -Уссурийск 2014. -21с.
13. Современные образовательные технологии – средство и инструмент преподавания русского языка и литературы: материалы Международной научно-практической конференции / под ред.Т.А. Костюковой. -106с.
14. Табаров, Н.С. Тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон ҳамчун омили асосии рушди ҷомеаи муосир // Н.С Табаров / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. - № 5. - С. 291-297.
15. Телегина, Г.А. Эффективность использования наглядных пособий в школе. -[Манбаи электронӣ]: http://nauka-online.ru/wp-content/uploads/2020/04/_TeleginaArtemyeva_2_1_2020.pdf (Санаи муроҷиат 14.03.2024)
16. Тургенев, И. С. Отцы и дети / И. С. Тургенев. –М.: «Public Domain», 1862 -129с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ МУОШИРАТИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН МЕҲВАРИ РУШД ДАР ТАЙЁР КАРДАНИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА

ШАРИПОВ Аминҷон *– омӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *nosirovamincon17@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 985 26 56 96*

Муаллиф дар мақолаи хеш қайд менамояд, ки муошират инноватсионии омӯзгорӣ маънои истифодаи усулҳои оптималии таъсиррасонӣ ва эҷодкоронаи онҳоро дорад, то ба ҳадафи гузошташуда ноил гардад ва мувофиқи вазифаи фаъолияти омӯзгории мо ташкил карда шавад, то тавассути ташкили салоҳиятноки муошират имконпазир гардад, ки ба муваффақиятҳои ҳақиқии касбӣ ва худфаъолият расад.

Ҳамчунин, баён мегардад, ки маданияти муошират омӯзгорӣ на танҳо фаъолияти муштараки коллективро муайян мекунад, балки ҳамчун омили муҳимтарини ташаккули шахсияти инсон, воситаи тарбия низ амал мекунад. Тарбия намудани хонанда на танҳо ба ақидаю консепсияҳои ӯ таъсир расондан будан, эътиодҳоро ташаккул додан, инчунин танзими амалии рафтори у, муносибатҳо бо одамони дигарро дорад.

Дар мақола баён мегардад, ки ташаккули муошират навоваронаи омӯзгори мактаби миёна хусусияти хоси ҳар як омӯзгор аст. Муносибати байни омӯзгорон ва хонандагон муҳити ташаккул ва инкишофи шахсияти донишҷӯро ифода мекунад. Асоси ин муносибатҳо пеш аз ҳама муносибати шахсӣ ва педагогикаи ҳамкорӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *ташаккул, муошират, инноватсия, омӯзгор, мактаб, масоил, муносибат, тарбия, ҷанба, усул, оптималӣ, муштарак, коллектив, шахс, иҷтимо, объект.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КОММУНИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

ШАРИПОВ Аминджон *– преподаватель общеуниверситетсткой кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *nosirovamincon17@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 985 26 56 96*

Автор в своей статье отметил, что понятие инновационного педагогического общения подразумевает использование оптимальных воздействующих и творческих методов для достижения поставленной цели и организации ее в соответствии с задачей нашей педагогической деятельности, чтобы через грамотную организацию общения, можно добиться настоящего профессионального успеха и самоэффективности.

Также констатируется, что культура педагогического общения не только определяет совместную деятельность коллектива, но и выступает важнейшим фактором формирования личности человека, средством воспитания. Воспитывать ученика – значит не только влиять на его идеи и понятия, формировать привычки, но и практическое регулирование его поведения и отношений с другими людьми.

В статье указано, что формирование инновационного общения учителя средней школы является свойством каждого учителя. Отношения между преподавателем и учениками представляют собой среду формирования и развития личности ученика. Основой этих отношений являются прежде всего личные отношения и педагогика сотрудничества.

Ключевые слова: *формирование, коммуникация, инновационный, учитель, школа, проблемы, взаимоотношения, образование, аспект, метод, оптимальный, совместный, коллектив, человек, общество, объект.*

ORGANIZATION OF INNOVATIVE COMMUNICATION OF SECONDARY SCHOOL TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

SHARIPOV Aminjon *– teacher at the university department of psychology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.* ***E-mail:*** *nosirovamincon17@gmail.com,* ***phone:*** *(+992) 985 26 56 96*

The author in his article noted that the concept of innovative pedagogical communication implies the use of optimal influencing and creative methods to achieve the set goal and organize it in

accordance with the task of our pedagogical activity, so that through the competent organization of communication, we can achieve real professional success and self-efficacy.

It is also stated that the culture of pedagogical communication not only determines the joint activities of the team, but also acts as the most important factor in the formation of a person's personality, a means of education. To educate a student means not only to influence his ideas and concepts, to form habits, but also to practically regulate his behavior and relationships with other people.

The article indicates that the formation of innovative communication of a secondary school teacher is a property of every teacher. The relationship between the teacher and students represents the environment for the formation and development of the student's personality. The basis of these relationships is primarily personal relationships and collaborative pedagogy.

Key words: *formation, communication, innovative, teacher, school, problems, relationships, education, aspect, method, optimal, joint, team, person, society, object.*

Шароити ташаккули шуур ва худшиносии фард, ангезандаи инкишофи ӯ ба раванди ҳавасмандгардони дохил карда мешавад. Дар муошират ҳамаҷониба, таъсири мутақобила ва ҳамдигарфаҳмии одамон сурат мегирад. Муошират муҳимтарин омили ташаккули шахсияти инсон ва воситаи тарбия мебошад.

Тарбия кардани одам на танҳо ба ақидаю мафҳумҳои ӯ таъсир расондан ва эътикодҳоро ташаккул додан, инчунин танзими амалии рафтори вай, муносибатҳо бо одамони дигарро дорад. Муошират дар мактаб нисбат ба алоқаи байни одамон вазифаи амиқтар дорад. Ҳар гуна муошират дар якҷоягии омӯзгору донишҷӯ, сарфи назар аз вазъият, тарбиявӣ аст. Мафҳуми муошırати инноватсионии омӯзгорӣ маънои истифодаи усулҳои оптималии таъсиррасонӣ ва эҷодкоронаи онҳоро дорад, то ба ҳадафи гузоштаשуда ноил гардад ва мувофиқи вазифаи фаъолияти омӯзгории мо ташкил карда шавад, то тавассути ташкили салоҳиятноки муошират имконпазир гардад, ки ба муваффакиятҳои ҳақиқии касбӣ ва худфаъолият расад. Муаллим бояд бо монолог диққати талабагонро ба худ ҷалб карда тавонад, муколама ташкил кунад ва онро мувофиқи нормаю қонунҳои фаъолияти омӯзгорӣ гузаронанд. Тибқи талаботи фаъолияти омӯзгорӣ ӯ бояд ба ҳарфи талаба гӯш дода тавонад ва нисбат ба мушкилоташ бетараф набошад, дарсашро воситаи ҳалли онҳо гардонад.

Муаллимон на ҳамеша роли роҳбарикунандаи худро дар ташкили алоқа дарк мекунанд. Асос дар муошırати муаллим ва талабагон бояд муносибате бошад, ки ба эҳтиром ва серталабӣ асос ёбад. Омӯзгорро зарур аст, ки ба зудии оғози робита, ташаккули заминаи демократикунонӣ, ҷорӣ намудани ҷанбаҳои шахсӣ дар муошират бо кӯдакон, нишон додани муносибати худ нисбат ба синф, нишон додани мақсадҳои фаъолият, ба хонандагон додани фаҳмиши омӯзгор дар бораи ҳолати дохилии онҳо, ташкили робитаи мақсаднок бо шахс, синф, тағйир додани муносибатҳои манфии қолабӣ ба донишҷӯёни алоҳида.

Муошırати оптималии омӯзгоӣ, ба гуфтаи А. Леонтьев, чунин муошırати омӯзгор бо мактаббачагон дар раванди таълим, ки барои инкишофи ҳавасмандии хонандагон ва характери эҷодии таълим, барои дуруст ташаккул ёфтани тафаккури талаба шароитҳои беҳтарин фароҳам меоварад. Шахсият, идоракунии фазои эмотсионалии таълимро тақозо мекунад ва равандҳои иҷтимоию эмотсионалии коллективҳои бачагона имкон медиҳад, ки дар раванди таълим аз хусусиятҳои шахсии омӯзгор ҳарчи бештар истифода шавад[5, С. –34].

Муошират ҷузъи асосии фаъолияти омӯзгорӣ мебошад. Бе меъёри забон, бе маданияти гуфтори омӯзгор муошират имконнопазир аст. Муошırати омӯзгор падидаи мураккаби бисёрзинагӣ, аз ҷумла сифатҳои шахсӣ - хислатҳои характер, ҷомеашиносӣ, дониши умумӣ ва умуман эҷодкорӣ мебошад. Дар фаъолияти мақсадноки омӯзгорӣ муошират вазифаҳои махсус пайдо мекунад. Омӯзгор бояд шаклҳои муошırати омӯзгориро донад, кобилияти муошират ва маданияти нутқӣ дошта бошад. Муошират дар фаъолияти омӯзгорӣ на танҳо яке аз вазифаҳои омӯзгор, балки восита ва шакли универсалии таъсири ин фаъолият мебошад. Вай, пеш аз ҳама, ҳамчун тарзи ташкили муносибатҳо, фаъолияти якчоя амал мекунад. Дар фаъолияти педагогии омӯзгор дорои дониш, қобилият ва маҳорати муошират, қолабҳои он дар ташаккули шахсияти хонандагон аҳамияти хоса дорад. Ва ин танҳо дар сурати ҷалби пурмаҳсули донишҷӯён ба фаъолияти муштарак бо омӯзгор, ҳамдигарфаҳмии муқарраршуда, яъне. муошırати мукаммали омӯзгорӣ имконпазир мегардад. Ташаккули муошırати навоваронаи омӯзгорон ҳамчун як шакли ҳамкориҳои таълимӣ шарти оптимизатсияи омӯзиш ва ташаккули шахсияти худи донишҷӯён мебошад. Он бо самти сегона муайян карда мешавад: **шахсӣ, иҷтимоӣ ва мавзуъ**. Омӯзгор, ки бо як хонанда дар таҳияи ин ё он маводи таълимӣ кор

карда, натиҷаи онро ҳамеша ба ҳамаи ҳозирон дар синф равона мекунад ва баръакс, кор бо синф, яъне. пеш аз ҳама, ба ҳар як муаллим таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, метавон тахмин кард, ки асолати муошират инноватсионии омӯзгор маҷмӯи ин хусусиятҳо буда, дар омезиши органикии унсурҳои муошират шахсият, иҷтимоӣ ва субъекти нигаронидашуда ифода меёбад.

Муошират инноватсионии омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ системаи махсуси ҳамкории органикии иҷтимоию психологии омӯзгор бо тамоми иштирокчиёни раванди таълим мебошад, ки мазмуни он мубодилаи иттилоот, расонидани таъсири тарбиявӣ, ташкили муносибатҳо тавассути муошират мебошад.

Бояд гуфт, ки муошират навоваронаи шахсияти омӯзгор аз ҷиҳати технологӣ дар қобилияти интиқоли иттилоот, дарки ҳолати хонанда, ташкили муносибатҳо, дар санъати таъсиррасонӣ ба шарики муошират, дар ҳунари идоракунии ҳолати равонии худ ифода меёбад.

Омӯзгор бояд ба он муваффак гардад, ки баёни мавод на ба такрори китоби дарсӣ, балки шавқовар, аз ҷиҳати мазмун чуқур ва ҳаяҷонбахш бошад, дониши хонандагонро ғанӣ гардонад. Махз кори ҳар як муаллим бояд маҳорати эҷодӣ, муносибати ташкилотчигӣ, шевою равшан баён намудани маводи таълимӣ бошад. Натиҷаи ин равандро дар мисоли рафтору кирдорӣ хонандагон дидан мумкин аст. Хусусияти муошират инноватсионии омӯзгор, пеш аз ҳама, бо функсияи таълимӣ, ки вазифаи тарбиявиро дар бар мегирад, муайян мекунад, зеро раванди таълим характери тарбиявӣ ва инкишофёбанда дорад. Функсияи таълимии муошират омӯзгорӣ вазифаи пешбаранда мебошад: қисми ҳамкории бисёрҷонибаи омӯзгор - донишҷӯён, донишҷӯён байни худ. Дар баробари ин муошират омӯзгории инноватсионӣ хусусиятҳои муошират байни одамонро низ инъикос менамояд. “...Дар ҳаққиқат, муаллим ба талаба чӣ гуна фанро таълим диҳад, пеш аз ҳама, боварӣ ба қувваи шуури инсонӣ, майли тавоноии дониш, майл ба ҳақиқат ва муносибатро ба манфиати фидокоронаи чамъиятӣ мебахшад...”. Вақте ки омӯзгор дар як вақт ба хонандагон маданияти баланди муносибатҳои байнишахсӣ, адолатро бо хушмуомилагии бенуқсон, шавқу ҳавасро бо хоксории наҷиб нишон дода тавонад, беихтиёр ба чунин муаллим тақлид карда, насли наврас аз ҷиҳати маънавии муошират ташаккул меёбад [1, С. –68].

Ташаккули муошират навоваронаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ хусусияти хоси ҳар як омӯзгор аст. Муносибати байни омӯзгорон ва хонандагон муҳити ташаккул ва инкишофи шахсияти хонандагонро ифода мекунад. Асоси ин муносибатҳо пеш аз ҳама муносибати шахсӣ ва педагогикаи ҳамкорӣ мебошад. Муносибати инсондӯстона ва демократӣ нисбат ба хонанда, эътирофи ҳуқуқи ҳар як шахс ба ақида ва мавқеъи худ ба ташаккули шахсияти хос ва беназир мусоидат мекунад. Ақида ва эътиқоди омӯзгор ва муҳимтар аз ҳама амалҳои ӯ ба муносибате, ки байни омӯзгор ва шогирдони онҳо ташаккул меёбад, таъсири ҳалкунанда доранд. Хонанда бо риояи талаботи муқаррарнамудаи омӯзгор бояд бовар кунад, ки онҳо одилонаанд. Унвони воқеии «омӯзгор» танҳо дар ҳамон вақт пайдо мешавад, ки аз мафҳуми фарҳанги муошират ҷудонашаванда бошад. Маданият ва ахлоқи баланди муошират омӯзгорро шахсият мегардонад. Муҳимтарин пояи фарҳанги омӯзгор, меъёри ифодаи он дар ӯ муошират ӯ бо ҳамкорон ва шогирдон мебошад. Маданияти муошират он чизест, ки одамонро меофарад, шакл медиҳад ва дар айни замон одамонро одамони аз ҷиҳати ҷамъиятӣ фаъол, аз ҷиҳати касбӣ баркамол ва мақсаднок мегардонад. Ин аст, ки муошират услуби тафаккур ва рафтори инсонро дар худ таҷассум мекунад, зеро он тамоми паҳлӯҳои ҳаёти иҷтимоии фаъолияти инсонро дар бар мегирад.. Вай на танҳо ба маълумоти васеъ ва чуқури дониши одам, балки тарбия, зиракӣ, қобилияти равшан баён кардани фикр, бодиққат гуш кардан, ҳаракати дурусти пешомадаро ба амал баровардан, бо шаъну шараф ва мувофиқи вазъият рафтор кардан хос аст.

Ҷузъи муҳимми муошират омӯзгорӣ муносибати байни омӯзгор ва донишҷӯён мебошад. Онҳо на танҳо ба бомуваффақият азхуд намудани донишҳо аз тарафи донишҷӯён, балки ба инкишофи шахсии онҳо, ташаккули муносибатҳои ахлоки низ мусоидат мекунанд.

Дар асоси ин ҳамкорӣ омӯзгор ва донишҷӯро метавон ҳамчун фаъолияти муштарак дар раванди таълим тавсиф кард, ки ба аз худ намудани дониш, қобилияти донишҷӯён ва баланд бардоштани ҳавасмандии онҳо ба таълим нигаронида шудааст. Ба шарофати ҳамдигарфаҳмӣ дар раванди фаъолияти омӯзгорӣ, худидоракунӣ, баробарӣ ва баробар будани мавқеъҳои шахсии ҳамаи иштирокчиён инкишоф меёбад.

Вазифаи ҳар як омӯзгор аз он иборат аст, ки тарзи муошират омӯзгориро, ки барои ӯ муҳим аст, дарёб ва мустаҳкам намуда, номуайянии психологиро дар бораи дурустии рафтори

худ пайваста бартараф намояд. Инкишофи ҳаматарафаи шахсияти омӯзгор ва худфикрии комили он аз ин иборат аст. Аз ин худи омӯзгор, шогирдонаш ва тамоми ҷамъият баҳра мебарад, зеро, чунон ки К. Ушинский, таъсири шахсияти тарбиятгар ба идеали наврас он қувваи тарбиявиест, ки онро на бо китобҳои дарсӣ, на бо мақсади ахлокӣ ва на бо системаи ҷазою мукофот иваз кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, муоширати омӯзгорӣ аз ду қисм иборат аст: маданияти педагогии шахсияти омӯзгор ва техникаи муошират, ки шакли ташкили рафтори муаллим мебошад. Ҷузъи асосӣ, албатта, аввалин аст ва дар ниҳоят, мо ҳамеша омодаем, ки бо шахси ҷолиб муошират кунем [11, С.12-17].

Самаранокии тарзи дӯстонаи муносибатҳои байни омӯзгор ва шогирдон ва хусусияти ҳавасмандгардонии он, ки шакли олии муоширати омӯзгориро дар асоси шавқу рағбати фаъолияти муштараки эҷодӣ ба вуҷуд меорад, таъкид карда, бояд гуфт, ки дӯстӣ мисли ҳама гуна рӯҳияи эҳсосӣ ва муносибати омӯзгорӣ дар ҷараёни муошират бояд тадбире дошта бошад. Дӯстӣ бояд аз ҷиҳати педагогӣ ба мақсад мувофиқ бошад, ба системаи умумии муносибатҳои байни муаллим ва донишҷӯ зид набошад.

Маданияти муошират омӯзгорӣ як фанни алоҳида нест, аммо он маълумоти бисёр илмҳоро ба назар гирифта, конкретгардонии маданияти умумии нутк буда, ба оптималии раванди коммуникативӣ барои мақсаду вазифаҳои таълим равона шудааст.Чуноне, ки В.А. Кан-калик таъкид мекунад: «...Муаллим қарор медиҳад шумораи назарраси вазифаҳои коммуникатсионии пайваста ба вуҷуд меоянд, раванди муошиатро ба танзим медарорад, раванди иштироки мактаббачагонро дар он ҳавасманд мекунад, дар байни методологияи таъсиррасонӣ ва системаи муошират мувофиқат меҷӯяд»[4, С. –35].

Маданияти муошират омӯзгорӣ на танҳо фаъолияти муштараки коллективро муайян мекунад, балки ҳамчун омили муҳимтарини ташаккули шахсияти инсон, воситаи тарбия низ амал мекунад. Тарбия намудани хонанда на танҳо ба ақидаю консепсияҳои у таъсир расондан будан, эътиодҳоро ташаккул додан, инчунин танзими амалии рафтори у, муносибатҳо бо одамони дигарро дорад. Пеш аз ҳама, муошират ҳамчун як намуди махсуси муносибатҳои байни омӯзгор ва донишҷӯён вазифаи ташкили фазои психологию педагогиро иҷро мекунад.

Муошират ҳамчун фаъолияти асосии инсон шарти зарурӣ ва универсалии ташаккул ва рушди ҳам ҷомеа ва ҳам шахсият мебошад. Муошират омӯзгорӣ на танҳо ба худи ҳамкории мутақобила, инчунин ба хонандагон бо мақсади инкишофи шахсияти онҳо, балки ба он чизе, ки барои худи системаи омӯзгорӣ асоснок аст, ташкили рушди донишҳои таълимӣ ва ташаккули малака дар ин замина нигаронида шудааст. Муошират омӯзгорӣ як шакли ҳамкории таълимӣ, ҳамкории омӯзгор ва хонандагон мебошад. Ин як амали мутақобилаи шахсӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Муошират омӯзгорӣ дар як вақт вазифаҳои коммуникатсионӣ, идрокӣ ва интерактивиро бо истифода аз тамоми маҷмӯи шифоҳӣ, тасвирӣ, рамзӣ ва воситаҳо амалӣ менамояд.

Мушкилоти алоқа дар солҳои охир дар тадқиқоти тамоми илмҳои инсонӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол кардааст. Онро файласуфон ва ҷомеашиносон, равоншиносон ва физиологҳо, криминологҳо ва омӯзгорон меомӯзанд. Нақши коммуникатсия дар ташаккули шахсият бузург аст ва то ҳол на ҳама паҳлӯҳои ин таъсирот мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муошират бисёрҷанба ва бисёрфункционалӣ аст. Маркс ва Энгельс кайд карда буданд, ки ҳар як фаъолияти муошират ба муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ, шаклҳои гуногуни алоқа дохил шудани одамро пешбинӣ карда, таъкид мекунад, ки «сарвати ҳақиқии маънавии шахс комилан ба сарвати муносибатҳои ҳақиқии у вобаста аст»[3, С. – 36].

Муошират яке аз соҳаҳои муҳими ҳаёти инсон аст, ки муносибатҳои иҷтимоию психолоии одамонроо таъмин мекунад, зеро пеш аз ҳама талаботи маънавии одамонро ба муошират, интиколи фикр конеъ мегардонад ва барои боз ҳам мустаҳкам шудани муносибатҳо фазои мусоид фароҳам меорад. Меъёрҳои асосии ахлоқие, ки муносибатҳои омӯзгору шогирд ба он асос ёфтаанд, инҳоянд:

- эҳтиром ба шаъну эътибори ҳар як шогирди худ,
- эътимод ва таваҷҷӯҳ ба ҷаҳони ботинии онҳо,
- ҳассосияти маънавӣ ва некиродагӣ.

Муаллим ҳамчун пешвои ҳамкории таълимӣ дар ташкили раванди яктарафаи ҳамдигарфаҳмӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Ӯ мисли нозири беғараз ва муқарраркунандаи зуҳуроти шахсии тарбиятгирандагон рафтор намекунад, балки ҳамчун иштирокчии бевосита, ташкилотчӣ ва пешвои фаъолият ва муошират гуногун, аз ҷумла эҷоди ҳолатҳое, ки ба ифшои шахсияти ӯ мусоидат мекунанд.

Бисёриҳо тамоюли возеҳ доранд, ки "сохтори мавқеъи синфро муайян намуда имкониятҳои доштаро амали кунанд", ҳолати ҷудошавии равонии хонандагонро нодида гиранд, модели муошират байнишахсӣ, ки ба онҳо хос аст, дарк кунанд. Дар инкишофи маданияти касбии муаллим ду зинаи асосӣ мавҷуд аст. Агар ба аввал қобилияти дидани асолати шахсии кӯдак ва тафсири салоҳиятноки равонӣ ва омӯзгории рафтору кирдорҳои ӯ хос бошад, дуюм, қобилияти барқарор кардани робитаҳои байнишахсӣ дар асоси фаҳмиши ҳамдигарро ифода мекунад[10, С. –75].

Фаҳмиши мутақобилаи донишҷӯён аз нуқтаи назари тарбиявӣ ва дидактикӣ зарур аст, зеро он барои муошират фазои мусоиди ахлоқию равониро дар фаъолияти таълимӣ фароҳам меорад, ҳамкориро мустаҳакам мекунад.

Фаҳмиши кӯдак нисбат ба дигарон, аз ҷумла ба ҳамсолон, ба таври органикӣ бо ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти ӯ ва пеш аз ҳама, бо ташаккули ахлоқӣ алоқаманд аст.

Муошırати омӯзгорӣ ҳамчун шакли ҳамкории таълимӣ шарти муайян намудани имкониятҳои омӯзиш ва ташаккули шахсияти худи донишҷӯён мебошад. Он бо се самт муайян карда мешавад: **шахсӣ, иҷтимоӣ, объективӣ**. Муаллим, ки бо як хонанда дар таҳияи ин ё он маводи таълимӣ кор карда, натиҷаи онро ҳамеша ба ҳамаи ҳозирон дар синф равона мекунад ва баръакс, кор бо синф, яъне. ба пеш, ба ҳар як омӯзгор таъсир мерасонад.

Аз ин рӯ, метавон тахмин кард, ки таъсири муошırати омӯзгорӣ, ки маҷмӯи ин хусусиятҳо буда, дар омезиши органикии унсурҳои муошират ба шахсият нигаронидашуда, иҷтимоӣ нигаронидашуда ва субъективӣ ифода меёбад. Дар баробари ин муошırати омӯзгорӣ, аз ҷумла ҳамаи унсурҳои дар боло зикршуда, сифати принсипан нав дорад.

Шарти асосии идоракунии муошират ташаббуси муаллим мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки як қатор вазифаҳои омӯзгориро ҳал кунед: роҳнамоӣ ба раванд, фароҳам овардани фазои эҳсосотӣ. Барои ба даст овардани майл дар муошират, шартҳои зерини пешниҳодкардаи В. Кан-Каликамро риоя кардан зарур аст:

- самаранокӣ дар ташкили алоқаи ибтидоӣ бо синф;
- мавҷуд набудани минтақаҳои фосилавии байни ташкилӣ ва лаҳзаҳои пурмазмун дар огози муошират;
- бартараф намудани муносибатҳои манфии қолабӣ ва вазъиятӣ нисбат ба донишҷӯёни алоҳида;
- ташкили робита бо ҳамаи синфҳо;
- гузоштани вазифаҳо ва саволҳое, ки аллакай дар лаҳзаи аввал ҳастанд;
-муошират тавони сафарбар кардани коллективро дорад;
- кам кардани талаботи омӯзгории манъкунанда;
- таваҷҷӯҳ ба намуди зоҳирӣ;
- истифодабарии сухан ва воситаҳои ғайривербалии муошират;
- қобилияти "тарҷума кардан" ба синф ба ихтиёри худ кӯдакон, дӯстона;
- дарёфти ҳадафҳои дурахшон, ҷолиби фаъолият ва нишон додани роҳҳо барои ба даст овардани онҳо;
-ноил шудан ба фаҳмиши умумӣ ва вазъиятӣ, ки талабагон бояд бо муаллим муомила кунанд;

АДАБИЁТ

1. Амонов, Н.Қ. Асосҳои психологии муошırати педагогӣ. – Душанбе, 2003, С. –68.
2. Давлатов, М., Расулов, С. Педагогическое общение-важнейший фактор формирование творческой активности у студентов //Материалы республиканской научно-теоретической конференции «Творческая деятельность студентов и школьников, ее формирование и ориентация в процессе обучения». -Душанбе, 2005.
3. К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., нашри 2 - д, чилди 3, С. – 36.
4. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении. М.: Просвещение, 1987. С. – 35,95.
5. Леонтьев, А.А. Педагогическое общение –М., 1979, С. –34.
6. Назаров, Р., Қаландаров, А. Тарзи ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои лексионӣ. – Душанбе, 2009
7. Психология. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ /Зери таҳрири М. Давлатов. –Душанбе, 2010.

8. Расулов, С. Психологические основы педагогического общения //Ҷавонон ва ҷаҳони андеша (Нашри 7) –Душанбе, Ирфон, 2005

9. Расулов, С., Давлатов, М. Педагогическое общение-ведущий фактор педагогического мастерство //Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия общественных наук. №4(36). –Душанбе, 2007

10. Саидов, М., Саидов, Н. Маҷмӯаи таълимӣ-методии "Асосҳои психологӣ ва педагогии фаъолияти касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ» / – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2022. С. –75.

11. Саидов, Н. Муошират педагогӣ ҳамчун воситаи ташаккулдиҳии тафаккур ва нутқи омӯзгорони оянда дар раванди таълим// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии "Проблемаҳои муосири назария ва амалияи таълими фанҳои сикли психологию педагогӣ дар тайёрии касбии омӯзгори оянда". – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2022. – С.12-17.

12. Сухомлинский, В.А. Композитсияҳои мунтахаби педагогӣ дар 3 ҷилд. - М. Педагогика, 1981. С. -96,99.

13. Шарифзода, Ф., Миралиев, А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. –Душанбе: Ирфон, 2012.-С.49-51.

ИСТИФОДАИ УСУЛИ САЛОҲИЯТНОКӢ БАРОИ ТАЙЁР КАРДАНИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

***САТТОРОВА Шаҳодат Абдурашидовна** – омӯзгори кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, ш. Хуҷанд, гуз.Мавлонбеков, 1. **E-mail:** shahlo_81@bk.ru*

Муаллиф дар мақола қайд кардааст, ки салоҳияти касбии омӯзгориояндаи забони хориҷӣ ба салоҳияти забонӣ вобастагӣ дошта, дар қобилияти истифода бурдани забон бо мақсадҳои таълимӣ зоҳир мегардад.

Дар раванди тайёр кардани муаллимониояндаи забони хориҷӣ технологияҳои зерин фаъолона истифода мешаванд: усули лоиҳавӣ; рушди тафаккури интиқодӣ тавассути хондан ва навиштан; усули мубоҳисавӣ; технологияи бозӣ; мубоҳисаҳои мушкилот; технологияи таълими интерактивӣ.

Ташкили фаъолияти нутқӣ чунин вазифаҳоро дар бар мегирад: таълимӣ, шартан нутқӣ, ки ба ташаккули малака ва маҳорати нутқ дар раванди фаъолияти эҷодӣ ва ҳалли вазифаҳои проблемавӣ- маърифатӣ нигаронида шудааст.

***Вожаҳои калидӣ:** салоҳият, омӯзгор, касб, забони хориҷӣ, оянда, фаъолияти нутқӣ*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИОННОГО МЕТОДА ДЛЯ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

***САТТОРОВА Шаходат Абдурашидовна** – преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова, 1. **E-mail:** shahlo_81@bk.ru*

В статье автор отметил, что профессиональная компетентность будущего учителя иностранного языка зависит от языковой компетенции и проявляется в умении использовать язык в учебных целях.

В процессе подготовки будущих учителей иностранных языков активно используются следующие технологии: метод проектов; развитие критического мышления посредством чтения и письма; дисскусионный метод; игровые технологии; обсуждение проблем; технология интерактивного обучения.

Организация речевой деятельности включает в себя следующие задачи: учебную, условную речь, которая направлена на формирование речевых умений и навыков в процессе творческой деятельности и решения задач и учебных задач.

***Ключевые слова:** компетентность, учитель, профессия, иностранный язык, будущее, речевая деятельность*

USING THE COMPETENCE-BASED METHOD FOR TRAINING FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

***SATTOROVA Shahodat Abdurashidovna** – a lecturer of all-University department of foreign languages of Khujand State University named after academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1. **E-mail:** shahlo_81@bk.ru*

In the article, the author noted that professional competence of the future teacher of a foreign language depends on language competence and manifests itself in the ability to use a language for study purposes.

In the process of preparing future foreign language teachers, the following technologies are actively used: projected method; development of critical thinking through reading and writing; discussion method; game technologies discussion of problems; Technology of interactive learning.

The organization of speech activities includes the following tasks: a learning, conditional speech that is aimed at the formation of speech skills and skills in the process of creative activities and solves problems and learning tasks.

***Keywords:** competence, teacher, profession, foreign language, future, speech activity.*

Муносибати босалоҳият дар таълими забонҳои хориҷӣ дар маҷмуъ яке аз самтҳои афзалиятноки навгонии таҳсилот ҳисобида мешавад. Аз таҳлили адабиёти илмию методӣ, ҳуҷҷатнигориҳо маълум мегардад, ки усули салоҳиятнокӣ ба мақсадҳои: тафаккури озоду эҷодии иштирокчиёни бевоситаи раванди таълим; оид ба ташаккули дониш ва малакаҳое, ки донишандӯзандагонро ба шароити иҷтимоии ҷомеа омода мекунанд; мустақилона ба даст овардани маълумот, ташаккули сифатҳои роҳбарӣ равона карда шудаанд. Муносибати босалоҳият ба мундариҷаи фаъолияти таълим таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад, ки барои он ба таври дигар тартиб додани савол, ба монанди «Кадом усулҳои фаъолиятро таълим додан лозим аст?» талаб мекунад. Дар ин ҳолат мазмуни асосии омӯзиш фаъолиятҳою, амалиётҳое мебошад, ки на ба объекти татбиқи саъю кӯшишҳо, балки ба масъалае, ки ҳал кардан лозим аст, алоқаманданд. Ибораҳои «бояд донад», «бояд тавонад», истифоданашуда, балки «лозим аст» истифода шавад. Муҳимтарин хусусияти усули салоҳиятнокӣ ин қобилияти худидоракунии донишҷӯ дар оянда мебошад ва ин бе гирифтани дониши амиқ имконнопазир аст.

Ҳарчанд усули салоҳиятнокӣ дар раванди таълим инкишоф ёфта бошад ҳам, мафҳуми «салоҳият»-ро Н.Хомский дар робита ба забоншиносӣ (ҳамчун системаи қоидаҳои фаъолияти забон, ки ба гӯянда хос аст) ворид кардааст. Баъдтар он бо мафҳуми «салоҳияти коммуникативӣ» пурра гардид [5,33]. Тақвияти ҷанбаи коммуникативии ин самт дар тағйир додани ҳадафҳои таълими забони хориҷӣ ва мазмуни таълим ифода меёбад. Е.И.Пасов ва дигар муҳаққиқон риояи чунин пайдарпайиро пешниҳод мекунанд: таълими забони хориҷӣ, нутқи хориҷӣ, фаъолияти нутқи забони хориҷӣ ва таълими муошират.

Шакли ба салоҳият асосёфтаи пешниҳоди натиҷаҳои таҳсилоти касбӣ на танҳо тағир додани усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ, балки бознигарии глобалии арзишҳо ва заминаи методологии тамоми раванд ва натиҷаҳои таълими забонро талаб мекунад. Мутобиқи усули салоҳиятнокӣ, донишҳои дар доираи курси омӯзишӣ гирифташуда бояд ҳамчун асос ва чаҳорчӯбаи қобилияти ҳалли масъалаҳои касбӣ хизмат кунанд, на танҳо дониши забоншиносӣ ва минтақашиносиро дошта бошанд, балки ҳамчун мутахассис низ фаъол бошанд. иштирокчии муваффақ дар муошироти байнифарҳангӣ ва касбӣ [3, 260].

Салоҳияти касбии муаллимиояндаи забони хориҷӣ, пеш аз ҳама, салоҳияти забониро дар бар мегирад, ки метавонад на танҳо дар қобилияти истифода бурдани забон барои мақсадҳои таълимӣ, балки дар қобилияти истифода бурдани он ҳамчун «восита» дар ҳама гуна воқеияти беруназсинфӣ зоҳир шавад. Талаботи муошироти байнифарҳангӣ муаллимони забони хориҷиро дар назди зарурати омӯзиши малакаҳои дар сатҳи гуногун ба хонандагон мегузорад.

Дар шароити гузариш ба таълим дар асоси усули салоҳиятнокӣ, омӯзгор ба усулу технологияҳои нав ниёз дорад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки донише, ки донишҷӯ дорад, муайян кунад, онҳоро навсозӣ кунад, чӣ иловаҳо кунад, аз ёд кардан, такрор кардани мавод ва дар амал татбиқ намудани онҳоро ёд диҳад. Муносибати салоҳиятнокӣ яке аз роҳҳои пурзӯр намудани фаъолияти таълимии донишандӯзандагон, баланд бардоштани ҳавасмандии онҳо ба

омӯзиши забони хориҷӣ мебошад, ки фаъолият ва эҷодкорӣ, инчунин малакаҳои кори дастаҷамъиро инкишоф медиҳад.

Вазифаҳои салоҳиятнокӣ, ки на танҳо таълимӣ, балки асоснок бояд бошанд. Муайян намудани воситаҳои салоҳиятнокӣ пеш аз ҳама аз мавқеи донишҷӯ вобаста аст. Ташаккули салоҳиятнокии донишҷӯён аз фаъолияти онҳо вобастагӣ дошта «фаъолияти» омӯзгор нисбат ба фаъолияти донишҷӯён тағйир меёбад.

Дар раванди тайёр кардани муаллимони ояндаи забони хориҷӣ технологияҳои зерин фаъолона истифода мешаванд: усули лоиҳавӣ; рушди тафаккури интиқодӣ тавассути хондан ва навиштан; усули мубоҳисавӣ; технологияи бозӣ; мубоҳисаҳои мушкилот; технологияи таълими интерактивӣ. Ташкили фаъолияти нутқӣ чунин вазифаҳоро дар бар мегирад: таълимӣ, шартан нутқӣ, ки ба ташаккули малака ва маҳорати нутқ дар раванди фаъолияти эҷодӣ ва ҳалли вазифаҳои проблемавӣ- маърифатӣ нигаронида шудааст.

Дар методикаи таълими забонхои хориҷӣ доираи чунин вазифахо хеле зиёданд:
- бо ёрии саволҳо фарқиятҳоро ошкор намудан;
- пур кардани камбудии маълумот (матнҳо бо тафсилоти гуногун);
- маълумоти нопурраро пур каранд (яке маълумоте дорад, ки дигаре надорад);
- ташаккул додани як фикри умумӣ;
- ҷамъоварӣ ва муқоисаи далелҳо.

Барои намунаи яке аз ин вазифаҳо метавон ҳаллу фасли кроссвордро овард, ба шарте ки як қисми калимаҳо дар як хонанда, қисми дигар дар дигараш бошад. Онҳо бо навбат аз ҳамдигар хоҳиш мекунанд, ки калимаеро, ки дар кроссвордашон нест, то пурра ҳал нашавад, шарҳ диҳанд.

Усулҳои зеринро низ васеъ истифода бурдан мумкин аст. Масалан, сохтани пайдарпайи ҳикоя аз порчаҳои он, ки дар кортҳо байни донишҷӯён тақсим карда мешавад, усулҳои тахминӣ дар бораи он, ки ашё дар куҷо пинҳон аст ё баранда чиро дар назар дорад, рейтинг, яъне, ҷойгиркунии ашё ё мафҳумҳо аз рӯи принсипи аҳамият, интиқоли иттилоот (аз матн ба тасвири визуалӣ ва аз тасвири визуалӣ ба матн), супоришҳо барои мукотиба, супоришҳо дар пешгӯии маъноӣ ва ғ. Донишҷӯён нақшҳои иҷтимоиро муайян мекунанд, дар мавзӯъҳои гуногун муколама мегузаронанд, умуман суханронии шифоҳӣ ва клишеҳои нутқии тамоюли иҷтимоию фарҳангиро машқ мекунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки дар тафаккур эҷодкорӣ нишон дода, ба ташаккули салоҳияти ҷубронкунанда мусоидат намояд.

Дуюм, мафҳуми салоҳиятнокии касбии омӯзгори забони хориҷӣ метавонад салоҳияти иттилоотӣ-педагогиро дар бар гирад, ки қобилияти истифодаи технологияҳои муосири иттилоотиро дар бар мегирад. Бояд гуфт, ки инхо на танхо воситахои техникӣ, балки шаклу усулхои нави таълим, муносибати нав ба процесси таълим мебошанд. Мафҳуми «технологияи иттилоотӣ» аз қабили технологияи бозӣ, муносибати маҷмӯӣ ба омӯзиш, истифодаи барномаҳои чандрасонаӣ ва китобҳои дарсӣ, захираҳои интернетӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Сеюм, салоҳияти тарбиявию маърифатӣ, ки ташаккули маҳорат дар фаъолияти таълимӣ, қобилияти таҳлили фаъолияти худ мебошад. Маҳорати системасозӣ, масалан, бо роҳи тартиб додани схемаҳои истинод, алгоритмҳои фаъолият (алгоритми тарҷумаи сухани мустақим ба нутқи бавосита) ташаккул меёбад. Барои ташаккули ин салоҳият худидоракунӣ ва назорати байниҳамдигарӣ дар синф фаъолона истифода мешавад.

Салоҳиятҳои асосии касбии дар боло зикршуда мақоми муаллими забони хориҷиро таъмин мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Введенский, В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога [Текст] / В.Н. Введенский. // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 14-15.

2. Днепров, Э.Д. Федеральный компонент государственного образовательного стандарта среднего (полного) общего образования по иностранным языкам [Текст] / Э.Д. Днепров, А.Г. Аркадьев. – М.: Дрофа, 2007. – 144 с.

3. Есина, Л.С. Работа над проектом при обучении деловому английскому языку / Современные теории и методики обучения иностранным языкам [Текст] / Л.С. Есина. – М.: Экзамен, 2004. – С. 258-261.

4. Зеер, Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход [Текст] / Э.Ф. Зеер. // Образование и наука. – 2004. – № 3 – С. 27.

5. Мильруд, Р.П. Компетентность в изучении языка [Текст] / Р.П. Мильруд. // Иностранный язык в школе. – 2004. – № 7. – С. 30-36.

6. Назаров, Р. С. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам / Р. С. Назаров, Х. А. Эвазов, Ф. Нурулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2 (16). – С. 16-22.

7. Vvedensky,B.N.Modeling professional competence of the teacher
[Text] / V.N. Vvedensky. //Pedagogy. – 2003. – № 10. – C. 14-15.

8. Dneprov,E.D.Federal component of the state educational standard of secondary education in foreign languages [Text] / E.D.Federal, A.G. Arkadiev.-M.: Drop, 2007.-144p.

9. Yesin,L.S.Work on the project when teaching business English/ Modern theories and methods of training in foreign languages [Text] / L.S. Eustin.-m.:Exam, 2004.-s.-258-261.

10. Zeer,E.F.Modernization of vocational education: Competence approach [Text] /E.F.Zeer.// Education and science.-2004. – № 3 – 27p.

11. Milrud, R.P.Competence in learning language [Text] /comm. Milrud. /Foreign language at school.-2004. – № 7. – 30-36p.

ХУСУСИЯТҲО, АРЗИШҲО ВА ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ФАРҲАНГИ МУОСИРИ АВРУПОӢ

МУРОДОВА Шахло Сангимуродовна *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *murodova_1983@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)93 558 70 71; 372 24 13 83*

ҚУРБОНОВА Ҷамолбӣ Азизовна *– омӯзгори кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *Jamolbi1974@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)93 119 14 88*

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳо ва тамоюлҳои асосии фарҳанги Аврупо баррасӣ карда шудаанд. Муаллиф ба он бо назардошти робитаи фарҳанги муосир ва фарҳанги қадим ва бо дигар давраҳои таърихӣ ба он баҳо медиҳад. Дар мақола ба арзишҳои муҳими аврупоӣ: озодӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон, таҳаммулпазирӣ таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Якчанд самтҳои асосии рушди фарҳанги муосири Аврупо муайян карда шудаанд: пурзӯр намудани нақши ҷомеаҳои маҳаллӣ, ҳамгироӣ ва стандартҳо, ҷорӣ кардани технология, дастгирии мероси фарҳангӣ.

Маълумот дар бораи барномаҳои ҷорӣ оид ба дастгирии мероси фарҳангӣ дар Иттиҳоди Аврупо, маълумоти ҷорӣ аз пурсишҳо ва тадқиқоти афкори ҷамъиятӣ оид ба масъалаҳои фарҳангӣ пешниҳод карда мешавад. Натиҷаи мақола инчунин тавсифи мушкилоте буд, ки фарҳанги аврупоӣ рӯ ба рӯ мешавад: муҳоҷират, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, технократӣ ва экологӣ.

Вожаҳои калидӣ: *Аврупо, фарҳанг, фарҳанги қадим, арзишҳои аврупоӣ, таҳаммулпазирӣ, мероси фарҳангӣ, чолишҳо, “Европа Ностра”, зиёдафарҳангшиносӣ, миёнафарҳангшиносӣ, бисёрфарҳангӣ.*

ОСОБЕННОСТИ, ЦЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЕВРОПЕЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ

МУРОДОВА Шахло Сангимуродовна *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *murodova_1983@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)93 558 70 71; 372 24 13 83*

КУРБОНОВА Джамолби Азизовна *– преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *Jamolbi1974@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992)93 119 14 88*

В статье рассмотрены основные характеристики и тенденции европейской культуры. Автор оценивает её в исторической ретроспективе, рассматривая связь современной культуры с античной, а также с другими историческими периодами. В работе уделено внимание значимым европейским ценностям: свободе, защите прав человека, толерантности. Выделены несколько ключевых направлений развития современной европейской культуры: усиление роли локальных сообществ, интеграция и универсализация норм и стандартов, внедрение технологий, поддержка культурного наследия.

Представлена информация о действующих программах поддержки культурного наследия в Европейском союзе, актуальные данные опросов и исследований общественного мнения по вопросам культуры. Итогом статьи стала также характеристика вызовов, стоящих перед европейской культурой: миграционные, социокультурные, технократические и экологические.

Ключевые слова: *Европа, культура, античная культура, европейские ценности, толерантность, культурное наследие, вызовы, «Европа Ностра».*

FEATURES, VALUES AND DEVELOPMENT TRENDS OF MODERN EUROPEAN CULTURE

***MURODOVA Shakhlo Sangimurodovna** – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the University Department of Pedagogy, Tajik State Pedagogical University Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** murodova_1983@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 558 70 71; 372 24 13 83*

***KURBONOVA Jamolbi Azizovna** – teacher of the Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** Jamolbi1974@mail.ru, **phone:** (+992) 93 119 14 88*

The article examines the main characteristics and trends of European culture. The author evaluates it in historical retrospect, considering the connection between modern culture and ancient culture, as well as with other historical periods. The work pays attention to significant European values: freedom, protection of human rights, tolerance. Several key directions for the development of modern European culture have been identified: strengthening the role of local communities, integration and universalization of norms and standards, introduction of technology, support of cultural heritage.

Information is provided on current programs to support cultural heritage in the European Union, current data from surveys and public opinion research on cultural issues. The result of the article was also a description of the challenges facing European culture: migration, sociocultural, technocratic and environmental. Europe is a region of uniquely diverse culture.

Key words: *Europe, culture, ancient culture, European values, tolerance, cultural heritage, challenges, "Europe Nostra".*

Аврупо як минтақаи фарҳанги беназир ва гуногун аст. Сарфи назар аз он, ки ҳар як кишвари аврупоӣ дорои хусусиятҳои хос аст, дар он ҷузъҳои табиати умумӣ мавҷуданд. Шарҳ додан зарур аст, ки мафҳуми фарҳанг маҷмӯи чунин унсурҳо ба монанди дониш, ҳунар, қонунҳо ва расму оинҳои шахсро ҳамчун узви ҷомеа дар бар мегирад.

Мақсади асосии фарҳанг ташаккули системаи раҳнамо барои фард, халқ, миллат, тамаддун мебошад, ки ба шахс имкон медиҳад, ки мавқеи худро дар ҷаҳон муайян созад ва худро ба як ҷомеаи муайян муаррифӣ намояд. Дар тӯли чанд қарни охир ҷаҳон ва фарҳанги тамаддуни башарӣ аврупомарказӣ буд. Бо тамоми аҳамияти саҳми фарҳангии халқҳои Шарқ, Осиё ва Амрико фаҳмида мешуд, ки маҳз Аврупо ба сатҳи пешрафт расида, имкон дод, ки қалъаи санъат, намунаи арзишҳои демократӣ ва либералӣ, пешравии техника, инчунин принципхои ташкили чамъиятӣ коркард шаванд.

Маданияти муосири аврупоӣ, ки дар бозгашти таърихӣ дар аксари кишварҳои боқимондаи ҷаҳон паҳн шудааст, ба принсипҳое асос ёфтааст, ки дар замонҳои қадим ташаккул ёфта буданд. Маданияти Юнони кадим чунон мураккаб, амиқ ва то андозае мукаммал буд, ки асоси соҳаҳои умумибашарии санъат ва илм гардид. Файласуфи шуравӣ М. Мамардашвили гуфтааст, ки «Тамоми тамаддуни муосир танхо шарҳи Афлотун аст».

Фарҳанги аврупоӣ на танҳо арзишҳои ахлоқию сиёсӣ, балки наққошӣ, ҳайкалтарошӣ ва дигар навъҳои санъат аст, ки пояҳои он дар Юнон ва Рум гузошта шудаанд. Пас аз гузаштани асрҳои тираи миёна маданияти аврупоӣ дубора эҳё шуд ва ба олами санъат устодони барҷаста, ба монанди Леонардо да Винчи, Микеланджело ва дигаронро дод. Баъд давраи асри нав оғоз ёфт, ки дар он жанрҳо ва услубҳои нави санъат ба вуҷуд омаданд: классикӣ, барокко, рококо, импрессионизм. Фарҳанги аврупоӣ ниҳоят намуди муосири худро вақте ки дар асри 20 жанрҳои дигар ба монанди модерн, сюрреализм, кубизм пайдо шуданд, муайян кард.

Фарҳанг ва тамаддуни аврупоӣ сарнавишти гуногунро пешгӯӣ кардааст. Баъзе мутафаккирон, аз ҷумла файласуфи немис О. Шпенглер дар асари худ «Таназзули Аврупо» марги худро тахмин зада буд. Ӯ дар бораи тамаддун ҳамчун марҳилаи охирини рушди фарҳанг сухан ронда, марги Ғарбро мисоли бухрони фарҳанг номид.

С. Хантингтон ҷанги тамаддунҳоро пешгӯӣ карда буд. Ӯ дар «Бархурди тамаддунҳо» муборизаи байни Ғарб ва Шарқро дар баробари он, ки дин дар маркази конфронтатсия қарор гирифтааст, нишон дод. Вақте ки динҳо бархӯрд мекунанд, созиш ғайриимкон аст, бинобар ин, низоъи тамаддунӣ ногузир аст. Ба ақидаи ӯ тамаддун «як навъ шахсияти фарҳангӣ», густурдаи ҳувияти фарҳангии инсон аст. Худшиносии фарҳангии одамон метавонад тағйир ёбад ва дар натиҷа таркиб ва ҳудуди тамаддуни муайян тавлид ёбад.

Ҳамаи ин дар таърих, забон, фарҳанг, анъана ва дин аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Азбаски алоқаи байни одамон дар ҷаҳон тавсеа меёбад, таъсири мутақобилаи тамаддунҳо, дарки тафовути байни онҳо ва ба вуҷуд овардани умумият дар ҳар яки онҳо шиддат мегирад [4, 201]. Биёед ба системаи арзишҳои аврупоӣ муроҷиат кунем. Дар инкишофи худ вай якчанд марҳилаҳои таърихиро паси сар кардааст: юнонию румӣ, асрҳои миёна, ренессанс, равшанфикрӣ, тасдиқи ниҳоии либерализм, давраи байни ҷангҳои якум ва дуюми ҷаҳон ва ниҳоят, марҳалаи таъсиси Иттиҳоди Аврупо.

Ҳар як марҳила ба он чизе, ки ҳоло метавон онро арзишҳои аврупоӣ номид, саҳм гузоштааст, яъне муносибати муайян ба шахс ва нақши ӯ дар ҷомеа. Аврупо, аз ҷумла арзишҳо ва фарҳанги он, аксар вақт яке аз марказҳои асосии эҳтиром ба ҳуқуқи инсон, демократия ва либерализм маҳсуб мешавад, ки дар он шахс ва озодиҳои ӯ аз ҳама чиз болотаранд. Асоси анъанавии арзишҳои аврупоӣ мероси давраи юнониву румӣ мебошад, ки шуури шаҳрвандӣ, озодии сухан ва ҷамъомадҳоро дар бар мегирад. Дар раванди рушди таърихӣ ин низоми арзишҳо дар озодӣ ва баробарии ҳамаи одамон дар назди қонун, кафолати ҳуқуқу озодиҳо таҷассум ёфт.

Ташаккули ин принсипҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба аҳамияти шаҳрванди озод, ки ҳуқуқи табдил додани воқеияти атрофро дорад, асос ёфтааст [5]. Дар фарҳанги муосири аврупоӣ арзиши асосӣ як шахс боқӣ мемонад, имконияти ошкор кардани неруи эҷодӣ ва зеҳнии ӯ, дар якҷоягӣ бо ҳадди аксар қонеъ кардани тамоми ниёзҳои ӯ.

Дар айни замон, тасвири арзишҳои аврупоӣ ҳамчун универсалӣ ва ҳатто идеалӣ васеъ паҳн шудааст. Ба онҳо ҳуқуқу озодиҳои гуногуни демократӣ дохил мешаванд, ки дар натиҷаи чунин воқеаҳо, монанди револютсияи буржуазии Англия, Револютсияи Кабири Франсия ва ғайра дар илмҳои гуманитарии Аврупо ташаккул ёфтаанд. Арзишҳои озодии шахс, индивидуализм, ҳифзи ҳуқуқи инсон, озодиҳои шаҳрвандон, таҳаммулпазирии динӣ, озодии баён дар саросари ҷаҳон паҳн шудааст.

Дар баробари ақидаҳои либералӣ таҳаммулпазирӣ дар Аврупо - муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба ҳама одамон нақши муҳим дорад. Дар робита ба интихоби дин, тарзи зиндагӣ, шарик, он барои фарҳанги Аврупо дар маҷмӯъ хос аст. Дар бораи тамоюлҳои муосири фарҳанги Аврупо сухан ронда, метавон мушоҳида кард, ки давлатҳои аврупоӣ дар ҳифзи он фаъолона ширкат меварзанд: фестивалҳо, намоишгоҳҳо, конфронсҳо баргузор мешаванд, ки ба шарофати онҳо ғанисозии фарҳангии худи миллатҳо, интиқоли арзишҳои фарҳангӣ берун аз фарҳанги онҳо сурат мегирад. Самтҳои асосии фарҳанги аврупоии имрӯзаро ҷудо кардан лозим аст.

Аввал, глобализатсия, яъне равандҳои ҳамзамон ҷаҳонишавӣ ва маҳаллисозии фарҳанг, яъне таъсири мутақобилаи таъсири глобалӣ ва маҳаллӣ ба тамоми системаҳо ва бахусус ба фарҳанг мебошад. Ин тамоюлро метавон ҳамчун хоҳиши ҳар як фарҳанг барои амалӣ кардани “тахассус”-и худ дар ҷаҳони бисёрфарҳангӣ муайян кард. Аз як тараф, мо тамоми зуҳуроти маданияти оммавиро дар Аврупо мебинем ва ҷаҳонишавӣ боиси он гардид, ки маданият характери байналмилалӣ пайдо карда, ба равандҳои динамикии муоширати фарҳангӣ асос ёфтааст. Аз тарафи дигар, фарҳанги маҳаллӣ аҳамияти махсус дорад. Тақвияти нақши ҷомеаҳои маҳаллӣ ва нигоҳ доштани ҳувияти фарҳангҳои намояндагони Аврупои сермиллат вазифаи аввалиндараҷа шуда истодааст [6]. Сониян, ҳамгироӣ, аз байн бурдани марзҳо, меъёрҳои универсалӣ ва стандартҳои фарҳанги аврупоӣ мебошад. Пас аз таъсиси Иттиҳоди Аврупо фазои ягонаи иттилоотӣ пайдо шуд, ки ҳамчун робитаҳои мустақими байни ҳамаи субъектҳо амал доранд.

Интегратсияи аврупоӣ боиси дарк ва нигоҳ доштани фарҳанги умумии аврупоӣ ва роҳи ягонаи рушди аврупоӣ гардид. Тадқиқотҳои аврупоӣ дар солҳои охир дар баҳсҳо дар бораи гуногунии фарҳангӣ ба истилоҳи “зиёдафарҳангшиносӣ” такя кардаанд. Ҳоло бештари

олимон ба мафҳуми “миёнафарҳангшиносӣ” майл мекунанд. Ин модел дар посух ба танқиди либералии назарияи “бисёрфарҳангӣ” ба вуҷуд омадааст.

Агар принсипи асосии он аз ҷудошавии фарҳангҳо ва ҳифзи ҳувияти фарҳангӣ бошад, пас байнифарҳангсозӣ имкони омезиши фарҳангҳоро дар назар дорад. Дар заминаи сиёсати фарҳангӣ, байнифарҳангӣ дастгирии маҳаллаҳо ва фарогирии иҷтимоӣ, идоракунии муҳити ҷамъиятӣ ва рушди соҳаҳои созандаро дар бар мегирад. Ҷойҳои ҷамъиятӣ ва чорабиниҳо бояд ба муколамаи фарҳангҳо мусоидат кунанд [7, 13].

Дар айни замон Иттиҳоди Аврупо доираи васеи фаъолиятҳоро дар соҳаи фарҳанг амалӣ мекунад: таҳкими ҳисси мансубият ба ҷомеаи Аврупо, осон кардани дастрасӣ ба фарҳанг, пешбурди гуногунии фарҳангӣ ва забонӣ, паҳн кардани фарҳанги Аврупо дар ҷаҳон. Сеюм, қобилияти истеҳсолӣ. Фарҳанг имрӯз аз ҷанбаҳои инноватсионии рушди ҷомеа ҷудонашаванда аст. Технологияҳои IT дар якҷоягӣ бо эҷодкорӣ ба хусусияти муҳимтарини фазои фарҳангии Аврупо табдил меёбанд. Комьёбиҳои технологӣ дар музейҳо, архивҳо, китобхонаҳо, инчунин дар меъморӣ, кино ва телевизион истифода мешаванд.

Технологияҳои муосир фарҳангро дастрастар мегардонанд: рақамикунонии расмҳо, китобҳо, саёҳатҳои виртуалии осорхонаҳо, маълумотҳои кушод дастрасиро ба объектҳои фарҳангӣ ба аудиторияи васеътар фароҳам меоранд. Дар бисёре аз осорхонаҳои аврупоӣ таҷрибаи экскурсияҳои мултимедиявӣ ва инчунин имконоти шабакаҳои иҷтимоӣ ба таври васеъ татбиқ карда мешавад. Дар бораи инфрасохтори технологӣ сухан ронда, тамоюли табдил додани биноҳои истеҳсолии собиқ ба ҷойҳои назарраси ҷамъиятӣ ва иншооти фарҳангиро қайд кардан лозим аст. Лоиҳаҳои муосири таҷдиди минтақаҳои саноатӣ вазифаҳои эҷодӣ ва фароғатиро бомуваффақият ба ҳам мепайвандад: корхонаҳои партофташуда ба марказҳои фарҳангӣ ва майдонҳо табдил меёбанд [8, 348].

Чорум, тамоюли дастгирии мероси фарҳангии Аврупо. Дар тӯли даҳсолаҳои охир ин мавзӯъ хеле муҳим шудааст. Ташкилоти Europa Nostra дар Аврупо - як федератсияи умумиаврупоӣ фаъолият мекунад, ки барои пешбурд ва ҳифзи мероси фарҳангии Аврупо таъсис ёфтааст. Он аз 250 ташкилоти ғайритиҷоратӣ иборат аст, ки дар 45 кишвари Аврупо фаъолият мекунанд. Дар доираи кори онҳо аз соли 2002 Ҷоизаи Иттиҳоди Аврупо оид ба мероси фарҳангӣ (Ҷоизаи Europa Nostra) дода мешавад, ки бо кӯмаки он намунаҳои беҳтарини фаъолият оид ба ҳифзи мероси фарҳангӣ – менеҷмент, тадқиқот, таълим ва алоқа дар ин соҳа.

Ҳамин тариқ, ассотсиатсия барои ҷалби таваҷҷуҳи фаъоли ҷомеа ба масъалаҳои фарҳангӣ даъват шудааст ва ҳадафи он ба эътирофи ҷомеаи мероси фарҳангӣ ҳамчун манбаи стратегии ҷомеа ва иқтисоди Аврупо мебошад. Ҷоиза дар яке аз чаҳор бахш дода мешавад: ҳифзи мероси фарҳангӣ (дастовардҳои назаррас дар ҳифз, такмил ва мутобиқсозии мерос ба воқеияти муосир);

тадқиқот (лоиҳаҳои тадқиқотие, ки ба натиҷаҳои назаррас дар ҳифз ва такмили мероси фарҳангии Аврупо оварда мерасонанд); хизмати содиқона ба шахсони алоҳида ё ташкилотҳо (иштироки шахсони алоҳида, яъне ташкилотҳо қайд карда мешавад, ки саҳми онҳо дар рушди мероси фарҳангии Аврупо дар тӯли муддати тӯлонӣ аз ҷониби аъзоёни ассотсиатсия баҳои баланд дода шудааст); маориф, дастгирии иттилоотӣ (ташаббусҳои барҷастаи марбут ба таълим ва огоҳӣ дар соҳаи мероси моддӣ ва (ё) ғайримоддии фарҳангӣ, саҳм ба рушди устувори муҳити зист).

Дар тӯли мавҷудияти федератсия созмонҳо ва шахсони алоҳида аз 39 кишвар барои дарёфти ҷоиза дар маҷмӯъ 2883 дархост пешниҳод кардаанд. Испания дар рейтинги шумораи дархостҳо аз давлат - 516 лоиҳа дар ҷои аввал, Италия - 296, Британияи Кабир - 289 [9].

Соли 2018 дар Иттиҳодияи Аврупо расман Соли мероси фарҳангӣ эълон шудааст. Рӯзҳои 18-24 июни соли 2018 таҳти шиори “Мубодилаи мерос – мубодилаи арзишҳо” дар Берлин Саммити мероси фарҳангии Аврупо баргузор гардид, ки яке аз чорабиниҳои муҳими оммавӣ дар доираи соли мероси фарҳангӣ эътироф шудааст.

Инчунин дар соли 2018 дар саросари Аврупо як қатор чорабиниҳо гузаронида мешаванд, то мардум ба анъанаҳои фарҳангӣ наздик шаванд [10]. Аврупо макони бисёре аз сайтҳои мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО мебошад. Итолиё, Испания, Фаронса, Олмон дар садри феҳристи кишварҳое қарор доранд, ки шумораи онҳо бештар аст. Инсон аксар вақт ба чунин падидаҳои фарҳангиву таърихӣ таъсири манфӣ мерасонад. Рӯйхати объектҳои зери хатар аз ҳисоби фаъолияти хоҷагидорӣ ва иқтисодӣ, инчунин вазъи экологӣ пайваста васеъ мешавад.

Дар соли 2016 масъалаи аз рӯйхат хориҷ кардани шаҳри Вена ба далели нақзи муқаррароти баландӣ ба миён омад, ки ҳоло барои бисёре аз шаҳрҳои дорои маркази таърихӣ мушкили маъмулист.

Аврупо саъй дорад, ки объектҳои мероси фарҳангиро маъмул гардонад, дастрасии васеъ фароҳам оварад, мутахассисонро дар ин соҳа омӯзонад, усулҳои ҳифз ва барқарорсозӣ, ҳамоҳангсозии кӯшишҳои давлатҳо ва субъектҳои хусусӣ. Соли 2017 тадқиқот гузаронида шуд, ки дар асоси пурсиши аҳолӣ оид ба мероси фарҳангӣ – «Евробарометр барои мероси фарҳангӣ» асос ёфтааст.

Тибқи натиҷаҳои он, 73% пурсидашудагон дар наздикии объектҳои мероси фарҳангӣ зиндагӣ мекунанд, 51 нафар - мунтазам ба онҳо ташриф меоранд, 68 - ҳузури худро дар ҷойҳои истироҳатӣ сабаби муҳими сафар медонанд, 68 - мехоҳанд дар бораи мероси фарҳангӣ маълумоти бештар гиранд, 84% - фарҳангӣ мероси шахсан барои худ ва умуман ҷомеа муҳим буда, дар мактабҳо таълими фанни дахлдорро зарур мешуморанд [11].

Дар ҷамъбаст бояд гуфт, ки имрӯз фарҳанги аврупоӣ ва арзишҳои он муҳимтарин дастоварди башарият боқӣ мондааст, ки бояд ҳифз ва рушд кард. Дар Европа таҷрибаи бузурги хамкории тамаддунхо чамъ карда шудааст ва бояд доираи онро боз хам васеъ намояд.

Фарҳанги аврупоӣ бо мушкилоти зерин рӯбарӯ аст: - бӯҳрони муҳоҷират ва демографӣ ва дар натиҷа нигоҳ доштани фарҳанги мозаикии Аврупо ва муколамаи фарҳангҳо;

- ✓зарурати нигахдории самараи маърифат бар хилофи бесарусомонии фарҳанги истеъмолии чахонӣ;
- ✓тарғиби идеалҳои гуманизм ва антропомарказии насронӣ дар чаҳорчӯби аломатҳои ахлоқии башарият;
- ✓нигоҳ доштани мақсади анъанавии фарҳанг ва усулҳои муаррифии он ҳангоми истифодаи технологияҳои нав;
- ✓мутобиқ шудан ба шароити экологии замони мо ва ташаккули фарҳанги экологӣ;
- ✓таҳдидҳое, ки ба объектҳои мероси фарҳангии Аврупо дучор меоянд.

Ба ғайр аз ин чолишҳои дохилиаврупоӣ, проблемаи пешбурди фарҳанги аврупоӣ берун аз ҳудуди ИА мавҷуд аст. Ғарбшавӣ ҳамчун як шакли воридшавӣ ба фарҳанги ғарбӣ раванди табиист, ки дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ аст. Муколамаи фарҳангу тамаддунҳо, на бархӯрди онҳо, рушди мусбати ҷомеаро таъмин намуда, дар шароити муосир асоси муносибатҳои байналмиллалӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бенхабиб, С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / пер. с англ. под ред. В.И. Иноземцева. / С.Бенхабиб - М., 2003. – 289 с.
2. Мамардашвили, М. Сознание и цивилизация. СПб., 2014.
3. Волкова, П.Д. Мост через бездну. / П.Д.Волкова - М., 2009.-688с.
4. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций. / С.Хантингтон - М., 2014. – 576с.
5. Большая Европа: идеи, реальность, перспективы / под ред. Ал.А. Громыко, В.П. Федорова. М., 2014. – 704 с.
6. Habibul, H. Glocalization as globalization: evolution of a sociological concept // Bangladesh e-Journal of sociology. 2004.
Vol. 1, no. 2. P. 1–9.
7. Европейская культура: XXI век / под ред. Е.В. Водопьяновой. М.; СПб., 2013. – 480 с.
8. Никишин, Н.А., Лебедев, А.В. Информационный менеджмент как технология музейной деятельности // Музей будущего: информационный менеджмент. М., 2001.
9. Europa Nostra Awards [Электронный ресурс] // Europa Nostra. 2018. URL: http://www.europanostra.org/ourwork/awards/europa-nostra-awards (дата обращения: 02.09.2018).
10. The European Year of Cultural Heritage 2018 [Электронный ресурс] // European Union. 2018. URL: https://europa.eu/cultural-heritage/about (дата обращения: 02.09.2018).
11. Special Eurobarometer 466: Cultural Heritage [Электронный ресурс] // EU Open Data Portal. 2017.
12. July. URL: https://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2150_88_1_466_ENG (дата обращения: 02.09.2018).

ХУДОМӮЗӢ ВА ХУДТАРБИЯТИИ ШАХСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ХУДТАКМИЛЁБИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРИ ОЯНДА

НАИМОВ Қиёмидин Тугайевич *– омӯзгори калони Коллеҷи омӯзгории шаҳри Ҳисор, ш. Ҳисор, к. К. Хуҷандӣ, 2,* ***тел.:*** *(+992) 90 700 78 87*

Дар мақола баъзе равишҳои муайян кардани моҳияти худомӯзии касбӣ-эҷодии омӯзгор ва худтарбиякунӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки дар ҷараёни озмоишҳои таҷрибавӣ раванди худомӯзӣ ва худтарбияи шахсии донишҷӯён ва ташкили мураттабу муназзами он ба принсипи мувофиқати мавзуну табиийи машғулиятҳои академӣ ва кори мустақилонаи донишҷӯён берун аз дарс такя мекард. Мундариҷаи назария онро дар назар дорад, ки худомӯзӣ ба омӯзгор дар ҷараёни педагогӣ пайдо намудани самти дурусту пойдор кӯмак мекунад.

Хулоса шудааст, ки мавқеи фаъоли омӯзгор нисбат ба шахсияти худ, худомӯзии касбӣ-эҷодии омӯзгор ва худтарбиякунӣ - омили муҳимтарини сафарбаркунанда ва барои рушди устувори худтакмилдиҳии босубот маҳсуб меёбад.

Вожаҳои калидӣ: *худомӯзии касбӣ-эҷодии омӯзгор, худтарбиякунӣ, худтакмилдиҳӣ, муошрати педагогӣ, салоҳиятнокии касбӣ, дониши касбӣ, қобилият, омузгор, донишҷӯ, маҳорат, малака.*

САМООБРАЗОВАНИЕ И САМОВОСПИТАНИЕ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

НАИМОВ Киёмидин Тугаевич *– старший преподаватель Педагогического колледжа г. Гиссара. г. Гиссар, ул.К.Худжанди, 2,* ***тел.:*** *(+992) 90 700 78 87*

В статье рассматриваются некоторые подходы к определению сущности профессионально-творческого самообразования и самовоспитание педагога. Отмечается, что в ходе экспериментальных испытаний происходит процесс самообразования и личностного самовоспитания студентов и его развитие. упорядоченная и системная организация основывается на принципе тематической и естественной совместимости учебной деятельности и опирается на самостоятельную работу студентов вне занятий. Содержание теории предполагает, что самообразование помогает учителю найти правильное и устойчивое направление педагогического процесса.

Сделан вывод, что активная позиция педагога по отношению к своей личности, самообразование и самовоспитание является важнейшим фактором мобилизации и устойчивого самосовершенствование.

Ключевые слова: *профессионально-творческая самообразование, самовоспитание,* *самосовершенствование, педагогическое общение, профессиональная компетентность, профессиональные знания, способности, педагог, ученик, умение, умение.*

SELF-EDUCATION AND SELF-EDUCATION AS A FACTOR IN THE PROFESSIONAL SELF-IMPROVEMENT OF A FUTURE TEACHER

NAIMOV Kiyomidin Tugaevich *– senior teacher at the Pedagogical College of Gissar, Gissar, K. Khujandi street 2,* ***phone:*** *(+992) 90 700 78 87*

The article discusses some approaches to determining the essence of professional and creative self-education and teacher self-education. It is noted that during the experimental tests the process of self-education and personal self-education of students and its development occurs. ordered and systematic organization is based on the principle of thematic and natural compatibility of educational activities and relies on the independent work of students outside of class. The content of the theory assumes that self-education helps the teacher find the correct and sustainable direction of the pedagogical process.

It is concluded that the active position of the teacher in relation to his personality, self-education and self-education is the most important factor in mobilization and sustainable self-improvement.

Key words: *professional and creative self-education, self-education, self-improvement, pedagogical communication, professional competence, professional knowledge, abilities, teacher, student, ability, ability.*

Касби омӯзгорӣ аз мутахассиси соҳа ҳамеша ба такмили маънавӣ ва баланд намудани дараҷоти маҳорати касбиро тақозо мекунад, ки ин ҷанба фаъолияти бонизому марҳиланокро дар назар дорад. Ҳама гуна касбу ихтисос дар назди инсоне, ки ба он пеша рӯй меорад, талаботу меъёрҳои муайян ва баъзан махсусро мегузорад.

Дар ҷараёни озмоишҳои мо раванди худомӯзӣ ва худтарбиятии шахсии донишҷӯён ва ташкили мураттабу муназзами он ба принсипи мувофиқати мавзуну табиӣ машғулиятҳои академӣ ва кори мустақилонаи донишҷӯён берун аз дарс такя мекард. Низоми мазкур якчанд ҳадафҳои ташкил намудани фаъолияти таълимии донишҷӯёнро дар назар дорад, яъне а) азхудкунии таҷрибаи ташкил ва татбиқи худомӯзӣ; б) азхудкунии таҷрибаи фаъолият дар самти тарбияи шахсӣ ва ғ.) инкишофи шуурнокии шахсии донишҷӯён.

Дар ҳар кадоме аз самтҳои зикршудаи кори таълимӣ мо се қисмати асосиро ҷудо кардем: омодагии назариявӣ, қисми амалӣ, омодагии равонӣ барои амалӣ намудани худтакмилдиҳии касбии донишҷӯён.

Самти аввал бо ташкили фаъолияти худомӯзии омӯзгорони оянда робита дорад. Худомӯзӣ, мустақилона андӯхтани донишҳои нав – заминаи рушди омӯзгор ҳамчун мутахассис маҳсуб мешавад. Қисмати назариявии омодагӣ аз масъалаҳои зерин иборат аст: 1) нақши худомӯзӣ дар такмили касбии омӯзгор; 2) самтҳои калидии кори омӯзгор нисбати худомӯзӣ; 3) фарҳанги корбарии китоб.

Мундариҷаи назария онро дар назар дорад, ки худомӯзӣ ба омӯзгор дар ҷараёни педагогӣ пайдо намудани самти дурусту пойдор кӯмак мекунад. Мундариҷаи мушаххаси кори худомӯзии омӯзгор аз ҷониби худи ӯ, мустақилона, бе дахолати дигарон, бо назардошти имконияту тавоноии ӯ, собиқаи мавҷуда, шавқмандӣ, сатҳи омодагии бадастовардашуда ва ғ. муайян карда мешавад.

Самтҳои асосии кори худомӯзии омӯзгор: якум, ғанӣ гардонидани зеҳни худ бо дониши махсус ва равонӣ-педагогие, ки барои ноил шудан ба натиҷаҳои баландтарини таълим ва тарбия заруранд; дуюм, тавсиа ва комил гардонидани донишҳо оиди равоншиносӣ дар маҷмӯъ, аз ҷумла равоншиносии педагогӣ. Таҷрибаи мавҷудбуда нишон медиҳад, ки одатан омӯзгорон дар мураттабсозии тавсифномаи дурусту возеҳи равонӣ-педагогии хонанда душворӣ мекашанд. Ҳатто дар он мавриде, ки омӯзгор дар бораи хонандагон маълумоти кофӣ ва пурра дорад, ӯ на ҳамеша метавонад онро тариқи категорияҳое ифода кунад, ки дигар омӯзгор тавонад дар оянда онҳоро истифода кунад ва ҳангоми ташкили раванди таълиму тарбия истифода намояд.

Паси ин мулоҳизот хулоса кардан мумкин аст, ки ба омӯзгор донишҳои соҳаи равоншиносӣ басо муҳиманд, аз ҷумла:

1) Донистани тавсифоти бештари хислатҳои шахсият, инчунин вежагиҳои ҷараён гирифтани равандҳои психологӣ;

2) Донистани вазифаҳо ва усулҳои тадқиқоту пажуҳишҳои психологӣ, аз ҷумла он тадқиқоту пажуҳишҳое, ки барои омӯхтани шахсияти хонандаи мактаб ва ташхиси инкишофи ӯ таъкид мешаванд;

3) Донистани қонуниятҳои таълиму тарбия. Ба он дониш дар бораи сабабу ангезаҳои фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, қонуниятҳои инкишофи тафаккури хонандагон, идоракунии фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ ва ғ. дохил мешаванд.

Сеюм, омӯзгор бояд бомаром ва доимо донишҳои педагогии худро пурра ва комил гардонад, ки ин барои ба нақша гирифтан ва тағйиру коркард намудани раванди таълим имкон медиҳад ва самарабахшии онро ба дараҷаи баландтар мерасонад. Донишҳои зикршуда методикаи таълими фанҳои махсус, асосҳои умумии педагогика, назарияи тарбия ва аз ҳама муҳим, дидактикаи педагогиро дар бар мегиранд.

Фарҳанги корбарӣ бо маводҳои чопӣ (китоб) шарти зарурии худомӯзии касбии омӯзгор маҳсуб мешавад. Яке аз аломатҳои рушди фарҳанги мазкур малакаи ёфтани маводи зарурӣ дар ҳаҷми калони маводҳои илмӣ мебошад. Сарчашмаи ин гуна маълумот нашрияҳои маълумотӣ-библиографӣ мебошанд, ки дар шӯъбаҳои иттилоотӣ-библиографии китобхонаҳо мавҷуданд. Инчунин сатҳи баланди фарҳангӣ мутолиаи китоб, малакаи кори оқилонаву самтнок бо адабиёту осор низ мавқеи муҳим дорад.

"Луғати истилоҳоти библиографӣ" фарҳанги қироатро ҳамчун "муҷтамеи малакаҳо" дар корбарии китоб муайян мекунад, ки ба он аз ҷумла дохил мешавад:

- интихоби оқилона ва бошуури мавзӯоти қироат;
- малакаи ҷустуҷӯи сарчашмаҳову маъхазҳо дар низоми дастурамалҳо ва феҳрастҳои китобхона;
- қироати бонизом ва пайдарҳам, интихоби кутубу маводҳои мушаххас;
- маҳорати дар китоб бомуваффақият роҳ паймудан бо мақсади азхудкунии куллӣ ва дарки ҷуқури маводҳои мутолиашуда;
- малакаи истифодабарӣ ва дар амалия татбиқ намудаи иттилооти аз сарчашмаҳову маъхазҳо дарёфт ва азхудкардашуда;
- донистани тарзу усулҳое, ки барои мустаҳкам намудани маводи мутолиашуда /иқтибосгирӣ, мухтасар ё муфассал сабт намудан, мураттабсозии феҳрасти шахсии адабиёти мутолиашуда (картотека).

Бо ҳадафи ташаккули фарҳанги қироату мутолиаи донишҷӯён таҳия намудани тартиби зерин мувофиқи матлаб аст:

I. Омодагии равонӣ барои қироату мутолиа. Донишҷӯ қабл аз ба даст гирифтани китоб ё сарчашма бояд ботинан ба қироату мутолиа омода шавад: бартараф кардани хоҳиши китоб нахондан, нобоварӣ ба нерӯи худ, шубҳа дар муваффақияту комёбии кор. Агар донишҷӯ ба худ фармони ботиниро оиди он, ки ӯ метавонад ин корро иҷро кунад, метавонад дар вақти муайяншуда корро иҷро намояд, метавонад дар ин кор ба комёбӣ ноил шавад, ин метавонад дар хониш ба самараи бештар расонад.

II. Банақшагирӣ ва ташкили қироату мутолиа. Донишҷӯ бояд пешакӣ бо китоб ва мақолаҳову таълифоте, ки бояд хонад, шиносоӣ пайдо кунад, онҳоро бодиққат аз назар гузаронад, он муддате ки барои ин кор сарф мешавад, муайян намояд. Азназаргузаронии қаблии китоб метавонад тарзҳои гуногун дошта бошад: шиносоӣ бо тақризи мухтасар, сарлавҳа, муқаддима ё пешгуфтор, аз назар гузаронидани бобу фаслҳои алоҳида, қироати сархатҳо.

III. Кор бо матн. Дар кор бо матн се марҳиларо ҷудо мекунанд: марҳилаи якум – кор то оғози қироат; марҳилаи дуюм – кор ҳангоми қироат; марҳилаи сеюм – кор бо матн пас аз қироат. Марҳилаи якум аз кор бо ном ё сарлавҳа оғоз мешавад. Ҳангоми шиносоӣ бо сарлавҳа донишҷӯ бояд ба худ якчанд савол диҳад. Саволҳои мазкур барои дарки он, ки тавассути матн бояд бо чӣ фаҳмида шавад ва кадоме аз дониши қаблан омӯхташуда ба иттилооти нав марбут аст ва барои дарки матни нав зарур аст. Марҳилаи дуюмро мо метавонем "муколама ё сӯҳбат бо матн" номем. Донишҷӯ метавонад оиди мундариҷаи матн тахмин кунад ва ҳангоми матн тафтиш кунад, ки оё тахминҳои кардааш бо матн мувофиқат мекунанд ё на. Ҳангоми шиносоӣ бо ягон далел ё фарзияи илмӣ донишҷӯ бояд қироатро қатъ кунад, далел ё фарзияи тавсифшударо шарҳ диҳад, баҳо диҳад, бояд розигӣ ё норозигии худро оиди дурустии ин далел ё фарзия баён кунад, роҳҳои ташхису тафтиши он ва натиҷаҳои эҳтимолиро пешниҳод кунад, фарзияҳои худро пешкаш намояд. Чунин раванди қироату мутолиа моҳияти эҷодкоронаро касб мекунад, зеро ин гуна равиш такмили ботиниву зеҳнии доимиро натиҷа медиҳад. Гирифтани иқтибос, тартиб додани нақшаву ҷадвалҳое, ки мундариҷаву моҳияти маводи қироатшударо инъикос мекунанд, хеле муҳим аст. Марҳилаи сеюми кор бо китоб аз кӯшиши ифода намудани фикри асосии матн оғоз мешавад. Ва ниҳоят, донишҷӯ бояд ба худ оиди тамоми матн суолҳо диҳад. Воситаи самарабахши мустаҳкамкунии иттилоот ин навиштани сабтҳо мебошад. Дар раванди худомӯзӣ чунин намудҳои сабтҳо истифода мешаванд:

1. Навиштани фикри асосии асар, ин маъмулан муқаррароти асосӣ (ё маҷмӯи муқаррарот) мебошад, ки мавзӯъ ва ё ғояи матни асарро инъикос мекунанд.

2. Иқтибосҳо, ки барои намудҳои нисбатан мураккаби сабтҳо замина мегарданд: нақшаҳо, сабтҳои муфассал, тезисҳо.

3. Тартиб додани нақшаи маводи мутолиашуда. Нақша – ин низоми донишҳое мебошад, ки маънои асосии ҳар қисми мантиқан хотимаёфтаи асарро инъикос мекунад.

4. Тезисҳо – муқаррароти асосии матн, дар тезисҳо мундариҷаи муқаррароте, ки дар нақша зикр шудаанд, ошкор мешавад.

5. Тартиб додани тақризҳо. Зарурати дар тартибдиҳии тақризҳо дар он маврид ба вуҷуд меояд, ки мундариҷаи асар, ки тақриҳи муаллиф надорад, бояд дар шакли мухтасар оварда шавад.

6. Тартиб додани резюме. Ин сабти кӯтоҳи муқаррароти асосии матн мебошад, аммо он аз тақриз бо пешниҳоди хулосаҳои муаллиф ё хулосаи ҳахси мутолиакарда фарқият дорад.

7. Сабти муфассали маводи мутолиашуда (конспект). Ҳангоми мутолиаи осори илмӣ ва матнҳои мураккаби таълимӣ зарур меояд, ки на танҳо масъалаҳо ва афкори асосии дар матн исботшуда ё шарҳдодашуда, балки худи исботи он сабт шавад. Дар ин маврид конспект навишта мешавад. Навиштани конспект ду шакл дорад: матнӣ ё эҷодкорона. Конспекти дар шакли эҷодкорона навишташуда аз матнӣ бо он фарқ мекунад, ки дар он на танҳо афкори муаллиф, балки муносибати хонанда ба ин афкор дарҷ мешавад.

8. Тақриз, яъне баёни натиҷаҳои таҳлили интиқодии асар ва арзёбии он. Шарти воқеъбинона будани тақриз – зеҳни баланди хонанда дар он соҳаи донишҳое, ки асари тақризшаванда ба он тааллуқ дорад.

9. Ҷамъбаст. Ин таҳлили интиқодии асар / ё якчанд асар, баёни якчанд дидгоҳ нисбати муаммои баррасишаванда, муқоисаи онҳо, ҷамъбаст, хулоса ва арзёбӣ.

10. Тартибдиҳии нақшаҳои сохторӣ-мантиқӣ. Ин амсилаҳои махсуси иттилоот, ки дар бораи сохтор, мафҳумҳои асосӣ, инчунин дар бораи моҳияти робитаи мутақобилаи онҳо тасаввуроти возеҳро медиҳанд.

Қисмати амалии омодагӣ иҷрои супоришҳо ва вазифаҳои эҷодиро аз ҷониби донишҷӯён дар бар мегирифт, ки мо онҳоро ҳамчун супориш ва вазифаҳои методологӣ, назариявӣ, методӣ ва амалӣ тасниф намудем. Вазифаҳо ва супоришҳоро барои татбиқ дар самти якуми фаъолияти таълимӣ баррасӣ менамоем:

1. Муқаррар намудани моҳияти муаммои педагогӣ;
2. Таҳияи асосҳои назариявии муаммои педагогӣ;
3. Муқаррар намудани фарзияи кории ҳалли муаммо;
4. Таҳияи ҳадаф ва вазифаҳои тадқиқот;
5. Ба нақша гирифтани тафтиши озмоишии ягон ғояи педагогӣ;
6. Таҳлили адабиёти илмӣ-педагогӣ оиди муаммои гузошташуда;
7. Пешниҳоди усулҳо ва воситаҳои ташхиси педагогӣ бо мақсади омӯзиши ягон масъалаи амалияи педагогӣ;
8. Омодакунии далелҳо барои ҳимояи нуқтаи назари худ оиди ягон масъалаи баҳсноки методологии муаммои педагогӣ;
9. Омӯзиши таҷрибаи пешқадами иҷтимоӣ-педагогӣ, ки дар адабиёт тавсифи худро ёфтааст ва ғояҳои пешбари онро муайян намудан;
10. Таҳлил ва арзёбии низомҳои муаллифии таълим ва тарбия;
11. Дарёфт намудани адабиёти равоншиносӣ-педагогӣ оиди муаммои мубрами педагогӣ;
12. Муқаррар намудани ҳадафҳои кори мустақилона бо сарчашмаву маъхазҳои мухталиф;
13. Муҳокима намудани равишҳои дар адабиёт тавсифшуда нисбати муаммои педагогӣ, тасдиқи ваҷҳҳои худ бо далелҳо;
14. Таҳлили вазъияти пешниҳодшуда, пешниҳоди роҳи ҳалли аз ҷониби худ таҳияшуда;
15. Интихоб намудани усулҳои мутаносиби таълим бо мақсади азхудкунии ин ё он маводи таълимӣ;
16. Муайян намудани мушкилоту душвориӣ дар фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон ҳангоми азхудкунии мавзӯи мушаххаси таълимӣ;
17. Муқоиса намудани лоиҳаҳои мушаххаси методӣ, ибрози андешаи худ оид ба воридсозии онҳо;
18. Таҳияи вариантҳои мухталифи оғози дарс;
19. Пешниҳоди вазъияти ҳалталаб барои дарс ва роҳҳои босуръат ва ҷоннок кардани фаъолияти маърифатии хонандагон;
20. Таҳияи мундариҷаи кори худомӯзии шахсӣ;
21. Нақшаи ахбори пешниҳодшаванда оиди китоб; тақриз, конспект; хулоса; реферат;
22. Тартиб додани нақшаи сохторӣ-мантиқии маводи таълимӣ.

Самти дуюми фаъолияти таълимӣ бо ташкили раванди тарбияи шахсии маънавии донишҷӯён вобаста аст. Дар машғулиятҳои лексионӣ мо масоили зерини назариявиро мавриди муҳокима қарор додем: 1) шахсияти омӯзгор ҳамчун объекти такмили шахсии касбӣ; 2) маърифати шахсӣ – заминаи зарурии тарбияи шахсӣ; 3) усулҳо ва тарзҳои таъсир ба

шахсияти худ; 4) тарзҳои танзими ҳолати равонии касбӣ; 5) азхудкунии маҳорати педагогӣ чун ҳадафи тарбияи шахсии омӯзгор.

Низоми талаботҳоро нисбати шахсияти омӯзгор аз дидгоҳи он, ки кадом хислатҳои шахсият бояд объекти тарбияи шахсӣ гарданд, баррасӣ менамоем. Барои фаъолияти педагогӣ хислатҳои маънавӣ-педагогии омӯзгор муҳиму ҷиддӣ маҳсуб мешаванд. Дар ин ҷо сухан дар бораи хислатҳои умумии шахсият, дар бораи шавқмандӣ ва талабот, дар бораи эътиқод ва ангезаҳои рафтор, самтҳои шахсият дар маҷмӯъ меравад. Комёбии фаъолияти касбии омӯзгор аз ҳаҷми донишҳои азхудшуда ва малакаҳои кори амалӣ, аз инкишоф ёфтани равандҳои тафаккури эҷодии педагогӣ дар ботини ӯ, соҳаи эҳсосӣ ва ирода вобаста аст. Бинобар ин зеҳн дар маҷмӯъ, хислатҳои эҳсосӣ ва иродавӣ бояд объектҳои худтарбияи педагогӣ гарданд. Худтарбияи зеҳнӣ азхудкунии малакаи таҳлили падидаҳои педагогӣ, ҳалли муаммоҳои педагогӣ, асоснок намудани афкори худ, дар худ инкишоф додани мушоҳидакорӣ, хотира, тахайюлро дар бар мегирад. Худтарбияи ирода, аз як ҷониб, бояд ба ноил шудан ба натиҷаҳои мушаххас дар малакаи идоракунии худ, ба худ ва шогирдон таъсир расонидан равона карда шавад. Аз ҷониби дигар, инкишофи ирода метавонад ба ноил шудан ба комёбӣ дар фаъолияти касбӣ, дар муносибату муомила бо одамон, ба фаъолияти маърифатии шахсӣ равона гардад.

Ҳамин тариқ, дарк намудани хислатҳои барҷаста ва норасоиҳои худ барои такмили додани шахсияти худ, барои худтакмилдиҳии шахсӣ ва касбӣ ангеза шуда метавонад. Натиҷаи тамоми кор ҳисоботи эҷодии донишҷӯён дар бораи таҷрибаомӯзии педагогӣ гардид, ки дар он омӯзгорони оянда мундариҷаи кори таълимӣ-тарбиявии худро дар давраи таҷрибаомӯзӣ ошкор намуданд, дар бораи сатҳи омодагии назариявӣ ва амалӣ хулоса бароварданд, сифати кори мустақилонаро баҳо доданд ва нақшаи такмили малакаву маҳорати касбӣ ва хислатҳои шахсӣ, ки дар кори омӯзгорӣ заруранд, баён карданд.

АДАБИЁТ

1. Брагина, Н.Д. Самосовершенствование человека как философская проблема: Автореф. дис.... канд. философ, наук. - М., 1991. - 16 с.
2. Воронова, Т.А. Формирование у студентов готовности у педагогическому самообразованию в условиях университета: Дис.кандидата педагогических наук. - Л., 1986. - 280 с.
3. Донцов, И.А. Самосовершенствование личности. - Ростов-на-Дону: Изд-во Рост, ун-та, 1974. - 149 с.
4. Кириллов, В.К. и др. Социально-психологические проблемы самосо-вершенствования личности: Учебное пособие. - Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 1994. - 268 с.
5. Ковалев, А.Г. Личность воспитывает себя.- М.: Политиздат, 1983.-256 с.
6. Лутфуллозода, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик.(осори педагогӣ, ҷилди 6).Душанбе.2015.-704с.
7. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н. Кулютина, Г.С. Сухобской. - М.: Педагогика, 1990.- 102 с. (142)
8. Рувинский, Л.И. Самовоспитание личности. - М.: Мысль, 1984. - 140 с.
9. Сериков, Г.Н. Самообразование: Совершенствование подготовки сту- дунтов. - Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1991. - 232 с.
10. Скаткин, М.Н. Совершенствование процесса обучения. - М.: Педагогика, 1971.-208 с.
11. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения: В 6 томах / АПН СССР. - М.: Педагогика, 1988. - Т. I. - С.308.
12. Шарифзода, Ф.,Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. Душанбе:Ирфон.2012.-526с.

ЗАМИНАҲОИ ИҶТИМОӢ-ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ АНЪАНАҲОИ ОИЛАВӢ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН

ШАРИПОВА Малоҳат Сатторовна – *омӯзгори кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121,* ***тел.:*** *(+992) 901 31 29 81*

Дар мақола вазифаҳо ва мазмуни асосии методҳои таҳқиқи масоили урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ дар тарбияи ахлоқии хонандагон таҳлил карда шудааст. Нуқтаи назари

олимон оид ба вазифаҳои оила ва дар ин асос фикру ақидаҳои муаллиф оид ба таъсири урфу одат ва анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули тарбияи ахлоқии хонандагон пешниҳод карда шудааст. Муаллиф боварӣ дорад, ки агар оила анъанаҳои мусбӣ ва пешқадами худро надошта бошад, пас дар бораи ташаккули чунин сифатҳои мусбии ахлоқӣ, ба монандӣ, интизомнокӣ, масъулиятшиносӣ, инсондӯстӣ, коллективизм ҳоҷати сухан гуфтан намемонад. Инчунин дар мақола бӯхрони тарбияи оилавӣ дар замони ҳозира муайян карда шуда, ҳамзамон чораҳои аз он баромадан оварда шудааст.

Дар мақола анъанаи ҳисоботдиҳии тарафайни аъзоёни оила ва навигариҳои оилавӣ оварда шудааст. Ҳисоботи кӯдакон оид ба муваффақиятҳо дар таълим, дар иҷрои корҳои ҷамъиятӣ ва корҳои хона дар назди падару модари худ ва шахсони калонсоли оила аллакай дар бисёр оилаҳо ба ҳукми анъана даромадааст.

Вожаҳои калидӣ: *бӯҳронҳои тарбияи оилавӣ, педагогикаи халқӣ, анъана ва оинҳои оилавӣ.*

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОБЛАСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕМЕЙНЫЕ ТРАДИЦИИ В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

ШАРИПОВА Малохат Сатторовна *– преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121,* ***тел.:*** *(+992) 901 31 29 81*

В статье анализируются задачи и содержание основных методов исследования семейных традиций и обрядов в нравственном воспитании учащихся. Анализированы подходы учёных к функциям семьи и на этой основе сформулированы основные выводы автора о влиянии семейных традиций на совершенствование нравственных качеств личности учащихся. Также в статье раскрываются причины кризисов семейного воспитания на современном этапе и путы выхода из них. Автор уверен, что если семья не имеет свои положительные традиции, тогда формирование у детей таких положительных качества как дисциплинированность, ответственность, гуманность, коллективизм теряет свой смысл.

В статье приводятся традиции взаимного отчёта и обмена новостями членов семьи. Отчёт школьников об успехах в учёбе, в выполнении общественной работы и домашних делах перед своими родителями и старшими членами семьи уже в некоторых семьях вошёл в традиции.

Ключевые слова: *кризисы семейного воспитания, народная педагогика, семейные традиции и обряды.*

SOCIAL AND PEDAGOGICAL AREAS OF USE FAMILY TRADITIONS IN THE MORAL EDUCATION OF STUDENTS

SHARIPOVA Malohat Sattorovna *– teacher of the department of pedagogy and psychology of elementary grades of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992) 901 31 29 81*

The article analyzes the tasks and content of the main methods of studying family traditions and rites in the moral education of younger schoolchildren. The approaches of scientists to the functions of the family are analyzed and on this basis the main conclusions of the author on the influence of family traditions on improving the moral qualities of the personality of younger schoolchildren are formulated. Also, the article reveals the causes of the crises of family education at the present stage and the way out of them. The author is sure that if the family does not have its own positive traditions, then the formation of such positive qualities in children as discipline, responsibility, humanity, collectivism loses its meaning.

It is noted that the natural harmony of family life, constantly introduced by parents, the practice of harmonizing the actions of all members of the family naturally contributes to the development in children of the ability to subordinate their dreams and desires to the needs and interests of the whole family, which is already the first step in the education of responsibility.

The article describes the traditions of mutual reporting and exchange of news of family members. The report of schoolchildren about the successes in studies, in the performance of public work and household chores in front of their parents and senior members of the family has already entered traditions in some families.

Key words: *crises of family education, popular pedagogy, family traditions and rituals.*

Имрӯз бо шарофати истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти васеъ фароҳам омадааст, ки рӯ ба педагикаи миллӣ орем ва ба омӯзиши арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик аз нигоҳи нав назар афканем, яъне ҷанбаҳои мусбии онҳоро таҳқиқу бозкушоӣ намоем. Бо назардошти ин олимони тоҷик дар ин самт таҳқиқотҳои арзишмандро анҷом дода истодаанд ва ин имкон фароҳам овард, ки халқи тоҷик солҳои охир дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ таърихи қадима ва пурғановати фарҳанги худро муаррифӣ намояд.

Чӣ тавре ки олими намоёни тоҷик М. Лутфуллозода менависад, «Мӯҳтавои таҳлилу таҳқиқи педагогикаи миллии моро бояд масъалаҳои тарбияи шахсияти фаъол, созанда ва эҷодкор, ватану ватандорӣ, эҳсоси худогоҳии миллӣ, равнақ ва ташаккули андешаи миллӣ, худшиносии таърихӣ, ҳамгироии арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ, педагогикаи мардумӣ ташкил намояд» [6, с. 48].

Омӯзиши афкори педагогии халқи тоҷик ва таҳлили нақши анъана ва одатҳои оилавӣ собит менамояд, ки ҳамоҳангии табиии зиндагии оилавӣ пайваста аз тарафи волидон татбиқ гардида, таҷрибаи мувофиқакунонии рафтори тамоми аъзои хонавода ба он мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, фарзандон хостаҳо ва орзуҳои худро тобеи эҳтиёҷот ва манфиатҳои тамоми оила мекунанд, ки инро чун зинаи аввали тарбияи масъулият дар онҳо арзёбӣ намудан мумкин аст.

Бояд таъкид намуд, ки сифатҳои мусбати шахсият наметавонанд фақат бо истифодаи дастур, муҷозот ё суҳбату насиҳатҳои забонзадаи доимӣ дар бораи интизом ташаккул ёбанд. А.С. Макаренко ба волидон ҳидоят медод: «Моҳияти аслии кори тарбиявӣ асло на ба суҳбатҳои шумо бо кӯдак, на ба таъсироти бевосита ба ӯ, балки ба созмондиҳии оилаи шумо, ба ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии шумо вобаста аст» [7, с. 123]. Ин ба риоя кардани интизом дар оила, дар худ парваридани шуури боназму боинтизом будан дар ҷомеа, яъне воқеан масъулу масъулиятшинос будан барои сухан ва барои рафтори худ низ дахл дорад, ки дар ин сурат анъана ва одатҳои оилавии пешқадам аҳамияти муҳим пайдо мекунанд.

Дар адабиёти илмӣ муҳаққиқони зерин анъанаҳои оилавиро тақсимбандӣ кардаанд [Ю.П. Азаров 1], [М. Лутфуллозода 6], [И.А. Арабов 2], [А. Нуров], [М.И. Ашуралиев 3], [И.В. Гребенников 5]. Аммо мо зарур мешуморем, ки қабл аз ҳама, сабабҳои бӯҳрон дар риштаи маънавӣ-ахлоқии ҷомеаи муосирро баррасӣ намоем, чунки натиҷаи ин бӯҳрон яке аз сабабабҳои косташавии асосҳои анъанавии оила мебошад. Ба ақидаи олимон, падидаҳои бӯҳронӣ дар ҳаёти оила гуногунавъ мебошанд, масалан:

– пайдоиши нодурусти тасаввуроти ахлоқӣ оид ба никоҳ дар оила (робитаҳои ҳамсарӣ дар ҷаҳони муосир дигар ифодагари муҳаббати содиқона ва ваҳдати маънавии зану шавҳар намебошанд);

– тақрибан аз байн рафтани тасаввурот дар бораи зарурати вафодории абадии зану шавҳар;

– қабул карда шудани зану шавҳарӣ, тарбияи фарзандон чун як бори сангини номатлуб (қисми зиёди оилаҳои ҷавони тоҷик солҳо боз барои аз ҷиҳати иқтисодӣ таъмин намудани оилаашон фарзандону хонаводаи худро ба ҳолаашон монда, дар Русия ва дигар кишварҳо қарор доранд);

– осеб дидани асосҳои хонаводагӣ: пурра вайрон шудани мартабаи муносибатҳои мутақобилаи оилавӣ; амалан аз даст рафтани сохтори анъанавии ҳаёти оилавӣ;

– халалдор шудани робитаҳои хешовандии оилавӣ байни наслҳо; (одатҳои анъанавии гӯш кардан ба сухани калонсолон ва эҳтиром ба солмандон дар канор мондааст ё бо муқобили фаъолонаи ақидаи волидон ва омӯзгорон иваз карда шудааст);

– дахл кардани бӯҳрон амалан ба тамоми сатҳҳои ҳаёту фаъолият ва робитаи мутақобилаи аъзои оила (дар ҳаёти муосир нотавонии таъсиррасонии тарбиявии аъзои хонавода ба кӯдакон ба мушоҳида мерасад);

– ошкоро шудани робитаҳои маҳрамонаи шахсӣ дар нотаҳаммулии мутақобилаи зану шавҳар, волидон ва фарзандон, омода набудани аъзои оила ба бахшиши айб ва надоштани муносибати гарм, нармдилӣ, меҳрубонӣ нисбат ба якдигар;

– коста гардидани самимият дар муносибати мутақобила байни аъзои хонавода, дар нақши иҷтимоии мард, зан, кӯдак ҷой доштани сардаргумӣ;

– хонавода ба ҷои он ки якпорчаю воҳид бошад, аксаран қобилияти ворид шудан ба ҳаёти муштараки якдигарро аз даст медиҳад ва дар натиҷа оила ба маҷмӯи инҷиқиҳо ва хостаҳои алоҳидаи ҳар як узви он табдил меёбад);

– дахл кардани бӯҳрону харобшавӣ ба риштаи тарбияи оилавӣ (канда шудани ирсияти анъанаи педагогӣ дар оила, дар масоили авлавияти рушд ва тарбия дар давраҳои гуногуни

кӯдакӣ ва тасаввурот дар бораи қонунмандии ташаккули ҷаҳони маънавӣ-ахлоқии кӯдак ҷой доштани нофаҳмиҳо);

– бинобар сабабаби дар кӯдакистонҳо тарбия кардани фарзандони худ, омода набудани намояндагони насли калонсол ба иҷрои нақши иҷтимоии бобою бибӣ (онҳо ба усулҳои анъанавии нигоҳубини фарзандони хурдсол балад нестанд, аз иштироки фаъол дар тарбияи набераҳои калонсолтар бо ҳидояти хирадмандона ва содиқонаи худ парҳез мекунанд);

– натиҷаи бухрони оила будани проблемаҳои сершумори давраи бачагӣ (шумораи кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуди ҷисмонӣ ба иллати вазъи саломатиашон зиёд аст, бисёр масъалаҳо ба сабаби халалдор шудани робитаҳои дохили хонаводагии волидон ва фарзандон ба вуҷуд меоянд;

– аз ҷониби кӯдакони синни мактабӣ надоштани малакаи мувофиқа кардани рафтори худ бо низоми муайяни қоидаҳо ва ҳидоятҳои ахлоқӣ;

– ба роҳи ҷинояткорӣ, майпарастӣ, нашъамандӣ, фосиқӣ пайдо шудани нуқс дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии наврасон ва ниҳоят дар насли наврас ташаккул наёфтани эҳсоси масъулият дар баробари оила, ҷомеа, миллат ва давлат.

Гуфтаҳои болозикр бар он далолат мекунанд, ки саҳми мусбати низоми таълиму тарбияи иҷтимоӣ дар тарбияи арзишҳои анъанавии оила заиф гаштааст. Махсус бояд таъкид кард, ки мавзӯи покдоманӣ, муҳаббат, вафодорӣ дар мазмуни барномаҳои таълимӣ ва ғайра тақрибан садо намедиҳад. Тавассути воситаҳои ахбори Ғарб бошад, тасаввуротро дар бораи покдоманӣ заиф сохта, ба аслиҳаи фасодшавии ахлоқӣ табдил ёфтаанд ва дар онҳо зӯрию хушунат, бешармӣ дар муносибатҳои оилавӣ тарғиб карда шуда, шавқи пургуноҳии «озодии ишқ», бадахлоқии ҷинсӣ тарғиб карда мешавад.

Бинобар ин, зимни омӯзиши масъалаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки фаъолияти оилаи муосири тоҷикро дар бобати истифодаи анъанаю одатҳо ба мақсади омӯзонидани насли нав ба риояи бошуурона ва иҷрои уҳдадориҳои ҷамъиятии худ ва дар онҳо парваронидани ахлоқи олӣ, мавриди таҳлил қарор диҳем.

Анъанаҳои халқӣ аз рӯи ифодаи худ ба тантанавӣ – идона ва муқаррарӣ (ҳаррӯза) ва аз рӯи мазмун ба анъанаҳои вобаста ба ҳолати шаҳрвандӣ, зинаҳои зиндагии кӯдак, ҳамчунин анъанаҳои нави байналмилалӣ, ки шакли ифодаи тантанавӣ – идона доранд ва ба анъанаҳои рафтор, меҳнат ва башарӣ, ки шакли ифодаи муқаррарӣ (ҳаррӯза) доранд, ҷудо мешаванд.

Ба ин қисми анъана ва одатҳо ҳисоботдиҳии мутақобила дар оила, роҳандозии маросими наҳорхӯрӣ бо иштироки ҳамаи аъзоёни оила, тақсими уҳдадориҳои маишӣ, истироҳату фароғат бо ширкати тамоми аъзои хонавода, таваҷҷӯҳ ва ғамхорӣ дар ҳаққи якдигар дохил мешаванд. Таҳқиқоти анҷомдода ҳаққонияти суханони А.С. Макаренкоро тасдиқ мекунад, ки гуфта буд: «кӯдакон дар чунин доираи анъана ва одатҳо зиндагӣ карда, худро дар муҳити қонуни дастаҷамъонаи худ эҳсос мекунанд, бо он ифтихор мекунанд ва кӯшиш менамоянд онро беҳбуд бахшанд» [6, 349].

Одати ҳисоботдиҳии мутақобила, назорат ва мубодилаи иттилоот аз тарафи аъзои оила ин ҳисоботдиҳии кӯдак дар бораи муваффақияти худ дар таҳсил, дар иҷрои корҳои ҷамъиятӣ ва рӯзгор,назди волидон ва аъзои калонсоли оила, вобаста аз он аст, ки хонавода шаҳрӣ аст ё деҳотӣ, ҷанбаи анъанавӣ дошта, марҳилаҳои гуногунро дар бар мегирад.

Оилаҳо аз тариқи иҷрои вазифаҳои худ ба ҷомеа таъсир мерасонанд. Таҳти вазифаи оила маҷмӯи муносибатҳо ва алоқаҳои устувор фаҳмида мешаванд, ки байни аъзои оила ва байни оила ва ҷомеа ба вуҷуд омадааст ва ба воситаи онҳо хонавода талаботи худро (хоҷагӣ-маишӣ, таваллуди кӯдак, маънавӣ ва ғайра) қонеъ месозад.

Дар таърифи вазифаҳои оила чунин вазифаҳоро ҷудо намудан мумкин аст: дастгирии муттасилии биологии ҷомеа; дастгирии муттасилии фарҳангии ҷомеа; таъмини мавқеи иҷтимоӣ барои фарзандони худ.

Муҳаққиқ А.Г. Харчев [8] вазифаҳои асосии оиларо чун таҷдиди аҳолӣ, иҷтимоишавӣ, корҳои хоҷагӣ ва созмондиҳии фароғат дар хонавода муайян кардааст. Э.К Васильева [4] чунин мешуморад, ки оила вазифаҳои таваллуди кӯдак, таҷдиди аҳолӣ, тарбияи фарзандон, истифодаи вақти берун аз кор ва ғайраро иҷро мекунад.

Таърифи олимонро дар бораи вазифаҳои оила таҳлил намуда, мо бештар пайрави таърифи И.В. Гребенников [5] мебошем ва чунин мешуморем, ки вазифаҳои асосии оила: иқтисодӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, роҳандозии истироҳат ва фароғат мебошанд.

Бояд таъкид намуд, ки бо тағйири сохти таърихӣ-ҷамъиятӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ ва демократикунонии ҷомеа, баъзе вазифаҳои оила низ тағйир меёбанд. Аз рӯи натиҷи мусоҳиба бо оилаҳо маълум шуд, ки дар оилаҳои шаҳрию деҳотӣ қоидаи ҳисоботдиҳӣ ва мубодилаи иттилоот байни аъзои оила риоя мешавад. Фарқият дар риояи анъана дар хонаводаҳои деҳот ва шаҳр бо он шарҳ дода мешавад, ки оилаҳои деҳот дар ҳамкории наздик бо фарзандони худ

хоҷагиро пеш мебаранд ва барои суҳбат, мубодилаи афкор, ҳисоботдиҳӣ дар бораи кори худ вақту фурсати бештар доранд.

Дар кори таҳқиқотии худ мо ба мавзӯи таҳлили ҳисоботдиҳӣ дар оила ва мубодилаи иттилоот байни аъзои оила диққати махсус додем. Дар ин иртибот бояд таъкид намуд, ки ҳисоботи хонандагон дар назди волидон ва аъзои калонсоли оила дар бораи муваффақияти худ дар таҳсил ва иҷрои корҳои ҷамъиятӣ ва хонагӣ на дар ҳар як оила риоя карда мешавад.

Омӯзиши таҷрибаи оилавӣ нишон медиҳад, ки таҷрибаи бисёр оилаҳо доир ба иҷрои анъана ба мақсади ривоҷи он дар дигар коллективҳои оилавӣ аҳамияти калон дорад. Сарфи назар аз он ки дар бисёр хонаводаҳо сардори оила маълумоти педагогӣ надорад, вале онҳо одати ҳисоботи тарафайн ва мубодилаи иттилоотро дар идоракунии хонавода ва дар тарбияи ахлоқии хонандагон бо кордонӣ истифода мебаранд.

Муваффақияти чунин оилаҳо дар он аст, ки аввалан, нисбат ба тарбияи фарзандон бештар муҳаббати калон зоҳир намуда, баъдан, шаъни фарзандонро паст намезананд, балки барои тарбияи хуби онҳо машварати некхоҳона баён мекунанд, шаклҳои бештар муносиби бартараф кардани мушкилотро тавсия медиҳанд. Фарзандон дар навбати худ, муносибати хайрхоҳонаи волидонро эҳсос карда, дар бораи мактаби худ, муаллимони худ, дар бораи дарс, ҳамсинфон, саргармиҳои худ ва ғайра нақл мекунанд. Ҳангоми сӯҳбат бо волидон маълум гардид, ки онҳо фарзандони худамро дӯст медоранд, бо ҳамсарони худ муносибати эҳтиромона менамоянд, барои як хатогии ночиз фарзандонро сахт сарзаниш намекунанд, барои муваффақиятҳои таълимии фарзандон онҳоро рӯҳбаланд менамоянд. Вобаста ба ин, фарзандон низ бояд назди калонсолон қабл аз ҳама аз иҷрои корҳои анҷомдодаи худ ҳисобот диҳанд, чунки ин онҳоро боинтизом месозад ва онҳо минбаъд дар назди оила масъулият эҳсос хоҳанд кард.

Лозим ба ёдоварист, ки одати иштироки фарзандон дар тақсим ва амалисозии супоришҳои хонагӣ барои тарбияи ахлоқии онҳо аҳамияти муҳим дорад. Дар ин робита, мо се нуқтаи назарро мушоҳида кардем:

– волидоне, ки имкониятҳои тарбиявии ҷорисозии анъанаҳои оилавиро баланд арзёбӣ кардаанд;

– волидоне, ки анъанаҳои оилавиро ба сифати василаи эҳтимолии тарбияи ахлоқии фарзандон эътироф мекунанд, вале онро дар амал истифода намебаранд;

– волидоне, ки ба истифодаи одатҳои оилавӣ дар баланд бардоштани сифатҳои ахлоқӣ бетафовутӣ зоҳир кардаанд.

Мушоҳидаҳои махсуси мо, ҳамчунин мусоҳиба бо узви оилаҳо, хонандагони мактаб ва волидон ба мо имкон медиҳад, ки урфу одат ва анъанаҳои оилавиро барои ҷорисозӣ дар амалияи тарбияи оилавӣ тавсия намоем. Иштироки фаъоли фарзандон дар тақсим ва истифодаи буҷети хонаводагӣ онҳоро бо калонсолон муттаҳид месозад, дар онҳо майли ғамхорӣ дар ҳаққи оила, сарфакорӣ ва масъулиятро ташаккул медиҳад. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар сурати муносибати санҷидашуда ва босалоҳият ба даромаду хароҷоти оила, фарзандон инҷиқӣ нахоҳанд кард ва харидани ҳар чизи барояшон мақбулшуда дар мағозаро хоҳиш намекунанд, зеро медонанд, ки буҷети воқеии хонавода дар он лаҳза чунин имкониятро надорад. Дар натиҷаи истифодаи одати мазкур, фарзандон боинтизомтар мешаванд ва ба ҳаёти мустақилонаи ояндаи оилавӣ хубтар омода мегарданд. Ин боз аз он ҷиҳат муҳим аст, ки амалисозии чунин меъёрҳои ахлоқӣ, мисли меҳнатдӯстӣ, масъулият, интизоми корӣ, поквиҷдонӣ, муносибати сарфакорона ба дороии оилавӣ ва ҷамъиятӣ, ҳам барои оила ва ҳам барои ҷомеа, ҳаётан зарурианд.

Дар ҷараёни таҳқиқот мо одатеро баррасӣ кардем, ки ба ваҳдати маънавӣ ва муттафиқии оила мусоидат мекунад, вале вақтҳои охир фаъолнокии худро аз рӯи як силсила сабабҳои объективӣ аз даст додааст, яъне одати сари як мизи ғизохурӣ нишастан, ки фарҳанги рафтор, муносибати боилтифотона бо якдигар, масъулият ва муҳаббатро ташаккул медиҳад.

Таърихи бисёрасраи халқи тоҷик аз анъанаи таърихии оилавии ғизохӯрии якҷоя шаҳодат медиҳад, ки ба муттаҳидии аъзои он мусоидат мекард. Аъзои хонавода аз қадим одат карда буданд, ки якҷо бошанд, пароканда набошанд, бинобар ин, бесабаб ҳузур надоштани ақалан як узви оила ҳангоми ғизохӯрӣ боиси нороҳатӣ ва ташвиши психологии дигарон мегардид.

Коҳиши рӯзҳои кории ҳафта дар истеҳсолот, афзоиши вақт барои истироҳат ба ҷорисозӣ ва таҳкими одати хуби тарбиявии дар вақти муайян даъват шудани тамоми аъзои оила ба нишастан сари мизи хӯрокхӯрӣ мусоидат кард. Аммо, мутаассифона, бояд қайд кард, ки нишастан сари мизи ғизохӯрӣ ҳатто дар рӯзҳои истироҳат ба сабабҳои гуногун – машғул будани аъзои оила, масалан, дарсҳои иловагӣ дар мактаб, ба даст овардани маълумоти

иловагӣ, дар корҳои хизматӣ ва дар як ё чанд ҷои корӣ банд будани волидон ва ғайра муяссар намегардад.

Яке аз анъанаҳои дӯстдоштаи оилавӣ ва воситаи тарбияи ахлоқии кӯдакон дар оила – истироҳату фароғати муштараки оилавӣ мебошад. Дар хонаводаҳое, ки ин анъана риоя мешавад, маъмулан фарзандон бо ҳам дӯстанд, аз худхоҳӣ дуранд, ки ин заминаи хубро барои рушду ғановати маънавию ахлоқии оила мегузорад. Дар чунин хонаводаҳо истироҳати оилавӣ пешакӣ ба нақша гирифта мешавад: даромад ва хароҷоти дахлдорро ҳисоб мекунанд, дар бораи ҷои истироҳат маслиҳату машварат менамоянд. Бояд таъкид намуд, ки фарзандон дар чунин ҳолатҳо худро аъзои коллективи ягона ва солими оилавӣ мешуморанд. Дар ҷамъи оила вазифаи ҳар кадом аъзои он дар вақти сафар тақсим карда мешавад, номгӯйи чизҳои зарурӣ ва дар сурати рафтан барои истироҳат ба назди бобою бибӣ, савғои хоксорона омода мешавад. Ҳамаи ин ба рушд ва тақвияти эҳсоси таваҷҷӯҳ ба оиладорӣ, муносибати ғамхорона ба волидон, калонсолон, ҳамсолон ва аъзои хурдсоли оила мусоидат мекунад.

Дар оилаҳое, ки чунин анъанаро надоранд, ташаккул додани сифатҳои ахлоқӣ, аз ҷумла, интизомнокӣ, масъулият, башардӯстӣ ва коллективизм мушкил аст. Илова бар ин, дар сурати риояи анъанаи зикршуда, дар оила одати таваҷҷӯҳ ва ғамхорӣ ба якдигар пайдо шуда, тақвият меёбад. Дар акси ҳол, фарзандон нисбат ба дигар аъзои хонавода ва нисбат ба тамоми ҳаёти атрофиён нофармон, нозпарвар, эрка, бетаваҷҷӯҳ ва бетафовут парвариш меёбанд.

Ҳамин тариқ, оила дар фарзандон шавқ ва эҳироми якдигар тарбия менамояд, дар онҳо дарку фаҳмиши малакаи рафтори ахлоқӣ, аҳамияти якҷоя меҳнат карданро ташаккул медиҳад ва онҳоро ба чунин вазъе наздик месозад, ки кори ба нафъи умум ба талаботи инсонӣ табдил меёбад ва бадин тартиб, замина барои фаъолияти амалии оянда гузошта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Азаров, Ю.П. Педагогика семейных отношений. Монография / Ю.П. Азаров – М.:Изд-во Знание, 1976 – 236 с.
2. Арабов, И.А. Воспитание семянина в традициях восточной культуры. Монография / И. Арабов. – М.: «Илекса», 2008. – 351 с.
3. Ашуралиев, М.И. Нравственное воспитание учащихся на педагогических традициях таджикского: автореф. дис. … канд. пед: наук: 13.00.01/ Душанбе, 2007 – 17 с.
4. Васильева, Э.В. Семья и учебные успехи школьников. Социологические проблемы образования и воспитания. / Э.В. Васильева.– М.: Педагогика, 1973. – С. 35 – 41.
5. Гребенников, И.В. Сущность педагогического руководства семейным воспитанием / И.В. Гребенникова //Педагогические проблемы руководства семейным воспитанием. – М., 1980. – 97 с.
6. Лутфуллозода, М. Чаҳоргонаи тарбия. – Душанбе. – 2022 – 398.
7. Макаренко А.С. О воспитании. Монография / А.С. Макаренко.– М., 1990. – 450 с.
8. Нуров, А. Национальные и общечеловеческие ценности и их рол в нравственном воспитании подрастающих поколений. (на таджикском языке). – Душанбе: 2007. – 283 с.
9. Пирлиев, К. Народная педагогика и современность. Монография / К. Пирлиев.– Ашхабад, 1983, С. 11 – 19.
10. Харчев, А.Г. Педагогические условия формирования нравственных отношений в семье. Монография / А.Г. Харчев. – М.: Слово. – 300 с.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДАВЛАТШОЕВА Азиза *– кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой языков Академии МВД Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул.Восифи, 21,* ***Email:*** *azizadavlat@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992) 93 9225097*

В статье автор попыталась рассмотреть некоторые вопросы подготовки кадров для правоохранительных органов Республики Таджикистан.

Автор анализирует тему с учетов опыта зарубежных стран, а также мнений отечественных ученый в данном направлении.

Автор отмечаеть что в результате проведенного анализа основных документов Республики Таджикистан по подготовке квалифицированных кадров, было выявлено, что подготовка таких сотрудников и работников из студентов, слушателей и курсантов ВУЗов страны невозможна без обеспечения информационными компьютерными системами, научной и учебной литературой, организацией международного межбиблиотечного обмена.

Ключевые слова: *кадры, правоохранительные органы, управление, руководящие органы, подготовка, профессиональная подготовка, зарубежные страны.*

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЙЁРКУНИИ КАДРҲО БАРОИ МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДАВЛАТШОЕВА Азиза *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сардори кафедраи забонҳои Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Восифӣ, 21,* ***E-mail:*** *azizadavlat@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992)93 9225097*

Дар мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки баъзе масъалаҳои тайёр кардани кадрҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ намояд.

Муаллиф мавзуъро бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва андешаҳои олимони ватанӣ дар ин самт таҳлил кардааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки дар натиҷаи таҳлили ҳуҷҷатҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тайёр намудани кадрҳои баландихтисос маълум гардид, ки аз ҳисоби донишҷӯён, шунавандагон ва курсантҳои муассисаҳои олии кишвар омода намудани чунин корманду коргарон ғайриимкон аст. Таъмин намудани низоми иттилоотии хисоббарор, адабиёти илмӣ ва таълимӣ, ташкили мубодилаи байналхалкии байни китобхонаҳо саривақтист.

Вожаҳои калидӣ: *кадрҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, идоракунӣ, мақомоти роҳбарикунанда, тайёрӣ, тайёрии касбӣ, давлатҳои хориҷӣ.*

SOME THEORETICAL ISSUES IN THE TRAINING OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DAVLATSHOEVA Aziza *– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Languages of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Vosifi, 21, st.* ***E-mail:*** *azizadavlat@mail.ru,* ***mob.:*** *+(992)93 9225097*

In the article, the author tried to consider some issues of training for law enforcement agencies of the Republic of Tajikistan. The author analyzes the topic taking into account the experience of foreign countries, as well as the opinions of domestic scientists in this direction.

The author notes that as a result of the analysis of the main documents of the Republic of Tajikistan on the training of qualified personnel, it was revealed that the training of such employees and workers from students, listeners and cadets of the country's universities is impossible without providing information computer systems, scientific and educational literature, and the organization of international interlibrary exchange.

Key words: *personnel, law enforcement agencies, management, governing bodies, training, professional training, foreign countries.*

На сегодняшний день Республика Таджикистан находится на этапе модернизации всей системы государственной службы Республики Таджикистан, реформирование некоторых правоохранительных органов, в частности органы суда и милиции, их интеграция в систему правоохранительных органов зарубежных стран закономерно усиливается потребностью в совершенствовании профессиональной подготовки персонала, и в особенности, руководящего состава правоохранительных органов. В данной ситуации, именно руководящий состав является определяющим элементом всей структуры правоохранительных органов, от которого в решающей степени зависит эффективность функционирования всех подразделений, каждого сотрудника и работника правоохранительных органов, и, в конечном счете, успех всей правоохранительной деятельности.

Гражданская война в стране в 1992-1997 годах, имевшая место в Республике Таджикистан, унесли жизни, только в органах внутренних дел, более чем 1600 лучших сотрудников милиции, отдавших свои жизни за мир и спокойствие в молодом государстве. Данный период времени стал серьёзнейшим испытанием для сотрудников и работников правоохранительной системы республики.

После восстановления конституционного строя, Правительство Республики Таджикистан, направив свою деятельность именно на обеспечение верховенствазакона, борьбу

с организованной преступностью, терроризмом и экстремизмом, постепенно восстанавливало позиции правоохранительных органов страны.

Необходимо отметить, что Правительство Республики Таджикистана всегда предъявляло жесткие требования по переподготовке, повышению квалификации, и сейчас предпринимаются дополнительные меры по подготовке квалифицированных кадров.

Успешное решение задач стоящих перед правоохранительными органами, зависит в первую очередь, от профессиональной подготовки сотрудников и работников, которая является системой учебных мероприятий, направленных на усвоение теоретических знаний и практических навыков, необходимых для обеспечения выполнения служебных задач. С этой целью, ежегодно кадровым аппаратами правоохранительных органов Таджикистана разрабатываются тематические планы с календарным расчетом часов в контексте организации занятий в системе профессиональной подготовки сотрудников и работников правоохранительных органов Таджикистана.

В современных условиях, для выполнения задач, поставленных перед правоохранительными органами, необходимо глубокое знание законов, регламентирующих деятельность суда, прокуратуры, милиции, органов безопасности, умение правильного применения и использования физической силы, специальных средств и оружия в рамках уголовно-процессуального законодательства. Надо сказать, что большую роль в выполнении задач, стоящих перед сотрудниками и работниками правоохранительных органов играет физическая подготовка личного состава этих органов, которая дисциплинирует, придает уверенность в своих силах и в борьбе с преступностью.

Управление правоохранительными органами требует подготовки руководителей-профессионалов, знающих стратегию и теорию управления, принципы права и работы с персоналом, основы оперативного искусства и тактики, социологию и логику, психологию и педагогику, хорошо ориентирующихся в политических, экономических, научно-технических и других вопросах, владеющих современными организационно-управленческими технологиями. А усложнение в современный период содержания управленческой деятельности в сфере охраны правопорядка и борьбы с преступностью обусловливает повышение требований к подготовке высокопрофессиональных руководителей, способных решать новые и более сложные управленческие задачи сложные управленческие задачи.

В целях совершенствования профессиональной подготовки управленческих кадров для правоохранительных органов Республики Таджикистан полезно, как нам представляется, обратиться к зарубежному опыту, и в первую очередь, опыту высокоразвитых стран, воплощающих принципы правового государства, имеющих развитые структуры гражданского общества, сложившиеся правовые системы и отлаженные механизмы реализации правовых предписаний.

Данный посыл определяется и такими обстоятельствами, как интеграцией Республики Таджикистан в мировые и европейские политико-правовые, экономические и социальные институты; интернационализацией правового пространства; координацией государствами практической деятельности правовых органов, обеспечением профессиональной готовности сотрудников и работников правоохранительных органов к взаимодействию с правоохранительными ведомствами других стран в решении таких глобальных проблем, как терроризм, транснациональная преступность, межнациональные конфликты. К тому же, процессы глобализации, охватившие все сферы жизнедеятельности государства и общества, обусловливают«глобализацию» и унификацию требований, предъявляемых к руководителям всех рангов, работающих во всех областях государственного управления и экономики.

В данном контексте, как нам кажется, необходимо внедрять и использовать методы, которые с успехом применяются для подготовки управленцев-практиков в мировых бизнес-школах, конечно учитывая специфику профессиональной подготовки кадров для системы правоохранительных органов республики.

Рассматривая и давая адекватную оценку зарубежному опыту профессиональной подготовки управленческих кадров для правоохранительных органов при его использовании в целях повышения эффективности отечественной системы подготовки руководителей правоохранительных органов, необходимо отметить ряд общих тенденций, которые просматриваются в данной сфере высшего профессионального образования.

Общие тенденции современного развития систем профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов многих стран обусловлены, с одной стороны, совпадающими взглядами на место и роль правоохранительных органов, их функций, методов и средств их выполнения в правоохранительной системе государства, с другой стороны, глобализацией социальных процессов, включая интернационализацию и

интеграцию криминального мира, требующих соответствующей интеграции правоохранительных систем, противостоящих данным явлениям, что в целом определяет общую идеологию профессиональной подготовки управленческих кадров, призванных обеспечить соответствие организации деятельности правоохранительных органов этим требованиям и объективным запросам общества.

Как нам представляется, на формирование систем профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов в разных странах оказывали воздействие многие факторы, связанные с особенностями политической и правовой системы, государственного устройства, социально-экономического развития, различием подходов, обусловленных исторически сложившимися традициями, национальным характером и менталитетом, влияние которых сохраняется и не может не учитываться, в том числе, при обращении к «чужому» опыту и его использованию. Все большее признание получает необходимость включения в систему профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов получение образования в гражданских университетах и институтах, а также изучение и использование опыта управленческой подготовки в зарубежном бизнес-образовании.

В данном направлении, как нам кажется, национальному педагогическому сообществу республики необходимо определить и уточнить ряд понятий (профессиональная подготовка, управленческие кадры правоохранительных органов, профессиональная подготовка, профессиональное образование, управленческие кадры правоохранительных органов – *А.Д.*), выявить и устранить несоответствия при их толковании и употреблении в зарубежных и отечественных источниках.

В контексте вышеизложенного, направления международного сотрудничества образовательных учреждений, в частности специализированных (такие как, Академия МВД Республики Таджикистан) при подготовке профессиональных кадров обосновывается необходимостью, с одной стороны, интеграции в этой сфере деятельности, с другой – сохранение определенной дифференциации, обусловленной национальными политико-правовыми, экономическими, социальными и асоциальными реалиями Таджикистана.

Как нам кажется, детальное исследование зарубежного опыта подготовки кадров для правоохранительных систем необходимо не только для создания оптимальной и наиболее эффективной образовательной модели, но и для выработки методическихрекомендаций по вопросам совершенствования национальной системы профессиональной подготовки сотрудников и работников правоохранительных органов и включения материалов зарубежного опыта в учебные планы, ориентированные на условия работы в Таджикистане.

Полученные в процессе анализа материалы, предложения и рекомендации могут способствовать оптимизации и совершенствованию отечественного профессионального образования в системе правоохранительных органов, укреплению взаимодействия с зарубежными системами подготовки кадров.

На наш взгляд, механический перенос опыта какой-либо страны в сфере организации и правового регулирования профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов в отечественные условия из-за различий факторов, определяющих особенности законодательных и правовых систем, правоохранительных органов, правого статуса управленческих кадров этих органов, систем их профессиональной подготовки, необходимо в данном процессе минимизировать риск негативных последствий необоснованного переноса зарубежного опыта в нашу практику, целесообразно соблюдать определенные условия его изучения, оценки и использования.

Для этого, как нам думается, необходим учет следующих факторов при подготовке кадров для системы правоохранительных органов:

1) учет особенностей организации, функционирования и правового регулирования деятельности правоохранительных органов за рубежом, осуществление функции аналогичные функциям этих органов в Республики Таджикистан;

2) проведение всестороннего анализа политической, социально-экономической и культурно-исторической среды функционирования систем профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов стран, опыт которых предполагается применить, так как каждая модель профессиональной подготовки - есть продукт конкретных политико-правовых, социальных и экономических условий;

3) сравнительный анализ правовых и концептуальных основ функционирования правоохранительных органов и образовательных систем Республики Таджикистан и тех стран, опыт которых изучается в целях дальнейшего использования;

4) сопоставления политико-правовых, социально-экономических и культурно-исторических условий с национальными и оценивание тех материально-технических и человеческих ресурсов, которыми обладает отечественная система профессиональной подготовки;

5) проведение аксиологического (ценностного) анализа осваиваемого опыта: определение, насколько он актуален в конкретной ситуации, соответствует ли общей концепции развития профессиональной подготовки сотрудников и работников правоохранительных органов Таджикистана;

6) прогнозирование: насколько конкретный зарубежный опыт может быть эффективным в данном образовательном учреждении и при каких условиях (организационно-правовых, кадровых, материальных и других);

7) теоретическое и организационно-правовое обоснование необходимости и последовательности осуществления внедрения зарубежного опыта;

8) правовая, теоретическая, методическая и психологическая подготовка к внедрению зарубежного опыта участников этого процесса, для чего создать комплекс средств: правовых, информационных, материальных и др.;

9) учет особенностей национального менталитета и отечественных традиций при внедрении зарубежного опыта.

Таким образом, можно отметить, что теоретические, концептуальные основы профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом, начавшие складываться в начале XX века к настоящему времени не представлены в какой-то единой согласованности, всеобщей международной системе научно-обоснованных знаний об этой подготовке. В ней отсутствуют единые концептуальные, методологические подходы, принципы и теории. В настоящее время наблюдаются единые концептуальные, методологические подходы, принципы и теории, сближение взглядов и подходов в этой сфере деятельности.

В организационно-правовых аспектах подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом есть и немало сходного, что определяется, прежде всего, общим характером, принципами, целями и содержанием правоохранительной и управленческой деятельности, а также общими пробелами охраны общественного порядка и борьбы с преступностью. Это более всего складывается на сходстве целей профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов, ее задач, организации, содержания форм и методов, технологий, средств обеспечения.

Особенностями содержания профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом является наличие таких общих составляющих, как национальное и международное законодательство в области правоохранительных деятельности; управление персоналом; управленческие технологии; борьба с организованной преступностью, терроризмом, коррупцией, наркобизнесом; отмыванием денег, нелегальной миграцией, компьютерными преступлениями; личная безопасность руководителя; психологическая подготовка, а также обучение риторике, выполнению представительских функций, приятию решений, иностранным языкам, информатике.

Интенсивное развитие международных интеграционных процессов в современных условиях усилило взаимное влияние опыта профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов в разных странах. Эта тенденция повышает объективную целесообразность и возможность использования зарубежного опыта профессиональной подготовки управленческих кадров правоохранительных органов за рубежом и в нашей республике.

На современном этапе, когда преступность приобрела ярко выраженный международный транснациональный характер, назрела взаимная заинтересованность и необходимость сотрудничества в области подготовки и переподготовки кадров. Обеспечение успешной борьбы с преступностью, демонстрирующей исключительную гибкость и приспосабливаемость к применяемым методам контроля и противодействия ей, настоятельно требует наиболее подготовленных и профессиональных кадров.

Организация профессиональной подготовки кадров для правоохранительных органов требует решения целого ряда вопросов психолого-педагогического плана, при этом возникает система взаимосвязанных задач. Важнейшая из них - определение состава и количественных характеристик (объема) знаний, умений и навыков, необходимых будущему специалисту. Решается данная задача, по нашему мнению, путем составления учебных планов и программ, подготовка которых при ближайшем рассмотрении далека от совершенства.

Из изложенного нами следует вывод, что ближайший целью исследования психолого-педагогических проблем профессиональной подготовки кадров является создание научно-обоснованных оптимальных моделей деятельности, например, сотрудника МВД. Такие модели, во-первых, помогут разработать рекомендации для совершенствования деятельности практических сотрудников и работников. Во-вторых, в перспективе появится возможность создать квалифицированный перечень должностей, уточнить соотношения между функциональными обязанностями различных категорий должностных лиц, наглядно представить всю систему деятельности системы правоохранительных органов. Такой подход предъявляет особые требования для решения проблемы сочетания общеобразовательной и специальной подготовки студентов, слушателей и курсантов в процессе подготовки обучения в стенах образовательного учреждения.

Как справедливо замечает в этой связи Шоев Н.Н., сущность и целевые задачи современного образовательного учреждения в Республике Таджикистан должны ориентироваться на применении воспитательно-образовательных технологий, направленные на достижение системного эффекта взаимопроникающих учебных и воспитательных технологий, освоение учебных дисциплин и создание культурной среды в вузе с позиций максимального учета матрицы способностей, склонностей, интеллектуального и творческого потенциала претендентов на получение высшего образования.

В результате проведенного нами анализа основных документов Республики Таджикистан по подготовке квалифицированных кадров, было выявлено, что подготовка таких сотрудников и работников из студентов, слушателей и курсантов ВУЗов страны невозможна без обеспечения информационными компьютерными системами, научной и учебной литературой, организацией международного межбиблиотечного обмена.

Кроме того, как справедливо замечает Нозимов С.С., формирование информационной базы и соответствующая подготовка высококвалифицированных кадров, в частности военных специалистов, непосредственно связана с дальнейшим развитием компьютерных коммуникаций, созданием баз данных по фундаментальным дисциплинам, подключение к системам Интернет.

Итак, современная концепция совершенствования подготовки специалистов исходит из того, что дидактический процесс осуществляется в рамках педагогической системы. К числу основных компонентов педагогической системы подготовки специалистов относятся: цели, содержание, средства, формы, методы, учебно-материальная база, субъекты и объекты.

Таким образом, педагогическая теория показывает, что системный подход обеспечивает полную интеграцию знаний, при которой специальные науки сохраняют свою самостоятельность и специфику, но их практические данные теоретического построения объединяются вокруг системных методов исследования, как общего основания, объединяющие комплекс психологических, педагогических и методологических приемов в процессе обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Китов, А. И. Психолого-педагогические проблемы профессиональной подготовки кадров для органов внутренних дел: Материалы научно - методической конференции руководящего и профессорско–преподавательского состава вузов МВД СССР (21- 23 января 1976г.).- Рязань, 1977.- С. 239.

2. Нозимов, С. С. Совершенствование учебного процесса по подготовке офицеров пограничных войск: Автореферат дисс. на соискание канд. пед. наук.- Душанбе, 2006. - С. 14.

3. Шоев, Н. Н. Инновационные воспитательно -образовательные технологии в системе высшего образования: Автореферат дисс. на соискание доктора пед. наук.- Санкт- Петербург, 2007.- С. 19.

4. Щадриков, В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня.- № 8.- 2005.- С. 96

УДК- 37. (09) (575.3)
Х - 69

НЕРӮИ ҲОФИЗА ВА ТАҚВИЯТИ ОН ДАР ТАФАККУРИ ШОГИРДОН

ХОҶАЕВ Қурбон Тоирович *– доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5,* ***тел.:*** *(+992) 918 66 47 08*

Дар мақола сухан дар боби неруи ҳофиза ва тақвияти хотираи шогирдон меравад. Муаллиф дар асоси аснод ва далелҳои муътамади назарӣ ва амалӣ фикру андешаҳои хешро собит намудааст. Зарурият ва моҳияти ин нигошта дар он аст, ки солҳои ахир бо иллати зиёд гардидани маҷмуи ахбор ва дигар воситаҳои технологияи муосир неруи хотира ва ҳофизаи шогирдон заиф гардида, сатҳи дониш вафаҳмиши онон коста гардидааст. Дигар омиле, ки ба ин костагӣ зам гардидааст, зуҳуроти бедиққатӣ, фаромӯшхотирӣ ва сайқал надодани аркони бахотироварист. Муаллиф баъзе роҳҳои бартараф намудани ин ноқисиҳои ақлониву захираи зеҳнии шогирдонро то алоқадре дар паҳуҳиши илмии хеш роҳандозӣ намудааст, ки барои хонанда ва муҳаққиқони навомӯз кӯмаки амалӣ мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: *хотир, тафаккур, замир, машқу тамрин, неру, нақш, ҳаёту мамот, панд ва андарз, шадид, оҷиз, лавҳача, мумӣ, фарзия.*

ЗНАЧЕНИЕ ПАМЯТИ И ЕЁ ВОССТАНОВЛЕНИЕ В МЫШЛЕНИИ МОЛОДЁЖИ

ХОДЖАЕВ Курбан Таирович *– доктор педагогических наук, профессор кафедры таджикского языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул .Борбад 48 / 5,* ***тел.:*** *(+992) 918 66 47 08*

Предлагаемая статья посвящена проблеме особенности значения памяти, её сохранения и воспоминания в жизни человека в особенно молодого поколения.

Автор на основе теории и практических занятий приводят ряд примеров и цитат из наследия знаменитых мыслителей и доказывает, что при воспитании и обучении подрастающего поколения надо особо отдать усилие на внимательние, наблюдение, сохранение и воспоминание памяти.

Другим фактором, способствующим этой проблеме являются проявления невнимательности, забывчивости и недостаточного развития памяти. Некоторые способы преодоления этих умственных дефектов и интеллектуальных ресурсов учащихся автор представил в своих научных исследованиях, что оказывает практическую помощь читателю и начинающим исследователям.

Статья имеет огромные значение для читателей и начинающих педагогов.

Ключевые слова: мышление, повторение, сохранение, восстановление, воспоминание, забывание, значение, факты, события.

THE IMPORTANCE OF MEMORY AND ITS RESTORATION IN THE THINKING OF YOUTH

KHODZHAEV Kurban Tairovich *– Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Tajik Language and Culture of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Street 48/5,* ***phone:*** *(+992) 918 66 47 08*

The proposed article is devoted to the problem of the peculiarity of the meaning of memory and its preservation and recollection in human life, mainly by the younger generation.

The author, based on theory and practical classes, gives a number of examples and quotes from the heritage of famous thinkers and proves that when raising and studying the younger generation, special efforts must be made to be attentive, observe, preserve and remember memory.

Another factor contributing to this deficit is the manifestation of inattention, forgetfulness and insufficient polishing of the memory vault. Some ways to overcome these mental defects and intellectual resources of students, the author presented in his scientific research, which provides practical assistance to the reader and new researchers.

The article is of great importance for readers and beginning teachers.

Key words: *thinking, repetition, preservation, restoration, recollection, forgetting, meaning, facts, events.*

Инсон ҳангоми тавлид дорои ягон неруи ақлонӣ: шуур, ҳофиза ва хотира нест. Ҳама унсурҳои донистан, дарку эҳсос ва маърифат намудани олами беруна дар замиру ботину басирати ӯ тадриҷан падидояд ва ташаккул ёбад. Бахри донистану ба қиёс гирифтану шинохтани олами ашёҳо дар инсон неруи ҳофиза нақши бориз дорад. Шахс ҳама чизе, ки тасаввур менамояду ба хотир меоварад, натиҷа ва самараи таҷрибаи ҳаётии ӯст, ки зимни дидану омӯхтан, ба мушоҳида гирифтан, пурсишу саъю кӯшишҳои ӯ ҳосил мегардад. Дар ҷомеа афроде ҳастанд, ки аёми кӯдакии худро басо хуб дар хотир доранд. Вале таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо дар соҳаи таълиму тадрис дар боби равоншиносӣ собит намуд, ки на ҳама ашхос гузаштаи хеш: даврони кӯдакӣ, наврасӣ ва ҳатто ҷавонии худро ба ёд оварда метавонад. Чунин фаромӯшхотирӣ ба ақлу шууру хиради инсон таъсири манфӣ мерасонад. Зеро ҳофиза асоси хирад ва ҷавҳари шахсияти инсонро ташкил медиҳад. Ба неруи ҳофиза аёми гузашта дар шакли дониш, симоҳо, афкору андешаҳо, амалиётҳо, ҳаракату малакаю дилбастагиҳо эҳё мегардад ва дар тасаввури инсон акси аёну ноаёни хешро мегузорад. Бахусус, аз хотираи аёми кӯдакӣ он лаҳзаҳое боқӣ мемонанд ва нақши худро мегузоранд, ки ӯро бештар мутаассир карда буданд ва ё ба ҳаяҷон оварда анд. Бино бар ин, неруи ҳофизаро дар замири кӯдакон парваридан ва тавассути машқу тамрин, вирду зикр тақвият додан ва бар ҳукми одати ҳамешагӣ табдил додан вазифаи ҳар як оила ва парваришгарони дабиристонҳову мактабҳои умумии таҳсилоти ҳамагонист.

Ҳангоме ки дар бобати тақвияти неруи ҳофиза, сайқал додани он ва нақшу моҳияти он дар ҳаёту мамоти инсон ҳарф мезанем, пеши назар хотирот аз “ Ёддоштҳо”– и устод Садриддин Айнӣ меояд, ки боре бар иллати фаромӯшхотирӣ “ Шаҳд” – и танбеҳи шадиди падарро чашида, дар боқии умр ҳушёру зираку оқил ба воя расида, ба ҷомеа хизматҳои арзанда карда, асарҳои судмандеро ба хонанда манзур намудааст. Устод ин лаҳзаро чунин ба хотир меоварад:

“ Дар наздикии деҳаи мо Сари Пули Эшон ном бозорчае буд, ки аз хонаи мо ду километр дурӣ дошт. Рӯзе маро падар ба он ҷо фиристод, ки намак харида орам. Дар бозгаштам аз бозор аз шиносҳои падарам касе ба ман вохӯрда чанд гап таъин кард, ки ба падарам гӯям. Ман то ба хона омадан на танҳо суханони ӯро, ҳатто худи ӯро низ аз хотир баровардаам.

Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор киҳоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад ва ба ӯ хабар додам, ки фалониро дидам.

Чӣ гуфт?- гуфта пурсид падарам.

Чун ҳамаи гапҳои вай аз ёдам баромада буданд, дар ҷавоби ин пурсиш чанд даҳан гап аз худ сохтаву бофта гуфтам.

Магар он суханони ман бемантиқ ва дурӯғ буданашон зоҳир будааст, ки падар боз пурсид:

–Шояд гапҳои дигар гуфта бошад?

–Не, ҳамин тавр гуфт, - гӯён дурӯғи худро таъкид кардам.

Баъд аз чанд рӯзи дигар он одам ба хонаи мо омад. Падарам баъд аз ба меҳмонхона дароварда шинонидани ӯ маро ҷеғ зада, ба пеши ӯ шинонд ва аз вай пурсид:

–Шумо ба воситаи ин ба ман чиҳо гуфта фиристода будед?

Ӯ гапҳои таъинкардаашро нақл кард, ки аз гапҳои ман гуфтагӣ тамоман дигар буданд. Ман аз хиҷолат дар зери обу арақ мондам. Падарам аз гӯши ман сахт дошта, тоб дода истода ба ман гуфт:

Баъд аз ин ҳар чизро, ки бинӣ, бодиққат зеҳн монда нигоҳ кун, ҳар гапро, ки мешунавӣ, бо диққат гӯш андоз ва агар касе ба ту чизе гӯяд, ё коре фармояд, фаҳмида бошӣ ҳам, дубора пурсида ба ёд гир. Ва эҳтиёт кун, ки гап аз ёдат набарояд. Аммо ҳеҷ гоҳ дурӯғ нагӯй, ки ҳам шарманда мешавӣ ва ҳам бадном. Ҳоло ту ду гуноҳ дорӣ – якум он ки гапи таъинкардаро аз ёдат баровардӣ, дуюм он ки ба ҷойи он гапҳо аз худ дурӯғ бофта гуфтӣ. Агар ҳамон вақт ту “ гапҳои таъинкардаашро фаромӯш кардам” мегуфтӣ, ман туро ба пеши ин кас шарманда намекардам. Рав, бозӣ кун!...(5, 162).

Чунин сабақу панди тарбияи Шарқӣ гумон мекунам бояд дастуру маншури ҳар як волидайну аҳли парвариш бошад, ки кӯдаконро аз аёми хурдсолӣ ба хотир гирифтану дар хотир нигаҳ доштан ва минбаъд дар мавриди зарурат ба хотир оварданро ба ҳукми одат дароранду наврасонро аз кизбу дурӯғу туҳмату буҳтон, ки оқибати зиштеро ба бор орад,

парҳезгорӣ биёмӯзанд. Бинед, ки устод Айнӣ баъд аз ин панди падар натиҷагирӣ ва хулосаи хешро чунин иброз медорад:

Ин танбеҳи падарам барои ман як таълими бисёр фоидаманд шуд, ки дар ҳаётам таъсири калон кард ва маро ба диққаткорӣ тарбия намуд, фаромӯш накардани гапҳо, ҳодисаҳо, чизҳои дида ва шунида ва шинохти одамонро ба ман ёд дод. Гапҳо, ҳодисаҳо ва хотираҳоеро, ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд, аз ёд набаровардаам. Ҳарчанд дар 10 – 12 соли охирӣ қувваи ҳофизаам хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро фаромӯш мекардагӣ шуда бошам ҳам, аммо хотираҳои пештара қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд. Ин натиҷаи ҳамон танбеҳи падар аст, ки ман дар паси вай ба идмони (машқу тамрин) хотира ва ҳофиза машғулӣ намудам (5, 162).

Лаҳзаи дигари панди падар, ки устод Садриддин Айниро барои ба хотир гирифтан, дар хотир нигоҳ доштан ва минбаъд ба хотир овардан тӯли як умр водор намуд, ҳини сафар ба Бухорост:

Падарам як сол пеш аз вафоташ хост, ки маро Бухоро бурда, шаҳрро тамошо диҳад ва ман чанд рӯз дар пеши акаам монда ба истиқомати мадраса омӯхта шавам, то ки соли оянда барои хондан аз аввали таҳсил ба шаҳр равам. Бо ин ният ӯ дар яке аз рӯзҳои зимистон ба хар савор шуда, маро ба қафои худ савор карда ба роҳ даромад.

Чун мо аз Ялангӣ ном манзил, ки дар байни Вобканд ва шаҳри Бухорост, гузаштем, хар ба канори роҳ баромада дар зери як дарахти бед истод. Падар харро бо чӯбзании бисёр аз он ҷо ҳаракат дода ба роҳ даровард ва ба ман гуфт:

–Соли гузашта баҳорон, вақте ки ба шаҳр мерафтам, ба сари бозори Ялангӣ нафуромада, ба зери ҳамин дарахти бед фуромада худ нон хӯрда ва харро ҳам дам дода будам. Аз миёна қариб як сол гузашта бошад ҳам, ҳанӯз он воқеаро аз ёд набаровардааст ва мехоҳад, ки боз дар ҳамон ҷо вайро дам диҳам, бино бар ин, аз он ҷо гузаштан нахост.

Падар баъд аз дақиқае хомӯш мондан боз ба гап даромад:

Хар аз одаме, ки чизҳои дида ва шунидаашро аз ёд мебарорад, беҳтар аст. Диққат кун, ки ҳеҷ чизро аз ёд фаромӯш накунӣ!

Падарам бо ин таълими дар боло нақлкардашудаи худро бо як мисоли бисёр содаи авомона таъкид ва зернишин карда буд (5, 163).

Чунин мисолҳо дар таърихи афкори мардуми Аҷам бешуморанд. Вале муасаллам он аст, ки чунин равия ва савияи ҳифзу хотирнигориро аз айёми хурдӣ то ба камолот дар вуҷуду замири насли наврас бояд парварида шавад, вагарна ба рақобати сангини талаботи ҷомеа гирифтор хоҳем шуд, киояндагон ин гуноҳи азими моро нахоҳанд бахшид.

Мусалламан, тавассути бахоироварихо инсон гузашта ва имрӯзаи хешро пайванд медиҳад, амалҳои худро дар асоси таҷрибаи андӯхта, захираи дониши қаблан ҳосилнамударо матраҳ месозад. Вагарна мо оқилони лаҳзаина ва оҷиз аз ҳама чизи омӯхташудаем, ки на андешаронӣ карда метавонем ва на хешро мешиносему на дигаронро. Гузашти айёми ҳар як фард ба шахсияти ӯ таъсири бузург мерасонад, ӯро водор менамояд, ки сухан андешида бояд гуфт ва ҳаракат писандида бояд кард. Ва агар филмасал инсон қобилияти дар хотир ҳифз намудани таҷрибаи ҳаётии гузаштаро намедошт ва захира карда, сониян, ба ба харҷ намедод, мавҷудияти он зери хатар мемонд.

Ҳанӯз дар айёми бостон моҳияту зарурати неруи ҳофизаро дар фаъолияти руҳии инсон дар натиҷаи муқоиса дарк карда буданд. Ҳарчанд ки тасаввурот ва андешаҳо дар бобати неруи ҳофиза дар ибтидо содалавҳона ва бе асноду далоил бошанд ҳам, аз баъзе самтҳо комилан дуруст буданд. Масалан, ба андешаи Афлотуни Юнонӣ, дар замири ҳар як инсон (шояд майна ва хосияти онро дар назар дорад, Х.Қ.) лавҳачаи мумиёие мавҷуд аст, ки ба воситаи он сухани шахси дигар ҳифз карда мешавад. Ин лавҳачаҳо дар замири баъзеҳо калонтар, дар баъзеҳо хурдтар маъво гирифтаанд. Яке аз мумиёи тозаву дигаре аз мумиёи ифлос, савумӣ аз мумиёи нарму гарм. Ва шахсоне ҳастанд, ки лавҳаи мумиёияшон аз ҳама ҷиҳат мувофиқи матлаб аст. Ба ақидаи ӯ, мо ҳар чизеро, ки аз дидаву шунидаамон ё эҷод кардаамон дар хотир гирифтан хоҳем, ба он мум чун муҳр нақш мекунонем. Ва он чӣ дар ин мум нақш бандад, мо дар хотир дорем, медонем, то айёме, ки нақш рӯйи он лавҳа барқарор аст ва агар зудуда шавад, он вақт ба гӯшаи фаромӯшӣ супорем ва дигар надонем, ки чӣ буду чӣ монд.

Ҳофизаи шахсе хуб аст, ки – менависад боз Афлотун, – дар замирашон мум фаровон, нарм ва басо часпон аст... ин гуна одамон нишонаҳои эҳсосотро ба ҳам наёмезанд ва ҳамеша ақидаи ҳақиқӣ доранд.

Таълимоти сода ва ибтидоии Афлотун дар бобати лавҳачаҳои мухталифи мумӣ (“эйдос”) ва нақшҳои рӯйи он (“ энгамм”) – нахустин фарзияест доир ба моҳияти неруи

ҳофиза. Вожаҳои зикргардида асрҳо боз дар афкору андешаҳои олимони равоншинос ва устодони соҳаи парвариш роиҷ буда, дар саҳафоти осори илмию пажуҳишии онон роҳандозӣ мегардад. Ва дигар ин ки фарзияҳои Афлотун низ тамоман аз тахаюлоту андеша дур набуда, баъзе заминаҳои воқеиро доро мебошад, ки ҷалби таваҷҷуҳ аст:

Яум, ҳофиза нақш аст; дуюм, марбут ба хосиятҳои руҳии одамони гуногун қобилияти нақшкунонӣ низ мухталиф аст; сеюм, ҳофизаи манфӣ ба раванди тафаккур таъсири манфӣ мерасонад ва ашхосе, ки ҳофизаашон устувор нест, дар ҳаллу фасли мушкилоти ақлӣ сустӣ зоҳир намуда, андешаҳои муғлақ ва ғалат баён менамоянд (4, 76).

Маъмулан, ибораҳои "нақш бар санг", "нақш бар гил", "нақш бар матоъ" ва амсоли он маъмул буда, мавриди истифодаи хосу ом аст. Табиист, ки чунин нақшро дар майнаи инсон низ мавриди истифода қарор додан бозгӯйи ҳамон андешаҳои ҳакими Юнонист.

Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино андар боби ҳофиза ва аркони он андешаҳои ҷолиби таваҷҷуҳ дорад ва ҳамеша ин ҳакими доно ва дар ҳалли мушкилот тавоно фикри хешро бо мисолҳои воқеӣ тақвият медиҳад. Масалан, ӯ чунин менависад:

"Олиме мубталои дарди сару сина гашта, аз олами илм рӯй мегардонад ва иттилооти хешро фаромӯш мекунад, зеро қувваи ҳофиза ва вирду зикрашро пардае фаро мегирад ва тамоми он чи дар тули умри хеш ба даст оварда буд, аз ёд мебарорад. Аммо агар бемории ӯ шифо ёфта, фаромӯшӣ аз ӯ дур гардад ва нафс ба иттилооти пешинаи худ бозгардад, он чиро дар айёми беморӣ сарфи назар карда буд, боз ба хотир меоварад.

Фаромӯшӣ – чун парда ва абрест, ки нури офтобро аз назари бинандагон мепӯшад ва амсоли ғурубест, ки офтобро аз рӯйи замин ба зери он мебарад.

Аз роҳи тафаккур ва тазаккур ба даст овардани тамоми улум, агар нафс илму ҳунарро пазирад ва доиман бо он машғулият варзад, дар он сурат перомуни маълумоти хеш андеша меронад, ба шарти он ки андеша дари илмро ба рӯяш боз намояд.

Пас, агар инсон ба василаи андеша роҳи дурустро ҳадафи хеш қарор диҳад, аз ҷумлаи соҳибназарон гардад ва оқилу комилу илҳомгирифтаву неруманд гардад, чунон ки бузургон гуфтаанд: " Соате андеша накутар аз шаст сол ибодат аст." [1, 411]

Олими равоншиноси рус В. Б. Гречкин ҳанӯз соли 1979 чунин нигошта буд: " Ҳофиза ин нақш аст. Нақшест, ки қобилияти бо рамзҳо маҳфуз доштани иттилоот аст, ки дар шароитҳои муайян метавон онро аз система бидуни таҳриф бурун овард; ҳофиза – нигоҳ доштани ахбор дар бораи сигналест, ки амали он қатъ ёфтааст, қобилияти андӯхтан, нигоҳ доштан ва дар шароитҳои муайян барқарор намудани тағйиротест, ки ангезаҳои пешин ба вуҷуд овардаанд"[7,48].

Аз ин андеша чунин бармеояд, ки В. Б. Гречкин бо гузашти асрҳо бо Афлотун ҳамақида буда, дар хулосаи ӯ оид ба неруи ҳофиза ихтилофи казоие нест. Ин албатта, бар он маънӣ нест, ки аз давраи Афлотун то ба- дин айём пажуҳише дар боби неруи ҳофиза ба анҷом нарасида бошад. На хайр. Олимон ба натиҷаҳои назарраси илмӣ ноил гардида истодаанд,вале бо вуҷуди ин, мушкилоти неруи ҳофиза барои ҳаллу фасл намудани фаъолияти мағзи сари инсон, хосиятҳои майна, физиологияи руҳ барои инкишафи биология ва тиб, педагогика ва психология, анропология ва кибернетика, генетика ва ташкили самараноки меҳнати фикрӣ ва ҷисмонӣ басо муфид аст.

Роберт Шелдрик – олими бахши муҳит ва зист дар асари хеш " Илми ҷадиди ҳаёт"собит менамояд, ки тарзи тафаккури мо на танҳо бар авзоъ ва аҳволи худи мо, балки бар ҳамаи зеҳни башарият таъсир мерасонад. Шелдрик барои исботи назарияи хеш аз далоили илмӣ ва таҷрибаҳои зиёди амалӣ ба натиҷа ва хулосае омадааст, ки " Ҳофиза ва шуури инсон танҳо дар мағзи сар захира нашуда, балки чизе бо номи " шуури ҷамъӣ" низ вуҷуд дорад, ки инсонҳо ба василаи неруи хос бо ҳам дар иртиботанд [7,87].

Таърих башорат медиҳад, ки дар зумраи мутафаккирони салаф хирадмандоне арзи вуҷуд карда будаанд, ки неруи ҳофизаи қавӣ ва фавқулодда доштаанд ва ҳамасрони онҳо бо некӣ аз онҳо ёд кардаанд. Масалан, Шаҳрварзӣ дар бораи неруи қавии ҳофиза доштани Умари Хайём чунин менигорад: " Хайём ҳофизаи бисёр қавӣ дошт ва ҳар китоберо, ки чанд бор мурур мекард, матолиби он ва гоҳе матни ибороти онро низ ҳифз мекард, чунонки дар замони иқоматаш дар Исфаҳон як китобро ҳафт маротиба мурур кард ва баъд аз мурочиаташ ба Нишопур онро аз ҳифз хонд ва баъд аз муқобала маълум шуд, ки бо асли нусха ихтилофи чандоне надорад"[2,145].

Ё ин ки Мир Алишери Навоӣ дар тазкираи хеш "Маҷолис –ун – нафоис" дар хусуси неруи ҳофизаи қавӣ доштани Бадриддин Ҳилолӣ чунин баҳо медиҳад: **"** Мавлоно Ҳилолӣ аз авлоди турк аст. Қувваи ҳофизааш хеле хуб аст, табъаш ҳам монанди қувваи ҳофизааш

мебошад. Хоҳиши хондан дорад, умед аст, ки тавфиқ меёбад” [1,32]. Ҳамзамони дигари Ҳилолӣ муаллифи “ Бобурнома” – Заҳириддин Бобур чунин қазоват мекунад: “ Қувваи ҳофизааш хеле қавӣ будааст. Мегӯянд, ки аксарияти абёти хамсатайнро (“ Хамса” – и Низомӣ ва “Хамса” –и Хусрави Деҳлавӣ) аз ёд медонад” [2,33]. Чунин мисолҳо аз таърихи афкори педагогӣ ва психологии мардуми сарзамини Шарқ бешуморанд.

Омӯзиш ва пажуҳишҳо собит намуданд, ки танҳо як соҳаи илм (педагогика, психология, улуми табиӣ, риёзиёт ва амсоли он) қодир нест, ки паҳлӯҳои мухталифи неруи ҳофизаи инсонро кашф ва ҳаллу фасл намояд. Танҳо метавон дар ҳамҷоягӣ ва ҳамбастагӣ ва озмоишу лабораторияҳои низоми фаъолияти руҳии инсон ин мушкилотро матраҳ намуд. Чунки ҳар як илм ба фаъолияти руҳу майнаи инсон аз дидгоҳи хеш наздик мешавад ва ҳол он ки ба ҳарфи Хайёми Нишопурӣ:

Асрори азалро на ту дониву на ман,
Ва ин ҳарфи муаммо, на ту хониву на ман.
Ҳаст аз паси парда гуфтугӯйи ману ту,
Чун парда барафтад, на ту мониву на ман [8,10].

АДАБИЁТ

1. Абуалӣ ибн Сино. Осор. Ҷилди чаҳорум. Душанбе, 2017.- 921 саҳ.
2. А. Мирзоев, А. Н. Болдирев, Р. Ҳодизода. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 9 мактабҳои миёна. “Маориф,” Душанбе 1976.- 299 саҳ.
3. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих (ҷилди панҷум). – Душанбе: “ Ирфон”, 2011, 244 саҳ.
4.Платон. Собр. Соч. М: Просвещение. Т. 5. 365 стр.
5.Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. Қисми 1. Душанбе.– 2017.– 223с.
6.Психология. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ (тарҷумонҳо: Давлатов М. ва дигарон). Душанбе, “ Собириён,” 2010, 336 с.
7.Орлов, Г. П. Свободное время – условия развития человека и мера общественного богатства.- Свердловск, 1989.- 346 с.
8. Аъзам Пудинаев. Равоншиносӣ. Дастури таълимӣ – методӣ барои низоми кридитии таҳсилот. Нашр. “ Офсет”– Империя”, 2011.- 314 саҳ.
9. Умари Хайём. 100 рубоӣ.– Душанбе: Ирфон, 1984.

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ

БАБАДЖАНОВА Дилрабо Шамсиевна *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, переулок Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *rasul_2015_bah@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 926 00 98 16*

Личностно ориентированный подход в обучении русскому языку как иностранному (РКИ) позволяет учитывать индивидуальные особенности и возможности каждого студента. Использование цифровых ресурсов и технологий дает больше возможностей для индивидуализации учебного процесса.

Цифровые инструменты могут адаптироваться под нужды конкретного обучаемого, позволяя самостоятельно выстраивать траекторию обучения и темп изучения материала. При этом важно обеспечить педагогическую поддержку и руководство преподавателя.

Ключевые слова: *личностно ориентированное обучение, индивидуализация образования, русский язык как иностранный, цифровые технологии, цифровые образовательные ресурсы, индивидуальный подход, обучение с учетом индивидуальных особенностей*

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМИИ МУОСИР ДАР ТАЪЛИМИ ШАХСИЯТНОКУНИДАШУДАИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

БОБОҶОНОВА Дилрабо Шамсиевна *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони муосири русӣ ва забоншиносии умумии факултети филологияи руси Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *rasul_2015_bah@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 926 00 98 16*

Равиши ба шахсият нигаронидашуда дар омӯзиши забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ имконияти ба назар гирифтани хусусият ва имкониятҳои инфиродии ҳар як донишҷӯро фароҳам меорад. Истифодаи захира ва технологияҳои рақамӣ имкониятҳои бештареро барои инфиродисозии равандҳои таълим таъмин месозад.

Воситаҳои рақамӣ метавонанд ба эҳтиёҷоти мушаххаси донишҷӯён мутобиқ шаванд, ки ин имкон медиҳад онҳо роҳи омӯзиш ва суръати омӯзиши маводро мустақилона муайян кунанд. Дар ҳамин ҳол, муҳим аст, ки дастгирии педагогӣ ва роҳнамоии омӯзгор таъмин карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: *омӯзиши шахсиятнигаронидашуда, инфиродисозии таълим, забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ, технологияҳои рақамӣ, захираҳои таълимии рақамӣ, равиши инфиродӣ, омӯзиш бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ*

MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN PERSONALIZED TEACHING OF RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

BABADJANOVA Dilrabo Shamsievna *- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language and General Linguistics of the Faculty of Russian Philology of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov's passage, 1.* ***E-mail:*** *rasul_2015_bah@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 600 98 16*

A personally oriented approach to teaching Russian as a Foreign Language (RFL) allows taking into account individual characteristics and abilities of each student. The use of digital resources and technologies provides more opportunities for individualization of the educational process.

Digital tools can be adapted to the needs of a particular learner, allowing them to independently build a trajectory of learning and pace of mastering the material. At the same time, it is important to ensure pedagogical support and guidance from the teacher.

Keywords: *personally oriented learning, individualization of education, Russian as a foreign language, digital technologies, digital educational resources, individual approach, learning considering individual characteristics.*

Актуальность формирования личностно ориентированного подхода в преподавании русского языка как иностранного с использованием современных цифровых технологий не подлежит сомнению. В условиях нарастающей интенсификации образовательного процесса и возрастающей необходимости развития цифровых компетенций у обучающихся особую значимость приобретает индивидуализация обучения, которая обеспечивает учет уникальных когнитивных, мотивационных и психологических особенностей каждого студента.

При этом сохраняется важность соблюдения академической целостности и стандартизации учебных программ по русскому языку как иностранному, что предопределяет необходимость поиска баланса между индивидуализацией и стандартизацией образовательного процесса. Настоящая статья направлена на теоретическое осмысление интеграции личностно ориентированного и стандартизированного подходов посредством системного внедрения цифровых технологий в образовательную практику.

В ходе исследования будут проанализированы как преимущества цифровых технологий для индивидуализации образовательного процесса с учетом когнитивных и личностных характеристик обучающихся, так и проблемы обеспечения соответствия академическим стандартам качества образования. Полученные выводы могут представлять теоретическую и практическую ценность для преподавателей высших учебных заведений, специализирующихся на методике преподавания русского языка как иностранного, а также для исследователей, занимающихся педагогической инноватикой в условиях цифровой трансформации.

Для достижения поставленной цели необходимо проанализировать концептуальные основы личностно ориентированного подхода в обучении иностранным языкам, выделить ключевые положения данной концепции и показать ее преимущества перед традиционными методами обучения. Также следует проанализировать возможности цифровых технологий для адаптации учебного процесса к индивидуальным особенностям каждого студента, выделить наиболее эффективные цифровые инструменты и привести примеры их использования.

Поэтому возникает необходимость рассмотреть механизмы синтеза личностно ориентированного и стандартизированного подходов к обучению русскому языку как

иностранному, проанализировав, каким образом индивидуализация образовательного процесса может сочетаться с едиными требованиями и оценками результатов обучения.

Теоретический анализ изложенных вопросов и обобщение полученных результатов позволят сформулировать выводы относительно эффективной модели личностно ориентированного обучения русскому языку как иностранному с применением цифровых образовательных ресурсов.

Прежде всего, необходимо отметить, что личностно ориентированное обучение основывается на учете индивидуальных особенностей учащихся, их интересов и потребностей. Как отмечает российский ученый Якиманская И. С., «личностно ориентированное обучение направлено на развитие творческих способностей и критического мышления, что способствует более глубокому усвоению материала и мотивации к обучению» [16, с. 5]

Российский исследователь Бурдина Е. С. подчеркивает значимость интеграции цифровых технологий в образовательный процесс: «Использование цифровых образовательных ресурсов позволяет индивидуализировать обучение, предоставляя каждому студенту возможность выбора темпа и уровня сложности материала, что особенно важно при изучении иностранного языка» [3].

Кроме того, исследования показывают, что цифровые технологии могут значительно повысить мотивацию студентов к изучению русского языка как иностранного. Например, по мнению Нечаевой О.А. и Дубровец, А.Э., «цифровые образовательные ресурсы создают интерактивную и динамичную учебную среду, способствующую активному вовлечению студентов в учебный процесс».

Таким образом, обобщение полученных данных и выводов позволяет утверждать, что эффективная модель личностно ориентированного обучения русскому языку как иностранному с применением цифровых образовательных ресурсов должна включать следующие элементы:

1. Индивидуализация учебного процесса на основе анализа потребностей и возможностей каждого студента.

2. Активное использование цифровых образовательных ресурсов, таких как интерактивные учебники, онлайн-платформы и мультимедийные материалы.

3. Обеспечение постоянной педагогической поддержки и консультирования со стороны преподавателя.

4. Создание мотивирующей и поддерживающей учебной среды, способствующей развитию творческих способностей и критического мышления [12;13].

Кроме того, нужно учесть, что механизмы и цифровые технологии личностно ориентированного обучения русскому языку как иностранному представляют собой комплекс конкретных инструментов и методов, направленных на учет индивидуальных особенностей учащихся и повышение эффективности обучения. Ключевыми механизмами являются предварительная диагностика с помощью тестов и анкет для создания индивидуальных учебных планов в цифровой системе управления обучением, использование адаптивных образовательных платформ типа Moodle и конкретных мультимедийных ресурсов в виде видео- и аудиоуроков. Важную роль играют интерактивные вебинары на платформе Zoom, мобильные приложения типа Duolingo, а также системы автоматизированного цифрового мониторинга результатов тестирования в Google Forms. Преподаватель оказывает постоянную методическую поддержку посредством обратной связи через электронную почту и конкретных индивидуальных консультаций с помощью Skype. Данные конкретные цифровые подходы способствуют более эффективному овладению учащимися изучаемым материалом и повышению их мотивации [0].

Эти механизмы и компоненты в совокупности позволяют создать эффективную и гибкую систему обучения, которая соответствует современным требованиям и потребностям студентов, изучающих русский язык как иностранный.

Так, например, в Московском государственном университете имени М. В. Ломоносова (МГУ) была разработана комплексная программа по обучению русскому языку как иностранному, включающая использование цифровых технологий. Программа включает интерактивные онлайн-курсы, которые состоят из видеолекций, интерактивных упражнений и тестов. Видеолекции доступны в любое время, что позволяет студентам учиться в удобное для них время и в своем темпе. Интерактивные упражнения включают задания на грамматику, словарный запас и произношение, что позволяет студентам активно практиковать язык. Онлайн-тесты обеспечивают немедленную обратную связь, что помогает студентам отслеживать свой прогресс и корректировать учебные стратегии. Преподаватели МГУ

регулярно проводят виртуальные консультации, где обсуждают с каждым студентом индивидуальные успехи и трудности.

В Санкт-Петербургском государственном университете (СПбГУ) используется платформа Moodle для организации обучения русскому языку как иностранному. Платформа включает разнообразные учебные материалы, такие как тексты для чтения, аудиозаписи и видеоматериалы, а также интерактивные задания. Одной из ключевых особенностей является проведение виртуальных семинаров, где студенты могут общаться с преподавателями и друг с другом в режиме реального времени. Такие семинары способствуют развитию коммуникативных навыков и позволяют студентам практиковаться в реальных ситуациях. Университет также организует виртуальные экскурсии по Санкт-Петербургу, что позволяет студентам лучше понять культурный контекст изучаемого языка.

В Таджикском национальном университете (ТНУ) был реализован проект по использованию мобильных приложений для обучения русскому языку как иностранному. Одним из таких приложений является «Русский язык для всех», которое включает разнообразные задания на грамматику, словарный запас, аудирование и произношение. Приложение также предоставляет доступ к видеолекциям и аудиозаписям, которые студенты могут прослушивать и просматривать в любое удобное время. Встроенная система чатов позволяет студентам задавать вопросы преподавателям и получать оперативные ответы. Приложение также включает систему мониторинга прогресса, которая помогает студентам отслеживать свои успехи и выявлять области, требующие дополнительного внимания.

В Худжандском государственном университете имени академика Б. Гафурова (ХГУ) активно используются цифровые образовательные ресурсы для проведения онлайн-занятий по русскому языку. Основными платформами для организации учебного процесса являются Zoom и Google Classroom. Студенты участвуют в виртуальных классах, где преподаватели проводят лекции и семинары в режиме реального времени. Записи занятий доступны для просмотра в любое время, что позволяет студентам повторять материал и изучать его в своем темпе. Домашние задания и проекты также выполняются и сдаются через эти платформы. Преподаватели предоставляют индивидуальные консультации через видеозвонки или чаты, что помогает студентам решать возникающие проблемы и получать необходимые разъяснения.

Приведенные кейсы из России и Таджикистана демонстрируют успешное применение личностно ориентированных подходов и цифровых образовательных ресурсов в обучении русскому языку как иностранному. Эти примеры показывают, как современные технологии могут быть интегрированы в образовательный процесс для создания гибкой и эффективной системы обучения. Индивидуализация учебного процесса, использование интерактивных и мультимедийных материалов, обеспечение постоянной педагогической поддержки – все это способствует более глубокому усвоению материала, повышению мотивации студентов и развитию их самостоятельности в процессе обучения.

Согласно статистическим данным, в МГУ после внедрения программы с использованием цифровых технологий, успеваемость студентов повысилась на 20%, а уровень удовлетворенности учебным процессом достиг 85%. В СПбГУ, благодаря использованию платформы Moodle, уровень успешности сдачи экзаменов вырос на 15%, а вовлеченность студентов в учебный процесс увеличилась на 30%. В ТНУ, после внедрения мобильного приложения, 70% студентов отметили улучшение в понимании материала и более удобный доступ к учебным ресурсам. В ХГУ, использование платформ Zoom и Google Classroom привело к росту показателей успеваемости на 25%, а 90% студентов отметили удобство и эффективность такого формата обучения.

Подводя итог, можно отметить, что интеграция цифровых образовательных ресурсов и личностно ориентированных подходов в обучение русскому языку как иностранному значительно повышает эффективность учебного процесса.

Индивидуализация обучения, активное использование современных технологий и постоянная педагогическая поддержка способствуют глубокому усвоению материала, повышению мотивации студентов и их успешности. Реальные кейсы из России и Таджикистана подтверждают, что такие подходы могут успешно применяться в различных образовательных учреждениях, обеспечивая высокие результаты и удовлетворенность студентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.

2. Бим-Бад, Б. М. Педагогический энциклопедический словарь / Б. М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
3. Бурдина, Е. С. Использование цифровых образовательных платформ в процессе обучения английскому языку // Скиф. 2023. No7 (83). – С. 54-58.
4. Гальперин, П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин. – М.: Наука, 1985. – 184 с.
5. Гришина, Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб.: Питер, 2008. – 367 с.
6. Гузеев, В. В. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Гузеев. – М.: Педагогика, 1996. – 271 с.
7. Есипов, Б. П. Методика обучения русскому языку в средней школе / Б. П. Есипов. – М.: Просвещение, 1969. – 240 с.
8. Кабанова-Меллер, Е. Н. Психология обучения иностранным языкам / Е. Н. Кабанова-Меллер. – М.: Просвещение, 1981. – 136 с.
9. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
10. Монахов, В. М. Технология проектирования дидактических систем / В. М. Монахов. – М.: Просвещение, 1997. – 223 с.
11. Назаров, Р. С. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам / Р. С. Назаров, Х. А. Эвазов, Ф. Нурулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2 (16). – С. 16-22.
12. Нечаева, О.А., Дубровец, А.Э. Современные интерактивные ресурсы в образовании и их влияние на мотивацию студентов СПО // Инновационная наука. 2023. № 2-1. – С. 96-99.
13. Полат, Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2007. – 272 с.
14. Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
15. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
16. Якиманская, И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

ТДУ (УДК) -159.9
ТКБ (ББК) -88
З-20

ТАВСИФИ СТРЕСС ҲАМЧУН ҲОЛАТИ МАНФИИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ХОНАНДАГОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ

АБДУРАШИТОВ Наимҷон Фозилович *– номзади илмҳои психологӣ, мудири шуъбаи инноватсия ва психологияи таҳсилоти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *a_naimjon_f@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 50 21 45*

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳимтарин - тавсифи стресс ҳамчун ҳолати манфии эмотсионалӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ бахшида шудааст. Зуҳуроти эмотсоналии стресс ба паҳлӯҳои гуногуни психикии шахсияти хонандагон таъсир мерасонанд. Пеш аз ҳама, он ба хусусияти заминаҳои ҳолатҳои умумии эмотсионалӣ дахл дорад, ки ҳиссиётҳои манфӣ, ғамгинӣ ва ноумедӣ ба даст меорад.

Муаллиф таъкид дорад, ки дар ҳолати стресси дарозмуддат шахс нисбат ба ҳолати муқарарии худ бештар изтиробнок мешавад ва ба муваффақиятҳои худ бовар намекунад, шахс рӯҳафтода шуда, ба ҳолати ноумедӣ, ошуфтагӣ ва баъд ба депрессия дучор шуданаш мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: *стресс, хонанда, ҳолати эмотсионалӣ, шакл, омил, марҳила, фишор, ноустуворӣ, терапия, ҳолат, ҳиссиёт.*

ОПИСАНИЕ СТРЕССА КАК НЕГАТИВНОГО ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ

АБДУРАШИТОВ Наимжон Фозилович *– кандидат психологических наук, заведующий отделом инновации и психологии образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *a_naimjon_f@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 50 21 45*

Данная статья посвящена одному из важнейших вопросов – описанию стресса как негативного эмоционального состояния у младших школьников. Эмоциональные проявления стресса затрагивают различные психологические стороны личности студентов. Прежде всего, это относится к характеристикам общих эмоциональных ситуаций, вызывающих негативные переживания, печаль и отчаяние.

В состоянии длительного стресса человек становится более тревожным, чем в обычном состоянии, и не верит в собственный успех, человек может впасть в уныние, апатию, расстроиства, а затем впасть в депрессию.

Ключевые слова: *стресс, студент, эмоциональное состояние, форма, фактор, стадия, стресс, нестабильность, терапия, состояние, ощущение.*

DESCRIPTION OF STRESS AS A NEGATIVE EMOTIONAL STATE IN SCHOOL STUDENTS

ABDURASHITOV Naimzhon Fozilovich *– candidate of psychological sciences, head of the department of innovation and psychology of education of the Academy of Education of Tajikistan; 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adkhamov street, 11/2.* ***E-mail:*** *a_naimjon_f@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 50 21 45*

This article is devoted to one of the most important issues, that is, to describe stress as a negative emotional state in young schoolchildren. Emotional manifestations of stress affect various psychological aspects of students' personality. First of all, it refers to the characteristics of general emotional situations that cause negative feelings, sadness and despair.

In a state of long-term stress, a person becomes more anxious than in his normal state and does not believe in his own success, a person may become discouraged, become apathetic, frustrated, and then depressed.

Key words: *stress, student, emotional state, form, factor, stage, stress, instability, therapy, condition, feeling.*

Масъалаҳои эмотсионалӣ, рушд, тараққиёт ва имконияти таъсиррасонӣ дар фазои эмотсионалии хонандагони синни хурди мактабӣ дар корҳои психологон ва муаллимон мақоми махсусро ишғол кардааст. Хонандагон дар синни хурди мактабӣ хело ҳассос буда, ҳамаи он чизе, ки онҳо мушоҳида, фикрронӣ ва дар иҷрои коре бошанд, ҳассосияташонро баланд мекунад. Онҳо ҳиссиёти берунаашонро идора карда наметавонанд, хурсандӣ, ғамгинӣ, андӯҳ, қаноатмандӣ ва ноқаноатмандии хешро ошкоро зоҳир мекунанд. Дар мактаббачагони хурдсол зуд - зуд тағйирёбии ҳолати руҳии тамоюл ба аффект мушоҳида карда мешавад.

Дар замони муосир дар хурдсолон масъалаи зоҳиршавии ҳолатҳои стрессӣ хасотан таъсири он ба чараёни донишазхудкунии онҳо нақши муҳимро бозида, мактаббачаи хурдсол ҳолати эмотсионалии хешро идора карда натавониста, аз таълим қафо монда замина пайдо хоҳад кард. Сабаби ноустувории эмотсионалии онҳо дар стресси эмотсионалӣ мебошад, ки дар ҳолатҳои душвор ва бо нороҳатию шиддатнокии дохилӣ амал мекунад.

Ҳолати эмотсионалии манфӣ – стресс ба раванди иҷтимоии хонандагони синни хурди мактабӣ таъсир мерасонад, зеро дар синну сол вазъи сохтори ҳаёт, тартибот, ҳолати иҷтимоӣ тағйир меёбад ва муносибати онҳо бо муҳити гирду атроф, оила дигаргун мешавад. Маҳз ҳиссиёт яке аз омилҳои муҳим дар ташаккули тамоюли арзишҳо ва муносибати шахсӣ, ки фаъолияти кӯдакро ба танзим даровардa, муносибати муҳити гирду атрофро муайян мекунад. Бо ин муаммои мазкур олимон Р.Лоцаруса, Л.Леви, Г.Селе ва А.Элкин тадқиқот гузарониданд [15].

Аз ҷониби Р.Лацаруса консепсия оид ба фарқи байни фаҳмиши физиологӣ ва психологии стресс мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шуда, дар адабиётҳои илмӣ роҷеъ ба хусусиятҳои ислоҳнамоии стресси мактаббачагони хурдсол тадқиқодҳои зиёде гузаронида шудааст [1, с. 78-80].

Ҳаёти муосир бо назардошти таъсири иҷтимоӣ ва технологӣ зуд тағйирёбанда буда, ба мутобиқшавии инсон эҳтиёҷи зиёд дорад. Ивазшавии шароитҳои ҳаёти инсон сабаби гирифтор шудан ба ҳолати стрессӣ мегардад. Қобилияти бо стресс мубориза бурда натавонистани шахсият ба вайроншавии сифати саломатӣ ва зиндагӣ оварда мерасонад. Маълумотҳо оид ба сохти стресс, пеш аз ҳама донишҳои психологӣ дигаргун ва мураккабтар гардидааст. Ин

маълумотҳо ҳам ба мафҳуми стресс, методҳои муайянкунии он (баҳодиҳӣ) ва роҳҳои таъсиррасонӣ ба стресс (терапия) дахл доранд [8, с. 106].

Фаҳмиши мафҳуми стрессро берун аз илми психология, духтур, биологӣ маъруфи канадагӣ Г.Селье, маълум кардааст, ки стресс ҳамчун ҳолати ғайритабиӣ, ки таъсири шадид ба тамоми системаҳои бадан мебошад, мушоҳида ва ҷудо намудааст [15, с. 124].

Инчунин, истилоҳи стрессро олими шведӣ Л.Леви дида баромада, реаксияи эмотсионалиро дар ҳолатҳои низогӣ маънидод менамояд. Ҳолати низогӣ ҳамчун ҷудошавии байни талаботи субъект маънидод шуда, баамаловарии ин қобилият ба ҳолати манфии эмотсионалӣ оварда мерасонад. Стрессҳои эмотсионалӣ аз (калимаи англисии “стресс” шиддат) гирифта шуда, дар вазъиятҳои ғайриоддӣ ба вуҷуд меояд. Бо шиддати ботинӣ аз сар мегузаронанд. Дар ҳолати зуд ҳал кардани муаммо ва ё корҳои масъулиятнок ба миён меояд [13].

Стресс ин ҳолати рӯҳии организм мебошад, ки номувофиқатии байни қобилият муваффақияту талаботи гирду атроф ва дараҷаи чунин талаботҳо вуҷуд дорад [6, с. 51].

Дар бораи стресси эмотсионалӣ дар консепсияи Г.Селье, чунин омадааст: стресс ҳамчун синдроми мутобиқшавии ба ҳисоб рафта, аз маҷмӯи тағйиротҳое, ки дар натиҷаи аксуламали организм ба талаботи он пешниҳод кардааст, ба вуҷуд меояд [15, с. 122].

Р.Лацарус (1970) кӯшиш кард, ки фарқияти стресси физиологӣ ва психологиро дарк карда, нишон диҳад. Мувофиқи консепсияи пеш овардаи ӯ фишори физиологӣ бо таъсири стресси ҷисмонӣ ва фишори равони алоқаманд аст [1].

1. Стресси эмотсионалӣ натанҳо ба одамон, балки дар ҳайвонот низ дида мешавад, стрессҳои эмотсионалӣ дар одамоне, ки рӯҳи онҳо инкишоф ёфтааст, рух медиҳад.

2. Стресси эмотсионалӣ бо аксуламалҳои вазнини эҳсосӣ ҳамроҳӣ мекунад ва фишори равонӣ дар таркиби маърифатии (таҳлили вазъият, арзёбии захираҳои мавҷуда ва рӯйдодҳои минбаъда) бартарӣ дорад.

3. Истилоҳи стрессҳои эмотсионалиро физиологҳо ва стресси равониро, психологон истифода мебаранд.

Ҳамагуна далел, ҳодиса, хабарҳо сабаби гирифтори ҳолатҳои стрессӣ оварда мерасонанд. Онҳо арзишҳои назарраси субъективие мебошанд, ки ҳар як ҳолат аз дигар ҳолат вобаста аст. Байни стрессҳои гуногун чизи умумие вуҷуд дорад, ки ба одамон таъсир мерасонад. Ҳамаи инҳо рафтори одам ё таҷдиди организмро пешакӣ талаб мекунанд.

Мавҷудияти стресс ба организми биологии инсон хос аст. Ба организм зарур аст, ки ҳар дафъа ба таъсироти гуногуни беруна ҷавоб омада намояд – ин ҷавоби генетикӣ аст [9, с. 205].

Ганс Селье 3 марҳиларо ҷудо кардааст: якум, (марҳилаи изтиробнокӣ) тавсифи умумии ҳаяҷоннокӣ. Функсияи гардиши хун тез шуда, нафасгирӣ фаъол, гардиши хун ба майна, дил, мушакҳо бошиддат мегарданд. Организм зери таъсири эмотсияҳои манфӣ муқобилият нишон медиҳад [15].

Нисбат ба инкишоф ва давомнокии стресс марҳилаи дуюм сар мешавад, ки ин марҳилаи муқобилият мебошад. Дар ин марҳила организм ба амалҳои стресс мутобиқ мешавад. Агар амалҳои он сохтор ва функсияшро дар якҷоягӣ талабот ба захираҳои иловагӣ аз ҳисоби системаҳое, ки ба равандҳои мутобиқшавӣ иштирок накунанда давом диҳад, ин марҳила дуру дароз давом меёбад.

Нисбат ба камшавии захираҳои мутобиқшавӣ (агар стресс аз ҳад зиёд хавфнок, пурқувват ва ё давомнок) сеюм марҳила фаро мерасад, ин марҳила – марҳилаи бемадорӣ. Нишонаҳои он дар ҳолатҳои эмотсионалӣ, рафтор ва соҳаҳои соматикӣ намоён мешавад. Ба нишонаҳои стресси эмотсионалӣ изтиробнокӣ, зудранҷӣ, мондашавии эмотсионалӣ ва равонӣ дохил мешавад. Ба нишонаҳои стресси рафторӣ – саркашӣ кардан аз масъулият ва муносибат, беэътиноӣ ба худ. Ба нишонаҳои стресси соматикӣ – бадшавии саломатӣ, бемадорӣ, беқувватӣ дохил мешавад.

Марҳилаи сеюм зери таъсири дарозмуддати стрессие, мутобиқшавии организм захираи қувва, марҳилаи изтиробнокӣ ба дастдаровардашудаи вақти сафарбаркунӣ оҳиста – оҳиста кам мегардад. Гӯё организм дар марҳилаи аввал қарор мегирад, вале манбаъро аз ҳеҷ куҷо дарнамеёбад – онҳо бар зидди стресс сарфа гашта, организм нобуд мегардад [10, с. 136].

Г.Селье ду намуди стрессро муайян кардааст: эустресс ва дистресс. Эустресс – ин фаъолнокии захираҳои дохилии одам, ҷараёни функсияҳои равонӣ физиологиро беҳтар мекунад. Дистресс – ин вайроншавии ҷараён, вақронкунандаи рафтори инсон, ҷараёнёбии функсияҳои психофизиологиро бештар мекунад. Эустресс – кӯтоҳмуддат буда, босуръати хараҷоти захираҳои мутобиқшавӣ рӯякӣ ва сафарбаркунии “амиқ” ҳамроҳӣ мекунад. Намуди

ин стресс боқувватшавии дохилиро эҳсос мекунад. Дистресс бештар ба стресси дарозмуддат дохил мешавад, ки дар он сафарбаркунии харҷи рӯякӣ ва ҳам амиқ дар захираҳои мутобиқшавӣ рӯҳ медиҳад. Ин намуди стресс дар бемориҳои соматикӣ ё психикӣ рух медиҳад (невроз, психоз) [15, с. 26].

Стресс одатан дарозмуддат ё кӯтоҳмуддат мешавад. Ба намуди кӯтоҳмуддат: тарс, дард, норасогии диққат, норасогии вақт дохил мешавад. Ба намуди дарозмуддат бошанд, ҳодисаҳои мунокишавӣ, кори хавфнок, муқобилият нишон додан, ҷудоӣ, аз ҳад мондашавии психикӣ ва асабӣ дохил мешаванд.

Барои муайян кардани омилҳои объективии стресс онҳоро ба якчанд гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. “Стрессҳои интизорӣ” – яъне интизори хатари дар пеш буда, ё омодагӣ ба амалҳои душвори дар пеш истода.
2. “Корӣ” – вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти корӣ. Фаҳмиши стресси фаъолияти корӣ бо таъсири доимии психикии омилҳои стрессие, ки осеби психикиро ба вуҷуд намеорад, аммо қобилияти “ҷамъшавӣ”–ро дорад.
3. Баъди зарбаҳои вайроншавиҳои стрессӣ [5, с. 143].

Хулоса, яке аз намудҳои муаммои маъмултарини замони ҳозира ин стресс мебошад. Ин ҳолати стресси аз ҳад зиёди қувва, дарозии шиддати психологие, ки аз миқдор зиёд эҳсос мешавад. Дар системаи асаби одам мондашавӣ дида мешавад. Стресс фаъолият ва рафтори муқаррарии инсонро вайрон мекунад.

<u>Шаклҳои зоҳиршавии стресс.</u>

Стресси психологӣ метавонад тағйирот дар системаҳои гуногуни функсионалии организм дароварда, шиддатнокии ихтилофҳо бошанд, аз тағйири хурд дар вайроншавии табъ то бемориҳои вазнин, ба мисли захми меъда, сактаи дил ё миокард оварда мерасонад. Роҳҳои аксуламали стресси равонӣ вуҷуд доранд, равоншиносон зуҳуроти стрессро ба зеҳнӣ, равонӣ, рафторӣ, эмотсионалӣ ва физиологӣ ҷудо намуданд [3, с. 46].

А.Г.Маклаков стресси рафторро ба чор гурӯҳ тақсим кардааст:

1) Вайроншавии психомоторикӣ (ларзидани даст, тағйирёбӣ дар нафаскашӣ, шиддатнокии мушакҳо, вайроншудани функсияҳои нутқӣ);
2) Тағйирёбии тарзи зиндагӣ (тағйиробӣ дар реҷаи рӯз, вайроншави хоб, даст кашидан аз одатҳои хуб ва иваз кардани онҳо ба роҳҳои номатлуби ҷуброни стресс;
3) Вайроншавии касбӣ (паст гардидани ҳосилнокии меҳнат, зиёдшавии хастагӣ);
4) Вайроншавии функсияҳои иҷтимоӣ -мавқеӣ (афзоишшавии низоъ, баландшавии агрессивнокӣ).

Ҳангоми ба ҳолати стресс фаромадан на танҳо зеҳни инсон, балки хотир, тафаккур ва диққат низ таъсири манфи мегиранд. Вайрон кардани нишондиҳандаҳои диққат ба он вобаста буда, дар қабати нимкураҳои мағзи сари инсон стресс ба вуҷуд меояд ва дар атрофи он тамоми фикрҳо таҷрибаҳо ташаккул меёбанд.

Ба ҳолати стресс афтодани инсон, ба хотири ӯ низ таъсир мерасонад. Бо вуҷуди ин, сарбории доимии шуур муҳокима кардани сабабҳои стресси психологӣ ва пайдо кардани роҳи он қобилияти хотирро коҳиш медиҳад, заминаи гармоналии стресс ҳангоми тағйир ёфтан ба вайроншавии маълумотҳои зарурӣ сабаб мешавад. Дар ҳолати фикрронии вайрон, қобилияти эҷодӣ ва мантиқии инсон низ вайрон мешавад [11,с.105].

Зуҳуроти физиологии стресс қариб бо тамоми системаҳои ҳозимаи инсон системаи нафаскашии дилу рагҳо таъсир мерасонанд. Дар зери стресс, тағйироти объективии зерин ба қайд гирифта мешавад.

- Огоҳӣ аз суъати дил ё тағйир додани мунтазамии он;
- Баландшавии фишори хун, вайроншавии фаъолияти меъдаву рӯда;
- Паст шудани муқовимати барқи пӯст [10, с. 300].

В.Л.Маришук ва В.Л. Евдокимов ҳолати шиддатнокии эмотсионалиро (стресси кӯтоҳмуддат) бо чунин нишонаҳо тавсиф медиҳанд: якбора баланд шудан ва вайрон шудани кори суръати дил ва нафаскашӣ, арақ, тағйироти ногаҳонӣ дар диаметри биноӣ аксуламали ивазшавии ҳолат дар рӯй, шиддатнокии ногаҳони ҳаракати кирммонанд ва ғайра.

Ҳамаи ин тағйироти объективӣ дар таҷрибаи субъективии шахси зери стресс инъикосёфта мебошад. Шахсоне, ки дар ҳолати стрессҳои равонӣ қарор доранд, одатан ҳиссиётҳои гуногуни манфиро аз сар мегузаронанд:

1) Дард дар дил ва дигар органҳо;
2) Душвории нафаскашӣ ва шиддати мушакҳо;

3) Норохатӣ дар узвҳои ҳозима.

Аз як тараф вайрон шудани фаъолияти мӯътадили узвҳо ва системаҳои онҳо, аз тарафи дигар, ба халалдоршавии мураккаби физиологӣ ва биологӣ: паст шудани масуният (иммунитет), хастагии зиёд, тағйирёбии вазни бадан ва ғ.

Дар фони чунин эмотсияи тағйирёбанда шахсе, ки дар ҳолати стресс қарор дорад, шадидтарин эҳсосот бештар характери манфиро дорад. Он метавонад, аксуламали эмотсионалии тундмизоҷӣ, бадқаҳрӣ, агрессия то ҳолатҳои аффективӣ бошад.

Стресси дарозмуддат ё такроршудаи кӯтоҳмуддат боиси тағйироти тамоми хислати шахс гардад, ки дар он хусусиятҳои нав зоҳир мешаванд ё хусусиятҳои мавҷуда мустаҳкам карда мешавад: интровертӣ, тамоюл ба худфиребдиҳӣ, худбаҳодиҳии паст, шубҳанокӣ, агрессивӣ ва ғайра [1, с. 15].

Дар суърати мавҷуд будани шароити муайян, ҳама тағйиротҳои дар боло зикр шуда аз меъёри равонӣ берун меоянд ва ба даст овардани хусусиятҳои психопатология, ки аксар вақт дар шакли неврозҳои гуногун пайдо мешавад (неврозҳои астеникии интизори изтиробнокӣ).

Ҳолати эмотсионалии манфӣ (тарс, ноумедӣ, негативизм, агрессивнокии баланд, изтиробнокӣ), ҳамзамон ин оқибати рушди стресс мебошад. Тарс аз оянда (ҳамчун омил, боиси пайдоиши стресс) дар рушди зуҳуроти стресс мусоидат карда, монанди изтироби шадид, нобоварӣ ба худ, депрессия, фикрҳо, эҳсосоти манфӣ, ҳисси нотавонӣ [9, с. 132].

Хулоса: ба шаклҳои зоҳиршавии стресс мумкин аст чунин амалҳо:

- Тағйирот дар аксуламалҳои рафтор;
- Тағйирот дар равандҳои зеҳнӣ;
- Тағйирот дар равандҳои физиологӣ;
- Нишондодҳои эмотсионалӣ.

Дар байни ин шаклҳои стресс байни ҳамдигар муносибати объективии наздик вуҷуд дорад.

Бо дохил шудан ба мактаб ҳаёти кӯдак куллан тағйир мeёбад, реҷа, шароити иҷтимоии ӯ дигаргун мешавад. Муносибатҳои муайян бо муҳити атроф ва оила инкишоф мeёбад.

Сабабҳои ноустувории стресси эмотсионалие, ки дар шароити вазнини ғайриоддӣ ба вуҷуд меояд, бо шиддатнокии дохилӣ дучор мешавад. Ба омӯзиши сабабҳои стресс дар хонандагони синфҳои хурди мактабӣ олим Ш. Левис машғул гардида, чунин пешниҳод додааст:

1. Стресс аз ҷорӣ кардани барномаҳои манфии волидайн. Як қисми барномаҳои рафтор ба сари кӯдак ва волидони ӯ, муаллимон ва ё шахсони дигар дар ҳоле, ки тафаккури ӯ то ҳол бо зиёд шудани эҳтимолият фарқ мекунад. Ин барномаҳоро “муносибатгузории бешуурӣ”, “принсипҳои ҳаёт” ё “сенарияҳои падару модар” номид ва онҳо метавонанд дар ҳаёти ояндаи шахс нақши хеле назаррас дошта бошанд. Ин танзимот барои кӯдаки хурд фоидаовар буда метавонанд, вақте, ки калон мешаванд, тағйир ёбанд, зиндагиашон мураккаб мешавад ва рафтори номувофиқ стрессро ба вуҷуд меорад, масалан, падару модар духтарҷаро ба ҷангалрафтанро манъ карданд бо “гурги хокистарранг” тарсонданд ва дар натиҷа тарс пайдо шуда, зани калонро аз муошират бо табиат иваз карда мешавад.

2. Стресс бо муносибатҳои номуносиб ва эътиқоди шахсӣ вобаста аст. Яке аз муносибатҳои нисбатан умумии тафаккур –оптимизмӣ ва пессимистӣ тамоюли лаҳзаҳои хуб ё бад дар зуҳуроти олами атроф мебошад. Дар асл оптимистҳо ё пессимистҳои намоён хеле каманд ва тибқи қонунҳои тақсимоти мӯътадил, аксарияти мардум аз нуқтаи муайяни он дуртаранд. Масофаи назаррас аз он ба задашавии характери шахсият рост меояд, ки дар асл, онҳо аз ҷониби одамон ҳамчун оптимизм ва писсимизм таъин шудааст. Ҳар дуи ин стратегияҳо афзалитҳо ва нуқсонҳои худро доранд ва ҳар як шахс дар шароити тафаккури худ бо шуурона ё бешуурона тарзи ҳаёти худро дар асоси таҷрибаи шахсии волидон ва хусусан фаъолияти асабии баланд интихоб мекунанд. Ҷиҳати мусбии пессимизм дар он аст, ки чунин ҳолат шахсро ба натиҷаи номусоиди ҳодисаҳо омода месозад ва имкон медиҳад, ки зарбаҳои тақдирро ба осонӣ қабул кунад, аммо маҳз дар ин ҷо аҳамияти мусбати он хотима мeёбад. Таҷриба нишон медиҳад, ки фикри позитиви ҷустуҷӯи тарафҳои мусбӣ дар ҳаёт ба инсон манфиатҳои бештар меорад ва миқдори умумии стрессро дар ҳаёт коҳиш медиҳад.

Муносибати оптимистӣ аз ҳолатҳои ногувор баромадан кӯмак мерасонад. Дар ҳақиқат, агар кӯдак бовар кунад, ки роҳи ҳал вуҷуд дорад пас вай инро меҷӯяд, ки ин барои ёфтани роҳи ҳалли муаммоҳо бештар имконият дорад. Агар кӯдак ҳолати пессимистиро қабул кунад ва ин ҳолатро ҳамчун нопадид эътироф кунад ва пӯшидани дарҳо барои ӯ баста мебошад, ҳатто кӯшиши кушодани онҳоро намояд ҳам [12.с.13] .

3. Имконнопазирии амалӣ кардани эҳтиёҷоти воқеӣ. Дар айни замон аз ҳама машҳуртарин ва дар айни ҳол нақшаи оддии тавсифи ташкили эҳтиёҷоти инсон ин "пирамида" –и Абрахам Маслоу мебошад. Мувофиқи ин нақша вақте, ки талаботҳои биологӣ камтар ба назар мерасанд, инсон кӯшиши онро мекунад, ки талаботи иҷтимоӣ ва сипас руҳиро қонеъ карда шавад, илова бар ин ба назари Маслоу талаботи баландтарини инсон ин хоҳишҳо барои расидан ба худшиносии моҳияти беназирии худ мебошад.

Тибқи "аҳроми А. Маслоу" стрессҳои асосие, ки ба сохтори он мувофиқанд, чунинанд:

✓ Физиологӣ: - стресс аз гуруснагӣ, ташнагӣ, камхобӣ, ҳарорати номусоид хастагии руҳию ҷисмонӣ, суръати аз ҳад зиёди ҳаёт ё тағйири якборaи он.

✓ Бехатарӣ: - стресси тарсу ҳарос, тарс аз ноком шудан ба дарс, тарс аз марг ва тарс аз саломатии наздикон аст. Аксар вақт кӯдакон ҳис мекунанд, ки вазъият аз назорати худ баромада истодааст ба дар ҳолати стресс қарор мегиранд. Беадолатии муаллим, кори санҷиши мураккаб ва кӯшиши дуюм нест.

Яке аз мушкилиҳои мактаб ҳаяҷонангезии хонандагон аз сабаби хатогиҳои тарс аз танқид ё масхараи муаллимон ҳамсолон ва волидайн. Ҳаяҷон хонандагонро дар ҳолати стресс ё гиперактивӣ нигоҳ медорад, ки ба муқаррарӣ халал мерасонад, бинобар ин, омӯзиши ҳассоснокӣ ва мутамарказиро талаб мекунад.

✓ Мансубият: – стресс аз танҳоии маънавӣ ва ҷисмонӣ, стресс аз бемории наздикон. Стресс аз муҳаббати яктарафа, муноқишаҳои оилави, рафтани яке аз волидон, сабаби зиёдшавии стресси кудак мебошад. Аввал, аз он сабабе, ки ду нафаре, ки кӯдак аз ҳама дӯст медорад ва ҳолати эмотсионалии кӯдак аз онҳо вобаста аст. Вақте, ки кӯдак ба дастгирӣ ниёз дорад, модар ба кор меравад, маҷбур мешавад, ки кӯдакро танҳо монад. Даъвоҳои дарозмуддат оид ба он ки кӯдак бо кӣ мемонад ва ӯ дар иҳотаи худ хоҳад монд. Вақте, ки ҷудо мешаванд ҳама ба ҳаёти нав одат мекунанд, яке аз волидайн ё ҳарду метавонанд дубора издивоҷ кунанд, кӯдакро ба гирифтани оилаи нав, хонаи нав ва эҳтимолияти мактаби нав рафтан маҷбур кунанд.

5-8 сола: кӯдакони ин синну сол ҳисси партофта шудаи гуноҳро доранд, зеро онҳо тасаввур мекунанд, ки ҷудошавии волидайн аз онҳо вобаста аст. Бинобар ин аксар вақт гиря мекунанд, бо мушкилӣ ва суст мехонанд.

9-12 сола: Дар онҳо инчунин дар рафтор ва муваффақият мушкилӣ дида мешавад. Онҳо ба волидони худ хашмгин буда, аз ҷудошавии онҳо асабонӣ мегарданд, худро танҳо ва нотавон ҳис мекунанд.

Кӯдакони ин гурӯҳи синну солӣ аксар вақт аз мушкилоти ҷисмонӣ шикоят мекунанд:

- нишонаҳои классикии стресс,
- дарди сар ва дарди шикам,
- таваллуди бародар ё хоҳар яке аз манбаъҳои стресси кӯдакон мебошад. Пас аз таваллуди кӯдаки дуюм қисми зиёди таваҷҷӯҳи модар ба кӯдаки дуюм мегузарад.

✓ Эҳтиром: – стресс аз имконнопазирии амалигардонии ҳадафҳои худ, стресс -аз набудани эҳтиром аз ҷониби ҷомеа.

Муоширати маҷбурӣ бо ҳамсолон дар сурати набудани малакаҳо ва мутобиқ шудан ба шумораи зиёди ҳамсолон, ки ба ҳолати стресс эҳсосоти изтироб ва агрессия меорад. Фишори манфии ҳамсолон ба ҳама монанд будан, ҳамчунин ба шахсияти кӯдак таъсир мекунад.

✓ Худидоракунӣ. Стресс аз иҷрои кори нохост. Аксар вақт кӯдак аз чизи дӯстдоштаи худ даст мекашад зеро, ки волидайнаш инро рад мекунанд ё ки зери таъсири афкори ҷамъиятӣ, ки ҳамеша аз консерватизм фарқ мекунад [1, с. 104].

4. Стресс бо номукаммалии муошират алоқаманд аст.

Сабабҳои стресс дар вақти муошират бисёранд. Яке аз сарчашмаҳои муҳими воситаҳои муошират стрессӣ ин ихтилоф байни ду ва ё зиёда одамон мебошанд, ки талаботи яке аз онҳо номувофиқ ба назар мерасад. Тадқиқоти физиологон нишон дод, ки муноқишаҳои тӯлонӣ метавонанд ба вайроншавии ҷиддии фаъолияти организм оварда расонад.

Сабабҳои асосии вайроншавии саломатӣ инҳоянд:

- Муноқишаҳои байнишахсӣ дар оила;
- Муносибати бошиддат бо ҳамсолон ва муаллимон [7, с. 266].

5. Идора карда натавонистани вақт (стресс ва вақт.) Аксар вақт сабаби стресс ин аз ҳад зиёд будани вақт ва инкишоф додани сарҳади вақтии ҳолати психологӣ мебошад. Ин дар ҳолате руҳ медиҳад, ки агар кӯдак ба гузашта ё оянда эътибори аз ҳад зиёди эмотсионалӣ диҳад. Дар ҳолати аввал, манбаи фишори равонӣ ва эмотсияҳои манфие мебошад, ки як тарбияи афсонавӣ дар бораи баъзе ҳодисаҳои мудҳиш аз гузашта. Ҳодисаҳое, ки стресс

оваранд инҳоянд: рӯйдодҳои ҷиддӣ аз қобили иштирок дар амалиёти ҷангӣ ё таҷовуз ба номус ва ба назар чунин менамояд, ки шахс ҳама эпизодҳоро ба монанди намуди номуваффақи ҷамъиятӣ ё сӯҳбати ногувори шахси наздик фаромӯш намекунад. Агар шахс сарҳадҳои мавҷудияти муваққатии худро маҳдуд карда натавонад, дубора эпизодҳои номатлубро дар майнаи сар чарх мезанонад ва такроран стрессҳои равониро аз сар мегузаронад [1, с. 20] .

Варианти дигари стресс ин ба изтироб ва хавотирӣ аз рӯйдодҳои оянда, ки то ҳол рӯҳ надодаанд. Дар ин ҳолат, кӯдак боз дар фикри худ тасвири ояндаро месозад, онро бо ҷузъиёт пур мекунад ва то ба он дараҷае инкишоф медиҳад, ки бештар ба пешгӯиҳои манфие, ки ӯ дар тасаввуроти худ сохтааст, боварӣ пайдо мекунад. Чунин стресс низ хатарнок мебошад, ки кӯдак аксар вақтояндаи нокомро ба нақша мегирад. Ҳамзамон, тарсу ҳаросҳои инсонӣ воқеан тасдиқ мешаванд, ки ба эътимод ва худбоварии шахсӣ таъсири манфӣ мерасонад [1,с.66] .

6. Стресс аз истифодабарии бесамарии вақт. Психологи машҳури амрикоӣ А. Элкин мегӯяд, ки бояд назораткунии вақтро ёд гиред, вагарна вақт шуморо назорат мекунад. А. Элкин сабабҳои дигари стрессро муайян кардааст, ки шахс стрессро аз сар мегузаронад ва он аз истифодаи бесамарии вақт мебошад.

- ✓ Эҳсоси шитоби доимӣ;
- ✓ Нарасидани вақт барои корҳои дилхоҳ ва муошират бо аъзоёни оила;
- ✓ Дермонии ҳамавақта;
- ✓ Набудани нақшаи аниқи вақт;
- ✓ Ҳисси доимии беҳуда сарф кардани вақт.

Чӣ гуна А.Элкин бо мавҷудияти нисфи ин аломатҳоро нишон медиҳад, ки норасоии доимии вақт метавонад ба стресс оварда расонад [5.с.30].

Ҳамин тариқ, корҳое, ки ба зуҳуроти стресс дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ таъсир мерасонанд инҳоянд: дохилшавӣ ба синфи якум, ба мактаби дигар гузаштани кӯдак, сарбории зиёди таълимӣ, тавлиди додарча ё хоҳарча, ҷудошавии волидайн, кӯчидан, муноқишаҳои оилавӣ, мактаб (муноқишаҳо бо муаллим ва хониш), муноқиша бо ҳамсолон, аз даст додани волидайн.

Хонандагони синни ибтидоии мактаб хеле ҳассос ҳастанд. Хонандагон наметавонанд эмотсияҳои худро боздоранд ва назорат кунанд. Эмотсияи мактаббачагони хурдсол дар ноустувории эҳсосӣ, зуд тағйир додани ҳиссиёт, тамоюли таъсиррасонӣ ифода карда мешавад. Сабаби ноустувории эмотсия як ҳолати стрессии эмотсионалӣ мебошад, ки дар ҳолатҳои душвор ба амал меояд ва бо шиддати дохилӣ аз сар мегузаронад. Стресс – ин ҳолати стрессии ғайрисарфиест, ки дар натиҷаи ҳама гуна таъсироти сахт ба амал меояд ва бо азнавсозии тамоми системаҳои бадан ҳамроҳ мешавад. Вазъияти стресс ба раванди иҷтимоии хонандагон таъсир мерасонад, зеро дар синни хурди мактабӣ хонандагон тамоми сохтори зиндагӣ, низом, вазъи иҷтимоӣ тағйир меёбад, муносибати муайян бо одамони гирду атроф ва оила ба вуҷуд меояд. Бо мақсади бартараф намудани ҳолати стресс дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ, мо усулҳои муайяни ислоҳро дида баромадем ва ба назари мо, методҳои гуногуни терапия таъсири мусбӣ хоҳад дод.

Дар натиҷаи истифодаи усулҳои терапевтӣ дар кориислоҳӣ бо хонандагон, мусоидат намудан ба раванди муошират байни ҳамсолон, дар дохили муассисаи таълимӣ, шармгинӣ, инкишоф додани худамалисозӣ ва қобилияти худтанзимкунӣ, огоҳӣ аз ҳиссиётҳои гуногун ва идора намудани худ дар хонандагон рушд карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Абабков, В.А., Перре, М.М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии [Текст] / В.А. Абабков, М.М. Перре.– СПб.: Речь, 2004.-166 с.
2. Азон, Б.Б. Стресс излечим/ Пер. с французского И.Б. Пономаревой, К.А. Геворгян, И.В. Назарова.– М.: Крон Пресс, 1994.– 192 с.
3. Блонский, П.П. Психология младшего школьника [Текст] / П.П. Блонский- М.: Воронеж: Институт практичекой психологии «МОДЭК», 1997.- 575 с.
4. Брайт, Д., Джонс Ф. Стресс. Теории, исследования, мифы [Текст] / Д. Брайт, Ф. Джонс.- СПб.: Прайм ЕВРОЗНАК, 2003.- 352 с.
5. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ / зери таҳрири Сафаров Н.С. – Душанбе, 2008. - 192с.
6. Гринберг, Д. Управление стрессом [Текст] / Д. Гринберг.- 7-е изд.- СПб.: ПИТЕР, 2002.- 496 с.
7. Изард, К.Э. Психология эмоций [Текст] / К.Э. Изард.- СПб: Изд. «Питер», 2000.- 464 с.

8. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства [Текст] / Е.П. Ильин.- СПб: Питер, 2002.- 752с.
9Левис, Ш. Сам себе психолог. Ребенок и стресс [Текст] / Ш.Левис.- СПб, 1997.- 208 с.
10. Психология мотиваций и эмоций [Текст] / Под ред. Ю.Б. Гипленрейтера, М.В. Фамекмана.-М.: ЧеРо, 2002.- 752 с.
11. Расулов С.Х. Психологияи эмотсия ва ҳиссиёт. Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2022. -336 саҳ.
12. Симонов, П.В. Психологический стресс [Текст] / П.В. Симонов.- М.: Просвещение, 2000.- 291 с.
13. Смирнова, Е.О. Детская психология [Текст] / Е.О. Смирнова.- М.: Гуманит. Изд. центр «ВЛАДОС», 2003.- 368 с.
14. Столяренко, Л.Д. Основы общей психологии [Текст] / Л. Д. Столяренко – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002.- 672 с.
15. Селье Г. Стресс без дистресса / Москва: Прогресс, 1982. – С.124.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪСИРИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢ ДАР ТАКМИЛЁБИИ ХУДМУБРАМСОЗИИ ШАХСИЯТИ ХОНАНДАГОНИ СИННИ КАЛОНИ МАКТАБӢ

АБДУЛОЗОДА Лайло Абдулло *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2,* ***тел.:*** *(+992) 909 94 06 30*

Мавқеи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули худмубрамсозии шахсияти хонандагон, аз ҷумла хонандагони синни калони мактабӣ аз масъалаҳои мубрами илми педагогика маҳсуб диниста мешавад. Дар мақола зикр карда мешавад, ки баробари ташаккули ҷомеаи гуногунмиллат, бисёрзабонӣ ва гуногунфарҳангӣ, ҳамзамон, тағйироти самтгирии маънавӣ-ахлоқӣ низ сурат мегирад, ки дар навбати худ мушкилоти иҷтимоиро низ ба вуҷуд меорад. Ин албатта ба маънавиёти ҷомеа ва фард, бахусус, таҷрибаи маънавии насли навраси муосири тоҷик, ки ба татбиқи дурнамои зиндагии онҳо асос ёфтааст, таъсир мерасонад. Волидон ва омӯзгороне, ки таҷрибаи ҳаётиашон дар муҳити дигари иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ташаккул ёфтаанд, арзишҳоеро доро мебошанд, ки аз фаҳмиши мавҷудбудаи ҷомеаи муосир фарқ мекунанд.

Ба ақидаи муаллиф маҳз, ин омилҳо сабаби мубрам гардидани проблемаи худмубрамсозии шахсияти насли наврас мегарданд. Дар шароити кунунӣ такмили худмубрамсозии шахсияти хонандагон зимнан, ба давраи синни калони мактабӣ алоқаманд аст. Вобаста ба ин, дар мақола **ҷ**анбаҳои назариявии таъсири арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ **дар** такмилёбии худмубрамсозии шахсияти хонандагони синни калони мактабӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, худмубрамсозии шахсият, синни калони мактабӣ, омӯзгорон, насли навраси, ташаккули маънавият.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ СТАРШЕШКОЛЬНИКОВ

АБДУЛОЗОДА Лайло Абдулло *– соискатель Института развития образования им. А. Джоми Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2,* ***тел.:*** *(+992) 909 94 06 30*

Роль духовно-нравственных ценностей в формировании самоактуализация личности учащихся, в том числе старшеклассников, является одним из важнейших вопросов педагогической науки. В статье отмечается, что наряду с формированием полиэтнического, многоязычного и поликультурного общества одновременно происходят изменения духовно-нравственных ориентаций, что, в свою очередь, создает социальные проблемы. Это, безусловно, влияет на духовность общества и личности, в частности, на духовный опыт современного подрастающего поколения, основанный на реализации его жизненных перспектив. Родители и педагоги, чей жизненный опыт формировался в иной социальной и культурной среде, имеют ценности, отличие от существующих представлений современного общества.

По мнению автора, эти факторы являются причиной проблемы самоактуализация личности подрастающего поколения. В современных условиях совершенствование самоактуализация личности учащихся является актуальной и причем, период ее

самоопределения приурочен к старшему школьному возрасту. В связи с этим в статье научно обоснованы теоретические аспекты влияния духовно-нравственных ценностей на совершенствование самоактуализации личности старшеклассников.

Ключевые слова: *духовно-нравственные ценности, самоопределение личности, старший школьный возраст, педагоги, подрастающее поколение, формирование духовности.*

THEORETICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES ON THE DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY OF HIGH SCHOOL STUDENTS

ABDULZODA Laylo Abdullo *– applicant of the Institute for Education Development named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str., 11/2,* ***phone:*** *(+992) 909 94 06 30*

The role of spiritual and moral values in the formation of self-actualization of the personality of students, including high school students, is one of the most important issues in pedagogical science. The article notes that along with the formation of a multiethnic, multilingual and multicultural society, changes in spiritual and moral orientations are simultaneously taking place, which, in turn, creates social problems. This, of course, affects the spirituality of society and individuals, in particular, the spiritual experience of the modern younger generation, based on the realization of their life prospects. Parents and teachers, whose life experiences were formed in a different social and cultural environment, have values that differ from the existing ideas of modern society.

According to the author, these factors are the cause of the problem of self-actualization of the personality of the younger generation. In modern conditions, improving the self-actualization of students' personality is relevant and, moreover, the period of its self-determination is confined to high school age. In this regard, the article scientifically substantiates the theoretical aspects of the influence of spiritual and moral values on improving the self-determination of high school students.

Key words: *spiritual and moral values, personal self-determination, high school age, teachers, younger generation, formation of spirituality.*

Дар шароити тағйирёбии босуръати ҷомеаи муосир, хусусияти хоси мавқеи иҷтимоии он ҷойгоҳи махсусро касб мекунад. Баробари ташаккули ҷомеаи гуногунмиллат, бисёрзабонӣ ва гуногунфарҳангӣ дар Тоҷикистон, ҳамзамон, тағйироти самтгирии маънавӣ-ахлоқӣ низ сурат мегирад, ки дар навбати худ мушкилоти иҷтимоиро низ ба вуҷуд меорад. Табиист, ки ин ба маънавиёти ҷомеа ва фард, бахусус, таҷрибаи маънавии насли навраси муосири тоҷик, ки ба татбиқи дурнамои зиндагии онҳо асос ёфтааст, таъсир мерасонад. Волидон ва омӯзгороне, ки таҷрибаи ҳаётиашон дар муҳити дигари иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ташаккул ёфтааст, арзишҳоеро доро мебошанд, ки аз фаҳмиши мавҷудбудаи ҷомеаи муосир фарқ мекунанд. Маҳз, ин омилҳо сабаби мубрам гардидани проблемаи худмубрамсозии шахсияти насли наврас, аз ҷумла хонандагони синни калони мактабӣ мегарданд. Дар шароити кунунӣ такмили худмубрамсозии шахсияти хонандагони синни калони мактабӣ умда буда, зимнан, давраи худмуайянкунии он ба синни калони мактабӣ рост меояд.

Имрӯз хонандагони синни калони мактабӣ дар зери таъсироти тарбиявии мактаб ва волидон таваҷҷуҳи худро ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, яъне омодагӣ барои омӯхтан аз таҷрибаи инсонӣ ва дарки падидаҳои ҷаҳонӣ дар шакли дониш, арзишҳо ва неъматҳои мавҷудаи муҳити онҳоро иҳотакарда равона намуда, куллан, аз насли пештара фарқ мекунанд.

Масъалаи таъсири арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули худмубрамсозии шахсияти хонандагони синни калони мактабӣ, ҳамчун як амри аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, дар ҳуҷҷатҳои асосии соҳаи маориф, аз ҷумла як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таъсири низоми муосири маориф ба ташаккули рушди маънавии насли наврас вобаста ба талаботи ҷомеа, ташаккули ҳувияти миллӣ дар насли наврас таъкид гардида, ҳамзамон, пешгирии зуҳуроти нажодӣ, динӣ ва ифротгароии сиёсӣ дар байни ҷавонон қайд карда шудааст.

Дар давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ғанӣ гардонидани таҷрибаи ташаккули худмубрамсозии шахсияти хонандагони синни калони мактабӣ, махсусан муҳим аст. Дар шароити муҳити таҳсилоти гуногунфарҳангӣ ташаккули қобилиятҳои худшиносӣ, худмубрамсозӣ ва худрушдиҳӣ бидуни озодии дохилӣ дар муҳити ҷамъиятӣ, дарк ва самтгирӣ ба интихоби бошуурона, муайян кардани роҳи зиндагӣ, омода намудани хонандагон ба таҷрибаи ғанигардонии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ душвор аст. Бинобар ин, ҷустуҷӯи

воситаҳо, шаклу усулҳо дастгирии педагогии ғанӣ гардонидани таҷрибаи таъсири арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули худмубрамсозии шахсияти хонандагони синни калони мактабӣ, ки таъсири манфии омилҳои муҳити зистро то ҳадди ақал кам мекунад, муҳим мебошад.

Зарурати худмубрамсозии шахсияти хонандагон бо хоҳиши амалӣ кардани нақшаҳо, пайдо кардани мавқеи беназир дар ҷомеа ва ошкор кардани иқтидори худ алоқаманд аст. Қаноатмандии он ба рушду баланд шудани худбаҳодиҳӣ ва такмили малакаҳо ва қобилиятҳо мусоидат мекунад

Барои он ки нақши таҷрибаи маънавӣ-ахлоқӣ дар ташаккули худмубрамсозии шахсияти хонандагон муайян карда шавад, мафҳуми «худмубрамсозии»-ро мавриди таҳлил қарор додан лозим аст.

Олимони самти психология ва педагогика бар ин назаранд, ки инсон танҳо бо ёрии худмубрамсозӣ имконпазир аст, худро дарк намояд, маънои мавҷудияти худро пайдо кунад, ба он чизе табдил ёбад, ки вай ба он қодир аст, на он чизе, ки дигарон ӯро маҷбур мекунанд, ки чунин бошад [3].

Худмубрамсозӣ ин хоҳиши ноил шудан ба ҳама чизест, ки имконпазир аст; майлу хохиши худро такмил додан, худро инкишоф додан, дарк намудани имкониятхои худ мебошад. Ин хатсайр осон нест, аз сабаби номаълум ва масъулият эҳсоси тарс ва изтироб ҳамроҳӣ мекунад, вале он ба зиндагии ғанӣ, қаноатбахш, ботинӣ оварда мерасонад.

Ба андешаи К. Роҷерс, худмубрамсозӣ қувваи бузурги пешбарандаест, ки инсонро маҷбур мекунад, ки аз таваллуд то марг, аз ҷумла такони эҷодии ӯ пайваста инкишоф ёбад. Шахси худфаъолият «шахси пурра амалкунанда» мебошад; хислатхои ӯ ба хислатхои бачагон хеле монанд аст; вай ҳам мустакилона оламро меомӯзад ва баҳо медихад, аз калонсолон ибрат мегирад [13].

Д.А. Леонтьев намояндаи самти гуманистии психология буда, чунин мегуяд: «Худтаъсиркунӣ – ин ҷараёни ҷойгиршавӣ ва камолоти майлу имконияту кобилиятҳои ибтидоӣ ва бадан ба шахсият хос мебошад» [9, с. **162–173.**]. Вай инчунин аз А. Маслоу иқтибос оварда, қайд мекунад: «Муаллифони гуногун онро ба таври гуногун меноманд: худфаъолият, худшиносӣ, ҳамгироӣ, солимии психологӣ, фардикунонӣ, мустақилият, эҷдкорӣ, маҳсулнокӣ, аммо ҳама розӣ ҳастанд, ки ҳамаи инҳо синонимҳои амалӣ кардани иқтидори фард, ба маънои томи калима ба вуҷуд омадани одам, ба он чи ки вай метавонад» [9.

Мафҳуми «худмубрамсозӣ» ду маънои асосӣ дорад. Якум: он метавонад дар доираи ҳавасмандкунӣ, яъне ҳамчун сабаби татбиқи бештари қобилиятҳои шахсӣ истифода шавад. Дуюм: ин давраи ниҳоии ташаккули шахсият аст (аз рӯи назарияи шахсияти А. Маслоу). Пас аз қонеъ кардани тамоми ниёзҳои асосӣ (эҳтиёҷоти физиологӣ, бехатарӣ, иҷтимоӣ) шахс метавонад ба сатҳи баланди огоҳӣ наздик шавад, ки мушкилоти ҷаҳони атрофро дарк мекунад ва бо онҳо мубориза намебарад. Шахсоне, ки ба дараҷаи худшиносӣ расидаанд, дар тамоми давраи ҳаёт худро бо камбудӣ ва душвориҳои худ комилан пазируфта, ба эҷодкорӣ ҷалб мешаванд [1].

Дар илми педагогика мафҳуми «худмубрамисозӣ» ҳамчун ҳадаф, усул, мазмуни ташаккули шахсият баррасӣ мешавад. Дар ҳамаи марҳилаҳои таърихи рушди илми педагогӣ дар назария ва амалия таҷрибае, ки аз ҷониби инсон, ҷомеа, ё гурӯҳи иҷтимоӣ андӯхта шудааст, ҳамчун мақсади таҳсилот хизмат мекунад. Мазмуни мафҳуми «худмубрамисозӣ» аз ҷониби педагогҳои муосир дар заминаи рушди ҷомеа баррасӣ шуда, чунин намудҳои он, ба мисли таҷрибаи инфиродии шахсият, ки то ин ё он дараҷа таҷрибаи инсониятро аз худ кардааст ва таҷрибаи инсоният дар маҷмӯъ ҳамчун натиҷаи тамоми таърихи он фарқгузорӣ карда мешаванд.

Дар таҳқиқотҳои педагогӣ мафҳуми «худмубрамисозӣ» ҳамчун табдили таҷриба аз ҷониби шахсият дар ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти ҳаётии он ва ҷустуҷӯи роҳҳое, ки ба мазмуни он таъсир мерасонад, фаҳмида мешавад. Бисёрҷанбагии мафҳуми «худмубрамисозӣ» имкон медиҳад, ки самтҳои корабасти он дар илм ва амалияи педагогӣ муайян карда шавад. Аксар вақт масъалаи мазкур ҳамчун натиҷае баррасӣ мешавад, ки дар раванди амали мутақобила бо олам ба даст меояд, ки натиҷаи он муносибати бошуурона ба мавзуи амали мутақобила мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар такмилёбии худмубрасозии шахсиятьи хонандагони синни калони мактабӣ ташаккули маънавият мавқеи муҳимро касб менамояд. Барои фаҳмидани моҳияти таҷрибаи маънавии шахсият мо ба таҳқиқотҳои В.В. Сериков такя кардем. Ӯ ба нақши таҷриба дар худмубрасозии шахсияти инсон ишора мекунад, ки иҷрои вазифаҳои маъноию ҷустуҷӯӣ, таҷрибавӣ, хударзёбӣ, зиндагиро банақшагиранда ва ғайраҳо алоқаманд аст: «Инсон бояд дорои таҷрибаи шахсӣ, яъне таҷрибаи иҷрои вазифаҳои махсуси шахсиятӣ

(интихобӣ, худмуайянкунӣ, худтатбиққунӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва ғайра) бошад. Чунин фаъолияти шахсии фард ягон хел фаъолияти мавзӯӣ набуда, бештар ҳамчун як навъ кирдор, ҳамчун нақшаи худвижаи ботинии фаъолияти дигари инсон хизмат мекунад» [14].

Файласуфон ва ҷомеашиносон мафҳумҳои «маънавият», «таҷрибаи маънавӣ»-ро ба хусусияти иҷтимоии он мансуб медонанд. С.Ф. Анисимов, И.В. Бестужев – Лада. Л.П. Буева, А.А. Гусейнов, Н.Д. Зотов, дар таҳқиқотҳои худ ҷанбаи иҷтимоии маънавият, моҳият ва марҳилаҳои ташаккули онро кушода медиҳанд. Н.Д. Зотов исбот менамояд, ки рафтори инсон бевосита аз тамоюлоти маънавии он иборат аст [8, с. 120].

Мо ташаккули маънавии шахсиятро ҳамчун раванди бисёрҷониба баррасӣ менамоем, ки ҳадафи он дар фард ташаккул додани шуур ва рафторе мебошад, ки ба принсипҳо ва меъёрҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бошад. Нисбати ҷомеа маънавият ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, маҳсул ва асоси амиқи фарҳанг», «омили муҳимтарини рушди тамаддун фаҳмида мешавад. Ба ақидаи В.Д. Шадриков ин «сифати муҳимтарини шуури ҷамъиятӣ мебошад, ки дар робита бо зарурати ташаккули низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дар дохили низоми иҷтимоӣ дар принсипҳои муайяни худташкилкунӣ барои таъмини ҳадафи асосии мавҷудияти он – зинда мондан зоҳир меёбад» [16, с. 167].

Бояд зикр намуд, ки мавқеъи маънавият дар худмубрамсозии шахсияти инсон нақши муҳим ва муайянкунанда мебозад ва ин албата дар ташаккули худмубрамсозӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, худмубрамсозӣ ба худтатбиққунӣ, худрушддиҳӣ, худмуайянкунӣ, худтакмилдиҳӣ ва ба рушди ибтидои шахсият мусоидат мекунад, ки дар ниҳояти кор ба такомули умумии шахсият имкон фароҳам меорад.

Дар илми инсоншиносӣ маънои аслии мафҳуми «маънавият» ба таври назаррас васеътар буда, ҳамчун шакли муайяни таърихии ҳаёти маънавии инсоният баррасӣ мешавад, зеро табиати маънавият аз талаботи ҳастии иҷтимоӣ сарчашма гирифта, дар фарҳанг аз тариқи арзиш ва маънои он зоҳир мешавад [16, с. 183].

Бисёрҷанбагии шарҳи мафҳуми «маънавият» ва мавқеи он дар худмубрамсозии шахсият дар адабиёти илмӣ раванди коркарди муносибатҳоро ба муайянсозии моҳият ва мазмуни таҷрибаи маънавии хонандагон мураккаб месозад.

Маънавият ҳамчун:

– маҷмӯи сифатҳои муҳимми психикаи инсонӣ мебошад, ки мазмуни ахлоқнокӣ, зебоишиносӣ, зеҳнию худшиносиро ифода месозад, ки ба тасдиқи асолати инсонӣ дар одамон, инчунин рафъи бемаънавият дар ҷаҳонбинӣ ва фарҳанг нигаронида шудааст;

– сифати воридшавӣ ба ҳаёти инсонӣ ба соҳаи арзишҳои ҳаётан муҳим мансуб буда, самтнокӣ, сифат ва мазмуни симои инсониро дар ҳар як фард муайян месозанд;

– олами ботинии инсон ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи асолати инсонӣ дар шахсият;

– ҳолати худвижаи фаъолнокии иҷтимоии инсон, ки онро ба ҷустуҷӯи шаклҳои дахлдори худтатбиққунии ҷамъиятӣ водор месозад.

Барои таҳқиқоти мо назарҳои Н.М. Боритко ба маънавият арзишманд мебошад, ки мафҳуми маънавиятро аз мавқеи этикии инсон арзёбӣ мекунад [4]. Л.М. Лузина категорияи маънавиятро аз тариқи нисбат додан бо мафҳумҳои «меҳрубонӣ», «ахлоқ» барррасӣ мекунад: «Маънавият – ин мазмуни арзишии эҳсосот буда, онро ҳамчун ирода ва хиради арзиш–меҳвар, ҳамчун қобилияти инсон ба идоракунии худ бо мақсади дастёбӣ ба мустақилият аз шароити беруна ва дохилӣ, ҳамчун таъсири фаъол ба ин шароит бо кумаки арзишҳо ва ормонҳои маънои ҳаётидошта таъриф кардан мумкин аст» [12, с.89].

Мо чунин меҳисобем, ки мафҳуми «маънавият» – ин хосияти фаъолнокии инсон мебошад, ки ҳам устувории мавқеи ҳаётӣ, ҳам имконияти рушди онро таъмин менамояд. Дар навбати худ инсони дорои маънавияти баланд, дорои шуурнокии миллӣ низ мебошад. Маънавияти инсон ба арзишҳо ва ормони олӣ, ба хоҳиши бошуурона ба камолот дар раванди рушди фарҳангӣ, ба андӯхт ва татбиқи таҷрибаи маънавӣ нигаронида шудааст.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда масъалаи маънавиятро ҳамчун сифати шахсият ва воситаи ташаккули худмубрасозии шахсият баррасӣ кардан мумкин аст, ки дар муносибат ба арзишҳои фарҳанги маънавии инсоният ҳамчун танзимгари асосии ҳавасмандию маъноии фаъолият ва танзимгари собитсозии асолати инсонӣ дар ҳар як фард ифода ёфтааст. Таҳқиқоти илмие, ки ба масъалаҳои рушди инсон ва мақоми он дар ҷомеа бахшида шудаанд, таваҷҷуҳро ба мафҳумҳои: «маънавияти шахсият», «таҷрибаи шахсият», «таҷрибаи маънавии шахсият», «худмубрамсозӣ», мутамарказ менамояд.

Дар айни замон собит карда мешавад, ки категорияи «таҷрибаи маънавӣ» бо шарҳу тавзеҳоти сершумор тасдиқ шудааст, ки таърифи пуррагии мазмунии онро мураккаб месозад. Далели мазкур бо мавҷудияти якчанд намунаи таҳқиқ, ки ба тариқи муайян мафҳуми «худмубрамсозӣ» ва ғайраро шарҳ медиҳад, тавзеҳ мeёбад.

Дар назария ва амалияи педагогӣ пайвастагии таҷрибаи худмубрамсозӣ аз ҳисоби таҳлили вазифаҳои он кушода дода мешавад. Ба сифати вазифаҳои асосии таҷрибаи худмубрамсозӣ шахсияти хонандагон, ки бевосита ба ҳадафҳо ва вазифаҳои он ҷавоб медиҳанд, барои таҳқиқоти худ мо зеринҳоро ҷудо намудем:

– маърифатӣ, ки унсури зарурии фаъолияти маънавӣ буда, тамоми соҳаҳои муносибатҳои субъект: муносибат ба субъектҳо, муносибат ба худ ва ҷомеаро дар маҷмӯъ дар бар мегирад;

– шароит ва вазъиятҳои шахсияти хонандагони синни калони мактабиро ташаккулдиҳанда, муайянкунандаи зоҳиршавии ҷидду ҷаҳдҳои иродавӣ дар фаъолият, дар рафъи мушкилот, дар маҳорати банақшагирӣ, дар қабули мустақилонаи қарор, дар маҳорати пешбинӣ кардани паёмадҳои наздиктарин ва дуртарини онҳо, инчунин натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳоӣ;

– рафтор ва фаъолияти маънавии батанзимдароранда ва батаҳрикоранда.

Мо омӯзиши сохтори маҳорати маънавиро амиқ сохта, ҷузъҳои зерини асосиро фарқ мегузорем:

– низоми ташаккулҳои арзишию маъноии шахсият, ки ду ҷанбаи бо ҳамдигар марбути шахсиятӣ: маъноӣ ва арзиширо дар бар мегиранд;

– арзёбии имкониятҳо ва интизороти худ;

– дақиқии натиҷаҳои муайяни амалҳо, рафтор, муносибатҳои худ ба атрофиён ва ғайра;

– низоми устувори ваҷҳҳо, ки фаъолнокӣ, дақиқӣ ва интихобнокии муносибати онро ба воқеият муайян месозад.

Таҷрибаи маънавӣ ҳамеша дар фаъолият (ботинӣ дар ҳаракати рӯҳ, ва зоҳирӣ самтнокӣ ба ягон кас ё ягон чиз, дар амалҳо ва кирдорҳо) зоҳир шуда, ҳамзамон танзимгари мазмун ва арзишии ин фаъолият мебошад. Ҳамчун категорияи педагогӣ, «худмубрамсозӣ» мавзӯи омӯзиши соҳаҳои мухталифтарини дониш мебошад. Дар фалсафа фаъолият ҳамчун усули ба таври махсуси муносибати инсонӣ аз раванде иборат аст, ки дар ҷараёни он инсон эҷодкорона табиатро дигаргун сохта, худро ба субъекти фаъол ва падидаҳои табиати аз ҷониби ӯ азхудшавандаро ба объекти фаъолияти худ табдил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Аверинцев, С. С. Попытки объясниться: Беседы о культуре / [Текст] С.С. Аверенцев. – М.:. 1988. – 289 с.
2. Анисимов С.Ф. Роль нравственного просвещения в духовном формировании личности. – М.: Знание, 1981. – 64 с.
3. Бестужева–Лада, И.В. Семья вчера, сегодня, завтра. [Текст] / И.В. Бестужев-Лада. – М.: Знание, 1979. – 95 с.
4. Борытко, Н.М. В пространстве воспитательной деятельности. /[Текст] Н.М. Борытко. – Волгоград, 2001. – 237 с.
5. Буева, Л.П. Духовность и проблемы нравственной культуры [Текст] / Л.П.Буева // Вопгросы философии. –1996. –№2. – С. 3–145.
6. Гулмадов, Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол /[Текст] Ф. Гулмадов, – Душанбе: Ирфон. – 205 с.
7. Гусейнов, А.А. Об идее абсолютной морали //[Текст] А.А.Гусейнов Вопросы философии. – 2003. – №3. – С. 15–19.
8. Зотов, Н.Д. Духовная активность личности: сущность и этапы становления / [Текст] Н.Д. Зотов М.: Просвещение. – 2010. – 160 с.
9. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М., 1984.– С. 162–173.
10. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. Осори педагогӣ. // [Матн] М. Лутфуллоев.– Душанбе: Маориф, 2015. – 704 с.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2013. – №7. –С. 342 – 376
12. Лузина, Л.М. Понимание как духовный опыт (о понимании человека) /Л.М.Лузина. – Псков, 1997. – 167 с.
13. Роджерс, К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. [Текст] // К.Р. Роджерс. –М.: Издательская группа «Прогресс», 1994 – 341 с.
14. Серикова, В.В. Личностно–ориентированное образование: поиск новой парадигмы: монография //[Текст] В.В.Серикова.– М.: Аспект Пресс, 2001.– 18 с.

15. Филиппова Г.Л. Педагогические условия эффективного профес–сионально–личностного развития будущего учителя / автореф. дис. ... канд. иед. наук: 13.00.01 / Филлипова Галина Леонидовна. – Мурманск, 2007. – 25 с.

16. Шадриков, В.Д. Происхождение человечности [Текст] // Владимир Дмитриевич Шадриков – М :. Логос, 2001. – 295 с.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

ГАФОРИ Мухримахон Гафорзаде *– кандидат педагогических наук, доцент Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *muxrima86@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 928 81 24 26*

В статье рассматривается некоторые аспекты моделирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах. Отмечается, что в современной науке все новые научные теории основаны на моделях. Недавно созданные теории позволяют науке двигаться вперед и строить все новые и новые модели. В процессе обучения студентов нашло место математика и компьютерное моделирование.

Обучая моделированию, учителя могут создавать свои собственные модели преподавания определенных предметов, дисциплин и курсов.

Ключевые слова: *моделирование, профессиональная мобильность, русский язык, учитель, национальная школа, учащиеся, обучение, учебный процесс.*

БАЪЗЕ ҶИҲАТҲОИ АМСИЛАСОЗИИ ТЕЗАМАЛИИ КАСБИИ ОМУЗГОРОНИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МАКТАБҲОИ МИЛЛӢ

ГАФОРӢ Муҳримахон Ғафорзода *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *muxrima86@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 928 81 24 26*

Дар мақола баъзе ҷанбаҳои амсиласозии ҳаракати касбии омӯзгорони забони русӣ дар мактабҳои миллӣ баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар илми муосир ҳамаи назарияҳои нави илмӣ ба амсилаҳо асос ёфтаанд. Назарияҳои нав эҷодшуда имкон медиҳанд, ки илм пеш равад ва ҳарчи бештар амсилаҳои нав эҷод шаванд. Математика ва амсиласозии компютерӣ дар раванди таълими хонандагон мавқеъ пайдо карданд.

Тавассути амсиласозӣ муаллимон метавонанд амсилаҳои таълимии баъзе фанҳо ва курсҳоро эҷод кунанд.

Вожаҳои калидӣ: *амсиласозӣ, тезамалии касбӣ, забони русӣ, омузгор, мактаби миллӣ, хонандагон, омузиш, раванди таълим*

SOME ASPECTS OF MODELING THE PROFESSIONAL MOBILITY OF RUSSIAN LANGUAGE TEACHERS IN NATIONAL SCHOOLS

GAFORI Mukhrimakhon Gaforzadeh *– Candidate of Pedagogical Sciences. Associate Professor of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *muxrima86@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 928 81 24 26*

The article examines some aspects of modeling the professional mobility of Russian language teachers in national schools. It is noted that in modern science all new scientific theories are based on models. Newly created theories allow science to move forward and build more and more new models. Mathematics and computer modeling found a place in the process of teaching students.

By teaching modeling, teachers can create their own models of teaching certain subjects, disciplines and courses.

Key words: *modeling, professional mobility, Russian language, teacher, national school, students, training, educational process*

Моделирование - это метод исследования определенного объекта путем воспроизведения характеристик этого конкретного объекта в другом объекте (модели, фрагмента, схожего с реальностью).

В наше время моделирование стало важной формой познания мира. Все новые научные теории основаны на моделях. Недавно созданные теории позволяют науке двигаться вперед и строить все новые и новые модели. В процессе обучения студентов нашло место математика и компьютерное моделирование. Обучая моделированию, учителя могут создавать свои собственные модели преподавания определенных предметов, дисциплин и курсов.

Под моделью понимается система, неотличимая от моделируемого объекта по некоторым важным свойствам и от всех других свойств, которые считаются незначительными, но это также имеет значение. Под исходным предметом исследования и его моделью понимается система. Для построения модели необходимо изучить моделируемый объект, учебный процесс. Основной метод обучения основан на системном подходе.

Во-первых, нужно определить элементы, составляющие объект, и посмотреть, как они соотносятся друг с другом. Некоторые модели имеют несколько характеристик. Каждая функция предоставляет конкретные знания о свойствах модели и смоделированной реальности и помогает определить качество модели и средства моделирования.

Модель образовательного процесса требует следующих отличительных черт:

- непрерывность;
-случайность;
-динамизм;
-информативность.

Моделирование как метод исследования связано с принятием аналогии, основанной на сходстве объектов во многих других отношениях, делая вывод о сходстве объектов в иных отношениях. Суть этого метода в том, что вместо непосредственного изучения самого объекта аналогом (заменителем) является модель, а затем результаты, полученные в процессе исследования модели, переносятся на сам объект по особым правилам.

Моделирование как метод научного исследования не очень знакомо учителям, но почти во всех недавних диссертационных исследованиях, на соискание ученых степеней докторов и кандидатов педагогических наук, говорится о проблеме «разработки моделей процессов и явлений».

Вопросы моделирования - одни из важнейших методологических проблем, которые выдвинулись на первый план в развитии многих естественных наук в XX веке, особенно физики, химии и кибернетики.

Методологически обобщая новые методы современной науки, вышедшие из естествознания, модель как средство познания и важная категория теперь занимает прочное место в науках психологии и образования.

Многие ученые представили концептуальные идеи о модельных методах изучения реальности, теоретическом понимании моделей и методах моделирования (Ю.К. Бабанский, В.П. Беспалько, А.А. Братко, Т.А. Ильина, Л.Б. Ительсон, Н.В. Кузьмина, А.Н. Леонтьев, Ю.О. Овакимян и другие).

Модель - от латинского «modus, modulus», что означает «мера, образ, метод». Его первоначальное значение связано с архитектурным искусством, и оно используется почти во всех европейских языках для выражения образца или подобных вещей. Даже сейчас в повседневной жизни под моделью понимается копия каких-то внешних атрибутов объекта, обычно его пространственной формы («модель корабля», «модель знаний»).

В обучении естествознанию под моделированием иногда понимают процесс создания моделей, что, на наш взгляд, не совсем корректно и трактовка слишком узкая. Научное моделирование правильнее рассматривать как способ изучения различных объектов на модели. Поясним данную мысль.

Моделирование как формирование модели - это только часть познавательного или исследовательского процесса. Созданную модель нужно как-то закрепить. Следует иметь в виду (мы докажем это дальше), что зафиксированная так или иначе информационная модель не может дать больше выводов о поведении модельного объекта, что были даны с самого начала, она статична. Для того, чтобы сформировать динамическую модель, необходимо произвести некоторые манипуляции и интеллектуальные операции над этой моделью для преобразования содержащейся в ней информации. Это настоящее моделирование, которое само по себе является методом научного познания.

Состав модели формирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах средствами методической работы обусловлен целями, в контексте которых должны предоставляться возможности по отслеживанию конкретных характеристик исследуемого объекта. На основе моделирования, используемого как инструмент для исследования и анализа разнообразных аспектов и свойств процесса образования,

разрабатываем модели формирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах средствами методической работы, в рамках контексте нашего исследования мы определили следующие подходы формирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах методической работы:

– компетентностный;
– системный;
– гуманистический;
– деятельностный.

Применение понятия «метод» обусловлено его пониманием как совокупности идей и методов в решении задач.

То есть идея и методические аспекты разрешения проблемы, предусматривает использование термина «метод», который способствует раскрытию основной идеи. Данная категория представлена тремя основными компонентами:

– основными понятиями обучающего процесса, которые рассматриваются как ведущие инструменты в организации мыслительной деятельности;

– принципами, рассматриваемыми как начальная позиция в виде основных правил для организации педагогической деятельности. Принципами обусловливаются содержание, форма и метод в выборе учебных организаций, а также критерии при конкретизации результатов обучения;

– формой и методом построения процесса учебного обучения, при их максимальной соотнесенности с выбранным направлением.

1. Компетентностный подход. Компетентностный подход в процессе формирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах посредством методической работы заключается в том, чтобы эффективно действовать в будущих профессиональных, личных и социальных жизненных ситуациях, включая развитие навыков, которые позволяют это сделать. Кроме того, особенно важно умение действовать в новых проблемных ситуациях, когда невозможно заранее накопить соответствующие средства. Навыки, которые помогают человеку ориентироваться в новых ситуациях и достигать целей в профессиональной, личной и социальной жизни, стали называться компетенциями или «основными компетенциями».

Исследованию научно-теоретических основ компетентностного подхода посвящены труды Э. Ф. Зеера, И. А. Зимней, М. В. Рыжакова, Г. К. Селевко, М. А. Чошанова и др. Ряд трудов представителей психолого-педагогического знания (В.А. Адольф, М.Ю. Бухаркина, И. А. Зимняя, О.Е. Лебедев, А. Г. Каспржак, Т. В. Иванова, А. М. Новикова, В. А. Сластенин, А. В. Хуторской и др.) посвящены изучению сущности и составным компонентам компетентностей.

По мнению О.Е.Лебедева [3,с.10], компетентностный подход характеризуется совокупностью общих принципов при конкретизации целей образования, содержания обучения, организации процесса образования и оценки результатов обучения.

Структура профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах определяется когнитивно-деятельностным, мотивационно-ценностным, рефлексивно-коммуникативным компонентами и представлены:

– умением осваивать и совершенствовать общепрофессиональные и специальные знания;

– умениями осуществлять общение с руководством, коллегами, умениями работы с документами, информационными материалами из разных источников;

– умениями разрабатывать проекты.

Способность предусматривает постоянный процесс обновления знаний, овладения новейшими информационными материалами с целью эффективного решения задач профессионального плана. Профессиональная компетентность направлена на успех работы в определенной профессиональной среде и гарантирует качество и надежность работы в соответствующей профессии.

Основными способностями учителей русского языка в национальных школах являются умение логически мыслить, обладать проекционным мировоззрением, гибкое мышление, умение анализировать социально значимые процессы, нестандартность профессиональных проблем, умение находить решения педагогических ситуаций, занятия, включающие использование методов системного анализа у профессионалов, знание современных технологий обучения.

Основные позиции, связанные с реализацией компетентностного подхода в процессе формирования профессиональной мобильности учителей русского языка в национальных школах средствами методической работы представлены следующими исходными положениями:

– компетентностный подход устанавливает связь между процессом образования в вузе и его соответствием внешней среде для осуществления эффективного управления процессом профессиональной подготовки, сориентированной на формирование совокупности профессиональных способностей учителей русского языка, актуальных в условиях современности.

– способность в виде открытой и развивающейся системы зависит от уровня формирования личности во всех ее сферах. Она обусловлена деятельностью и связана с удовлетворением потребностей социума.

– компоненты профессиональной компетентности - это знания, навыки, профессионально важные качества, опыт, личностная ориентация и другие, необходимые для осуществления деятельности.

– содержание образования в контексте компетентностного подхода обусловлено системой компетенций в соответствии со стандартами образования.

– оценка знаний студентов вузов может быть оценкой их уровня компетентности (приобретения требуемых способностей).

2. Системный подход. Системный подход направлен на раскрытие полноты объекта исследования, определение различных типов связей в объекте исследования и объединение их для формирования общей теоретической картины. Поэтому современная педагогическая наука считает, что учебный процесс - это целое явление. Профессор Ю.К. Бабанский внес большой вклад в развитие идеи целостности учебного процесса [1,с.54], его усилия были направлены на проведение глубоких исследований обучения и воспитания как относительно независимого процесса обучения. Понятие целостности - инструмент изучения становления и развития образования в трудах Н.А. Меньчинской [6,с.18], В.А. Якунина [8,с.48]. Н.В. Кузьмина [2, с.10] выделила пять основных функциональных компонентов системы обучения: образовательные цели, учебное содержание, учебные дисциплины и методы преподавания коммуникаций (организационные формы, методы, учебные пособия).

По мнению В.А.Сластенина [7,с.45], целостный учебный процесс характеризуется внутренним единством его компонентов, гармоничным взаимодействием между ними. С точки зрения содержания целостность учебного процесса может быть обеспечена за счет отражения образовательных целей и содержания человеческого опыта. В организации, если обеспечиваются только относительно независимые компоненты процесса, процесс обучения приобретет атрибуты целостности:

– разработка содержания обучения и материальной базы;

– деловое взаимодействие преподавателей и студентов по содержанию обучения;

– неформальное взаимодействие учителей и учеников в межличностных отношениях;

– студенты разрабатывают образовательный контент без непосредственного участия учителей.

Систематический метод - один из методов, связанных с изучением систем управления, которые рассматриваются в виде сложных открытых систем, управляемых и динамичных, имеющих целевые функции. Системный подход в сфере образования представлен рассмотрением компонентов системы образования независимого характера в соотношении их с другими элементами в виде: учебных целей, педагогов и обучающихся, которые составляют основную часть в образовательном процессе, сам процесс образования, методы, формы и средства. В представленном примере системный подход включает в себя совокупность взаимосвязанных компонентов учебного процесса независимого характера, вбрабщих в себя методологию, существенность, оперативную деятельность и продуктивную диагностику, обеспечивающую формирование необходимых способностей.

Внедрение системного метода в процесс формирования профессиональной мобильности учителей русского языка через методическую работу в таджикской языковой школе сделало акцент в процессе школьного образования на развитие культурной основы учителей русского языка, развивать общие и профессиональные способности. Важно развивать базовую способность определять успешность решения основных функциональных задач профессиональной деятельности. Это способности в области личных качеств; умение ставить цели; умение мотивировать и самомотивировать; умение разрабатывать планы действий и принимать управленческие решения; умение предоставить информацию по основным направлениям деятельности; умение организовать практическую деятельность.

Таким образом, благодаря методической работе в национальных школах знания являются важной частью профессиональной мобильности учителей. Разумные решения проблем основаны на предметных знаниях (концепции, теории, понятия) и знаниях процесса (описание серии операций в процессе принятия решений). Понимание предметной области зависит от области ее применения или контекста. Следовательно, чем шире видение, тем лучше можно решить проблему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабанский, Ю.К. Педагогика: курс лекций. – М.: Просвещение, 1988. – 254 с.
2. Кузьмина, Н.В. Очерки психологии труда учителя: психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. – Л.: ЛГУ, 1967. – 81 с.
3. Лебедев, О.Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии №5, 2004 С.3-13.
4. Лебедев, О.Е. Компетентностный подход в образовании //Школьные технологии. – 2004. – №5. – с. 3–12.
5. Лернер, И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я.Лернер. - М.: Знание, 1980. - С. 39.
6. Менчинская, Н.А. Проблемы воспитания, обучения и психического развития ребенка: моногр. – М.: МПСИ, Воронеж: Модэк, 2004. – 512 с.
7. Сластенин, В. А. Педагогика [Текст] : учеб. для студ. вузов / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов / ред. В. А. Сластенин. – М. : Академия, 2011. – 608 с.
8. Якунин, В.А. Педагогическая психология: учеб. пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 349 с.

АСОСҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА МЕТОДИ ОМӮЗИШИ ВАРЗИШИ ШАРҚИИ “КАТА”

САФАРОВ Шодӣ Асомуродович *– доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

ҚАЮМОВ Муҳаммадшо Исуфалиевич *– омӯзгори калони кафедраи назария ва услуби якҳарба ва камонварии Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов, ш. Душанбе, к. Луҷоб, 53.* ***E-mail:*** *Muhammadsho@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 67 67 45*

Муаллифон дар мақолаи худ бо такя ба омӯзиши манбаъҳои сершумори соҳа падидаи “ката”-ро ҳамчун методи беҳтарини омодасозии муҳорибавии варзишгар маҳсуб дониста, қайд мекунад, ки падидаи “ката”-ро муаллифон ҳамчун предмети якхелатарин, муташаккил ва низомноктарин баррасӣ карда, мушкилии таҳқиқи мавзӯи мазкурро аз он иборат медонанд, ки падидаи мазкур ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Зикр гардидааст, ки дар каратэи муосири варзишӣ “ката” ҳамчун методи омодасозии инфиродӣ низ маҳсуб мееёбад. Ин методи омодасозии инфиродӣ барои ҷанговар аст, ки дар асоси он омодасозӣ ва такмили пайвастаи “катаҳои” сатҳи гуногуни мураккабӣ қарор дода шудааст. Ҷанбаҳои психологию педагогии падидаи “ката” нишон дода шуда, хулоса карда мешавад, ки хусусияти давраи таълим бо истифода аз “ката” имкон медиҳад пешрафти умумӣ ба даст оварда шуда, ҳамзамон ба машқварзон имкон медиҳад ба заъфҳои мушаххас тамаркуз кунанд. Амалияи “ката”-ро дар танҳоӣ ё дар гурӯҳи донишҷӯёни синну сол ё салоҳиятҳои гуногун гузаронидан мумкин аст.

Хулоса, “ката” як методи беҳтарин барои ба ҳадди аксар расонидани омӯзиши варзишҳои размии шарқӣ ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ*: ката, метод,* варзиши *размии шарқӣ, таълиму тамрин, якҳарбаҳои шарқӣ, омӯзгор-мураббӣ, машқварз, имкониятҳоти ҷисмонӣ, ташаккули маҳорату малакаҳои махсус, такмили маҳорати техникӣ, ҷанбаҳои психологию педагогии* “ката***”.***

ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОБУЧЕНИЯ ВОСТОЧНЫМ СПОРТА “КАТА”

САФАРОВ Шоди Асомуродович *– доктор педагогических наук, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

КАЮМОВ Мухаммадшо Исуфалиевич *– старщий преподаватель кафедры теории и методики единаборства и стрельбе из лука Института физического воспитания Таджикистана имени С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *Muhammadsho@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 67 67 45*

В своей статье, опираясь на изучение многочисленных источников в данной области, авторы подчеркивает, что феномен "ката" как лучшего метода боевой подготовки спортсмена и отмечает, что авторы рассматривают феномен "ката" как наиболее однородный, организованный и системный предмет, и считают трудность исследования этой темы тем, что явление это еще недостаточно изучено. Упоминается, что в современном спортивном каратэ "ката" также рассматривается как метод индивидуальной подготовки, корторый. Основан на постоянной подготовке и совершенствовании "ката" разного уровня сложности. Показаны психолого-педагогические аспекты феномена "ката" и сделан вывод о том, что периодический характер занятий с использованием "ката" позволяет достичь общего прогресса, и в то же время позволяет обучаемым сосредоточить внимание на конкретных слабых сторонах.

Практику "ката" можно выполнять в одиночку или в группе учеников разного возраста и способностей.

Ключевые слова*: ката, методика, восточное боевое искусство, обучение и тренировка, восточные боевые искусства, педагог-тренер, занимающийся, физические возможности, развитие специальных навыков, совершенствование технического мастерства, психолого-педагогические аспекты "ката".*

PEDAGOGICAL PRINCIPLES AND METHODS OF IEARNING EASTERN SPORT "KATA"

SAFAROV Shodi Asomurodovich *– Doctor of Pedagogical Sciences, President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamov, 11/2.* ***E-mail:*** *mahmadsho@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 42 10 63*

KAYUMOV Muhammadsho lsufalievich - *great teacher of the department of theory and style of single sword and archery of the Institute of Physical Education of Tajikistan named after S. Rahimov, Dushanbe city, Luchob street, 53.* ***E-mail:*** *Muhammadsho@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 67 67 45*

In his article, relying on the study of numerous sources in the field, the author emphasizes the phenomenon of kata as the best method of combat training of an athlete, and notes that the authors consider the phenomenon of kata as the most homogeneous, organized and systematic subject, and consider the difficulty of researching this topic to be that the phenomenon this has not yet been sufficiently studied. It is mentioned that in modern sports karate, kata is also considered as a method of individual training. This is a method of individual training for a fighter, based on the continuous preparation and improvement of katas of different levels of complexity. The psychological and pedagogical aspects of the phenomenon of kata are shown, and it is concluded that the periodic nature of training using kata allows general progress to be achieved, and at the same time allows the trainees to focus on specific weaknesses.

Kata practice can be done alone or in a group of students of different ages or abilities.

Keywords*: kata, method, oriental martial art, education and training, oriental martial arts, teacher-coach, exerciser, physical capabilities, development of special skills, improvement of technical skills, psychological and pedagogical aspects of kata.*

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи омӯзгор-мураббӣ аз ноил шудан ба сатҳи ҳалли аксари омодасозии маҷмӯии омӯзгори оянда тарбияи ҷисмонӣ ва варзишгари намуди якҳарба дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин иборат мебошад. Чунин вазифаро танҳо бо назардошти пурраи на танҳо хусусиятҳои ҷисмонӣ, балки психологии варзишгарон, бунёди мунтазами на танҳо раванди таълиму тамрин, балки раванди мукаммали педагогие, ки сифатҳои иродавии шахсият, ҷузъҳои ҳавасмандкунӣ, малакаҳои худназораткунӣ, рефлексия ва танзими психикиро ташаккул медиҳад, ҳал кардан мумкин аст. Ин кор бояд дар ҳамаи марҳилаҳо - тайёрии ибтидоӣ, махсусгардонии амиқи варзишӣ дар варзишгарони баландихтисос ба роҳ монда шавад [12, с. 42-53].

Аммо ҳамчун монеа дар роҳи тезонидани раванди таълимию тамринӣ ва бунёди раванди пайдарпайии педагогӣ, тавре ки аҷиб набошад, маҳз маъруфияти якҳарбаҳои тамосӣ, ки якҳарбаҳои шарқӣ низ ба онҳо мансубанд, ба ҳисоб меравад. Тамоюлҳои муосири тиҷоратикунонии варзиш ва вазъи кунунии иқтисодӣ дар ҳама ҷо боиси вазъияти ҳузури варзишгарони сину соли гуногун дар гурӯҳ мешаванд, ки аз рӯи сатҳи омодагии ҷисмонӣ, камолоти ҳамоҳанг ва умумии психологӣ, таҷриба ва мақсадҳои ҳаётие, ки онҳо ба нақша гирифтаанд ҳамчун натиҷаи машғулиятҳо ба даст оварда шаванд, фарқ мекунанд. Ташкили раванди ягонаи таълимию тамринӣ дар чунин шароит бенатиҷа гардида, ташаккули траекторияи инфиродии рушд барои ҳар як донишҷӯ-варзишгар барои омӯзгор (мураббӣ) аз ҷиҳати ҷисмонӣ имконнопазир мегардад [12, с. 54].

Вазифаи мазкурро танҳо бо усулҳои педагогие ҳал кардан мумкин аст, ки сатҳи дарки тамринро аз ҷониби ҳар як машқварз ва гузориши вазифаи возеҳро дар ҳар як марҳилаи машғулият, ки иҷрои онро ӯ метавонад мустақилона ё аз рӯи амсилаи пешниҳодшуда назорат кунад, беҳтар месозанд.

Методи универсалие, ки ба бунёди чунин амсилаи раванди самараноки педагоги, ки хусусиятҳои фардии машқварзон (психологӣ, физиологӣ, техникӣ)-ро дар бар гирифта, онҳоро ба назар мегирад, имкон медиҳад, ба ҳар як омӯзгор (мураббӣ)-е, ки дар таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши оммавӣ кор мекунад, маълум аст - инҳо маҷмӯаҳои расмӣ мебошанд. Ба он мо, бешубҳа, падидаи хоси варзишҳои размии Шарқи Дур ва якҳарбаҳои варзишие, ки аз онҳо инкишоф ёфтаанд, “ката”-ро нисбат медиҳем.

Истифодаи маҷмӯаҳои расмӣ дар анъанаҳои размии Шарқи Дур (каратэ, ушу, таэквондо) маъмул аст, аммо ҳатто дар ин ҷо низ дар байни мураббиён дар бораи фоиданокии унсури мазкури омодасозӣ омӯзиш мавқеҳои хеле гуногун мавҷуданд. Ин мубоҳисаҳои сершумор ҳам дар анҷуманҳои махсус, ҳам дар суҳбатҳои шахсӣ шаҳодат медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки як қатор муаллифон мафҳуми «маҷмӯаҳои расмӣ»-ро нисбат ба «падидаи ката» хеле васеътар шарҳ медиҳанд, аз ҷумла ба ин “салют”-и шамшербозӣ ва «Дастурҳо»-артишӣ оид ба муҳорибаи тан ба тан, найзаҷанг, маҷмӯъҳои истифодаи калтаки полис ва усулҳои махсуси дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ барои боздошт истифодашаванда ва ғайра мансубанд.

Падидаи “ката”-ро ҳамчун предмети якхелатарин, муташаккил ва низомноктарин баррасӣ мекунанд. Мушкилии таҳқиқоти мавзӯи мазкур аз он иборат аст, ки аксари муаллифоне, ки аз болои он кор мекунанд, мегӯянд, ки худи падидаи “ката” ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст.

Дар бораи пайдоиши ин падида, роҳҳои паҳншавии он, таъсири мутақобилаи анъанаҳои гуногуни миллӣ ва услубӣ дар ташаккули намуди муосири “ката” ҳамчун методи тамринӣ ва мусобиқавӣ ақидаи ягона вуҷуд надорад; таҳқиқотҳои камшумори ба анҷомрасида ба таъсири “ката” ба ҳолати ҷисмонӣ ва рӯҳии машқварзон, ташаккули сифатҳо ва ангезаҳои шахсӣ дахл доранд.

Ҳамин тариқ, як қатор муаллифон [5, с. 90-129; 6, с. 12-31; 24] чунин нуқтаи назарро ҷонибдорӣ мекунанд, ки “ката” як падидаи беназир, махсусан барои минтақаи Шарқи Дур ва анъанаи размии Шарқи Дур хос аст. Маҳз дар он ҷо “ката” ба методи анъанавии дар ҳама ҷо истифодашавандаи таълими шогирдон ва соҳаи меҳнати устодон, як навъ «энсиклопедияи техникии услуб» [24, с. 43], қисми ҳатмии имтиҳонҳо барои маҳорат табдил ёфт. Номи «ката» ҳамчун «қолиби заминӣ барои рехтани маснӯоти оҳан ва сафолӣ» тарҷума мешавад. Дар каратэи муосир “ката” ҳамчун методи омодасозии инфиродӣ низ маҳсуб меёбад. Ин методи омодасозии инфиродӣ барои ҷанговар аст, ки дар асоси он омодасозии ва такмили пайвастаи “ката”-ҳои сатҳи гуногуни мураккабӣ қарор дода шудааст [6, с. 30].

Олимони рус А.М.Горбилев ва Н.С.Демченко ба мавзӯи зикршуда муроҷиат карда ақидаҳои худро мусби баён карданд. Онҳо “ката”-ро ҳамчун низоми таълими ҷанговар аз нуқтаи назари анъанаҳои низомии Шарқи Дур медонанд. Онҳо маводи ғании назариявии дорои хусусияти таърихию библиографиро пешниҳод мекунанд. Муаллифони номбурда “ката”-ро ҳамчун методи инкишофи имкониятҳоти ҷисмонӣ, ташаккули маҳорату малакаҳои махсус, такмили маҳорати техникӣ ва ноил шудан ба ҳолати махсуси шууре, ки барои муҳориба беҳтарин ба шумор меравад, таъриф мекунанд. Онҳо ба сифати сарчашмаи амалияи мазкур санъатҳои размии самурайҳои Ҷопонро дар давраи Токугава (1603-1867) мешуморанд [6, с. 31].

Баръакс, С.В.Мишенев, муаррихи маъруфи варзишҳои размӣ, бар ин назар аст, ки чунин маҷмӯаҳои расмӣ ва, пеш аз ҳама, бо истифода аз силоҳ, мабдаи худро дар расму оинҳои

шикорчиёни ибтидоӣ мегиранд. Аз нуқтаи назари ӯ, ин гуна расму оинҳо баъдтар ба рақсҳои муҳорибавӣ табдил ёфтанд, ки ба онҳо ҳаракатҳои тамошобоб, таъсирбахш ва мураккабтаринеро, ки омӯзиши махсусро талаб мекарданд, дар бар мегирифт. Маҷмӯъҳои шабеҳро дар дараҷаи гуногуни нигоҳдорӣ дар бисёр фарҳангҳои ҷаҳонӣ пайдо кардан мумкин аст. Аллакай ин анъанаи фарҳангии умумибашарӣ дар мактабҳои Шарқи Дур дар шакли падидаи ката (таолу, пумсэ) таҷассум ёфта буд, ки дар он ҷо онҳо ба рушди олитарин ноил гардиданд. Ин тамоюли умумиҷаҳонии фарҳангӣ ба кӯшиши фарҳангҳои миллӣ барои таҳия ва нигоҳ доштани маҷмӯъҳои таълимии расмишудаи пайдарпайии техникаҳое, ки бо маънои гузаронидани набард бо як ё гурӯҳи рақибон муттаҳид шудаанд, такя мекард [16, с. 55-63].

Принсипи чунин таълим аз кӯшиши шогирд барои ба сатҳи бешуурона овардани ҳаракатҳои дурусти муҳорибавӣ тавассути такрори бисёркаратаи онҳо иборат мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки бо кӯмаки чунин машқҳо намуди қолабии техника барои тақлид ва омӯзиш ташаккул меёбад. Ҳамзамон, техникаи қонунӣ аз таҳрифҳое, ки дар амалияи муҳорибавӣ ё варзишӣ-мусобиқавӣ ногузиранд, ҳимояи муайянеро ба даст меорад [16, с. 63].

Ҳамин тавр, Ю.Л. Орлов дар асарҳои худ пешниҳод мекунад, ки "ката" ҳамчун «методи инфиродии омодасозии муҳорибавӣ, ки аз такрори чандинкаратаи машқҳои ба таври қатъӣ танзимшавандае иборат аст, фаҳмида шавад, ки аз комбинатсияҳои усулҳои мудофиа ва ҳуҷум иборат мебошад, ки аз рӯи траекторияҳои муайян ва пай дар пай муқарраршуда иҷро гардида, муҳорибаи воқеиро бо якчанд рақибон, ки аз он иҷрокунандаи "ката" шартан ҳамчун ғолиб мебарояд, тақлид мекунад. "Ката" ба гурӯҳҳо: ибтидоӣ, заминавӣ, мураккабии баланд ва олӣ тақсим мешавад [18, с. 37-40].

Талаботе, ки ба иҷрои "ката" дар раванди кори тамринӣ ва фаъолияти мусобиқавӣ пешниҳод карда мешаванд, ба дараҷаи баробар вазифаҳои фаъолияти ҷисмонӣ ва психикиро дар бар мегиранд:

а) фаҳмиши равшан моҳияти техникаи "ката", иҷрои дақиқи он;

б) сатҳи зарурии сафарбаркунии психикӣ (заншин), тамаркузи таваҷҷӯҳ ба рақибони хаёлӣ (чакуган), истифодаи ба ақл наздикии амалии он дар бункай-кумите;

в) тақсимоти дурусти қувваҳо;

г) мувозинати босуботи устувор;

д) мавқеъҳои дуруст ва траекторияи дақиқи умумии "ката" (эмбусен);

е) нафаскашии дуруст, суръат ва ритми мувофиқи "ката" [2]. "Ката" муҳимтарин қисми низоми педагогикаи муҳорибавии Шарқи Дур ба шумор меравад.

Педагогикаи якҳарбаҳо методҳо ва воситаҳои ташаккули шахсиятеро муайян мекунад, ки қодир аст фаъолияти ҳаётии худро мувофиқи қонунҳои ҳамоҳангии ҷузъ ва том бунёд карда, ва аз ин рӯ, дар ҳолати такмили доимии худ, ки бидуни он дониши бадоҳатӣ дар бораи чиз ягона, умумӣ имконнопазр мебошад, қарор дорад. «Он аз дигар низомҳои таҳсилотӣ бо анъанавият, мукаммалӣ, шиддатнокӣ ва аз ҳама гуна ҷанбаҳои идеологӣ ва дигар хусусиятҳои худ фарқ мекунад, зеро он воқеан ё исман (масалан, дар варзиш) фарқ мекунад, вале он ба масъалаи зиндагӣ ва марг ба таври зич дахл мекунад. Аммо дар ин ҷо баҳои «қаноатбахш» нест. Дар ин ҷо шахс ё мубориза мебарад ва зинда мемонад, ё аз уҳдаи он намебарояд ва мемирад (ё шартан мемирад). Аз ин ҷост чунин самаранокии баланди педагогӣ, аз ин ҷост мавриди бозхости доимии иҷтимоӣ» [19, с. 133].

"Ката" асоси муносибати ҷоппонии анъанавиро ба таълими варзишҳои размӣ ташкил медиҳад [7, 90]. Дар аксарияти мактабҳо ва низомҳои анъанавии санъатҳои ҷопонии рамзӣ маҷмӯи "ката"-ҳои инфиродӣ мавҷуд аст, ки шогирдон онҳоро дар марҳилаҳои гуногуни раванди тамринӣ меомӯзанд. Бо вуҷуди ин, "ката" на танҳо маҷмӯи усулҳоест, ки барои коркарди техника ё намоиш пешбинӣ шудаанд. Онҳо инчунин барои интиқоли донишҳои аз ҷониби наслҳои гузаштаи устодон ҷамъшуда лозим мебошанд [7, с 96]. Аммо таълими малакаҳои ҳарбӣ ҳатман чунин муносибати хеле сохторбандишуда ва маросимиро талаб намекунад. Масалан, гӯштингирон ва боксчиёни Ғарб ба чунин маҷмӯъҳои мураккаби усулҳо таълим дода нашудаанд. Варзишгарони навъҳои муҳорибаи классикии аврупоӣ (бокс, гӯштин, якҳарбаҳои омехта) низомҳои муосиртари омодагиро истифода бурда, аз "ката" ба нафъи он чизе даст кашидаанд, ки ба назари онҳо бештар машқҳои «воқеӣ» ва «амалӣ» мебошанд. Ин саъю кӯшиши муосир ба «мувофиқият», ки барои педагогҳо хеле шинос аст, маҳсуб мешавад. Бо вуҷуди ин, амалияи "ката" дар бисёр низомҳои ҷоппонии ҷангӣ арзи вуҷуд дошта, имрӯз мавриди истифода қарор доранд [15].

Яке аз сабабҳои амалияи "ката" дар ҷаҳони муосири якҳарбаҳо метавонад муҳити ташаккулёбандаи фарҳангии варзишҳои размӣ бошад. Ташкили ҳама гуна фаъолияти инсонӣ

заминаи фарҳангии онро инъикос карда, анъанаҳои ҷоппонии ҷангӣ низ истисно нестанд. Гарчанде, ки механикаи усулҳои ҷангӣ асосан бо физиология ва кинезиологияи инсон муайян шудааст, муносибатҳои услубӣ ва амсилаҳои ташкилиро фарҳанг муайян мекунад. "Катаҳо" аз дастурдиҳандагони баландрутба ба навшогирдон интиқол дода мешаванд. Қобилияти шогирд ба тақлид кардан ба устодаш дар иҷрои "ката" ҳамчун калиди пешрафт дар мақом ва сатҳ маҳсуб мешавад. Кӯшишҳои амалияи "ката" нисбат ба зинанизом, эътибор, мансубияти ташкилӣ ва мувофиқат бо анъанаҳои фарҳангии Ҷоппон комилан мутобиқат мекунанд. Дар ҳақиқат, аз нуктаи назари ҷомеашиносӣ мо метавонем варзишҳои размии Ҷоппонро ҳамчун воҳидҳои корпоративӣ бо ташкили мустаҳками зинанизомӣ ва мавқеи равшани идеологӣ фаҳмем. Ин омилҳои сохторӣ асосан раванди таълимро муайян мекунанд ва аз ин рӯ муҳокимаи иловагиро талаб мекунанд [23, 27-39].

Амалияи "ката" (ҷоппонӣ - киҳо) як қисми муҳими тренинги психикии "зен" дар варзишҳои размӣ ҳамчун воситаи медитатсияи динамикӣ маҳсуб мешавад. «Ҳамаи "катаҳои" классикӣ ба принсипи умумии бадалшавии ду мабдаи муқобил (хитоӣ - Ин ва Ян) асос ёфтаанд: маҳкамӣ ва нармӣ, чандирӣ ва сахтӣ, оромиш ва ҳаракат, ки дар онҳо тавассути нафасгирӣ ва нафасбарорӣ, шиддат ва суст кардани мушакҳо, пешравӣ ва ақибравӣ, зарбаҳо ва блокҳо татбиқ мешаванд. Дар набардҳои воқеӣ (ҳатто тамринӣ) ҳамаи ин аз сабаби зарурати ба инобат гирифтани хусусиятҳои мушаххаси ҳариф (хусусиятҳои ҷисмонӣ, тактика, техникаи ӯ) ва тамоми вазъият дар маҷмӯъ (либос, маҳал, дараҷаи хатар ва ғайра) мавриди шаклдигаркунӣ қарор мегирад. Аз ин рӯ, амалияи "ката" ҳамчун воситаи беназири коркарди техника бо тамоми нозукиҳои он (психологӣ, энергетикӣ ва ғайра) амал мекунад» [4, с. 122-123].

Коркарди пайвандҳои самарабахши техника дар "ката" ба одам маҷмӯи «ишкелҳои» муайяни аксуламалҳои ҳаракатиро медиҳад, ки вай метавонад онҳоро пас аз дарки умумии хусусияти вазъият фавран «содир кунад». Таҳқиқотҳои махсус муайян карданд, ки барои чунин шинохт ҳамагӣ 60 миллисония талаб карда мешавад, дар ҳоле ки барои таҳлили унсур ба унсури он аллакай 320 миллисония талаб карда мешавад. Аммо агар ду зарба бо фосилаи камтар аз 250 миллисония яке пайи дигар ояд, пас шахс ҷисмонан барои нишон додани аксуламал ба зарбаи дуюм фурсат намеёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми дарк кардани ҷузъиёти вазъият ӯ ногузир бо ҷавоби муносиб дер мекунад. Баръакс, бо дарки вазъият дар маҷмӯъ (дар асоси нақшаҳое, ки дар "ката" коркард шуда, дар зершуур «рамзӣ шудаанд»), устод барои аксуламали ҷавобӣ дар ин фосилаи вақт фурсат меёбад. Дар маҷмӯъ, амалияи "ката" ба кас имкон медиҳад принсипи "зен" «шуури пок», яъне гузариш ба тафаккури ғайримафҳумӣ, салиқавиро амалӣ кунад, ки маҳз ба туфайли он зудамалии аксуламал дар муҳориба таъмин карда мешавад. Ғайр аз ин, чунин азнавсозии тафаккур кори блоки баҳодиҳӣ-мунаққидонаи шуурро қариб пурра пахш мекунад. Дар навбати худ, хомӯш кардани ин «ҳифзкунак»-и пурқувват дарҳои анборҳои зеришуурро боз мекунад, ки дар он захираи бузурги таҷрибаи гуногун (аз ҷумла ҳаракатӣ)-и на танҳо шахси мушаххас аз лаҳзаи таваллуд, балки тамоми аҷдодони генетикии ӯ нигоҳ дошта мешавад. Ба туфайли ин, «ақли бадан»-и озодшуда аксуламали лозимаи ҳаракатиро қариб фавран ба вуҷуд меорад. Суръати аксуламали ҷавобие, ки дар натиҷа ба даст меояд, чунон аст, ки «устод ҳамларо пеш аз он ки дар бораи он фикр кунад, инъикос мекунад ва ҳамлаҳои муқобилро анҷом медиҳад» [21, с. 18-20]. Ӯ бо усули шуурнокӣ, тавре амал мекунад, ки барои ҳариф пешбининашаванда мебошад.

Чун анъана, муносибатҳои осиёӣ ба таълим инчунин метавонанд таъкидро ба амалияи "ката" пурзӯр кунанд. К. Фрайдей чунин меҳисобад, ки таваҷҷуҳи конфутсианӣ ба расмиятчигии маросимӣ ҳадди аққал қисман ҳамчун сабаб мебошад. Вай қайд мекунад, ки низоми идеографикии хатти чинӣ азхудкунии аслан ҳазорон рамзҳоро талаб карда, барои амалиёти адабии он дақиқии бунёдӣ талаб кард мешуд. Бо дарназардошти мавқеи бартаридоштаи конфутсианӣ дар Ҷоппон дар давраи Токугава, тааҷҷубовар нест, ки сахтгирии ин муносибат ба таълим дар саросари ҷаҳон мавриди истифода қарор дошт [23, с. 27-39].

Варзишҳои муосири размӣ, ки хусусиятҳои бунёдии онҳо бо парадигмаҳои давраи Токугава ташаккул ёфтаанд, истисно нестанд. Таваҷҷӯҳ дар амалияи "ката" ба такрор, таълими механикӣ ва мукаммалии услубӣ (бенуқсонӣ) ба конфутсианӣ хеле рост меояд. Таъкиди фарҳангӣ ба синну сол ва бузургсолӣ, ки барои тамоми минтақаи Шарқи Дур хос мебошад, дар амалияҳои "ката" низ мавҷуд аст. Таълимгирандагон "катаҳо"-и гуногунро бояд дар пайдарпаии марбут ба пешрафт дар рутбаҳо омӯзанд. Ва ҳар қадаре ки рутба баланд бошад, "ката" ҳамон қадар мураккабтар гардитда, ҳамон қадар вақти зиёдтар барои азхуд кардани онҳо зарур аст [8].

Дар варзишҳои ҷангии Шарқи Дур эътиқоди аслӣ вуҷуд дорад, ки маҳорати истисноӣ чизест, ки оҳиста, тадриҷан, бо мурури замон андӯхта шудааст. Маҳорат натиҷаи қонунӣ ва мавриди интизори амалия, такмил ва худфидокории бераҳмона мебошад.

Сокинони Ғарб одатан, амалияи "ката"-ро ҳамчун ёдгории фарҳангӣ медонанд.

Анъанаи "ката" аз ду категорияи асосӣ: фарҳангӣ ва техникӣ ташаккул меёбад. Хусусиятҳои фарҳангие, ки ба ҷомеаи Осиёи Шарқӣ дар даври ташаккули варзишҳои размӣ хос буданд, бешубҳа баъзе ҷанбаҳои ин низомҳо, аз қабили: либос, истилоҳот, одоб ва ҳатто амалияи "ката"-ро шарҳу тавзеҳ медиҳанд [25].

Дар низоми таълими Шотокан каратэ-до, дар баробари кихон ва кумитэ, машқҳои расмӣ – "ката"-ҳо ҷои асосиро ишғол мекунанд.

Шотокан "ката"-ҳои сабук ва серҳаракати Серин - Рю: Хэйян, Бассай, Канку, Эмпи, Ганкаку ва "ката"-ҳои «вазнинтар» ва «қувваги» - и Серэй-Рю: Тэкки, Дзюттэ, Хэнгэтсу, Дзионро аз худ карда, ва ба таври органикӣ муттаҳид кардааст. Ҳар як каратэчӣ, дар ниҳоят, техника ва тарзи иҷрои худро пайдо мекунад.

Дар маҷмӯъ дар Шотокан зиёда аз бист "ката"-и асосиро меомӯзанд

- Тайкёку *1-3*. «Ҳадди бузург». Дар солҳои 40-ум аз ҷониби Г. Фунакошӣ асосгузорӣ карда шудаанд. Барои инкишофи қувва ва ҳамоҳангсозӣ пешбинӣ шудаанд.

- *Ҳейан 1-5*. «Сулҳ ва осоиш». Дар Сюри-Тэ онҳоро Хэйва-Антэй меномиданд. Пас аз тағйирот, Итосу онҳоро Пин-ан номида, зери ҳамин ном онҳоро дар Вадо-Рю, Сито-Рю, Киёкушинкай ва ғайра меомӯзанд. Аз соли 1936 Фунакоши номашро ба Хэйан иваз мекунад. "Ката"-ҳои таълимӣ шогирдро ба дарку фаҳмиши "ката"-ҳои мураккаб омода мекунанд.

- *Текки 1-3*. «Савораи оҳанин». "Ката" муҳорибаро дар фазои маҳдуде тақлид мекунад, ки дар он ҷо барои манёвр, масалан, дар қаиқ, дар ҳуҷра, дар канори ҷар, ҷой нест. Номи пештарааш Найханти мебошад. "Ката" хусусиятҳои асосии Серэй-рюро таҷассум мекунад. Тэкки Седан - шакли аслӣ, тахминан аз Чин сарчашма мегирад. Тэкки нидан ва Тэкки сандан аз ҷониби Итосу офарида шудаанд. Зери номи Найханти онҳо дар сабкҳои бисёр омӯхта мешаванд.

- *Бассаи-дай*. «Рафъи монеа» ё «Гирифтани қалъа». Ҳамчун "ката"-и анъанавӣ дар бисёр услубҳо ва мактабҳо мавриди истифода қарор гирифта, тафсирҳои зиёд дорад. Зери номи Пассай ё Бассай дар Вадо-Рю, Сито-Рю, Итосу-кай, Исимине ва ғайра машқ карда мешавад. Муаллифи он маълум нест. "Ката" пурқувват ва динамикӣ мебошад.

- *Бассай-Се*. Аз ҷониби Итосу офарида шудааст. Фақат дар Шотокан машқ карда мешавад.

- *Канку-дай*. «Мушоҳидаи осмон». Номи пештарааш Кусянку ё Кванку бо номи офарандаи Гун-Сян-тзсюн аст. Вариантҳои зиёди ин "ката": Канку-дай ва Канку-се дар Шотокан, Кусянку дар Вадо-Рю, Сихана-Кусянку дар Сюри-Те, Кусянку - и устодони Китаяр ва Куниеси, Кокосун-дай дар услуби Санкюкай ва ғайра вуҷуд доранд. Гумон меравад, ки Итосу қабул крдааст ҳамчун асос ҳангоми офаридани "ката"-и қатори Ҳейан (Пинг-ан) гирифтааст. "Ката" дӯстдоштаи Фунакоши. Гумон меравад, ки тамоми техникаи асосии Шотокан дар ин "ката" рамзгузорӣ шудааст.

- *Канку-се*. Шакли хурд. Аз ҷониби Итосу офарида шуда, фақат дар Шотокан машқ карда мешавад.

- *Эмпи*. «Парвози фароштурук». Номи аслиаш Вансу, бо номи асосгузори "ката» Саппусин Вансу мебошад. Варианти устод Санаэда, шогирди С. Вансу, баъдан аз ҷониби Итосу тағйир дода шуд. Бо номи Вансу он дар Вадо-Рю, Серин-Рю ва услубҳои дигар машқ карда мешавад. "Ката"-и қадимтарин дар каратэ-до ба ҳисоб меравад.

- *Сотин*. «Осоиши бузург» ё «қавиироданӣ». Пештар Хакко ном дошт. Фақат дар Шотокан ва Сито-рю омӯхта мешавад. Сарчашма ва муаллиф номаълум мебошанд.

- *Мейке*. «Мушоҳида дар оина». Номи пештарааш - Рохай. Дар Томари-тэ дорои 3 вариант буда, ном аз ҷониби Г. Фунакошӣ иваз шудааст.

- Дзион. Ин "ката" дар Чин пайдо шуда, ба Томари-тэ мансуб аст. Ду версияи ном вуҷуд дорад:

1) ба номи ҷанговар-роҳиби афсонавӣ, ки дар асри XV зиндагӣ кардааст. ва гуё ин шаклро офаридааст;

2) ба номи дайри Ҷион-ҷзи дар Чин, ки дар он ҷо тахминан ин "ката" офарида шудааст. Дар Шотокан ва Вадо-рю омӯхта мешавад.

- *Ҷиин*. "Ката" дигар аз Томари-тэ мебошад. Фунакоши ӯро Соке меномид. Аз ҷониби Итосу тағйир дода шудааст.

- *Дзюттэ*. «Даҳ даст». Ин низ ба Томари-тэ дахл дошта, дар борааш тафсирҳои зиёд вуҷуд доранд.

- *Хэнгеэтсу*. «Ҳилол». Устод Фунакоши дар китоби «Рюкю кэмпо: каратэ» онро Сейсан номидааст. Ягона "ката"-и энергетикӣ дар Шотокан ба ҳисоб рафта, пайдоишаш аз наха-тэ мебошад.

- *Ганкаку*. «Турна дар болои кӯҳпора». Номи қадимиаш Чинто ба номи асосгузор, фиристодаи Чин дар Окинава мебошад. Ба услуби Серэй-Рю тааллуқ дорад. Дар Сито-рю ҳам омӯхта мешавад. Дар Шотокан варианти Итосу омӯхта мешавад. Яке аз "ката"-ҳои қадимтарин дар каратэ-до ба шумор меравад.

- *Чинтэ*. «Дасти нодир» Фунакоши онро Сеин меномид. Дар Сито-Рю омӯхта мешавад. Сенсэй Каназдава онро ба "ката"-и амалҳои мудофиавӣ нисбат медиҳад. Пайдоишаш аз Чин мебошад.

- *Нидзюсихо*. «24 қадам». Дар Сито-рю Томари-тэ Нисейсӣ номида мешавад. Сарчашма ва муаллиф номаълум мебошанд. Инчунин дар Вадо Рю омӯхта мешавад. Он тахминан ба гурӯҳи Арагаки ҳамроҳ бо Сочин ва Унсу тааллуқ дорад.

- *Ванкан.* Инчунин бо номи Сиофу ва Хито маълум аст. Ба Томари-те, ба мактаби К. Масумора мансуб аст. Дар Сито-рю онро бо номи Масукадзэ меомӯзанд. "Ката"-и кӯтоҳтарин дар Шотокан ба шумор меравад.

- *Унсу*. «Дасти абрӣ» ё «Дастҳое, ки абрҳоро чудо мекунанд». Сарчашма ва муаллифи "ката" маълум нест. Шояд ин шакли қадимтарин бошад. Онро дар Сито-рю ҳам меомӯзанд.

- *Годзюсихо* - (дай и се).»54 кадам». Фунакоши ӯро Хотаку меномид. Дар Сито-рю онро Усэси меноманд. "Ката"-и дӯстдоштаи устод К. Тояма махсуб мешавад

Шотокан имрӯз яке аз бузургтарин услубҳои ҷоппонии каратэ ба шумор меравад. Гуфтан кифоя аст, ки дар Ҷоппон онро 30 фоизи тамоми машқварзон меомӯзанд.

Дар таҳқиқотҳои марбут ба соҳаи мавриди баррасӣ ҷанбаҳои зерини психологию педагогии падидаи "ката" фарқгузорӣ карда мешаванд:

1. Нафасӣ - ҳар як маҷмӯаи расмӣ дар худ иттилотро оид ба ритми матлуби иҷрои он дар бар мегирад. Ҳар як ритм ба ритми нафаскашӣ ва амалҳои иҷрошавандаи техникӣ алоқаманд аст. Вайрон кардани амали муштаракаи ритм, ҳаракат ва нафаскашӣ на танҳо иҷрои "ката"-ро нодуруст мегардонад, балки метавонад ба саломатӣ зарар расонад. Баръакс, амали возеҳи муштарак байни нафаскашӣ ва ҳаракат ба афзоиши ҳолатҳои ҷисмонӣ мусоидат мекунад [13].

2. Идеоҳаракатӣ - дар бисёре аз намудҳои якҳарбаҳои тамос истифода шуда, аз ҷониби коршиносону мутахассисон ҳамчун яке аз дастовардҳои педагогикаи муосири варзишӣ хеле баланд арзёбӣ мешавад. Тавассути коркарди техникаи ҳаракатҳо бо кӯшиши ақлӣ, машқварзон ба афзоиши техника ноил мешаванд, ки бо таъсири тамрини ҳаракатӣ муқоисашаванда ва аксар вақт бартарӣ дорад [1, с. 73-76].

3. Таърихӣ – раванди дарки "ката" бо низоми анъанавии «устод-шогирд» ба ҳамдигар ба қадаре зич алоқаманд аст, ки ба таври қонунӣ машқварзонро ба омӯзиши таърихи якҳарбаҳо, амсилаи фарҳангие, ки дар доирааш онҳо ташаккул ёфтаанд, ташвиқ намуда, ба васеъ намудани доираи назари онҳо мусоидат мекунад.

4. Таълимӣ – воқеан азхудкунии маҷмӯаи расмӣ, сайқал додани пайвандҳо, комбинатсияҳои амалҳои техникӣ, унсурҳои алоҳидаи ҳаракатҳо мебошад.

5. Тамринкунандаи психика – тамаркузи машқварзон ба ноил шудан ба ҳолатҳои мушаххаси сафарбаркунандаи рӯҳӣ (заншин, чакуган) ба рушди қобилияти тамаркуз, идоракунии таваҷҷуҳ мусоидат карда, ҳамчун яке аз варианти «медитатсияи ҳаракатӣ» маҳсуб мешавад [17].

6. Рекреатсионӣ-тавонбахшӣ – истифодаи "ката" имкон медиҳад речаи оптималии тамринӣ барои барқарор кардани шакл пас аз ҷароҳатҳо ва ё тамринҳои таркшуда (тавонбахшӣ), речаи шадид пас аз тамринҳои пуршиддат, семинарҳо, ҷамъомадҳо, мусобиқаҳо (рекреатсия) фароҳам оварда шавад.

7. Худтанзимкунӣ – кори амиқ аз болои "ката", ташаккули малакаҳои худбаҳодиҳӣ ва рефлексионӣ ба рушди худназораткунӣ, афзоиши малакаҳои худтанзимкунии ҳам эҳсосотӣ ва соматопсихикӣ мусоидат мекунанд [11, с. 77-78].

8. Рамзӣ - маҷмӯаҳои расмии якҳарбаҳои варзишӣ дар шакли рамзикунонидашуда даъватҳои асосии фалсафа ва эзотерикизми Зен ва Шарқро дар худ маҳфуз нигоҳ медоранд.

Рӯйхати мазкур аз рӯйи аҳаммият ё самаранокӣ тартиб дода нашуда, ҳар яке аз ҷанбаҳои баррасишаванда ба машқварзон дар марҳилаи муайяни рушд ё дар ҳолати зарурӣ - мустақилона ё якҷоя пешниҳод карда мешаванд.

Барои истифодаи бомуваффақияти "ката" ҳамчун як қисми раванди самараноки педагогӣ, омӯзгор (мураббӣ) бояд барои шогирдонаш дар ҳар як ҷанбаи зикршуда як устоди босалоҳият бошад. Аммо, бояд фаҳмид, ки на ҳама маҷмӯаҳои расмӣ ҳамзамон тамоми ҷанбаҳои татбиқи онҳоро дар бар мегирад – ҳама чиз ба гурӯҳ ва сатҳи мураккабии "ката", коркардшудагии он вобаста аст.

Кор бо "ката" имкон медиҳад қобилиятҳои гуногуни ҷисмонӣ, сатҳи камолоти эҳсосотӣ ва омилҳои психологӣ ба инобат гирифта шуда, шароитеро ба вуҷуд меорад, ки динамикаи инфиродии ҳар як таълимгирандаро ба таври идеалӣ ташаккул медиҳанд.

Дар шаклҳои муосиртари варзишҳои размӣ таъкид ба "ката" низ ба омилҳои идеологӣ вобаста аст, ки ҳадафаш эҷоди тафаккурест, ки танҳо бо набард маҳдуд намебошад. Ба ин маъно, "ката" як қисми ҷудонашавандаи таҷрибаи «медитатсияи фаъол» ҳамчун методи обутобдиҳии психологии шахсият маҳсуб мешавад [3]

Мавҷудияти кори бошуурона бо "ката" ҳамчун як ҷузъи раванди педагогӣ ба омӯзгор (мураббӣ) имкон медиҳад танҳо диққати машқварзонро ба ҷанбаҳои мушаххаси "ката" равона карда, ба ҳадафҳои гуногун, аз қабили: такмили ҷисмонӣ ва техникӣ; тамрини ҳолатҳои психикӣ; мувозинати эҳсосотӣ; ташаккули шавқу рағбати машқварзон ба таърих ва фалсафаи намуд; мустаҳкамкунии андозаченкунӣ техника ва нақшаҳои тактикӣ; ноилшавӣ ба қаноатмандӣ аз кори анҷомдодашуда ва ҳавасмандӣ ба машғулиятҳои минбаъда ноил гардад.

Ҳамин тариқ, хусусияти даврии таълим бо истифода аз "ката" имкон медиҳад пешрафти умумӣ ба даст оварда шуда, ҳамзамон ба одамон имкон медиҳад ба заъфҳои мушаххас тамаркуз кунанд. Амалияи "ката"-ро дар танҳоӣ ё дар гурӯҳи донишҷӯёни синну сол ё салоҳиятҳои гуногун гузаронидан мумкин аст. Ниҳоят, он як методи беҳтарин барои ба ҳадди аксар расонидани омӯзиши варзишҳои размии шарқӣ маҳсуб мешавад.

АДАБИЁТ

1. Воронов, И. А., Колесник, В. П., Цветков, С. А. Внушающее воздействие в обучении рукопашному бою по методике китайского генерала ЦиЦзигуана (XVI в.) // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. - 2012. -№ 6 (88). - С. 73-76.
2. Галан, В. Каратэ-до // иРЬ: https://refdb.ru/ !оок/2807737- (дата обращения: 12.05.2024).
3. Гил К., Ким, Ч. Х. Искусство таэквондо. Три ступени. Ступень 1. К голубому поясу: пер. с нем. / предисл. И. С. Соколова. – М. Советский спорт, 1991. - 176 с.
4. Гожин, В. В., Дементьев, В. Л., Сизяев, С. В. Формирование состояния боевой готовности спортсмена-единоборца: монография. - М.: Физическая культура, 2009. - 240 с.
5. Горбылёв, А. М, Демченко, Н. С. Ката в традиционных боевых искусствах самураев эпохи Токугава (1603-1867). Исследования ката каратэдо // Хидэн. Боевые искусства и рукопашный бой. Научно-методический сборник. Выпуск 2. - М.: 2009. - С. 90-129.
6. Горбылёв, А. М, Демченко, Н. С. Становление концепции ката в традиционной японской культуре. Исследования ката каратэдо // Хидэн. Боевые искусства и рукопашный бой. Научно-методический сборник. Выпуск 1. -М.:2008. - С. 12-31.
7. Гэнва, Н. Большое обозрение каратэдо. Базовые ката каратэдо. Перевод А. Горбылёва // Хидэн. Боевые искусства и рукопашный бой. Научно-методический сборник. Выпуск 10. - М., 2013. - С. 89-325.
8. Джонс, Д. Традиционные боевые искусства Японии: Путеводитель по системам и школам обучения / пер. с англ. А. Блейз. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. - (Боевые искусства).
9. Жуков, С. Н., Подливаев, Б. А. Моделирование тренировочных нагрузок в спортивном каратэ-до (ката) // Фан-Спортга. - 2015. -№ 1. (48). - С. 19-21
10. Жуков, С. Н., Подливаев, Б. А., Тараканов, Б. И. Механизмы энергообеспечения тренировочных и соревновательных упражнений по ката у мужчин в спортивном каратэдо // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. - 2014. - № 12 (118). - С. 66-70.
11. Захаров, О. Ю. Саморегуляция психических процессов и эмоционального состояния спортсменов в каратэ киокусинкай // Спортивный психолог - 2008. - № 2 (14). -С. 77-78.
12. Захаров, О. Ю., Ингерлейб М. Б. Психолого-педагогические особенности обучения формальным упражнениям в контактных единоборствах // Северо-Кавказский психологический вестник. -2017. - № 15/1. - С. 42-53.
13. Ингерлейб, М. Б. Все дыхательные гимнастики. - М. Эксмо, 2013. - 320 с.

14. Калмыков, Е. В. Индивидуальный стиль деятельности в спортивных единоборствах: авто-реф. дисс. д-ра пед. наук. - М., 1996. - 46 с.
15. Лапшин, С. А. Каратэ-до. Ката для начинающих и мастеров. – Д. Сталкер, 1996. - 336 с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МАЪРИФАТӢ -ТАҲЛИЛИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ ТАВАССУТИ ҶАЛБИ ОНҲО БА ФАЪОЛИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТӢ

САБУРӢ Хайрулло Мирзозода *– доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *saburov.67@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 847 76 07*

ОҚИЛОВА Махфузахон Каримовна *– унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *mahfuzahonkarimova@gmal.com,* ***тел.:*** *(+992) 92 915 34 43*

Мақола ба омӯзиш ва муайян намудани роҳҳои ташаккули салоҳияти маърифатӣ-таҳлилии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо воситаи ҷалби онҳо ба фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ бахшида шудааст. Бо истифода аз осори илмӣ-таҳқиқотии олимони ватанию хориҷӣ, сарчашмаҳои илмӣ ва монографияҳои ба муаммои мазкур бахшидашуда, ташаккули салоҳияти маърифатӣ-таҳлилӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудааст. Ҳамчунин, дар рушди салоҳияти маърифатӣ-таҳлилии хонандагони хурдсол мавқеи асосиро ишғол намудани системаи маорифи кишвар, низоми мактаб ва маориф,стандарти таълимие, ки фаъолияти таълимии синфҳои ибтидоии Ҷумҳурии Тоҷикистонро танзим менамояд ва мақоми омӯзгорон ҳаматарафа нишон дода шудааст. Бо истифода аз ақидаҳои олимони соҳа муаллиф таъкид менамояд,ки хурдсолон табиатан таҳқиқотчӣ мебошад ва ҳанӯз аз лаҳзаи таваллуд онҳо барои маърифат кардани олам ҳавасманд мебошанд,ҳама мавҷудоти олами атрофро шунида, дида ва оиди он маълумот гирифтан мехоҳанд, ки ин ҳама аломатҳои аввалини ташаккули маърифати таҳлилии онҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамчунин, дар мақола масъалаҳои зерин мавриди таҳлил қарор дода шудааст, асоси мантиқии зарурати истифодаи фаъолияти таҳқиқотӣ дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ ва се самти мафҳуми таҳқиқшаванда муайян карда шуд, моҳияти мафҳуми “фаъолияти таҳқиқотӣ” ва «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ»,«корҳои таҳқиқотии таълимӣ», «таҳқиқоти таълимӣ», «таҳқиқоти илмӣ» аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудааст, номгӯи бахши маҳоратҳо, ки мазмунан онҳоро дар фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони мактабҳои миёна истифода бурдан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: *салоҳият,маърифат,таҳлил,хонандагони хурдсол,фаъолияти таҳқиқотӣ,таҳсилоти муосир,системаи маориф, низоми маориф,стандарти таълимӣ,синфҳои ибтидоӣ,омӯзгор, фаъолияти омӯзгор, фаъолияти илмӣ, фаъолияти таълимӣ, малакаҳои ташкилӣ, малакаҳои ташкилӣ.*

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-АНАЛИТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПУТЕМ ИХ ВОВЛЕЧЕНИЯ В НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

САБУРИ Хайрулло Мирзозода *– доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бабаджона Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *saburov.67@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 847 76 07*

ОКИЛОВА Махфузахон Каримовна *– соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бабаджона Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *mahfuzahonkarimova@gmal.com,* ***тел.:*** *(+992) 92 915 34 43*

Статья посвящена изучению и определению путей развития познавательно-аналитической компетентности учащихся начальных классов путем вовлечения их в научно-исследовательскую деятельность. На основе научно-исследовательских работ отечественных и

зарубежных ученых, научных источников и монографий, посвященных данной проблеме, научно обосновывается формирование познавательно-аналитической компетентности учащихся начальных классов. Также в развитии познавательно-аналитической компетентности младших школьников основное положение занимает система образования страны, школы и система образовательного стандарта, регулирующего учебную деятельность начальных классов Республики Таджикистан, и всесторонне показана роль учителей в данном процессе. Опираясь на мнения ученых в данной области, автор подчеркивает, что дети по своей природе являются исследователями, и с момента рождения они мотивированы познавать мир, хотят слышать, видеть и узнавать обо всех существах окружающего мира, которые являются первыми признаками формирования аналитических знаний.

Также в статье были проанализированы и определены логические обоснования необходимости использования исследовательской деятельности в процессе начального школьного образования и три направления исследуемого понятия, сущность понятия «исследовательская деятельность» и «учебно-исследовательская деятельность», «учебно-исследовательская работа», «учебное исследование», «научное исследование» обосновано с научной точки зрения, перечень умений, которые могут быть использованы в учебно-исследовательской деятельности общеобразовательной школы.

Ключевые слова: *компетентность, знания, анализ, школьники, исследовательская деятельность, современное образование, система образования, образовательный стандарт, начальные классы, учитель, педагогическая деятельность, научная деятельность, учебная деятельность, организаторские способности.*

THE DEVELOPMENT OF INTELLIGENT-ANALYTICAL SKILLS OF YOUNG SCHOOLCHILDREN THROUGH THEIR INVOLVEMENT INTO RESEARCH ACTIVITIES

SABURI Khairullo Mirzozoda *– Doctor of Pedagogical Sciences,Professor of social and professional pedagogy department under of the Khujand State University named after academician Babajon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *saburov.67@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 847 76 07*

OQILOVA Mahfuzakhon Karimovna *– researcher of the Department of social and professional pedagogy of the Khujand State University named after academician Babajon Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *mahfuzahonkarimova@gmal.com,* ***phone:*** *(+992) 92 915 34 43*

The article dwells on learning and determining the ways of development of the cognitive-analytical competence of primary school students by involving them in scientific-research activities. On the bases of the scientific-research works of domestic and foreign scientists, scientific sources and monographs dedicated to this problem, the development of cognitive-analytical competence in primary school students is scientifically substantiated. Also, in the development of the cognitive-analytical competence of young students, the main position of the country's education system, the school and education system, the educational standard that regulates the educational activity of the primary classes of the Republic of Tajikistan, and the status of teachers are comprehensively shown. Taking into the consideration of scientists, the author emphasizes that children are researchers by nature, and from the moment of birth they are motivated to learn about the world, they want to hear, see and learn about all the creatures of the surrounding world, which are all the first signs of the formation of analytical knowledge.

Also, the following issues were analyzed in the article, the logical basis of the need to use research activity in the process of primary school education and three areas of the concept under study were determined, the essence of the concept of “research activity” and “educational-research activity”, “educational research work”, “educational research”, “scientific research” is based on a scientific point of view, the name of the field of skills that can be used in the educational-research activity of secondary school students.

Key words: *competence, knowledge, analysis, schoolchildren, research activity, modern education, the system of education, educational standard, primary classes, teacher, teacher activity, scientific activity, educational activity, organizational skills.*

Дар таҳсилоти ибтидоӣ имрӯз ислоҳоте ҷараён дорад, ки замони нав тақозо мекунад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар асоси чунин ислоҳот хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз қабули

донишҳои тайёр ба категорияи комилан дигари ба даст овардани он, яъне тавассути усулҳое, ки азхудкунии ин донишҳоро барои ташаккули маҳорати ҳалли амалии вазифаҳои ҳам таълимӣ ва ҳам иҷтимоӣ имконпазир мегардонанд, гузашта истодаанд.

Ин вазъият зарурати рӯй овардан ба фаъолияти таҳқиқотӣ дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаро ифода мекунад.

Мо интихоби худро ҳамчун ҷузъи асосии раванди ташаккули салоҳияти маърифатӣ-таҳлилӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ асоснок мекунем [1, с.10-13]:

1. Манфиатдор будани системаи маориф ба корҳои таҳқиқотӣ дар синфҳои ибтидоӣ, пеш аз ҳама, дар гузаштани хонандагон аз гирифтани донишҳо, ки ба онҳо омӯзгорон дар шакли тайёр интиқол мекунанд, ба таълими метафаннӣ ҳувайдо мегардад, ки мақсади он дар хонанндагон ташаккул додани қобилияти мустақилона ба фаъолияти таълимӣ ворид шудан, ба субъекти фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ табдил ёфтан мебошад.

2. Стандарти таълимие, ки фаъолияти таълимиро дар синфҳои ибтидоии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд, афзалияти фаъолияти беруназсинфиро барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳад, ки он бояд фаъолияти синфро бо мақсади ташаккули салоҳияти маърифатӣ ва таҳлилии хонандагон самаранок мукаммал созад.

3. Низоми маорифе, ки имрӯз дар Тоҷикистон амал мекунад, таваҷҷуҳи омӯзгоронро ба равиши фаъолияти системавӣ дар раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ равона менамояд. Хусусияти ин равиш дар хонандагон ташаккул додани малакаи дар амал истифода бурдани дониши дар мактаб гирифташуда, омодагии бачаҳо барои ба субъекти мукаммали фаъолияти таълимӣ табдил ёфтан, ба нақша гирифтани кори таълимии худ ва муқаррар кардани мақсадгузорӣ мебошад.

4. Мо ба ақидаи А.И. Савенков, ки таъкид мекунад бача табиатан таҳқиқотчӣ мебошад, розӣ ҳастем. Ҳанӯз аз лаҳзаи таваллуд вай барои маърифат кардани олам ҳавасманд аст. Кӯшиши маърифат кардан дар ӯ тавассути фаъолияти таҳқиқотӣ, ки онро ба воситаи омӯзиши таҳқиқотӣ инкишоф додан зарур аст, амалӣ карда мешавад [14].

Асоси мантиқии зарурати истифодаи фаъолияти таҳқиқотӣ дар раванди таълими синфҳои ибтидоиро таҳия намуда, мо дар назди худ вазифа гузоштаем, ки моҳияти фаъолияти таҳқиқотӣ ва иқтидори онро барои ташаккули салоҳияти маърифатӣ-таҳлилии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ошкор намоем [19, с. 50-52].

Барои дар амал татбиқ намудани ин мақсад мо мафҳуми “фаъолияти таҳқиқотӣ”-ро дар асарҳои илмии олимони зерин: А.И.Савенков, А.В.Леонтович, Е.А.Шашенкова, И.А.Зимняя, Л.Ф.Фомина, А.С.Обухов, Е.В.Титов ва А. дигарон омӯхтем.

Дар асоси таҳлили маводи бадастомада се самт муайян карда шуд, ки мафҳуми таҳқиқшавандаро ошкор мекунанд:

1.Фаъолияти хонандагон, ки тавассути ҳалли масъалаҳои таҳқиқотӣ амалӣ карда мешавад.

2. Фаъолияти омӯзгор ва хонанда ба ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои таҳқиқотӣ нигаронида шудааст.

3. Воситаи муассир, ки ба ташаккули шахсияти хонандаи мактаби миёна мусоидат мекунад.

И.А. Зимняя ва як катор дигар олимон чунин мешуморанд, ки фаъолияти таҳқиқотӣ фаъолияти махсусе мебошад, ки аз тарафи инсон амалӣ гардида,дар фаъолияти шахсӣ зоҳир мeёбад ва тавассути шуур танзим мешавад. Мақсади чунин фаъолият қонеъ гардонидани манфиатҳои маърифатист, ки маҳсули он донишҳои нав мебошад [4].

А.В. Леонтович дар навбати худ мафҳуми омӯхташавандаро фаълияти мактаббачагон номбар мекунад, ки мақсади он ҳалли масъалаи таҳқиқотии дорои характери эҷодӣ мебошад. Шарти ҳатмӣ барои чунин вазифа мавҷудияти ҳалли қаблан номаълум аст [8, с.152-158].

Тафсири дигари фаъолияти илмиро А.И. Савенков ҳамчун як намуди мушаххаси фаъолияти самти зеҳнӣ, эҷодӣ, ки дар зери таъсири механизмҳои фаъолияти ҷустуҷӯйӣ ташаккул ёфта, асоси рафтори таҳқиқотиро дар худ таҷассум мекунад, пешниҳод намудааст [14]. Муҳаққиқ Л.Ф.Фомина оид ба ин масъала чунин изҳори ақида намудааст: фаъолияти илмӣ яке аз шаклҳои асосии кори таълиму тарбия дар мактаби миёна буда, ба воситаи он масъалаҳои таҳқиқотие дар илм, санъат ва техника ҳал карда мешаванд, ки натиҷаи онҳо пешакӣ маълум нест.

Моҳияти мафҳуми “фаъолияти таҳқиқотӣ” аз тарафи Обухов А.С. ошкор гардидааст. Ӯ зери истилоҳи мазкур ҳамкории эҷодии хонанда ва омӯзгорро дар ҳалли чизи номаълум мефаҳмад. Ин ҷараён дар якҷоягӣ бо интиқоли арзишҳои фарҳангӣ, ки ба ташаккули ҷаҳонбинии худи хонандагон мусоидат мекунанд, амалӣ мегардад [12].

Титов Е.В. фаъолияти таҳқиқотиро аз нуқтаи назари рушди шахсият, қобилиятҳои эҷодӣ, ташаббус ва худшиносӣ таҳқиқ менамояд [16].

Фаъолияти таҳқиқотиро аз ҷиҳати назриявӣ омӯхта, ба чунин хулоса омадем, ки дар марҳилаи кунунии инкишофи донишҳои илмӣ оид ба моҳияти ин истилоҳ дар доираҳои илмӣ назари ягона вуҷуд надорад. Фаъолияти таҳқиқотӣ ҳамчун фаъолияти хонандагон тавсиф карда шуда, ба дарёфти роҳҳои самараноки ҳалли масъалаҳои таҳқиқотӣ; фаъолияти якҷояи эҷодии омӯзгор ва хонанда, ки максад аз он ёфтани роҳи ҳалли номаълум аст; воситаи самарабахши такмили фаъолияти маърифатии хонандагон дар муассисаи таълимии умумӣ нигаронида шудааст.

Дар таҳқиқоти илмии худ мо ба акидаи А.И.Савенков, Е.А.Шашенкова, А.В.Леонтович, И.А.Зимняя, Л.Ф.Фомина ба он маъно розӣ мешавем, ки фаъолияти таҳқиқотӣ бояд ба фаъолияти хонандагони мактабҳо вобаста гардида, ба воситаи онҳо проблемаҳои таҳқиқотӣ ҳал карда мешаванд [4, с. 103]; [9, с.152-158]; [14, с.480].

Сарфи назар аз ҳама фарқиятҳо дар тафсири мафҳуми «Фаъолияти таҳқиқотӣ» олимон якдилона мегӯянд, ки ин консепсия бешубҳа фаъолиятеро дар бар мегирад, ки барои ҳалли мушкилот бо натиҷаи қаблан номаълум нигаронида шудааст.

Дар навбати худ, моҳияти фаъолияти таҳқиқотӣ баррасии мафҳумҳои «таҳқиқотӣ» ва «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ»-ро бо маъноҳои гуногун тақозо мекунад.

Бо назардошти синну соли гурӯҳи хонандагони тахқиқшаванда ва дар асоси ақидаи В.В. Давидов роҷеъ ба он, ки синну соли хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои ташаккули шуури эҷодӣ, қобилият ва тафаккури онҳо бештар мусоид аст, мо чунин меҳисобем, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ унсурҳои фаъолияти таҳқиқотиро дохил намудан зарур аст [3, с.5-22]. Агар хонандагони синфҳои ибтидоиро аз назар гузаронем, пас дар робита ба онҳо фаъолияти таҳқиқотӣ бо мафҳумҳои «корҳои таҳқиқотии таълимӣ», «таҳқиқоти таълимӣ», «таҳқиқоти илмӣ» муродиф аст.

Масалан, А.О. Карпов фаъолияти таҳқиқотиро дар ин маврид мактаби ҳаёт маънидод карда, чунин мешуморад, ки ин гуна фаъолият ба «таҳқиқоти илмӣ» баробар аст. Мо розӣ ба оннем, ки фаъолияти таҳқиқотӣ ва таълимӣ муродифи мафҳумҳои номбаркардаи Титов ва Обухов мебошанд [5, с.5-15].

Е.В. Титов фаъолияти тадкиқотиро воситаи самарабахши мусоидат барои инкишофи ангеза ва фаъолияти маърифатии хонандагон, қобилияти эҷодӣ, ташаббус, майлу хохиши худ, инкишоф ва худтакмилдиҳии хонандагон медонад [13].

Фаъолияти таълимӣ ва илмиро аз назар гузаронида, А.С. Обухов ба вазифаи он ишора мекунад, ки хонандагонро барои пайдо кардани мавқеъи худ дар ин дунё ва фаҳмидани манзараи он ҳавасманд месозад.

Дар кори илмии М. Фирсова, ду истилоҳ, фаъолияти «таҳқиқотӣ» ва «таҳқиқоти илмӣ», муайян карда мешаванд. Гузашта аз ин, истилоҳи охирин, ба ақидаи олим, ҷузъи таҳсилоти умумӣ, раванди таълим аст [17, с.26-31].

А.В. Хуторский «фаъолияти илмӣ»-и хонандагонро дар самти ташкили таҳқиқоти мактабӣ таҳкик намуда, хусусиятхои зерини фаъолияти таълимиро нишон медиҳад: он аз тарафи субъект бо истифода аз потенсиали шахсии дониш, қобилият, малака, мотив, вазифа ва максадҳо, қобилиятҳои фардӣ амалӣ гардида, бо душвориҳои субъективӣ дар намуди мушаххаси фаъолияти субъектҳо бинобар суст будани усулҳо, механизмҳо ва воситаҳои чунин фаъолият; бо ташаккули маҳсулоти нави таълимӣ муайян карда мешавад [18, с.73].

Аломатҳои дар боло зикршуда, ба гуфтаи А.В. Хуторский, хоси фаъолияти таълимии хонандаи мактаби миёна буда, дар айни замон ба фаъолияти илмӣ баробар мебошад.

Таҳлили муфассали тафсирҳои гуногуни мафҳуми «фаъолияти таҳқиқотӣ» имкон дод, ки ду самти асосии шарҳи моҳияти истилоҳ муайян карда шавад. Самти якум ба андешаи А.В. Хуторский, А. Карпов, М. Фирсова такя мекунад. Ин гурӯҳи олимон бар ин назаранд, ки мафҳуми таҳқиқкардаи мо аз ҷиҳати маънии худ бо мафҳумҳои «фаъолияти илмӣ», «таҳқиқоти илмӣ» ҳаммаъно аст.

Самти дуюм андешаи Е.В. Титова, А. Обуховаро дар бар мегирад. Ин олимон ба хулосае омаданд, ки «фаъолияти таҳқиқотӣ» ба мафҳуми «фаъолияти таълимии таҳқиқотӣ» баробар аст. Мо низ бар ин андешаем. Аз ин рӯ, «фаъолияти таҳқиқотӣ»-и хоси хонандагони синфҳои ибтидоиро ба назар гирифта, мо онро бо мафҳуми «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ» ҳамшабеҳ медонем, ки тавассути ҳамкории омӯзгор ва хонанда сурат мегирад.

Дар ҷустҷӯйи асосноккунии моҳияти мафҳуми «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ» мо асарҳои илмии А.В.Леонтович, М.М.Фирсова, А.А.Лебедев, Е.В.Набиева ва дигар олимонро мавриди омӯзиш қарор додем.

Пас, А.А. Лебедев зери мафҳуми «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ» кори мақсаднокеро мефаҳмад, ки ба ташаккули маҳорати хонандагони мактаби миёна, қобилияти истифодаи фаъолияти таҳқиқотии дорои хусусияти эҷодӣ мусоидат мекунад, ки натиҷаи он бояд ҳалли масъалаи барои илм маълум бошад [7].

Ба гуфтаи А.В. Леонтович, «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ» дар азхудкунии малакаҳои асосии таҳқиқотӣ аз ҷониби хонандагони мактаб дар шакли усули универсалии дарки воқеият, ташаккули навъи тафаккури таҳқиқотӣ ва ҳавасмандии шахс ба иштирок дар раванди таълим бо мақсади азхуд кардани донишҳои субъективӣ зоҳир меёбад [9, с.152-158].

Е.В. Набиева оид ба ин масъала назари худро дорад. Ӯ фаъолияти таълимӣ ва таҳқиқотиро ҳамчун воситае медонад, ки истифодаи он имкон медиҳад донишҳои нав ва маҳорати эҷодкорона муносибат кардан ба фаъолияти таҳқиқотиро ба даст оваранд. Марҳилаи аввали фаъолияти таълимӣ-тадқиққотӣ, ба ақидаи муаллиф, ворид намудани ҷузъҳои алоҳидаи таҳқиқоти илмӣ ба раванди таълим мебошад. Баробари аз худ кардани маводи таълимӣ хонанда бо истифода аз шаклҳои гуногуни кори таълимӣ ва беруназсинфӣ ба кори мустақилона тайёрӣ мебинад [11].

Н. Семёнов ақидаи дигарро пешниҳод намудааст. Ӯ чунин мешуморад, ки фаъолияти таълимӣ ва таҳқиқотӣ фаъолияти мунтазам, муташаккили эҷодии хонандагон буда, аз ҷиҳати мазмуни дохилиашон ба фаъолияти илмӣ наздик аст. Илова бар ин, фаъолияте, ки мо меомӯзем, тавассути фаъолнокӣ, ҳавасмандӣ, мақсаднокӣ, объективият, огоҳӣ, инчунин натиҷаҳо дар шакли малакаҳои таҳқиқотӣ, ҳавасмандии баланд ва донишҳои нав зуҳур меёбад [15].

Вобаста ба мавзуи мо ақидаи М.Фирсов хеле ҷолиб аст. Ӯ андеша меронад, ки фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ ҷараёни таълим ва кори беруназсинфиро ба ҳам пайваста, натиҷаи ниҳоии онҳоро пурзӯр менамояд [17, с. 26-31].

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки мо ягон тафсири «фаъолияти таълимӣ-тадқикотӣ»-ро наёфтаем, ки тамоми олимонро қонеъ гардона бошад. Дар айни замон, фаъолияти таълимии таҳқиқотӣ аз якчанд мавқеъҳои илмӣ баррасӣ карда мешавад:

А) Фаъолияте, ки ба хонандагон барои аз худ намудани усулҳои асосии фаъолияти таҳқиқотии хусусияти эҷодӣ дошта нигаронида шудааст (А.А. Лебедев).

Б) Малакаи кори амалию назариявӣ, ки имкон медиҳад воқеият таҳқиқ карда шавад (А. В. Леонтович).

В) Раванде, ки мақсади он аз худ намудани донишу малакаи нав барои ташкили фаъолияти таҳқиқотии дорои хусусияти эҷодӣ мебошад (Е. В. Набиева).

Г) Фаъолияти маърифатии дорои хусусияти эҷодӣ, ки махсус дар доираи раванди таълим дар мактаби таҳсилоти умумӣ ташкил карда шудааст (Н. А. Семёнова).

Д) Раванди таълим, ки дар асоси принсипҳои интенсификатсияи истифодаи унсурҳои таҳқиқоти илмӣ дар кори таълимӣ сохта шудааст. (М. М. Фирсова).

Баъдан, бояд гуфт, ки ҳамаи муаллифони корҳои илмӣ дар самти интихобкардаи мо якдилона бар он ақидаанд, ки ҳадафи «фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ» ҳавасманд кардани хонанда ба ташаккули хислатҳои шахсӣ, азхудкунии малакаҳо ва маҳоратҳои зарурии ташкили кори пурсамари таҳқиқотӣ, ташаккули тарзи универсалии дарки воқеият мебошад.

Дар асоси таҳлили силсилаи мафҳумҳои дар боло зикршуда мо ду самти асосии баррасии моҳияти онҳоро муайян кардем:

- шабеҳияти фаъолияти "илмӣ" ва "таҳқиқотӣ";
- шабеҳияти фаъолияти «таҳқиқотӣ» ва «таълимиву таҳқиқотӣ».

Мо дар таҳқиқоти худ ҳарду мафҳумро («таҳқиқот», «фаъолияти таҳқиқотӣ») ҳамчун роҳи ташкили раванди таълими хонандагони синфҳои ибтидоӣ баррасӣ мекунем. Дар баробари ин, мо ба ҳамшабеҳ будани онҳо розӣ ҳастем.

Тафсири мафҳуми «фаъолияти таҳқиқотӣ»-и аз тарафи Н.А. Семёнова пешкаш гардидаро ба асос гирифта, мо маънои семантикии онро васеъ намудем [15]. Ба андешаи мо, фаъолияти таҳқиқотӣ ин фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотие мебошад, ки дар гурӯҳи таълимӣ аз ҷониби омӯзгори синфҳои ибтидоӣ ташкил карда шуда, ҳадаф аз он азхудкунии малакаҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, дар онҳо ташаккул додани тарзи универсалии азхудкунии донишҳои нав, дарки олам ҳамчун як чизи умумӣ, ки аз бисёр қисмҳои алоҳида сохта шудааст, маҳсуб меёбад.

Мо омӯзиши мазмуни дохилии «фаъолияти таҳқиқотӣ»-ро ба итмом расонида, ба муайян кардани маҳоратҳое шуруъ кардем, ки ин намуди фаъолиятро дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташаккул медиҳанд.

Моҳияти маҳорати таҳқиқотиро ошкор намуда, дар ин масъала ақидаҳои ягонаро дарёфт накардем. Баъзе олимон ба маънои чунин маҳорат қобилияти иҷрои амалҳои дорои хусусияти гуногунро, ки аломатҳои онҳо ба фаъолияти таҳқиқоти илмӣ мувофиқат мекунад, мефаҳманд.

М.В. Кларин ба омӯзиши ин категорияи малакаҳо тавассути гузоштани мушкилот, муайян кардани саволҳои норавшан дар он, гузоштани фарзия, таҳияи амалҳои таълимӣ, ҷамъоварӣ, таҳлил ва коркарди иттилоот, таҳияи хулосаҳо ва натиҷаҳо наздик мешавад [6, с. 22-23].

Мочалова Н.М. мафҳуми маҳорати таҳқиқотиро ҳамчун маҷмуи усулҳое шарҳ медиҳад, ки хонандагон дар ҷараёни аз худ намудани усулҳои асосии кори ҷустуҷӯӣ истифода мебаранд [10].

Муҳаққиқон А. Окунев, М.И. Махмутов, И.Я. Лернер тафсири маҳорати таҳқиқотиро тавассути пешниҳоди фарзия ва сохтани нақшаи фаъолиятҳо, ки ба дарёфти роҳи ҳалли масъала нигаронида шудааст, пешкаш менамоянд.

А.Г. Йодко чунин мешуморад, ки ин маҳоратро дар хонандагони синфҳои миёна инкишоф додан мумкин аст. Зимнан, мо қисман ба ин изҳорот розӣ шуда метавонем, зеро мо боварӣ дорем, ки маҳоратҳои номбаркардаи муҳаққиқ бояд аз синфҳои ибтидоӣ дар хонандагон ташаккул дода шаванд.

Бояд таъкид кард, ки дар таснифоти аз тарафи А.Г.Йодко пешниҳод гардида фаъолияти хонандагон, ки тавасути онҳо мактаббачагони синфҳои ибтидоӣ ба кори таҳқиқотӣ шинос карда мешаванд, ба назар гирифта нашудааст. Ба фикри мо, таснифоти Иодкоро дар хонандагон тавассути илова кардани корҳои амалӣ, инчунин маҷмуи маҳоратҳои мантиқиву иртиботӣ ҷорӣ намудан ҷоиз аст.

А.И. Савенков таваҷҷуҳи моро ба чунин малакаҳои хонандагони мактаби миёна, ба монанди маҳорати муайян кардан зуҳуроту ҳодисаҳо, предмет, тартиб додани фарзия, ташкил кардани мушоҳида, таҷриба, амал кардан бо истилоҳот, ҷустуҷӯи иттилоот, гузаронидани таҳқиқот, таҳлили натиҷаҳои он, исбот кардани нуқтаи назари худ, тартиб додани хулосаҳои худ, тартиб додани алгоритми фаъолияти таҳқиқотӣ ҷалб мекунад.

Бойматова О.Г. маҳоратҳоро ба бахшҳое ҷудо мекунад, ки мазмунан онҳоро дар фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони мактабҳои миёна истифода бурдан мумкин аст:

Бахши 1. Малакаҳои ташкилӣ (банақшагирии фаъолият, тарҳрезии ҷои кор ва ғ.).

Бахши 2. Малакаҳои ташкилӣ: интихоби мавзуъ, гузоштани мақсадҳо, вазифаҳо, нишон додани сохтори таҳқиқ, муайян намудани усулҳои таҳқиқот, ҷустуҷӯи иттилоот.

Бахши 3. Маҳорати кор бо итилоот: пайдо кардани хусусиятҳо, мухтасар баён кардани чизи асосӣ, мураттабсозии мафҳумҳо, таҳлили маълумоти воридшуда ва натиҷаҳо, пешниҳод кардани фарзия ва далелҳо, хулоса баровардан.

Бахши 4. Маҳорати пешниҳоди натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ, ки дар шакли суханронии оммавӣ ифода меёбад [2, с. 51-53].

Асарҳои илмии муҳаққиқон А.А.Окунев, А.Г.Иодко, А.И.Савенков, Е.А.Шашенкова, О.И.Митрош, И.Я.Лернер, В.В.Успенский, М.Мочалова, М.В.Кларинро роҷеъ ба маҳорати таҳқиқотӣ таҳлил намуда, мо гурӯҳи маҳоратҳои асосӣ- таҳияи проблема ва фарзияҳо, муқаррар кардани ҳадафҳо ва вазифаҳо, банақшагирии кори минбаъда, ҷамъбаст ва таҳлили натиҷаҳо, ки ҳамаи муҳаққиқон бо онҳо розианд, муайян намудем. Мо таснифоти маҳоратҳоеро, ки аз тарафи АИ.Савенков пешниҳод гардида, хоси таҳқиқотчӣ аст, тарафдорӣ мекунем.

Ба ҳамин тириқ, мо чунин мешуморем, ки маҳорати таҳқиқотӣ унсури асосии салоҳияти маърифатӣ-таҳлилии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мебошад.

Пас аз он ки хонандагони синфҳои ибтидоӣе, ки дар марҳилаи санҷишии озмоишии мо иштирок намудаанд, барномаи таълимии умумии ду соли аввали таҳсилро азхуд карданд, афзоиши шумораи хонандагони дорои сатҳи миёна ва баланди салоҳияти мавриди таҳқиқ мушиҳида гардид. Бояд зикр намуд, ки шумораи хонандагоне, ки ба дараҷаи баланди ташаккули салоҳияти маърифатӣ-таҳлилӣ шомил буданд, камтар афзуд. Ҳамзамон, шумораи хонандагоне, ки бо сатҳи паст тавсиф шудаанд, ба таври назаррас боқӣ монд (71,5%).

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада мо ба хулосае омадем, ки барои рушди салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилӣ дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ, бо истифода аз нерӯи

фаъолияти синфӣ ва беруназсинфӣ бо ин мақсад минбаъд кор бурдан зарур аст. Асоси чунин кор бояд амсилаи педагогие бошад, ки он ба ташаккули салоҳияти маърифативу таҳлилии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ

1. Барабаш, Е. В. Формирование у младших школьников глобальных компетенций / Е. В. Барабаш // Чебоксары: «Издательский дом «Среда», 2023. – С. 10-13.
2. Бойматова, О. Г. Формирование познавательного интереса и познавательной активности младших школьников / О. Г. Бойматова // European research: innovation in science, education and technology: London: PROBLEMS OF SCIENCE, 2021. – С. 51-53.
3. Давыдов, В. В. Исторические предпосылки учебной деятельности: в кн. Развитие психики школьников в процессе учебной деятельности / под ред. В. В. Давыдова. - М.: АПН СССР, 1983. - С.5 - 22.
4. Зимняя, И. А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности / И. А. Зимняя, Е. А. Шашенкова. - Ижевск, 2001. - 103 с.
5. Карпов, А. О. Как организовать систему исследовательского обучения школьников / А. О. Карпов // Исследовательская работа школьников. - 2011. - № 1. - С. 5 -15.
6. Кларин, М. В. Характерные черты исследовательского подхода: обучение на основе решения проблем / М. В. Кларин // Школьные технологии. -2006. - №3. - С.22 - 23.
7. Лебедев, А. А. Учебно-исследовательская и научно-исследовательская работа студентов в рамках учебного плана // научная организация учебного процесса в авиационном ВУЗе. - М.: Темат. сб. науч. трудов МАИ. Вып. 373, 1976. - 76 с.
8. Леонтович, А. В. Учебно-исследовательская деятельность школьников как амсилаь педагогической технологии / А. В. Леонтович // Народное образование. - 1999. - №10. - С. 152 - 158.
9. Леонтович, А. В. Учебно-исследовательская деятельность школьников как амсилаь педагогической технологии / А. В. Леонтович // Народное образование. - 1999. - №10. - С. 152 - 158.
10. Мочалова, Н. М. Методы проблемного обучения и границы их применения / Н. М. Мочалова. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1979. -157 с.
11. Набиева, Е. В. Формирование исследовательской компетентности студентов педагогического университета через систему спецкурсов по единой проблеме: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е. В. Набиева. - Иркутск, 1999. - 168 с.
12. Обухов, А. С. Развитие исследовательской деятельности учащихся / А. С. Обухов. - 1-е изд., перераб. и доп. - М.: Национальный книжный центр, 2015. - 280 с.
13. Обухов, А. С. Развитие исследовательской деятельности учащихся / А. С. Обухов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Национальный книжный центр, 2017. - 292 с.
14. Савенков, А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению / А. И. Савенков. - М.: Ось-89. 2006. - 480 с.
15. Семёнова, Н. А. Формирование исследовательских умений младших школьников: дисс... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. А. Семёнова. - Томск, - 2007. - 203 с.
16. Титов, Е. В. Формирование готовности старшеклассников к исследовательской деятельности в сфере экологии дисс...д-ра пед. наук: 13.00.01 / Е. В. Титов. - Москва, 2004. - 323 с.
17. Фирсова, М. М. Исследовательская деятельность учащихся гимназии / М. М. Фирсова // Педагогика. - 2003. - № 8. - С. 26 - 31.
18. Хуторской, А. В. Метапредметное содержание образования: научно-методическое пособие / А. В. Хуторской. - М.: Изд-во «Эй-дос»; Изд-во Института образования человека, 2012. - 73 с.
19. Эльчиева, Д. Т. Формирование познавательного интереса и познавательной активности младших школьников / Д. Т. Эльчиева // European Science. – 2020. – № 4(53). – С. 50-52.

ПРОГРАММНЫЕ ЦЕЛИ И НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ С ВАРИАТИВНЫМ СТИЛЕМ МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ЦИКЛИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ «ВУЗ-ШКОЛА»

МУРОДОВА Шахло Сангимуродовна *– кандидат педагогических наук, и.о. доцента общеуниверситетской кафедры педагогики и информационно-коммуникационных технологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121,* ***E-mail:*** *murodova_1983@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 93 558 70 71; 372 24 13 83*

В данной статье подробно изложены научно-теоретические основы и программные цели формирование личности будущего учителя современной формации с позиции создания соответствующей среды развития вариативного мышления в процессе выбора различных моделей организации учебно-воспитательного процесса в вузе и проектируя данные дидактические цели во взаимосвязи «вуз-школа». При данной постановки задачи автором предусмотрено один из возможных подходов достижение поставленных целей средством выполнения самостоятельных заданий по изучаемым дисциплинам, а также разработки и реализации творческих и инновационных проектов включая в этот цикл как студентов, обучающихся в вузе, так и школьников, которые уверенно выбрали будущую профессию учителя. Также принято во внимание, что как в вузовской системе, так и в довузовских образовательных учреждениях происходят различные реформы и преобразования, требующие развитию.

Ключевые слова: *личность, школьник, студент, будущий учитель, проектирование, «вуз-школа», циклическое взаимодействие, вузовская система, школьная система, самостоятельные задания, вариативное мышление, дисциплины, творческие проекты, инновационные проекты.*

ҲАДАФҲОИ БАРНОМАВӢ ВА АСОСҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ДОРОИ УСЛУБИ ТАФАККУРИ ТАҒЙИРЁБАНДА ДАР РАВАНДИ МУНОСИБАТҲОИ ДАВРИИ "ДОНИШГОҲ-МАКТАБ"

МУРОДОВА Шаҳло Сангимуродовна *– номзади илмҳои педагогӣ, и.в. дотсенти кафедраҳои умумидонишгоҳи педагогика ва технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *murodova_1983@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 93 558 70 71; 372 24 13 83*

Дар мақолаи мазкур асосҳои илмӣ-назариявӣ ва ҳадафҳои барномавии ташаккули шахсияти омӯзгори ояндаи муосир баррасӣ гардида, роҳҳои фароҳам овардани муҳити мувофиқ барои рушди тафаккури тағйирёбанда дар раванди интихоби моделҳои гуногуни ташкили раванди таълим дар донишгоҳ оварда шудааст. Инчунин тарҳрезии ин ҳадафҳои дидактикӣ дар муносибатҳои "донишгоҳ-мактаб" пешниҳод гардидааст.

Аз ин нуқтаи назар, дар раванди тартиб додани масъалаи мазкур яке аз роҳҳои имконпазири ноил шудан ба ҳадафҳои гузоштащударо тавассути иҷрои корҳои мустақилона аз фанҳои омухташаванда ба роҳ монда, таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои эҷодӣ ва инноватсиониро аз тарафи донишҷӯён ва хонандагон ба роҳ мондем. Хулоса, барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар донишгоҳҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти томактабӣ ислоҳот дар соҳаи маориф ва дигар барномаҳои таълимии гугонун заруранд.

Вожаҳои калидӣ: *шахсият, хонанда, донишҷӯ, омӯзгори оянда, лоиҳакашӣ, донишгоҳ, мактаб, таъсироти даврии дуҷониба, системаи донишгоҳ, системаи мактаб, супоришҳои мустақилона, тафаккури тағйирёбанда, лоиҳаҳои эҷодӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ.*

PROGRAMMABLE OBJECTIVES AND SCIENTIFIC-THEORETICAL BASES OF THE FORMATION OF PERSONALITY WITH A CHANGING THINKING STYLE IN THE PROCESS OF PERIODICAL RELATIONSHIPS "UNIVERSITY-SCHOOL"

MURODOVA Shakhlo Sangimurodovna *– Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of the General University Department of Pedagogy and Information and Communication Technologies of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121.* ***E-mail:*** *murodova_1983@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 93 558 70 71; 372 24 13 83*

In this article, the scientific-theoretical foundations and programmatic goals of the formation of the personality of the future modern teacher are discussed, and the ways of creating a suitable environment for the development of flexible thinking in the process of choosing different models of the organization of the educational process at the university are presented. Also, the design of these didactic goals in "university-school" relations is proposed.
From this point of view, in the process of preparing this issue, we have established one of the possible ways to achieve the set goals by performing independent work in the studied subjects, and we have developed and implemented creative and innovative projects by students and students. In conclusion, in order to improve the quality of education in universities, institutions of general secondary education and preschool education, reforms in the field of education and other educational programs are necessary, which, according to Professor Gardner of Harvard University, "is the sea of future forming thinking...".

Keywords: *personality, pupil, student, future teacher, projecting, university, school, two-way periodic effects, university system, school system, independent tasks, changing thinking, creative projects, innovative projects.*

Понятие «вариативное мышление» имеет многогранность, в соответствии с информацией, приведенной в информационной базе под понятийной сущностью вариативного мышления, подразумевается «сформированная установка мыслительной деятельности на отыскание различных способов достижения цели в отсутствии о них непосредственного указания, способность осуществлять мысленное преобразование объекта, находить различные его черты» [9]. Что касается само понятие «мышление» в педагогическом словаре приводится следующее его разъяснение, то есть это «психический процесс», благодаря которому человек отображает существенные признаки и связи предметов и явлений окружающей действительности, постигает закономерности развития окружающего мира предвидит будущее и действует целенаправленно и планомерно… мышление в этом аспекте часто развертывается как процесс решение задачи в которой выделяются условия и требования… задача должная быть не только понятно субъекта, но и принято им, то есть соотнесена с потребностно-мотивационной сферой личности [17, стр. 456-457]. Если эти определения представить в русле педагогического проектирования и определить при этом место и роли учителя современной формации, базовые качества и компетентности, которые должны приобрести в вузе и при нашей постановки задачи в условиях циклического взаимодействия «вуз-школа», а под терминологией «цикл» подразумевать как «совокупность явления, процессов, составляющая кругооборот течение известного промежутка времени» [11, стр. 810] и рассматривать целевые функции вузов в достижение с позиции организации учебно-воспитательного процесса с учетом ее миссии, которые определены базовыми документами Болонского процесса и ряда других материалов теории и практики по данной проблематики, то как отмечают В.А. Попков и А.В. Коржуев, принципы содержание образования в этом аспекте должны соблюдаться “принцип соответствия содержания потребностям общественного развития и в этом аспекте… содержание образования включать не только знание, но и фрагменты обеспечивающее отражение опыта, творческой деятельности человечества и опыта личностного отношения и системы выработанных человечеством ценностей» [15, стр. 41-42]. Если в процессе сравнения и сопоставления базовых идей и принципов рассмотреть особенности реализации циклов непрерывного образования с учетом выбора соответствующих личностно-ориентированных взаимообогашающих моделей, то условную миссию школы и вуза в формировании развивающей личности, в первом случае – успешно завершить учебу в школе и выбрать дальнейшие жизненные перспективы, во втором – случае, как выпускник вуза с соответствующим уровнем квалификации и наличием диплома, при нашей постановки задачи - учителя современной формации, то известный миллионер отмечавшегося постоянной поддержки людей стремящемся к знаниям Томас Бун Пикенс отмечает, что «забудьте о возрасте в смысле представления шанса молодым людям. Я хорошо отношусь к молодежи, но также полагаю, что молодость есть состояние ума. В жизненной перспективе для меня важны его уровень интеллекта, отношение к делу и энтузиазм» [18, стр. 69]. Слово “к делу” нами рассматривается к учебе, в школе так и в вузе, а «состояние ума» рассматривается как степень готовности к самостоятельному выбору жизненных стратегий и в этом процессе «…уметь

эффективно взаимодействовать с окружающей средой и теми процессами от которых зависит набор жизненного опыта…». В этом аспекте Г.В. Резапкина предлагает под понятием жизненной перспективой и если при этом предусмотреть те задачи, которые нами поставлены в данной статье, то в данной понятийной сущности следует подразумевать то, что это: «целостная картина будущего в сложной, противоречивой взаимосвязи ожидаемых событий, от которых по мнению человека, зависит его социальная ценность и смысл жизни» [16. стр. 123]. Нами с учетом использования приведенного высшего теоретико-методологического анализа включая замыслы, приведённые в высказываниях Томаса Буна Пикенса и Г.В. Резапкиной во взаимодополнении, нами при этом особое внимание обращено на понятийной сущности «энтузиазм» как стиль характера и особые качества развивающего человека и вхождение его в социум как личность, означающее, «ваша жизнь это ваш самый главный проект…уделите этому проекту достаточно внимание и времени, проявите активность и с вами такой психологический настрой придаст мудрость и стратегическое мышление» [5, стр. 244-245]. Под словом «энтузиазм» нами предлагается подразумевать осознанную проявляемой активности личности в зависимости от выбранной стратегии жизни. Известная личность добивающийся успехов в жизни, то есть имея при этом в виду базовое определение слово «энтузиазм» отмечает следующее «Я интересуюсь своим будущим, потому что собираюсь провести в нем всю свою оставшуюся жизнь» [3, стр. 39]. В предположении выбора этих базовых критериев оценки моделей поведения личности, если условно обозначить каждую личность Л1,Л2, Л3,Л4,Л5…Лn, со своими качествами и свойствами, которые Б.Б. Айсмонтас подразделяет на 36 условных подгрупп, то есть индивидные свойство, в структуре которых входит такие качества личности как «темперамент, поведение, задатки и другие», субъектные свойство, то есть «сознание, самосознание, способности, психическая зрелость и т.д.» личностные свойство то есть «личность, социальный статус, социальные роли, общение, ценностные ориентации, структура притязания, социальная зрелость и т.д.» свойства человека как индивидуальность, то есть «характер, потребность самовыражении, самообладании, деятельность, способность к самореализации, самооценка, жизненная перспектива и т.д.» [1, стр. 128].

В смысле базовых дидактических принципов при построении социально-демографического портрета, а также их уровня интеллектуального развития IQЛ1, IQЛ2, IQЛ3, IQЛ4, IQЛ5… IQЛn, А. Маслоу в контексте рассмотрение понятие «энтузиазма» или проявление осознанной активности по достижению поставленной цели рассматривает как самоактуализация личности, то есть «осознание собственного я и следование своему внутреннему голосу, а не голосу родителей или общества» [4, стр. 362]. При выборе содержания данной модели поведения личности за основу принимаем следующие ведущие принципы дидактики, то есть «сознательность, наглядность, постепенность, последовательность, прочность и посильность» [14, стр. 5]. С учетом построения данного информационного ряда Л1,Л2… IQЛ1, IQЛ2, если рассмотреть группу школьников в пределе одного класса с учетом возрастных особенностей жизненного роста, по этой же логике студентов соответствующей группе с учетом данных возрастных особенностей нами предложены следующие критерии оценки поведения личности с учетом выбора жизненных стратегий, то есть МЛ1 – условно личности, как правило проявляющие апатию и безразличие, как в осознании ценности обучения или воспитания, жизненных успехов, а МЛ2 – как правило, личности противоположности в стиле поведения МЛ1, то есть проявляющее как правило энтузиазм, активность, осознанное самостремление и других качеств о которых указывает А. Маслоу. В данном случае речь идет о сущностном значении человека, который включает в себе соответствующие уровни интеллекта и своеобразие в восприятии происходящих перемен и определение своей роли в этом процессе, особенно с учетом осознание место и роли циклического взаимодействия «вуз-школа» как главного фактора развития инновационных подходов и вариативного мышления, целевые задачи и базовые критерии, которые были разъяснены ранее. В этом плане всемирно известный таджикский ученый мыслитель, врачовед Абуали Сино рассматривая разные аспекты сущности человека, о место и роли наставника, образно выражаясь учителя приводит следующие требования «необходимо, чтобы наставником ребенка был человек разумный, благочестивый, сведущий в деле воспитания, искусный в обращении к детям… и серьезный, приветливый, любезный, дружелюбный и отзывчивый, чуткий, доброжелательный, знающий обычаи и правило поведения» [8, стр. 34-35].

Так как нами среда обучение и воспитание рассматривается как важный фактор развития и саморазвития личности школьника и студента под общим названием «инновационная и образовательная среда», следовательно, в этом аспекте предусматриваются

реализации различных реформ и преобразования выбора моделей обучения и воспитания, обращаясь к истории и педагогических мыслей, как отмечает М. Арипов, что великий мыслитель и основоположник таджикской классической литературы Абуабдулло Рудаки (ок. 858-941) считал, что: «Рудаки считал, что жизнь – не только источник опыта и знания, но и хороший учитель, наставник, что она полна советов и наставлений. Никто не может учить и давать правильные наставления так, как сама жизнь, никакой учитель не может дать того, что может дать человеку жизнь» [2, стр. 93]. Если перенести эти мысли и идеи А. Рудаки с учетом тех перемен, которые происходят в современном мире, принимая за основу взаимодействия с внешним миром, в частности взаимодействии «вуз-школа» педагогу будущему учителю необходим гуманизм-не просто хорошие отношения, а «признание человека самодовлеющей ценностью, утверждение право личности на уникальность как следствия ее свободного развития на основе внутренней необходимости» [13, с. 113]. Что касается формирование качества личности определяющее педагогического взаимодействия, то как отмечает Т.А. Дронова в этом аспекте выбор остается за будущим педагогом: какой путь выбрать и каким учителем стать, то есть в этом аспекте можно выделить три вектора «качество личности, определяющие продуктивность индивидуального творчества, качество личности определяющее продуктивность взаимодействия и качество личности определяющие конструктивность процесса педагогического взаимодействия» [7, с. 137].

С учетом приведенного высшего анализа, обращая при этом особое внимание на особенности формирование характера, моделей поведения личности в разных периодах жизненного роста и взаимосвязывая эти факторы с учетом проектирования и мышление будущего, о которых указывает Дронова Т.А. можно представить следующую логико-информационную модель оценки учебно-воспитательных и инновационных процессов во взаимосвязи «вуз-школа» в достижении общих целей формирования активной личности школьника с определенным уровнем активности и энтузиазма, и по этой же логике личности студента-будущего учителя современной формации.

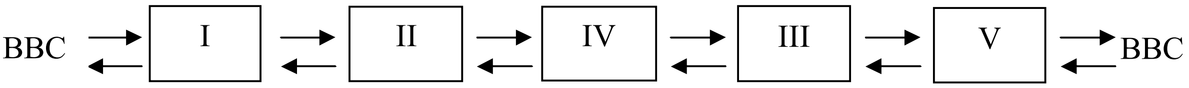

Рисунок 1. Логическая модель взаимовлияние внешней среды (ВВС) на развитие личности и выбора ценностных ориентации школьника – I (РЛШ), происходящие в инновационной и образовательной среде довузовской системе получения образования (ИОДСО), основные этапы и регулятивы выбора профессии учителя со стороны школьника - II (ВРПУ) и множество существующих вариантов и моделей развитие личности студента – III (РЛСВ) в соответствии с заданными целями формирования вариативного мышления в инновационной образовательной среде вуза – IV (ИОРСВ) и достижение целей профессиональной мобильности на основе базовых требований Болонского процесса, - V (БТБП) в контексте достижения конкурентных качеств учителя современной формации с вариативным стилем мышления, в контексте отвечающим требованиям философий образования 21 века в соответствии с базовыми идеями и целями о которых указывает Гершунский Б.С. «учитель - это мыслитель, ощущающий всю полноту возложенной на него священной ответственности за судьбу доверенного и доверившегося ему человека, за его духовное и интеллектуальное и физическое здоровье, за будущее своей страны и всего Мира, всей человеческой цивилизации» [6, с. 3]. В замысле этих высказываний В.П. Панасюк отмечает, что мы понимаем, что те поколения «которые уже вступили во взрослую жизнь, школа предопределяет будущий настрой и характер развивающей личности, именно в этом центре есть шанс исправить ситуацию» [12, с. 7]. Если эти задачи перенести условно в условиях выбора жизненных принципов обучения, основанных на сознательность обучения на более высоком уровне трудностей, диалога на равных, комплексности, прочности овладения знаниями, умениями и навыками и ряда других форм, то становится необходимым в замысле понятие взаимосвязи «вуз-школа» и в другом цикле «школа-вуз», прежде всего под влиянием внешних факторов, естественно создается определенные трудности в реализации тех задач, которые заложены в дидактических целях создание инновационно-образовательной среде школы и вуза, то есть в процессе ИОДСО⇄ИОРСВ, где образуется «Я - пространство» содержащее в себе психологического и эмоционального состояния, где «переживания, события, эмоции, инициативы, проблемы, впечатления формируют характер и поведение личности» [10]. На основе логической схемы, представленной на рис. 1., следующую логико-информационную систему достижении программных целей формирования вариативного стиля мышления освоение комплекса методов и средств и внедрения инновационных педагогических

технологий в соответствии с заданными целями циклического взаимодействия «школа-вуз» и «вуз-школа».

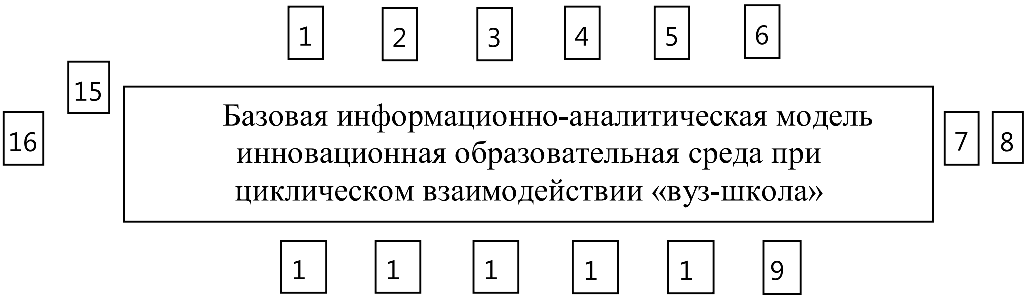

Ф1 Ф2 Ф3… Фn – Факторы, характеризующие психолого-педагогические основы эффективной профессиональной деятельности преподавателя в условиях проводимых реформ и преобразований в системе высшего образования: 1. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя адекватно реагировать на требования, вытекающие из быстроменяющихся процессов, связанных с уровнем, формой и методами преподавания дисциплины; 2. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя реализовать модель субъектно-субъектного взаимодействия с главными участниками целостного педагогического процесса и при этом считать, что каждый студент может потенциально вступить в роль активного участника реализации обогащающей модели обучения в вузе; 3. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя выделить компоненты интеллектуального и профессионального воспитания преподаваемой дисциплины и при этом осознать, что во взаимодействии со студентами он «располагает» соответствующий воспитательный потенциал; 4. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя на альтернативной и вариативной основе разработать варианты задания для самостоятельной работы студентов и на этой основе обеспечить конкуренцию между студентами за разработки лучших идей и технологий по избранной специальности; 5. Направленные векторы, характеризующие профессиональные качества преподавателя внедрять в реальный учебный процесс новые модели и технологии обучения и воспитания, тем самым определить свое место в деле подготовки конкурентоспособных специалистов для развития и прогресса страны; 6. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя сотрудничать с коллегами и другими потенциальными работодателями с позиции вовлечения студентов к решению реальных проблем по избранной специальности, тем самым обеспечить их профессиональную компетентность по избранной специальности; 7. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя формировать у студентов навыками творческого управления временем по достижению конкретного уровня компетентности по преподаваемой дисциплине; 8. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя осознать, что трудности, связанные с проблемами социально-экономического характера не могут быть основой проявления апатии и безразличия к уровню активности и эффективности его педагогической деятельности; 9. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя проявить осознанную активность в деле прохождения курсов повышения квалификации и других форм по достижению конкурентоспособной личности преподавателя высшей школы соответствующим идеалам философии образования для XXI века «Учитель – это мыслитель, ощущающий всю полноту возложенной на него священной ответственности за судьбу доверенного и доверившегося ему Человека, за его духовное, интеллектуальное и физическое здоровье, за будущее своей страны и всего Мира, всей человеческой цивилизации»; 10. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя разработать такие формы и модели преподавания дисциплин, чтобы у каждого участника целостного педагогического процесса было желание учиться и преобразиться; 11. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя выработать критерии и осуществить в реальной педагогической практике авторскую программу поиска и поддержки 172 талантов среди студенческой молодёжи вуза; 12. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя использовать современные средства обучения по повышению качества обучения преподаваемой дисциплины; 13. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя во взаимосвязи с различными блоками дисциплин внести соответствующие коррективы в тематиках, содержании и программных целях занятий, учитывающих взаимосвязи преподаваемой дисциплины с другими отраслями знаний студента по избранной специальности; 14. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя быть образцом для студента в плане достижения жизненных целей и идеалов, способствующих

осознанию студентам активных созидателей и патриотов страны; 15. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя совместно со студентами организовать различные кружки и программы по саморазвитию каждого из них, принимая при этом во внимание основные цели и задачи личностно-ориентированного получения образования в высшей школе; 16. Направленные векторы, характеризующие умение преподавателя в реальной педагогической практике реализовать инновационные модели и технологии обучения, способствующие адаптации студентов к конкуренции на рынке труда.

В результате обработки данных в ходе проведенных социологических исследования нами получены следующие результаты:

Таблица 1.

Распределение данных в % соотношении по первому вопросу					**Распределение данных в % соотношении по второму вопросу**				
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	**28**	**32**	**17**	**9**	**22**	**24**	**18**	**23**	**13**

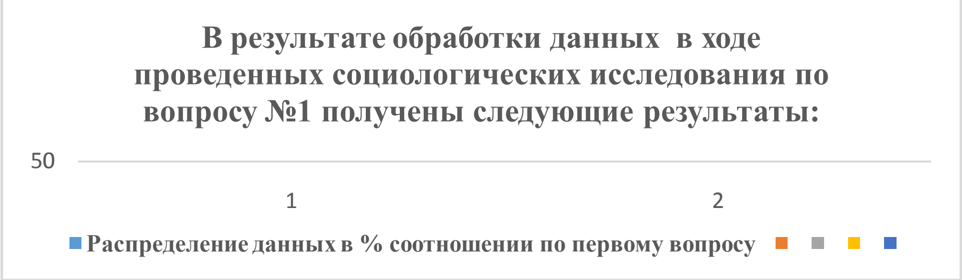

Рисунок 1. Диаграмма результатов социологического исследования

Рисунок 2. Диаграмма результатов социологического исследования

Выводы. В данной статье нами рассмотрены целевые задачи формирование успешной личности учителя современной формации с вариативным стилем мышления и в этом аспекте рассмотрены теоретико-методологические основы перехода от обоснования темы, терминологического анализа, сопоставление взглядов как педагогических мыслей из глубин веков содержащихся в произведениях, трактатах великих ученых, а также приведены новые модели и системы и требования к учителю современной формации во взаимодействии «вуз-школа». Выбранные нами критерии в дополнение к предложенным Шоевым Н.Н. в работе [19, с. 171-179], где изменены как содержание, так и некоторые подходы, учитывающие те актуальные проблемы, которые раннее не рассмотрены учеными исследователями Таджикистана и других стран с условием нашей постановки задач. При выборе критериев, характеризующих системные основы данной модели нами проведены серии педагогических экспериментов по различным экспериментом получены следующие данные: **вопрос №1** «насколько вы считаете, что учителя по изучаемым предметам направляют вас к выбору профессии учителя?», **вопрос №2** «с вашей точки зрения какого школьника считают успешным?» - при выборе варианта ответов, и принимая при этом такие критерии как: 1- как правило осознающего, что человек учится для себя и для своего будущего, 2- уважающего личности учителя, 3- который вовремя выполняет домашнее задание, 4- как правило стремящееся участвовать на олимпиадах, конкурсах, кружках по интересу, знать секреты выбора профессии учителя, 5- как правило не опаздывающего на занятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айсмонтас, Б.Б. Педагогическая психология: Схемы и тесты. – М.: Изд-во ВЛАДОС – ПРЕСС, 2004. – 208 с.

2. Арипов, М. Из истории педагогической мысли таджикского народа. Часть 1. (IX-XI вв.), Душанбе 1962. – 163 с.

3. Бакштанский, В.Л., Жданов, О.И. Менеджмент жизни: Стратегия личной эффективности /Владимир Львович Бакштанский, Олег Игоревич Жданов. – М.: Беловодье, 2008. – 464 с.

4. Батлер- Боудон Том, 50 великих книг по психологии. Перевод с английского В. Соколовой 2011, Оформление. ООО «Издательство: "Эксмо"», 2015. – 576 с.

5. Берюлин, С. Стратегия жизни. – М.: Из-во «Психология достижения» 2023. – 285 с.

6. Гершунский, Б. С. Философия Образования для XXI века: учеб. пос. для самообразования. Изд. 2–е, переработанное и дополнение. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.

7. Дронова, Т.А. Формирование интегрально-креативного стиля мышления будущих педагогов в образовательной среде вуза: Монография / Т.А. Дронова. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2007. – 368 с.

8. Коджаспирова, Г.М. История образования и педагогической мысли: Таблицы, схемы, опорные конспекты: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – М.: Изд-во ВЛАДОС ПРЕСС, 2003. – 224 с.

9. Крачковский С.М. Методические приемы развития вариативного мышления учащихся старших классов. ЧЕЛОВЕК И ОБРАЗОВАНИЕ. 2015. №4 (45)., 77-81 с. https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-priemy-razvitiya-variativnogo-myshleniya-uchaschihsya-starshih.

10. Маригодов, В.К., Моторная С.Е. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности: Учебное пособие. – К.: ИД «Профессионал», 2005. – 192 с.

11. Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю., Толковый словарь русского языка. 24-е издание. М.: Из-во «Азбуковик» 2003. – 940 с.

12. Панасюк, В.П. Школа и качество: выбор будущего. СПб.: КАРО, 2003. – 384 с.

13. Панфилова, Т.В. О содержании понятия «гуманизм» / Т.В. Панфилова // Философские науки. – 1990. – №9. – С. 113-117.

14. Попков, В.А., Коржуев А.В. Дидактика высшей школы: Учеб. пособия для студ. высш. учеб. зав. – 2-е изд.; исп. и доп. – М.: Из-кий центр «Академия», 2004. - 192 с.

15. Попков, В.А., Коржуев, А.В. Учебный процесс в вузе: состояние, проблемы, решения. – М.: Изд-во МГУ, 2000. - 432 с.

16. Резапкина, Г.В. Секреты выбора профессии, или Путеводитель выпускника. - М.: Генезис, 2005. – 140 с.

17. Современный словарь по педагогике/ Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: «Современное слово», 2001. – 928 с.

18. Формула успеха. Настольная книга лидера для достижения вершины/ [сост. А.П. Кондрашов] – М.: Рипол классик, 2008. – 1120 с.

19. Шоев, Н.Н., Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. – Душанбе: «Ирфон», 2008. – 536 с.

УСУЛИ ТАШХИС ЯК ҶУЗЪИ САМАРАНОКГАРДОНИИ ТАЪЛИМ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ОМӮЗГОР

***САИДОВ Низомиддин Тоҷиддинович** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** saidovnizomiddin@mail.ru*

***ҲАСАНЗОДА Абдулҳамид Ҳасан** – унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** Addu-87-hamid@mail.ru, **тел.:** (+992) 881 55 87 87*

Дар мақола истифодаи усули ташхис барои дарёфт кардани тарафҳои пурзӯри фаъолияти омӯзгорон баррасӣ шудааст. Муаллифон назарияи хосаеро барои фаъолияти мақсаднок оид ба инкишофи фарҳанги касбию педагогӣ ҷиҳати нишон додани ташаббус ва

фаъолияти ҳар як омӯзгор дарҷ намудаанд. Инчунин, яке аз омилҳои асосии инкишофи касбияти педагогиро дар фаъолияти инноватсионии омӯзгор нишон додаанд. Дар мавзуи мазкур мафҳум, моҳият ва таърихи фаъолияти инноватсионӣ оварда шудааст. Муаллифон, хусусиятҳои ташаккули хонандагонро дар ҷараёни таълим вобаста ба методикаи ташхис ва омӯзиши фаъолияти инноватсионӣ бо далелҳои илмӣ - амалӣ натиҷагирӣ кардаанд, ки он самарабахшгардонии таълимро ташкил медиҳанд.

Дар мақола муаллифон аҳаммияти асосии фаъолияти инноватсионии педагогро пайгирӣ намуда, қайд кардаанд, ки инноватсия дар таҳсилот навовариҳои махсусро тарҳрезӣ карда, ҳамчунин, зери низоми мақсаднок ё ногаҳонии инноватсияҳои педагогӣ ба ҳисоб меравад. Ба сифати таркиби инноватсияҳо метавонанд дониши илмӣ-назариявӣ доир ба навоварии муайян, ки бо намуди шарҳи технологии лоиҳаи таҷрибаи педогогӣ ҳамчун методикаи таълим ба назар гирифта шудааст, баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: *технологияи инноватсионӣ, ташхис, раванди таълим, омӯзгор, хонанда, фаъолияти инноватсионӣ, самарабахшгардонии таълим, натиҷагирӣ.*

ДИАГНОСТИЧЕСКИЙ МЕТОД – ЭЛЕМЕНТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

САИДОВ Низомиддин Тоджиддинович *– кандидат педагогических наук, доцент кафедры общейуниверситетской психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *saidovnizomiddin@mail.ru*

ХАСАНЗОДА Абдулхамид Хасан *– соискатель кафедры общей общейуниверситетской педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *Addu-87-hamid@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 881 55 87 87*

В данной статье рассматривается использование диагностического метод для выявления сильных сторон деятельности учителя. Авторы отметилы теорию для целенаправленной деятельности по развитию профессионально-педагогическы культуры для показания инициативы и таланта каждого учителя. Также показывает один из основных факторов развития педагогического профессионализма учителя. В данной статые приведено определение, сущность и история инновационной деятельности. Авторы проанализировали особенности развития учеников в процессе обучения в зависимости от методики диагностики и изучения инновационной деятельности с научно-практических фактов, что составило эффективности обучения.

В статье, также, рассматривается основное значение инновационной деятельности учителя. А также отмечено, что инновация в образование считается специально проектированием, разработанным или специальны новшеством в составе педагогической инновации. В качестве состава инновации можно определить научно - теоретические знания по новшествам, которое рассматриваются в виде технологической разъяснение проекта педагогической практики метода обучения.

Ключевоя слова: *инновация, технология, диагностика, метод, учебный процесс, преподаватель, ученик, уровень образования, развитие, активность, эфективность, результаты.*

DIAGNOSTIC METHOD IS AN ELEMENT OF PEDAGOGICAL EFFICIENCY OF INNOVATIVE ACTIVITY OF A TEACHER

SAIDOV Nizomiddin Tojiddinovich *– candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of general university psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121.* ***E-mail:*** *saidovnizomiddin@mail.ru*

KHASANZODA Abdulhamid Hasan *– applicant for the Department of General University Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. E-mail: Addu-87-hamid@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 881 55 87 87*

This article examines the use of the diagnostic method to identify the strengths of the teacher. The author noted a special theory for purposeful activities to develop a professional and pedagogical culture to show the initiative and talent of each teacher. It also shows one of the main factors in the development of pedagogical professionalism of each teacher. This article provides the definition, essence and history of innovation. The authors analyzed the features of the development of students in the learning process, depending on the diagnostic methodology and the study of innovative activities from scientific and practical facts, which amounted to the effectiveness of training.

This article discusses the fundamental importance of teacher innovation. It is also shown that innovation in education is considered a specially designed, developed or special innovation as part of pedagogical innovation. As the composition of an innovation, it is possible to define scientific - theoretical knowledge of innovations, which is considered in the form of a technological explanation of the project of pedagogical practice of the teaching method.

Key words: *innovation, technology, diagnostics, method, educational process, teacher, student, level of education, development, activity, effectiveness, results.*

Замони муосир замони пешрафти техникаю технология буда, аз ҳар як омӯзгор тақазо менамояд, ки дар раванди таълим аз ӯҳдаи истифодаи технологияи иттилоотию комуникатсионӣ барояд. Вобаста ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардаанд, ки "Вазифаи аввалиндараҷаи Вазорати маориф ва илм, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки ҳамаи қувваю имкониятҳои худро дар баробари рушди илмҳои гуманитарӣ ба инкишофи илмҳои техникӣ, риёзӣ сафарбар намуда, заминаи такомули шуури техникаи иноватсионӣ ва иқтисодии ҷомеаро фароҳам оранд". [1]. Зимнан тамоми бурду бохти муассисаҳои таълимӣ ҷиҳати аз ҷорӣ намудани низоми нав барои баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорон бо истифода аз техника ва технологияи иноватсионӣ вобастагии зиёд дорад.

Истифодаи усули ташхисӣ барои дарёфт кардани паҳлуҳои самараноки таълим дар фаъолияти омӯзгорон, дархост ва пуррагии онҳо, дар маҷмуъ барои фаъолияти мақсаднок оид ба инкишофи фарҳанги касбию педагогӣ имконият фароҳам оварда, барои нишон додани ташаббус ва эҷодиёти ҳар як омӯзгор мусоидат менамояд.

Дидгоҳи марказии консепсияи омӯзиши ташхисӣ аз он иборат мебошад, ки дар таҷрибаи ҳар як омӯзгор ё ҳайати омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ алоқаи мутақобилаи ҷузъҳои таҷрибаи мусбӣ ва манфӣ мавҷуд буда, мушахасӣ ва самаранокӣ дар кори ташаккули фарҳанги касбии педагогӣ хусусиятҳои мусбӣ ва манфии фаъолиятро доро мебошад.

Мувофиқи ақидаи як қатор муҳаққиқон (М.Нуъмонов, М. Ибодов, А. Саторов, О. Исломов) методикаи ташхисии омӯзиши ҷараёнҳои инноватсионӣ пешбинӣ зеринҳоро пешбинӣ менамояд:

– омӯзиши манфиат, талабот, таваҷҷуҳи мақсадноки омӯзгорон, ки дар асоси бартараф кардани мушкилиҳои воқеии фаъолияти педагогӣ ташаккул меёбанд;

– ҷӯстани роҳҳо, консепсия ва технологияҳои таҷрибаи пешқадами педагогӣ, ки ба қонеъ кардани манфиат ва талаботҳои омӯзгорон равона карда шудаанд;

– интихоби хусусиятҳои шахсии омӯзгор, намудҳои азхуднамоӣ ва воридсозии инноватсияҳои педагогӣ (намоиш, шарҳ, дарсҳои кушод, омӯзиши адабиёт, тайёр кардани маърузаҳо, иштирок дар кори таҷрибавӣ ва ғайра) [7].

Корҳои амалӣ омӯзиши ташхисии инноватсияҳои педагогӣ якчанд марҳиларо дар бар мегирад:

Дар марҳилаи якум саволномапуркунии омӯзгорон, таҳлили саволномаҳо, муайян кардани маълумот оид ба мазмуни саволномаҳо дар ҷараёни мусоҳибаи инфиродӣ, таҳлили маълумотҳои ташхисӣ гузаронида мешавад.

Дар марҳилаи дуюм бо дарназардошти маълумотҳои мушаххаси марҳилаи якум банақшагирӣ ва роҳандозии нақшаҳои корӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи тахассуснокии касбию педагогӣ гузаронида мешавад. Маводҳои ташхис ҳамчун асоси банақшагирии фаъолияти методии мактаб, фаъолияти комиссияи фаннӣ-методӣ ва фаъолияти инфиродии методии омӯзгор истифода мешаванд.

Дар марҳилаи сеюм ҷамъбасти кор ва ташхисгузории такрорӣ гузаронида мешавад. Вазифаҳои марҳилаи мазкур аз равона кардани фаъолияти омӯзгор ба муайян кардани натиҷаҳои хотимавӣ ва фосилавии кор иборат мебошад. Ба таҳлили тағйиротҳо, ки дар дохили ҳайати педагогӣ ба амал меоянд ба таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти иттиҳодияҳои методӣ ва комиссияҳо вобаста аст. [5]

Таҷриба нишон медиҳад, ки муносибати ташхисӣ барои ба таври нав ба роҳ мондани кор оид ба такмили тахассуси омӯзгорон, таъсир кардан ба устувории натиҷаҳои кор имконият медиҳад. Аммо чизи дигарро дар хотир доштан лозим аст, ки истифодаи самараноки усули ташхисӣ аз равона будан ба фаъолияти инноватсионӣ, ба рушди эҷодиёт ва ташаббуси педагогӣ вобаста мебошад.

Мафҳуми «инноватсия» дар тарҷума аз калимаи англисӣ innovatio маънои «таҷдид, навоварӣ ва тағйирот»-ро дорад. Мафҳумҳои мазкур аввалин маротиба дар таҳқиқотҳои асри XIX пайдо шудаст.

Дар солҳои 80-уми асри XX соҳаи нави илм, инноватика – илм дар бораи воридотҳои нав ба миён омад, ки дар доираи он қонуниятҳои воридотии нави техникӣ дар соҳаи истеҳсолоти маводӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. [6].

Дар муносибат ба ҷараёни педагогӣ инноватсия маънои ворид намудани чизи навро ба мақсад, методҳо, шакли омӯзиш, тарбия ва ташкили фаъолияти якҷояи омӯзгору хонанда дар назар дорад.

Масъалаи инноватсияҳо ва албатта таъминоти мафҳумии он дар илми педагогика мавриди таҳқиқотҳои махсус қарор гирифтааст. Мафҳумҳои «инноватсия дар таҳсилот» ва «инноватсияҳои педагогӣ», ки ҳамчун калимаҳои ҳамрадиф истифода мешуданд, аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва ба дастгоҳи дараҷагии педагогика ворид карда шуданд. [2, с. 84 – 89;3; с. 94 – 96]

Инноватсияҳои педагогӣ – воридотҳои нав ба фаъолияти педагогӣ, тағйирот дар таркиб ва технологияи таълиму тарбия, ки мақсади баланд бардоштани самаранокии онҳоро доранд, мебошад

Ҳамин тариқ, ҷараёни инноватсионӣ аз ташаккул ва инкишофи таркиб ва ташкили нав иборат мебошад ва дар маҷмуъ зери мафҳуми ҷараёни инноватсионӣ фаъолияти маҷмуӣ оид ба ташкил (тавлид, коркард), азхуднамоӣ, истифодабарӣ ва паҳннамоии навовариҳоро дорад. Дар адабиёти илмӣ ҷудокунии мафҳумҳои «новатсия» ва «инноватсия»-ро фарқ мекунанд.

Ҳамчунин, новатсия – ин маҳз мавод (усули нав, методика, технология, барнома ва ғайра) ва инноватсия – ин раванди азхуднамоии маводи мазкур мебошад. Инноватсия – ин тағйироти мақсаднок мебошад, ки ба муҳити истифодабарӣ ҷузъҳои нави бонизом, ки гузариши низомро аз як ҳолат ба ҳолати дигар ба миён меорад, дар бар мегирад.

Инчунин мафҳумҳои мазкур ба мисли «инноватсия» ва «ислоҳот»-ро ҷудо кардан лозим аст. Фарқи мафҳумҳои мазкур аз якдигар дар феҳрист оварда мешаванд.

Мафҳумҳои «ислоҳот» ва «инноватсия»

Феҳристи 1

Ислоҳот	Инноватсия
Тағйири муҳлатҳои оғози таълим	Тағйирот дар фаъолияти дохилии ташкилотии мактаб
Зиёд кардани маблағгузорӣ	Тағйирот дар таркиби таҳсилот
Тағйирот дар таҷҳизонидани муассисаҳои таълимӣ	Тағйирот дар усулҳои таълим
Тағйирот дар довомнокии таълим	
Баланд бардоштани дараҷаи таҳсилот	
Талаботҳои нави санитарию беҳдоштӣ	
Тағйирот дар сохтори низоми таҳсилот	Тағйирот дар муносибатҳои «Омӯзгор - хонанда»

Ислоҳот – ин воридотҳои нав, ки аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ ташкил ва гузаронида мешавад

Ислоҳот – ин воридотҳои нав, ки аз ҷониби кормандони низоми таҳсилот ташкил ва гузаронида мешавад

Воридотҳои нав ҳангоми аз чунин нуқтаи назар дида баромадан, ҳамчун натиҷаи инноватсия ва ҷараёни инноватсионӣ дар доираи рушди се марҳилаи асосӣ: ақидаҳои тавлидӣ (дар ҳолати муайян – ихтирооти илмӣ), коркарди аида дар ҷанбаи иловагӣ ва роҳандозии воридотҳои нав дар амалия баррасӣ мегардад. Вобаста бо ин ҷараёни инноватсиониро метавон ҳамчун раванди расонидани ақидаи илмӣ то марҳилаи истифода ва иҷрои амалии бо тағйиротҳои мазкур дар иртибот ба муҳити иҷтимоию педагогӣ алоқаманд, баррасӣ намуд. Фаъолияте, ки мубадалшавии ақидаҳоро дар воридотҳои нав таъмин менамояд ва низоми ташаккулдиҳандаи идоракунии ҷараёни мазкурро тағир медиҳад, ин фаъолияти инноватсионӣ мебошад.

Ҳамчунин, хусусияти дигари рушди марҳилаҳои ҷараёни инноватсионӣ мавҷуд мебошад. Дар он амалҳои зеринро ҷудо менамоянд:

– муайян кардани талабот ба тағйирот;

– гирдоварии маълумот ва таҳлили вазъият;

– интихоби қаблӣ ё коркарди мустақилонаи воридотҳои нав;
– қабул кардани қарор оид ба воридотҳо (азхуднамоӣ);
– аслан зуди воридот, бо дар баргирии истифодаи санҷишии навоварӣ;
– бақолабдарорӣ ё истифодаи дарозмуддати навоварӣ, ки дар ин раванд он ҷузъи амалияи ҳаррӯза мегардад.

Инноватсия дар таҳсилот навовариҳои махсус тарҳрезикардашуда, таҳиягардида ё ногаҳонӣ дар тартиби инноватсияҳои педагогӣ ихтироъ шудааст, ба ҳисоб меравад. Ба сифати таркиби инноватсияҳо метавонанд зеринҳо бошанд: дониши илмӣ-назариявӣ доир ба навоварии муайян, ки бо намуди шарҳи технологии лоиҳаи таҷрибаи педогогии инноватсионии барои воридот тайёр буда, иҷро шудааст. Воридоти нав – ин ҳолатҳои нави босифати раванди таълимию тарбиявӣ, ки ҳангоми ба амалия ворид кардани дастовардҳои илмии педагогӣ ва психологӣ, бо истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ ташаккул меёбад, ба шумор меравад..

Инноватсияҳо на аз ҷониби идораҳои ҳокимияти давлатӣ, балки аз тарафи кормандон ва муассисаҳои низоми таҳсилот ва илм коркард ва гузаронида мешаванд.

Вобаста аз нишонае, ки онҳоро ҷудо мекунанд, намудҳои гуногуни инноватсияҳо мавҷуд мебошанд, ки дар ҷадвали зер оварда шудааст:

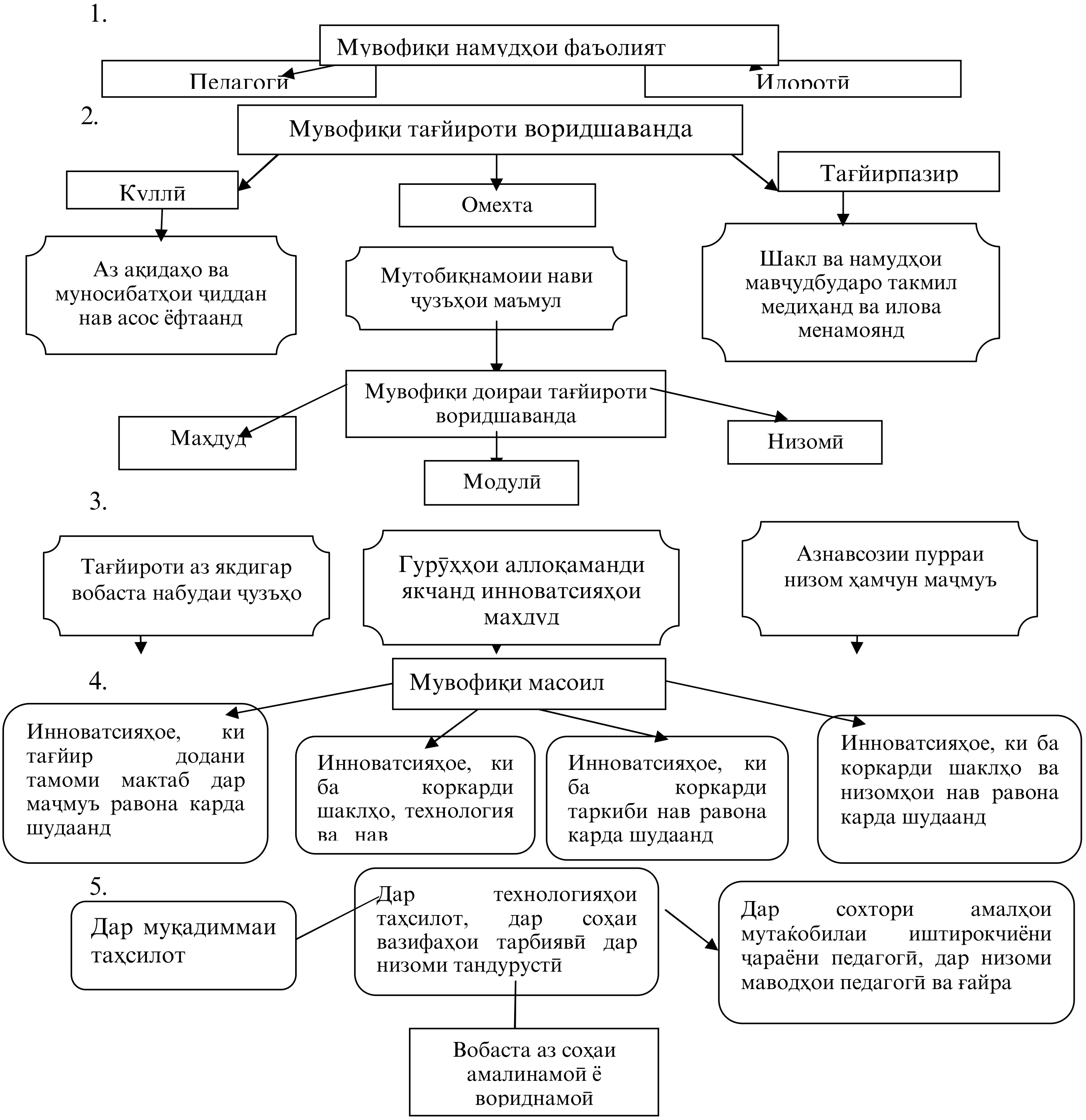

6. Мувофиқи манбаи баамалоӣ:
– беруни̅ (берун аз низоми таҳсилот);
– дохилӣ (дар дохили низоми таҳсилот коркард карда мешаванд).
7. Мувофиқи васеъгии истифодбарӣ:
– ягона;
– мунташир.
8. Вобаста аз имкониятҳои вазифавӣ.

Ҳамин тариқ, инноватсия дар доираи намудҳои гуногуни овардашуда роҳандозӣ гардида, хусусиятҳои ташаккули хонандагонро дар чараёни таълим вобаста ба методикаи ташхис ва омӯзиши фаъолияти иннноватсионӣ бо далелҳои илмӣ-амалӣ натиҷагирӣ менамояд, ки он самарабахшгардонии таълимро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии чумҳкрӣ аз 22-юми декабри соли 2016.-Душанбе, 2016.
2. Дюков, В.М., Семенов И.Н. Педагогическая инноватика. Красноярск: Университет, 2007. 84 с.
3. Бондаревская, Р.С. Педагогическое проектирование в контексте инновационной образовательной деятельности // Ж. Человек и образование. М., 2009. № 4. С. 94-96.
4. Шоев, Н.Н. Стандартҳо ва назорат дар таҳсилот. – 2004. – №5. С.10
5. Лазарев, В.С. Дарки низоми инноватсионӣ ва педагогии мактаб/ В.С.Лазарев / Сельская школа. – 2003. – № 7, С. 44
6. Юсуфбекова, Н.Р. Таҷрибаи коркарди назарияи ҷараёни инноватсионӣ дар таҳсилот Душанбе. – 1992, С. 66 – 77.
7. Нуъмонов, М. Асосҳои методологии таълими математика ҳамчун илм Душанбе, – 2002. С. 65 – 75

МАВҚЕИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪААҲОИ ХАЛҚӢ ДАР ТАРБИЯИ ФАРҲАНГИ РАФТОРИ АХЛОҚИИ МАКТАББАЧАГОНИ ХӮРДСОЛ

ШЕРОВ Рустам Алихонович *– омӯзгори кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров, 16,* ***тел.:*** *(+992) 987 84 42 85*

Дар мақола афзалияти урфу одат ва анъааҳои халқӣ дар тарбияи фарҳанги рафтори ахлоқии мактаббачагони хурдсол аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст. Муаллиф иброз менамояд, ки масъалаи фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас имрӯз аз ҳарвақта дида, мубрам гардида, вобаста ба вақту замон шакл ва методҳои он низ то андозае тағйир ёфта, такмил меёбанд.

Муаллиф омилҳои паст рафтани ахлоқи хонандагонро ошкор намудааст, ки зеринҳо мебошанд: ба муҳоҷирати меҳнатӣ рафтани падару модарон ва ба тарбияи бобою бибӣ ва дигар хешу таборон вогузор намудани фарзандон; беназоратии фарзандон аз ҷониби падару модарон; то андозае фаромӯш сохтани анъанаҳои неку пешқадами мардумӣ.

Муаллифи мақола омили охиронро яке аз сабабҳои асосии косташавии фарҳанги рафтори ахлоқии мактаббачагони хурдсол меҳисобад. Вобаста ба ин муаллиф ҷиҳати истифода бурдан аз урфу одат ва анъанаҳои пешқадами халқӣ дар тарбияи фарҳанги рафтори ахлоқии мактаббачагони хурдсол ба падару модарон ва омӯзгорон пешниҳодҳои судманд манзур намудааст.

Вожаҳои калидӣ: *волидон, мактаб, омӯзгорон, анъанаҳои миллӣ, урфу одат, фарҳанги рафтори ахлоқӣ, мактаббачагони хурдсол, фарзандон.*

МЕСТО НАРОДНЫХ ОБЫЧАЕВ И ТРАДИЦИЙ В ВОСПИТАНИИ КУЛЬТУРЫ НРАВСТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ШЕРОВ Рустам Алихонович *– преподаватель кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16,* ***тел.:*** *(+992) 987 84 42 85*

В статье научно обосновано преимущество народных обычаев и традиций в воспитании культуры нравственного поведения детей младшего школьного возраста. Автор отмечает, что проблема культуры нравственного поведения подрастающего поколения сегодня актуальна со всех точек зрения, и в зависимости от времени ее формы и методы также несколько меняются и совершенствуются.

Автором выявлены следующие факторы снижения нравственности учащихся: уход родителей в трудовую миграцию и оставление детей на попечение бабушек и дедушек и других родственников; безнадзорность детей со стороны родителей; в некоторой степени забвение передовых народных традиций.

Автор статьи считает последний фактор одной из главных причин упадка культуры нравственного поведения младших школьников. В связи с этим автор сделал полезные предложения родителям и учителям по использованию передовых народных обычаев и традиций в воспитании культуры нравственного поведения младших школьников.

Ключевые слова: *родители, школа, учителя, национальные традиции, обычаи, культура нравственного поведения, младший школьник, дети.*

THE PLACE OF FOLK CUSTOMS AND TRADITIONS IN THE EDUCATION OF THE CULTURE OF MORAL BEHAVIOR OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

SHEROV Rustam Alikhanov *– is a lecturer at the Department of Pedagogy of Abuabdulla Rudaki Kulyab State University, Kulyab, st. S. Safarova, 16,* ***phone:*** *(+992) 987 84 42 85*

The article provides scientific substantiation for the preference for folk customs and traditions in educating the culture of moral behavior of primary school children. The author notes that the problem of the culture of moral behavior of the younger generation is relevant today from all points of view, and depending on the time, its forms and methods also change and improve somewhat.

The author identified the following factors in the decline of students' morality: parents leaving for labor migration and leaving children in the care of grandparents and other relatives; neglect of children by parents; to some extent, oblivion of advanced folk traditions.

The author of the article considers the last factor to be one of the main reasons for the decline in the culture of moral behavior of primary school students. In this regard, the author made useful suggestions to parents and teachers on the use of advanced folk customs and traditions in educating the culture of moral behavior of primary school students.

Keywords: *parents, school, teachers, national traditions, customs, culture of moral behavior, young schoolchildren, children.*

Масъалаи фарҳанги рафтори ахлоқӣ имрӯз аз ҳарвақта дида, мубрам гардида, вобаста ба вақту замон шакл ва методҳои он низ то андозае тағйир ёфта, такмил меёбад. Тибқи мушоҳида ва сӯҳбату вохӯриҳо бо омӯзгорну волидон ба хулоса омадан мумкин аст, ки солҳои охир пояи фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас то андозае коста гардидааст.

Омилҳои суст шудани пояи фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас гуногун мебошад. Ба таври мисол яке аз сабабҳои паст рафтани фарҳанги рафтори насли наврас беназорат мондани фарзандон аз ҷониби волидон мебошад. Кӯдак, ки беназорат монд, дар сараш ҳар гуна фикрҳои бад пайдо мешавад. Дигар омили коста гардидани фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас ба муҳоҷирати меҳнатӣ рафтани падар ва дар бисёр ҳолатҳо ҳам падар ва ҳам модар ба ҳисоб меравад. Падару модарон нигоҳубини фарзандонро ба зиммаи бобою бибӣ ва дигар хешу табори наздик гузошта, ҳатто баъди чанд сол ба хона бар мегарданд. Бъзан ҳолатҳоеро низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки падару модар умуман дигар ба хона бар намегарданд. Дар ин сурат худ аз худ маълум аст, ки бобою бибибӣ ва хешу табор ба таври бояду шояд кӯдаконро нигоҳу бин намекунанд. Шахсони нигоҳубини кӯдаконро ба зимма гирифта, бояд аз хониши онҳо, иштирокашон ба дарсҳо воқиф бошанд, ба маҷлисҳои синфии падару модарон ширкат варзанд ва ғайраву ҳоказо.

Дигар омили коста гардидани ахлоқи насли наврас то андозае фаромӯш сохтани анъанаҳои неку пешқадами мардумӣ ба ҳисоб меравад. Мутаасифона, бисёре аз урфу одатҳои пешқадами аҷдодонамон, ки асрҳо дар таълиму тарбияи насли ҷавон саҳми босазо гузоштаанд, ба таври бояду шояд дар оила ва муассисаҳои таълимӣ кам истифода бурда мешаванд.

Имрӯз истиқлолияти давлатӣ имконияти васеъ фароҳам овардааст, ки ба таври амиқ ва ҳаматарафа арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик омӯхта ва дар тарбияи насли

наврас истифода бурда шаванд. Дар ин самт халқи тоҷик солҳои охир тавонист, ки дар назди ҷомеаи ҷаҳон таърихи қадима ва пурғановати фарҳанги худро муаррифӣ намояд. Бинобар ин омӯзиши афкори педагогии халқи тоҷик, аз ҷумла, урфу одат ва анъанаҳои пешқадами мардумӣ ва истифодаи онҳо дар тарбияи фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас ин фазои холиро пур карда метавонад.

Имрӯз олимони тоҷик дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ тадқиқотҳои арзишмандро анҷом дода истодаанд, ки ин имконият медиҳад, насли наврас ба тарзи зиндагии ибратомӯзи гузаштагони хеш хубтар ошноӣ пайдо кунад. Дар баробари ин, ба он ноил шудан даркор, ки ҳаёти ибратомӯзи гузаштагони хеш насли наврасро барои анҷоми корҳои неку шоиста ҳидоят намояд. Чи тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоташон бо кормандони соҳаи маорифи кишвар 22.12.2005 таъкид намуда буданд, «Рушду тараққиёти мамлакат бевосита ба саъю талоши насли созандаву эҷодкор алоқаманд аст. Бинобар ин, агар ба тарбияи ворисони соҳибмаърифату донишманд ва содиқи миллату Ватани хеш имрӯз бо масъулият муносибат накунем, ифтихору ғурури миллии мо гирифтори зоҳирпарастӣ шуда, дар доираи ному дастовардҳои бузургони гузаштагонамон маҳдуд мемонад» (12, с. 8)

Имрӯз, ки ба Тоҷикистони азизи мо истиқлолияти давлатӣ муяссар шудааст, барои омӯзишу истифода бурдан аз дурдонаҳои пурарзиши осори илмии олимони забардасти солҳои пеш шароити васеъ муҳайё гаштааст. Ба ибораи олими намоёни тоҷик, академик М.Л. Лутфуллоев «Имрӯз таърих ба мардуми мо, ба Тоҷикистони азизи мо он шансеро муяссар гардонидааст, ки ҳозор сол пеш муҳайё карда буд» (8, с.17).

Лозим ба таъкид аст, ки суннат ва анъанаҳои неки мардумӣ аз дастовардҳои маънавии халқи тоҷик маҳсуб дониста шуда, барои рушду камоли насли ҷавон хизмати босазо карда метавонанд. Аз ин ҷост, ки ҳар халқу миллат маҳз тавассути суннат ва анъаноти пешқадамаш дар тамаддуни башар бозшинохта мешавад.

Пайдоиши урфу одат ва анъанаҳои халқӣ ҳанӯз ба замони Зардушт рост меоянд, ки дар китоби муқаддаси «Авесто» зикр ёфтаанд. Зардуштиён насли наврасро аз хурдсолӣ дар рӯҳияи илмдӯстӣ, поквиҷдонӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, таҳамулпазирӣ, ягонагии қавлу амал, саховатпешагӣ, хайрхоҳӣ, эҳтироми калонсолон ва ғайра тарбия менамуданд. Зардуштиён сухани хуб ва муносибати хайрхоҳонаро беҳтарин сифати ахлоқӣ мепиндоштанд.

Тибқи таълимоти Зардушт барои инсони нек ва комил дар «Авасто» як қатор сифатҳо пешниҳод шудаанд:

1. Зардуштӣ бояд ҳамеша дар бораи ваъдаи худ фикр карда, барои иҷрои он кӯшиш намояд.
2. Зардуштӣ сарфи назар аз мавҷудияти камбудию душвориҳо, бояд хонад ва дониш омӯзад.
3. Зардуштӣ бояд дорои 3 хусусияти ахлоқӣ: гуфтори нек, рафтори нек, пиндории нек бошад. Дини Зардушт ҳамчун оини ақлу хирад, оини некию ростӣ ва росткорӣ дар ҷаҳон эътироф шудааст» (7, с. 26 – 27).

«Агар мо бодиққат ба мазмуни сурудҳо, готҳо, гимнҳо, яштҳо ва ниёишҳои «Авасто» назар афканем, бовар ҳосил менамоем, ки табиат ва ҷамъият аз нуқтаи назари некӣ-бадӣ, ростию ҳақиқат, дуруғу беадолатӣ, зебоию зиштӣ, яъне вобаста ба мафҳумҳои ахлоқӣ инъикос ёфтаанд (7, с.39).

Муррирх Юсуфшоҳи Яқубшоҳ зикр менамояд, ки дар давраи Сосониён ба масъалаи тарбияи инсони комил, аз худ намудани илму дониш, дар асоси анъанаи нек тарбия намудан, аҳамияти хоса дода мешуд. Ӯ зикр менамояд, ки мақсад ва мазмуни тарбия дар замони Сосониён чунин буд:

1. Тарбияи оилавӣ барои идома додани наслҳо.
2. Тарбияи шавқу ҳавас ба касбу кори мухталиф.
3. Тарбияи ҷисмонӣ ва гигиенӣ, зеро мазҳаби зардуштӣ ин чизро талаб менамуд.
4. Хату савод ва ҳисоб агарчи барои ҳама зарурат надошт, вале барои рӯҳониён ва дабирон зарур буд ва навъе аз он мавриди эҳтиёҷи савдогарон ва бозаргонон буд.
5. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва тайёрии ҳарбӣ барои ҳифзи ватани худ.
6. Мубориза бар муқобили бекорӣ ва танбалӣ, чунки шахси бекор даст ба гуноҳ мезанад. (14, с.58).

Қобили зикр аст, ки чунин анъанаҳои нек имрӯз низ қимати ахлоқии худро гум накардаанд. Олимон ва зиёиёни тоҷик барои эҳтиёткорона муносибат кардан ба дурдонаҳои мероси маънавии халқ кӯшиши зиёд намуда, барои омӯхтану тарғиб намудани анъанаҳои пешқадами халқ корҳои шоёнро ба анҷом расонида истодаанд. Дар бораи анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик профессори тоҷик М. Орифӣ аввалин маротиба таҳқиқоти бунёдиро

ба анҷом расонида, паҳлӯҳои мухталифи масъалаи мазкурро бозкушоӣ намудааст. Баъдтар ин анъанаро профессорон Қ. Қодиров, И. Арабов, Б. Маҷидова, Х. Раҳимзода, А. Нуров идома доданд.

Имрӯза аҳамияти тарбиявии урфу одат ва расму оинҳои халқӣ то рафт зиёд мегардад. Аз ин рӯ, омӯхтану ба шароити ҳозира мутобиқ намудани анъанаҳои пешқадами халқи тоҷик вазифаи таърихнопазири мактаб, оила ва ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, бояд таъкид намуд, ки қимати тарбиявии анъанаҳои халқӣ дар сурати бо анъанаҳои имрӯза дар алоқамандӣ истифода бурдан меафзояд.

Ба ақидаи мо имрӯз вақти он расидааст, ки дар бораи паҳлуҳои норушани анъанаҳои халқӣ рисолаҳои нави илмӣ, дастуру васоитҳои тарбиявӣ таълиф карда шуда, дар тарбияи насли наврас мавриди истифода қарор дода шаванд. Аз сӯйи дигар мактаб, оила ва ҷомеаро низ лозим аст, ки барои аз нав эҳё намудани анъанаҳои неки мардуми, ки дар тарбияи фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас кӯмаки зиёд расонида метавонанд, кӯшиши зиёд ба харҷ диҳанд. Бисёр муҳим аст, ки ҳам дар вақти дарс ва ҳам ҳангоми ташкили чорабиниҳои тарбиявии берунаэсинфӣ аз анъанаҳои халқӣ васеъ истифода бурда шавад. Ҳамзамон оид ба анъанаҳои неки мардумӣ ташкили намоишномаҳо, мунтазам доир намудани сӯҳбату вохӯриҳо бо оилаҳое, ки дар тарбияи фарзандонашон муваффақиятҳои нек ба даст овардаанд, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Мутаасифона, имрӯз чунин анъанаҳои нек ба монанди ҳурмати калонсолон, меҳнатдӯстӣ, фурутанӣ, инсондӯстӣ, ҳурмати устод, ростӣ ва ростгӯӣ, хоксорӣ, некӣ ва накӯкорӣ, бо ҳам иттифоқ будан, ҳунар ва ҳунармандӣ, дӯстию одамият ва ғайра, ки дар тарбияи насли ҷавон кӯмаки зиёд расонида метавонанд, дар оила ва мактаб хело кам истифода бурда мешаванд. Гузашта аз ин, ҳар як оила бояд дорои анъанаҳои неки ба худ хос бошад, ки таъсири он чандинкарата аз насиҳатгӯиҳои безоркунанда зиёд мебошад. Вале мутаасифона дар бисёрии оилаҳо мо инро мушоҳида карда наметавонем.

Лозим ба таъкид аст, ки таъсири анъанаҳои халқӣ ба фарҳанги рафтори ахлоқии насли наврас дар сурате мушоҳида карда мешавад, ки агар ин кор пеш аз ҳама аз синни хурдӣ дар оила ба роҳ монда шавад. Махсусан, бисёр муҳим аст, ки баъди мактабхон шудани кӯдакон, яъне аз синфҳои ибтидоӣ сар карда муаллимон ва падару модаронро лозим аст, ки баҳри ташаккули фарҳанги рафтори ахлоқии мактаббачагони хурдсол аз анъанаҳои пешқадами халқӣ истифода баранд. Махсусан, аз синфҳои ибтидоӣ сар карда, бо мақсадҳои тарбиявӣ истифода бурдани анъанаҳои халқӣ бисёр муҳим аст, чунки мактаббачагони хурдсол зуд ба таъсироти тарбиявӣ дода мешаванд. Муҳаққиқ Ф. Гулмадов таъкид менамоянд, ки «мактаббачагони хурдсол зуд сарфаҳм мераванд, ки кадом меъёрҳои ахлоқиро аз худ кардан даркор, то дар мактаб ва хона аз рӯи қоидаи муқарраршуда рафтор ва муносибат намоянд. Дар ин синну сол кӯдакон қонуну қоида ва меъёрҳои ахлоқиро осону зудтар аз худ менамоянд. Онҳо ба супориши омӯзгор нигоҳ накарда, тибқи гуфтаҳои онҳо амал менамоянд. Онҳо худашон саъю кӯшиш менамоянд, ки ба рафторҳои ҳамдигар таъсир расонанд» [4, 57].

Ҳамин тариқ, истифодаи анъанаҳои халқӣ дар тарбияи фарҳанги рафтори ахлоқии мактаббачагони хурдсол имконият медиҳад, ки дар кӯдакон арзишҳои муҳими ахлоқӣ тарбия карда шавад. Бояд таъкид сохт, ки оид ба истифодаи анъанаҳои халқӣ китобу дастурҳои мукаммал таълиф гардида бошанд ҳам, аммо дастраси омӯзгорону падару модарон намегарданд.

Аз қадимулайём дар мардуми тоҷик анъанаҳои меҳнатдӯстӣ, ҳурмати устод, ҳунаромӯзӣ, илму донишомӯзӣ, ватандӯстӣ, аҳду вафо, хоксорӣ, ростӣ ва росткорӣ, ҷавонмардӣ, лутфу эҳсон ҷои намоёнро ишғол мекарданд. Калонсолон кӯшиш мекарданд, ки дар насли ҷавон чунин хислатҳои некӣ инсониро аз синни хурдӣ тарбия намоянд. Як бартарии зисту зиндагонӣ ва ҳаёти мардуми тоҷик аз он иборат буд, ки пеш аз ҳама насли ҷавонро аз синни хурдӣ ба меҳнатдӯстӣ одат мекунонданд ва дар ин бора худи калонсолон барои фарзандон намунаи ибрат буданд. Масалан, дар давраҳои пеш агар ҳамсояҳо медиданд, ки кӯдаки 6-7 сола досро гирифта алаф медаравад, онҳо зуд досро аз дасти бача мегирифтанду шӯхиомез ба гардани падари бача монда каме мекашиданд. То агар падари кӯдак ташкил намудани як зиёфатро ба ӯҳда намегирифт, досро аз гардани ӯ намегирифтанд. Ҳамин тавр, падар як зиёфати хоксоронаеро ташкил мекарду ҳамсояҳоро даъват мекард ва баъди хӯрдани таом кӯдакро ба назди худ хонда, фотеҳаи нек медоданд, ки акнун ту мардӣ хона шудаӣ ва минбаъд дар корҳои хоҷагӣ ва рӯзгор ба падарат ёрӣ мерасонӣ.

Анъанаҳои дигари қадимаи халқи тоҷик ин эҳтироми падару модар мебошад. Ҳурмати падару модарро ба ҷо овардан, онҳоро эҳтиром намудан ва ба хизматашон тайёр будан аз сифатҳои волои инсонист. Кӯдак ҳар рӯз пас аз бархостан аз хоб ва адои шустушӯй бо тавозӯъ ва бо забони нарм ба падару модараш бояд салом диҳад. Аз иҷрои ҳар як супориши онҳо бояд

саркашӣ накунад, бо дидаи дурушту бад ба онҳо нанигарад. Пирони рӯзгордида ҳамеша панд медонанд, ки дар айёми пирӣ хидмати падару модарро ба ҷо оварданд, ба қомати хамида ва ба дастони аз камоли пирӣ бемадори онҳо асо шудан шарафи ҷавонист. Ҳар касе, ки падару модарро эҳтиром мекунаду ба қадри онҳо мерасад, азизи одамон хоҳад буд. Дар ҳадисҳои паёмбари ислом Муҳаммад (с) оварда шудааст: «Некӣ ба падару модар хайрест, ки пеш фиристода мешавад».

Анъанаи дигари қадимаи халқи тоҷик ин эҳтироми устод мебошад ва ҳамзамон, устод низ дар симои шогирд самараи меҳнат ва ранҷу машаққати тӯлонии хешро мебинад. Вақте ки кас номи устодро ба забон мегирад, дар пеши назар симои шахси маҳбуб ва азизу мӯҳтарам ва парваришгари чун меҳр пурзиё таҷассум мегардад.

Вақте ки ҳар рӯз шогирд ба мактаб меравад, баробари ба устод вохӯрдан бояд ба ӯ бо эҳтиром салом диҳад ва ҳурмати ӯро ба ҷо орад. Дар кӯчаву бозор ва дар мактабу ҷои кор аз пеши устод гузаштан аз рӯи одоб нест. Хешро бояд ба канор гирад ва ба ӯ роҳ дода, гуселаш кунад. Дар иҷрои супоришҳои устод шогирдро ҷидду ҷаҳд мебояд. Гуфтор ва панду таълими устодро бо хушнудӣ қабул намудан ба шогирд хурсандӣ меорад ва ҳамзамон устод низ хушҳолу мамнун мегардад. Шогирд бояд сайъ намояд, ки ба боварии устод сазовор гардад.

Анъанаи дигари халқи тоҷик ин ростӣ ва ростӯӣ мебошад. Ростӣ ва ростӯиро дар ҳаёт ҳаргиз завол набувад ва инсон ба муроди дил ба ин роҳ ба манзил мерасад. Бузургон гуфтаанд, ки инсонҳо аз роҳи рост барои худ суди зиёде бурдаанд. Ростӣ қотили ақраби пурзаҳри дӯруғӯӣ ва каззобист, ки дар арсаи зиндагонӣ ростӣ аз болои каҷии пурзаҳр ғалаба менамояд ва боби адлу адолат ба рӯи кас бикшояд. Аз ин рӯ, дар ҳаёт ва дар олами ҳастӣ бадтар аз каҷӣ ва беҳтару накутар аз ростӣ чизе нест. Дар ин бора ҳақ ба ҷониби Абулқосими Фирдавсист, ки чунин фармудааст:

Ба гетӣ беҳ аз ростӣ пешае нест,
Зи каҷӣ бадтар ҳеҷ андешае нест.

Дар масалҳои халқӣ ростиро завол нест, гуфтаанд. Аз ин сабаб ҷавони некноми бохирад, бидуни он ки каҷрафторӣ ва дуруғӯӣ накунад, бо дӯруғӯёни сиёҳрӯй ва бо каҷравони дилкаҷ ҳамнишинӣ накунад, аз онҳо ҳамеша ҳазар намояд.

Ҳангоми мактабхон шудани кӯдак бошад, тарбияи малакаҳои ростӣ ва росткорӣ ба як низоми муайян медарояд. Дар ин боб падару модарон бояд ҳамеша ҳамфикру ҳамақидаи муаллимон бошанд ва кӯшиш кунанд, ки бача бояд ростгӯю ростқавл тарбия ёбад. Агар, ки кӯдак ба дуруғӯӣ одат кунад, дар байни ҳамсинфону ёру ошноҳо ва падару модар ва аҳли ҷамъият қадру эътиборашро гум мекунад. Аз тарафи дигар ба воситаи дуруғӯӣ сабаби ба хиҷолат мондани чанд касони дигар низ мегардад, ки, ки ин ҳол чӣ барои худи фарзанд, чӣ барои падару модар ва муаллимон орӯ нанги бузург мебошад. Бинобар ин, муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар вақти дарс ва корҳои берун аз синфӣ ба ин масъала бояд эътибори махсус диҳанд. Муаллим ҳангоми дарс метавонад, ки вобаста ба мавзӯъ аз ҳикояту афсонаҳо ва ҳаёти худи хонандагон мисолҳои мушаххас орад.

Боз як анъанаи дигари халқи тоҷик ин ҳунар ва ҳунармандӣ мебошад. Бузургон ҳунарро аз накутарин пешаи одамӣ ва аз беҳтарин фазилатҳои мавҷудоти бошуур ва соҳибхиради одамӣ пиндоштаанд.

Ҳунар ва ҳунармандӣ таҷассуми тамаддун ва маданиятнокии одамист, ки бо он истеъдод, қобилият ва маҳорати соҳибҳунар муайян мешавад ва ин ҳол шарафи он шахс мегардад. Агар ҳунар ва ҳунармандӣ намебуд, ҷаҳон чун водии урён боқӣ мемонд. Ҳунарманд ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва бар садр нишинад. Беҳунар луқма чинаду хорӣ бинад. Дар ин бора шоир хеле хуб гуфтааст:

Айб аст, ки дар ҳунар накӯшӣ,
Сад айб ба як ҳунар напӯшӣ.
Соҳибҳунаре, ки ботамиз аст,
Дар дидаи мардум азиз аст,
Дар мавсими қудрати ҷавонӣ
Нақде ба каф ор, то тавонӣ!

(Б. Ҳилолӣ)

Дар зарбулмасалу мақолҳои халқӣ чунин омадааст, «Ба ҷавон чил ҳунар кам аст». Бале, ҳунар ганҷи бебаҳост, ки бо пулу мол харида намешавад. Сайъ бар он бояд намуд, ки шогирдон бештар ҳунар омӯзанд ва чашми донишу хирад ба ин гавҳари пурбаҳо дӯзанд, зеро ҳунар номро боло мебардорад.

Анъанаи дигари халқи тоҷик ин дӯстӣ, рафоқат ва одамият мебошад. Пӯшида нест, ки дӯстӣ, рафоқат ва меҳрубонию одамият дар ҳаёт аз фазилатҳои беҳтарини инсонӣ ба шумор меравад. Ширинии ҳаёт, лаззати зиндагӣ ва гӯвороии маънавии ҷомеаи башар дар дӯстӣ ва

рафоқат аст, зеро одамӣ чун аз халқ ҷудо шуд, ӯро қадр намекунанд ва дӯстию рафоқат ба ӯ зоҳир намекунанд.

Ҳамин тавр, анъанаҳои халқи тоҷик, ки решаҳои хело амиқ доранд, аҳамияти бузурги иҷтимоӣ-психологӣ ва педагогӣ дошта, асрҳои аср ҳазорҳо насли наврасро тарбия намудаанд ва имрӯз низ ин анъанаҳои халқӣ ҳамчун як воситаи тавонои таълиму тарбияи ҷавонон хизмати босазое менамоянд. Аз ин рӯ, лозим аст, ки дар мактаб ва оила омӯзгорон ва падару модарон роҳҳо ва усулҳои истифодабарии анъанаҳои халқиро ҷустуҷӯ намоянд ва ҳангоми дарс ва корҳои беруназсинфӣ аз онҳо фаровон истифода баранд.

АДАБИЁТ

1. Азбука нравственного воспитания. Пособие для учителя. Под ред. И.А. Каирова и О.С. Богдановой. – з-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1979. – 318с.
2. Арабов, И.А. Воспитание семянина в традициях восточной культуры [Текст] / И. Арабов.– М.: «Илекса», 2008. – 351 с.
3. Волков, Г.Н. Этнопедагогика: Учебник для средних и высших педагогических учебных заведений [Текст] / Г.Н.Волков. – М.: Педагогика, 1999. – 376 с.
4. Гулмадов, Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол. Душанбе: Ирфон –2014. – 297 с.
5. Консепсияи мактаби милли Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 1995. – 26с.
6. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2006. –18 с.
7. Қодиров, Қ. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён. Душанбе, 2012. – 240с.
8. Лутфуллоев, М. Тоҷикистони соҳибистиқлол ва масъалаҳои тарбия. Душанбе. – 49 с.
9. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье. [Текст] / Б. Маджидова. – Душанбе: Ирфон, 2004. –298 с.
10. Орифи, М. (Арипов). Из истории педагогической мысли таджикского народа [Текст] / М.Орифи.– Душанбе: Ирфон, 1962. –165 с.
11. Раҳимов Б., Нуров, А. Педагогикаи этникии халқи тоҷик. Душанбе, 2008. – 296с.
12. Раҳмонов, Э.Ш. Маориф омили муҳимтарини таҳкими давлат ва наҷоти миллат. Душанбе, 2006. – 108 с.
13. Раҳимзода, Х., Бобокалонов Е. Оилаи солим – пойдории давлат [Текст] / Х., Раҳимзода, Е. Бобокалонов. – Душанбе, 2022. – 355 с.
14. Яқубшоҳ, Ю. Авасто. «Маърифат», 1966, №5 – 6.

МАСЪАЛАҲОИ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ДАР ЗАМИНАИ АФКОРИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

ҶӮРАЕВ Ҳасан *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121,* ***тел.:*** *(+992) 935 26 41 46*

НАЗАРОВА Райҳона *– ассистенти кафедраи педагогика, психология ва методикаи тарбияи томактабии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121,* ***тел.:*** *(+992) 988 88 22 11*

Дар мақола таъкид карда шудааст, ки маориф дар сиёсати давлати муосири тоҷикон ҳамчун соҳаи калидӣ ва афзалиятнок шинохта шудааст. Пешвои муаззами миллат ба ин соҳаи ҳаётан муҳим таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуд, дар раванди ривоҷи он имконияти густурдаеро ба дастандаркорони мактабу маориф фароҳам овардаанд.

Муаллифон дар ин мақола нақш ва ҷойгоҳи Президенти кишварро дар роҳи пешрафти ин соҳаи пурарзиши ҷомеа таъкид намуда, дар зимн мулоҳиза ва хулосаҳои мантиқӣ атрофи ин мавзуъ иброз доштаанд.

Бояд зикр намуд, ки муҳимтарин фазилати консепсияи таълиму тарбия, ки омӯзаҳои Эмомалӣ Раҳмон матраҳ мекунад, ин аз ҳар ҷиҳат ормонҳои иҷтимоии миллат пайванд додани он аст. Аз ин рӯ, дар омӯзаҳои Сарвари давлат таълим ва тарбияро ҳамчун намоянда таҷасумдиҳандаи фарҳанги миллат маънидод шудааст, ки моҳияти ояндасозӣ дошта, омол ва ормонҳои миллию иҷтимоӣ ба вуҷуд меоварад.

Вожаҳои калидӣ: *маориф, мактаб, таълим, тарбия, илм, дониш, ормони миллӣ, фарҳанг, ҳадаф, ифтихори ватандорӣ, меъёр, ҳуҷҷат, ҷомеа, давлат, Президент, ватандӯстӣ, андешаи сиёӣ.*

ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ НА ОСНОВЕ ВОЗРЕННИЙ ЛИДЕРА НАЦИИ

ДЖУРАЕВ Хасан *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121,* ***тел.:*** *(+992) 935 26 41 46*

НАЗАРОВА Райхона *– ассистент кафедры педагогики, психологии и методики дошкольного воспитания педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121,* ***тел.:*** *(+992) 988 88 22 11*

В статье отмечается, что образование признано ключевой и приоритетной сферой в политике современного таджикского государства. Уважаемый Лидер нации уделяет больше внимания этой жизненно важной области и в процессе ее развития предоставил широкие возможности руководителям системы образования.

В этой статье авторы подчеркнули роль и место президента страны на пути развития этой ценной сферы общества и высказали логические рассуждения и выводы по этому вопросу.

Следует отметить, что важнейшим достоинством концепции образования и воспитания, которую выдвигает учение Эмомали Рахмона, является ее связь с социальными идеалами нации во всех аспектах. Поэтому в учениях главы государства Образование и воспитание понимается как воплощение культуры нации, имеющее перспективную сущность, порождающее национальные и социальные устремления и чаяния.

Ключевое слово: *образование, школа, обучение, воспитание, наука, знания, национальный идеал, культура, цель, патриотическая гордость, норма, документ, общество, государство, Президент, патриотизм, политическая мысль.*

ISSUES OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE FOUNDATION OF THE WORD OF THE LEADER OF THE NATION

JURAEV Hasan *– Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Tajik Langvage and Literature, Faculty of Pedagogy, Tajik Stete Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992) 935 26 41 46*

NAZAROVA Raykhona *– an assistant of the Department of Pedagogy, Psychology and Methods of Preschool Education of the Pedagogical Faculty of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992) 988 88 22 11*

Education is recognized as a key and priority area in the policy of the modern Tajik state. The Leader of the nation paid more attention to this vital area and, in the process of its development, provided ample opportunities to heads of schools and education.

In this article, the authors emphasized the role and place of the President of the country in the development of this valuable sphere of society and expressed logical reasoning and conclusions on this issue.

It should be noted that the most important advantage of the concept of education and upbringing, which is put forward by the teachings of Emomali Rahmon, is its connection with the social ideals of the nation in all aspects. Therefore, in the teachings of the head of state, Education and upbringing are understood as the embodiment of the culture of the nation, which has a promising essence, generating national and social aspirations and hopes.

Keywords: *education, school, education, upbringing, science, knowledge, national ideal, culture, purpose, patriotic pride, norm, document, society, state, President, patriotism, political thought.*

Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барқарор гардидани сулҳу оромӣ дар кишвар ва ба даст омадани ваҳдати комили мардумони маскуни мамлакат шароите ба вуҷуд овард, ки соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ рӯ ба рушду инкишоф намоянд. Дигаргуниҳои куллии дар ҳаёти ҷомеаи кишвар ба зуҳур омада, пеш аз ҳама марҳуни сиёсати дурустуояндабинонаи Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Ӯ бо заҳмату кӯшишҳои хастанопазири хеш тавонистааст дар сафарбар намудани неруҳои солими ҷомеа барои тараққиву рушди ҳамаҷонибаи соҳоти мухталифи хоҷагии кишвар барои ба даст овардани зиндагии бошарафи сокинони он нақши носутурдание дошта бошад.

Нақши президнти кишвар дар пешрафту шукуфоии низоми парваришу омӯзиши ҷумҳурӣ ва азнавсозии комили соҳаи маориф беш аз ҳамаи соҳаҳои дигар мебошад. Аз рӯзҳои нахустини бар уҳда гирифтани идораи умури кишвар Эмлмалӣ Раҳмон ба зарурати таҷдиди назар ба ин соҳа пай бурда бо камоли ояндабинӣ, фазилат, заковат ва хираду андешаи сиёсӣ ва ватандӯстӣ дарёфтааст, ки бе ислоҳи низоми маорифи кишвар ва таҷҳизу таҳкиму таҷдидӣ он наметавон дар дигар соҳаҳо пешрафт ва муваффақ ба анҷоми корҳои шоиставу назаррас дар амри боло бурдани сатҳи рифоҳу зисти мардум шуд. Аз ин рӯ дар қарору қонунҳо ва меъёрҳои қабулнамудаи Президент соҳаи мазкур яке аз риштаҳои авлавиятдоштаи пешрафту нумӯи кишвар эълон гардида, дар чандин аз санадҳои маъмуриву давлатӣ дорои аҳамият будани низоми маориф таъкид ёфта, ахиран Соли маориф ва фарҳанги техникӣ эълон гардидани соли 2010 баёнгари сиёсати хирадмандона ва ояндаиигари Президент мебошад. Дар ҳамин росто ба вуҷуд омадани рисолаву мақола, паӯҳишу тадқиқот дар замина як амри табиӣ ва саривақтист. Президенти кишвар бо камоли масъулият ва тафаккуру тааммул дар ислоҳи соҳаи маорифи кишвар сиёсатеро пеш мебарад, ки он такя бар суннатҳои волои афкори педагогии гузаштагони мо дошта, ҳамзамон истифода аз дастовардҳои муҳими низоми маорифи кишварҳои пешқадами оламро истисно менамояд. Ҷараёни бозсозӣ ва дигаргун сохтани маорифи кишвар дар зинаҳои гуногуни низоми таълимӣ бо тарбияти идеяҳои ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ якҷо сурат мегирад ва натиҷаи он ҳам вобаста ба арзиши ин ормонҳо мебошад.

Яке аз мавзӯъҳои калидии шинохти омилҳои муваффиқияти Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва Тоҷикистони соҳибистиқлол аст ва марбут мешавад ба масъалаи саҳм, фидокориҳо ва ҷоннисориҳои сарвари давлат, ва миллати тоҷикон дар соҳаи мактабу маориф ва таълиму тарбият. Дар ин боб мақолаҳо ва рисолаҳое ба табъ расидаанд, вале ҳанӯз он доманаи васеъи масоиле, ки дар ин бора метавон суханрониҳо, осор ва даъватҳои Президент берун овард, комилан фаро гирифта нашудааст.

Дар саҳифаҳои таърихи афкори иҷтимоӣ ва фалсафии ва мардуми мо мафҳумҳои <<эҳёи миллат>>, <<эҳёи тафаккури миллӣ>>, <<эҳёи мактабу маориф>>, <<таҷдиди андешаи миллӣ>>, <<муҳйии ормонҳои миллӣ>> билкул тозаворид набошанд ҳам, вале онҳоро ба маънӣ ва ҳадафмандии миллиашон ба фарҳанги миллати мо Эмомалӣ Раҳамон ворид кард ва хостаҳои ин таъбирҳоро дар тӯли фаъолияти бо самар тадриҷан амалӣ сохт.

Фароянди консепсияи эҳёи миллии Президенти кишвар ба ислоҳи куллии ҷомеаи тоҷикон ва дигар қавмҳое, ки дар маҳватаи ҷуғрофиёии Тоҷикистон зиндаги мекарданд, рабт мегирад. Дар таърихи ташаккули ҷомеаи миллии тоҷикон корбасти мафҳуми <<ислоҳ>> (реформ) ё худ <<таҷдид>>-у <<эҳё>> нав нест. Дар тӯли таърих мутафаккирони бузурги мо ин ҳадафро дунбол кардаанд. Дар замина, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама, мо мадюни ормонҳои миллии Сомониён ҳастем, ки бо иқдомҳои ислоҳотхоҳона ва эҳёгаронаашон миллат ва фарҳанги хоси онро эҳё карданд ва ба он умри Хизр бахшиданд. Вале агар ба масъала амиқ таваҷҷуҳ кунем, дарк хоҳем кард, ки ислоҳот, таҷдид ва эҳёгарии онҳо танҳо кӯшишҳои ҳадафмандонаи мостсозӣ ё навсозии (модернизатся-и) ҳаёти ҷомеа он замонро доштааст. Ин фароянд тибқи талабот ва шароити ҷомеаи исломии замони Сомониён амалӣ шуд ва дар тахтулматнаш созиш бо идеологияи ҳоким ҷойгоҳи хос дошт.

Масъалаи ислоҳи ҷомеаи тоҷиконро Президенти кишвар дар шароити комилан дигари таърихӣ ва равиши дигар, ки ҳадафҳои хоси миллӣ дошт, ба роҳ андохт. Ин ислоҳот ислоҳи куллии ҷомеаи тоҷиконро дар назар дошт; ин таҷдид навсозии тафаккури миллӣ, таърихӣ ва фарҳангии миллати тоҷиконро ҳадаф қарор дод. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳаққуқ бахшидани ин се навъи амал беназир аст. Бесабаб набуд, ки сарвари давлат аз нахустин рӯзҳои фаъолияти давлатдориаш ба ислоҳи ҳавзаи маънавият, таълиму тарбият шурӯъ кард. Гузшта аз ин, вақте Президент дар бораи миллат меандешид, масъалаи шуури миллӣ, андешаву афкор ахлоқ ва муҳтавои онҳоро дар мадди назар буд. Пае, ҳадафи консепсияи созандаи ӯ дар ин фароянд, пеш аз ҳама, ислоҳи шуури миллии тоҷикон аст, ки аввал эҳтиёҷ ба эҳёгарӣ, сипас ба ислоҳ ва таҷдиди андешаи миллӣ ниёз дошт.

Дар ин равиш душвориҳои зиёде дар миён буд. Мо мушкилотеро, ки ҷанги ҳамватанӣ дар ҳамаи соҳаҳо вазъ карда буд, яксӯ мегузорем. Мушкили аслӣ дигар кардани назари қолабии мардум дар шинохти манфиатҳои миллӣ буд, ки идеологияи <<интернатсионализми пролетарӣ>> ҳафтод соли ҳокимияти инҳисории шӯравӣ дар зеҳн ва хуни мардум ҷой кард. Масалан, он бардоштҳо ва тасаввуроте, ки мубашширони истеъмори миллӣ дар зеҳн ва низоми тоғутӣ дар таври шинохти миллат манфиатҳои миллӣ дар зеҳн ва қалби афроди миллат ҷой карда буданд, ба ислоҳ, таҷдид ва эҳё ниёз дошт. Дар ин ҳоли асафбор Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун марди муҷаддид, муслиҳ ва муҳйии ормонҳои миллӣ даррасид, ки фаъолиятҳои мустамираш саҳифаи тозаи ислоҳгарӣ, таҷдид ва эҳёи ҳастии таърихӣ ва фарҳангии миллати куҳанбунёди тоҷик мебошад.

Барномаи ислоҳгаронаи Сарвари давалат бо равишҳои назарӣ ва амалии худ барои миллат судманд омад. Аввалин тафовут ва афзалияти ин барнома дар он аст, ки ҷунбиши умумимиллиро ба роҳ андохт. Кӯшиши ислоҳотхоҳии ӯ фақат ба сатҳи рӯшанфикрони ҷомеа такя надошт. Равиши

даъватҳо ва раҳнамоиҳои Эмомоалӣ Раҳмон ба куллӣ фарқ дошт. Ҳадафи ниҳоии Приздент бедоркунии шуур ва ормонҳои миллии ҳамаи табақаҳои ҷомеаи миллии тоҷикон буд. Аз ин назар барои амалӣ сохтани ин ҳадаф Сарвари давлат, пеш аз ҳама, ба ислоҳи шуури миллии омма, аз тариқи даъвати мустақим ва коркарди ҳавзаҳои илмию таълимӣ ва тарбиявӣ шурӯъ кард. Ин барнома ҳадафҳои созанда ва хоси миллӣ дошт, вале моҳияти умумиинсониаш низ бараъло аст. Он нируи тавонои имону эътиқоди миллӣ, ки имрӯз дар ҷомеаи тоҷикон дар ҳоли ташаккул ва таҳаввул аст, самараи ҳамин сиёсати хирадмандонаи миллатсози Эмомалӣ Раҳмон аст.

Чунонки ишора ҳам шуд, равиши ислоҳотгарӣ, таҷдид ва эҳё пешгирифтаи Президент, пеш аз ҳама аз ислоҳи маънавиёт ва мактабу маориф ва таълиму тарбият шурӯъ гардида буд ва то ҳол идома дорад. Таваҷҷуҳи Сарвари давалат ба гузаштаи таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон ва дар заминаи ҳисси ифтихори миллӣ таҳйиҷ додани эҳсоси миллӣ пеш аз ҳама, ба ислоҳ, таҷдид ва эҳёи маънавиёти миллат равон шуда буд. Вале, роҳбари давлат бисёр хуб медонист ва мутмаин буд, ки барои ба ин ҳадафи умумимиллӣ расидан низоми мактабу маорифро бояд ислоҳ кард ва аз оғози фаъолияташ ба ин иқдоми фарогир ва миллатсоз даст зад, ва ҳанӯз соли 1995 дар бораи вазифаҳо ва ҳадафҳои мактабу маориф ва таълиму тарбият сухан карда, бо таъкид ва итминон гирифта буд:<<таълиму тарбият ба камол расонидани чунин ашхос, насли дилсӯзу ғамхори Ватан, халқу ҷамъият, насле, ки масъулияти фардои Тоҷикистонро ба дӯш гирифта тавонад, вазифаи аввалиндариҷа ва муқаддаси системаи маориф аст>>. [9-273]

Дар суханрониҳо ва рисолаҳояш Сарвари давалат ислоҳ, таҷдид ва эҳёи маънавиёти ҷомеа, мактабу маориф ва таълиму тарбиятро аз масъалаҳои бунёдии сиёсати раҳбариаш дониста, мақсуди аслии ҳадафҳои стратегиашро дар ин замина аз он иборат медонад, ки миллате ба бедории замир ва худогоҳии комил мерасад. Василаи ба даст овардани ин манзур пешрафт ва худогоҳии афроде аст, ки миллатро ташкил медиҳанд ва иборат «аз парвариш додани наслҳое ҷадид дар заминаи ҳунарҳо ва ҳирфаҳои зиндагӣ ва муҷаҳҳаз сохтани онон дар таҳаққуқ додани вазифа ва рисолате аст, ки дар зиндагӣ ва назди миллату ватан бар ухда доранд». [14-174]

Омӯзаҳои раҳбари давалат бар ин масъала таъкид дорад, ки ҳар миллате танҳо ба василаи такмили маънавиёт, таълим ва тарбият, фарҳанг ва мероси фикрӣ ақли худро зинда медорад, ормонҳои ҳаёташро ба наслҳои оянда илҳом ва интиқол медиҳад. Дар тафсири усулии Сарвари давлат таҳсил, таълим ва тарбият иборат аст аз таҷҳиз, парвариши зеҳнӣ, ҷисмӣ, ахлоқӣ ва ҳадафи он ба вуҷуд овардани насли миллате аст, ки шоистагии анҷом додани вазифаашонро ба тавре ки дархӯри мақом ва мутобиқи шаъни инсон аст, доро бошанд ва салоҳияти онро дошта бошанд, ки онҳоро аҳли ҷомеаи миллии точикон ва ҷузъи чунон милате ба шумор оваранд. Ин аст хулосаи андешаҳои Президент аз ҳадафи таҷдиди маънавиёт ва ислоҳу эҳёи таҳсил, таълим ва тарбияти миллӣ ва ин маъное аст, ки аз мутолиаи дақиқи назариёти пешвоёни таълим ва тарбияти ҳамаи ашъор ба даст меояд.

Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи таҷрибаи таърихӣ ва пешқадами инсоният таҳсили комил ва тарбияти босамарро он чизе медонад, ки ба инсон шоистагӣ ва салоҳияти хосе медиҳад то ҳар амалеро битавонад бо ҳиммате баланд ва назаре васеъ одилона, ва моҳирона анҷом диҳад. Ва ин васеътарин, пурмоятарин назаре, ки битавон идора кард, ки ба суди имрӯзу ояндаи миллат аст.

Аз суханрониҳо ва таълифоти раҳбари давлат чанд нуктаи дигарро оид ба мақсадҳо ва натиҷаҳои таълим ва тарбият метавон бурун кашид, ки аз марҷаъҳои зер иборат аст.

Таҳсил ва тарбияти ҳадафманд бояд ба инсон нируе диҳад, ки зиндагии шарофатмандона ва одилона дошта бошад.

Таҳсил, таълим ва тарбияти бояд василае барои эҳёи зарурати иқтисодӣ, илмӣ ва техникии миллат бошад.

Дар таҳсил, таълим ва тарбият бояд амалан шавқу шӯр ва даъвате нуҳуфта бошад, то ин ки ҳар фарди миллат битавонад суботи иқтисодӣ ва истиқлоли иҷтимоӣ ва хонаводагии худро ба даст оварад ва ҳифз кунад.

Консепсияи таълим ва тарбият омӯзаҳои Эмомалӣ Раҳмон бо таваҷҷуҳ ба мақсадҳо ва ҳадафҳои зикршуда поягузорӣ шуда, дар тӯли солҳои сипаришуда ба амал ва орзуҳои миллати мо шукуфоӣ бахшид ва ба зиндагии воқеии халқ баракате ато намуд. Яъне, аллакай дар заминаи ин таълимот насле таълим дид ва тарбия ёфт, ки дар бисёр соҳаҳои хоҷагии халқу мамлакат умури роҳбарӣ хидматгузариро ба даст гирифт.

Муҳимтарин фазилати консепсияи таълиму тарбият, ки омӯзаҳои Эмомалӣ Раҳмон матраҳ мекунад, ин аз ҳар ҷиҳат ормонҳои иҷтимоии миллат пайванд додани он аст. Президент таълим ва тарбияро намояндаи фарҳанги миллӣ дониста, зарурати ҳаётии ҳифзи омилҳои онро барои наслҳои оянда мутассил таъкид карда, таълим ва тарбияро, ки ба фарҳанг ва идеалҳои ҷомеъаи миллӣ беэътино бошад, ба манфиати дасгоҳи иҷтимоии ҷомеа, намедонад. Аз ин назар, дар омӯзаҳои Сарвари давлат таълим ва тарбияро ҳамчун намоянда таҷасумдиҳандаи фарҳанги миллат маънидод шудааст, ки моҳияти ояндасозӣ дошта, омол ва ормонҳои миллию иҷтимоӣ ба вуҷуд меоварад.

Маънӣ ва равиши ислоҳоти Президент дар ин замина ба омол ва ормонҳои миллӣ асос ёфта, тарбияти рӯҳи шадиди дилбастагӣ ба насли ҷавон ба гузаштаву оянда асос ёфтааст.

Воқеан ҳам ба гуфтаи Муҳаммад Иқбол:
Зинда фард аз иртиботи ҷону тан,
Зинда қавм аз ҳифзи номуси куҳан.
Марги фард аз хушкии рӯди ҳаёт,
Марги қавм аз тарки мақсуди ҳаёт. [6-76]

Бале, ҳамон тавре ки давом ва қивоми ҳаёти ҳар фард мавлуди иртиботе аст, ки байни тан ва равони ӯст, ҳаёти ҳар иллат вобаста ба ин аст, ки низоми суннатҳо ва расму одоби миллиро ҳифз кунад, вагарна миллат ва миллият мавҷудият нахоҳад дошт. Ҳамчунин, вақте дар миёни ҳар миллате афрод мақсуд ва манзури аслии ҳаёти иҷтимоиро фаромӯш кардаанд, ба таври қатъ ва мусаллам онон ҷисми берӯҳанд.

Агар самтҳои асосии дидгоҳи Эмомалӣ Раҳмонро дар масъалаи ислоҳ таҷдид ва эҳёи миллат аз назар гузаронем, мебинем, ки иҷрои муваффақонаи ин кор, пеш аз ҳама, ба ислоҳи шуури миллӣ вобастагӣ дорад. Самти асосии ин ислоҳотро Президент дар шакли намуди вертикалӣ ва уфуқӣ (горизанталӣ) ҳадафманд медонад, ки иборат аз равишҳои зер аст:

Ислоҳоти амудӣ, пеш аз ҳама нигоҳи миллатхоҳона ва эҷодкорона ба мероси фарҳангии гузашта тақозо мекунад. Ҳангоми таълим ва бахрабардорӣ аз мероси гузашта, дастандаркорони соҳа бояд ҷанбаҳои миллӣ, созанда ва пешрави ин мерос таваҷҷуҳи бештар дошта бошанд. Ифтихороти гузашта имкон медиҳад, ки насли ҷавон аз тариқи шинохти ақлӣ имону эътиқоди миллиро ба мадди аввал кашад. Ба мадди аввал кашидани мавридҳо ва мадорике, шахсияти миллиро шакл медиҳанд. Дар ин замина тафсири комили шинохти инсон дар контексти фарҳанги гузашта ва баёни тозаи фалсафаи миллатпарастӣ ва ватандӯстдорӣ аҳмияти хос пайдо мекунад.

Дар контексти ислоҳоти амудӣ, ки омӯзаҳои сарвари давлат ба миён мегузорад, чанд нуктаи муҳиме ҳаст, ки амалӣ намудани он насли ҷавонро ба зиндагии амалӣ ва таҷдиди шуури миллат омода мекунад:

а) муаррифии тазоҳир ба миллатпарастӣ ва миллатпарастии воқеӣ;
б) интиқоди миллатмаобӣ ва ватангароии зоҳирӣ;
в) ислоҳи маънавият бо назардошти дурнамои манфиатҳои миллӣ;
г) ислоҳоти мактабу донишгоҳҳо дар заминаи манфиатҳои миллӣ ва башарӣ;

Муҳимтарин нуктае, ки дар ростои ислоҳи амудӣ аз назариёти Президент бар меояд, он аст, ки имрӯз мо бояд дунболи насле бошем, ки ба вазъи сатҳи шуури имрӯзаи ҷомеа созгор ва мувофиқ бошад.

Фароянди ислоҳоти Президент дар ин замина маҳдуд нест. Ислоҳи шуури миллиро Раиси ҷумҳур дар заминаи масъалаҳои муҳими дигар, аз ҷумла танзими расму оин масъулияти волидайн дар тарбияи фарзанд низ ба миён гузошт, ки иҷрои собитқадамонаи он аз ҷониби ҷомеаи тоҷикон фидокории хосро тақозо дорад. Ба ифодаи сареҳтаре, ислоҳ, таҷдид ва эҳёи симои таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон ва ба ин васила насли ба манфиатҳои миллӣ ва башари амину содиқ парвардан ҳадафи олӣ, ояндасоз ва мондагори Эмомалӣ Раҳмон буда, танҳо ба манфиати миллати тоҷик ва идомати бақои ҷовидонаи он аст.

АДАБИЁТ

1. Аминов, С. Рукнҳои асосии тарбияи ватандӯстии хонандагон. Душанбе, 2005.
2. Афзалов, Х. Эъморгари фарҳанг. Душанбе: «Адиб», 2005.
3. Афзалов, Х. Раҳимов, Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. Душанбе,2002.
4. Раҳмонов, А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов дар инкишофи маорифи кишвар. - Дар маҷмӯаи: Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. Душанбе, 2006.
5. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён. Душанбе, 2002.
6. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. Душанбе, 2004.
7. Раҳмонов, Э. Ситоишгари адлу ростӣ ва нуру хирад. Суханронӣ дар симпозиуми байналхалхалқӣ бахшида ба ҳазораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, 5 сентябри соли 1994. - Дар китоби: Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 1. Душанбе: «Ирфон», 2002.
8. Раҳмонов, Э. Суханронӣ дар маҷлиси фаъолони маорифи ҷумҳурӣ, 28 августи соли 1995. - Дар китоби: Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 1.-Душанбе: «Ирфон», 2002.
9. Раҳмонов, Э. Нақше ба ёдгор гузорем.- Дар китоби: Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 1.- Душанбе: «Ирфон», 2002.
10. Раҳмонов, Э. Бо роҳи ваҳдат вабунёдкориҳо. Суханронӣ дар маҷлиси ботантана бахшида ба рӯзи Истиқлолият, 8 сентябри соли 1996. - Дар китоби: Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат, Ҷилди 2, Душанбе: «Ирфон», 2002.

11. Раҳмонов, Э. Суханронӣ ҳангоми вохӯрӣ бо тарбиятгирандагони мактаб-интернатҳо дар маркази эстетикӣ. - Дар китоби: Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 3. - Душанбе: «Ирфон», 2002.

12. Раҳмонов, Э. Низоми соҳаи маориф асоси рушди ҷомеа аст. Суханронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи маорифи кишвар, Душанбе, 22 декабри соли 2005. - Дар китоби: Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 4. –Душанбе: «Ирфон», 2002.

ТАШАККУЛИ ЗЕҲНИ КӮДАКОН ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ОСОРИ ХУРДИ АДАБИЁТИ ГУФТОРӢ

ШАРИПОВА Зулола Неъматовна – *унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121,* ***тел.:*** *(+992)92 739 22 66*

Муаллиф дар мақола қайд кардааст, ки асарҳои бадеӣ барои тарбия навишта шуда, сарнавишти инсонро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, дар раванди омӯзиш нақши асарҳои бадеии бачагонаи ба омма фаҳмо нисбат ба мақолаҳои илмӣ самаранокгар аст, зеро кӯдакон шунидан ва хондани асарҳои бадеиро дӯст медоранд ва аз ин рӯ бештари маводхои машғулиятҳои таълимӣ аз жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ иборат аст: афсона, қисса, шеър, суруд, зарбулмасал, мақол, насиҳат, ахлоқи бузургон, муаммоҳо, забонбозиҳо. Дар байни онҳо асарҳои адибони классикӣ, муосир мавкеи махсусро ишгол мекунанд. Дунёи бадеӣ барои бачагон барои васеъ намудани зеҳни кӯдакон инчунин тасаввуроти эҷодӣ, дарки ҷаҳон ва ҷаҳонбинӣ, ташаккули майлу муҳаббат ба китобхонӣ, такмили сифатҳои баланди инсонӣ имкониятҳои калон фароҳам меоварад.

Вожаҳои калидӣ: *дунёи бадеӣ, ахлоқи бузургон, тасаввуроти эҷодӣ, дарки ҷаҳон, адибони классик, зарбулмасал, мақол, насиҳат, ташаккули майлу муҳаббат.*

РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТА ДЕТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ НЕБОЛЬШИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ШАРИПОВА Зулола Негматовна – *соискатель кафедры педагогики Тадхикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121,* ***тел.:*** *(+992)92 739 22 66*

В статье автор отмечает что, художественные произведения пишутся для воспитания и они определяют судьбу человека. Поэтому в процессе обучения роль популярной детской художественной литературы более эффективна, чем научные статьи, ведь дети любят слушать и читать художественную литературу, и поэтому большинство материалов образовательной деятельности составляют различные жанры художественной литературы: сказки, рассказы. , стихи, песни, пословицы, поговорки, советы, нравоучения великих, загадки, языковые игры. Среди них особое место занимают произведения классиков и современных писателей. Художественный мир искусства для детей дает большие возможности для расширения детского кругозора, а также творческого воображения, понимания мира и мировоззрения, формирования любви к чтению, совершенствования высоких человеческих качеств.

Ключевые слова: *художественный мир, нравы великих, творческое воображение, миропонимание, писатели-классики, пословицы, поговорки, советы, формирование страсти и любви.*

DEVELOPMENT OF CHILDREN'S INTELLIGENCE IN THE PROCESS OF STUDYING SMALL WORKS OF ORAL LITERATURE

SHARIPOVA Zulola Nematovna – *applicant for the Department of Pedagogy, Tadhik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992)92 739 22 66*

Works of art are written for education, it determines the destiny of a person. Therefore, in the learning process, the role of popular children's fiction is more effective than scientific articles, because children like to listen and read fiction, and therefore most of the materials of educational activities consist of various genres of fiction: fairy tales, short stories, poems, songs, proverbs, sayings, advice, morals of the great, riddles, language games. Among them, the works of classical and modern writers occupy a special place. The world of art for children provides great opportunities for expanding children's minds, as well as creative imagination, understanding of the world and worldview, the formation of a love for reading, and the improvement of high human qualities.

Keywords: *the artistic world, morals of the great, creative imagination, understanding of the world, classical writers, proverbs, sayings, advice, the formation of passion and love*

Дар тарбияи насли наврас адабиёти бадеӣ мавкеи махсусро ишғол мекунад. Махз ба воситаи вай инсоният бо мероси бойи таърихию мадании он, хислатҳои аҷоиби инсонӣ шинос мешавад.
Афсона, қисса, латифа, чистону зарбулмасалу мақолу, суруду таронаҳои бачагона боигарии фолклори бачагонаи тоҷик ба ҳисоб меравад. Ҳарчанде онҳоро жанрҳои хурди бачагона ҳисобанд ҳам, вале мазмуну маъно ва вазифаи тарбиявии онҳо хеле бузург аст. Кӯдакон бо асарҳои фолклорӣ хеле барвақт ошно мешаванд. Афсонаҳои модари доно беҳтарин воситаи тарбияи фарзанд асту аллаи дилписандаш роҳати ҷисму ҷон. Дар асоси тараққиёти ҳаёт, талаботҳо ба тарбияи инсони ҳалиму худогоҳ аз синни хурдсолӣ бояд ҷараён гирад.

Масъулияи волидайн ва мураббӣ дар ин синну сол хеле баланд аст, зеро ин давраро дар ҳаёти кӯдакон давраи ҳалкунанда гуфтаанд. Маҳз дар ҳамин давра шахсияти кӯдак ташаккул ёфта, характераш мустаҳкам мегардад. Афсонаю сурудҳои модарон, панду насиҳатҳояшон ба кӯдакон одобу ахлоқи ҳамидаро талқин менамоянд.

Образҳои барҷастаи афсонаву қиссаҳо характери бачагонро тағйир додаонҳоро барои анҷом додани корҳои нек ҳидоят менамоянд. Ягона воситаи тарбияи кӯдакон асарҳои бачагона ва асарҳои фолклории бачагона ба ҳисоб мераванд. Ки ин ҳам дар дасти мураббӣ ва дасти падару модарони дилогоҳу донишманд аст. Асарҳои фолклорӣ инъикоси бевоситаи шуур ва ҷаҳонбинии оммаи меҳнаткаш мебошад, зеро тамоми орзую умед, ғаму андӯҳ, шодию нишот, хурӯҷҳои иҷтимоӣ бахри озодӣ, ғолибият ва мағлубиятҳои оммаи заҳматкаш дар назми халқӣ таҷассум ёфта ва амиқ тасвир шудааст.

Бо ҳамин маънӣ В.Г. Белинский «Назми халқиро оинаи ҳаёти халқ аст» гуфта буд. [2. 46] Асарҳои бадеӣ барои тарбия навишта мешаванд, сарнавишти инсонро муайян мекунад. Аз ин рӯ, дар раванди омӯзиш нақши асарҳои бадеии бачагонаи ба омма фаҳмо нисбат ба мақолаҳои илмӣ самараноктар аст, зеро кӯдакон шунидан ва хондани асарҳои бадеиро дӯст медоранд ва аз ин рӯ бештари маводхои машғулиятҳои таълимӣ аз жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ иборат аст: афсона, қисса, шеър, суруд, зарбулмасал, мақол, насиҳат, ахлоқи бузургон, муаммоҳо, забонбозиҳо. Дар байни онҳо асарҳои адибони классикӣ, муосир мавкеи махсусро ишгол мекунанд. Дунёи бадеӣ барои бачагон барои васеъ намудани зеҳни кӯдакон инчунин тасаввуроти эҷодӣ, дарки ҷаҳон ва ҷаҳонбинӣ, ташаккули майлу муҳаббат ба китобхонӣ, такмили сифатҳои баланди инсонӣ имкониятҳои калон фароҳам меоварад.

Калимаи « адабиёт » — аз забони арабӣ омада, маънои «маҷмӯи дониш ва санъат»-ро дорад. Решаи ин вожа « адаб », истилоҳест, ки маҷмӯаи илмҳоро дорад ва онро « хизмат» адаб, "сабки адабӣ" ё " услуб адабия » низ меноманд.
Адаб » дар луғатҳо ба маънии ахлоқ, некӣ, фазилат, покдоманӣ, шарм, донишу ҳунар, донишомӯзӣ ва ғайра тарҷума шудааст. Маҷмӯи ин сифатҳои марбут ба аъмоли инсон ду ҷиҳати онҳоро фаро мегирад: яке рафтори пок аз камбудӣ ва аъмоли бад, дигаре — донишу санъат.

« Адаб » пеш аз ҳама як чузъи таълими ахлок буда, дар ин бора асарҳои зиёде ба қалам дода шудааст.

Маънои дуввуми ин вожа, дури аз иштибоҳ дар гуфтор, шеър ва наср аст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки адаб ҳамчун маҷмӯи илмҳо, ки хислатҳои аълои инсониро таҷассум мекунад, дар ташаккули зеҳни кӯдакон дар раванди омӯзиш мусоидат мекунад.

Адабиёти бадеӣ бо бадеияташ, ки дар натиҷаи шакли махсуси шинохту инъикоси он ба вуҷуд омадааст, аз дигар навъҳои адабиёт фарк мекунад. Воситаи асосии инкишофи тафаккур ва зеҳн дар кӯдакон ба ҳисоб меравад.

Забон бо вазифаю вижагиҳои адабиёт дар алоқамандии зич истифода мешавад ва яке аз хусусиятҳои он образнок будан аст. Воситаи асосии ифодаи он шакли асар буда, асоси мазмуни он ба шумор меравад, зеро воқеият ва роҳҳои шинохти мавҷудият тавассути образҳо инъикос меёбад.

Ҳамин тавр, адабиёт ҳамчун санъати калом ҳаёти воқеиро ба воситаи образҳо инъикос мекунад. Образу характерҳои асарҳои бадеӣ дар шуури кӯдак, ки амал, ҳаракат ва процессҳои дохилиро нишон дода, воқеиятро бо тобишҳои гуногун шӯълавар мегардонанд.

Образҳои асарҳои бадеӣ, ки дар муҳити муайян амал мекунанд, ба талаботи он ҷавоб медиҳанд. Мазмуни кирдор, ҳаракат, протсес ва ҳодисаҳои ҳаёти инсон сюжети асарро ташкил медиҳад.

Асоси педагогикаи халқиро адабиёти классикӣ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, материали машғулиятҳои таълимиро бе мисоли адабиёти гузашта пешнидод кардан ва онро ба назар нагирифтан мумкин нест. Дар адабиёти классикӣ қувваи бузурги тарбиявӣ ниҳон аст ва он асоси кори тарбиявиро ташкил медиҳад. Ва кӯдакон ин кувваи бузурги маърифатию эстетикӣ, маънавию тарбиявиро ҳангоми аз тарафи мураббӣ ё волидон ба таври ифоданок хондани асар ё порчаҳои адабӣ дарк мекунанд.

Образҳо зиндаву ҳаёти ва ҳаҷми асарҳо хурд мешавад, амалиёти одамон дар зиндаги бештар дар мисоли образи хайвоноту паррандагон нишон дода мешавад, соддагии забону равонии услуб бадеияту образноки санъати сухан бояд ба завки бадеии хурдтаракон мувофик бошад ин давраро Крупская давраи ҳалкунанда номида аст дар ин асарҳо роли рассом аз нависанда кам нест ҳаҷми ин асарҳо хурд буда, мазмуни асарҳои фолклорӣ панду насиҳатро дар бар мегирад. [3. 81]

Хониши баён, ки ҷузъи таркибии хониш буда, дар байни дигар намудҳои хониш (дуруст, тез, бошуур) мавқеи махсусро ишғол мекунад. Бисёр осори бадеӣ ё матнҳои дигар ба гӯши кӯдак мерасад ва ӯро ба ҳаяҷон меоранд, мураббӣ як фарди суханваре бошад, ки аз қоидаҳои суханварӣ огоҳ бошад, то суханаш ба ҳар дил роҳ ёбад.

Аз сабаби он, ки мазмун, шакл ва усулҳои омӯзиши хониши баён ҷиҳатҳои гуногун дошта, бо адабиётшиносии амалӣ, дастурҳои забон ва психология алоқа доранд, таълими он дар заминаи омӯзиши умумии забони модарӣ сермаҳсултар аст. Зеро дар ин шароит паҳлӯҳои (қисмҳои) мухталифи ин «илми марказӣ» (К.Д.Ушинский) метавонад дар пайванди ногусастании ҷонибҳо ва якпорчагӣ омӯхта шавад, навъҳои гуногуни хониш дар доираи ин илм объекти омӯзишӣ мегарданд ва сифатҳои хониш ба вуҷуд меоянд. Аз ин рӯ, лаҳзаҳои дидактикии вазифаҳо ва мақсади машғулияти хониши бадеӣ бояд алоҳида не, балки дар якҷоягӣ бо вазифаҳои таълими забони модарӣ сурат гиранд. [3. 84] Ба фикри мо, хониши бошууронаи матнро бо назардошти зарурият ва мазмуни вазифадои дидактикӣ ба мадди аввал гузоштан лозим аст. Зеро маҳз хониши бошуурона талабагонро вазифадор мекунад, ки маънои матнро фаҳманд. Ва ин волотарин вазифа ва ҳадафи дарсҳои забони модарӣ маҳсуб мешавад. Аз ин ҷо хулоса мебарояд, ки мураббӣ бояд тамоми корҳои дигари хонишро ба ин навъи хониш тобеъ гардонад.

Хусусияти муҳими хониши асарҳои бадеӣ дар машғулият тарҳи амалӣ доштани таълими он мебошад. Кӯдакони синни калони томактабӣ бо унсурҳои оддитарини бадеият тавассути таълими амалӣ ошно мегарданд. Образ,ҷиҳати забони асар, композитсия, ғоя, жанр ва дигар категорияҳои асар бо истилоҳҳои тамоми дигар, ки барои хонандагони хурдсол фаҳмову дастрас аст, кор бурда мешавад.

Асарҳои бадеӣ барои ҳар гурӯҳ алоҳида эҷод карда мешавад. Адиб ҳангоми интихоби мавзӯъ сюжету образ, шаклу жанр ва забону услуби асар синну соли хонандаро ба ҳисоб мегирад.

Хусусияти муҳими хониши асарҳои бадеӣ дар кӯдакистон дар тарҳи амалӣ доштани таълими он мебошад .

Тарҳи амалӣ доштани таълими асарҳои бадеӣ ба хусусиятҳои синусолии кӯдакон вобаста мебошад. Хусусиятҳои психологӣ ва синусолии кӯдакон ба таҳлили асар ва методҳои гузориши он муносибати ҳаматарафа намудани омӯзгорро тақозо менамояд ва равоншиносон назарияи идроки асарҳои бадеиро дар ҳамин асос кор карда баромадаанд. Кӯдакони хурдсол бо унсурҳои оддитарини бадеият тавассути таълими амалӣ ошно мегарданд. Образ ҷиҳати забони асар ,композитсия,ғоя,жанр ва дигар категорияҳои асар бо истилоҳҳои тамоми дигар, ки барои кӯдакони хурдсол фаҳмову дастрас аст, кор бурда мешавад.

Дар кӯдакони синни калони томактабӣ идроки бевоситаи эмотсионалӣ „образҳо” бо идроки фикрӣ суст алоқаманд мегардад. Ин аст, ки дар таҳлили асар, хонишу таҳлили такрорро мушоҳида мекунем ,ки ҳар яки ин зинаҳо бо мақсад ва лаҳзаҳои кор аз ҳам фарқ мекунанд. Идроки бевоситаву эмотсионалии асар ба бачагон бо осонӣ даст намедиҳад. Он аз хонандагон маҳорати таҳлилу тасаввуркуниро тақозо мекунад,ки дар ниҳоят, бевосита ва ҳаматарафа барқарор намудани образҳои асарро таъмин менамояд.

Асоси методикаи хониши асарҳои бадеиро дар синфҳои ибтидоӣ зинаҳои идрок,ки равоншиносон муайян намудаанд, ташкил медиҳад. Ба он зинаи тайёрӣ ва ё омодагӣ нахустидроки эмотсионалӣ, хониши бошуурона, ифодаи муносибат ба мазмуни матни қироатшуда ,баҳодиҳӣ ба рафтори қаҳрамонони асар дохил мешавад. Алҳол хониши асарҳои бачагона зимни тавсияҳои болоӣ амалӣ мегарданд. Мавқеи тарбиявии асарҳои бадеӣ дар алоқамандӣ бо омӯзиши тарафҳои таъсирбахш ва таҳлили образҳо ҳал карда мешавад. Ҳамчунин коркарди ҷиҳати забони асар ба коркарди образҳои бадеии асар марбут аст, яъне он аз мазмуни асар ҷудо омӯхта намешавад. Аз ин рӯ,маънои калима ва ибораҳо дар таркиби ҷумла ва матн бояд шарҳ дода шаванд. Кор аз болои образ қаҳрамони асар усул ва хусусиятҳои худро дорад ва кӯдакон дар ҳар як машғулият оиди кор бо образҳо дониш, малака ва маҳорати муайянро аз бар менамоянд ,ки он ба намудҳои асосҳои бадеӣ вобастагӣ дорад.

Дар муассисаҳои томактабии имрӯзаи мо масъалаи дуруст ба роҳ мондани тарбия яуе аз масъалаҳои мубрами рӯз гардидааст ,ки ба он ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мардум таъсири калон дорад .

Педагоги машҳури рус В.А.Сухамлинский чунин қайд кардааст, ки ”Мехоҳам дар ҷомеа қонуне бошад, ки масъулияти тарбияи фарзандро ба ӯҳдаи волидайн гузошта бошад” [6. 48]

Қабул гардидани қонун „Дар бораи масъулияти падару модар дар бораи таълиму тарбияи фарзанд” хеле саривақтӣ ва зарурӣ мебошад.

Дар кори татбиқи ин қонун низ маводи адаиёти бачагона ва китобҳои дарсӣ хеле ёрӣ мерасонанд. Барои пурқувват намудани корҳои тарбиявӣ дар мактаб мавқеи дарсҳои забони модарӣ ва адабиёт хеле калон аст, зеро дар раванди дарсҳои мазкур талабагон ба таҳлили асарҳои бадеии бачагона даст мезананд қироат ва таҳлили асарҳои бачагона ҷудо кардани рафтори қаҳрамонони асар ва баҳодиҳӣ ба онҳо, хулоса ҷалб намудани диққати бачагон ба мазмуни асар дар тарбияи бачагон бетаъсир намемонад. Баробари қаҳрамонҳои асар андӯҳгин шудан, баробари онҳо шодиву сурур намудан, ба муваффақияту комёбии онҳо шарик гардидан, рафтори хуби эшонро дастгирӣ ва рафтори ношоистаи онҳоро маҳкум намудан восита ва шарти муҳими тарбиявии асарҳои бадеӣ мебошад. Эҳсосот дар раванди таълим бо роҳҳои гуногун даст медиҳад ва яке аз онҳо тавассути идроки рафтори қаҳрамонони асар ва алоқаманд карда тавонистани онҳо бо таҷрибаи ҳаётӣ муяссар мегардад. Алоқаманд карда тавонистани мазмуни асар бо таҷрибаи ҳаётии бачагон, бо эҳсосот қабул намудани рафтори қаҳрамонони асарро таъмин мекунад ва барои баҳодиҳӣ ба онҳо имконият фароҳам меоварад. Баробари таҳлили мазмун ва мундариҷаи асар воситаҳои бадеии асар низ бояд дар маркази диққат бошад. Мақсади дигари хониши асарҳои бадеӣ таълим додани нақл ва хониши ифоданок мебошад, ки дар он роли хониши намунавии мураббӣ бисёр муҳим аст. Душвориҳое, ки талабагони синфҳои ибидоӣ дар идроки асарҳои бадеӣ дучор меоянд .

Аз тадқиқотҳои олимон бармеояд, ки идроки мазмуни асарҳои бадеӣ хусусиятҳои навомузӣ, синнусолӣ ва таҷрибаи ҳаётии бачагон тақозо мекунад. Кӯдакон мазмуни асосии асар, мақсади ниҳоии адибро ба душворӣ дарк мекунанд ба ҷузъиёти равшани асар, ба қисматҳои пурра ва ғояи асарро сарфи назар менамоянд, рафтори қаҳрамонони асарро ҷудо кунанд ҳам ба он баҳои мувофиқ дода наметавонанд.Онҳо вобаста ба синну солашон соҳиби эҳсосоти хос буда ҳодисаву воқеаҳоро бо ҳиссиёти махсус қабул мекунанд аз онҳо ба тезӣ мутаассир гардида ба ваҷд меоянд, худро дар оғӯши онҳо дида, муносибаташонро нисбати ҳодисаву воқеа баён карда метавонанд.

Бачаҳои синнусоли калони томактабӣ китобчаҳои хуб орододашудаву суратнокро бо шавқ тамошо мекунанд, ки он боиси бедор шудани рағбати маърифатҷӯии онҳо мегардад. Асарҳои бадеӣ бояд ҳиссиёти кӯдаконро бедор намояд, то ки онҳо ҳолату рӯҳияи қаҳрамони асарро аз худ намуда, баробари онҳо ғамгин ё шоду масрур шаванд. Бояд ба он кӯшид то дар кӯдакон идроки ҳиссӣ-эстетикии асарҳо, ки мутобиқи доираи асарҳои бадеии бачагонаанд, ташаккул дода шавад ва барои дарк намудани симои маънавии қаҳрамонҳои асар, боигарии забонии он тарзи усул ва воситаҳои мувофиқ интихоб карда шаванд .

Академик Леф Владимирович Щерба таъкид намудааст, ки „луғат калиди ҳамаи илмҳост „ бинобар ин мураббӣ бояд ба луғатомӯзӣ диққати махсус диҳад. [3. 32] Бояд донист, ки роҳи беҳтарини луғатомӯзӣ тавзеҳи онҳо дар таркиби матн мебошад ва чунин усули кор барои ҷудо ва дарк намудани воситаҳои образноки забон, калима ва ибораҳои ба маънои маҷозӣ омада, ифодаҳои фразеологӣ мусоидат намуда дар кори ташаккули ҳусни баён, инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон хизмат мекунад.

Мутолиа ва таҳлили асари бадеӣ, шунидани мазмуни афсонаҳо, асарҳои бадеӣ аз забони калонсолон, мураббиёну омӯзгорон дар тарбияи насли наврас воситаи беҳтарини таъсиррасонӣ ва такмил додани хусусияту характери бачаҳо ба шумор меравад. Хусусиятҳои асари бадеӣ ба синну сол ва психологияи кӯдак мувофиқ карда мешавад.

Адабиёти бачагона бо адабиёти классики шифоҳӣ ва ҷаҳон бо психология, педагогика, таърих, ҷуғрофия, фалсафа ва ғайра алоқаманд мебошад. Адабиёти бачагона ба воситаи образ инсонро тарбия менамояд. Кӯдакро тадриҷан ба фаҳмиши ҳодисаҳо водор менамояд. Ба асарҳои бачагона оҳанги мусиқӣ хос аст. Кисми зиёди асарҳои бачагона аз тарафи худи онҳо ҳангоми бозӣ эҷод карда мешавад. Ин асарҳо кобилияти маълумотдиҳӣ низ доранд.

Тавассути асарҳои бадеӣ кӯдакон ғизои маънавӣ мегиранд, дар бораи дӯстию рафоқат, эҳтироми калонсолон, ҳурмати волидайн Ватан, арзишҳои башарӣ, дӯст доштани илму маърифат, меҳнатдӯстию халқпарварӣ ва ғайра маълумот мегиранд. Ҳақ ба ҷониби М.А.Рабинков аст, ки гуфтааст „Адабиёт дарккунии ҷаҳон ,инсон ,ҷамъият мебошад. Мактаби ҷаҳонбинӣ ,мактаби ҳиссиёт -адабиёт аст.” [4. 17]

Мураббия ба услуби баёни асар, луғатомӯзӣ, таҳлили симоҳои асар аҳамият дода, ба ташаккули дониш ва шахсияти бачаҳо кӯмак мерасонад.

Дар асарҳои бадеӣ, андарзҳо, чистону зарбулмасалҳо, ифодаҳои образноки забонӣ хеле зиёданд, ки онҳо дар тарбияи хонандагон низ нақши муҳим доранд.

Тарбия кори басо мушкил аст, вай тадриҷан – оҳиста бо таъсири волидайн, калонсолон, муҳит ба вуҷуд омада, тақдири инсонро ҳал месозад. Барои тарбия аз таҷрибаи рӯзгор аз рӯзгори одамони бузург, аз сӯҳбати ашхоси бофарҳанг аз асарҳои бадеӣ истифода мебаранд. Мактабу муаллимон, мураббию ҷомеа, рӯзномаю маҷалла, радиёю симо ба тарбия машғул аст.

АДАБИЁТ

1. Асрорӣ, В . “Жанрҳои хурди фолклорӣ” 254с.
2. Равшан Раҳмони . “Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик”. “Сино” – Душанбе.- 2008.109с
3. Раҳмонов, М. “Хусусиятҳои тарбиявию таълимии адабиёти бачагонаи тоҷик ва қувваи таъсири он дар инкишофи маънавию ахлоқии кӯдакони хурдсол”. Душанбе. - 1995. 144с.
4. Холиқ Мирзозода дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» ҷ.1. с 45.
5.Садриев, С., Абдуллоев, А., “Тазкираи адабиёти бачагона”. Нашр “Маориф” ҷ.1. 325с 1982. ҷ.1, ҷ.3. 349 с.
6. В.А. Сухомлинский „Асарҳои мунтахаб”, саҳ. 48.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИКТ В ФИЗКУЛЬТУРНЫХ ВУЗАХ

САФАРОВ Шоди Асомуродович *– доктор педагогических наук, президент Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

МИРАЛИЁН Хайрулло Абдусалим *– старций предподаватель Института физического воспитания Таджикистана имени С. Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *khayrullo_m@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992) 93 526 26 55*

В статье дана характеристика програмно~методическому обеспечению занятий с использованием ИКТ в физкультурных вузах. Подчеркивается, что использование современных информационно-коммуникационных технологий на занятиях по физическому воспитанию в учреждениях среднего и высшего профессионального образования является объективным и законным процессом.

Автор отмечает, что использованиие современных информационно-коммуникационных технологий в физкультурной деятельности приносит пользу всем: учащимся, родителям, преподавателям, тренарам. Они повышают заинтересованность студентов в формировании здорового образа жизни. Использование программно-педагогических средств создают условия для осуществления различных видов учебной деятельности, и направлены на решение определенной учебной задачи.

Делается заключение, что, только обладая достаточным уровнем технологической подготовки и «информационной культуры», молодой специалист в области физического воспитания и спорта может адекватно действовать в окружающем мире, ориентироваться в различных профессиональных ситуациях и находить разумные пути решения различных задач в сфере своей деятельности.

Ключевые слова*: програмно-методическое обеспечение, занятия, информационно-коммуникационные технологии, физкультурный вуз, преподаватель, студент, компьютерные технологии, учебный процесс, програмное обеспечение.*

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНОТИ БАРНОМАВӢ ВА МЕТОДИИ МАШҒУЛИЯТҲО БО ИСТИФОДА АЗ ТИК ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

САФАРОВ Шодӣ Асомуродович *– доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *sh.safarov@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 42 10 63*

МИРАЛИЁН Хайрулло Абдусалим *– омӯзгори калони Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53.* ***E-mail:*** *khayrullo_m@mail.ru,* ***тел.:*** *+(992) 93 526 26 55*

Дар мақола тавсифи таъминоти барномавӣ ва методии дарсҳо бо истифода аз ТИК дар муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ баррасӣ шудааст. Таъкид карда мешавад, ки истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ раванди объективӣ ва қонунӣ мебошад.

Муаллиф қайд мекунад, ки истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар тарбияи ҷисмонӣ ба ҳама: донишҷӯён, волидон, омӯзгорон, мураббиён манфиат меорад. Онхо шавқу ҳаваси донишҷӯёнро ба ташаккули тарзи ҳаёти солим зиёд мекунанд. Истифодаи воситаҳои барномавию педагогӣ барои амалӣ намудани намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ шароит фароҳам оварда, ба ҳалли масъалаи мушаххаси таълимӣ нигаронида шудааст.

Хулоса мешавад, ки мутахассиси ҷавони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш танҳо дар сурати доштани сатҳи кофии омодагии технологӣ ва “фарҳанги иттилоотӣ” метавонад дар ҷаҳони

атроф ба таври кофӣ амал карда, дар ҳолатҳои гуногуни касбӣ паймоиш кунад ва роҳҳои оқилонаи ҳалли масъалаҳои гуногунро дар соҳаи фаъолияти худ ёбанд.

***Вожаҳои калидӣ**: таъминоти барномавӣ ва методӣ, машғулиятҳо, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ, омӯзгор, донишҷӯ, технологияи компютерӣ, раванди таълим, нармафзор.*

CHARACTERISTICS OF THE SOFTWARE AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF CLASSES USING ICT IN SPORTS UNIVERSITIES

***SAFAROV Shodi Asomurodovich** – Doctor of Pedagogical Sciences, President of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamov, 11/2. **E-mail:** mahmadsho@mail.ru, **phone:** (+992) 918 42 10 63*

***MIRALIYEN Khairullo Abdusalim** – Senior Teacher of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov, Dushanbe city, Luchob street, 53. **E-mail:** khayrullo_m@mail.ru, **phone:** +(992) 93 526 26 55*

The article gives a description of the software and methodological support of classes using ICT in sports universities. It is emphasized that the use of modern information and communication technologies in physical education classes in institutions of secondary and higher professional education is an objective and legitimate process.

The author notes that the use of modern information and communication technologies in physical education benefits everyone: students, parents, teachers, trainers. They increase the interest of students in the formation of a healthy lifestyle. The use of software and pedagogical tools create conditions for the implementation of various types of educational activities, and are aimed at solving a specific educational problem.

It is concluded that, only having a sufficient level of technological training and «information culture», a young specialist in the field of physical education and sports can adequately act in the world around him, navigate in various professional situations and find reasonable ways to solve various problems in his field of activity.

***Key words**: software and methodological support, classes, information and communication technologies, sports university, teacher, student, computer technology, educational process, software.*

XXI век – век высоких компьютерных технологий, а это означает, что использование современных информационно-коммуникационных технологий на занятиях по физическому воспитанию в учреждениях среднего и высшего профессионального образования является объективным и законным процессом. Очень важно найти место компьютерным технологиям в процессе профессиональной подготовки студентов как средству обеспечения учебного процесса.

Современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) постепенно входят в социально-экономическую систему Республики Таджикистан, в том числе в сферу образования. Они создают качественно новые возможности для их стремительного и эффективного развития способствуя революционным изменениям во всех сферах общественной жизни. При этом для многих стран, в том числе для Республики Таджикистан, идущей по пути инновационного развития, предстоит решение важнейших задач, связанных с развитием человеческого потенциала и переходом к цифровой экономике, основанной на знаниях.

В 2001 году принятие Закона Республики Таджикистан «Об информатизации» положило начало формированию правовой базы развития современных информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан, которое было предусмотрено для регулирования правоотношений, возникающих в процессе создания и использования документированных ресурсов информации и информационных ресурсов, создания информационных и коммуникационных технологий, создания автоматизированных информационных систем и сетей, защиты информационных ресурсов. На основании этого закона в Республике Таджикистан принят ряд нормативных правовых актов, имеющих прямое отношение к современным информационно-коммуникационным технологиям. Это привело к значительному увеличению использования современных информационно-коммуникационных технологий во многих социальных и экономических отраслях страны, определенному прогрессу в развитии информационной инфраструктуры, реализации различных отраслевых проектов и информационных программ.

Одной из первых социально-экономических сфер республики, где была осуществлена компьютеризация, является система образования, что отражает признание государством приоритетности этой сферы в социально-экономическом развитии общества. В этом контексте, в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, которая

была принята Национальным собранием в конце 2016 года, отмечается, что «человеческий капитал считается важным фактором развития производство и экономика, и его качество зависит от развития всех областей, тесно связанных между собой. Он, по сравнению с природными и природными ресурсами, реальным и финансовым капиталом, занимает первое место среди долгосрочных факторов будущего социально~экономического развития страны.

В использовании современных ИКТ большую роль играет программно-методическое обеспечение, в этой связи, начата и развивается работа по созданию и внедрению в учебный процесс, в том числе физического воспитания, дидактических материалов, подготовленных на основе современных средств информационно-коммуникационных технологий обучения. В системе обучения и повышения квалификации, в этой связи, очень важно создать и использовать единую многомодульную систему учебников, электронных справочников, банков данных и баз знаний, на единой основе развивать информационные справочники и библиотеки, обеспечивать совместную деятельность средств телекоммуникаций между ними.

Программное обеспечение – это программное средство, служащее для создания учебных программных средств, подготовки или производства учебных, методических и организационных материалов, создания графических, видео- или музыкальных приложений.

Информатизация физического воспитания – это процесс обеспечения сферы физического воспитания методикой и практикой разработки и оптимального использования современных информационно-коммуникационных технологий, которые направлены на реализацию психолого-педагогических целей воспитания и обучения и используются с целью создания комфортных условий и здоровьесбережения.

Средства информационно-коммуникационных технологий в физическом воспитании и спорте – это программное обеспечение, программно-аппаратные средства и оборудование. Они работают на основе микропроцессорной техники, вычислительной техники, современных средств и систем передачи информации и обмена информацией, а также обеспечивают операции по сбору, хранению, накоплению, обработке, передаче и производству информации и доступ к информационным ресурсам компьютерных сетей.

Методологически современные технологии в системе повышения квалификации и непрерывного образования должны разрабатываться с ориентацией на конкретное использование ИКТ в учебно-тренировочном процессе, проведении научных исследований, учитывать специфику отдельных видов спортивно-педагогических дисциплин. Так, например, часть технологий должна поддерживать лекционную и практическую деятельность - это учебники и электронные энциклопедии, учебные и контрольные программы, разработанные на основе мультимедийных технологий, другая часть - поиск, обработка и представление научно-методической информации на основе Интернет-технологии, третья часть может быть ориентирована на создание веб-страниц и презентаций и т.д. Особое значение ИКТ имеют при выполнении самостоятельных задач на домашнем компьютере, при организации дистанционного обучения, проведении научных исследований.

В современных образовательных системах широкое распространение нашли программы и универсальные средства информационно-коммуникационных технологий: электронные таблицы, текстовые процессоры, программы для подготовки презентаций, системы управления базами данных, графические пакеты, органайзеры и т.п.

В сфере физического воспитания и спорта ИКТ используются в следующих видах деятельности: документация преподавателя, тренера, исследователя; услуги по проведению спортивных соревнований; научное обеспечение - методика подготовки спортивной тренировки; научное обеспечение - методика физического воспитания детей, подростков и студенческой молодежи: методика оценки физического состояния человека, реализация диагностического подхода на основе использования информационных технологий; учебный процесс в вузах физической культуры; научно-исследовательская, организационно-управленческая деятельность.

Например, в учебно-тренировочном процессе в вузах физической культуры используются следующие информационные технологии: дистанционное обучение, учебные компьютерные программы; базы знаний и базы данных; экспертные системы с элементами искусственного интеллекта; моделирование явлений и процессов (разрабатываются модели изменений физической и технической подготовки, состояния здоровья школьников и студентов в зависимости от их двигательных нагрузок, на основе которых создаются симуляционеные базы данных); компьютеризированный контроль знаний, физического состояния; используются диагностические наборы для оценки и мониторинга состояния спортсменов.

Сочетание образования с современными информационно-коммуникационными технологиями по сравнению с традиционным образованием имеет ряд преимуществ, а именно: современные ИКТ способствуют активизации аналитической деятельности обучающихся; предусматривается не только воспроизведение информации, но и ее практическое использование.

Появление различных ИКТ позволяет обеспечить необходимые условия для развития индивидуальных способностей обучающегося.

Развитие общества сегодня подчеркивает необходимость использования новых ИКТ во всех сферах жизни, в том числе и в физической культуре, но теоретико-дидактические и методические аспекты этой работы еще требуют всестороннего и глубокого изучения.

Использование информационно-коммуникационных технологий в образовании, с точки зрения ряда авторов, помогает решить следующие дидактические задачи: повышение персонализации обучения, совершенствование организации обучения; повышение эффективности самоподготовки школьников и студентов, переход от описательно-объяснительного обучения к проблемно-творческому обучению; персонализация собственной работы преподавателя, разнообразие образовательной деятельности при условии применения современных образовательных технологий (информационные, справочно-экспертные системы, компьютеризированные учебные курсы, автоматизированные образовательные системы и др.); ускорение копирования и доступа к достижениям педагогической практики; усиление мотивации к обучению; активизация учебного процесса, возможность вовлечения студентов в научно-исследовательскую деятельность; обеспечение гибкости образовательного процесса.

Создание и развитие информационного общества предусматривает широкое использование современных ИКТ в образовании, которые определяются следующими факторовами: внедрение современных ИКТ в образование значительно ускоряет передачу знаний и накопленного социального опыта человечества не только от одного поколения к другому, но и от одного человека к другому; современные информационные и коммуникационные технологии, повышая качество образования и обучения, позволяют людям успешно адаптироваться к современным социальным изменениям; активное и эффективное внедрение этих технологий в образование считается важным фактором модернизации системы образования в соответствии с потребностями современного общества.

Как отмечают исследователи, целью использования современных информационно-коммуникационных технологий в сфере образования должна стать реализация таких задач, как: поддержка и развитие системы мышления учащегося, а также всех видов познавательной деятельности обучающегося в приобретении познания, развития и закрепления навыков и умений; применение принципа индивидуализации образовательного процесса при сохранении его целостности.

Следует отметить, что, на первый взгляд компьютеры и уроки физкультуры несовместимы, так как физическая подготовка – это, прежде всего, движение. Специфика каждого предмета является разной, но общий принцип один – это задача учителя создать условия для практического получения знаний. Применяя этот принцип на уроке физической культуры, задача учителя состоит в выборе метода обучения, который позволяет учащемуся проявить свою активность, творчество, активизировать свою двигательную и познавательную деятельность.

Современные педагогические технологии, особенно использование новых информационных технологий, интернет-ресурсов, позволяют добиться максимальных результатов в решении большинства задач, таких как: повышение эффективности и качества образовательного процесса, повышение активной познавательной деятельности, увеличение объема и совершенствование поиска необходимую информацию, развитие коммуникативных навыков., формирование информационной культуры, умение осуществлять обработку информации, формирование навыков осуществления экспериментально-исследовательской деятельности, подготовка информационно грамотной личности, осуществление профессионально-ориентированной работы в области физического воспитания.

Использованиие современных информационно-коммуникационных технологий в физкультурной деятельности приносит пользу всем: учащимся, родителям, преподавателям, тренарам. Эти технологии реализуют одно из перспективных направлений, позволяющих анализировать эффективность физкультурной деятельности - личную мотивацию каждого учащегося к укреплению здоровья. Это помогает решить еще одну задачу - повысить заинтересованность студентов в формировании здорового образа жизни.

Предмет «Физическая культура» включает в себя большой объем теоретического материала, на который отводится минимальное количество часов, поэтому использование современных информационно-коммуникационных технологий позволяет эффективно решить эту задачу. Например, электронная презентация может содержать много теоретического материала, однако за счет необычной формы изложения он усваивается легко. Сама презентация, являющаяся фактически конспектом урока, может быть использована как инструмент самообразования и самостоятельной работы. Также, наличие визуального массива информации позволяет осуществлять ее хранение в памяти.

Разные виды визуализации при помощи ИКТ обучения можно использовать при объяснении техники выполнения изучаемых движений, документов и исторических событий, рейтингов спортсменов, разъяснении теоретических вопросов различных направлений.

Значение современных информационно-коммуникационных технологий в овладении техникой двигательных действий, таких как: броски баскетбольного мяча, низкий старт в легкой атлетике и т.д., является очень большим. Для того чтобы сформировать у обучающихся правильное представление о технике двигательных действий во всех программах, учитель физической культуры должен быть компетентен в своей профессии. Молодой учитель иногда испытывает трудности в теории и методике обучения, а опытный учитель в силу своего возраста не всегда может показать сложные технические элементы.

Одной из форм использования современных информационно-коммуникационных технологий является использование тестовых программ. Компьютерные тесты могут содержать неограниченное количество разделов и вопросов, что позволяет модифицировать тесты в соответствии с конкретными потребностями тестируемого. Тесты используются на любом этапе обучения.

В результате использования современных информационно-коммуникационных технологий возможны: - раскрытие всесторонних способностей, обучающихся; повышение мотивации и увлеченности учащихся предметом; научить студентов верить в себя; научить студентов использовать полученные знания в повседневной жизни; повышение качества знаний учащихся.

Дидактический комплекс информационных средств предмета в процессе самостоятельной работы студентов обеспечивает понимание информации на более высоком качественном уровне. Динамическая визуализация и мультимедийные средства позволяют обучающимся планировать спортивные или оздоровительные тренировки, разрабатывать комплексы упражнений, оздоровительные или профессионально-практические программы, улучшать техническую и физическую подготовку. Диагностические программы позволяют проводить самодиагностику психического, функционального и физического состояния, на основании чего проводится самоанализ и на основании полученной информации даются выводы и рекомендации. С помощью автоматизированных тестов студенты могут оценить свой уровень знаний и самостоятельно планировать свои дальнейшие действия.

Методически современные технологии в системе повышения квалификации и непрерывного образования должны разрабатываться с ориентацией на конкретное использование в учебно-тренировочном процессе, проведении научных исследований, учетом специфики отдельных видов спортивно-педагогических дисциплин. Так, например, часть технологий должна поддерживать лекционную и практическую деятельность - это учебники и электронные энциклопедии, образовательные и контрольные программы, разработанные на основе мультимедийных технологий, другая часть - поиск, обработка и представление научно-методической информации на основе по интернет-технологиям, а третья часть может быть посвящена созданию веб-страниц и презентаций и т. д. ИКТ имеют особое значение при выполнении самостоятельных задач на домашнем компьютере, при организации дистанционного обучения, проведении научных исследований.

Использование программно-педагогических средств, которые используются на факультетах физического воспитания и спорта, создают условия для осуществления различных видов учебной деятельности, и направлены на решение определенной учебной задачи, требующей своего изучения. На сегодняшний день укрепление материально-технической базы факультетов физического воспитания и спорта, которая является основной, заключается в организации и использовании современных компьютерных классов, которые связаны не только внутренними сетями, но и возможностью доступ во всемирную паутину, что позволяет размещать базы данных и знания в информационной среде педагогического и физического воспитания, в защищенных диссертациях, новых учебниках, статьях научных сборников между вузами и тезисах докладов на научно-практических конференциях, перспективных образовательных программах , электронные учебники по различным спортивно-педагогическим дисциплинам, обязательные профильные работы студентов, мультимедийные издания, разработанные и используемые в процессе обучения и тренировки и т.д., могут использоваться свободно.

Использование программно-педагогических средств на факультетах физического воспитания и спорта создают условия для осуществления различных видов учебной деятельности, и направлены на решение определенной учебной задачи, требующей своего изучения.

На сегодняшний день укрепление материально-технической базы факультетов физического воспитания и спорта считается одной из основных задач, состоящих в организации и использовании современных компьютерных классов, которые связаны не только внутренними сетями, но и имеют доступ ко всемирной сети, что позволяет размещать базы данных и знания в информационной среде педагогического и физического воспитания. В результате это, студенты получают доступ к защищенным диссертациям, новым учебникам, статьям научных сборников между вузами и тезисам докладов на научно-практических конференциях, перспективным образовательным программам, электронным учебникаи по

различным спортивно-педагогическим дисциплинам, обязательным профильным работа студентов, мультимедийным изданиям, разработанным и используемым в процессе обучения и тренировки и т.д.

Таким образом, одной из основных тенденций развития современного общества в новейшее время является его информатизация и внедрение информационных, коммуникационных и компьютерных технологий во все сферы жизни и деятельности человека, в том числе в сферу физического воспитания. Информатизация общества тесно связана с информатизацией общего и профессионального образования, что на современном этапе является обязательным условием подготовки конкурентоспособных специалистов различного профиля. Только обладая достаточным уровнем технологической подготовки и «информационной культуры», молодой специалист в области физического воспитания и спорта может адекватно действовать в окружающем мире, ориентироваться в различных ситуациях, находить разумные пути решения различных задач в сфере своей будущей профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волков, В.Ю. Компьютерные технологии в образовательном процессе по физической культуре / В.Ю. Волков // Материалы всерос. науч.–практ. конф. – СПб., 2000. – 323 с.
2. Жуков, Р.С. Новые информационные технологии в научно–методической деятельности специалистов физической культуры и спорта: состояние и перспективы / Р.С. Жуков // Вестник Кемеровского государственного университета, 2009. №4. С. 76–80.
3. Зайцева, Т.И. Информационные технологии в образовании / Т.И. Зайцева, О.Ю. Смирнова. – М.: Просвещение, 2000. – 68 с.
4. Закон Республики Таджикистан «Об информатизации». 2001.
5. Киршев, С.П. Межпредметная задача как способ оценки качества подготовки тренеров в институтах физической культуры / С.П. Киршев, С.Д. Неверкович // Теория и практика физической культуры, 1989. – №8. – С. 26–29
6. Ливицкий, А.Н. О некоторых аспектах компьютеризации физкультурных вузов / А.Н. Ливицкий // Теория и практика физической культуры, 1994. № 3/4. С. 32–35.
7. Михаэлис, В.В., Михаэлис С.И. Сущность самостоятельной работы в процессе формирования информационной культуры студентов вуза. //Наука и образование: Материалы VI Международной научной конференции (2-3 марта 2006 г.): В 4 ч. //Кемеровский государственный университет. Беловский институт (филиал). - Белово: Беловский полиграфист, 2006. - 4.1. - С. 487-490.
8. Назаров, Р. С. Информатизация как закономерный процесс социально-экономического развития информационного общества / Р. С. Назаров, У. О. Кимсанов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2009. – № 1 (15). – С. 70-75.
9. Назаров Р. С. Об информационных технологиях интерактивного обучения в системе высшего образования / Р. С. Назаров, Р. Д. Турсунов // Материалы 4-й международной научно-практической конференции на тему «Обеспечение продовольственной, экономико-социальной безопасности в процессе глобализации и конкурентоспособности государств» (Технологический университет Таджикистана, город Душанбе, 1-2 ноября 2013 года). – С. 211-214.
10. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года// http://khovar.tj/wpcontent/uploads/2017/01/NSR-2030_russkij.pdf
11. Симонова, И.М. Воспитание самостоятельности студентов в процессе занятий физической культурой с использованием информационных технологий // Современные проблемы науки и образования. – 2017. № 1.

УДК 37.0.32.8(575.3)
ББК: 74.00

РАЗВИТИЕ ИКТ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ И ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСШИМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

АХМАДЗОДА Бунафша Саймузафар *– кондидат педагогических наук, дотсент,* *проректор по воспитательной части Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабова, 10.* ***E-mail****: abunafsha@mail.ru,* ***тел:*** *+(992) 98 505 34 54*

АБДУЛАХАДОВА Анорби Сафоловна *– кандидат педагогических наук, старший преподаватель английского языка кафедры языков Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. академиков Раджабовых, 10.* ***E-mail:*** *anorbiabduahadova@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 985 96 42 74*

В данной статье авторы представляют метод использования ИКТ и изучения языка, который направлен на академическое изучение языка и предполагает глубокое понимание грамматического строя, устойчивые навыки письменной речи. Использование ИКТ направлено на подготовку специалистов и успешное развитие способностей к устному общению, обеспечивает дополнительный интерес к изучению языка у человека, что обеспечивает заинтересованность обучающихся в обучении, то есть эффективность и результативность, поскольку важнейшие факторы, способствующие формированию речи при изучении языков и получении информации с помощью ИКТ. В условиях обучения проектно-ориентированными личностными методами преподаватель приобретает иную роль и функцию в процессе изучения языка. Традиционные программы образовательных учреждений перегружены образовательной информацией, что напрямую приводит к четкому разделению теории и практики, поскольку в этом случае нельзя говорить о формировании практических навыков. Однако изучение иностранных языков посредством ИКТ очень продуктивно, поскольку в процессе обучения учащиеся приобретают знания в процессе использования информации при решении практических задач.

Ключевые слова: *проект, навыки, умение, функция, профессия, энтузиазм, интерес, классика, успех.*

РУШДИ ТИК ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМ ВА ТАЙЁР КАРДАНИ МУТАХАССИСОНИ ДОРОИ МАЪЛУМОТИ ОЛИИ КАСБӢ

АҲМАДЗОДА Бунафша Саймузафар *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10.* ***E-mail****: abunafsha@mail.ru,* ***тел:*** *+(992) 98 505 34 54*

АБДУЛАҲАДОВА Анорбӣ Сафоловна *– номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони забони англисии кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10.* ***E-mail:*** *anorbiabduahadova@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 985 96 42 74*

Дар маколаи мазкур муаллифон тарзи истифодаи ТИК ва омӯзиши забонро, ки ба омӯзиши академикии забон равона гардидааст ва он фаҳмиши амиқи сохтори грамматикӣ, малакаи устувори нутқи хаттиро дорост овардааст. Истифодаи ТИК барои омода намудани мутахассисон ва рушди муваффақонаи қобилиятҳо нисбати муколамаи шифоҳӣ равона гардида, дар шахс шавқу рағбати иловагиро нисбати омӯзиши забон фароҳам меорад, ки манфиати донишӯёнро ба машғулиятҳо, яъне самаранокӣ ва натиҷанокӣ таъмин менамояд ва инчунин омилҳои муҳимтарине, ки ба ташаккулёбии нутқ ҳангоми омӯзиши забонҳо ва гирифтани маълумот бо истифода аз ТИК кӯмак мерасонад. Дар шароити омӯзиш методҳои лоиҳавии шахсӣ нигаронидашуда, омӯзгор нақш ва функсияи дигарро дар раванди омӯзиши забонҳо ба даст меоварад. Барномаҳои анъанавии муассиссаҳои таълимӣ бо маълумоти таълимӣ пурбор гардида, бевосита ба парокандагии аён дар байни назария ва амалия оварда мерасонад, чунки дар ин ҳолат сухан дар бораи ташаккулдарории малакаи истифодабарӣ рафта наметавонад. Бо вуҷуди ин, омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба воситаи ТИК хеле маҳсулнок буда, чунки дар раванди омӯзиш донишҳоро таълимгирандагон дар раванди истифодабарии маълумотҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои амалӣ ба даст меоранд.

Вожаҳои калидӣ: *лоиҳа, малака, маҳорат, функсия, машғулият, шавқ, рағбат, классикӣ, муваффақ.*

DEVELOPMENT OF ICT IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND TRAINING OF SPECIALISTS WITH HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

AHMADZODA Bunafsha Saimuzafar *– Candidate of Pedagogical, dotsent, vice-rector for Educational parts of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. Akademik Radzhabova, 10.* ***E-mail****: abunafsha@mail.ru,* ***phone:*** *+(992) 98 505 34 54*

ABDUAHADOVA Anorbi Safolovna *– Candidate of Pedagogical Sciences the English teacher of Language department of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. academicians Radjabovs, avenue, 10.* ***E-mail:*** *anorbiabduahadova@gmail.com,* ***phone:*** *(+992) 985 96 42 74*

In this article, the author presents the method of using ICT and language learning, which is aimed at the academic study of the language, and it has a deep understanding of the grammatical structure, stable skills of written speech. The use of ICT is aimed at the preparation of specialists and the successful development of abilities for oral dialogue, it provides an additional interest in language learning in a person, which ensures the interest of students in training, that is, efficiency and effectiveness, as well as the most important factors that contribute to the formation of speech during learning. languages and receiving information using ICT. In the conditions of learning, project-oriented personal methods, the teacher acquires a different role and function in the language learning process. Traditional programs of educational institutions are overloaded with educational information, which directly leads to a clear separation between theory and practice, because in this case it is not possible to talk about the formation of practical skills. However, learning foreign languages through ICT is very productive, because in the learning process, learners acquire knowledge in the process of using information in solving practical problems.

Key words: *project, skills, acquires, function, occupation, enthusiasm, interest, classics, success.*

В последние два десятилетия в современном мире вопрос инноваций в системе высшего образования и преподавания иностранных языков стал предметом постоянных исследований отечественных и зарубежных авторов. Следует отметить, что до обретения независимости в Республике Таджикистан изучение иностранных языков и поставленный вопрос было очень затруднено к господству марксистско-ленинской идеологии.

Сегодня, в условиях демократического развития, развития независимого Таджикистана, где творчество и опыт учителей практически не ограничено, внедрение новых современных тем в области педагогики приобретает особое значение. «Процесс реконструкции в системе высшего образования – это деятельность по созданию, поглощению, внедрению и распространению инноваций»

Таким образом, обновление – это создание условий для естественного развития чего-то нового, а способность обновлять образовательные учреждения означает способность принимать и внедрять инновации и отказываться от нецелесообразных технологий. Эта способность появляется в результате творческих усилий коллектива преподавателей, их отношения к внедрению инноваций и преподавания иностранных языков путём использования интернет сетей. Система инноваций, такая как информатизация образования, предполагает реконструкцию содержания высшего образования на основе общей точки зрения или на базе существующего вуза и создание нового образовательного учреждения.

Важнейших изменений в образовательном процессе в современном мире во всех высших учебных заведениях при изучения языков является переход от аудиторного обучения к самостоятельному обучению. То есть, начиная с первых курсов, студенты должны знать и понимать об иностранных языков иметь опыт и навыки самостоятельной работы в вузе. Оснащение аудиторий компьютерной техникой, обеспечение учебными, методическими и программными материалами позволяет преподавателям развивать навыки самостоятельной работы первокурсников. [91, 271c.]

Целью комбинированного образования учащихся является развитие способности усваивать новый опыт, основанной на критическом и творческом мышлении, а также способности владеть иностранных языков и учиться познавательно, быть примером инноваций или результатов. Таким образом, преподавание связано с новаторством и творческим опытом студентов.

Данильчук Н.В. отмечает, что новая деятельность является одним из направлений текущей деятельности вузов в режиме развития и имеет определенную последовательность шагов, что связано с позитивными изменениями. Модернизационная деятельность – это возврат от старой системы, внедрение стандартов, альтернативных учений и т. д. в конкретных условиях общества. [65, 163c.]

Современный опыт сочетания информационных и коммуникационных технологий в образовательной политике высшей школы носит интеграционный характер. Помимо этого сочетания ИКТ, этого разнообразия средств обучения; Переход от одиночных персональных компьютеров к аудиториям для преподавания и обучения в онлайн-режиме, сочетание информационных и коммуникационных технологий в высшем образовании показывает, что это не только рассмотрение любых технических вопросов, но и решение проблем использования новых ИКТ-педагогические технологии в процессе обучения английскому языку.

Использование ИКТ в вузах в определенной степени находится под влиянием конструктивизма, который представляет собой позитивное отношение студентов к субъектам образовательного процесса и цель эффективного получения новых знаний. Отходя от принципов обучения, учащиеся активно участвуют в приобретении знаний, умений, умений, словом, полноценного обучения. [113, с. 34-36]

Внедрение ИКТ осуществляется за счет повышения эффективности образования, а именно:

- наличие целевых навыков преподавания и широкого выбора стратегий преподавания;
- эффективное использование доступных инструментов и понимание обучающимися образовательного процесса, включающего в себя планирование, мониторинг, самооценку и адаптационные подходы обучения.

В условиях публичной информации, когда увеличивается состав и объем важных образовательных инструментов, возникает спрос на услуги различного уровня в сфере подготовки специалистов. Понятно, что в современном мире образовательный процесс постоянно меняется и развивается, и необходимо внедрять и находить соответствующие методы, формы и средства обучения. Сегодня для работы в сферах экономики, общественной жизни, науки и культуры специалистам необходимо иметь высокий профессиональный уровень и уметь использовать информационно-коммуникационные средства в своей профессиональной деятельности.

Основная роль информационно-коммуникационных технологий в развитии современной науки и техники и образования заключается в том, что они ускоряют процесс освоения новых знаний и способствуют распространению и доступности новых знаний в обществе.

Еще одним направлением информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе является развитие системы непрерывного образования, которая должна опираться на эффективные методы оценки и сравнения качества учебных материалов в образовательных учреждениях всех уровней образования. Мониторинг играет ключевую роль в руководстве образованием. При внедрении технологий мониторинга решается ряд программных и технических вопросов подготовки кадров, кадровых (аттестация кадров, обучение, новый уровень подготовки) и социально-психологических вопросов (новые способы управления качеством образования, взаимоотношения между высшими учебными заведениями и руководством). органы и т. д.) должны быть решены. Поэтому при внедрении технологии мониторинга ответственность и инструменты возлагаются на преподавателя, который выполняет всю эту работу.

Гершунский Б.С. Результаты научных исследований в области общенаучного и дидактического обеспечения образовательного процесса Ширшов обобщил в своей диссертационной работе «Системно-дидактическое обеспечение учебного процесса в высших учебных заведениях в условиях общественной информации». Анализ материала показал, что в психолого-педагогической литературе рассматривались такие виды обеспечения, как организационно-педагогическая, методическая, дидактическая, технологическая, информационная и методическая информация и др. [177, с.87-96]

На наш взгляд, использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе является хорошей гарантией качества образования на всех уровнях образования. Доктор педагогических наук И.Г. Захарова отмечает: «Перед педагогами и директорами школ, гимназий и других образовательных учреждений, кроме высших учебных заведений, стоит вопрос обеспечения качества образования на основе использования современных информационно-коммуникационных технологий». [94, 26с.]

Интернет в настоящее время представляет собой огромное явление, охватывающее все сферы человеческой жизни. Любой желающий может найти информацию, которую часами искал в библиотеках, с помощью поисковых систем. В настоящее время мы можем легко и без каких-либо дополнительных затрат найти необходимую информацию о каждом выдающемся политическом деятеле, учёном, поэте, писателе и даже военном государстве по месту нашего нахождения.

Сегодня невозможно представить развитие какой-либо системы, общества, организации или даже государства без Интернета. Давайте предположим, что если в стране на час прервется Интернет, какое информационное пространство будет охвачено беззаконием общества. Вместе с отключением обанкротятся все банки, ущерб невообразимый. Поэтому сегодня мы должны приложить все усилия, чтобы научиться правильно пользоваться Интернетом, чтобы пользователь мог получить от него больше пользы. В качестве цели следует отметить, что для эффективного использования ИКТ мы должны с самого начала обучать детей этике использования Интернета. Этикет общения, как употреблять, правильный источник употребления, что полезно, а что вредно, информацию об этом должен иметь каждый наш студент.

Интернет – это не только сфера общения, но в то же время он стал школой, в которой можно получить все виды современных знаний. Различные онлайн-курсы языкового, политического, экономического, религиозного и десятков других онлайн-классов полностью вошли в Интернет. Ученые используют Интернет для написания диссертаций и диссертаций, студенты готовят с помощью Интернета курсовые и дипломные работы. Туристы

предпочитают проводить отпуск в разных странах через Интернет, а абитуриенты выбирают колледжи и университеты через Интернет.

Они достают в Интернете различные книги, запускают фильмы, устанавливают на компьютеры словари. Короче говоря, Интернет в наше время стал обширной областью и развивается настолько быстро, что без него невозможно представить ни одну отрасль. Нам просто нужно научиться правильно его использовать.

Л.Л. Афремов в докладе «Единое поле образовательной информации – модельная основа системы образования» излагает свои взгляды на пути развития ЕОПЦ следующим образом.

- развитие информационных технологий в сфере образования;
- повышение уровня специализации и профессиональной подготовки педагогических, управленческих и инженерно-технических кадров;
- оснащение образовательных учреждений информационными средствами;
- создание системы технического обслуживания;
- развитие сети различных образовательных учреждений. [12, 5-9c]

Девтерова, З.Р. говоря об изменениях в профессиональном образовании - о формировании профессиональной компетентности выпускников вузов, вхождении студентов в социально-профессиональный мир, Курин подчеркивает, что профессиональная компетентность обобщает качества специалиста: его способности, знания, мастерство

Интернет является источником информации и технического развития. В то время, когда ценность газет и журналов возрастает, Интернет является единственным источником, благодаря которому мы можем узнавать не только о новых новостях, но и о новых открытиях в различных областях, а каждый студент может выучить язык, используя Интернет-сайты учить слова и фразы и переводить с одного языка на другой.

В данный момент борьба между различными центрами, носящими преимущественно информационный характер, все больше реализуется через Интернет, его еще называют свободной площадкой, которая действительно бесплатна. Нам придётся использовать все возможности по использованию интернет-коммуникационных технологии, приобрести все нужные информации путем интернет сетей для повыщения знаный и уровен информирровванности в системе обучения. Так как интернет является источником информации во всех стран мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедова, Б.С. Асосҳои дидактикии истифодаи технологияҳои интернетӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои гайризабонӣ / Б.С. Ахмедова // - Маҷмуаи маводи конференсияи III илмӣ-назариявӣ донишҷӯён, аспирантон ва унвонҷӯён ДИНПЧТ, с. 2018.

2. Ахмедова, Б.С. Методҳои интерактивии омӯзиши забони англисӣ донишҷӯёни ихтисосҳои ғайризабонӣ. / Б.С. Ахмедова, Л.А. Сафолова, М.М. Якубова, //- Маводҳои II Конферентсияи илмӣ – назариявии донишҷӯён, магистрон ва аспирантон «Таджикская наука-ведущий фактор развития общества» маводҳои кон. ДТТ. Душанбе: ДТТ ба номи акад. М.С. Осимӣ, соли 2018с.

3. Ахмедова, Б.С. Нақши технологияҳои интернетӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муасиссаҳои таълимии ғайризабонӣ. / Б.С. Ахмедова // - Маҷмӯаи мақолаҳои конфронси илмиву назариявии ҳайати профессорону устодон ва аспирантони Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. №3-4 с.2017, 9-12с.

4. Шведова, С.В. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003г. – 192 с.

5. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / И.Г.Захарова. — 2-е изд., стер. — М.: Издательский центр «Академия», 2005г. — 192 с.

6. Каримова, Л.А. Проектная деятельность в обучении иностранному языку как фактор развития творческих способностей студентов\ Л.А. Каримова\ Педагогические проблемы высшей школы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, 2-ноября 2007г. – Димитровград: филиал УлГУ, 2007- с.31-35

7. Кодиров, К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с.

8. Комилов, Ф.С. Контент стандарта и учебной программы предмета Информационных технологий (на тадж. языке). //Научно-теоретический журнал «Паём» №15. - Душанбе: ИПС, 2006г. - С. 48-53.

9. Комилов, Ф.С. Новая школа: пространство возможностей. //Материалы центральноазиатской научно-практической конференции. Вып.2. - Бишкек, 2006г. - с. 231-237.

10. Назарзода, Р. С. Цифровая грамотность – ключевая компетенция преподавателей высших учебных заведений / Р. С. Назарзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – № 4/II (51). – С. 109-116.
11. Назарзода, Р. С. Базовые компетенции по программированию – требование цифрового века / Р. С. Назарзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 4 (47). – С. 146-153.
12. Шоев, Н.Н. Вариативные воспитательно-образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школе. -Душанбе: Ирфон, 2005. - 310с.
13. Шоев, Н.Н. Педагогические доминанты воспитательно-образовательных технологий в системе высшего образования.Душанбе: Ирфон, 2004. - 304 с.
14. Шолохович, В.Ф. Информационные технологии обучения. //Информатика и образование, 1998. - № 2. - С. 5-13.
15. Шайбакова, Л.Ф. Теоретические основы повышения качества высшего образования в республике Таджикистан / Л.Ф.Шайбакова, А.Джураева// Известия Уральского государственного экономического университета. - 2009. - Т. 25. - № 3. - С.200.
16. Шарипов, Ф. Интегрированное обучение: проблемы, поиски, размышления. В 2-х частях. Душанбе: изд. Маориф, 1999, 2000.
17. Афремов, Л.Л. Единая образовательная информационная среда – основа модернизации системы образования//Проблемы современного образования. Информационные технологии в средней школе: Сборник материалов Конф. 3-й Всероссийской конференции (г. Владивосток 5-6 ноября 2002 г.) - Владивосток, 2002г. - С.5-9.
18. Атаян, А. М. Дидактические основы формирования информационной культуры личности в условиях информатизации общества: автореф. *дис. ... канд. пед. наук*: 13.00.01 / А. М. Атаян.- *Владикавказ,. 2001г.*- 18с.
19. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды - Москва: Педагогика, 1989г.- 560с.– ISBN 5-7155-0174-1

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY

ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШЕЙ МАТЕМАТИКИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

МИРЗОЗОДА Рахмонали Раджаб *– кандидат педагогических наук, доцент, Республиканского учебно-методического центра при Министерстве образования и науки Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Дониш, 50.* ***E-mail:*** *r_mirzoev1966@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 63 62 37*

Автор статьи уделяет первоочередное внимание переходу к парадигме обучения, ориентированной на студента, так как этот процесс включает активное участие студентов в определении целей и содержания своего образования. Это участие соответствует потребностям формирующейся личности студента – будущего учителя.

Автор отмечает, что развитие компетенций и личностных профессиональных качеств определяется как стратегия подготовки учителей к педагогической деятельности. В статье представлена модель формирования творческой активности студентов в процессе преподавания высшей математики в условиях кредитной системы образования, основанная на использовании профессиональных методов, направленных на разработку методологии подготовки учителя.

В статье, согласно характеристикам исследуемого процесса, выделены различные аспекты подготовки преподавателей высшей математики к формированию творческой активности студентов в условиях кредитной системы образования: ценностный; мировоззренческий; психосоматический; общепрофессиональный; автодидактический; информационно-коммуникационный. По каждому из этих аспектов в статье представлена подробная информация.

Ключевые слова: *студентоцентрированые обучения, профессиональной компетенции, кредитная система образования, творческая способность.*

ТАЙЁР НАМУДАНИ ОМӮЗГОРОНИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ БА ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ ДОНИШҶӮЕН ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

МИРЗОЗОДА Раҳмоналӣ Раҷаб *– номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, Маркази ҷумҳуриявии таълимию методии назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Дониш, 50.* ***E-mail:*** *r_mirzoev1966@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 918 63 62 37*

Дар мақола муаллиф гузариш ба парадигмаи таълими ба донишҷӯ нигаронидашударо дар мадди аввал мегузорад. Чунки раванди таълими ба донишҷӯ нигаронидашуда иштироки худи донишҷӯро дар муайян кардани ҳадафҳо ва мундариҷаи таҳсилоти ӯ дар бар мегирад. Ҳисса ва хусусияти ин иштирок бо талаботи шахсияти ташаккулёфтаи донишҷӯ – омӯзгори оянда, шахсияти ӯ дода мешавад.

Муаллиф қайд намудааст, ки рушди салоҳият ва сифатҳои шахсии касбӣ ҳамчун стратегияи ташаккули омодагии омӯзгор ба фаъолияти педагогӣ муайян карда мешавад. Дар мақола барои ташаккули фаъолияти эҷодии донишҷӯен дар раванди таълими математикаи олӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилот дар асоси истифодаи усули касбӣ моделеро таҳия намуданд, ки ба таҳияи методологияи тайер кардани омӯзгор, равона шудааст.

Дар мақола аз рӯи хусусиятҳои раванди таҳқиқшаванда, ҷанбаҳои гуногуни омода намудани омӯзгорони математикаи олӣ оид ба ташаккули фаъолияти эҷодии донишҷӯен дар шароити низоми кредитии таҳсилот: арзишманд; ҷаҳонбинӣ; психосоматикӣ; умумикасбӣ; автодидактикӣ; иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҷудо карда шуданд, ки оид ба ҳар яке аз ҷанбаҳои мазкур маълумоти муфассал дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *таълими ба донишҷӯ нигаронидашуда, салоҳияти касбӣ, низоми кредитии таҳсилот, фаъолияти эҷодӣ.*

TRAINING OF HIGHER MATHEMATICS TEACHERS ON THE FORMATION OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF THE EDUCATION CREDIT SYSTEM

MIRZOZODA Rahmonali Rajab *– Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Republican Educational and Methodological Center under the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Donish, 50.* ***E-mail:*** *r_mirzoev1966@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 918 63 62 37*

The author of the article prioritizes the transition to a student-centered learning paradigm because this process involves the active participation of students in determining their educational goals and content. This participation aligns with the needs of the developing personality of the student, who is a future teacher.

The author notes that the development of competencies and personal professional qualities is defined as a strategy for preparing teachers for pedagogical activities. The article presents a model for fostering the creative activity of students in the process of teaching higher mathematics in the context of a credit-based education system, based on the use of professional methods, aimed at developing a methodology for preparing teachers.

According to the characteristics of the research process, the article distinguishes various aspects of preparing higher mathematics teachers for fostering the creative activity of students within the credit-based education system: value-oriented; worldview; psychosomatic; general professional; autodidactic; and information-communication. Each of these aspects is discussed in detail in the article.

Keywords: *student-centered learning, professional competence, credit education system, creativity.*

Современные запросы рынка труда высококвалифицированных специалистов предъявляют специальные требования к их подготовке. Требуемыми становятся специалисты, с гибким мышлением, повышенным профессиональным уровнем и творческим потенциалом.

В психолого-педагогической науке на сегодня активно развиваются новые концепции педагогического образования, создается новая практика подготовки педагогов-профессионалов. Данные концепции сближает научно-обоснованная необходимость преобразования студента из объекта педагогического воздействия в субъект педагогического образования, то есть переход от парадигмы студентоориентированного обучения к студентоцентрированному обучению. Процесс личностно-ориентированного педагогического образования предполагает участие самого студента в определении целей и содержании его образования. Доля и характер этого участия задаются требованиями самой формирующейся личности студента – будущего педагога, его индивидуальностью. Следовательно, личностно ориентированный образовательный процесс строится на гармонии требований образовательного стандарта и саморазвития личности студента. В содержание образования включаются эмоционально-ценностные, личностные элементы, которые присущи самому процессу обучения, педагогическому общению.

Развитие компетентности и профессионально-значимых личностных качеств определяется как стратегия формирования готовности преподавателя к педагогической деятельности [8, с.41].

В контексте рассматриваемой в работе проблемы становления и формирования творческой деятельности студентов в процессе обучения высшей математике в условиях кредитной системы образования, мы на основании применения профессиографического метода, составили модель, направленную на создание методики подготовки преподавателя, сконцентрированной на развитии творческой деятельности студентов. При этом, данная модель также позволяет выявить и обосновать структуру и содержание компонентов личностных качеств преподавателя.

Исходя из особенностей исследуемого процесса, нами выделены следующие компоненты подготовка преподавателей высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования:

- ценностный;
- мировоззренческий;
- психосоматический;
- общепрофессиональный;

 автодидактический;
 информационно-коммуникативный.

1. Ценностный компонент, как критерий оценки качества подготовки кадров, проявляющийся при оценивании следующих факторов – необходимый уровень осознанности, проявление убежденности в своей деятельности, постоянство;

2. Мировоззренческий компонент, направленный на выявление качества подготовки следующих факторов – достижение требуемого уровня действенности, необходимая полнота деятельности, проявление адекватности и осмысленности;

3. Психосоматический компонент, как критерий оценки качества подготовки кадров, характеризующийся следующими параметрами – направленность на поддержание требуемого состояния здоровья, достижение результативности, развитие уровня стабильности при профессиональной деятельности;

4. Общепрофессиональный компонент, направленный на выявление таких качеств подготовки кадров, как проявление самостоятельности, систематизации своей деятельности, выполнение действий с определенной скоростью, необходимая точность при выполнении своих педагогических действий;

5. Автодидактический компонент, как критерий оценки качества подготовки кадров, направлен на выявление действия следующих параметров: проявление самодисциплинированности, достижение регулярности в своих действиях, развитие уровня понимания необходимости самообразования в учебном процессе» [7, с.80].

Рассматривая методические вопросы разработки модели подготовки преподавателей высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования, чтобы повысить успешность своей деятельности, необходимо внести установку на то, что у преподавателя создавалось уверенность в ее необходимости. Преподаватель должен понимать общественную значимость ее проведения для приобретения профессиональных качеств, позволяющих эффективно воздействовать на студентов. Таким образом, в основе разработки модели подготовки преподавателя должна быть заложена нацеленность на проведение данной работы в высшем профессионально-учебном учреждении, позволяющей сформировать у преподавателя стимул проведения многообразной деятельности.

Одним из важных направлений вопросов разработки модели подготовки преподавателей высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования, как показывает практика проведения высшего профессионального образования, является акцентирование понятия, согласно которому процесс формирования системы профессиональных знаний и умений проходит недостаточно быстро, если студент не проявляет желания разбираться в своей будущей профессии, не проявляет к ней достаточного интереса.

В то же время, можно отметить, что при положительной оценке своей будущей профессии, проявления чувства ответственности за уровень профессиональной подготовки, формирование студента, как специалиста происходит значительно быстрее и на более высоком качестве.

Основываясь на приведенных положениях разработки модели подготовки преподавателей высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования, принимая во внимание все аспекты исследуемой проблемы, в качестве одного из основных факторов нами был выделен ценностный компонент готовности преподавателей к профессиональной деятельности.

Показателями нравственных позиций личности педагога, проявлениями этих позиций в педагогической деятельности можно назвать:

1. разделение ценностей и норм, основанных на идеалах добра, справедливости, чести, долга, толерантности, уважения к студентам и к своей профессии;
2. проявление высоких нравственных качеств по отношению к себе, социальной группе и природе;
3. проявление добросовестности, самокритичности, объективности, ответственности;
4. умение персонифицировать себя как личность;
5. обладание педагогическими умениями передачи общекультурных ценностей, и традиций;
6. обладание гражданственностью, уважением прав и свобод человека;
7. владение основами гуманной педагогики и умение использовать их в педагогической деятельности.

При разработке модели подготовки преподавателей высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования нами был принят во внимание тот факт, что положительное отношение к проведению педагогической деятельности определяется также такими параметрами как благоприятное отношение к детям, позитивный взгляд к будущей профессии педагога, положительное отношение в принятой системе образования в целом.

Мировоззренческий компонент это важной компонент подготовки преподавателя к использованию кредитной технологии обучения:

1. умение жить и работать в поликультурном обществе;
2. быть готовым к использованию ТИК в педагогической деятельности;
3. готовности к инновационной деятельности.

Быть готовым к жизни и педагогической деятельности в современном обществе характеризуется наличием следующих показателей:

1. осознанием и пониманием различий культуры, религии, национальных особенностей разных народов;
2. терпимостью к различиям в современном обществе;
3. умением взаимодействия с людьми в поликультурной группе;
4. персонифицированием себя как личности;
5. обладанием педагогическими умениями передачи общекультурных ценностей, норм и традиций.

Стремление к новейшей технологии можно отметить следующими показателями:

1. способность критически анализировать имеющийся опыт, критически анализировать литературу и нормативную документацию;
2. навыки применения инновационных методов и технологии в определенной предметной сфере;
3. навыки разработки и апробировации своих новшеств;
4. аналитические способности и оценка результатов применения инноваций в проводимую деятельность.

Психосоматический компонент подготовки к кредитному технологию обучению предполагает:

1. поддержание физического и психического здоровья;
2. знания о поддержании работоспособности в быстро меняющихся условиях жизни;
3. готовность к продолжению образования в области здоровья;
4. готовность к использованию технологий, сберегающих здоровье.

Показателями 1-го и 2-го пунктов (поддержание физического и психического здоровья, знания о поддержании работоспособности в быстро меняющихся условиях жизни) являются следующие: потребность в развитии своих физических способностей и поддержании своего физического здоровья; обладание навыками саморегуляции и рефлексии.

Готовность к продолжению образования в области здоровья предполагает:

1. четкое представление о дисциплинах, изучающих здоровье;
2. потребность в получении информации о здоровом образе жизни и психопрофилактике здоровья.

Готовность к использованию здоровье сберегающих технологий характеризуется наличием следующих показателей:

1. знание специальных технологий; умение использовать их в своей повседневной жизни и профессиональной деятельности;
2. потребность в получении и обновлении информации по вопросам сбережения здоровья.

Как известно, преподаватель является исполнителем важнейшего социального заказа общества - формирует личность нового человека. В современных условиях, когда остро стоит вопрос об ответственности человека за качество и результаты совершаемой им деятельности и растут требования к образованности подрастающего поколения, преподаватель особое внимание должен уделять воспитанию у студента ответственного отношения к главному виду их труда – учению.

В зависимости от видов выполняемой деятельности, у педагога должны быть сформированы разнообразные умения, имеющие специализированную направленность.

На основании имеющего практического опыта и анализа теоретических выкладок, нами также обосновано применение общепрофессионального компонента, как имеющего определенное влияние при подготовке преподавателя, исходя из технологии кредитного

обучения. Искомый компонент определяет следующие характеристические параметры будущего педагога:

 проявление способности к расширению объема получаемых знаний для того, чтобы иметь навыки преподавания нескольких учебных предметов, согласно учебному плану;

 получение соответствующего уровня знаний и представлений о поведении человека, основных законов развития общества; состояние мировых направлений культуры, науки и инновационных технологий в современном мире;

 приобретение практических навыков разработки и проектирования учебно-воспитательного процесса, исходя из существующей системы образования и определенного контингента обучаемых;

 проявление практического умения в сфере решения возможных профессионально-педагогических и личностных проблем, которые могут возникнуть в условиях неопределенности;

 проявление готовности к проведению деятельности в области развития творческой и организаторской деятельности. Также важно проявлять коммуникабельность в течение будущей профессиональной деятельности.

Учитывая то обстоятельство, что в настоящее время образовательная стратегия страны перешла на кредитную технологию обучению, подготовка преподавателей обуславливает настоятельную необходимость приобретения определенного комплекса умений и навыков, среди которых можно отметить следующие:

 иметь навыки проведения планирования своей педагогической деятельности, исходя из требований образовательной системы и учебного плана;

 освоить методические подходы по оценке и корректировке результатов учебно-воспитательного процесса, с учетом требований, предъявляемых к будущим специалистам.

Определенный вклад в подготовку преподавателя высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования вносит умение находить решение возникающих профессионально-педагогических и личностных проблем. Развитие такого умения предопределяет наличие следующих факторов:

 способность находить альтернативные подходы и варианты в педагогической деятельности, направленные на улаживание возможных конфликтов;

 развитие навыков проведения анализа возникающих проблем и принятие управленческих решений при различных ситуациях, возможных в учебном процессе;

 способность к обсуждению различных вариантов решения проблемных ситуаций в социальной группе, в том числе, анализ сложных противоречивых проблем [6, с.41].

Важным этапом подготовки преподавателя высшей математики по формированию творческой деятельности студентов в условиях кредитной системы образования являются методологические подходы, направленные на развитие организаторской способности, проявившейся в умении находить решение в сложных ситуациях, связанных с поведенческими проявлениями и которые предполагают наличие следующих факторов:

 приобретение умения по осуществлению контролирующих воздействий, направленных на воспитание студентов и определение педагогического руководства;

 разработка и проведение мероприятий познавательного характера, в том числе различных конкурсов, научных олимпиад, викторин и т.д., которые направленны на развитие интереса у студента к расширению своего кругозора;

 разработка и проведение комплекса мероприятий, развивающих интерес к проведению научно-исследовательской работы. В искомый комплекс входят такие направления, как обсуждение различных вариантов решения проблем, формирование у студентов навыков анализа решаемых задач и разработки алгоритма решений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гусев, С. Анализ педагогической профессии и подготовка педагога. // Народное образование, 1978, № 8. с.129.
2. Елканов, С.Б. Профессиональное самовоспитание учителя. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1986. 24с.
3. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. № 5. 2003.
4. Казарицкая, Т. и др. Компетентность учителя: Инструментарий оценки и самооценки // Директор школы. 2002. № 6, с. 5.
5. Кондрашова, Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому

воздействию с учащимися: Учебное пособие. – М.: Прометей, 1990 – 160 с.

6. Мирзоев, Р.Р., Каримзода О., Рахмонкулов М. Принципы подготовки экзаменационных тестов. // Республиканская научно-теоретическая конференция. Сборник научных трудов, Душанбе ТГУК, 2008, с.41.

7. Сазонов, Б.А., Сазонова Ю.Б. Актуальность и возможные перспективы создания российской государственной системы образовательного кредитования. М., 2004., с.80.

8. Туник, Е.Е. Психодиагностика творческого мышления: Креативные тесты. - М.: 2006, с.41.

ТДУ 371.3, 372.86

МЕТОДИКАИ ТАШКИЛИ ДАРСҲОИ АМАЛӢ ВА КОРҲОИ САНҶИШӢ АЗ НАЗАРИЯИ ЭҲТИМОЛИЯТ ДАР МИСОЛИ МАВЗУИ “ТАЪРИФИ КЛАССИКИИ ЭҲТИМОЛИЯТ”

АБДУКАРИМОВ М.Ф. *– доктори илмҳои физикаю математика, дотсенти кафедраи математикаи ҳисоббарорӣ ва механикаи факултети механикаю математикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.* ***E-mail:*** *mahmadsalim_86@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 96 24 44.*

ЮСУФЗОДА К.Б. *– докторанти PhD-и кафедраи математикаи ҳисоббарорӣ ва механикаи факултети механикаю математикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17,* ***тел.:*** *(+992) 901 51 23 23*

НАЗАРОВ А.П. *– доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *ahtam_69@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 62 44 44*

Дар мақола изҳор карда шудааст, ки дар соҳаи методикаи таълими ин ё он фан масъалаҳои муҳиме, аз қабили фаъолгардонӣ, ба таври шаффоф баҳо додан ба сатҳи дониш, робитаи байнифаннӣ вуҷуд доранд, ки вобаста ба ҳар як фан тадқиқи хоси худро талаб менамоянд. Тавре медонем, дар таълими шохаҳои алоҳидаи фанни математика дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ навъҳои гуногуни дарс, аз қабили лексионӣ, амалӣ, лабораторӣ истифода карда мешаванд.

Дар мақолаи мазкур масъалаи ба таври шаффоф баҳо додан ба сатҳи дониши донишҷӯён зимни баргузории корҳои санҷишӣ бо ёрии забонҳои барномасозӣ омӯхта мешавад. Дар мисоли як кори санҷишӣ аз Назарияи эҳтимолият андешаҳо ироа мегарданд. Ба сифати мавзуи муоинашаванда мавзуи “Таърифи классикии эҳтимол” интихоб шудааст. Масъалаи муоинашаванда аз нигоҳи забонҳои барномасозии компютерӣ, аз ҷумла бо истифодаи методи Пулот дида баромада мешавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ба масъалаи мазкур корҳои зиёди олимони хориҷию ватанӣ бахшида шудааст, ки ин мақола давоми мантиқии онҳо мебошад.

Хотирнишон мекунем, ки ин гуна масъалаҳоро пештар мо бо методҳои дигар мавриди омӯзиш қарор дода, хулосаҳои зарурӣ баровара будем.

Вожаҳои калидӣ: *арзёбӣ, дарсҳои амалӣ, кори санҷишӣ, кори мустақилона, таърифи классикии эҳтимолият, алгоритм, барнома, забони барномасозии Python, PascalABC.Net, фаъолияти эҷодӣ, методи Пулот.*

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ И КОНТРОЛЬНЫХ РАБОТ ПО ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ НА ПРИМЕРЕ ТЕМЫ “КЛАССИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЕРОЯТНОСТИ”

АБДУКАРИМОВ М.Ф. *– доктор физико-математических наук, доцент кафедры вычислительной математики и механики механико-математического факультета Таджикского национального университета, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 17.* ***E-mail:*** *mahmadsalim_86@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 96 24 44*

ЮСУФЗОДА К.Б. *– докторант PhD кафедры вычислительной математики и механики механико-математического факультета Национального университета Таджикистана, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 17,* ***тел.:*** *(+992) 901 51 23 23*

НАЗАРОВ А. П. *– доктор педагогических наук, доцент кафедры информационных и коммуникационных технологий Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *ahtam_69@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 919 62 44 44*

В статье отмечается, что в области методики преподавания того или иного предмета есть важные вопросы, такие как активизация, объективная оценка уровня знаний, межпредметная связь, которые требуют своего исследования в зависимости от каждого предмета. Как известно, при преподавании отдельных разделов математики в учреждениях высшего профессионального образования используются различные виды уроков, такие как лекционные, практические, лабораторные.

В данной статье с помощью языков программирования исследуется вопрос прозрачной оценки уровня знаний студентов в ходе контрольной работы. Напримере одной контрольной работы из курса теории вероятностей представлены конкретные выводы. В качестве темы для рассмотрения была выбрана тема «Классическое определение вероятности». Исследуемая проблема рассматривается с точки зрения языков программирования, в том числе с использованием метода Пулата.

Следует отметить, что данному вопросу посвящено многих работ зарубежных и отечественных ученых, и данная статья является их логическим продолжением. Напомним, что ранее такие же вопросы нами были изучены с другими методами и были сделаланы необходимые выводы.

Ключевые слова: *оценивание, практические занятия, контрольная работа, самостоятельная работа, классическое определение вероятности, алгоритм, программа, язык программирования Python, PascalABC.Net, творческая деятельность, метод Пулата.*

METHODOLOGY FOR ORGANIZING PRACTICAL LESSONS AND TESTS ON PROBABILITY THEORY ON THE EXAMPLE OF THE TOPIC OF "CLASSICAL DEFINITION OF PROBABILITY"

ABDUKARIMOV M.F. *– Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Computational Mathematics and Mechanics of the Faculty of Mechanics and Mathematics of the Tajik National University, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.* ***E-mail:*** *mahmadsalim_86@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 919 96 24 44*

YUSUFZODA K.B. *– PhD student at the Department of Computational Mathematics and Mechanics of the Faculty of Mechanics and Mathematics of the National University of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17,* ***phone:*** *(+992) 901 51 23 23*

NAZAROV A.P. *– Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Information and Communication Technologies of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki Ave., 121.* ***E-mail:*** *ahtam_69@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 919 62 44 44*

In the field of teaching methods of a particular subject, there are important issues, such as activation, transparent assessment of the level of knowledge, interdisciplinary communication, which require their own research depending on each subject. As is known, when teaching certain sections of mathematics in institutions of higher education, various types of lessons are used, such as lectures, practical lessons, and laboratory lessons.

This article uses programming languages to explore the issue of transparent assessment of students' knowledge level during the test. Using the example of one test from the probability theory course, specific conclusions are presented. The topic "Classical definition of probability" was chosen as the topic for consideration.

The problem under study is considered from the point of view of programming languages, including using the Pulat method. It should be noted that many works of foreign and domestic

scientists are devoted to this issue, and this article is their logical continuation. Let us recall that we previously studied the same questions using other methods and the necessary conclusions were drawn.

Key words: *assessment, practical exercises, test, independent work, classical definition of probability, algorithm, program, Python and PascalABC.Net programming language, creative activity, Pulat method.*

Асри XXI давраи босуръати илму техника ва технология, зуҳури самтҳои нави илм ва дар маҷмуъ таҳавулоти ҷиддии илмиву техникӣ буда, сатҳи омӯзиш ва дар амал татбиқ кардани дастовардҳои ин аср дар ҳаёти рӯзмара, пеш аз ҳама ба фаъолияти устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсили хубу босифати ҷавонон вобаста аст. Дар шароити кунунӣ талабот ба фарогирии илму дониш торафт афзоиш ёфта истодааст, зеро башар дарк кардааст, ки маҳз илм сабаби беҳтар шудани зиндагӣ мебошад. Илова бар ин, бе муҳобо гуфтан мумкин аст, ки илм сарчашмаи пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳои хеш доимо ба сатҳу сифати таълим ва ҷалби наврасону ҷавонон ба омӯзиши фанҳои дақиқ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Маҳз ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин барои инкишофи тафаккури техникии насли наврас ҳангоми ироаи Паёми навбатиашон ба Маҷлиси Олии кишвар аз 26 декабри соли 2019, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020-2040-ро «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намуданд.

Ин иқдоми накӯ мутахасисони соҳаи методикаи таълимро водор месозад, ки барои амалӣ кардани ҳадафҳо усулҳои нави таълимро коркард карда, дар омода сохтани кадрҳои болаёқати ба талаботи замон ҷавобгӯ саҳми худро гузоранд.

Пӯшида нест, ки солҳои охир усулҳои математикӣ дар соҳаҳои гуногуни илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ба таври густурда мавриди истифода қарор доранд.

Қайд мекунем, ки ба масъалаи методикаи таълими фанни математика чӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва чӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ корҳои зиёди олимони хориҷию ватанӣ бахшида шудаанд [1-7].

Дар мақолаи мазкур дар мисоли мавзӯи «Таърифи классикии эҳтимолият» доир ба методикаи ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ аз фанни назарияи эҳтимолият андешаҳо ироа мегарданд. Гуфтан ба маврид аст, ки доир ба ин масъалаи муҳими соҳаи методикаи таълим низ корҳое зиёде таълиф шудаанд [8-14]. Корҳои пештар чопкардаи мо [15-17] бевосита ба ҳамин масъала бахшида шудаанд, яъне мақолаи мазкур давоми мантиқии онҳо мебошад.

Ташкил ва гузаронидани дарсҳои амалӣ ва корҳои санҷишӣ аз фанни назарияи эҳтимолият дар баробари арзёбии дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯён роҷеъ ба ин ё он мавзӯъ, инчунин дар раванди таълими ин фан нақши муҳим дошта, яке аз воситаҳои муҳими баланд бардоштани фарҳанги математикии донишҷӯён, шинос намудани онҳо бо татбиқи бевоситаи ин фан дар ҳалли масъалаҳои мушаххаси амалӣ, сайқал додани истеъдоди алгоритмсозию барномасозии онҳо мебошад. Баланд бардоштани шавқу ҳаваси донишҷӯён нисбат ба омӯзиш ва пажӯҳиш яке аз вазифаҳои асосӣ дар назди омӯзгор зимни гузаронидани дарсҳои амалӣ ва корҳои санҷишӣ маҳсуб меёбад.

Гузориши масъала ва баррасии он

Акнун як масъалаи мушаххасро доир ба мавзӯи таърифи классикии эҳтимолият дида мебароем ва дар заминаи он хулосаҳои худро баён мекунем.

Гузориши масъала. *Дар гурӯҳи академӣ A донишҷӯ таҳсил мекунад, ки B-тои онҳо духтарон мебошанд. Барои иштирок дар чорабинии идона тасодуфан a донишҷӯро интихоб кардан лозим аст. Эҳтимоли онро ёбед, ки дар байни интихобшудаҳо расо b духтар ҳаст.*

Дар аввал ҳалли пурраи ин масъаларо аз нигоҳи математикӣ меорем. Аз таҳлили матни масъала бармеояд, ки сухан дар бораи таърифи классикии эҳтимолият меравад. Аз ин хотир, таърифи мазкурро ёдовар мешавем:

Эҳтимоли ҳодисаи A гуфта, нисбати шумораи он оқибатҳое, ки ба рӯйдиҳии ин ҳодиса мусоидат мекунанд, ба шумораи ҳамаи оқибатҳои имконпазири озмоишро меноманд.

Ҳамин тавр, агар эҳтимоли ҳодисаи A - ро бо $P(A)$ ишора кунем, он гоҳ

$$P(A) = \frac{m}{n}$$

мешавад, ки дар ин ҷо *m*-шумораи оқибатҳои элементарие, ки ба рӯйдиҳии ҳодисаи *A* мусоидат мекунанд ва *n* бошад, шумораи ҳамаи оқибатҳои баробаримкони элементарие мебошанд, ки гурӯҳи пурраи ҳодисаҳоро ташкил медиҳанд. Баробарии овардашударо таърифи классикии эҳтимолият меноманд.

Пеш аз он ки ҳолати умумиро баррасӣ кунем, бо мақсади фаҳмотар будани раванди кор, як ҳолати хусусиро дида мебароем. Аниқаш, бигзор, *A*=25, *B*=10, *a*=8 ва *b*=4 бошад.

Андак тафаккур кардан ба ин хулоса меорад, ки дар раванди ҳалли ин масъала аз қоидаи зарб ва таърифи пайвасткуниҳо истифода бурдан лозим меояд. Онҳоро низ ба хотир меорем.

Агар элементи a-ро бо n тарз интихоб кардан мумкин бошад ва барои ҳар гуна интихоби a, элементи b-ро бо m тарз интихоб кардан мумкин бошад, пас ҷуфти (a, b) -ро бо n·m тарз интихоб кардан мумкин аст.

Гурӯҳҳое, ки аз n элментҳои гуногун m - тогӣ тартиб дода шудаанд ва аз ҳамдигар ақаллан бо як элемент фарқ мекунанд, пайвасткунӣ номида мешаванд.

Нишон дода шудааст, ки шумораи умумии пайвасткуниҳо аз *n* элементҳои гуногун m - тогӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$C_n^m = \frac{n!}{m!(n-m)!}.$$

Эзоҳ. Дар ҷараёни дарси амалӣ омӯзгор бояд итминон ҳосил кунад, ки донишҷӯён ҳар як мафҳуми таърифҳои овардашударо медонанд. Ӯ ин корро тавассути саволу ҷавоб бояд амалӣ созад. Ҳангоми таҳлил ва баррасии матни масъала низ омӯзгор бояд ба таври возеҳ фаҳмонад, ки чаро маҳз формулаҳои овардашуда дар ҳалли масъала ёрӣ расонида метавонанд. Масалан, чаро барои ҳалли масъала пайвасткунӣ лозим аст, аммо ҷойгиркунӣ не.

Акнун ба ҳалли масъала мегузарем. Зоҳиран фаҳмост, ки шумораи ҳамаи оқибатҳои баробаримкони элементарие, ки гурӯҳи пурраи ҳодисаҳоро ташкил медиҳанд, ба

$$n = C_{25}^8 = \frac{25!}{8!\cdot 17!} = \frac{17!\cdot 18\cdot 19\cdot 20\cdot 21\cdot 22\cdot 23\cdot 24\cdot 25}{1\cdot 2\cdot 3\cdot 4\cdot 5\cdot 6\cdot 7\cdot 8\cdot 17!} = 1081575$$

баробар аст. Ин маънои онро дорад, ки мо аз 25 нафар 8 нафарро бо 1081575 тарз интихоб карда метавонем. Барои муайян кардани шумораи оқибатҳои элементарие, ки ба рӯйдиҳии ҳодисаи *A* мусоидат мекунанд, чунин мулоҳизаронӣ мекунем. Аз 10 духтар 4 духтарро бо

$$C_{10}^4 = \frac{10!}{4!\cdot 6!} = \frac{7\cdot 8\cdot 9\cdot 10}{2\cdot 3\cdot 4} = 210$$

тарз интихоб карда метавонем. Дар айни ҳол 4 писари боқимондаро мо аз $25-15=$10 писар бо

$$C_{15}^4 = \frac{15!}{4!\cdot 11!} = \frac{12\cdot 13\cdot 14\cdot 15}{2\cdot 3\cdot 4} = 1365$$

тарз интихоб карда метавонем. Азбаски ин интихобҳо ба ҳамдигар вобаста нестанд, пас дар асоси қоидаи зарб ҳосил мекунем:

$$m = C_{10}^4 \cdot C_{15}^4 = 210 \cdot 1365 = 286650.$$

Агар ҳодисаи «Дар байни интихобшудаҳо расо 4 духтар ҳаст» - ро бо А ишорат кунем, он гоҳ мувофиқи формулаи таърифи классикии эҳтимолият доро мешавем:

$$P(A) = \frac{m}{n} = \frac{286650}{1081575} \approx 0{,}26503.$$

Акнун бо истифода аз маводди дар боло овардашуда, алгоритми ҳалли масъалаи муоинашавандаро дар намуди матнӣ-формулавӣ ва блок-схемаҳо тартиб медиҳем.

Алгоритм дар намуди матнӣ-формулавӣ

1. Ибтидо;
2. Дохилкунии *A*, *B*, *a*, *b*;
3. Муаянкунии факториал $fk(s)$;
   3.1. Ҳисобкунии *p*=1;
   3.2. Ибтидои давр *i*=2;*s*;
   3.3. Ҳисобкунии *p*=*p***i*;
   3.4. Интиҳои давр;
   3.5. Баргардондани *p*;
4. Ҳисобкунии $p_1 = fk(B)/(fk(b)\cdot fk(B-b))$;
5. Ҳисобкунии $p_2 = fk(A-B)/(fk(a-b)\cdot fk(A-B-a+b))$;

6. Ҳисобкунии $p_3 = fk(A)/(fk(a) \cdot fk(A-a))$;
7. Ҳисобкунии $P(A) = (p_1 * p_2)/p_3$;
8. Хориҷкунии $P(A)$;
9. Интиҳо.

Алгоритм дар намуди блок-схемаҳо

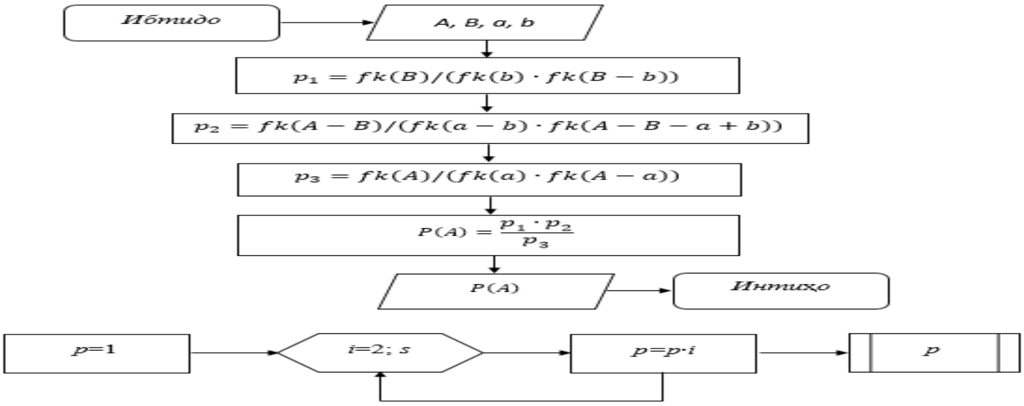

Акнун аз рӯйи алгоритми овардашуда дар забони барномасозии Python барнома менависем.

Барномаи ҳалли масъала дар забони барномасозии Python

```
def factorial (k):
   if k < 0:
      return 0
   elif k == 0 or k == 1:
      return 1
   else:
      fact = 1
      while(k > 1):
         fact *= k
         k - = 1
      return fact
            A = int(input('A= '))
            B = int(input('B= '))
            a = int(input('a= '))
            b= int(input('b= '))
            p1=(factorial(B))/(factorial(b)*factorial(B-b))
            p2=(factorial(A-B))/(factorial(a-b)*factorial(A-B-a+b))
            p3=(factorial(A))/(factorial(a)*factorial(A-a))
            p=(p1*p2)/p3
            print(p)
```

Натиҷаи кори барнома ҳангоми *A*=25, *B*=10, *a*=8, *b*=4

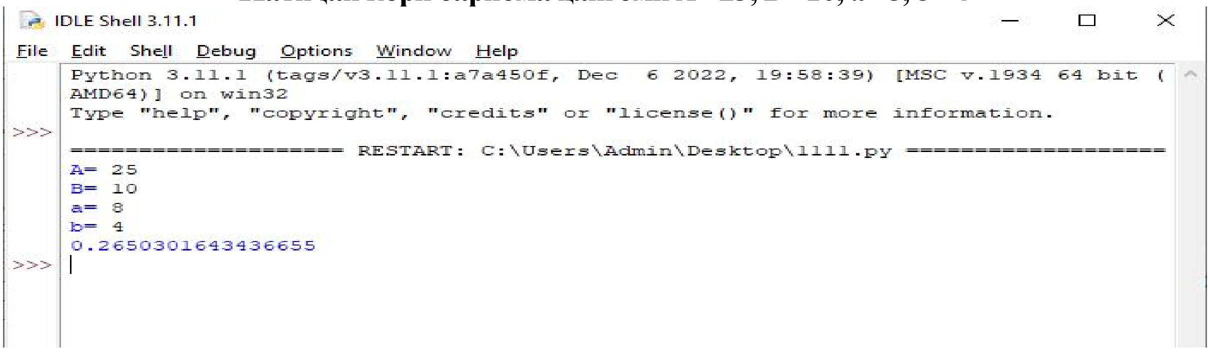

Натиҷаи кори барнома ҳангоми *A*=50, *B*=20, *a*=18, *b*=9

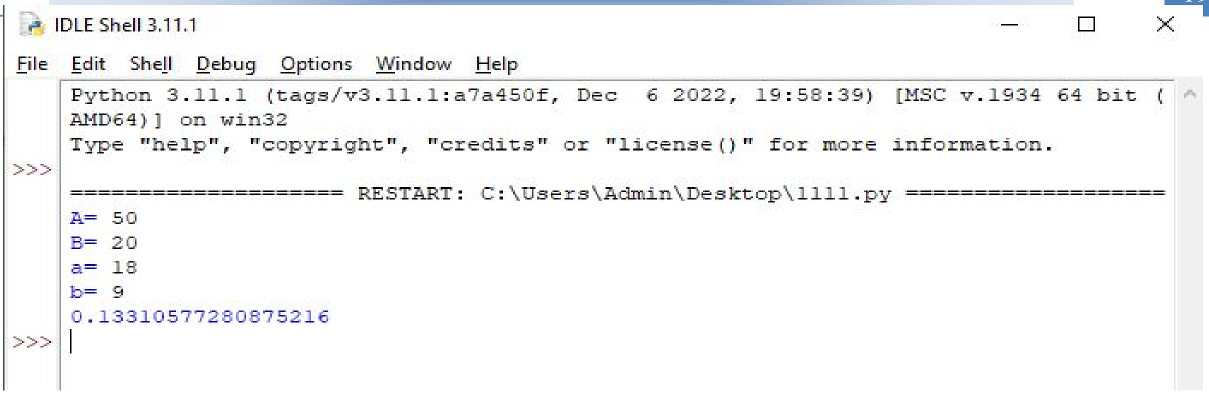

Тарзи истифодабарии барномаи овардашуда ва тавсияҳои методӣ

Акнун дар хусуси он сухан меронем, ки омӯзгор чӣ тавр метавонад кори санҷиширо аз мавзӯи мазкур амалӣ намояд.

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки дар раванди ташкил ва баргузории корҳои санҷишӣ ба миён меояд, ин масъалаи ба таври одилона рафтор кардани омӯзгор нисбат ба ҳар як донишҷӯ мебошад. Доир ба мавзӯи дилхоҳ, аз ҷумла мавзӯи матраҳшаванда метавон масъалаҳоро шартан ба чор синф ҷудо кард: 1) сода; 2) миёна; 3) нисбатан мураккаб; 4) мураккаб. Омӯзгор бояд тавре рафтор кунад, ки ҳамаи донишҷӯён дар ҷараёни дарсҳои амалӣ, корҳои санҷишӣ ва мустақилона вобаста ба сатҳи дониши худ фаъол бошанд. Аз ин лиҳоз, интихоби масъалаи мувофиқ барои кори санҷишӣ бисёр муҳим аст. Кори санҷиширо бо ду тарз баргузор кардан мумкин аст.

а) Ба ҳамаи донишҷӯён масъалаи моҳиятан якхела пешниҳод мекунем. Дар ин маврид масъала бояд сода ва ё миёна интихоб карда шавад, то ки фоизи азхудкунӣ паст нагардад. Фардӣ будани масъалаҳо хеле муҳим аст. Зеро ҳамаи донишҷӯён ба ҳалли масъалаи худ машғул мешаванд, ба якдигар халал намерасонанд, аз якдигар ҳалро рӯйбардор намекунанд ва ин барои омӯзгор назорати раванди кори санҷишоро осон менамояд. Фаҳмост, ки барои дар чунин шакл ташкил кардани кори санҷишӣ ба омӯзгор лозим меояд, ки вобаста ба миқдори донишҷӯён вариант тартиб диҳад. Таваккалӣ тартиб додани масъала ба салоҳи кор намебошад. Хусусан, вақте ки омӯзгор ҷавоби дурусти масъаларо пешакӣ намедонад, дар рафти тафтиши корҳо ба мушкилиҳо дучор мешавад. Ҳамин тариқ, бо забонҳои барномасозӣ алоқаманд кардани раванди таълим ба нафъи кор мебошад. Воқеан, инро мо дар мисоли мавзӯи муоинашаванда пай бурда метавонем. Ба воситаи барнома мо барои қиматҳои гуногуни параметрҳои воридшавандаи *A*, *B*, *a* ва *b* ҷавобҳои гуногунро ҳосил мекунем. Ин маънои онро дорад, ки мо ҳамон як масъаларо барои ҳолатҳои гуногун пешакӣ ҳал карда, ҷавобҳои мувофиқро медонем. Ин имконият медиҳад, ки дар вақти тафтиш ба хато роҳ надиҳем ва дониши донишҷӯёнро ба таври шаффоф арзёбӣ намоем.

Қайд кардан лозим аст, ки масъалаи овардашударо дар шаклҳои дигар ҳам пешниҳод кардан мумкин аст. Масалан,

1. Корхонаи саноатӣ A ҷуфт пояфзол истеҳсол кард, ки B ҷуфти он пояфзоли занона мебошад. Барои фурӯш ба таври тасодуф a ҷуфт пояфзол интихоб карда шуд. Эҳтимоли онро ёбед, ки дар байни пояфзолҳои интихобшуда расо b ҷуфт пояфзоли занона ҳаст.

2. Дар боғ ҳамагӣ A дона дарахт мавҷуд аст, ки B - тои онро дарахтони сояафкан ташкил медиҳад. Боғбон қарор қабул кард, ки тасодуфан бехи a - дарахтро нарм мекунад. Эҳтимоли онро ёбед, ки дар байни дарахтони нармшуда расо b дарахти сояафкан ҳаст.

Масъалаҳои овардашуда бо масъалаи баррасишуда амалан якхелаанд. Вале барои гуногунрангӣ матни масъалаҳоро то он ҳадде, ки моҳияти онҳо якхела боқӣ мемонад, тағйир додан ба манфиати кор мебошад. Ин донишҷӯёни сустхонро ба фикр кардан водор месозад.

б) Ба ҳар як донишҷӯ масъалаи фардӣ дар айни ҳол моҳиятан гуногун пешниҳод мекунем. Дар ин маврид омӯзгор бояд сатҳи дониши донишҷӯёнро пурра ба инобат гирад. Аниқаш, ӯ бояд ба донишҷӯи аълохон масъалаи мураккаб, ба донишҷӯи хубхон масъалаи нисбатан мураккаб ва ба дигар гурӯҳи донишҷӯён масъалаҳои миёнаву сода роҷеъ ба мавзӯи муоинашаванда интихоб намояд. Дар чунин тарзи ташкили корҳои санҷишӣ ба омӯзгор лозим меояд, ки вақти зиёд ҳам дар ҷараёни интихоби масъала ва ҳам дар рафти тафтиши корҳо сарф намояд. Вале бо забонҳои барномасозӣ алоқаманд кардани раванди баргузории корҳои санҷишӣ кори омӯзгорро бениҳоят осон менамояд. Дар воқеъ, ӯ барномаи ҳалли масъаларо дар ин ё он забони барномасозӣ менависад ё аз барномаи тайёри компютерӣ истифода мебарад

ва бо иваз кардани параметрҳои мувофиқ миқдори масъалаҳои моҳиятан якхеларо зиёд менамояд. Табиист, ки дар ин ҳолат барои ҳар як синфи масъалаҳо барномаи алоҳида навиштан лозим меояд. Аммо пай бурдан душвор нест, ки матни барномаҳо метавонанд аз ҳамдигар кам фарқ кунанд.

Бо тарзи дуюм ташкил ва баргузории корҳои санҷишӣ фардикунонии раванди таълим маҳсуб меёбад. Албатта, истифодаи ин тарз аз манфиат холӣ намебошад, лекин дар сурате, ки бештари донишҷӯён сатҳи дониши якхела доранд, тарзи якуми баргузории корҳои санҷишӣ беҳтар ба назар мерасад. Илова бар ин, таъкид менамоем, ки агар омӯзгор бо сатҳи дониши донишҷӯён ошно набошад, он гоҳ бо тарзи дуюм гузаронидани корҳои санҷишӣ метавонад сатҳу сифати азхудкуниро ба пойин барад. Аз ин хотир, истифодаи тарзи якуми ташкил ва баргузории корҳои санҷишӣ дар бештари мавридҳо манфиатовартар мебошад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки барномаи овардашуда барои омӯзгор ҳамчун абзори муфид барои ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ метавонад хизмат кунад. Ғайр аз ин, омӯзгор метавонад ин барномаро дар раванди дарсҳои амалӣ низ истифода барад. Масалан, ӯ супориш медиҳад, ки худи донишҷӯён барномаи ҳалли масъаларо дар ин ё он забони барномасозӣ тартиб диҳанд. Дар ин маврид ба донишҷӯён лозим меояд, ки дар аввал амсила ва алгоритми ҳалли масъаларо созанд, яъне ибтидо масъаларо аз нуқтаи назари математикӣ таҳлил намоянд. Ин раванд, аз як тараф, ба рушду инкишоф ёфтани тафаккури эҷодии донишҷӯён мусоидат мекунад, аз тарафи дигар, робитаи байнифанниро барқарор месозад. Воқеан, дар замони мо бо забонҳои барномасозӣ алоқаманд кардани раванди таълими фанни математика ба нафъи кор мебошад. Мутахассиси имрӯза, хусусан дар соҳаи математика бояд аз дастовардҳои технологияҳои иттилоотӣ дар сатҳи зарурӣ бархурдор бошад.

Акнун мушаххастар чанд сухан дар бораи методикаи ташкил ва баргузории корҳои санҷишӣ, хусусан талабот оид ба шаклдарории корҳои санҷишӣ меронем. Қайд кардан ба маврид аст, ки омӯзгор метавонад миқдори корҳои санҷиширо бо салоҳдиди худ муайян намояд. Аслан кори санҷишӣ барои арзёбии сатҳи дониши донишҷӯён нисбат ба ин ё он мавзӯъ пешбинӣ шудааст. Аз ин хотир, вобаста ба ҳар як мавзӯъ баргузории кори санҷишӣ мантиқӣ мебошад. Аммо омӯзгор метавонад барои ҳар як зербанд кори санҷишӣ не, балки вобаста ба ҳар як боб ва ё бандҳо корҳои санҷишӣ ташкил намояд. Дар чунин мавридҳо омӯзгор бояд масъалаҳоро тавре интихоб намояд, ки ҳангоми ҳалли онҳо донистани маводди назариявии ду ва ё зиёда мавзӯъҳо истифода гарданд. Масалан, дар масъалаи баррасишуда маводди назариявии се мавзуъ – қоидаи зарби комбинаторӣ, пайвасткуниҳо ва таърифи классикии эҳтимолият истифода карда шудааст. Агар омӯзгор барои ҳар як боб кори санҷишӣ пешбинӣ намояд, он гоҳ аз донишҷӯён талаб кардани иҷрои онҳо дар дафтари алоҳида ба нафъи кор мебошад. Зеро ин ба донишҷӯён имкон фароҳам меорад, ки маҳорат, малака ва тафаккури эҷодии худро рушду инкишоф диҳанд. Дар воқеъ, ҳангоми муоинаи масъала овардани маводди мухтасари назариявӣ, бо шарҳу тавзеҳ пероста кардани раванди ҳалли масъала, дар ду шакл тартиб додани алгоритм ва навиштани барномаи ҳалли масъала аз рӯйи он дар ин ё он забони барномасозӣ тасдиқи гуфтаҳои боло ҳастанд. Дар сурати арзёбии дониши донишҷӯён ба воситаи корҳои мустақилона роҷеъ ба ин ё он мавзӯъ омӯзгор ҳатман бояд аз донишҷӯён доштани дафтари алоҳидаро талаб намояд. Дар айни ҳол донишҷӯён метавонанд ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона ҳамчун намуна аз масъалаи дар боло муоинашуда истифода кунанд.

Баргузории кори санҷишӣ бо истифодаи методи Пулот

Яке аз роҳҳои ташкил ва гузаронидани корҳои санҷишӣ ин истифодаи барномаҳои компютерӣ ба ҳисоб меравад. Барномаи компютерие, ки дар кори мазкур муоина мегардад, барои баргузории кори санҷишӣ оид ба мавзӯи “Таърифи классикии эҳтимолият” пешбинӣ гардидааст. Барномаи компютерӣ дар асоси ҳалли масъала, ки дар боло овардаем, бо татбиқи методи Пулот дар забони барномасозии насли нави PascalABC.Net сохта шудааст [10, 16, 17]. Бо ин мақсад барномаи компютерии мазкурро, ки ҳамагӣ аз як файли барномавии типаш exe иборат аст, ба компютерҳо насб кардан лозим аст. Насбкунӣ бо технологияи анъанавӣ, яъне нусхабардорӣ-гузоштан сурат мегирад. Ҳар донишҷӯй худ мустақилона барномаро ба кор омода мекунад. Дар натиҷа шакли муколамагии он кушода шуда, дар он як варианти кори санҷишӣ тавлид ва инъикос карда мешавад (расми 1).

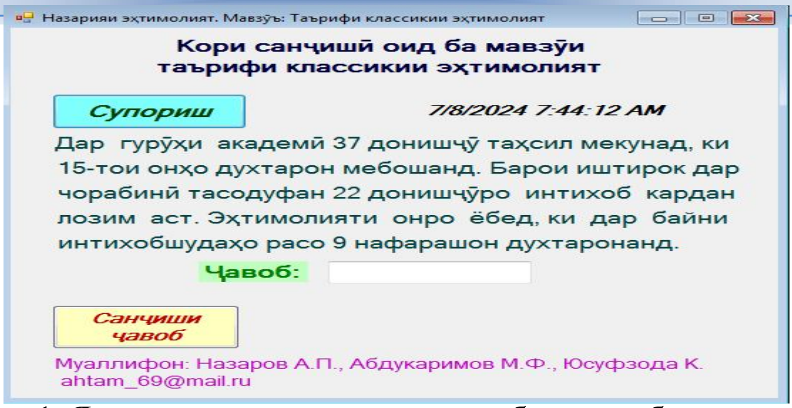

Расми 1. Як варианти кори санҷишӣ оид ба интихоби донишҷӯён

Донишҷӯй дар дафтари кориаш шарти масъаларо менависад. Онро ҳал мекунад. Ҷавоби ёфтаашро ба майдони ҷузъи идоракунии матнӣ, ки дар тарафи рости калимаи "Ҷавоб:" истодааст, дастӣ ҳарфчинӣ мекунад. Барои маълум намудани дурустии ҷавоб тугмаи амрии "Санҷиши ҷавоб" – ро пахш мекунад. Дар натиҷа, агар ранги дохили майдони номбаршуда сабз гардад, пас ҷавоб дуруст аст (Масалан, яке аз чунин ҳолатҳо дар расми 2 оварда шудааст).

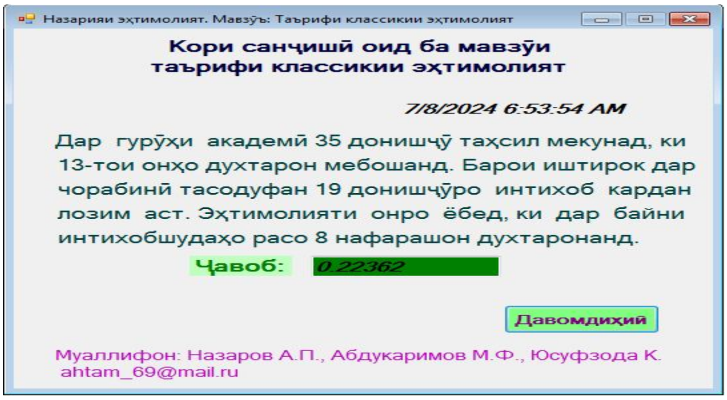

Расми 2. Як варианти кори санҷишӣ дар ҳолати ворид кардани ҷавоби дуруст

Дар ҳолати баръакс, ранги майдон сурх гардида, ҷавоб хато мебошад (Масалан, яке аз чунин ҳолатҳо дар расми 3 оварда шудааст).

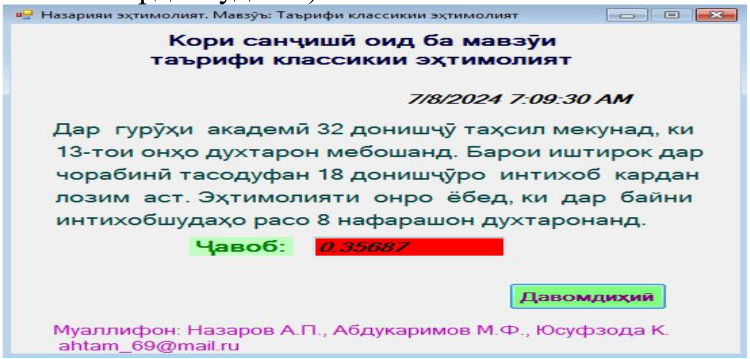

Расми 3. Як варианти кори санҷишӣ дар ҳолати ворид кардани ҷавоби нодуруст

Пас аз пахши тугмаи амрии "Санҷиш", ин тугма ва тугмаи амрии "Супориш" пинҳон шуда, тугмаи амрии "Давомдиҳӣ" пайдо мешавад. Барои давом додани кор донишҷӯй тугмаи амрии "Давомдиҳӣ" – ро пахш мекунад. Агар ҷавобаш дуруст бошад, пас метавонад тугмаи амрии "Супориш" –ро пахш карда, дигар вариантро интихоб карда, ҳал кунад. Дар ҳолати баръакс, масъаларо аз нав дуруст ҳал карда, ҷавобро дохил намуда, боз санҷиш мегузаронад.

Моҳияти методи Пулот дар он аст, ки миқдори вариантҳо дар кори санҷишӣ тавассути барномаи компютерӣ охир надорад. Рафти кори санҷишӣ шакли фардиро бо роҳи вариантнокӣ мегирад. Дар кори санҷишии мо матни масъала се хел пешниҳод карда мешавад: яке доир ба интихоби донишҷӯён (тавре дар намунаи расмҳои 1-3 аст), дигаре доир ба дарахтони сояафкан (расмҳои 4-5) ва сеюмаш доир ба интихоби пояфзол (расмҳои 6-7).

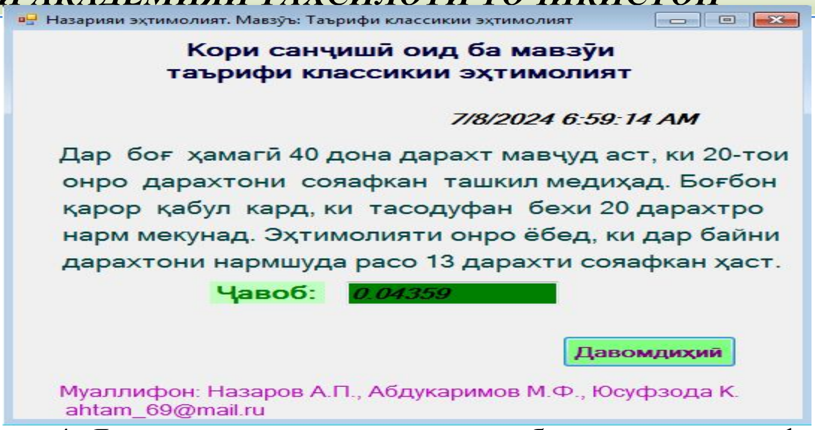

Расми 4. Як варианти кори санҷишӣ оид ба дарахтони сояафкан

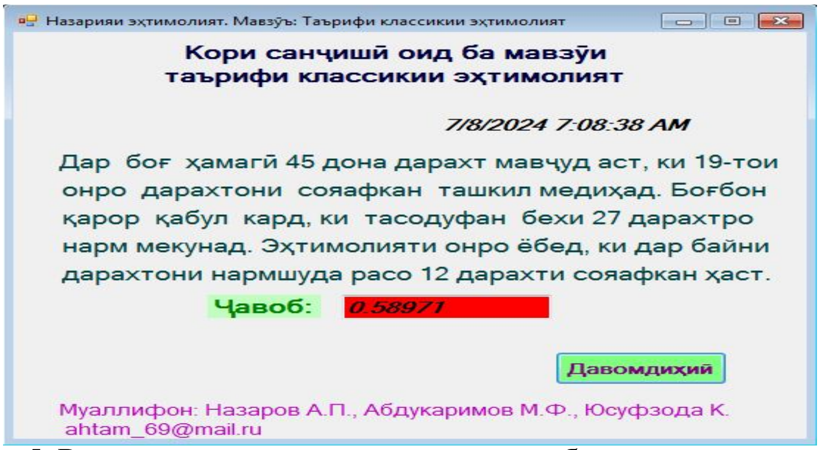

Расми 5. Варианти дигари кори санҷишӣ оид ба дарахтони сояафкан

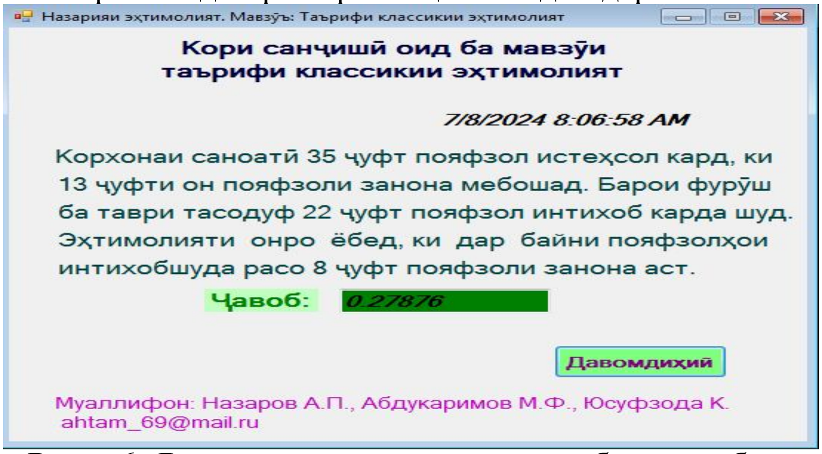

Расми 6. Як варианти кори санҷишӣ оид ба интихоби пояфзол

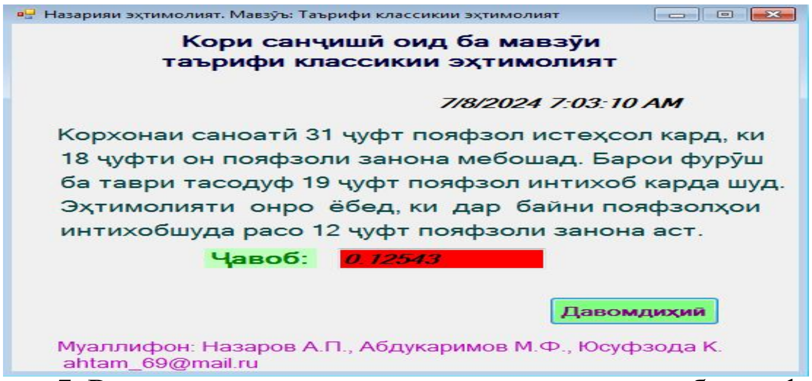

Расми 7. Варианти дигари кори санҷишӣ оид интихоби пояфзол

Дар бораи бартариҳои методи Пулот ҳангоми ташкил ва баргузории корҳои санҷишӣ чанд сухан мегӯем. Тавре ки дар боло ишора кардем, дар методикаи таълими фанни математика масъалаи арзёбии одилонаи сатҳи дониш хеле муҳим ва таъсирбахш ба шумор меравад. Методи Пулот имконият медиҳад, ки ҳар як донишҷӯ варианти алоҳида дошта бошад. Ин ба он оварда мерасонад, ки онҳо ҳангоми иҷрои супориш, яъне дар вақти ҳалли масъалаи варианти худ ба ҳамдигар халал нарасонанд, инчунин ҳалли масъаларо аз якдигар рӯйбардор накунанд. Илова бар ин, барномаи тартибдодашуда ба ягон пояи додаҳо вобаста нест, яъне донишҷӯён пешакӣ бо ҳалли масъалаҳо шинос нестанд ва ҷавобҳоро намедонанд. Дар натиҷаи ин омӯзгор метавонад ба таври объективӣ арзёбӣ намояд, ки донишҷӯён вобаста ба мавзӯи мавриди назар дониш, маҳорат ва малакаи заруриро ба даст овардаанд ё не. Аз тарафи дигар, истифодаи барномаи овардашуда барои омӯзгор вақтро бениҳоят сарфа менамояд, агар ин кор дар синфхонаи компютерӣ анҷом дода шавад. Агар дар синфхонаи муқаррарӣ кори санҷишӣ гузаронида шавад, омӯзгор метавонад аз проектор, ки имрӯзҳо қариб дар ҳар як синфхона дида мешавад, истифода намояд. Ӯ метавонад дар экран масъаларо ба намоиш гузорад ва аз донишҷӯён талаб созад, ки онро ҳал намоянд. Сипас ҷавоби ёфтаи ҳар яки онҳоро ворид карда, дуруст ва ё нодуруст будани онро месанҷад ва ин раванд идома мeёбад. Барои ин омӯзгор метавонад, масалан, 10-15 дақиқа вақт ҷудо кунад.

Барномаи сохташударо донишҷӯён дар хона низ метавонанд истифода баранд ва вобаста ба мавзуи баррасишаванда дониши худро мустақилона арзёбӣ кунанд.

Акнун дар мисоли мавзӯи муоинашаванда методи Пулотро бо методикаи дар боло истифодашуда муқоиса мекунем.

Бартариҳои методи Пулот

1. Ҳар як донишҷӯ варианти худро дорад ва бинобар ин хавфи рӯйбардоркунӣ аз байн меравад;

2. Барномаи компютерӣ ба манбаи додаҳо вобаста нест, бинобар ин донишҷӯён пешакӣ масъаларо намедонанд ва бо ҳалли он шинос нестанд;

3. Барои арзёбӣ кардани сатҳи азхудкунии мавзӯи муоинашаванда вақт кам сарф мешавад;

4. Азбаски барнома дурустии ҳалли масъаларо месанҷад, барои ин кор вақти омӯзгор сарфа мешавад;

5. Ба дониш ва маҳорати донишҷӯён баҳои воқеӣ дода мешавад, ки ин ба рӯҳияи онҳо таъсири мусбат мерасонад;

6. Донишҷӯён аз барномаи компютерӣ дар хона истифода бурда метавонанд ва ин ба ҷалб шудани онҳо барои иҷрои корҳои мустақилона сабаб мешавад.

Бартариҳои методикаи дар боло истифодашуда

1. Омӯзгор дарсҳои амалиро бо забонҳои барномасозии компютерӣ алоқаманд мегардонад;

2. Маҳорат ва малакаи алгоритмсозии донишҷӯён рушд мекунад;

3. Донишҷӯён аз имконҳои забонҳои барномасозӣ баҳравард мешаванд;

4. Фаъолияти эҷодии донишҷӯён инкишоф мeёбад;

5. Омӯзгор барои донишҷӯён вариантҳои алоҳида тартиб дода метавонад, ки ин фардикунонии раванди таълимро фароҳам меорад;

6. Ҳангоми тафтиши корҳо дурустии ҳалли масъалаҳоро омӯзгор тавассути барнома пешакӣ санҷида метавонад.

Тавре мебинем, ҳар як метод вобаста ба имконҳояш бартариҳои худро дорад. Аз ин хотир, истифодаи онҳо дар якҷоягӣ ба нафъи кор буда, якдигарро комилан пурра менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Демидов, В. П. Методика преподавания математики: Учеб. пособие для студентов / В.П. Демидов, Г.И. Саранцев. – Саранск, 1976.–192 с.
2. Лемешко, Н.Н. Система контроля результатов обучения математике / Н.Н. Лемешко, О.Л. Афанасьева // Ср. спец. образование. – 1988. – №12.–С. 30-34.
3. Нугмонов, М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки / М. Нугмонов. – Душанбе, 2016. –290 с.
4. Шарифов, Дж. Дидактические основы формирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения: дисс. на соиск. уч. ст. док. пед. наук / Дж. Шарифов. – Душанбе, 1997. – 320 с.
5. Александров, Г. Н. Программированное обучение и информационно-коммуникационные технологии обучения / Г.Н. Александров // Информатика и образование. –

1993. – № 5. – С. 7-19.
6. Беспалько, В. П. Дидактические основы программного управления процессом обучения. Автореф. кан. пед. наук / В.П. Беспалько – Москва, 1968. – 16 с.
7. Комилов, Ф. С. Информационные технологии в высшем образовании Республики Таджикистан / Ф.С. Комилов, З.Ф. Рахмонов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 174 с.
8. Назаров, А. П. Компьютерная программа для проверки письменных контрольных работ по математике / А.П. Назаров // Школьные технологии. – 2020. – №1. – С. 92-97.
9. Назаров, А.П. Объективный контроль знаний учащихся при решении экономических задач в электронных таблицах с применением метода Пулат / А.П. Назаров // В сборнике: Дистанционное обучение в высшем образовании: опыт, проблемы и перспективы развития. Материалы XV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Санкт-Петербург, 2022. – С. 43-47.
10. Назаров, А.П. Асосҳои методии барномасозӣ ва арзёбии салоҳияти хонандагон аз математика ва информатика дар МТМУ. Монография / А.П. Назаров. – Душанбе, 2020. – 226 с.
11. Абдукаримов, М. Ф. Таъмини арзёбии воқеъбинонаи дониши донишҷӯён ҳангоми гузаронидани корҳои лабораторӣ аз фанни методҳои ададӣ бо ёрии барномасозии компиютерӣ / М.Ф. Абдукаримов, Р.Т. Баротов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №1/3. –С.57-64.
12. Абдукаримов, М.Ф. Активизация познавательной деятельности студентов вузов Республики Таджикистан при проведении лабораторных работ по предмету численных методов /М.Ф. Абдукаримов, Р.Т. Баротов, Н. Шерматов // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2016. – №1-1 (192). – С. 107-110.
13. Абдукаримов, М.Ф. Инкишофи фаъолияти эҷодии донишҷӯёни МТОК-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми гузаронидани корҳои лобораторӣ аз фанни методҳои ададӣ / М.Ф. Абдукаримов, Р.Т. Баротов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – №1/4. –С. 26-34.
14. Абдукаримов, М.Ф. Некоторые вопросы процесса организации лабораторных работ по предмету "Численные методы" / М.Ф. Абдукаримов, Р.Т. Баротов // Вестник педагогического университета. – 2018. –№3 (75). – С. 134-141.
15. Абдукаримов, М.Ф. Арзёбии воқеъбинонаи дониши донишҷӯён зимни баргузории корҳои санҷишӣ дар мисоли мавзӯи ҷойивазкуниҳо / М.Ф. Абдукаримов, К.Б. Юсуфзода // Паёми донишгоҳи милли Тоҷикистон. – 2023. – №12. – С. 265-272.
16. Абдукаримов, М.Ф. Арзёбии воқеъбинонаи дониши донишҷӯён бо методи Пулот зимни гузаронидани корҳои санҷишӣ дар мисоли мавзӯи ҷойивазкуниҳо / М.Ф.Абдукаримов, А.П.Назаров, К.Б. Юсуфзода // Паёми донишгоҳи милли Тоҷикистон. – 2024. – №7. – С. 269-277.
17. Абдукаримов, М.Ф. Объективное оценивание знаний студентов с помощью метода Пулата при проведении контрольной работы на тему классического определения вероятности / М.Ф.Абдукаримов, А.П. Назаров, К.Б. Юсуфзода // Материалы XVI Международной научно-практической конференции “Инновационные технологии обучения физико-математическим и профессионально-техническим дисциплинам”. – Мозыр, 2024. – С. 3-4.

ТДУ-519.6
ТКБ-22.12
Н-19

ИСТИФОДАИ УСУЛИ ЛОИҲА ДАР ДАРСҲОИ ИНФОРМАТИКА

НАЗАРОВ Мардонқул Субҳонқулович *– омӯзгори кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии факултети математкиаи Донишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *mardon.nazarov.1987@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 600 18 10*

Мақола ба истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳои информатика бахшида шудааст. Дар он таъкид карда мешавад, ки ин усул барои тағир додани раванди таълим, ташаккули малакаҳои амалӣ ва баланд бардоштани ҳавасмандии хонандагон чӣ гуна муфид аст.

Мақола ба тафсил тарзҳои истифодаи усули лоиҳаро дар дарсҳои информатика, аз ҷумла таҳияи лоиҳаҳои хурд ва калони таълимӣ ва баҳогузории натиҷаҳои лоиҳаҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Ҳамчунин, дар мақола ба аҳамияти ҳамкориҳои байни фаннӣ ва истифодаи технологияҳои муосир дар иҷрои лоиҳаҳо таъкид карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: *усули лоиҳа, дарсҳои информатика, технологияҳои иттилоотӣ, маориф, педагогика, омӯзиши фаъол, омӯзиши мушкилот, рушди салоҳият, татбиқи амалии дониш, усулҳои инноватсионии таълим.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТА НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ

НАЗАРОВ Мардонкул Субхонкулович *– преподаватель кафедры методики преподавания математики и информационных технологий математического факультета Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *mardon.nazarov.1987@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 600 18 10*

Статья посвящена использованию метода проекта на уроках информатики. В нем подчеркивается, насколько этот метод полезен для изменения процесса обучения, развития практических навыков и повышения мотивации учащихся.

В статье подробно рассматриваются способы использования проектного метода на уроках информатики, включая разработку малых и крупных учебных проектов и оценку результатов проектов.

Кроме того, в статье подчеркивается важность межфункционального сотрудничества и использования современных технологий в реализации проектов.

Ключевые слова: *проектный метод, уроки информатики, информационные технологии, образование, педагогика, активное обучение, проблемное обучение, развитие компетенций, практическое применение знаний, инновационные методы обучения.*

USING THE PROJECT METHOD IN COMPUTER SCIENCE LESSONS

NAZAROV Mardonkul Subkhonkulovich *– teacher of the Department of Methods of Teaching Mathematics and Information Technologies of the Faculty of Mathematics of the State Educational Institution Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *mardon.nazarov.1987@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 600 18 10*

The article is devoted to the use of the project method in computer science lessons. It emphasizes how useful this method is for changing the learning process, developing practical skills and increasing students' motivation.

The article discusses in detail the ways of using the project method in computer science lessons, including the development of small and large educational projects and the assessment of project results.

In addition, the article emphasizes the importance of cross-functional cooperation and the use of modern technologies in the implementation of projects.

Key words: *project method, computer science lessons, information technology, Education, pedagogy, active learning, problem-based learning, development of competencies, practical application of knowledge, innovative teaching methods.*

Истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳои информатика хеле самаранок аст. Ҳангоми таҳияи лоиҳа, хонандагон бо равандҳо ва объектҳои воқеӣ шинос мешаванд, вазъиятҳои мушаххасро таҳлил мекунанд ва ба падидаҳо ва равандҳо амиқтар ворид мешаванд.

Усули лоиҳа ба хонандагон имкон медиҳад, ки аҳамияти донишҳои бадастомадаро дарк кунанд ва ба омӯзиши онҳо таваҷҷӯҳи бештар зоҳир кунанд. Барои муваффақ шудан ба ин, муҳим аст, ки ба онҳо масъалаҳои воқеӣ ва вазъиятҳои аз ҳаёти воқеӣ гирифташударо пешниҳод карда шавад, ки ҳалли онҳо на танҳо таълимӣ, балки ҷолиб хоҳад буд.

Ва бо ҳалли ин мушкилот, хонандагон метавонанд на танҳо донишҳои ба даст овардашударо татбиқ кунанд, балки донишҳои навро низ касб кунанд. Усули лоиҳаро ҳам дар

давоми як дарс барои мустаҳкам кардани донишҳои гирифташуда дар мавзӯи дарс ва ҳам дар муддати тӯлонӣ барои тадқиқот истифода бурдан мумкин аст.

Ин тағиротҳо барои беҳтар кардани ҷумлаҳо, истифодаи калимаҳои мувофиқтар ва гузаронидани маънои дурусттар дар матн анҷом дода шудаанд.

Ҳангоми иҷрои лоиҳа, синф ба гурӯҳҳо тақсим карда мешавад ва ҳар гурӯҳ дар мавзӯи мушаххаси худ кор мекунад. Муоширати ғайрирасмӣ байни хонандагон ва муаллим барои кушодани эҷодияти онҳо кӯмак мекунад. Фаъолияти гурӯҳӣ ба хонандагон аҳамияти ҳамкорӣ ва мубодилаи фикрро ҳангоми иҷрои кор нишон медиҳад. Аз ин рӯ, усули лоиҳа на танҳо арзишҳои таълимӣ, балки арзишҳои иҷтимоиро низ инкишоф медиҳад.

Биёед марҳилаҳои иҷрои чунин лоиҳаҳоро муфассалтар баррасӣ кунем:

1. Пешниҳоди мавзӯъ: Барои иҷрои ин марҳила, истифодаи усули "ҳамлаи зеҳнӣ" самаранок аст. Ҳамаи иштирокчиён мавзӯъҳои худро пешниҳод мекунанд, ки аз ҷониби муаллим баррасӣ карда мешаванд. Муаллим бояд мавзӯъро рад накунад, ҳатто агар ба он маъқул набошад. Барои иҷрои ин марҳила 10-15 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад.

2. Интихоби мавзӯи лоиҳа: Муаллим бояд хонандагонро ба интихоби як мавзӯъ аз ҳамаи мавзӯъҳои пешниҳодшуда, ки ба имкониятҳои онҳо мувофиқат кунад ва ба мавзӯи дарс мувофиқ бошад, тела диҳад. Муҳим аст, ки интихоб бо роҳи музокира ва мувофиқат сурат гирад ва фишор ба хонандагон ворид нашавад. Барои иҷрои ин марҳила 15-20 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад.

3. Интихоби усулҳои кор ва шакли пешниҳоди натиҷаҳо: Муаллим бояд хонандагонро бо усулҳои гуногуни иҷрои лоиҳа шинос кунад ва ба онҳо имкон диҳад, ки худашон усули мувофиқро муайян кунанд. Агар лоиҳа бори аввал иҷро шуда бошад, пас хонандагон метавонанд бо додани саволҳо ба муаллим дар интихоби усул кӯмак кунанд. Шакли пешниҳоди натиҷаҳо метавонад гуногун бошад. Шумо метавонед якчанд шаклҳоро якҷоя истифода баред. Барои ин марҳила 15-20 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад.

4. Иҷрои лоиҳа: Ин марҳила тӯлонитарин ва муҳимтарин марҳилаи лоиҳа мебошад. Ҳангоми иҷрои лоиҳа, нақшаи таълимӣ ба таври қатъӣ риоя карда мешавад. Муаллим инчунин вақти назорати натиҷаҳои мобайниро муайян мекунад. Масалан, хонандагон метавонанд маълумотро дар доираи вазифаи хонагӣ интихоб ва коркард кунанд ва натиҷаҳоро дар дарс пешниҳод кунанд.

5. Муаррифии лоиҳа: Муаррифии лоиҳа метавонад ҳам дар дарс ва ҳам дар вақти берун аз дарс рух диҳад. Эҳтимол барои ин марҳила як дарс кофӣ нест, зеро барои пешниҳоди лоиҳаҳои тамоми синф вақти зиед лозим аст.

Вақти иҷрои ҳар як марҳила сахт муқаррар карда нашудааст. Он метавонад вобаста ба мавзӯъ, шумораи хонандагон дар синф, сатҳи омодагии онҳо фарқ кунад. Аммо кор дар лоиҳа набояд аз се ҳафта зиед бошад, зеро хонандагон метавонанд таваҷҷӯҳи худро ба иҷрои он гум кунанд.

Усули лоиҳа як роҳи самаранок барои ҷамъоварии иттилоот ва гузаронидани тадқиқот мебошад. Он метавонад аз ҷониби ҳар як донишҷӯ ё дар ҳайати гурӯҳ дар вақти муайян, дар мавзӯи муайян, кори амалӣ дар ин самт бошад.

Хонандагон дар равандҳои банақшагирӣ, қабули қарорҳо, татбиқ, санҷиш, таҳияи хулоса ва арзебии натиҷаҳо иштирок мекунанд. Таҳияи лоиҳа метавонад танҳо ё гурӯҳӣ анҷом дода шавад, аммо ҳар як лоиҳа натиҷаи амалҳои ҳамоҳангшудаи гурӯҳи омӯзишӣ мебошад. Лоиҳа бояд барои омӯзиш, татбиқи донишҳои назариявӣ, банақшагирии мустақили хонандагон, татбиқи ғояҳо имконият фароҳам орад. Муаллим бояд супоришҳоро таҳия кунад, кори лоиҳаро ба нақшаи таълимӣ дохил кунад, супоришҳои лоиҳаро ба қобилияти хонандагон мутобиқ созад ва инчунин хонандагонро бо нақшаи кори лоиҳа шинос кунад, ҷараени равандро назорат кунад, иҷрои мустақили супоришҳоро аз ҷониби хонандагон пешбинӣ кунад.

Се шакли асосии усули лоиҳавии таълим вуҷуд дорад:

• Кори инфиродӣ: Ҳар як донишҷӯ ба таври мустақил лоиҳаи худро иҷро мекунад.

• Кори гурӯҳи хурд: Хонандагон ба гурӯҳҳои хурд тақсим мешаванд ва дар ҳамкорӣ лоиҳаро ичро мекунанд.

• Кори дастаҷамъона: Ҳамаи хонандагон дар як гурӯҳи калони корӣ ширкат мекунанд ва барои иҷрои лоиҳаи муштарак ҳамкорӣ мекунанд.

Марҳилаҳои гузаронидани дарс бо усули омӯзиши лоиҳа:

1. Супориши Лоиҳа: Муаллим супоришҳои лоиҳаро ба хонандагон пешниҳод мекунад. Ин супоришҳо бояд ҳадаф ва мавзӯи лоиҳа, ҷузъҳои асосӣ ва муҳлати иҷроро муайян кунанд.

2. Таҳқиқ ва Ҷамъоварии Маълумот: Хонандагон барои иҷрои лоиҳа ба таҳқиқ ва ҷамъоварии маълумот аз манбаъҳои гуногун, аз ҷумла китобҳои дарсӣ, мақолаҳо, интернет ва дигар маводҳои мувофиқ мепардозанд.

3. Таҳияи Нақшаи Лоиҳа: Ҳар як донишҷӯ ё гурӯҳи хонандагон барои иҷрои лоиҳа нақшаи муфассал таҳия мекунанд, ки дар он марҳилаҳои лоиҳа, муҳлати иҷрои онҳо, пайдарпаии технологӣ, мавод ва таҷҳизоти зарурӣ инъикос карда шаванд.

4. Муаррифии Нақша: Гурӯҳҳои хурд нақшаи кории худро ба дигар хонандагон ва муаллим муаррифӣ мекунанд.

5. Интихоби Нақшаи Беҳтарин: Хонандагон барои иҷрои лоиҳа нақшаи беҳтаринро интихоб мекунанд, ки ба мақсадҳои лоиҳа ва қобилияти гурӯҳ мувофиқ бошад.

6. Иҷрои Лоиҳа: Хонандагон бо роҳнамоии муаллим лоиҳаро дар асоси нақшаи интихобшуда иҷро мекунанд.

7. Муҳокимаи Натиҷаҳо: Хонандагон ва муаллим натиҷаҳои лоиҳаро муҳокима мекунанд ва хулосаҳо ва тавсияҳои мувофиқро муайян мекунанд.

8. Баҳодиҳӣ: Муаллим барои арзёбии лоиҳа ва иштироки хонандагон дар он варақаи баҳодиҳӣ муайян мекунад.

Чанд нуқтаи муҳим:

• Барои муваффақ шудани усули лоиҳавии таълим, муаллим бояд хонандагонро ба таври муассир барои иҷрои лоиҳа роҳнамоӣ кунад ва ба онҳо дастгирӣ диҳад.

• Лоиҳа бояд ба мавзӯи дарс мувофиқ бошад ва барои хонандагон ҷолиб ва муфид бошад.

• Усули лоиҳавии таълим имконият медиҳад, ки хонандагон ба таври амалии маводро омӯзанд ва малакаҳои муҳими муошират, ҳамкорӣ ва ҳалли мушкилот инкишоф диҳанд.

Пас аз таҳияи нақшаи лоиҳа, хонандагон онро мустақилона ё дар гурӯҳҳои хурд иҷро мекунанд. Ин имконият медиҳад, ки онҳо малакаҳои худро тақвият диҳанд ва ба таври мустақил кор кунанд.

Хонандагон натиҷаҳои кори худро бо истифода аз меъёрҳои муайяншуда худашон месанҷанд. Барои тақвияти ҳамкорӣ, гурӯҳҳои хурд метавонанд кори якдигарро низ арзёбӣ кунанд. Натиҷаҳои ин арзёбӣ ба варақаи баҳодиҳӣ дохил карда мешаванд.

Дар сӯҳбати ниҳоӣ, муаллим ва хонандагон натиҷаҳои кори анҷомдодашударо якҷоя муҳокима мекунанд. Онҳо лаҳзаҳои муҳими кориро таҳлил мекунанд ва натиҷаҳои ба даст овардашударо бо натиҷаҳои меъёрӣ муқоиса мекунанд. Агар натиҷаи лоиҳа ба натиҷаи пешбинишуда мувофиқат накунад, сабабҳои онро муайян мекунанд ва роҳҳои беҳтар кардани лоиҳаро таҳлил мекунанд.

Мисоли Лоиҳа:

Барои омӯзиши информатика ва технологияҳои иттилоотӣ, лоиҳаи "Сохтани Вебсайти Мактаб" хеле муфид аст. Хонандагон метавонанд ба гурӯҳҳои хурд тақсим шаванд ва ҳар як гурӯҳ барои мактаби худ вебсайти оддӣ эҷод кунад.

Дар ин лоиҳа, хонандагон малакаҳои зеринро инкишоф медиҳанд:

• Барномасозӣ: Онҳо забони барномасозии вебсайтҳоро (HTML, CSS, JavaScript) меомӯзанд ва бо истифода аз онҳо вебсайт эҷод мекунанд.

• Дизайни Вебсайт: Онҳо тарҳи вебсайти мактаби худро муайян мекунанд ва бо истифода аз асбобҳои тарҳрезии вебсайт, онро зеботар ва бо истифода аз рангҳои мувофиқ тарҳрезӣ мекунанд.

• Идоракунии Маълумот: Онҳо маълумоти муҳимро дар бораи мактаб, аз ҷумла рӯйхати омӯзгорон, расми мактаб, тақвими мактаб ва дигар маълумоти мувофиқро дар вебсайт ҷойгир мекунанд.

• Ҳамкорӣ: Онҳо дар якҷоягӣ бо ҳамдигар кор карда, вебсайт эҷод мекунанд ва масъулияти худро барои ҳар як қисмати лоиҳа муайян мекунанд.

Ин лоиҳа имконият медиҳад, ки хонандагон малакаҳои худро дар амалия ҳамаҷониба санҷанд ва бо муҳити онлайн ва вебсайтҳои муосир шинос шаванд.

Истифодаи усули лоиҳа дар дарсҳои информатика на танҳо як ҷараёни мӯд, балки воситаи муассирест, ки метавонад таълими информатикаро пурра тағир диҳад. Он раванди таълимро ҷолибтар, мувофиқтар ва ба амалия нигаронидашуда мегардонад.

Усули лоиҳа ба хонандагон имконият медиҳад, ки аз азхудкунии пассивии дониш ба истифодаи фаъоли онҳо гузаранд. Ин усул на танҳо қобилияти зеҳнӣ, балки эҷодкорӣ, малакаҳои муошират, қобилияти кор дар гурӯҳ ва мустақилона ҳал кардани мушкилотро дар онҳо инкишоф медиҳад.

Албатта, татбиқи бомуваффақияти усули лоиҳа аз муаллим омодагии ҳамаҷониба, қобилияти ҳавасмандгардонии хонандагон, таъмини дастрасии онҳо ба захираҳои зарурӣ ва назорати раванди иҷрои лоиҳаҳоро талаб мекунад. Бо вуҷуди ин, кӯшишҳои сарфшуда бо роҳи кушодани имкониятҳои нав барои худшиносӣ ва омодагӣ ба зиндагӣ дар ҷаҳони рақамӣ ба хонандагон пардохта мешаванд.

Дар хотима, муҳим аст, ки қайд намоем, ки усули лоиҳаҳо на як учуласт, балки яке аз воситаҳои муассири таълими муосир мебошад. Якҷоя кардани он бо дигар усулҳои таълим муҳим аст, то ки гуногунҷабҳа ва пуррагии раванди таълим таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Босова, Л.Л. Занимательные задачи по информатике/ Л.Л. Босова, А.Ю. Босова, Ю.Г. Коломенская. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. – 254 с.
2. Босова Л.Л. Информатика : учебник для 9 класса : в 2 ч. / Л.Л. Босова, А.Ю. Босова. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний 2013. – 184 с.
3. Викторов, А. П. Объективное оценивание — фундаментальная задача образования // «Новости образования» № 32 – 33, 2002 г. - URL: http://teoria.ru/dopolneniya/obektivnoe-ocenivanie-fundamentalnaya-zadachaobrazovaniya (дата обращения 15.01.2018).
4. Захарова, Т.Е. Профильная дифференциация обучения информатике на старшей ступени школы: дис… канд. пед. наук. - М., 1997. – 299 с.
5. Звонников, В.И. Современные средства оценивания результатов обучения : учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений / В.И.Звонников, М.Б.Челышкова. – 3-е изд.,стер. — М.: Академия, 2009. — 224 с.
6. Зиятдинова, Т.Л. Современные технологии в преподавании информатики // Эксперимент и инновации в школе №2. – М., 2011. - С.31-35
7. Ильченко, О.А. Психолого-педагогические требования при обучении с использованием средств компьютерных и телекоммуникационных технологий / О.А. Ильченко. - М.: МЭСИ, 2000. – С. 192-197.
8. Кларк, М.Т. Технология образования или педагогическая технология? / М.Т. Кларк // Перспективы. - 2002. - № 3. - С. 27-31.
9. Коджаспирова, Г.М. Технические средства обучения и методика их использования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, К.В. Петров. - М. : Академия, 2001. - 256 с.
10. Лаврентьев, Г.В. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов / Г.В. Лаврентьев, Н.Б. Лаврентьева. Ч.1.– Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 156с.
11. Лаврентьев, Г.В. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов / Г.В. Лаврентьев, Н.Б. Лаврентьева, Н.А. Неудахина. Ч.2.– Барнаул, 2002. – 232с.
12. Назарзода, Р. С. Оид ба татбиқи як усули самараноки омӯзиш дар таълими асосҳои барномасозии компютерӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2020. – № 4 (37). – С. 135-141.
13. Назарзода, Р. С. Ташаккул ва рушди салоҳиятҳои барномасозии донишҷӯён бо истифода аз як усули тадриси сабки барномасозии сохторӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (41). – С. 89-99.
14. Назарзода, Р. С. Таълими ба лоиҳаҳо нигаронидашуда ҳамчун омили баланд бардоштани сифати таҳсилоти олӣ / Р. С. Назарзода // Маводҳои конференсияи илмию амалии байналмилалӣ «Низоми менеҷменти сифат – кафолати омода намудани мутахассисони баландихтисос» (Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 30 - 31 октябри соли 2020). – С. 51-54.
15. Файзиева, М.Р. Информатика и информационные технологии. 9 класс. Учебно-методическое пособие для учителей / М.Р. Файзиева, Д.М. Сайфуров. Ташкент, Tasvir, 2020, 112 с.

НАҚШИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР РУШДИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

ОРИФОВ Абдулло *– мудири шуъбаи таълими фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.* ***E-mail:*** *orifov_68@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 900004600*

ҒУЛОМОВА Зарина *– омӯзгори калони кафедраи таълими фанҳои табиӣ-риёзии Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф, ш. Душанбе, к. Ниссормуҳаммад, 15.* ***E-mail:*** *zarinagulomova432@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 553 25 13 13*

Дар мақола муаллифон оид ба нақши корҳои беруназсинфӣ дар рушди маърифати экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ маълумот дода, хотиррасон мекунанд, ки машғулиятҳои оммавии беруназсинфӣ ба монанди: ҷашнҳо, чорабиниҳои пагоҳирӯзӣ, бозиҳои нақшофарӣ дар мавзуъҳои экологӣ нақши калон мебозанд. Ҳамин тариқ, корҳои беруназсинфӣ барои ба даст овардани таҷрибаи қабули қарорҳои экологӣ дар асоси донишҳои гирифташуда ва мувофиқи арзишҳо, равишҳо ва самтҳои ташаккулёфта шароит фароҳам меоранд.

Талабагони синни хурди мактабӣ тавассути омӯзиши забони модарӣ, хониш, одобнома, табиатшиносӣ, санъати миллӣ ва меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ дониши экологии худро ғанӣ мегардонанд. Тарбияи ахлоқӣ ва эстетикӣ таваҷҷуҳи шогирдонро ба ҳифзи табиат мекашад, онро дӯст медоранд, аз он ҳаловат мебаранд ва метавонанд саҳми бевоситаи худро дар беҳтаршавии муҳити атроф ва экологии минтақа гузоранд.

Вожаҳои калидӣ: *маърифати экологӣ, тарбияи экологӣ, корҳои беруназсинфӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, табиатшиносӣ, дониши экологӣ, муҳити атроф.*

РОЛЬ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ В РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ УЧАЩИЕСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

ОРИФОВ Абдулло *– заведующий отделом естествознания и точных предметов образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2.* ***E-mail:*** *orifov_68@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 900004600*

ГУЛОМОВА Зарина *– старший преподаватель кафедры естественно-математического образования Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования, г. Душанбе, ул. Ниссормухаммада, 15.* ***E-mail:*** *zarinagulomova432@gmail.com,* ***тел.:*** *(+992) 553 25 13 13*

В статье авторы рассказывают о роли внеклассной работы в развитии экологического познания учащихся начальных классов, напоминая, что большую роль играют массовые внеклассные мероприятия, такие как: праздники, утренние мероприятия, ролевые игры на экологические темы. Таким образом, внеклассные занятия создают условия для приобретения опыта принятия экологических решений на основе полученных знаний и в соответствии с сформированными ценностями, подходами и направлениями.

Учащиеся младшего школьного возраста обогащают свои экологические знания, изучая родной язык, чтение, этикет, естествознание, национальное искусство и труд, физическое воспитание. Нравственное и эстетическое воспитание привлекает внимание учеников к сохранению природы, они любят ее, получают от нее удовольствие и могут внести свой непосредственный вклад в улучшение окружающей среды и экологии региона.

Ключевые слова: *экологическое образование, экологическое воспитание, внеклассные занятия, учащиеся начальных классов, естествознание, экологические знания, окружающая среда.*

THE ROLE OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL KNOWLEDGE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

ORIFOV Abdullo *– Head of the Department of Natural Sciences and Exact Subjects of Education of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov Street, 11/2.* ***E-mail:*** *orifov_68@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 900004600*

***GULOMOVA Zarina** – is a senior lecturer at the Department of Natural and Mathematical Education of the Republican Institute of Advanced Training and retraining of education workers, Dushanbe, Nissormukhammada str., 15. **E-mail:** zarinagulomova432@gmail.com, **phone:** (+992) 553 25 13 13*

In the article, the authors talk about the role of extracurricular activities in the development of environmental awareness of primary school students, recalling that mass extracurricular activities such as holidays, morning activities, role-playing games on environmental topics play an important role. Thus, extracurricular activities create conditions for gaining experience in making environmental decisions based on the knowledge gained and in accordance with the values, approaches and directions formed.

Primary school students enrich their environmental knowledge by learning their native language, reading, etiquette, natural science, national art and labor, and physical education. Moral and aesthetic education attracts the attention of students to the preservation of nature, they love it, enjoy it and can make their direct contribution to improving the environment and ecology of the region.

***Keywords:** environmental education, environmental education, extracurricular activities, primary school students, natural science, environmental knowledge, environment.*

Экология ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ ҷузъи илми биологӣ буда, қонунияти якҷояамалкунӣ ва муносибатҳои дутарафаи дохили ҳайвонот, набототи муҳити фарогирифтаро меомӯзад. Инсоният ҳавасманди нигаҳдории тозагӣ, мутаносиби яклухти табиат ва пешгирӣ кардани вайроншавии таъсири мутақобили биологӣ ва баробарвазнист. Яъне инсон дар фаъолияти бунёдкоронаи худ ба равиши табиӣ сарукор намуда, онро вайрон мекунад, боигариҳои табиатро ба манфиати худ истифода мебарад. Агар ин фаъолият бидуни назорат, бидуни ҳисобу китоби қонунияти экологӣ ва азнавбарқароркунии чорабиниҳо, бидуни мувозинати (балансі) биологӣ дар табиат ҷорӣ гардад, он метавонад зарари ислоҳнопазиру ба ҳаёти инсон таҳдидкунанда биёрад. Ин фаъолиятҳо шахсро водор мекунанд, ки нисбати табиат эҳтиёткор бошанд, пешакӣ аз натиҷаҳои манфии об, замин, ҳаво, дигар унсурҳои табиӣ огоҳ бошанд, ба ифлосшавӣ роҳ надиҳанд, зеро бидуни онҳо ҳаёт вуҷуд надорад. Истифодабарии сарватҳои табиат аз инсоният инкишофи тафаккури экологиро мехоҳад.

Аҳамияти таҷрибаи пешниҳодшуда. Мо ба ҳазорсолаи сеюм, дар давраи муносибатҳои нав бо муҳити зист ворид шудем. Замоне, ки одамон барои зинда мондан бояд ба тарзи дигар фикр кунанд. Маълум мешавад, ки наҷот ва ҳифзи муҳити зист метавонад бо дарки ҳар як шахс аз мавқеи шаҳрвандии худ, масъулият барои тақдири хонаи умумии худ яъне замин бояд фикр кунад. Яке аз принсипҳои муҳимтарини таълими экологӣ принсипи муттасилӣ ба ҳисоб меравад. Ин як раванди ба ҳам алоқаманди таълим, тарбия ва рушди инсон дар тӯли ҳаёти одамон мебошад.

Мақсади тарбияи экологӣ ин ташаккули муносибати эҳтиёткорона ба муҳити атроф мебошад, ки дар асоси шуури экологӣ сохта мешавад. Ҳамаи ин риояи принсипҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии истифодаи табиат ва таблиғи ғояҳои оптимизатсияи он, фаъолияти фаъолона оид ба омӯзиш ва ҳифзи табиати маҳалли худро дар бар мегирад. Ин ҳадаф ҳангоми ҳалли ягонагии вазифаҳои зерин ба даст оварда мешавад:

- таълимӣ - ташаккули системаи дониш дар бораи мушкилоти экологии замони муосир ва роҳҳои ҳалли онҳо;
- тарбиявӣ - ташаккули ангезаҳо, ниёзҳо ва одатҳои рафтор ва фаъолияти аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ, тарзи ҳаёти солим;
- инкишофёбанда - рушди системаи малакаҳои зеҳнӣ ва амалӣ оид ба омӯзиш, арзёбии ҳолат ва беҳтар намудани муҳити зисти маҳалли худ; рушди талош барои фаъолияти фаъол оид ба ҳифзи муҳити зист.

Тадриҷан вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ чунин муайян карда мешаванд:

- дониши экологиро амиқтар ва васеъ намоем;
- малака ва малакаҳои ибтидоии экологӣ - рафторӣ, маърифатӣ, дигаргунсозанда;
- рушди фаъолияти маърифатӣ, эҷодӣ, иҷтимоии хонандагон дар ҷараёни фаъолияти экологӣ;
- ташаккул додани (тарбияи) ҳисси муносибати эҳтиёткорона ба табиат.

Тарбияи экологӣ ин воситаи таълим дар шуури хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар бораи дониши воқеӣ дар бораи ҷаҳони атроф, ки ба таҷрибаи эҳсосӣ асос ёфтааст, мебошад. Ин дониш барои ташаккули ҷаҳонбинии материалистӣ зарур аст. Набудани дониш дар кӯдакон, ки воқеиятро дуруст инъикос мекунанд, аксар вақт ба ташаккули таассуб ва хурофотҳои гуногун оварда мерасонад.

Тасаввуроти нодуруст аксар вақт сабаби муносибати номатлуби кӯдакон ба ҳайвонот мегардад. Ин на танҳо ба табиат зарар мерасонад, балки ба рӯҳияи кӯдакон таъсири манфӣ мерасонад, онҳоро шадидтар мекунад. Ислоҳи тасаввуроти нодурусти мавҷуда нисбат ба ташаккули тасаввуроти дуруст хеле мушкилтар аст. Муваффақият дар таълими экологӣ ва тарбияи хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза муаллим таваҷҷуҳ, хоҳиши амиқтар омӯхтани ҷаҳони атроф ва такмил додани ҳама намудҳои фаъолияти экологиро бармеангезад.

Мундариҷа ва моҳияти таҷрибаи амалӣ. Мақсади асосии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ин рушди шахсияти яклухт мебошад, ки ба мушкилоти сарзамини худ бетафовут нест ва қодир аст мушкилоти экологиро амалан ҳал кунад.

Мазмуни таҳсилоти экологӣ таркиби мураккаб дорад, ки азхудкунии он на танҳо кори синфӣ, балки кори зиёди беруназсинфиро низ талаб мекунад. Корҳои беруназсинфӣ ҳамчун фаъолияте муайян карда мешаванд, ки дар вақти беруназсинфӣ ва дар асоси завқ ва худфаъолияти хонандагон иҷро карда мешаванд. Фаъолияти беруназсинфӣ ба ноил шудан ба натиҷаҳои муайян равона карда шудааст, ки аз хонандагон кори фикрӣ, бартараф кардани мушкилоти муайянро талаб мекунанд. Ҳангоми муайян кардани мундариҷаи корҳои беруназсинфӣ бояд аз принсипҳое, ба монанди робита бо ҳаёт, бо мушкилоте, ки кишвар, вилоят, ноҳия ҳал мекунад, асос ёбад, мувофиқати мундариҷаи корҳои беруназсинфӣ ба синну соли хонандагон, хусусиятҳои рушди ақлӣ ва манфиатҳои онҳо вобастагӣ дорад.

Яке аз вазифаҳои корҳои беруназсинфӣ оид ба рушди маърифати экологӣ васеъ кардани таваҷҷуҳи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба табиат, ташаккули устуворӣ ва такя кардани он ба ҳама чиз дар табиат ва ҳифзи муҳити зист мебошад. Барои он ки машғулиятҳои беруназсинфӣ шавқовар бошанд ва кӯдаконро хаста накунанд, зарур аст, ки иваз кардани намудҳои фаъолият: маърифатӣ, бозӣ, эҷодӣ, меҳнатӣ, таҳқиқотӣ пешбинӣ карда шавад. Корҳои беруназсинфӣ имкон медиҳанд, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба гузаронидани фаъолияти таҳқиқотӣ ба табиат ҷалб карда шаванд. Тарбияи муҳаббат ба табиат бояд тавассути татбиқи амалии дониш дар бораи он сурат гирад.

Дар асоси бунёди машғулиятҳои беруназсинфӣ бо самти рушди маърифати экологӣ муқаррароти мақсадноки зерин ҷойгиранд:

- ташаккули тасаввуроти ҳамаҷониба дар бораи муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун муҳити зиндагӣ, меҳнат ва истироҳати инсон;
- рушди қобилияти дарк кардани ҷаҳон тавассути ҳиссиёт ва рушди маърифати экологӣ ва қобилияти шарҳи сабабӣ ҳангоми таҳлили далелҳо ва падидаҳои воқеияти атроф;
- таълим додани хонандагони хурдсол ба усулҳои шинохти ҷаҳони атроф;
- тарбияи муносибати эстетикӣ ва ахлоқӣ ба муҳити зисти инсон, қобилияти зиндагӣ кардан дар он мувофиқи меъёрҳои умумиинсонии ахлоқ.

Самаранокии рушди маърифати экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди корҳои беруназсинфӣ ба даст оварда мешавад, агар:

- ташаккули шуури экологӣ, дониш ва таҷрибаи фаъолият оид ба ҳифзи табиат таъмин карда мешавад;
- татбиқи вазифаҳои комплексии тарбияи экологӣ: таълимӣ, тарбиявӣ ва солимгардонӣ.

Принсипи оламшиносӣ дар корҳои беруназсинфӣ оид ба ташаккули фарҳанги экологии мактаббачагони хурдсол пешсаф аст. Омӯзиши мактаббачагон дар ҳаёти воқеӣ дар ҷараёни корҳои беруназсинфӣ, олами экологӣ барои муҳокимаи ҳолатҳои гуногуни ҳаёт дар муҳити табиӣ, хусусан рафтори одамон, ки ба натиҷаи дилхоҳ мувофиқат намекунад, мавод медиҳад. Ин ба мактаббачагон имкон медиҳад, ки барои оянда дарс гиранд, ҳадафҳои фаъолияти худро тағйир диҳанд, мувофиқи эътиқод қарор қабул кунанд. Дониши табиатшиносӣ дар ин ҳолат роҳҳои оптималии рафтор ва амалро дар муҳити атроф асоснок мекунад.

Нақши кори беруназсинфӣ дар ҷалби хонандагон ба кори мустақилона, ки онҳо метавонанд мувофиқи суръати азхудкунӣ, ки ба онҳо хос аст, анҷом диҳанд, ки раванди ташаккули шахсиятро самаранoктар мекунад. Дар ин ҳолат, хонанда метавонад ба таҷриба, мушоҳидаи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, таҳқиқи робитаҳои инсон бо табиат дар муддати тӯлонӣ бо расмҳо, схемаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳо муроҷиат кунад. Ҳамаи ин таҳқиқоти муҳити

табиӣ ва ҳифзи онро ҷолиб мегардонад. Ташаккули рушди маърифати экологии хонандагони синфҳои ибтидоӣ танҳо дар сурати алоқамандии намудҳои гуногуни фаъолияти беруназсинфӣ имконпазир аст.

Фаъолияти гуногун ба мактаббачагон имкон медиҳад, ки дониши амиқи робитаи инсон бо табиатро аз худ кунанд, мушкилоти экологиро дар ҳаёти воқеӣ бубинанд, малакаҳои оддии ҳифзи табиатро омӯзанд. Фаъолияти гуногуни хонандагон дар ҳама намудҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ амалӣ карда мешавад: инфиродӣ, гурӯҳӣ, оммавӣ. Дарсҳои инфиродӣ аз мушоҳидаҳои хонандагон дар бораи намудҳои алоҳидаи растаниҳо, ҳайвонот, занбӯруғҳо ва ғайра ва муҳити табиӣ, ки дар атрофи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷойгиранд, дар бораи таъсири мутақобилаи инсон ва табиати зинда иборат аст. Дар машғулиятҳои инфиродӣ мушоҳидаҳое, ки хонандаи синфҳои ибтидоиро ба хулосаҳо дар бораи аҳамияти организмҳои зинда дар ҳаёти инсон, арзёбии ҳолати онҳо дар қаламрави тафтишшаванда оварда мерасонанд ва хоҳиши бо меҳнати худ беҳтар кардани муҳити инсонро ба вуҷуд меоранд, аз ҳама арзишманд мебошанд:

- кӯчаро сабз кунед, майдони ҷангалро аз навдаҳои хушк тоза кунед, паррандагонро дар зимистон ғизо диҳед;

- корҳои инфиродӣ бо ҷалби хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба хондан ва муҳокимаи китобҳо ва мақолаҳо дар маҷаллаҳо дар бораи ҳифзи табиат алоқамандии зич доранд.

- корҳои беруназсинфии гурӯҳӣ дар иттиҳодияҳои манфиатҳои кӯдакон (маҳфилҳо) бомуваффақият идома меёбанд.

Дар онҳо хонандагоне, ки ба омӯзиши робитаи инсон бо табиати зинда машғуланд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир мекунанд. Барномаи маҳфили экологӣ бояд тамоми ҷанбаҳои мундариҷаи таҳсилоти экологиро инъикос кунад: илмӣ-маърифатӣ; арзишӣ; меъёрӣ; амалан - фаъолият. Намудҳои гуногуни корҳои беруназсинфӣ дар маҳфили экологӣ якдигарро пурра мекунанд, ки раванди таълим ва тарбияи хонандагони хурдсолро ғанӣ мегардонанд.

Дар ташаккули фарҳанги экологии мактаббачагони хурдсол машғулиятҳои оммавии беруназсинфӣ ба монанди: ҷашнҳо, чорабиниҳои пагоҳирӯзӣ, бозиҳои нақшӣ дар мавзуъҳои экологӣ нақши калон мебозанд. Ҳамин тариқ, корҳои беруназсинфӣ барои ба даст овардани таҷрибаи қабули қарорҳои экологӣ дар асоси донишҳои гирифташуда ва мувофиқи арзишҳо, равишҳо ва самтҳои ташаккулёфта шароит фароҳам меоранд: чӣ гуна ва дар кучои роҳ гузоштан, тавaққуфгоҳро муҷаҳҳаз кардан; чӣ гуна дар марғзор, ҷангал роҳ рафтан, чӣ гуна ба хайвонҳои зиндаи онҳо муносибат кардан; чӣ гуна дар табиат рафтор кардан, агар ҳайвони ваҳшӣ воҳӯрад.

Хулоса талабагони синни хурди мактабӣ тавассути омӯзиши забони модарӣ, хониш, одобнома, табиатшиносӣ, санъати миллӣ ва меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ дониши экологии худро ғанӣ мегардонанд. Тарбияи ахлоқӣ ва эстетикӣ таваҷҷуҳи шогирдонро ба ҳифзи табиат мекашад, онро дӯст медоранд, аз он ҳаловат мебаранд. Меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ талабагонро ба дӯстдории табиат ва муҳофизати он майл медиҳад. Ҳамаи ин дар якҷоягии алоқамандӣ ва намудҳои системаи фаъолияткуниҳо дар бораи тарбияи экологӣ маълумот дода метавонад. Мақсади системаҳо дар инкишофи фаҳмиши экологии мактабиён ҳамчун маҷмуи донишҳо, тафаккур, ҳис ва ирода; дар онҳо ташаккул додани маданияти экологӣ; омодагӣ ба фаъолияти муҳофизати табиат водор мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Раҳимов, Х., Нуров, А. Педагогика. – Душанбе, 2000. Харламов И. Ф. Педагогика. – М., 1990.
2. Леднева, О. С. Экологическое воспитание школьников / О. С. Леднева. — Текст : непосредственный // Проблемы и перспективы развития образования : материалы VII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, сентябрь 2015 г.). Краснодар: Новация, 2015. С. 74-79.
3. Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019
4. Захлебный, А.Н. Экологические образование школьников во внеклассной работе: пособие для учителя/М.Просвещение, 1984-160с.
5. Раҳимов, М. Табиат ва сарват.

УДК 372.851, 378.147

НАҚШИ АРЗЁБИИ ОБЪЕКТИВОНАИ ДОНИШИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ИНКИШОФДИҲИИ ТАФАККУРИ МАНТИҚӢ ВА МАШҚИ ХОТИРАИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

НАЗАРОВ Аҳтам Пулотович *– доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.* ***E-mail:*** *ahtam_69@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 908 08 23 84*

РАҶАБЗОДА Ҳаёт Хол *– унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2,* ***тел.:*** *(+992) 93 504 66 65*

ҚАЮМОВ Шариф Абдураҳимович *– омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №3 ба номи Набӣ Каримови ш. Панҷакент.*

Дар кори мазкур методикаи ташкил ва гузаронидани кори мустақилона аз математикаи синфҳои ибтидоии 3 ва 4 дар заминаи барномаи компютерӣ коркард шудааст. Дар мисоли иҷрои супориш оид ба дуруст гузоштани яке аз аломатҳои “+” ва “-“ байни ададҳои натуралӣ, ки дар натиҷа баробарии дуруст ҳосил мешавад, мавод оварда шудааст. Методикаи сохтани барномаи компютерӣ низ таҳия шудааст, ки истифодаи он дар раванди кори мустақилона ба арзёбии объективонаи дониши математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат менамояд. Барномаи компютерӣ бо татбиқи методи Пулот сохта шудааст. Истифодабарии он ба инкишофдиҳии тафаккури мантиқӣ ва машқи хотираи хонандагони синфҳои ибтидоӣ асос карда мешавад.

Лоиҳаи таъминоти барномавӣ дар забони барномасозии баландфарози PascalABC.Net тайёр карда шудааст. Хулоса ва соҳаи истифодабарӣ оварда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ*: методи Пулот, арзёбии дониш, ҷамъ ва тарҳ, объективияти санҷиш, тафаккури мантиқи, машқи хотира, кори мустақилона, математика, методика, барномасозӣ, барномаи компютерӣ.*

РОЛЬ ОБЪЕКТИВНОЙ ОЦЕНКИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ТРЕНИРОВКЕ ПАМЯТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

НАЗАРОВ Ахтам Пулатович *– доктор педагогических наук, доцент кафедры информационно-коммуникационных технологии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.* ***E-mail:*** *ahtam_69@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 908 08 23 84*

РАДЖАБЗОДА Хаёт Хол *– соискатель Института развития образования им. А, Джоми Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адҳамов, 11/2,* ***тел.:*** *(+992) 93 504 66 65*

КАЮМОВ Шариф Абдурахимович *– преподователь среднего общеобразовательного учреждения №3 им. Наби Каримова г. Пенджикент*

В данной работе разработана методика организации и проведения самостоятельной работы по математике в начальных 3 и 4 классов на основе компьютерной программы. Приведён материал на примере выполнения задания правильно поставить один из знаков “ + “ и “ – “ между натуральными числами, что приведет к правильному равенству. Также разработана методика создания компьютерной программы, использование которой в процессе самостоятельной работы способствует объективной оценке математических знаний учащихся младших классов. Компьютерная программа была создана с использованием метода Пулата. Его использование основано на развитии логического мышления и тренировке памяти учащихся младших классов. Программный проект разработан на языке программирования высокого уровня PascalABC.Net. Приведены вывод и область применения.

Ключевые слова: *Метод Пулат, оценка знаний, сложение и вычитание, объективный контроль, логическое мышление, тренировка памяти, самостоятельная работа, математика, методика, программирование, компьютерная программа.*

THE ROLE OF OBJECTIVE ASSESSMENT OF MATHEMATICAL KNOWLEDGE IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING AND MEMORY TRAINING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

NAZAROV Ahtam Pulatovich *– doctor of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Information and Communication Technologies Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121.* ***E-mail:*** *ahtam_69@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 908 08 23 84*

RAJAZODA Khaet Hol *– applicant at the Institute of Educational Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adkhamov street, 11/2,* ***phone:*** *(+992) 93 504 66 65*

KAYUMOV Sharif Abdurakhimovich *– teacher of secondary educational institution №3 named after Nabi Karimov city of Penjikent*

In this paper, a methodology has been developed for organizing and conducting independent work in mathematics in primary grades 3 and 4 based on a computer program. The material is given on the example of completing the task to correctly put one of the signs “ + “ and “ – “ between natural numbers, which will lead to correct equality. A methodology for creating a computer program has also been developed, the use of which in the process of independent work contributes to an objective assessment of the mathematical knowledge of elementary school students. The computer program was created using the Pulat method. Its use is based on the development of logical thinking and memory training of elementary school students. The software project is developed in a high-level programming language PascalABC.Net . The conclusion and scope of application are given.

Key words: *Pulat method, knowledge assessment, addition and subtraction, objective control, logical thinking, memory training, independent work, mathematics, methodology, programming, computer program.*

Инкишофдиҳии тафаккури мантиқии хонандагон дар раванди таълими фании математика аз синфҳои ибтидоӣ оғоз мегирад. Бо ин мақсад дар китобҳои дарсӣ аз фанни мазкур мисолу масъалаҳое барои ҳал намудан мавҷуданд, ки ба инкишофи тафаккури мантиқӣ равона гардидааст. Он номгӯйи супоришҳо хонандагонро дар раванди ҳал ба фикррониии мантиқӣ водор месозанд. Номгӯйи шакл ва усулҳо оид ба инкишофи тафаккури мантиқӣ дар дарси математика барои синфҳои ибтидоӣ гуногунанд [1]. Инкишофи тафаккури мантиқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди дарси математика нақши босазо дошта, ба баланд гардидани савияи дониши хонандагон ва сатҳу сифати таълими фан мусоидат менамояд. Дар натиҷаи мушоҳидаҳо ва корҳои илмӣ-тадқиқотӣ мо ба хулосае омадаем, ки дар хонандагон усулҳои тафаккури мантиқиро бо мақсади рушд ва мустаҳкамкунии дониш омӯзонем. Дар баробари ин машқи хотираро низ омӯзонем, то дар натиҷа равандҳои психологии такроркунӣ, мустаҳкамкунии дониш ва дар хотир нигоҳ доштан амалӣ карда шаванд. Мо омӯзгорону методистон ва олимон бояд доимо кӯшиш ба харҷ диҳем, ки то тафаккури мантикии хонандагонро ҳамавақт инкишоф диҳем.

Бо мақсади инкишофи тафаккури мантикии хонандагон ва машқи хотира, мо дар кори мазкур иҷрои як супоришро оид ба дуруст гузоштани аломати амалҳои арифметикии ҷамъ ва тарҳ дар байни ададҳои додашуда интихоб намудем, ки дар натиҷа бояд баробарии дуруст ҳосил гардад. Як намунаи чунин супоришро меорем:

24 ☐ 18 ☐ 13 = 29 .

Дар раванди ҳалли чунин супориш хонанда бояд дар дохили квадрадчаҳои байни ададҳо буда яке аз аломатҳои “+” ё “-“ -ро гузорад. Қимати ифодаи ҳосилшкардаашро ёбад. Агар қимати ёфташуда дуруст бошаду, он ба адади пас аз аломати “=” истода буда баробар гардад, пас хонанда аломатҳоро дуруст гузоштааст ва супоришро дуруст иҷро кардааст. Супориши мазкур аз як тараф ба фикррониии мантиқии хонандагон ва машқи хотира равона гардида бошад, аз

тарафи дигар ба такрор ва мустаҳкамкунии дониши хонандагон оид ба иҷрои амалҳои ҷамъ ва тарҳ дар доираи ададҳои натуралӣ равона гардидааст.

Супориши мазкурро ба хонандагон бо роҳҳои гуногун пешниҳод намудан мумкин аст. Яке аз он роҳҳо пешниҳод намудани супориши додашуда бо истифода аз барномаи компютерӣ ҳисобида мешавад. Аммо, тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар барномаҳои компютерии мавҷуда оид ба ин супориш ҷавобҳо пешакӣ дохил карда мешаванд, ё дар ягон манбаи додаҳо нигоҳ дошта мешаванд. Ин аз як тараф вақти зиёдро ҳангоми тайёр намудани миқдори зиёди супоришҳо талаб менамояд, аз тарафи дигар арзёбии объективонаи дониши хонандагони синфҳои ибтидоиро таъмин наменамояд. Меҳнати муаллим боз ҳам душвортар мегардад. Оид ба норасогиҳо, мушкилиҳо ва камбудиҳои номбаршуда мо пештар дар корҳои худ қайд карда будем. Бинобар ин кори мазкурро давоми мантиқии он корҳо ҳисобидан мумкин аст.

Методи Пулотро дар кори мазкур татбиқ намуда, мо кӯшиш менамоем, ки супоришҳои ҷолиби диққатро ба хонандагон омода намоем. Супоришҳои тавлидшаванда (генератсия) ва дар экрани компютер барои иҷро инъикосшаванда ба кори хуби майнаи кӯдакон мусоидат мекунанд, тафаккури мантиқиро инкишоф медиҳанд ва машқи хотираро амалӣ менамоянд. Пас мегузарем ба барномасозии компютерӣ барои супориши мазкур ва методикаи тавлид намудану дар экрани компютер инъикос намудани шарти супоришро коркард менамоем. Ифодае дода мешавад, ки дар он аломатҳои арифметикии “+” ва “-“ партофта мешаванд, аломати “=” гузошта мешавад ва пас аз он ҷавоби дуруст (аниқтараш, қимати дурусти ифода) гузошта мешавад. Дар натиҷа як баробарӣ ҳосил мешавад. Супориш ба хонанда аз он иборат аст, ки хонанда бояд он аломатҳои арифметикии “+” ва “-“ –и партофташударо байни ададҳои натуралии дар тарафи чапи аломати “=” ҷойгиршуда дуруст ҷойгир кунад. Дар супориши тавлидшаванда тавассути барномаи компютерӣ гузоштани қавсҳо талаб карда намешавад. Мо ин ҷо як шиори занҷирии “Математика” ↔ “Супориш барои рушди тафаккури мантиқӣ” ↔ “Машқи майна” –ро истифода мебарем.

Масалан, бо истифода аз забони барномасозии баландфарози PascalABC.Net лоиҳаи нави таъминоти барномавиро бо номи “Alomatho” месозем. Дар натиҷа шакли муколамагӣ холӣ буда кушода мешавад. Номи матнии шакли муколамагиро “**Интихоби дурусти аломатҳои ҷамъ ва тарҳ**” мегузорем. Ба шакли муколамагии лоиҳаи таъминоти барномавӣ як ҷузъи идоракунии қайдҳои *Label* –ро илова мекунем. Қимати хосияти *Text* –ашро “*Дар байни ададҳо аломатҳои ҷамъ ва тарҳро чунон гузоред, ки қимати ифода дуруст ҳосил шавад*” мегузарем. Ин шарти супориш аст.

Як тугмаи амриро бо номи матнии “***Варианти нав***” ба шакли муколамагӣ илова менамоем. Бо пахши дукарати тугмаи чапи мушаки компютер ба тартиби супоришҳои тугмаи амрӣ ворид мешавем. Дар ин тартиб ба таҳияи матни барномаи компютерӣ оғоз менамоем. Чун қоида, дар аввал як тағйирёбандаи типаш таърихи рӯз ва вақт бударо тавсиф менамоем.

```
Var snvq := DateTime.Now;
```

Тағйирёбандаи мазкур ба ғайр аз қиматҳои ададии бузургиҳои сана ва вақт, боз қимати бузургиҳои дигари ададӣ, аз ҷумла Ticks (шумораи тактҳо) –ро бармегардонад. Акнун як ададеро бо истифода аз оператори бахшиши зерин тавлид менамоем:

```
Var chs := Abs(sin(snvq.Ticks-snvq.Second+Milliseconds)-cos(snvq.Hour +snvq.Millisecond)+cos(snvq.Month-snvq.Minute))*Random(1087,9534)+362;
```

Адади ҳосилшуда адади ҳақиқии мусбат аст ва онро ба адади натуралии масалан аз адади 249 калон набуда табдил медиҳем:

```
While chs>249 do chs/=1.89; chs:=Int(chs);
```

Монанд ба адади **chs** боз дигар адади натуралиро бо истифода аз сатрҳои зерини матни барномаи компютерӣ тавлид менамоем:

```
Var chs1 := Abs(cos(snvq.Ticks-snvq.Second+Milliseconds)-cos(snvq. Millisecond-snvq.Hour)-sin(snvq.Month-snvq.Minute))* Random(1107,9599)+377;
   While chs1>299 do chs1/=1.91; chs1:=Int(chs1);
```

Бо истифода аз ин ду адади тавлишуда боз ду адади натуралии дигарро бо истифода аз сатрҳои зерини матни барнома тавлид менамоем:

```
Var (chs2, chs3) :=(Int(chs/1.779), Int((chs+chs1)/2.51));
```

Чор адади ба мо зарурбудаи типашон ададии натуралӣ тавлид карда шуданд. Акнун ба барномасозии тавлид намудани аломатҳои дар байни онҳо гузошташаванла мегузарем. Бо ин мақсад як тағйирёбандаи типаш сатриро тасодуфан чунин менависем, ки танҳо аз рамзҳои “+” ва “-“ иборат аст:

```
Var al := '+-+--+--+-++-+-+-';
```

Пайдарпай аломатҳои тавлидшаванда ва қимати амалҳои ҳосилшавандаро муайян мекунем:

Var (al1, al2, al3, qimat) := (snvq.Millisecond ***mod*** *al.Length+1, Milliseconds* ***mod*** *al.Length+1, snvq.Second* ***mod*** *al.Length+1, 0.0);*

Аломатҳои тавлидшуда ба тағйирёбандаҳои типашон рамзии ***al1***, ***al2***, ***al3*** бахшида мешаванд. Он аломатҳо кадомҳоянд ва қимати амалҳо ба чанд баробар мегарданд, пешакӣ ҳеҷ кас фаҳмида ва дониста наметавонад, ки хусусиятҳои методӣ ва бартарияти методи Пулот аст. Вале ҳангоми муайянкунӣ ва ҷойгиркунии аломатҳо дар байни он чор адади натуралии тавлидшуда мо набояд ба хатогӣ роҳ диҳем. Ин ҷо як маҳдудият дар доираи мавзӯъҳо ва салоҳиятҳои мавзӯии фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ, аз ҷумла синфҳои 3 ва 4 дида мешавад. Он ҳам бошад, натиҷаи амали тарҳ (агар аломати тарҳ байни ду адад гузошта шуда бошад) бояд адади мусбат гардад. Агар аломат ҷамъ "+" бошад, пас ягон маҳдудият дида намешавад. Ин салоҳиятҳои мавзуиро ба инобат гирифта, ба матни барномаи компютерӣ сатрҳои зеринро илова мекунем:

If *al[al1]='+'* ***Then*** *qimat := chs+chs1* ***else***

Begin If *chs<chs1* ***Then*** *Swap(chs,chs1); qimat := chs-chs1* ***end****;*

Аз ин сатрҳои матни барномаи компютерӣ айён аст, ки агар аломати дар байни ду адади аввала истода аломати ҷамъ "+" бошад, пас қимати онҳоро ҷамъ намуда, ба тағйирёбанди ***qimat*** мебахшанд. То ин дам қимати ин тағйирёбанда ба *0* баробар аст. Агар аломати дар байни ду адади аввала истода аломати тарҳ "-" бошад, пас қимати онҳо байни худ муқоиса карда мешаванд. Дар ҳолати адади якум аз дуюм калон будан, фарқи қимати адади якум ва дуюм ёфташуда, ба тағйирёбанди ***qimat*** бахшида мешавад. Дар ҳолати адади якум аз дуюм хурд будан, қимати ададии онҳо байни худ бо протседураи *Swap(chs,chs1)* иваз карда мешаванд. Фарқи қимати адади якум ва дуюм ёфташуда, ба тағйирёбанди ***qimat*** бахшида мешавад. Ин методикаи тавлид намудани аломати якуми амали арифметикӣ ва дуруст интихобкунии ду адади аввала дар супориши додашаванда аст.

Бо истифода аз маводи таҳияшуда ба тадқиқи аломати дуюми супориш, ки байни ададҳои дуюм ва сеюм гузошта мешавад, мегузарем. Дар ин маврид иҷрои амал байни қимати тағйирёбандаҳои ***qimat*** ва ***chs2*** сурат мегирад. Дар ҳолате, ки агар аломати тарҳ "-" гузошта шуда бошад, дар маводи таҳияшуда каме тағйирот ворид карда мешавад. Зеро дар ин маврид қимати ададии тағйирёбандаҳои ***qimat*** ва ***chs2*** –ро байни худ иваз кардан имкон надорад. Матни ин сатрҳои барномаи компютериро таҳия менамоем:

If *al[al2]='+'* ***Then*** *qimat+=chs2* ***else***

Begin If *qimat<chs2* ***Then Repeat*** *chs2:=int(chs2/2.13)* ***until*** *qimat>chs2; qimat-=chs2* ***end****;*

Аз ин сатрҳо бармеояд, ки агар аломати байни ададҳои дуюм ва сеюм гузошташуда аломати тарҳ "-" бошад, пас қимати тағйирёбандаи ***chs2*** ба 2,13 маротиба такрор ба такрор то аз қимати ҷории тағйирёбандаи ***qimat*** хурд шуданаш кам карда мешавад. Дар охир қимати навбатии ҳосилшудаи тағйирёбандаи ***qimat*** дар хотираи компютер нигоҳ дошта мешавад. Монанд ба ҳамин методикаи таҳияшуда аломати сеюми гузошташуда тадқиқ карда мешавад:

If *al[al3]='+'* ***Then*** *qimat+=chs3* ***else***

Begin If *qimat<chs3* ***Then Repeat*** *chs3:=int(chs3/1.97)* ***until*** *qimat>chs3; qimat-=chs3* ***end****;*

Қимати навбатии ҳосилшудаи тағйирёбандаи ***qimat*** қимати ифодаи тартибдодашудаамон мегардад. Он ба хонанда тавассути барномаи компютерӣ нишон дода мешавад, яъне дар шакли муколамагӣ инъикос мегардад.

Чӣ тавр ададҳои тавлидшуро дар шакли муколамагӣ инъикос менамоянд?. Барои ин тарзҳо ва роҳҳои гуногун мавҷуд аст. Яке аз он роҳҳо истифодаи ҷузъи идоракунии майдони матнии *TextBox* аст. Чунин якто ҷузъро бо номи системавиаш *Textbox1* ба шакли муколамагӣ илова мекунем. Барои дар майдони он (хосияти *Text*) инъикос намудани адади натуралии якум, яъне қимати ададии тағйирёбандаи ***chs***, ба матни барномаи компютерӣ (давоми протседураи тугмаи амрии "*Варианти нав*") оператори бахшиши намуди зерин доштаро илова мекунем:

Textbox1.Text := chs.ToString;

Дар шакли муколамагии лоиҳаи таъминоти барномавӣ, дар тарафи рости ҷузъи идоракунии майдони матнии *TextBox1* бо навбат боз сето чунин ҷузъро илова мекунем. Байни ҳар кадоми онҳо ҷой барои аз тарафи хонандагон гузоштани яке аз аломатҳои ҷамъ "+" ё тарҳ "-" мегузорем. Номҳои системавиашон мувофиқан *Textbox2*, *Textbox3*, *Textbox4* мегарданд. Барои дар майдони матнии онҳо инъикос намудани ададҳои тавлидшудаи дуюм, сеюм ва чорум (қимати ададии тағйирёбандаҳои ***chs1***, ***chs2*** ва ***chs3***) сатрҳои зеринро ба матни барномаи компютерӣ илова мекунем:

Textbox2.Text := chs1.ToString; Textbox3.Text := chs2.ToString;

Textbox4.Text := chs3.ToString;

Пас аз ҷузъи *Textbox4* ду ҷузъи идоракуни қайдҳоро ҷойгир мекунем. Қимати хосияти *Text* -и ҷузъи якумашро доимии “ = “ мегузорем. Қимати хосияти *Text* -и ҷузъи дуюмаш ба қимати ададии дар охир ёфташудаи тағйирёбандаи *qimat* мегардад, яъне:

Label2.Text := qimat.ToString; .

Қисми лоиҳаи таъминоти барномавии то ин дам таҳиякардаамонро ҷамъбаст намуда, намунаи натиҷаи онро меорем (Расми 2). Алҳол дар он имкони аз тарафи хонанда гузоштани аломати “+” ё “-“ мавҷуд нест.

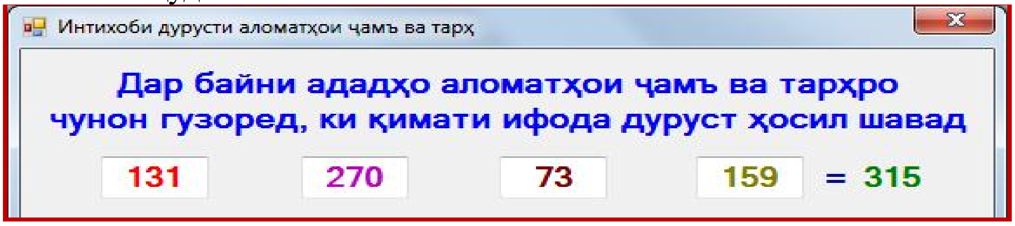

Расми 2. Намунаи супориш

Чӣ тавр хонанда аломатҳоро дастӣ гузошта метавонад? Бо ин мақсад мо метавонем ҷузъҳои идоракунии майдони матниро илова намоем. Имконияти ин ҷузъҳоро маҳдуд намоем, то хонанда танҳо яке аз аломатҳои “+” ё “-“ –ро тавассути клавиатура гузошта тавонад. Ё худ беҳтараш аз ҷузъи идоракунии рӯйхати омехтаи *ComboBox* [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, саҳ. 573], [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] истифода мебарем. Бинобар ин дар байни ҷузъҳои идоракунии майдони матнии *Textbox1* ва *Textbox2* ҷузъи идоракунии рӯйхати омехтаро бо номи системавии *ComboBox1* ҷойгир мекунем. Ба хосияти *Items* –и ин ҷузъ воридшуда, ба рӯйхати он аломатҳои “+” ва “-“ –ро дохил мекунем. Акнун ин ҷузъро аз шакли муколамагӣ бо технологияи анъанавӣ нусхабардорӣ намуда, ду маротиба бо навбат байни ҷузъҳои идоракунии майдони матнии *Textbox2* ва *Textbox3* ва байни *Textbox3* ва *Textbox4* мегузорем. Номи системавии онҳо мувофиқан *ComboBox2* ва *ComboBox3* мегарданд. Ҳама ҷузъҳоро бо истифода аз дизайнерҳо ба шакли эстетикӣ меорем, ки ин дизайни барномавӣ аст [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Ҳангоми ба кор омода намудани барномаи компютерӣ ё дар он пахш намудани тугмаи амрии “*Варианти нав*”, майдони ин ҷузъҳои идоракунии рӯйхати омехта бояд холӣ бошанд. Пас ба матни барномаи компютерӣ, ки дар протседураи ин тугмаи амрӣ аст, операторҳои зерини бахшишро илова мекунем:

ComboBox1.SelectedIndex := 0; ComboBox2.SelectedIndex := 0;
ComboBox3.SelectedIndex := 0;

Намунаи натиҷаи ин қисми таҳия гардидаи барномаи компютерӣ дар Расми 3 оварда шудааст. Акнун хонанда дар ин барномаи компютерӣ имкони гузоштан ё интихоб намудани яке аз ду аломатҳои “+” ё “-“ –ро дорад. Қисмати аввали таҳияи лоиҳаи таъминоти барномавӣ, ки ба тавлид ва дар шакли муколамагӣ инъикос намудани шарти супориш равона гардида аст, ба охир расид.

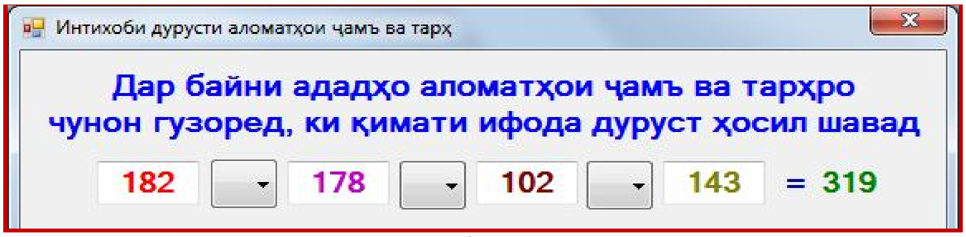

Расми 3. Намунаи супориш бо имкони гузоштани аломатҳо

Истифодаи самараноки супоришҳои мантиқӣ дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ на танҳо ба сифати таълими математика, балки ба тарбияи кӯдакон, рушди мустақилияту хусусиятҳои инфиродӣ ва ба дараҷаи омодагии амалии онҳо ба ҳаёт мусоидат менамояд. Зеро барномаи компютерии мазкур ба ҳар як хонанда супоришро дар шакли инфиродӣ пешниҳод менамояд. Мустақилияти ҳар як хонанда дар сатҳи баланд ба назар мерасад. Хонанда яке аз аломатҳои “+” ё “-“ –ро бо пахши ақрабаки ▼дар ҷузъи идоракунии рӯйхати омехта буда интихоб менамояд, ё курсорро дар майдони он гузошта, яке аз он аломатҳоро тавассути тугмаҳои клавиатура пахш менамояд. Пас аз гузошта шудан боз иваз карда метавонад.

Барномаи компютерӣ меҳнати омӯзгорро боз ҳам сабуктар гардонида, санҷиши дурустии аломатҳои гузошташударо ба ӯҳдаи худ мегирад. Яъне натиҷаи иҷрои супориш бояд тариқи худкор маълум карда шавад. Бо ин мақсад ба шакли муколамагии лоиҳаи таъминоти барномавӣ боз як тугмаи амрии дигарро бо номи матнии "***Санҷиш***" илова мекунем. Ба протседураи он ворид мешавем. Матни барномаашро дар ин протседура таҳия менамоем, ки аз сатрҳои зерин иборат аст:

```
begin
  Var (al1, al2, al3, qimat) :=
(ComboBox1.SelectedIndex,ComboBox2.SelectedIndex,ComboBox3.SelectedIndex,
Textbox1.Text.ToInteger);
  If (al1>0) and (al2>0) and (al3>0) Then Begin
    If ComboBox1.SelectedIndex=2 Then qimat+=Textbox2.Text.ToInteger Else qimat-
=Textbox2.Text.ToInteger;
    If ComboBox2.SelectedIndex=2 Then qimat+=Textbox3.Text.ToInteger Else qimat-
=Textbox3.Text.ToInteger;
    If ComboBox3.SelectedIndex=2 Then qimat+=Textbox4.Text.ToInteger Else qimat-
=Textbox4.Text.ToInteger;
    If qimat=Label2.Text.ToInteger Then Label3.Text:='ДУРУСТ, Офарин!' Else
Label3.Text:='Нодуруст';
    Label3.Visible := True; ComboBox1.Enabled := False; ComboBox2.Enabled := False;
ComboBox3.Enabled := False;
    Button1.Visible := False; Button2.Visible := False; Button3.Visible := True end
   Else MessageBox.Show('На ҳама аломатҳо интихоб шудаанд!', 'Огоҳкунӣ',
MessageBoxButtons.OK,
      MessageBoxIcon.Information, MessageBoxDefaultButton.Button1,
MessageBoxOptions.DefaultDesktopOnly);
end;
```

Аз ин қисми матни таҳиягардидаи барномаи компютерӣ маълум мегардад, ки санҷиш танҳо дар ҳолати интихоб гардидани аломат дар ҳар се ҷузъи идоракунии рӯйхати омехта сурат мегирад. Дар ҳолати баръакс паёмаки огоҳкунанда бо матни "*На ҳама аломатҳо интихоб шудаанд!*" инъикос мегардад. Ҳангоми интихоб гардидани ҳама аломатҳо ва пахши ин тугмаи амрӣ, барномаи компютерӣ аломати якуми аз тарафи хонанда гузошташударо маълум мекунад. Дар натиҷа амали ҷамъ ё тарҳи қимати ададии ҷузъҳои идоракунии майдони матнии *Textbox1* ва *Textbox2* -ро иҷро менамояд. Натиҷаашро ба тағйирёбандаи *qimat* мебахшад. Баъдан аломати дуюми гузошташударо маълум намуда, қимати тағйирёбандаи *qimat* –ро бо қимати ададии ҷузъи идоракунии майдони матнии *Textbox3* ҷамъ ё тарҳ менамояд. Натиҷаашро аз нав ба тағйирёбандаи *qimat* мебахшад. Дар давоми ин қисми барномаи компютерӣ аломати сеюми гузошташуда маълум карда шуда, қимати тағйирёбандаи *qimat* бо қимати ададии ҷузъи идоракунии майдони матнии *Textbox4* ҷамъ ё тарҳ карда мешавад. Натиҷаашро аз нав ба тағйирёбандаи *qimat* мебахшад. Дар охир қимати тағйирёбандаи *qimat* бо қимати худи ифода, ки дар ҷузъи идоракунии қайдҳои *Label2* ҷойгир буда, дар шакли муколамагӣ айён аст, муқоиса карда мешавад. Агар ҳар ду қимат бо ҳам баробар гарданд, пас ҳар се аломат дуруст гузошта шудааст ва дар шакли муколамагӣ матни эълонии "*ДУРУСТ, Офарин!*" инъикос меёбад. Дар ҳолати баръакс, яъне агар қиматҳо бо ҳам баробар нагарданд, пас дар шакли муколамагӣ матни эълонии "*Нодуруст*" инъикос меёбад. Дар ҳолати нодуруст гузошта шудани аломатҳо барномаи компютерӣ нишон намедиҳад, ки кадоме аз он аломатҳо нодуруст интихоб карда шудааст. Инро хонанда бояд худаш маълум намуда, ислоҳ намояд. Барои ислоҳ намудан, тугмаи амрии номи матниаш "***Давомдиҳӣ***" бударо пахш менамояд. Ин тугмаи амрӣ дар шакли муколамагӣ мавҷуд буда, пас аз пахши тугмаи амрии "***Санҷиш***" пайдо мешавад. Хонанда хатогиашро ислоҳ намуда, боз такроран тугмаи амрии "***Санҷиш***" –ро пахш менамояд.

Вориди протседураи шакли муколамагӣ мешавем. Ба протседураи он методи *Button1.PerformClick* –ро дохил менамоем. Ин имкон медиҳад, ки ҳангоми ба кор омада намудани барнома, як варианти супориш тавлид гардида, дар шакли муколамагӣ барои иҷро намудан инъикос гардад (Расми 4).

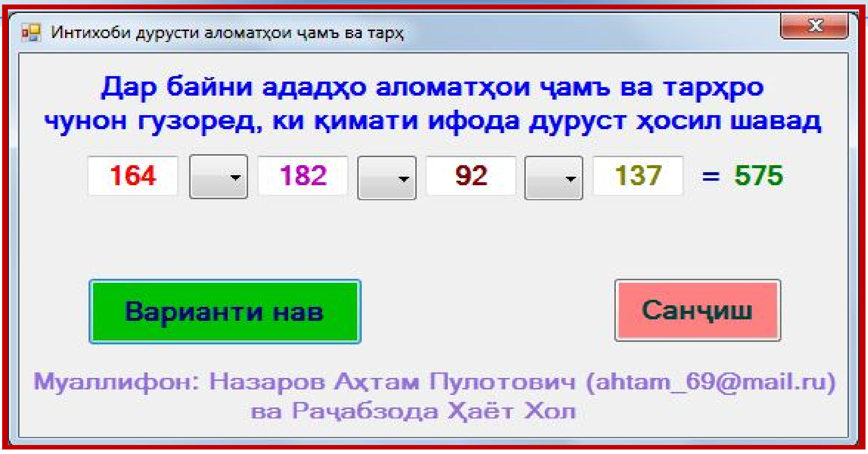

Расми 4. Варианти кори мустақилона барои иҷро

Методикаи истифодабарии барномаи компютерии дар кори мазкур таҳия шуда ин тавр аст. Барномаи компютерӣ танҳо аз як файли барномавӣ (замимаи *Windows exe*) иборат аст. Он файли барномавиро бо технологияи анъанавии “нусхабардорӣ намудан ва гузоштан”, ё бо истифода аз шабакаҳои компютерӣ ба ҳар як компютер насб менамоянд. Барномаи компютериро ҳар як хонанда худаш мустақилона ба кор омода менамояд. Тавре қайд кардем, пас аз ба кор омода намудани барнома, як варианти супориш тариқи худкор тавлид гардида, дар шакли муколамагӣ барои иҷро намудан инъикос мегардад. Хонанда метавонад варианти инъикос шударо иҷро намояд, ё бо пахши тугмаи амрии “***Варианти нав***” варианти супоришро тариқи худкор дигар кунад. Ин аз худи хонанда вобаста аст.

Барномаи компютерӣ дар раванди ташкил ва гузаронидани кори мустақилона аз математика дар синфҳои ибтидоии 3 ва 4 истифода карда мешавад. Мақсади он ба арзёбии объективонаи дониши математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ равона гардида, дар инкишофдиҳии тафаккури мантиқӣ ва машқи хотираи онҳо мусоидат менамояд. Ин арзёбӣ чӣ тавр сурат мегирад? Бояд қайд кард, ки ташкил ва гузаронидани кори мустақилона ва арзёбии дониши хонандагон бо истифода аз барномаи мазкур ба муаллим ҳеҷ як мушкилие пеш намеорад. Баръакс, меҳнати муаллими синфи ибтидоӣ боз ҳам сабуктар мегардад. Зеро аксар корҳоро барномаи компютерӣ ба зиммаи худ мегирад, аз ҷумла тавлиди супоришҳо дар шакли фардӣ ба ҳар як хонанда, беохир будани миқдори варианти супориш, тариқи худкор санҷидани натиҷаҳо, аз ҳамдигар рӯйбардор карда натавонистани хонандагон.

Чӣ тавр тафаккури мантиқии хонандагон инкишоф дода шуда, машқи хотираи хонандагон амалӣ карда мешавад? Дар супориши кори мустақилона, ки варианти он аз тарафи барномаи компютерӣ тавлид ва пешниҳод карда мешавад, хонанда бояд дар аввал ададҳои якум ва дуюмро байни худ муқоиса кунад. Агар адади якум аз адади дуюм хурд бошад, пас хонанда бояд мантиқан фикррронӣ намуда, хулоса барорад, ки бояд ҳатман аломати “+” –ро интихоб намояд. Ин фикррронии мантиқӣ вақтро сарфа менамояд. Агар адади якум аз адади дуюм калон бошад, пас яке аз аломатҳои “+” ё “-“ –ро мантиқан фикррронӣ намуда, гузоштан лозим аст. Амали арифметикии якуми ҳосилшударо хонанда дар дафтараш навишта, қиматашро меёбад. Қимати ҳосилкардаашро бо адади сеюми дар супориши варианти шакли муколамагӣ буда муқоиса намуда, мисли амали якум рафтор менамояд. Аломати амали дуюмро, ки мантиқан фикррронӣ намуда, интихоб карда гузошт, боз ифода ҳосил мегардад. Қимати дар амали якум ҳосилкардаашро бо адади сеюм ҷамъ ё тарҳ намуда, қимати амали дуюмро меёбад. Айнан ҳаминтавр рафтор намуда, хонанда аломати сеюм ва қимати амали сеюмро муайян мекунад. Қимати дар амали охирон ҳосилкардаашро бо адади пас аз аломати “=” буда муқоиса менамояд. Агар ҳар ду адад бо ҳам баробар бошанд, пас аломатҳоро дуруст интихоб намуда, гузоштааст. Тавре қайд карда будем, бо пахши тугмаи амрии “***Санҷиш***” низ дурустиашро санҷида метавонад. Вобаста ба он ки пас аз пахши тугмаи амрии “***Санҷиш***” дар шакли муколамагии барномаи компютерӣ кадом матн инъикос меёбад, муаллим дар синфхона аз ҷойи нишасти худ муайян ва хулоса бароварда метавонанд, ки кадоме аз хонандагон супоришро дуруст иҷро карданд. Дар

Расми 5 намунаи як варианти дуруст иҷро кардашуда пас аз пахши тугмаи амрии “***Санҷиш***” оварда шудааст. Агар хонанда аломатҳоро тавакалӣ гузорад ва амалҳоро иҷро накарда, қимати онҳо ва дар охир қимати ифодаро наёфта, ҳар дафъа тугмаи амрии “***Санҷиш***” –ро пахш намуда, натиҷаашро маълум намояд, ин вақти зиёдро мегирад ва дар охир ба

натиҷаи манфӣ оварда мерасонад. Чанд ҳолати интихоб ва гузоштани аломатҳо шуданаш имконпазир аст.

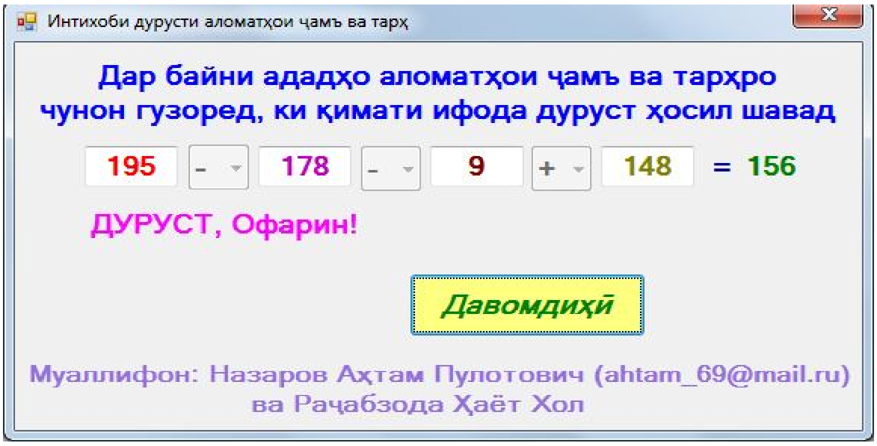

Расми 5. Як намунаи варианти дуруст иҷро кардашуда

Тавре мебинем, дар барномаҳои компютерии бо методи Пулот сохташуда ҷавобҳо на танҳо дар шаклиададӣ, инчунин бо дохилкунӣ ё интихоби рамзҳо низ имкон дорад. Дар барномаи компютерии кори мазкур донишҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ оид ба иҷрои амалҳои ҷамъ ва тарҳи ададҳои натуралӣ ва муқоисаи ададҳои натуралӣ инкишоф ва мустаҳкам мегарданд. Раванди кори мустақилона шакли инфиродиро гирифта, намуди он вариантнокиро доро мебошад. Истифодаи барномаи компютерии мазкур ба арзёбии объективонаи дониши хонандагон аз математика ва ишкишофи тафаккури мантиқии онҳо равона гардида, асос ба ташкили робитаҳои байнифаннии фанҳои математика ва информатика мегардад.

Ба хонандагон пешниҳод намудани чунин супоришҳо тавассути барномаи компютерӣ барои иҷро боз дорои дигар аҳамиятҳои методию педагогӣ аст. Озмоишҳои педагогӣ бо истифода аз чунин барномаи компютерӣ нишон доданд, ки он ҳама ба инкишофи мустақилият, рушди зеҳнӣ, мутамарказии диққат, таҳкиму мустаҳкамии дониш ва ба даст овардани донишҳои нав равона гардида, ба беҳтар кардани кори майна мусоидат менамояд. Супоришҳои ҷолиби диққат, машқҳо барои мустаҳкамии хотира ва диққат ва беохир будани шумораи вариантҳо асоси методии кори мазкурро ташкил медиҳанд.

Оид ба супориши математикии мазкур қисме аз муаллимон, олимону методистон чунин нуқтаи назар доранд, ки “дилхоҳ аломати ҷамъ ё тарҳро бо дилхоҳ тартиб гузоштан мумкин аст”. Мо бо ин нуқтаи назар розӣ нестем ва дар кори мазкур тасдиқ намудем, ки бояд дар аввал амали муқоисакунии ададҳо сурат гирад, баъд аломати амал маълум карда шуда, гузошта шавад.

Хулоса. Методикаи гузаронидани кори мустақилона оид ба арзёбии объективонаи дониши математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ хеле ҷолиб аст. Зеро дар раванди кори мустақилона хонандагон роҳҳои назорат кардани дониши худ, таҳлили амали худ ва муқоиса бо варианти дурустро меомӯзанд. Муаллим дурустӣ ё хатогиҳои талабагонро зуд мебинад ва хулоса мебарорад, ки бо кадоме аз онҳо иловатан кор кардан лозим аст. Гузаронидани ин шакли назорат ва арзёбии дониш ба хонандагоне, ки бо сабабҳои гуногун барои пурра фаҳмидани мавзӯи баррасишавандаи кори мустақилона ва супориши он вақт надоштанд, бори дигар дар хона ва умуман берун аз дарс маводро кор карда, натиҷаҳои бадастомадаро мустақилона муқоиса кунанд. Ин гурӯҳи хонандагон натиҷаҳоро дар намуди скриншот (нусхаи экрани комютер) низ ба муаллим дар дарсҳои оянда пешниҳод карда метавонанд. Аммо ин объективияти арзёбиро аз даст дода метавонанд. Ҳамин тариқ, маълум шуд, ки методикаи дар кори мазкур таҳияшудаи арзёбии объективонаи дониши математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз методикаи қаблӣ ба куллӣ фарқ доштаст. Дар ин методикаи таҳияшуда ҳар яке аз шаклҳои назорати қаблан дар байни омӯзгорон маъмул будаи танзимкунандаи таълимӣ дар хонандаи хурдсол аҳамияти муҳим дорад. Ҳамзамон, боварӣ дорем, ки агар хонандаи хурдсол супоришҳоро мустақилона иҷро кунад ва аз роҳҳою усулҳои азҳамадигар рӯйбардоркунию истифодаи шпаргалкаҳо худдорӣ кунад, пас ӯ ба натиҷаҳои баланди назорати донишҳои математикӣ, инкишофу мустаҳкамии малака ва маҳорати худ муваффақ хоҳад шуд.

Соҳаи истифодабарӣ. Раванди таълими математикаи синфҳои ибтидоӣ, ташкил ва гузаронидани корҳои мустақилона ва контролӣ, ташкили бозиҳои математикӣ бо сарфи камтарини вақт.

АДАБИЁТ

1.https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/matematika/2020/02/26/formy-i-metody-razvitiya-logicheskogo-myshleniya-na-urokah.

2. Назаров, А.П., Раҷабов, Ҳ.Х. Арзёбии объективонаи дониши хонандагони синфи сеюм оид ба муқоисаи ададҳо дар дарсҳои математика бо истифода аз барномаҳои компютерӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). 2020. №4. С. 210 – 217 (А4). УДК 372.851, 378.147.

3. Назаров, А.П. Барномасозӣ ва дизайни барномавӣ дар забони PascalAbc.Net (Китоби дарсӣ барои МТО ва МК) // А.П. Назаров / - Душанбе, ҶДММ Меҳроҷ-Граф, -2021, - 756 с.

4. Назаров, А.П. Дизайни барномавӣ дар забони барномасозии PascalAbc.Net // А.П. Назаров / - Душанбе, ҶДММ Меҳроҷ-Граф, -2019, - 232 с.

5. Шуайбова, О., Ҳамидова, А., Одилова, М., Рабиев, С., Худойдодова, М., Ҷонмирзоев, Э., Ҳоҷибоева, Ӯ. Математика. Китоби дарсӣ барои синфи 3-юм. Душанбе, Маориф, 2018. 208 саҳ.

6. Ҳамидова А., Назаров, Д., Бобоева, Ш., Ҷонмирзоев, Э. Математика. Китоби дарсӣ барои синфи 4-ум. - Душанбе, Маориф, 2019. - 280 саҳ.

7. https://znanija.com/task/50964919

8. https://uchi.ru

9. https://dzen.ru/a/YcGQP0gzQ3kY6-WY

10. Назаров, А. П. Асосҳои методии барномасозӣ ва арзёбии салоҳияти хонандагон аз математика ва информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ [Матн] // Монография / А.П. Назаров. – Душанбе: Матбааи ҶДММ «Баҳманруд». - 2020. - 226 с. ISBN 978-99975-0-394-7.

11. Назаров, А.П., Раҷабов, Ҳ.Х. Нақши технологияи иттилоотӣ дар татбиқи муносибати босалоҳият дар раванди омӯзиши математика дар синфҳои ибтидоӣ // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи Таҳсилоти Тоҷикистон. 2019. №1 (25). С. 99 – 102.

12. Назаров, А.П., Раҷабов, Ҳ.Х. Объективияти санҷиши дониши хонандагон аз фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ дар муносибати босалоҳият // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). 2019. №10 қисми 2. С. 176 – 182.

БАРТАРИҲО ВА КАМБУДИҲОИ ТАШАККУЛИ МАДАНИЯТИ ПЕДАГОГИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДАИ МАТЕМАТИКА

РАҶАБОВА Саодат Ҷамоловна *– мудири кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии Хӯҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, ш.Хуҷанд, к. Ҳ. Карим, 134.* ***E-mail:*** *saodat_6@mail.ru,* ***тел.****: (+992) 92719 12 83*

Дар мақолаи мазкур яке аз проблемаҳои муосири муносибати босалоҳият дар тайёрии методии муаллимони ояндаи математика дида баромад шудааст. Дар мақола шаклҳои асосии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика дар низоми таълими босалоҳият оварда шудааст.

Шакли ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият ҳамчун категорияи дидактикӣ тарафи берунии ташкили раванди таълимро ифода мекунад. Он ба максад, мазмун, метод ва воситаҳои таълим, шароити моддӣ, ҳайати иштирокчиёни раванди таълим ва дигар унсурҳои он вобаста аст.

Ҳамин тариқ, маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика сатҳи олии мувофиқат ба ташаккули шахсият ва омодагии касбии омӯзгорони ояндаи математика ба хусусиятҳои фаъолияти омӯзгорӣ мебошад. Ин касби бавоситаи шахсии педагогӣ мебошад, ки барои дар сатҳи баланди меъёрҳои иҷтимоӣ, инсонӣ, ахлоқӣ, педагогӣ, илмӣ ва махсуси ба амал баровардани фаъолияти омӯзгорӣ мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *маданият, фаъолияти педагогӣ, маданияти педагогӣ, математика, эҷодкорӣ, омӯзгорони ояндаи математика, муносибати босалоҳият, шаклҳои асосии омӯзгори онядаи математика, худомӯзӣ, корҳои мустақилона, фронталӣ, шакли гурӯҳӣ, донишҷӯён.*

ПРИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ

РАДЖАБОВА Саодат Джамоловна *– заведующий кафедрой методики преподавания математики и информационной технологии, доцент Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова, г. Худжанд, ул. Х. Карим, 134.* ***E-mail:*** *saodat_6@mail.ru,* ***тел***.*:(+992) 92719 12 83*

В данной статье рассматривается одна из современных проблем компетентностной установки в методической подготовке будущих учителей математики. В статье представлены основные формы формирования педагогической культуры будущих учителей математики в системе компетентного образования.

Форма формирования педагогической культуры будущих учителей математики средствами компетентного подхода – это форма организации учебно-познавательной деятельности, которая представляет собой целенаправленно формируемый характер общения в процессе взаимодействия преподавателя и будущих учителей математики, отличающийся спецификой распределения учебно-познавательных функций, последовательностью и выбором звеньев учебной работы и режимом – временным и пространственным.

Форма формирования педагогической культуры будущих учителей математики средствами компетентного подхода как дидактическая категория означает внешнюю сторону организации учебного процесса. Она зависит от целей, содержания, методов и средств обучения, материальных условий, состава участников образовательного процесса и других его элементов.

Таким образом, педагогическая культура будущих учителей математики – это высший уровень соответствия развития личности и профессиональной подготовки будущих учителей математики особенностям педагогической деятельности.

Ключевые слова: *культура, педагогическая деятельность, педагогическая культура, математика, творчество, будущие учителя математики, компетентная установка, основные формы будущего учителя математики, самостоятельная работа, фронтальная, групповая форма, учащиеся.*

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES FORMATION OF THE PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS BY MEANS

RAJABOVA Saodat Jamolovna *– Head of the department of methods teaching mathematics and information technology, docent of the Khujand State University named after academician B. Gafurov, Khujand town, street H. Karim, 134.* ***E-mail:*** *saodat_6@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 92719 12 83*

This article examines one of the modern problems of competency-based orientation in the methodological training of future mathematics teachers. The article presents the main forms of formation of the pedagogical culture of future mathematics teachers in the system of competent education.

The form of formation of the pedagogical culture of future mathematics teachers by means of a competent approach is a form of organization of educational and cognitive activity, which represents a purposefully formed nature of communication in the process of interaction between a teacher and future mathematics teachers, characterized by the specific distribution of educational and cognitive functions, the sequence and choice of links in educational work and regime – temporal and spatial.

The form of formation of the pedagogical culture of future mathematics teachers by means of a competent approach as a didactic category means the external side of the organization of the educational process. It depends on the goals, content, methods and means of teaching, material conditions, the composition of participants in the educational process and its other elements.

Thus, the pedagogical culture of future mathematics teachers is the highest level of compliance of the personality development and professional training of future mathematics teachers with the characteristics of pedagogical activity.

Key words: *culture, pedagogical activity, pedagogical culture, mathematics, creativity, future mathematics teachers, competent attitude, basic forms of a future mathematics teacher, independent work, frontal, group form, students.*

Маълум аст, ки маданият тадбири рушди инсон аст, зеро он на танҳо ва на бештар ҳаҷми арзишҳои ҳаёти ҷамъиятии одамонро, ки дар тӯли таърихи худ азхуд кардаанд, балки худи тарзи муаррифии инсонро ба ин арзишҳо муайян мекунад. Маданият услуби тафаккур ва рафтори шахсро дарбар мегирад, зеро он тамоми паҳлуҳои ҳаёти иҷтимоӣ, ҳама намуди фаъолияти инсониро фаро мегирад.

Маданият на танҳо маълумотнокӣ - васеъ ва амиқии дониши инсон, балки тарбият, зиракии ӯ - қобилияти возеҳ баён кардани андеша, гӯш кардан, дуруст ба роҳ мондани амалҳои дар пеш гузошташуда, худро бошарафона ва мувофиқи вазъият нишон додан мебошад [11, с.19].

Калимаи лотинии “cultura”, аз “colere” гирифта шудааст, зиёда аз ду ҳазор сол пеш пайдо шуда, маъноҳои зиёд дошт: киштукори замин, нигоҳубини он, парастиш, мафтун ва ғайра. Мафҳуми “маданият”- ро бори аввал дар соли 45 пеш аз милод ба маънои рамзӣ Марк Туллий Ситсерон (Ситсеро) дар рисолаи худ “Суҳбатҳои Тускулан” иборат аз панҷ қисм (“Дар бораи беэҳтиромӣ ба марг”, “Дар бораи сабр”, “Дар бораи тасаллои ғам”, “Дар бораи дигар халалдоршавии эҳсосот”, “Дар бораи некӣ”) истифода бурдааст. Ба ақидаи Ситсерон, тарси маргро фалсафае, ки ҳадафи он “парвариши руҳ” аст, бартараф намуда метавонад. Ӯ “cultura animi” (“маданияти маънавӣ”)-ро ҷудо кардааст, ки имрӯз маънои “беҳбудӣ, баланд бардоштани майлу қобилиятҳои ҷисмонӣ, равонӣ ва маънавии шахсро дорад” [2, с.229].

Пас аз ин калимаи “cultura” ба таври куллӣ ба лотинии “natura” (яъне “табиат”) мухолиф шуд. Баъд аз ин мафҳуми “маданият” ба офаридашуда, таҷассуми ғайритабиӣ табдил ёфт. Мафҳуми “маданият” дар тӯли садсолаҳо тағйир ёфта, ба истиораҳо имкон медиҳад (масалан, Фрэнсис Бэкон дар бораи “маданият ва пуррагардонии ақлҳо” сухан рондааст), мафҳуми “маданият” дар охири асри XIX истисораҳои аз ҳама қолиби диққатро аз сар мегузаронад, вақте ки дар Олмон шакли “cultur” бо “kultur”-и муосир иваз карда шуд.

Фаъолияти педагогӣ бо маданият зич алокаманд аст. Муаллим офарандаи арзишҳои маданӣ буда, ҳар қадар маданияти ӯ баланд бошад, дар фаъолияти омӯзгориаш ҳамон қадар муваффақиятҳои бештар ба даст меорад.

Аломатҳои маданияти педагогӣ инҳоянд:
- (соҳибақлӣ) зиёӣ;
- зеҳни инкишофёфта;
- самти устувори педагогии шавқу эҳтиёҷот;
- ҳамоҳангии рушди маънавӣ, ахлоқӣ ва ҷисмонӣ;
- инсонпарварӣ; хушмуомилагӣ ва тактикаи педагогӣ;
- ҷаҳонбинии васеъ;
- қобилияти эҷодкорӣ ва маҳорати педагогӣ [5, с.27-28].

Дар мундариҷаи маданияти педагогии муаллимони ояндаи математика маҷмуи ҷузъҳои асосиро муайян кардан мумкин аст, аз ҷумла:
- маданияти тафаккури педагогӣ;
- муошират;
- рафтор;
- намуди зоҳирӣ;
- маданияти маънавию ахлоқӣ;

Маданияти педагогии муаллимони ояндаи математика дар шаклҳои модию маънавӣ вуҷуд дорад.

Ба арзишҳои модии маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика воситаҳои таълиму тарбия ва донишҳои педагогӣ, назарияҳо, консепсияҳо, таҷрибаи педагогӣ, ки инсоният ҷамъ овардааст ва меъёрҳои касбию ахлоқии таҳияшуда, ки арзишҳои маънавии маданияти педагогиро ташкил медиҳанд, дохил мешаванд [11, с.20].

Ташаккули маданияти меҳнати ақлии муаллимони ояндаи математика дар кор бо онҳо самтҳои зеринро дар бар мегирад:
- худтарбиякунӣ ва тарбияи хонандагон;
- риояи талабот ва реҷаи гигиенӣ;
- аз худ намудани қоидаҳои бехатарӣ, гигиенӣ ва санитарӣ;
- бо назардошти биоритмҳо дар кор;
- баланд бардоштани ҳавасмандии корӣ;
- истифодаи воситаҳои гуногуни барқарорсозии қобилияти корӣ;

- дар фаъолияти таълимӣ ба инобат гирифтани механизмҳо ва хосиятҳои психологии таваҷҷуҳ, хотира, тафаккур, тасаввурот, қонуниятҳо ва механизмҳои ташаккули дониш, маҳорат, малака, муносибатҳо, қобилиятҳои эҷодӣ;
- истифода намудани усулҳои фаъолияти таълимӣ ва амалиёти равонӣ.

Эҷодиёти педагогӣ як намуди фаъолияти инсон аст; хусусияти якхелаи он маданияти педагогӣ мебошад. Эҷодкорӣ маънои онро дорад, ки муаллим дорои:

- эҳтиёҷоти мувофиқ;
- сифатҳои мушаххас;
- озодии шахсӣ;
- мустақилиятнокӣ;
- ухдадориҳо бошад.

Шакли ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони оянддаи математика тавассути муносибати босалоҳият шакли ташкили фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ мебошад, ки хусусияти мақсаднок ташаккулёфтаи муоширатро дар раванди ҳамкории байни омӯзгор ва муаллимони оянддаи математика ифода мекунад, аз рӯи тақсимоти мушаххаси вазифаҳои тарбиявӣ ва маърифатӣ, пайдарпайӣ ва интихоби звеноҳо дар кор ва реҷаи таълимӣ - муваққатӣ ва фазоӣ тавсиф мешавад.

Калимаи лотинии “forma” маънои тарҳи берунӣ, намуди зоҳирӣ, сохтори чизеро дорад. Дар робита ба таълим мафҳуми “шакл” дар ду маъно истифода мешавад: шакли таълим ва шакли ташкили таълим С.И.Ожегов “шакл”-ро ҳамчун тарҳи берунӣ, намуди зоҳирӣ, сохтор, тарҳи чизе, ки мазмуни муайян дорад, таъриф мекунад [3, с.955].

Дар педагогика масъалаи шакл таърихи дуру дароз дорад. Аввалин мулоҳизаи ҷиддии илмӣ дар “Дидактикаи бузург” - и Я.А.Коменский омадааст. Дар замони мо ба омӯзиши шаклҳои ташкили таълим И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин, Н.Шахмаев, Г.Куписевич ва дигарон машғул шудаанд. Шаклҳои алоҳидаи ташкили таълим ва ҷиҳатҳои он дар асарҳои М.И.Махмутова, Г.Д.Кириллова, В.П.Стрезикозина, И.М.Чередов, педагоги поляк В.Оконя ва дигарон акси худро ёфтаанд. Дар бобати инкишоф додани шаклҳои нави таълим дар байни муаллимони навовар таҷрибаи ҷолиб мавҷуд аст.

Аммо дар илми педагогӣ мафҳумҳо ба мисли “шакл”, “шаклҳои ташкилии таълим”, “шакли ташкили таълим”, яъне мафҳумхо дар бораи шаклҳои таълим ва асосҳои таснифоти онҳо таҳия нашудаанд. Муносибатҳои концептуалии як қатор муаллифони номбаршударо таҳлил намуда, П.И.Пидкасистий мавқеи худро чунин баён мекунад: “Шакли таълим бояд ҳамчун тарҳрезии порчаҳо, давраҳои раванди таълим фаҳмида шавад, ки дар маҷмуи фаъолияти назоратии муаллим ва фаъолияти назоратшавандаи таълимии хонандагон дар азхудкунии мазмуни мушаххаси маводи таълимӣ ва аз худ кардани усулҳои фаъолият амалӣ мегардад.

Шакл намуди зоҳирӣ, тарҳи берунии порчаҳо, давраҳои таълимро ифода намуда, системаи робитаҳои устувори онҳо ва пайвастагии ҷузъҳои дохили ҳар як давраи таълимро инъикос намуда, ҳамчун категорияи дидактикӣ паҳлӯи берунии ташкили раванди таълимро ифода мекунад, ки бо шумораи хонандагони таълимгиранда, вакт ва макони таълим, инчунин тартиби татбиқи он алоқаманд аст [5, с.602].

Аз рӯи таърифи Б.Т.Лихачёв, “шакли таълим ин системаи ба мақсад мувофиқ, аниқ ташкилшуда, мазмунан бой ва аз ҷиҳати методӣ муҷаҳҳазшудаи муоширати маърифатию тарбиявӣ, алоқаи мутақобила, муносибатҳои байни муаллим ва талаба мебошад. Шакли таълим ҳамчун ягонагии органикии ташкили мақсадноки мазмун, воситаҳо ва усулҳои таълим амалӣ мегардад” [1, с.607].

Шакли ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони оянддаи математика тавассути муносибати босалоҳият ҳамчун категорияи дидактикӣ тарафи берунии ташкили раванди таълимро ифода мекунад. Он ба максад, мазмун, метод ва воситаҳои таълим, шароити моддӣ, ҳайати иштирокчиёни раванди таълим ва дигар унсурҳои он вобаста аст. Шаклҳои гуногуни ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони оянддаи математика тавассути муносибати босалоҳият мавҷуданд, ки аз руи шумораи муаллимони оянда, вақт ва макони таҳсил ва тартиби татбиқи он тақсим мешаванд. Ҷудо карда шуданд:

- фардӣ;
- гуруҳӣ;
- фронталӣ;
- коллективона;
- ҷуфтӣ;

- синфӣ;
- беруназсинфӣ.

Чунин таснифоти шаклҳои ташаккули маданияти педагогии муаллимони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият чандон илмӣ набуда, онҳо имкон медиҳанд, ки шаклҳои гуногуни ташаккули маданияти педагогии муаллимони ояндаи математика то андозае ба тартиб дароварда шаванд.

1. Шакли фардии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият.

Ин шакли ташаккули маданияти педагогии муаллимони ояндаи математика дар назар дорад, ки ҳар як муаллими ояндаи математика супоришеро барои иҷрои мустақилона мегирад, ки махсус барои ӯ мувофиқи тайёрӣ ва қобилияти таълимиаш интихоб карда шудааст.

Чунин вазифаҳо метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

- кор бо китоби дарсӣ;
- дигар адабиёти таълимӣ ва илмӣ;
- сарчашмаҳои гуногун (маълумотномаҳо, луғатҳо, энсиклопедияҳо, хрестоматияҳо ва ғайра);
- ҳалли масъалаҳо, мисолҳо;
- навиштани нақли хаттӣ, иншо, реферат, гузоришҳо;
- гузаронидани ҳама гуна мушоҳидаҳо ва ғайра.

Дар амалияи мактабҳои олии педагогӣ ду шакли ташкили супоришҳои инфиродӣ мавҷуданд: фардӣ ва фардикунонӣ.

Дар ҳолати аввал, фаъолияти омӯзгорони ояндаи математика оид ба иҷрои вазифаҳои барои тамоми гуруҳ умумӣ бе алоқа бо донишҷӯёни дигар, вале бо як суръат барои ҳама амалӣ карда мешавад. Корҳои инфиродӣ оид ба ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати салоҳиятнокӣ фаъолияти таълимӣ ва маърифатии омӯзгорони ояндаи математикаро оид ба иҷрои вазифаҳои мушаххас дар бар мегирад. Маҳз ҳамин имкон медиҳад, ки суръати пешравии таълими ҳар як муаллими оянда мувофиқи тайёрӣ ва имкониятҳои ӯ танзим карда мешавад.

Ҳамин тариқ, яке аз роҳҳои самараноки татбиқи шаклҳои инфиродии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият вазифаҳои фардикунонии тафриқавӣ, махсусан дорои вазифаҳои асоси чопӣ дошта мебошад, ки омӯзгорони ояндаи математикаро аз кори механикӣ озод намуда, ба онҳо имкон медиҳанд, ки вақтро кам сарф карда, ҳаҷми кори мустақилонаи самарабахшро зиёд намоянд.

Бо вуҷуди ин, кофӣ нест: назорати муаллим аз болои рафти супоришҳо ва кӯмаки саривақтии ӯ дар ҳалли ҳама гуна масъалае, ки барои омӯзгорони оянда ба миён меоянд, муҳим аст. Зиёда аз ин, барои муаллимони сусти ояндаи математика, фарқият бояд на он қадар дар фарқияти вазифаҳо, балки дар дараҷаи кӯмаки омӯзгор зоҳир шавад. Муаллим кори муаллимони ояндаро мушоҳида мекунад, ба он муваффақ мешавад, ки онҳо аз усулҳои дуруст истифода бурда метавонанд, маслиҳатҳо медиҳад, саволҳои роҳбарикунанда медиҳад ва вақте мефаҳмад, ки бисёр муаллимони математикаи оянда аз уҳдаи иҷрои супориш баромада наметавонанд, вай метавонад кори индивидуалиро қатъ карда, тавзеҳи (шарҳ) иловагиро ба тамоми синф диҳад.

Кори мустақилонаи инфиродии муаллимони ояндаи математика ба ташаккули дониши чуқур ва аниқ, ташаккули маданияти педагогӣ, мустакилиятнокӣ ва фаъолият, фаъол гардидани фаъолияти фикрӣ дар раванди таълим ва таҷрибаи педагогӣ мусоидат мекунад. Кори мустақилонаи муаллимони ояндаи математика яке аз қисмҳои муҳимтарини раванди педагогии мактаби олӣ мебошад. Мақсади кори мустақилонаи омӯзгорони ояндаи математика дар ташаккули маданияти педагогӣ на танҳо аз худ намудани миқдори муайяни донишҳои зарурии илмӣ, балки ташаккули шахсияти муаллими оянда низ мебошад. Ташаккул ва инкишофи ин гуна шахсият танҳо дар раванди фаъолияти фаъол ва мустақилона сурат гирифта метавонад.

Ҳадафҳои дидактикии кори мустақилонаи омӯзгорони ояндаи математика оид ба ташаккули маданияти педагогӣ инҳоянд:

- мустаҳкам, амиқ, васеъ кардан ва ба низом даровардани донишҳо, мустақилона аз худ намудани маводи нави таълимӣ;
- ташаккули маҳорати умумии меҳнатӣ ва касбӣ;
- ташаккули маҳорат ва малакаи кори мустақилонаи фикрӣ;

- ҳавасмандгардонӣ ба кори мунтазам ва мақсаднок барои аз худ намудани касбиояндаи омӯзгорӣ;
- инкишофи мустақилона фикркунӣ;
- ташаккули қобилияти худташкилкунӣ.

Яке аз шаклҳои кори мустакилонаи муаллимониояндаи математика барои ташаккули маданияти педагогӣ худомӯзӣ мебошад.

Худомӯзиро "системаи худидоракунии дохилии азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ бо максади инкишофи шахсияти худ" ҳисоб мекунанд [7, с.681]. Бояд ба назар гирифт, ки зарурат ва қобилияти машғул шудан ба худомузӣ худ аз худ ба вуҷуд намеояд, балки танҳо дар сурати ташкили муайяни тамоми раванди таълим дар мактаби олӣ имконпазир аст. Танҳо дар ҳамин сурат ташаккули маданияти худомӯзии касбии муаллими оянда сурат мегирад.

Худомузӣ - талаботи дохилии донишҷӯён ҳамчун як раванди мураккаби педагогӣ ва пешбарандаи системаи фаъолияти маърифатӣ ва амалии онҳо амал мекунад, ки муваффақияти он аз инҳо иборат аст:

- омодагии иродавӣ, муносибати психологӣ ва бошууронаи ҳар як донишҷӯ ба он;
- донистан ва иҷрои талаботи ташкили илмӣ, гигиенӣ ва мадании меҳнати фикрӣ;
- азхуд кардани системаи маҳорат ва малакаи худомузӣ, мунтазам такмил додани онҳо дар зинаҳои гуногуни раванди таълим, кори мустакилона, дар соҳаи илму техника, маданият ва санъат аз руи ихтисос;
- худназораткуии доимии сатҳ ва сифати азхудкунии мавод бо мақсади аз худ намудани системаи дониш ва ташаккул додани малакаҳои устувори касбии меҳнатӣ.

Нақши пешбаранда дар ташаккули маданияти педагогии муаллимониояндаи математика дар мактаби олӣ, пеш аз ҳама, ба кори дуруст ташкил кардашудаи таълимӣ-амалӣ ва аз ҷумла ба кори мустақилонаи донишҷӯ, дода мешавад. Муҳимтарин ҷузъи ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика ин кори худомӯзӣ, аз худ кардан ва амиқтар кардани дониш ва таҷрибаи амалӣ мебошад.

Худомузӣ раванди мураккаби дидактикист, ки ба мотивҳои муайян (ҳавасмандии дохилию берунии донишҷӯён ба меҳнати эҷодӣ) асос ёфта, фаъолияти маърифатии онҳо ва ташаккули сифатҳои касбии заруриро дар муаллимониояндаи математика таъмин менамояд. Мотивҳои худомузӣ дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ ва амалии омӯзгорониояндаи математика ташаккул ва инкишоф меёбанд, ки дараҷа ва сифати азхудкунии донишҳои илмию назариявӣ ва малакаҳои амалии касбии онҳоро муайян мекунанд. Ва ба андозаи зиёд ташаккули ҳавасмандии мусбӣ ба фаъолияти худомӯзӣ дар ҷараёни кори мустақилонаи оқилона ба нақша гирифташуда ва самаранок ташкил кардашудаи омӯзгорониояндаи математика дар мактаби олӣ ба амал меояд.

Намунаи корҳои мустақилона оид ба ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият чунин намудҳо доранд:

- реферат;
- кор бо матнҳо;
- кор бо мафҳумҳо;
- лоиҳаҳои таълимӣ;
- корҳои санҷишӣ;
- вазифаҳои эҷодӣ;
- вазъиятҳои муаммовӣ;
- эссе;
- лоиҳаи илмӣ;
- тартиб додани луғат;
- корҳои курсӣ;
- рисолаҳои хатм ва корҳои дипломӣ.

Бартарии шакли инфиродии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият аз он иборат аст, ки ҳар як донишҷӯ аз рӯи қобилияташ дониши гирифтаашро таҳким бахшад ва эҳтиёҷоти худро ба худомӯзӣ инкишоф диҳад. Камбудиҳо аз он иборат аст, ки ин шакли кор дар баробари ривоҷ додани мустақилият, муташаккилӣ ва суботкорӣ дар роҳи расидан ба мақсад алоқаи онҳоро бо ҳамдигар, майлу хоҳиши ба дигарон додани дониши худ, иштирок кардан дар дастовардҳои коллектив то андозае маҳдуд мекунад.

Дар ҷараёни таҳқиқот мо бо воситаи шаклҳои инфиродии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият инчунин роҳҳои

зерини ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математикаро тавассути муносибати босалоҳият истифода бурдем:

✓ ҳалли масъалаҳои педагогӣ ва таҳлили ҳолатҳои педагогии ба ҷузъҳои асосии сохтории фаъолияти касбии педагогӣ мувофиқ бо истифода аз шаклҳои гуногуни тафаккур, амалҳои мантиқӣ ва амалиёт бо онҳо аз ҷониби омӯзгорони оянда;

✓ инкишоф додани қобилияти омӯзгорони оянда барои эҷодкорона таҳия намудани ҳалли масъалаҳои вобаста ба шароити мушаххаси корҳои таълимию тарбиявӣ;

✓ гузаронидани мубоҳисаҳое, ки ба ташаккул ва рушди маҳорат ва малакаҳои асосии мубоҳисавӣ имкон медиҳанд.

2. Шаклҳои гурӯҳии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият.

Шакли гурӯҳии ташаккули маданияти педагогии муаллимониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият аз он иборат аст, ки муаллим кори гурӯҳҳои алоҳидаи донишҷӯёнро дар гурӯҳ ташкил мекунад, дар сурате ки донишҷӯён дар гурӯҳҳо бо ҳамдигар фаъолона амал мекунанд, аммо муаллим бошад бо ҳар як гурӯҳ ҳамкорӣ менамояд. Гурӯҳҳо метавонанд доимӣ ё тағйирёбанда бошанд. Супориш метавонад барои ҳама гурӯҳҳо якхела бошад, ё як қисми супориши умумиро ифода кунад.

Гурӯҳҳоро тафриқа кардан ва омехта кардан мумкин аст: сатҳи донишҷӯён дар гурӯҳ аз рӯи нишондиҳандаи интихобшуда метавонад тақрибан якхела ё гуногун бошад. Ҳар яке аз ин вариантҳо ҷиҳатҳои мусбат ва манфии худро доранд. Дар гурӯҳҳои доимӣ кор тезтар ва бо сифати беҳтар пеш меравад, аммо таркиби гурӯҳи тағйирёбанда барои азхуд намудани малакаҳои муошират, қобилияти роҳбари кардан ва итоат кардан, кор кардан бо одамони гуногун, баъзан начандон гуворо, имконияти бештар медихад.

Агар гурӯҳҳои тафриқавӣ нодуруст истифода шаванд, дар баъзе донишҷӯён нороҳатии равонӣ ва дар баъзеи дигар мағрурӣ ва муносибати нафратовар ба дигарон пайдо мешавад. Дар гурӯҳҳои омехта донишҷӯёни кам омода ё танбал имкон доранд, ки дар паси ҳамгурӯҳони муваффақ ва фаъоли худ “нишинанд”.

Умуман, шакли гурӯҳии ташаккули маданияти педагогии муаллимониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият барои ташаккули сифатҳои зеҳнӣ ва шахсии омӯзгорониояндаи математика дорои иқтидори пурқуввате мебошад, ки он дар таҳсилоти рушдёбанда васеъ паҳн гаштааст, вале то ҳол дар таҳсилоти анъанавӣ суст истифода мешавад.

Корҳои таълимии гурӯҳӣ оид ба ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият ҳамкориро дар гурӯҳҳои хурд, ки барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ, ки барои ҳамаи иштирокчиён аз ҷиҳати субъективӣ муҳим аст, дар назар дорад.

Асосноккунии калидии истифодаи кори гурӯҳӣ дар раванди ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият инҳоянд:

1. Фаъолияти таълимии гурӯҳӣ метавонад самаранокии раванди таълимро ба таври назаррас афзоиш диҳад.

2. Шакли гурӯҳии фаъолияти таълимӣ ва маърифатиро метавон яке аз роҳҳои ташаккули эҷодии индивидуалии шахсият ҳисоб кард.

Хусусиятҳои ташкили кори гурӯҳӣ дар раванди ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият:

✓ гурӯҳ барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси таълимӣ ба зергурӯҳҳо ҷудо карда мешавад;

✓ ҳар як зергурӯҳ супориши мушаххасро (ё якхела ё фарққунанда) мегирад ва онро бо роҳбарии бевоситаи роҳбари гурӯҳ ё муаллим якҷоя иҷро мекунад;

✓ вазифаҳо дар гурӯҳ тавре иҷро мешаванд, ки он имкон медиҳад саҳми инфиродии ҳар як узви гурӯҳ ба инобат гирифта ва баҳо дода шавад;

✓ таркиби гурӯҳ тавре интихоб карда мешавад, ки имкониятҳои таълимии ҳар як аъзои гурӯҳ вобаста ба мазмун ва хусусияти кори дар пешистода бо самаранокии баланди коллектив ба амал бароварда шавад.

Намудҳои кори гурӯҳӣ дар раванди ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият:

1. Ҳуҷуми зеҳнӣ.
2. Бозии “Давом деҳ”.
3. Бозии “Тӯби барфӣ”.
4. Бозии “Мозаика”.

5. Бозии “Методи арра”.
6. Бозии “Хаторо дарёб”.
7. Бозии “Конференсияи матбуотӣ”.
8. Бозии “Гирдоб”.
9. Бозии “Мутахассисон”.

Намудҳои кор ҳангоми истифодаи шакли гуруҳии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият:

- кори ҷуфтӣ, ки бештар барои санҷиши мутақобилаи дониш истифода мешавад. Хусусияти он дар он аст, ки то ҳадди имкон мувофиқати равонии ҷуфтҳо ба назар гирифта шавад. Ин кор бояд на бештар аз 5-7 дақиқа давом кунад.
- шакли кори дастаҷамъӣ, ки барои мустаҳкамкунии маводи таълимӣ истифода мешавад. Шумораи донишҷӯён дар як бригада 5-8 нафарро ташкил медиҳад. Муаллим бо риояи навбати роҳбарӣ, роҳбар таъин мекунад. Дар коллектив бояд тақрибан шумораи хонандагони пурқуввату сустхон баробар бошанд.
- шакли звеногӣ, ки бештар дар корҳои лабораторӣ ва семинарҳо истифода мешавад, дар марҳилаи ташаккули маҳорат ва малака самараноктар аст. Шумораи аъзоёни бригада набояд аз 10 нафар зиёд бошад. Маҳдудияти вақт 5-7 дақиқаро ташкил медиҳад.

Раванди технологии кори гуруҳӣ оид ба ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият:

- омодагӣ ба иҷрои вазифаи гуруҳӣ: гузоштани вазифаи маърифатӣ; дастур оид ба пайдарҳамии кор; тақсимоти маводи дидактикӣ ба зергуруҳҳо;
- кори гуруҳӣ: шиносоӣ бо мавод; тақсимоти вазифаҳо дар дохили зергурух; иҷрои вазифаи инфиродӣ; муҳокимаи натиҷаҳои инфиродӣ дар зергурух; муҳокимаи супориши умумии гурух (шарҳҳо, иловаҳо, умумиятҳо); ҷамъбасти натиҷаҳои супориши гуруҳӣ;
- қисми ниҳоӣ: ҳисобот дар бораи натиҷаҳои кор дар зергуруҳҳо; таҳлили вазифаи маърифатӣ; хулосаи умумӣ дар бораи кори гуруҳӣ ва дастовардҳои вазифаи гузошташуда; маълумоти иловагӣ барои гурух.

Бартариҳои истифодаи кори гуруҳӣ дар раванди ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият:

✓ донишҷӯён бештар дар бораи маданияти педагогӣ суҳбат мекунанд;
✓ донишҷӯёни муваффақтар ба заифтар кӯмак мерасонанд;
✓ донишҷӯён ба натиҷаи кори худ бештар шавқ доранд;
✓ донишҷӯён фаъолонатар рафтор мекунанд, дар раванди кор бештар иштирок мекунанд;
✓ донишҷӯён малакаҳои кори мустақилонаро инкишоф медиҳанд, ки барои худомӯзии минбаъда хеле муҳиманд;
✓ донишҷӯён дар раванди муҳокимаи масъала ҷанбаҳои комилан нави онро ёфта метавонанд;
✓ донишҷӯён аз хато кардан наметарсанд ва дар худ боварии бештарро ҳис мекунанд.

Ҳангоми ташкили кори гуруҳӣ дар раванди ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият як қатор муаммоҳо вуҷуд доранд:

✓ имконияти мунтазам назорат карда натавонистани фаъолияти хонандагон, ки боиси зиёд шудани хатогиҳо дар нутқ мегардад;
✓ истифодаи забони модарӣ аз тарафи донишҷӯён;
✓ мушкилот дар расонидани ёрии босифат ба шумораи зиёди зергуруҳҳо;
✓ набудани алоқаи баъзе донишҷӯён ва аз ин рӯ майл надоштан ба кор дар зергурух;
✓ масъалаи баҳодиҳӣ ба ҳар як узви зергурух.

Таҷрибаи мо исбот кардааст, ки дар раванди ташаккули маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият, истифодаи кори гуруҳӣ метавонад ҳамчун самти роҳнамо дар ташаккули маданияти касбии донишҷӯён хизмат кунад:

✓ тафаккури педагогии инкишофёфта ва мавқеи педагогии муосири ба талаботи замона ҷавобгӯ;
✓ роҳнамо оид ба арзишҳо ва самти башардӯстона;
✓ салоҳияти баланди касбӣ;
✓ маънавӣ ва зеҳнӣ;
✓ сифатҳои баланди ахлоқӣ;
✓ сатҳи баланди маданияи умумӣ ва педагогӣ;

✓ қобилиятҳои педагогии инкишофёфта;
✓ ташаккули доираи эҳсосӣ ва ҳассосии шахсият;
✓ азхуд кардани технологияи пешқадами педагогӣ;
✓ эҷодкорӣ ва маҳорат;
✓ фаъолияти инъикоскунанда.

3. Шакли фронталии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият.

Шакли фронталии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият - ин намуди фаъолияти муаллимон ва омӯзгорониояндаи математика мебошад, ки ҳамаи иштирокчиён бо роҳбарии муаллим дар як вақт як кори умумиро бо тамоми шунавандагон муҳокима, муқоиса ва натиҷаҳоро ҷамъбаст мекунанд,. Муаллим дар як вақт бо ҳама кор карда, ҳангоми ҳикоя кардан, фаҳмонда додан, намоиш додан ва ба муҳокимаи масъалаҳои баррасишаванда талабагонро ҷалб намудан бо донишҷӯён бевосита муошират менамояд.

Ин ба барқарор гардидани муносибатҳои махсусан боварибахш ва алоқаи байни муаллим ва донишҷӯён, инчунин байни худи донишҷӯён мусоидат мекунад, дар донишҷӯён ҳисси коллективизмро тарбия мекунад, ба муаллимони оянда имконият медиҳад, ки мулоҳиза кардан ва дар мулоҳизаҳои рафиқони худ хатоҳо пайдо карданро омӯзанд, шавқу ҳаваси устувори маърифатиро ташаккул диҳанд, фаъолияти худро пурзӯр кунанд. Аз муаллим маҳорати баланд талаб карда мешавад, ки кори амалиро барои ҳамаи донишҷӯён пайдо намояд, онро пешакӣ тарҳрезӣ кунад ва сипас вазъиятҳои таълимиро ба вуҷуд орад, ки ба ҳадафҳои дарс мувофиқат кунанд; бо маҳорат ва сабру тоқат суханҳои ҳар гӯяндаро шунида ва дар айни замон дар рафти муҳокимаи ислоҳҳои зарурӣ дастгирӣ намояд. Шакли фронталии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият метавонад дар шакли муаррифӣ, изҳороти муаммовӣ, иттилоотӣ ва тафсирӣ-тасвирӣ татбиқ карда шуда, вазифаҳои такроркунӣ ва эҷодиро ҳамроҳӣ намояд. Дар ин маврид супориши эҷодиро ба як қатор супоришҳои нисбатан одии намуди қиёскунӣ тақсим кардан мумкин аст, ки ин имкон медиҳад ҳамаи донишҷӯён ба кори фаъолона ҷалб карда шаванд.

Шакли фронталии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият кори умумӣ, ҳамзамон кор бо ҳамаи донишҷӯёнро дар назар дорад. Ин шакли кор имкон медиҳад, ки бо синф робитаи эътимоднок барқарор карда, фаъолият ва шавқи маърифатии донишҷӯёнро пурзӯр гардонед. Вобаста аз усули татбиқ, намудҳои асосии кори фронталӣ метавон фарқ кардан мумкин аст:

1. Пурсиши фронталӣ. Он посухи шифоҳии донишҷӯи мушаххас, тарзи ҳалли вазифаи таълимии ӯ, ки ба тамоми даста дода мешавад. Ҳангоми гузаронидани пурсишҳои фронталӣ донишҷӯён бештар ба раванди таълим ҷалб карда мешаванд, зеро онҳо ҳамеша ба ҷавоб омодаанд. Ин намуд, ба андешаи мо, аз донишҷӯён таваҷҷуҳи бештарро тақозо мекунад, тамоми равандҳои маърифатӣ ва тарбиявиро фаъол мегардонад ва аз ин рӯ, дар инкишофи амалиётҳои умумии таълимӣ самараноктар аст.

2. Санҷиши фронталии иҷрои супориши хаттӣ. Тафовути куллӣ аз навъи якум дар он аст, ки ба донишҷӯён барои фикр кардан дар бораи ҷавоб вақти бештар дода мешавад (кори хаттӣ вақти зиёдро талаб мекунад), илова бар ин, хотираи аёнӣ пайваст мешавад ва ҷавобҳои хаттӣ дар шакли конспектҳо навишта мешаванд. Ин намуд барои донишҷӯён хуб буда, нисбат ба навъи якум имкон медиҳад, ки андаке истироҳат кунанд, ки дар натиҷа рушди аксент тағйир меёбад.

Бартариҳои шакли фронталии ташаккули маданияти педагогии омӯзгорониояндаи математика тавассути муносибати босалоҳият:

- имконияти дар як вақт омӯзонидани шумораи зиёди донишҷӯён;
- имконияти омӯхтани миқдори зиёди маводи таълимӣ дар вақти кам;
- имкони муошират фароҳам оварда мешавад;
- интиқоли босуръати маводи таълимӣ;
- дар як вақт додани маълумот ба ҳамаи донишҷӯён;
- сарфаи вақт ҳангоми ташкили раванди таълим;
- ваколати эътирофшудаи муаллим;
- зуд ислоҳ намудани хатогиҳо;
- фароҳам овардани имкониятҳо барои идоракунии фаъолонаи дарки донишҷӯён, мустаҳкамкунӣ, такрор, муҳокима ва ғайра.

Камбудиҳо:

- хусусиятҳои фардии донишҷӯён ба инобат гирифта намешаванд;
- боварӣ нест, ки маводи таълимӣ аз ҷониби ҳамаи донишҷӯён азхуд шудааст;
- муаллим мавқеи фаъолро ишғол мекунад ва донишҷӯён нақши пассивиро ишғол мекунанд;
- муоширати байни муаллим ва талаба суст аст;
- бинобар маҳдудияти вақт сухан гуфтани ҳамаи донишҷӯён на ҳамеша имконпазир аст;
- шакли анъанавии кор ба афзоиши ҳавасмандгардонӣ ва фаъолияти фаъоли донишҷӯён мусоидат намекунад;
- дараҷаи мустақилияти кори ҳар як донишҷӯ аз сабаби мураккабии ин раванд ба назар гирифта намешавад.

Ҳамин тариқ, маданияти педагогии омӯзгорони ояндаи математика сатҳи олии мувофиқат ба ташаккули шахсият ва омодагии касбии омӯзгорони ояндаи математика ба хусусиятҳои фаъолияти омӯзгорӣ мебошад. Ин касби бавоситаи шахсии педагогӣ мебошад, ки барои дар сатҳи баланди меъёрҳои иҷтимоӣ, инсонӣ, ахлоқӣ, педагогӣ, илмӣ ва махсуси ба амал баровардани фаъолияти омӯзгорӣ мусоидат мекунад.

Дуруст мегӯянд, ки муаллимӣ касб не, балки даъвати зиндагӣ аст. Танҳо онҳое, воқеан маданиятнок ва кордонанд, ки чунин кор барояшон ниёзи фардӣ ва эҳсоси қаноатмандӣ гардидааст, он шодию хурсандӣ меорад, дастовардҳо - ҳисси қаноатмандӣ, ки муаллим худро берун аз он тасаввур карда наметавонад. Хоҳиши азхуд кардан ва татбиқ намудани нишондодҳои маданияти педагогӣ дар кор бояд ба ҳар як муаллим хос бошад, зеро дар акси ҳол вай ба шогирдонаш чизе намедиҳад, ҳатто онҳоро бо ягон роҳ деформатсия карда, на танҳо вазифаи касбии худ, балки вазифаи инсонии худро низ иҷро намекунад.

АДАБИЁТ

1. Лихачев, Б. Т . Педагогика . Курс лекций: учеб . пособие для студентов пед . учеб . заведений и слушателей ИПК и ФПК.4-е изд . , перераб . и доп . М . : Юрайт-М, 2001. 607 с
2. Марк, Туллий Цицерон. Избранные сочинения. М., «Художественная литература», 1975.; с.229
3. Ожегов, С. Е. Толковый словарь русского языка [Текст]: 72500 слов и 7500 фразеол. выражений / С. Е. Ожегов - М.: Азъ, 1993. - 955 с.
4. Педагогика [Текст]: Учеб. пособие / Под ред. П. И. Пидкасистого. - 2-3 изд., дораб. и испр. - М.: Рос. пед. агентство, 1996. - 602 с.
5. Педагогическое мастерство и педагогические технологии: учеб. пособие / Л.К. Гребенкина [и др.]; под ред. Л.К. Гребенкиной, Л.А. Байковой. –3-е изд., испр. и доп. –М.: Пед. о-во России, 2000. –256 с, с. 27 –28
6. Раҷабова, С.Ҷ., Усмонов, О.Ҳ., Дадоҷонов, Ё. Методикаи таълими математика: Методикаи умумӣ (Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ). Қисми 1. Хуҷанд. 2023.- 320 саҳ.
7. Раҷабова, С. Ташаккули салоҳияти методии муаллимони ояндаи математика (Монография). Таҳияи С. Раҷабова, – Хуҷанд, МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров», 2023.- 200 саҳ.
8. Современный образовательный процесс: основные понятия и термины / Авторы-составители М.Ю. Олешкови В.М. Уваров. М.: Компания Спутник+, 2006., с. 681
9. Темербекова, А. А., Методика преподавния математики: учеб.пособие для вузов. Владос, 2020.-174с.
10. Фридман, Л.М. Теоритические основы методика обучения математике:Пособие для учителей, методистов педагогических высших учебных заведений. – М.:Флинта, 1998.-224с
11. Якушева, С.Д. Основы педагогического мастерства: учеб. для студ. сред. проф. учеб. заведений / С.Д. Якушева. –М.: Изд. центр «Академия», 2008. –256 с.
12. http://festival.1september.ru/articles - фестиваль педагогических идей
13. http://pedlib.ru/Books/2/0384/2_0384-1.shtml - интернет- библиотека
14. http://www.edudic.ru/psi/ - собрание специализированных словарей

ТДУ 54+378:614

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ХИМИЯ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТИББӢ

ТУРСУНБОЕВА Зулфия Саидмуродовна *– ассистенти кафедраи озмоишгоҳи клиникии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 139.* ***E-mail****: zulfiyt84@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 900 88 94 95*

Низоми таҳсилоти олии тиббӣ вазифаи омоданамоии мутахассисони ташаккулёфта ва дорои қобилияту малакаҳои касбиро тақозо менаояд. Барои ба ин ҳадаф расидан бояд ба таълими фанни химия эътибори ҷиддӣ дода шавад. Роҳандозӣ намудани таълими фанни химия дар шакли машғулиятҳои аудиторӣ ва лексияҳо, инчунин берун аз дарс низ мувофиқи матлаб аст.

Дар мақолаи мавриди назар ба масъалаи таълими фанни химия дар низоми таҳсилоти олии тиббӣ диққати махсус дода шуда, зимнан ба масоили иттилоотмандии химиявӣ ва салоҳиятмандии химиявӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Инчунин дар мақола таъкид шудааст, ки инсон мавҷудияти бехатарии худро дар муҳити зист бе донишҳои химиявӣ таъмин карда наметавонад. Роҷеъ ба маҳсулоти саноати химия дар хоҷагии халқ ва соҳаи тиб руҷуъ намуда, муаллифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки кадрҳои соҳаи тибро бо нақши фанни мазкур ошно созад. Таъкид шудааст, ки ба туфайли донишҳои химиявӣ табибони оянда бо тасаввуроти назариявӣ оид ба табодули материя ошноии бештар ҳосил мекунанд.

Муаллифи мақола қайд намудааст, ки донистани асосҳои химияи умумӣ барои азхуд намудани биохимия, беҳдошт (гигиена)-и ғизо, биохимияи клиникӣ, физиология, заҳршиносӣ ва фармокология муҳим мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *низоми таҳсилот, таҳсилоти олии тиббӣ, талаботи объективӣ, иттилоотмандии химиявӣ, салоҳиятмандии химиявӣ, ҷанбаи фарҳангӣ, донишҳои химиявӣ, фундаментализатсия, стандартҳои нави таълимӣ, биохимия, химия, гигиена, биохимияи клиникӣ, физиология, токсикология, фармокология, хусусиятҳои заминавӣ.*

РОЛЬ И МЕСТО ХИМИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ТУРСУНБОЕВА Зулфия Саидмуродовна *– ассистент кафедры клинической лаборатории Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали ибни Сино,г. Душанбе, пр. Рудаки, 139.* ***E-mail****: zulfiyt84@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 900 88 94 95*

Система высшего медицинского образования ставит перед собой задачу подготовки подготовленных специалистов, обладающих профессиональными способностями и навыками. Для достижения этой цели серьезное внимание следует уделить преподаванию химии. Преподавание химии целесообразно ввести как в форме аудиторных занятий и лекций, так и вне аудиторных занятий.

В рассматриваемой статье особое внимание уделено вопросу преподавания химии в системе высшего медицинского образования, а также вопросам химической информации и химической компетентности. В статье также подчеркивается, что человек не может обеспечить свое безопасное существование в окружающей среде без химических знаний. Обращаясь к продукции химической промышленности в экономике и сфере медицины, автор статьи постарался ознакомить персонал сферы медицины путем изучения этой дисциплины. Подчеркнуто, что благодаря химическим знаниям будущие врачи лучше познакомятся с теоретическими представлениями об обмене веществ.

Автор статьи отметил, что знание основ общей химии важно для овладения биохимией, гигиеной питания, клинической биохимией, физиологией, токсикологией и фармакологией.

Ключевые слова: *система образования, высшее медицинское образование, объективные требования, химические знания, химическая компетентность, культурный аспект, фундаментализация, новые образовательные стандарты, биохимия, химия, гигиена, клиническая биохимия, физиология, токсикология, фармакология, фоновые характеристики.*

THE ROLE AND PLACE OF CHEMISTRY IN THE SYSTEM OF HIGHER MEDICAL EDUCATION

TURSUNBOEVA Zulfiya Saidmurodovna *– assistant of the department of clinical laboratory of the Tajik State Medical University named after. Abuali ibni Sino, Dushanbe, Rudaki Ave., 139.* ***E-mail:*** *zulfiyt84@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 900 88 94 95*

The system of higher medical education aims to prepare qualified specialists with professional abilities and skills. To achieve this goal, serious attention should be paid to teaching chemistry. It is advisable to introduce teaching chemistry both in the form of classroom lessons and lectures, and outside of classroom lessons.

The article under consideration pays special attention to the issue of teaching chemistry in the system of higher medical education, as well as to the issues of chemical information and chemical competence. The article also emphasizes that a person cannot ensure his safe existence in the environment without chemical knowledge. Addressing the products of the chemical industry in economics and medicine, the author of the article tried to familiarize the personnel of the medical field by studying this discipline. It is emphasized that thanks to chemical knowledge, future doctors will become better acquainted with theoretical concepts of metabolism.

The author of the article noted that knowledge of the basics of general chemistry is important for mastering biochemistry, nutrition hygiene, clinical biochemistry, physiology, toxicology and pharmacology.

Key words: *Education system, higher medical education, objective requirements, chemical knowledge, chemical competence, cultural aspect, fundamentalization, new educational standards, biochemistry, chemistry, hygiene, clinical biochemistry, physiology, toxicology, pharmacology, background characteristics.*

Айни замон низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи ислоҳоти ҷиддиро аз сар мегузаронад: ивазшавии афзалиятҳо, мундариҷа ва сохтори низом амалӣ мегардад, кишвар ба таҳсилот мувофиқи стандартҳои таълимӣ рӯ меорад, низоми арзёбии натиҷаҳои раванди таълим таҷдид мегардад, низоми миллии тоҷикии арзёбии сатҳи сифатии раванди таҳсилот таҳия ва татбиқ мегардад. Назди низоми таҳсилоти олӣ вазифаи омоданамоии мутахассисоне меистад, ки соҳиби малакаҳои ташаккулёфтаи касбӣ ва қобилиятҳои эҷодӣ, тафаккури интиқодӣ ва қобилиятҳои таҳлилӣ бошанд, мустақилона зуҳуроту равандҳои гуногунро арзёбӣ карда тавонанд, ба қобилияту имконоти худ баҳои мувофиқ диҳанд, донишу малакаҳои дар муассисаи олии таълимӣ гирифтаашонро чи дар фаъолияти касбӣ ва чи дар ҳаёти ҳаррӯза истифода карда тавонанд [7].

Табодулоти амиқи муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ҳолати арзишҳо ва идеалҳои маънавию ахлоқӣ бетаъсир намонд. Мо шоҳиди дигаргунии ҷиддӣ ва то ба ҳадди вайронӣ расидани низоми асрҳо ташаккулёфтаи идеалҳо, вайроншавии алоқаҳои анъанавии иҷтимоӣ гардидем, ки натиҷаи таъсири селмонанди иттилоотии намунаҳои на он қадар хуби тамаддуни ғарбӣ буданд ва ҷавононе, ки қобилияти некро аз бад ҷудо карданро надоранд, қурбонии ин таъсироти харобиовар мегарданд. Миёни насли наврас пастшавии якборагии маънавиёт, паҳнгардии чунин зуҳуротҳо ба монанди нашъамандӣ, майзадагӣ ва амалҳои зиддиҳуқуқӣ ба мушоҳида мерасанд. Аз ин рӯ, айни замон масъалаи тарбияи ҷавонон яке аз масъалаҳои афзалиятнокест, ки назди роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияи он ва назди ҷомеа меистад.

Тамоюли устуворгардидии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар кишвар имкон дод, то диққат ба зарурияти дигаргуниҳои ҷиддӣ дар соҳаи таҳсилоти ҷумҳурӣ, дигаргунии амиқи раванди таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ равона гардад. Талаботи объективие, ки дар марҳилаи мушаххаси рушди иҷтимоӣ ба амал меоянд, ҳадафҳоеро муайян месозанд, ки назди тарбияи насли наврас меистанд.

Назди низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи омоданамоии мутахассисони касбӣ меистад, ки дорои сифатҳои зарурии касбӣ ва шахсӣ мебошанд ва ин сифатҳо имконият фароҳам меоранд, то онҳо тамоми зарфиёти эҷодӣ ва зеҳнии худро дар доираи меҳнати созанда ба манфиати кишвар татбиқ намоянд. Дар шароитҳои муосир аз мутахассиси ҷавон ҳаматарафа донистани касби интихобнамуда, ҷаҳонбинии васеи касбӣ, сифатҳои баланди шаҳрвандӣ ва ахлоқӣ-маънавӣ талаб карда мешаванд [12, с. 12-14].

Раванди тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ на танҳо дар раванди машғулиятҳои аудиторӣ ва лексияҳо, балки берун аз дарс низ амалӣ мегардад. Ҳадафи он дар ҷавонон

ташаккул додани сифатҳои шахсие мебошад, ки дар заминаи арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва касбии онҳо мавҷуданд.

Низоми таҳсилоти олии касбии тиббӣ унсури калидии таълиму тарбияи кадрҳои баландихтисос дар низоми тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, дар гузаштаи наздик раванди таълиму тарбия дар доираи низоми таҳсилоти тиббӣ тамоюли назаррас ба ҷониби маҳз азхуднамоии сифр донишу маҳорат ва малакаҳои касбиро соҳиб буд.

Вазъияте ба амал омадааст, ки ташаккули сифатҳои шахсӣ ва арзишҳо дар мутахассисониояндаи касбҳои тиббӣ, ки барои табиб нақши муҳимтаринро соҳибанд, бояд дар марҳилаи фаъолияти бевоситаи касбӣ ва дар доираи омоданамоӣ дар низоми таҳсилоти иловагӣ сурат гирад Айни замон бисёре аз педагогҳо ва олимон раҳёфтро ба раванди тарбиявии кормандониояндаи тиб комилан таҷдиди назар намуданд ва таъкид карданд, ки ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар табибони ояндa бояд аллакай дар марҳилаҳои ибтидоии раванди таълимӣ-тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ сурат гирад, зеро муҳиммии сифатҳои маънавӣ-ахлоқии корманди низоми тандурустиро арзёбӣ намудан кори саҳл нест [8. С. 124].

Дар шароити муосир раванди таълимӣ-тарбиявӣ бояд на танҳо ба азхудкунии ҳаҷми зарурии донишу маҳорат ва малакаҳо аз ҷониби мутахассони оянда равона бошад, балки инчунин ба тарбияи мутахассиси ҳирфаие, ки қодир аст донишҳои дар раванди таълим бадастовардаашро ҳам дар доираи фаъолияти касбӣ ва ҳам ҳаёти ҳаррӯзааш истифода намояд. Табиби ҷавони муосир барои ҳалли масъалаҳои касбии дар наздаш истода бояд аз раҳёфти илмӣ истифода намуданро балад бошад, дорои тафаккури интиқодӣ буда, малакаҳои истифода намудан аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоотро соҳиб бошад, кори таҳқиқотӣ гузаронида тавонад, ба пешниҳоди фарзияҳои худ қодир бошад, бо истифода аз далелҳои илмӣ онҳоро асоснок карда тавонад, бо ибораи дигар, дараҷаи баланди ташаккули салоҳиятҳои касбиро соҳиб бошад.

Химия яке аз фанҳои асосиест, ки дар заминаи тибби муосир арзи ҳасти мекунад. Ба омӯзиши олами моддии моро иҳотакарда бо тамоми гуногунҷабҳагияш машғул гардида, дастовардҳои назариявӣ ва амалии фанни мазкур ба гузариш ба сатҳи нави дарк ва идоранамоии зуҳуроти ҳаёт равона гардидаанд. Дар муассисаи олии таълимии тиббӣ химияро омӯхта истода, табибони оянда чунин масъалаҳоро, ба монанди пайдоиши ҳаёт, моҳияти он, намудҳои гуногуни ҳамкорӣ миёни шаклҳои гуногуни мвҷудияти материя баррасӣ менамоянд, ҷанбаҳои маънавӣ, иҷтимоӣ ва психикии солимии инсон ва ҳаёти ӯро ҳамчун арзиши олӣ, меомӯзанд [9, с. 105-107].

Аз нуқтаи назари табиб ҳаёт бо чунин масъалаҳо, ба монанди ҳифзи солимӣ, бехатарии ҳаёт алоқамандии зич дорад. Барои дар сатҳи баланди касбӣ ҳал намудани масъалаҳои мазкур, ки ба солимии инсон марбутанд, дониши амиқи илмҳои гуногуни назариявиву амалӣ, аз он ҷумла химия зарур аст. Барои ҳалли масъалаи мазкур мутахассисиояндаи соҳаи тиб бояд дар худ салоҳияти мувофиқи химиявиро дар соҳаи химия ташаккул диҳад, ба донишу маҳорат ва малакаҳои зарурӣ соҳиб гардад.

Иттилоотмандии химиявӣ соҳиб буданро ба маҷмуи донишҳои зарурӣ дар соҳаи химия, ки бо масъалаҳои фаъолияти ҳаётии организми инсон, ҳифзи муҳити атроф ва назорат аз болои саломатии ӯ алоқамананд, дар назар дорад.

Салоҳиятмандии химиявӣ. Мувофиқи шарҳи Н.Н. Двуличанский, зери истилоҳи салоҳиятмандии химиявӣ сифати интегралии шахсии инсон фаҳмида мешавад, ки маҷмуи донишҳои химиявӣ ва таҷриба ва ҳамчунин ташаккулёбии низоми мувофиқи арзишҳоро дар худ фаро мегирад.

Аз мавқеи биофилософӣ, салоҳиятманди химиявӣ маънои дуруст муомила намудан бо ашёҳо, моводҳо ва равандҳои гуногун дар ҳаёти ҳаррӯза, дар истеҳсолот ва дар фаъолияти хоҷагии қишлоқ мебошад, ки ҳамзамон бехатарии саломатӣ ва ҳаёти худ, ҳифзи муҳити атрофро таъмин месозад; қобилият ва талош барои мустақилона ба даст овардани донишҳои химиявӣ, ки ба талаботи ҳаёти ҳаррӯза ҷавобгӯянд ва ба равандҳои барои ҳаёти инсон хатардошта имкон намедиҳанд [9].

Ҷанбаи фарҳангӣ. Ба андешаи Ташкилоти умумиҷаҳонии ҳифзи солимӣ маданият – ин маҷмӯи нишондодҳои арзишӣ, шаклҳои рафторӣ ва ҷаҳонбинияст, ки дар доираи ин ё он иттиҳодия тавассути таълим интиқол мегардад.

С. Фернандо муътақид аст, ки маданият маҷмуи шаклҳои рафторӣ аст, ки марбути низоми тарбиявӣ буда, дар ҳоли дигаргуниҳои муттасил қарор дорад.

Н.А. Бирюкова ба раҳёфти биофалсафӣ такя намуда, маданияти рафтори кормандони низоми ҳифзи солимиро ҳамчун маҷмуи арзишҳо, шаклҳои рафторӣ ва эътиқодот баррасӣ менамояд, ки ба муносибат миёни бемору табиб, фард ва табиати зинда, масъалаҳои ахлоқии

марбут ба муҳандисии генӣ, трансплантатсияи узвҳои инсонӣ, эвтаназия, технологияҳои нави давом додани насли инсонӣ нисбат доранд.

Ҳамин тариқ, кормандониояндаи соҳаи ҳифзи солимӣ дар доираи раҳёфти биофалсафӣ бояд иттилооти химиявиро соҳиб бошанд, ки соҳиб будан ба донишҳои аз назари касбӣ муҳимми химиявиро дар назар дорад; салоҳиятмандии химиявиро соҳиб бошад, ки такмили ҳамешагӣ ва амиқгардониро дар соҳаи химия фаро мегирад; маданияти рафториро соҳиб бошад, ки ҷанбаҳои барои фаъолияти касбии табиби оянда муҳимро дар бар мегирад.

Бе донишҳои химиявӣ одам мавҷудияти бехатарии худро дар муҳити иҳотакарда таъмин карда наметавонад. Ҳамзамон, химия дар баробари таъсири мусбӣ ба рушди ҷомеа метавонад ба оқибатҳои манфӣ боис гардад ва табибони оянда бояд на танҳо ин ҷанбаро равшан дарк намоянд, балки омода бошанд, то тамоми кӯшиши худро барои хунсо намудани ин таъсири манфӣ сарф намоянд, ки яке аз вазифаҳои низоми таҳсилоти муосири тиббӣ маҳсуб меёбад [17, 6-14].

Имрӯзҳо тамоюли устувор ба баландгардии мунтазами дараҷаи ғанигардии иттилоотии раванди таълим, болоравии шиддатнокии он ба мушоҳида мерасад. Ҳаҷми иттилооти зарурӣ чунон бузург аст, ки онро дар вақти таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олӣ азхуд намудан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, вазифаи муҳимми низоми таълимӣ на танҳо интиқоли маҷмуи донишу маҳорат ва малакаҳо, балки инчунин дар донишҷӯ ташаккул додани қобилият ба ҷустуҷӯи мустақилонаи иттилоот, малакаҳои истифодаи донишҳои мавҷуда дар фаъолияти касбӣ ва ҳаёти ҳаррӯза мебошад. Донишҳои химиявӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон заруранд.

Номгӯи маҳсулоте, ки саноати химиявӣ истеҳсол мекунад, ниҳоят васеъ аст. Ба он нуриҳои минералӣ, доруворӣ, пластмасса, ранг ва бисёр маҳсулоти дигар шомиланд. нақши бузургро химия дар хоҷагии деҳот мебозад. Истифодаи оқилонаи донишҳои химиявӣ имкон медиҳанд ҳосилнокии маҳсулоти хоҷагии деҳот бештар гардад, ҳифзи онҳо аз ҳашароти зараррасон таъмин гардад ва амсоли ин. Нақши химия дар саноати хуроквории рӯз аз рӯз баланд мегардад. Бе химия тиб ва биологияи муосирро тасаввур намудан ғайриимкон аст. Аслан, дилхоҳ организми зинда раванди истеҳсолоти мураккабтарини химиявӣ мебошад ва фаъолияти ҳаётии ин организм аз ҳисоби ҳазорҳо, миллионҳо реаксияҳои химиявии гуногун таъмин мегардад.

Нақши химияро дар ҳалли масъалаҳои гуногуни тибби амалӣ арзёбӣ намудан душвор аст: он имкон медиҳад дарк намоем, ки системаи маснуияти бадан чӣ гуна дар дараҷаи молекулярӣ амал мекунад, равандҳои нафаскашӣ сурат мегиранд, системаи асаб, хотира, биноӣ чӣ гуна кор мекунанд, моводи доруворӣ ва ферментҳо ба организм чӣ гуна таъсир мерасонанд. Бе дониш дар бораи он ки полимерҳо ва танзимкунандаҳои биологӣ чӣ гуна таркиб доранд ва чӣ тавр кор мекунанд, табиати равандҳои биологиро дарк намудан ғайриимкон аст. Масалан, дарки он ки сохтори кислотаи нуклеинӣ чӣ гуна аст, имкон доданд таҳқиқотҳо дар самти муайян намудани нақш ва вазифаи кислотаҳои нуклеинӣ дар интиқол ва нигоҳдории иттилооти генӣ ва моҳияти биосинтези матритсавии сафеда фаъол гарданд [16, С. 103-106].

Таҳқиқоти як қатор олимон нақши бузурги химияро ҳамчун фанни табиӣ дар паҳнгардии донишҳои хусусияти ҳифзи солимидошта собит сохтанд. Донишҷӯёни муассисаҳои таълимии тиббӣ ҳангоми омӯзиши химия бо истифода аз робитаҳои байнифаннӣ бо дигар фанҳои табиӣ, аз қабили гигиена, биология, экология ва ғ. донишҳои заруриро, ки дар заминаи арзишҳо, маданияти рафторӣ ва маданияти ғизои дар онҳо ташаккулёбанда мехобанд, аз худ мекунанд, ки ин дар ҳифзи ҳаёт ва солимии одамон, ҳифзи олами атроф нақши бузург дорад.

Миёни тамоюлҳои муосир ва нисбатан муҳим дар рушди низоми таҳсилот самтгирӣ ба фундаментализатсияи раванди таҳсилот мебошад.

Фундаментализатсияи низоми таҳсилотро мо ҳамчун афзалияти донишҳои назариявӣ, маҳорати ҷамъбаст намуда тавонистани иттилооти бадастомада, соҳиб будан ба методҳои универсалии маърифати илмӣ ва таҳқиқоти назариявӣ мефаҳмем, ки ба фаъолгардонӣ ва баланд бардоштани мароми омӯзиши мазмуни фанҳои таълимӣ, ташаккули тафаккури системавӣ, қобилият ба истифодаи эҷодии донишҳо ва таҷрибаи бадастомада дар амалия мусоидат мекунанд [18, с. 438-443].

Ба андешаи мо, назди фундаментализатсияи таҳсилоти тиббӣ вазифаи ташаккули муҳити мусоиди таълимӣ меистад, ки дар доираи он тамоми шароитҳо барои азхуд намудан ва дарк кардани муҳиммияти донишҳои фундаменталӣ (заминавӣ) фароҳам оварда шудаанд. Бе донишҳои мазкур шуурона соҳиб гаштан ба тамоми ҷанбаҳои фанҳои табиӣ, ки дар заминаи салоҳияти касбии кормандониояндаи соҳаи тандурустӣ мехобанд, ғайриимкон аст.

Бе маълумоти химиявӣ таҳсилоти комили табиӣ, бо шумули донишҳо дар соҳаи экология, ки сифати маҷмӯӣ (интегративӣ)-и муҳимми шахсиятӣ маҳсуб меёбад, ғайриимкон аст. Химия, ки яке аз илмҳои муҳимтарини фундаменталӣ (заминавӣ) маҳсуб меёбад, дар дарки сохтори олами моро иҳотакарда нақши муҳимтарин дорад ва яке аз ҷанбаҳои тамаддуни умумиинсонӣ маҳсуб меёбад.

Раванди рушди иқтисодиёт бо пешрафти илмӣ-техникӣ алоқаи зич дорад ва рушди химия қисмати таркибии ин пешрафт маҳсуб меёбад. Маҳз рушди химия чунин самтҳои стратегиро, ба монанди истеҳсоли мавод, маҳсулоти озуқаворӣ, энергетика, ҳифзи солимӣ, экология муайян месозад. Маҳз ҳамин муҳиммии химияро ҳамчун фанни таълимӣ муайян менамояд.

Хусусияти нодири химия ҳамчун фанни заминавӣ ва ҳамчун технология дар он ифода меёбад, ки қобилияти он дар офаридани маводҳо бо хусусиятҳои қаблан соҳиб будаашон, таркиб (синтез) кардани моддаҳоро ҳамчун қобилияти офаридани "табиати дуюм" – дастофар (сунъӣ) баррасӣ кардан мумкин аст.

Химия барои мо имконияти амиқтар дарк намудани табиати моро иҳотакарда, қонуниятҳои онро боз мекунад, ҷаҳонбинии моро васеъ мегардонад ва ҳамзамон, дорои зарфиёти бузург дар тамоми намудҳои фаъолияти инсонӣ аст. Донишҳо дар соҳаи химия на танҳо қисмати тамаддуни умумиинсонӣ гардиданд, балки шарти ҳатмии таъмини мавҷудияти инсон дар ҳамкорӣ бо олами беруна маҳсуб меёбанд [6, С. 51-54].

Туфайли донишҳои химиявӣ табибони оянда бо тасаввуроти назариявӣ оид ба табодули материя мусаллаҳ мегарданд, кӯшиши дарки заминаи материали олами иҳотакардаро мекунанд, оид ба масъалаҳои глобалие, ки назди инсоният меистанд, бо шумули масъалаҳои экологӣ, энергетикӣ, озуқаворӣ ва ашёи хом дониш ба даст меоранд; салоҳиятҳои иртиботӣ, ташкилӣ ва зеҳнии хешро ташаккул медиҳанд.

Химия дар тарбияи маданияти экологӣ дар одамон нақши бузург дорад, зеро дар ниҳояти кор, маҳз равандҳои химиявӣ, ки натиҷаи фаъолияти инсонанд, ба муҳити иҳотакарда таҳдид менамоянд. Таърихи рушди химия дар рушдии шахсии фард нақши муҳим дорад.

Зимни раванди фундаментализатсияи таълими фанҳои химиявӣ дар муассисаҳои таълимии тиббӣ чунин ташкили сохтори он маҳфуз аст, ки на барои ба даст овардани донишҳои сифр амалӣ, балки ба даст овардани донишҳои аз назари методологӣ ва назариявӣ муҳим равона гардидааст, ки заминаи ташаккули салоҳиятҳои касбии корманди ояндаи соҳаи тибро ташкил медиҳанд. Маҳз ҳамин донишҳо имкон медиҳанд, ки дар фард тасвири илмии олам ташаккул ёбад, ба рушди зеҳнии онҳо, ошкоргардии зарфиёти эҷодӣ ва зеҳнии онҳо ва ташаккули қобилияти онҳо ба мутобиқгардӣ ба шароити тағйирёбандаи муҳит, аз ҷумла соҳаи фаъолияти касбӣ, мусоидат мекунанд.

Мутаассифона, солҳои охир ба химия ҳамчун фанни таълимӣ дар таҳсилоти тиббӣ ва табиӣ диққати кам медиҳанд. Ба андешаи мо, ба ин сабабҳои зерин боис мегарданд [14, С. 51-54]:

1) дар шароити тахассусгардонии фаннии раванди таълим бисёре аз омӯзгорони муассисаҳои олии таълимӣ ба алоқаҳои байнифаннӣ диққати кофӣ намедиҳанд, ки ба дарки муҳиммии донишҳои химиявӣ барои фаҳмидани зуҳуроту равандҳои дар организми инсон бавуҷудоянда мусоидат намекунад;

2) донишҳое, ки ба курси химияи умумӣ шомиланд, дар раванди таълим бо чунин фанҳо, ба монанди физиология, биохимия ҳамгиро гашта, қисмати таркибии донишҳои умумии тиббӣ мегарданд ва ҳамзамон зада (ташдид) ба заминаи илмии тамоми фанҳои ба ҳам наздик, ки химия умумӣ аст, аз миён меравад.

Омӯзиши химияи умумӣ дар муассисаи олии таълимии тиббӣ дар курси аввал амалӣ мегардад. Ин фан на танҳо ҳамчун унсури маълумоти химиявии табибони оянда, балки инчунин чун қисмати муҳимми маълумоти касбии онҳо заминавӣ маҳсуб меёбад. Донистани асосҳои химияи умумӣ барои азхуд намудани чунин фанҳо, ба монанди биохимия, беҳдошт (гигиена)-и ғизо, биохимияи клиникӣ, физиология, заҳршиносӣ (токсикология), фармокология ва ғ. махсусан муҳим аст.

Омӯзиши ин курс бояд имконият диҳад:

- ба мутахасисони оянда таъмин намудани омодагии умумихимиявӣ бо дарназардошти тамоюли тиббии он, дар онҳо фаҳмиши умумии олами атрофро дар ҷанбаи химиявии он ташаккул додан;

- дар донишҷӯён рушд додани қобилиятҳои зеҳнӣ ва тафаккури мантиқӣ, ки ба онҳо имкон медиҳад дар оянда фанҳои самти назариявӣ ва клиникидоштаро омӯзанд;

- ба донишҷӯён имконият фароҳам овардан, то дар фаъолияти хусусияти илмӣ-таҳқиқотидошта тахассус интихоб намоянд;

- дар донишҷӯён маҷмуи донишҳои химиявиро ташаккул додан, ки асоси маълумоти тиббӣ ва фаъолияти минбаъдаи касбии онҳо мегардад.

Маълумоти химиявӣ дар сатҳи фундаменталӣ (заминавӣ) миёни фаъолияти худомӯзӣ ва фаъолияти хусусияти илмӣ-таҳқиқотӣ ва маърифатидошта, дар доираи раванди таълим дар муассисаи олии таълимии тиббӣ, алоқамандии зичро талаб мекунад.

Хусусияти амалӣ ва системавӣ доштани донишҳои дар муассисаи олии таълимӣ бадастоянда ба раванди фундаментализатсияи ҷараёни таҳсилот алоқаманданд. Ҳаста (ядро)-и ин донишҳоро мавқеъҳои назариявӣ, қонунҳо ва мафҳумҳое ташкил медиҳанд, ки атрофи онҳо гурӯҳбандии донишҳо ва дигар иттилооти ба фанни мушаххаси таълимӣ шомилбуда ба вуқуъ мепайвандад [5, С. 85-91].

Мутахассисони оянда системаи ҳифзи солимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои олии таълимии тиббӣ як қатор фанҳоеро меомӯзанд, ки қисматҳои химия ё равияҳои ба он наздик ба шумор меравянд. Азхуд намудани илмҳои химиявӣ бо тамоми алоқамандиҳояш имкон медиҳад, ки назди донишҷӯ дурнамои васеъ барои дарки равандҳои гуногун, қонуниятҳо ва ҳодисаҳои дар организми зинда бавуҷудоянда боз гардад. Ба андешаи мо, хусусиятҳои фарққунандаи ҷараёни таълим ҷиҳати омӯзиши химия дар муассисаи олии таълимии тиббӣ инҳоянд [15, С. 329-331]:

- хусусияти заминавӣ (фундаменталӣ) ва универсалӣ доштани курси таълимӣ;
- тамоюли мундариҷаи курси таълимӣ ва алгоритми омӯзиши он вобаста ба махсусияти омодасозии табиби оянда ва ҳадафҳои раванди мушаххаси таълим;
- омӯзиши маҷмуӣ (комплексӣ)-и равандҳои химиявӣ дар макро- ва микродараҷаҳо ҳамчун зуҳуроти системаи ягона, ки вобаста аз шароитҳои беруна ва дохилӣ, муҳити иҳотакарда ва моҳияти он, худро ошкор месозанд;
- алоқамандии зич миёни зарфиёти ҷаҳонбиниёна, методологӣ ва пешгӯикунандаи донишҳои заминавӣ дар соҳаи химия;
- вобастагии арзишҳои дидактикӣ ва касбӣ аз мувофиқати донишҳои дар соҳаи химия бадастовардашуда бо воқеияти амалӣ, ба шумули тиббӣ.

Стандартҳои нави таълимӣ дар Ҷумҷурии Тоҷикистон боиси тағйироти назаррас дар низоми таҳсилоти тиббӣ, ба шумули химиявӣ гардиданд, ки дар натиҷаи он мухолифатҳо ва масъалаҳои гуногун ба вуҷуд омаданд. Масалан, кам кардани соатҳо барои фанҳои химиявӣ ба таври бараъло мухолифатҳои зеринро ба бор меорад:

- тамоюл ба фундаментализатсияи таҳсилоти муосир, ки мо онро ҳамчун нақши афзалиятдоштаи фанҳои назариявӣ дар раванди таълим баррасӣ менамоем, соҳиб будан ба донишҳои назариявӣ, методҳои универсалии таҳқиқотӣ, ки рушди мароми таълим дар донишҷӯён равона гардидаанд, тафаккури системавӣ, ташаккули арзишҳои омӯзиши асосҳои назариявии фанҳои омӯхташаванда ва талабот ба такмили муттасили онҳо ва ҳамчунин малакаҳои истифодаи онҳо дар фаъолияти касбӣ;
- ҳадафи асосии омӯзиши химия, ки аз соҳиб гаштани донишҷӯён ба донишҳои химиявӣ, аз ҷониби табибони оянда ба даст овардани омодагии умумихимиявӣ аз рӯи фанҳои химиявӣ, аз ҷониби онҳо дарк гаштани назарияҳои калидӣ, қонунҳо ва мафҳумҳо, ки имконият медиҳанд биохимияи клиникӣ ва дигар фанҳои касбӣ азхуд карда шаванд;
- мураккабии мавод ҷиҳати омӯзиши химияи умумӣ барои донишҷӯёни курси аввал, ки аз рӯи вақт ба марҳилаи мутобиқгардии онҳо ба шароитҳои барои онҳо нави таълимӣ дар муассисаи олии таълимӣ мувофиқат мекунад ва ба қадри кофӣ дар донишҷӯёни соли аввали таҳсил рушд накардани малакаҳои фаъолияти мустақилонаи таълимӣ. Таҳқиқоти гузаронидаи мо ошкор сохт, ки аксари донишҷӯёни курси аввал малакаҳои навиштани конспектро, ҳангоми машғулиятҳои лексионӣ, соҳиб нестанд, зеро дар муассисаи таҳсилоти умумӣ, чун қоида, онҳо аз рӯи диктаи омӯзгор менавиштанд. Бо ибораи дигар, дар онҳо малакаҳои кори мустақилона, салоҳиятҳои иртиботӣ ва ташкилӣ ба қадри барои таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ кофӣ ташаккул наёфта буданд [4, С. 5-15].

Душвории ҷиддӣ дар рахнаи рӯз аз рӯз афзоянда миёни сатҳи омодагии химиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва талаботи барои довталабон пешбининамудаи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ифода меёбад. Пеш аз ҳама, ин ба химияи органикӣ тааллуқ дорад, ки дар мавриди кам кардани вақт барои омӯзиши он дар муассисаи таҳсилоти олӣ принсипи муттассилият ҳангоми омӯхтани ин ё он фан вайрон мегардад.

Мухолифатҳои мазкур ба паст гардидани амалнокӣ ва системанокии салоҳиятҳои химиявӣ дар курсҳои аввал боис мегардад, ки пеш аз ҳама, дар қодир набудан ба муайян намудани алоқамандиҳои сабабӣ-натиҷавӣ, истифодаи донишҳои бадастоварда дар фаъолияти амалӣ, пешгӯӣ намудани натиҷаҳои озмоишҳо ва ғ. зоҳир мегардад.

Дар робита бо гуфтаҳои боло чунин мешуморем, ки таҷдиди мундариҷа ва сохтори

ҷараёни таълим ҷиҳати омӯзиши фанҳои химиявӣ барои мувофиқат намудани низоми муосири таҳсилоти тиббӣ ба талаботи ба тибби муосир ва таҳсилоти муосир дар умум пешниҳодшаванда шароити мусоид фароҳам меорад.

Ба андешаи мо, барои ҳалли масъалаҳои мазкур бояд на васеъ намудани ҳаҷми маводи тадрисшаванда ё амиқгардонии мундариҷаи он диққат додан зарур аст, балки ба интихоби ҷиддии ҷанбаҳои ташкилии раванди таълимӣ-тарбиявӣ, то дар донишҷӯён қобилият ба фаъолияти мустақилона, муносибати фаъол ба таълими худ рушд ёбад.

Равона будани раванди таълим ба шиддатнокӣ ва фундаментализатсия ҳангоми омӯзиши фанҳои химиявӣ пайгирӣ намудан аз принсипҳои ҳадди ақалнамоӣ (минимизатсия) ва беҳтаргардонӣ (оптимизатсия)-и мундариҷаи он, истифодаи фаъоли раҳёфти байнифаннӣ ба таълими табибони ояндаро пешбинӣ менамояд [8].

Дар баробари ин, муҳиммии фанҳои химиявӣ барои таҳсилоти тиббӣ бо алоқамандии зич миёни онҳо ва дигар фанҳо, аз қабили биология, физиология, экология ва ғ. муайян мегардад.

Ҳамин тариқ, ҷанбаи амалии илми химияро, ки ба такомули олами иҳотакарда, беҳтар гардонидани шароитҳои ҳаёти инсон равона гардидааст, ҳангоми тадриси фанҳои химиявӣ махсус қайд намудан зарур аст.

Ҳадафи асосие, ки ба андешаи мо, назди омӯзиши курси химияи умумӣ меистад, ташаккули маърифати химиявии табибони оянда, аз ҷониби онҳо азхуд гаштани қонуниятҳо, мафҳумҳо ва идеяҳое мебошад, ки бе онҳо дигар фанҳои касбиро аз худ намудан номумкин аст, зеро онҳо дар асоси донишҳои химиявӣ маҳфузанд.

Барои расидан ба ҳадафҳо мебояд донишҳои тиббӣ ва химиявиро ҳамгиро кард, сохтори раванди таълимро нав карда, мундариҷаи онро таҷдиди назар намуд. Мебояд таъминоти методии раванди таълими химияи умумиро дар муассисаҳои олии таълими тиббӣ бо дарназардошти ташкили модулии таълим, равона будан ба фаъолияти касбӣ, ҳамгироии байнифаннӣ ва муттасилият азнавсозӣ намуд [1, С. 239-243].

Ба андешаи мо, омӯзиши химияи умумӣ дар доираи омодасозии тиббии донишҷӯён муассисаҳои таҳсилоти олӣ бояд пули ба худ хоси гузаришие бошад, ки таълими химияро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ пайваст намояд, барои омӯзиши фанҳои махсуси тиббӣ асос гардад, имконият диҳад, то тасвири химиявии олами моро иҳотакардаро дарк намоем. Химияи умумӣ, бешубҳа, яке аз ташкилдиҳандаҳои муҳимтарини фанҳои махсуси тиббӣ мебошад.

Татбиқи идеяҳои пешниҳоднамудаи мо оид ба ислоҳоти таҳсилоти тиббӣ, аз ҷумла ҷузъи химиявии он, истифодаи раҳёфтҳои фаъолиятӣ ва модулӣ-интегративиро дар назар дорад.

АДАБИЁТ

1. Айвазова, Е. А. Учебно-исследовательская работа на занятиях по химии студентов, обучающихся по специальности "Медицинская биохимия" в медицинском вузе / Е. А. Айвазова, Г. П. Суханова, Е. В. Коробицына // Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, 2016. – С. 239-243.
2. Бобизода, Ғ. М. Нақш ва мақоми машғулиятҳои озмоишӣ-таҷрибавии химиявӣ дар ташаккули фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён / Ғ. М. Бобизода, М. К. Исмоилова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрава. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2021. – № 1-2 (86). – С. 88-92.
3. Бобизода, Ғ. М. Нақш ва аҳамияти истифодаи технологияи коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар ҷараёни гузаронидани корҳои амалӣ-таҷрибавӣ аз фанни химия / Ғ. М. Бобизода, М. К. Исмоилова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2021. – № 2 (39). – С. 11-16.
4. Гастев, С. А. Выбор платформы планшета apple IPAD для роботизированной системы обучения химии как элемента инновационно-аксиологической системы образования / С. А. Гастев, А. А. Волков //. – 2016. – № 4(16). – С. 5-15.
5. Жебентяев, А. И. Токсикологическая химия в системе высшего фармацевтического образования / А. И. Жебентяев, Э. Е. Якушева, Е. Н. Каткова // Вестник фармации. – 2015. – № 2(68). – С. 85-91.
6. Жерносек, А. К. Использование элементов дистанционного обучения при изучении фармацевтической химии студентами заочной формы получения высшего образования / А. К. Жерносек, Ж. М. Дергачева // Минск: Белорусский государственный медицинский университет, 2016. – С. 110-112. й центр "КУЛЬТ-ИНФОРМ-ПРЕСС", 2015. – С. 51-54.

7. Интеграция науки и высшего образования в области био- и органической химии и биотехнологии: Материалы XI Всероссийской научной интернет-конференции, Уфа, 24–25 ноября 2017 года. – Уфа: Уфимский государственный нефтяной технический университет, 2017. – 194 с.

8. Интеграция науки и высшего образования в области био- и органической химии и биотехнологии: материалы XII Всероссийской научной интернет-конференции, Уфа, 26–27 ноября 2018 года. – Уфа: Уфимский государственный нефтяной технический университет, 2018. – 165 с.

9. Интеграция науки и высшего образования в области био- и органической химии и биотехнологии, Уфа, 24–25 ноября 2016 года. – Уфа: Уфимский государственный нефтяной технический университет, 2016. – 199 с.

10.Литвинова, Т. Н. Химия. Основы химии для студентов медицинских вузов / Т. Н. Литвинова, В. В. Хорунжий. – Санкт-Петербург: Издательство "Лань", 2019. – 524 с.

11.Малочкина, Ю. М. Воспитательный и валеологический аспекты изучения органической химии в образовательных учреждениях среднего и высшего профессионального образования / Ю. М. Малочкина, Т. А. Железнова, С. А. Опарина // Арзамас: Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Арзамасский филиал, 2015. – С. 105-107.

12.Методическая подготовка учителя химии в соответствии с требованиями «ядра высшего педагогического образования» / И. М. Ахромушкина, Т. Н. Валуева, М. Б. Никишина, И. В. Шахкельдян // Тула: Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, 2022. – С. 12-14.

13.Организация и пути совершенствования образовательного процесса при создании спецкурса "Химия биополимеров" по специальности "Медицинская биохимия" в соответствии с ФГОСами высшего профессионального образования для студентов медицинских вузов / Н. В. Головина, Д. А. Доброхотов, В. А. Попков, А. А. Филиппова // Санкт-Петербург: Общество с ограниченной ответственностью "Редакционно-издательски Шеховцова, Т. Н. Преподавание аналитической химии в условиях реформирования высшего образования / Т. Н. Шеховцова // Аналитика. – 2018. – Т. 8, № 5(42). – С. 438-443.

14.Организация и пути совершенствования образовательного процесса при создании спецкурса "Химия биополимеров" по специальности "Медицинская биохимия" в соответствии с ФГОСами высшего профессионального образования для студентов медицинских вузов / Н. В. Головина, Д. А. Доброхотов, В. А. Попков, А. А. Филиппова // Санкт-Петербург: Общество с ограниченной ответственностью "Редакционно-издательский центр "КУЛЬТ-ИНФОРМ-ПРЕСС", 2015. – С. 51-54.

15.От химии к биохимии: значимость химического образования в преподавании биохимии в медицинских вузах / А. И. Шевцова, А. Б. Пелешенко, О. Э. Шаульская, В. А. Ткаченко // Витебск: Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, 2018. – С. 329-331.

16.Проблемы интеграции преподавания курса Общей химии при подготовке студентов высшей медицинской школы / И. А. Сычев, М. А. Аронова, А. П. Тарарышкин, Т. Ю. Колосова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2020. – № 7-2. – С. 103-106.

17.Хаджиилиев, В. Модели субъектно-объектных связей в обучении химии в высшей медицинской школе / В. Хаджиилиев // Современные педагогические технологии в преподавании предметов естественно-математического цикла: Сборник научных трудов. – Ульяновск: Ульяновский государственный педагогический университет им. И.Н. Ульянова, 2018. – С. 6-14.

18.Шеховцова, Т. Н. Преподавание аналитической химии в условиях реформирования высшего образования / Т. Н. Шеховцова // Аналитика. – 2018. – Т. 8, № 5(42). – С. 438-443.

КОМПЕТЕНТНОСТНИЙ ПОДХОД ПРИ ПРОВЕДЕНИЕ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИКЕ

ШЕРМАТОВ Шавкатджон Мамаджонович *– доцент кафедры методики преподавания физики Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.* ***E-mail:*** *isoeva_t89@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 793 68 91*

В статье раскрывается понятие компетентностний подход, т.е. способность качественно выполнять той или иной вид работы на примере внеклассных занятий со стороны учащихся

под наблюдением учителя. Показано, что внеклассные занятии проводятся вне основного урока со стороны компетентных учителей и должны быть дополнительными и доступными для каждого школьника, чтобы легко было усваивать те вопросы которых в процессе основного урока из-за перегруженности учебной программы не были освоены.

В статье приведены и обоснованы основные виды внеклассных занятий их роли в решение физических и физико - технических задач на примере создание различных приборов и технологических устройств в процессе проведение внеклассных занятий в виде кружков.

Отмечается, что внеклассные занятия оказывают положительное влияние и на кластные занятия. В случае когда работа учащихся над учебным материалом будет более серьёзным и более углубленным, оно играет активную роль на уроках физики и помогают учителю физики в постановке различных экспериментов, ремонте и сборке приборов для выполнение практических занятий по физике – лабораторных и демонстрационных занятиях.

Ключевые слова: *компетентность, компетенция, опыт и навыки, знание, кружок, внеклассная занятия, кабинет физики, конструирование, тематические вечера, экскурсия, занятия, приборы, домашняя задания, техника, технология, технологический парк.*

УСУЛИ САЛОҲИЯТ БА ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ ФАННИ ФИЗИКА

ШЕРМАТОВ Шавкатҷон Мамадҷонович *– дотсенти кафедраи методикаи таълими физикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.* ***E-mail:*** *isoeva_t89@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 92 793 68 91*

Дар мақола мафҳуми равиши салоҳият, яъне. кобилияти сифатан ичро кардани ин ё он намуди кор, ки аз кори беруназсинфии талабагон тахти рохбарии муаллим мисол шуда метавонад.

Нишон дода шудааст, ки корҳои беруназсинфӣ берун аз дарси асосӣ аз ҷониби омӯзгорони салоҳиятдор гузаронида мешаванд ва бояд барои ҳар як хонанда иловагӣ ва дастрас бошанд, то он саволҳоеро, ки дар давоми дарси асосӣ азхуд карда нашудаанд, аз сабаби зиёд будани барномаи таълимӣ осон омӯзад.

Дар макола намудхои асосии машгулиятхои беруназсинфй ва роли онхо дар халли масъалахои физикию физикию техникй бо мисоли сохтани асбобхои гуногун ва асбобхои технологи дар процесси гузаронидани машгулиятхои беруназсинфй дар шакли кружок нишон дода ва асоснок карда шудааст.Кайд карда мешавад, ки машгулиятхои беруназсинфй ба фаъолияти синфхо таъсири мусбат мерасонад.

Дар сурате, ки кори хонандагон оид ба маводи таълимй чиддитар ва амиктар бошад, он дар дарси физика роли фаъолона бозида, ба муаллими физика дар ташкили тачрибахои гуногун, таъмиру васл кардани асбобхо барои ичрои машгулиятхои амалии физика ёрй мерасонад, — лабораторй ва машгулиятхои намоишй.

Вожаҳои калидӣ: *салоҳият, салоҳиятнокӣ, маҳорат ва малака, дониш, маҳфил, машғулияти берун аз синфӣ, кабинети физика, конструксиясозӣ, шабнишиниҳои тематикӣ, экскурсия, машғулият, асбобҳо, вазифаи хонагӣ, техника, технология, парки технологӣ.*

COMPETENCE-BASED APPROACH TO CONDUCTING EXTRA-CLASSROOM ACTIVITIES IN PHYSICS

SHERMATOV Shavkat Mamadzhonovich *– Head of the Department of Methods of Teaching Physics at the Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.* ***E-mail:*** *isoeva_t89@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 92 793 68 91*

The article reveals the concept of a competency-based approach, i.e. the ability to qualitatively perform one or another type of work, as exemplified by extracurricular activities on the part of students under the supervision of a teacher.

It is shown that extracurricular activities are conducted outside the main lesson by competent teachers and should be additional and accessible to every student, so that it is easy to learn those questions that were not mastered during the main lesson due to the overload of the curriculum.

The article presents and substantiates the main types of extracurricular activities and their role in solving physical and physical-technical problems using the example of the creation of various instruments and technological devices in the process of conducting extracurricular activities in the form of clubs.

It is noted that extracurricular activities have a positive impact on classroom activities. In the case when students' work on educational material is more serious and more in-depth, it plays an active role in physics lessons and helps the physics teacher in setting up various experiments, repairing and assembling instruments for performing practical classes in physics - laboratory and demonstration classes.

Key words: *competence, competency, experience and skills, knowledge, club, extracurricular activities, physics classroom, design, theme evenings, excursion, classes, instruments, homework, equipment, technology, technology park.*

Под внеклассными занятиями по физике подразумевается занятии проводимые при внеучебное время. Всем известно, что на уроках полноценное приобретение или освоение знаний со стороны учащимися недостаточно; классные занятие с точки зрение компетентносты должны быть подкреплены сеьрёзными дополнительними работами во внеучебное время. Это приведёть к тому, что в результате ученики приобретаюь набор знаний, навиков и личного опыта, т.е. компотенций.

Поскольку физика является быстро развивающаяся наукой, поэтому многое из обширного материала по этому предмету невозможно пройти, поскольку программа слишком обширно погружена [16, С. 18-23].

Некоторие вопроси которые выходять за рамки учебной программы, учащиеся могут изучить на внеклассных занятиях под руководством компетентного учителя.

Всем известно, что всегда найдутся ученики любители мастерить, конструировать и изобретать и это естественное склонности обучающихся часто не находят себе выхода. Занятии по физике и технике внеурока дают широкий простор, дают возможность занятся разообразными работами по изготовлению приборов и моделей для всевозможных исследований [17, С. 22].

Внеклассные занятия оказывают положительное влияние и на класные занятия. В некоторых случаях работа учащихся над учебным материалом будет более серьёзным и более углубленным, в некоторых играют активную роль на уроках физики и помогают учителю физики в постановке различных экспериментов, ремонте и сборке приборов для выполнение практических занятий по физике.

Как показывает опыт при компетентном подходе на внеклассных занятиях, из за их специфичности удается вызвыть интерес к физику у учащихся, которые не проявляли его к физике в процессе уроков[7].

Внеклассные уроки по содержанию разедельяются на две группы. Первая группа это занятии вне урока протекающие по учебной программы школьной физики. Это занятии которые тесно связаны с занятями проводимые в классе, требующие от учеников дополнительной внеурочной работы. Они должны обеспечивать нормального прохожления курса физики, при котором все ученики приобретают минимум знаний, умений и навыков, т.е. компотенцый [6, С. 6-18].

Внеклассные занятии бывают:

1) Экскурсии по школьной учебной программы и их проведениею.

2) Работа с учащимися в виде консультации, т.е. ученики пропустившие уроки и затрудняющимися в понимании и усвоении некоторых вопросов, в решении физических задач; успевающими, но выясняющими неясных вопросов и те кто готовятся к экзаменам и т.д.

3) Использование кабинета физики для подготовительных и дополнительных работ учащихся, т.е. выполнение не законченных и пропущенных лабораторных работ; приготовление и ознакомление демонстрационных приборов; подготовка к выступлениям на занятиях и т.д [21].

4) Домашняя работа учеников, т.е. закрепление проеденного материала в памяти, углубление изучения пройденных материалов на уроках, решение задач по теме, самостоятельное изучение учебника физики и другие рекомендуемие литературы для изучение отдельных вопросов курса, домашние экспериментальные работы и т.д.

Вторая группа внеклассных занятий по физике связаны с класными занятиями но по свему содержанию выходят за предели учебной программы по физике. Они расширяют

кругозора учащихся, повышает их интерес к физическим знаниям, развивают самостоятельности и творческий деятельности учащихся и приобретение умений и навыков[9].

Содержание второй группы внеклассных занятий:

1) Углубление физических и политехнических знаний.
2) Изучение отрасли прикладной физики: электротехника, радиотехника, радиосвязи, схемотехника и т.д.
3) Конструирование и изготовление физических и технических приборов и установок для пополнения физического кабинета школы.

В школьной практике часто встречаются разнообразные занятия второй группы:

а) Когда ученики читают различные книги и стать и по физике
б) Подготовка рефератов и доклады учащихся по физике и технике.
в) Проведение лекции и беседы.
г) Проведение физические вечера.
д) Организация тематических выставок.
е) Проведение лабораторных работ во внеклассное время.
ж) Организование экскурсии.
з) Подготовка к физическим олимпиадам и конкурсам.

Кроме выше изложенных внеклассные занятия могут быть индивидуальные, групповые массовые. Например проведение внеклассных занятий по чтению книг или научные и научно популярные статьи учащихся с преподавателем является индивидуальное работы ученика.Если учащиеся примут участие в работе физического кружка, это является групповое занятие [14, С.3-6].

К массовым внеклассным занятиям относятся, например, тематические вечера, если в них принимает участие значительное число учащихся.

Некоторые внеурочные уроки являются эпизодическими они при каждой очередной занятии охватывают новый состав участников; некоторые ведутся при постоянном составе участников в течение учебного процесса. К ним относятся физические и физико - технические кружки[8].

Физические и физико-технические кружки бывают разных типов:

1) Физический кружок с общеобразовательным характером.
2) Кружки изучающых отдельных областей прикладной физики.
3) Кружки в которых учащихся занимаются изготовлением физических приборов для школы.

Под физическим кружком как один из разновидностей внеклассных занятий, мы имеем ввиду общефизический кружок, тематика которого разносторонняя и устанавливается по свободному выбору учащихся. Число участвующих в кружке не должно превышать 10-15. Если после набора в кружок оказывается много желающих, то кружок можно разбить на отдельные группы, занимающиеся в разные дни. Руководитель кружка должен быть компетентным и достаточно знающим будущих членов кружка. Кружок должен состоятся раз в неделю на 1-2 часа. Наиболее значительная часть собраний посвящается индивидуальным работам учащихся, меньшая часть – выступлениям, отчетам докладам членов кружка[6].

Тематика кружковой работы избирают сами члени кружка при содействии и консультации руководителя, учитываются реальные возможности материальной базы школы, т.е. кабинета физики и возможности доставание необходимых материалов.

Результаты работы получается эффективным, если удастся всех или большинство членов кружка сгруппировать вокруг одной или небольшого количество тем [5, С. 385].

Кроме этого можно организовать кружки по изготовлению и конструированию физических приборов. Для проведение таких кружков школа должен иметь нормальную материально техническую базу и компетентных учителей новаторов[10]. К сожалению, в большинстве наших школ такой возможность пока отсутствует. Раньше при союзном государстве изготовлением приборов и созданием различных технических конструкций и моделей учащиеся занимались на станциях юных техников и дом пионеров.

На этих кружках под руководством руководителя кружка члени кружка развивают свои практические навыки, находят целесообразное применение своим силам и своим способностям, получают удовлетворение от своей работы и полученных результатов. Пи этом у них появляются компетенций-набор знаний, навыков и личного опыта. Осуществляется связь теории с практикой естественным и непосредственным путем [9, С. 37].

Участие учащихся в кружках по изготовлению приборов и создание новых технологических новинок это наилучший пример основы трудового воспитания школьников. Это дает возможность школьникам самостоятельно изготовить простейшие

демонстрационные приборы и для выполнения лабораторных работ по физике. В наших школах такие работы проводят очень редко, причина которого является недостаточности материально технической обеспеченности и недостаток компетентных учителей [7].

Результаты, полученные членами кружка и учителями физики по созданию физических приборов могли бы привлечь внимание руководство школ и других образовательных учреждений. Практические занятия и созидательные процессы на кружках должны сочетать практические работы учащихся с теоритическими знаниями. При постройке любого прибора или технических устройств учащиеся должны знать, что для изучение какого физического явления оно предназначено[9]. Всегда надо обращаться к физическому сущности созданного устройство и ее применение в различных областях физики. Школьнику обязательно овладеть навыками практическое применение прибором и ее теоритические основы, в пределах, доступных его пониманию [11].

Надо подчеркнуть, что не все учащиеся могут сами конструировать. Трудно переоценивать возможности членов кружка, для этого нужен педагогический такт учителя, т.е. его компетентность и профессиональный способность для нахождение верной пути. Он всегда должен начинать с более простого и доступного и медленно переходить к конструированию новых, оригинальных технических устройств с учениками показавших свои целеустремлённости и способности.

Кроме этого ещё можно организовать кружки, посвященные изучению разных областей прикладной физики:

1) Электромонтажный кружок.
2) Кружок по электротехнике.
3) Кружок радиолюбителей.
4) Кружок авиамоделистов.
5) Кружок автолюбителей.
6) Кружок фотолюбителей.
7) Кружок электронных аппаратур.

Для каждого кружка выделено определенное число часов, и они работают по определенным программам.

Все работы имеют практический характер и тесно связаны с теорией. Теоритические аспекты пройдены в школьной курсе физики, и она в кружке кратким образом повторяется и доступно дополняется. Внешкольные учреждение, например, станция юных техников или технологические парки при образовательных учреждениях, в которых проводятся внеклассные занятии должны координировать свою работу с школой. В таких местах существуют опытные конструкторы различных областей техники и технологии и они могут оказать значительную помощь школам. Одновременно и учителя физики могли бы оказать влияние на улучшение работы тех парков и станций [18, С. 17].

Планируя и организуя внеклассных занятий по физике мы должны учесть следующее. Свободная время учащихся нужно сберегать и не перегружать их дополнительными работами. Учителя по своему предмету не должны проводить разнообразные мероприятия во внеучебное время, поскольку получиться перегрузка учащихся работой, и получается ущерб для основных занятий и снижается качество внеклассных уроков [22].

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, В. И. Дидактические условия развития исследовательских способностей старшеклассников (в процессе обучения физике): автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.02 / Андреев Валентин Иванович. - М., 1972. - 21с.
2. Асмолов, А. Г. Культурно-историческая системно-деятельностная парадигма проектирования стандартов школьного образования / А. Г. Асмолов // Вопросы психологии. - 2007. - № 4.
3. Асмолов, А. Г. Формирование универсальных учебных действий в основной школе: от действия к мысли / А. Г. Асмолов. - М.: Просвещение, 2011. - 159 с.
4. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. - М.: Педагогика, 1991. – С. 387.
5. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. - М.: Педагогика, 1991. – С. 385.
6. Галишева, М. С. Учебно-исследовательская деятельность школьника: структурная модель и формулировка понятия / М. С. Галишева, П. В. Зуев // Педагогическое образование в России. - 2019. - № 6. - С. 6-18.

7. Давыдов, В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. - М.: ИНТОР. - 544 с.
8. Давыдов, В. В. Виды обобщения в обучении: Логико-психологические проблемы построения учебных предметов / В. В. Давыдов. - М.: Педагогическое сообщество России, 2000. - 480 с.
9. Давыдов, В. В. О понятии развивающего обучения: сб. статей / Сиб. ин-т развивающего обучения / В. В. Давыдов. - Томск: Пеленг, 1995. – С. 37.
10. Давыдов, В. В. Что такое учебная деятельность / В. В. Давыдов // Начальная школа. - 1999. - № 7. – С. 12-18.
11. Ивашкина, Д. А. Деятельностный подход на уроках физики: организация учебного исследования. Пособие для учителей / Д. А. Ивашкина. - М.: Илекса, 2014. - 304с.
12. Классика развивающего обучения. Деятельностный подход к физическому образованию школьников / В. А. Львовский, В. Ю. Грук, П. Г. Нежнов, М. А. Янишевская. - М.: Некоммерческое партнерство «Авторский клуб», 2015. - 140 с.
13. Лазарев, В. С. Рекомендации по развитию исследовательских умений учащихся / В. С. Лазарев. - М., 2007. - 22 с.
14. Леонтьев, А. А. Что такое деятельностный подход в образовании? / А.А. Леонтьев // Начальная школа: плюс-минус. - 2001. - № 1. - С.3-6.
15. Леонтьев, А. Н. Проблемы развития психики: монография / А. Н. Леонтьев. - 4-е ъ издание. - М.: Изд-во Московского университета, 1981. - 584 с.
16. Обухов, А. С. Исследовательская позиция и исследовательская деятельность: что и как развивать / А.С. Обухов // Исследовательская деятельность школьников, 2003. - № 4. - С. 18-23.
17. Обухов, А. С. Исследовательская позиция и исследовательская деятельность: что и как развивать / А.С. Обухов // Исследовательская деятельность школьников, 2003. - № 4. - С. 22.
18. Румбешта, Е. А. Моделирование системы физического эксперимента как средство подготовки учащихся по физике в основной школе: автореф. дис.. докт. пед. наук: 13.00.02 / Румбешта Елена Анатольевна. - М., 2005. – С. 17.
19. Сауров, Ю. А. Модели и моделирование в методике обучения физике: логико-методологические поиски: монография / Ю. А. Сауров. - Киров: ООО «Издательство «Радуга-ПРЕСС», 2016. - 216 с.
20. Сауров, Ю. А. Принцип цикличности в методике преподавания физике: Историко-методологический анализ: Монография / Ю. А. Сауров. - Киров: Изд-во КИПКиПРО, 2008. - 224 с.
21. Старовиков, М. И. Формирование учебной исследовательской деятельности школьников в условиях информатизации процесса обучения (на материале курса физики): дис.... докт. пед. наук: 13.00.02 / Старовиков Михаил Иванович. - Бийск, 2007. - 398 с.
22. Хуторской, А. В. Системно-деятельностный подход в обучении: Научно-методическое пособие / А. В. Хуторской. - М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2012. - 63 с.
23. Соколов, И.И. Методика преподавания физики в средней школе. 3-е изд., Учпедгиз 1951.

УДК 004.415.532.2+371.388

БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ БАРНОМАСОЗӢ ТАВАССУТИ НИЗОМҲОИ САНҶИШИ ХУДКОРИ БАРНОМАҲО

НАЗАРЗОДА Рустам Саидмурод *– иҷрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи барномасозӣ ва муҳандисии компютерии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ.* ***e-Mail***: *Rustam_N@hotmail.com.* ***ORCiD ID***: *0000-0003-4507-6116.* ***SPIN***: *5949-2896.*

Ҷой доштани раванди босуръати иттилоотонии ҷомеа дар замони муосир боиси мубрамияти масъалаи татбиқи имкониятҳои технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар низоми таҳсилот гардидааст. Рушди соҳаи барномасозӣ ва воридшавии он ба тамоми соҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти инсон афзоиши талабот ба омӯзиш ва азхудкунии ин соҳаро ба миён овардааст. Таълим ва тадриси фанҳои ба барномасозӣ алоқаманд, пеш аз ҳама, ба амалия нигаронида шудааст, ки аз омӯзандагони таҳияи алгоритмҳо ва барномаҳои компютериро барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда тақозо мекунанд. Дар натиҷа, аз ҳисоби санҷиши

шумораи зиёди барномаҳои таҳиякардаи омӯзандагон сарбории кори омӯзгорон рӯ ба афзоиш меорад. Бо мақсади коҳиш додани сарбории омӯзгорон ва баланд бардоштани самаранокии раванди таълим истифода бурдан аз низомҳои санҷиши худкори барномаҳо ба мақсад мувофиқ хоҳад буд.

Мақола ба тавсифи мухтасари низомҳои Ejudge ва Contester, инчунин портали интернетии «Мактаби барномасоз» бахшида шуда, истифодаи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар баланд бардоштани самаранокии раванди таълим ва тадриси фанҳои ба барномасозӣ алоқаманд асоснок карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *Contester, Ejudge, асосҳои алгоритмсозӣ, барномасозӣ, қиматҳои назоратӣ, машғулиятҳои лабораторӣ, низомҳои санҷиши худкори барномаҳо, салоҳиятҳои алгоритмӣ, салоҳиятҳои барномасозӣ, ҳалли барномавии масъалаҳо.*

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОГРАММИРОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ ПРОВЕРКИ ПРОГРАММ

НАЗАРЗОДА Рустам Саидмурод *– исполняющий обязанности доцента кафедры программирования и компьютерной инженерии Технологического университета Таджикистана, кандидат педагогических наук.* ***e-Mail****: Rustam_N@hotmail.com.* ***ORCiD ID****: 0000-0003-4507-6116.* ***SPIN****: 5949-2896.*

Существование интенсивного процесса информирматизация общества в современном мире сделало актуальной проблему внедрения возможностей информационно-коммуникационных технологий в систему образования. Развитие области программирования и её проникновение во все сферы жизни и деятельности человека, привели к увеличению спроса на обучение и освоение этой области. Обучение и преподавание дисциплин, связанных с программированием, в первую очередь, ориентированы на практику, требующая от учащихся разработку алгоритмов и компьютерных программ решения поставленных задач. В результате, за счёт проверки большого количества программ, разработанных студентами, увеличивается нагрузка преподавателей. С целью уменьшения нагрузки преподавателей и повышения эффективности учебного процесса, будет целесообразным использование систем автоматизированной проверки программ.

Статья посвящена краткому описанию систем Ejudge и Contester, а также интернет-портала «Школа программиста», в которой обосновано использование систем автоматизированной проверки программ в повышении эффективности учебного процесса и преподавания дисциплин, связанных с программированием.

Ключевые слова: *Contester, Ejudge, алгоритмические компетенции, контрольные значения, лабораторные занятия, основы алгоритмизации, программирование, программистские компетенции, программное решение задач, системы автоматизированной проверки программ.*

IMPROVING THE EFFICIENCY OF TEACHING PROGRAMMING THROUGH AUTOMATED PROGRAM CHECKING SYSTEMS

NAZARZODA Rustam Saidmurod *– acting assistant professor of the department of programming and computer engineering at the Technological university of Tajikistan, candidate of pedagogical sciences.* ***e-Mail****: Rustam_N@hotmail.com.* ***ORCiD ID****: 0000-0003-4507-6116.* ***SPIN****: 5949-2896.*

Existence of an intensive process of informatization of society in the modern world has made the problem of introducing the capabilities of information and communication technologies into the education system as an actual issue. Development of the programming field and its incalculation into all spheres of human life and activity has led to increasing a demand for training and learning this area. Learning and teaching of programming-related subjects are primarily focused on practice, which requires learners to develop algorithms and computer programs for solving given tasks. As a result, the workload of teachers increases due to testing a large number of programs developed by learners. In order to reduce the teachers' workload and increase the efficiency of the educational process, it would be advisable to use automated code evaluation systems.

The article is devoted to a short description of the Ejudge and Contester systems, as well as the Internet portal «Programmer School», which substantiates the use of automated code evaluation

systems in increasing the efficiency of the educational process and teaching programming-related subjects.

Key words: *algorithmic competencies, automated code evaluation systems, basics of algorithmization, Contester, control values (tests), Ejudge, laboratory works, programming, programming competencies, software solutions of tasks.*

Пӯшида нест, ки дар ҷомеаи имрӯзаи ҷаҳонӣ раванди фаъоли рушди иттилоотонӣ ҷой дорад, ки татбиқи саросарии воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро дар самтҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти инсон, аз ҷумла раванди таҳсилот, фаро мегирад. Масалан, истифодаи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар дарсҳои марбут ба барномасозии компютерӣ самаранокии хуби раванди таълимро таъмин мекунанд.

Дар қиёс бо усули анъанавӣ («дастӣ»)-и санҷиши омӯзгор низомҳои санҷиши худкори барномаҳо (*англ.* automated code evaluation systems; *рус.* системы автоматизированной проверки программ) имкони санҷиши барномаро ба таври васеъ ва пурра таъмин мекунанд. Зеро, онҳо барои санҷиши дурустии кори барнома ба таври худкор даҳҳо маротиба аз рӯйи маҷмуъҳои гуногуни қиматҳои назоратӣ иҷро карда мешаванд. Таҳиягарону мураттибони маҷмуъҳои қиматҳои назоратӣ бошанд, кӯшиш мекунанд, то ҳама ҳолатҳои имконпазири хусусӣ ва ҳудудӣ барои санҷиши комили дурустии кори барнома ба назар гирифта шавад.

Имрӯзҳо, санҷиши худкори дурустии барномаҳо ҳам дар раванди таълим ва ҳам дар олимпиадаҳо аз барномасозӣ татбиқи васеи худро ёфтаанд. Дар чунин маврид, санҷиши дурустии барномаҳои таҳиягардидаи омӯзандагон (ё иштирокчиёни олимпиадаҳо) аз рӯйи усули «қуттии сиёҳ» ба роҳ монда мешавад, ки зимни он танҳо модули барномавии иҷрошаванда ва маҷмуи қиматҳои назоратӣ истифода шуда, таҳлили матни барнома анҷом дода намешавад. Ҳангоми иҷрошавии бомуваффақияти барнома аз рӯйи маҷмуи кулли қиматҳои назоратӣ ва ба даст омадани натиҷаҳои чашмдошт ҳалли барномавии масъала – кори барномаи таҳияшуда комилан дуруст ҳисобида мешавад.

Азхуд кардани донишҳо ва ба даст овардани малакаю маҳоратҳои алгоритмсозӣ ва барномарезии компютерӣ ба қисми таркибии раванди омодасозии мутахассисони соҳибмаълумот аз рӯйи равия ва ихтисосҳои гуногун дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ мубаддал гардида истодааст. Барномасозӣ ҳамчун замина дар рушди саводнокии бунёдии рақамӣ ба ҳисоб рафта, барои ҳар як шахс новобаста аз мансубияти ҷинсӣ ва касби интихобнамуда зарур аст. Аз ин ҷост, ки доштани малакаю маҳорати заминавии барномасозӣ ва истифода бурда тавонистани усулҳои содатарини он, аллакай, қисматҳои асосии таҳсилоти муосири ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Мубрамияти салоҳиятҳои рақамӣ дар замони муосир, аз ҷумла салоҳияти дарк кардани асосҳои барномасозӣ дар мақолаи дигари мо [9] баёни батафсили худро ёфтааст.

Роҷеъ ба ташаккули малакаю маҳоратҳои алгоритмсозӣ ва барномарезӣ М. В. Веретенников [2] дарҷ мекунад, ки ҳалқаи заифи ин давраро тартиби санҷиши дурустии ҳалли барномавии масъала ташкил медиҳад. Зеро, тавре таҷриба нишон медиҳад, дараҷаи заҳматталабии санҷиши дурустии ҳалли барномавии масъалаҳо (барномаҳои компютерии таҳиякардаи омӯзандагон барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда) аз дараҷаи заҳматталабии санҷиши дурустии ҳалли масъалаҳо аз физика ё математика ба маротиб зиёд аст.

Аз ин ҷост, ки вақтҳои охир доираи истифодаи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо бештар аз пештар васеъ гардида истодааст. Тибқи идеяи асосии ин низомҳо тартиби кори онҳо чунин аст: новобаста аз алгоритми интихобкардаи омӯзанда барои ҳалли масъала ва амалисозии барномавии он барномаи таҳиякардаи ӯ бояд табдили дурусти додаҳои дохилшавандаи масъалаи гузошташударо ба додаҳои хориҷшаванда (натиҷа) ба роҳ монад, яъне мувофиқати дуруст дар байни додаҳои дохилшаванда ва хориҷшаванда аз рӯйи қиматҳои назоратӣ таъмин карда шавад.

Замони муосир, ки аз рӯйи татбиқи саросарии воситаҳои технологияҳои муосир тавсиф меёбад ва дар он равишҳои гуногуни марбут ба иттилоотикунонии ҷомеа ба таври фаъол ҷараён доранд, нисбат ба омодасозии мутахассисони ҳирфаӣ дар самтҳои гуногуни технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, пеш аз ҳама, барномасозӣ, талаботи хосаро тақозо менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши асосҳои алгоритмсозӣ ва барномарезӣ дар доираи фанни «Технологияи иттилоотӣ» ҳанӯз дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ ба роҳ монда мешавад. Аз ҷумла, боби 5-уми китоби дарсии фанни номбурда барои синфи 5-ум фарогири 9 дарс (дарсҳои 23-31) буда, ба омӯзиши асосҳои алгоритмсозӣ

(мафҳум ва хосиятҳои алгоритм, иҷрокунандаи алгоритм ва низоми дастурҳои он, шаклҳои тасвири алгоритм; забони алгоритмӣ; сохторҳои алгоритм: хаттӣ, шоханок ва такроршаванда; бузургиҳо: доимӣ, тағйирёбанда) бахшида шудааст [3, саҳ. 95-128]; дар се фасли (§§ 1-3) боби 2-юми китоби дарсии ин фан барои синфи 6-ум маълумоти умумӣ дар бораи таъминоти барномавии компютер ва барномарезӣ (мафҳумҳои барнома, барномасоз ва барномасозӣ; барнома ва иҷрокунандаи он; навъҳои таъминоти барномавӣ; забонҳои барномасозӣ: наслҳо ва сатҳҳо; низомҳои барномарезӣ ва муҳитҳои ҳамгирои коркарди барномаҳо; марҳалаҳои асосии таҳияи барномаҳо) баррасӣ гардидаанд [4, саҳ. 24-36]; китоби дарсии фанни «Технологияи иттилоотӣ» барои синфи 10-ум [5] бошад, фарогири маълумоти муфассал дар бораи асосҳои алгоритмсозӣ буда, ба таҳияи амалии алгоритмҳо (алгоритм ва алгоритмсозӣ; забони алгоритмӣ; тарзи иҷрои дастурҳои алгоритм; сохторҳои алгоритмӣ; доимӣ ва тағйирёбандаҳо; алгоритмҳои ёрирасон; асосҳои мантиқии алгоритмсозӣ) равона гардидааст. Тадриси фан (дар синфи 10-ум) ба омӯзиши амалияи барномарезӣ бо истифода аз забонҳои барномасозии QBasic, Visual Basic ва C++ низ нигаронида шуда, хонандагонро бо сабкҳои сохторӣ ва объектгарои барномасозӣ, инчунин асосҳои барномарезии модулӣ (таҳаввул ва таснифи забонҳои барномарезӣ; дохилкунӣ ва хориҷкунии додаҳо; функсияҳои стандартӣ; амалҳои арифметикӣ ва ифодаҳои математикӣ; барномарезии алгоритмҳои хаттӣ, шоханок ва такроршаванда; кор бо массивҳо; коркарди додаҳои матнӣ (сатрҳо); зербарнома (протседура, функсия); воситаҳои графикӣ) шинос мекунад.

Як қатор муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии кишвар ба омодасозии мутахассисон аз рӯйи самтҳои гуногуни технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, аз ҷумла барномасозӣ, дар зинаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии касбӣ машғуланд. Аз натиҷаҳои таҳлили нақшаи қабул – ҷадвали ихтисосҳои муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли таҳсили 2024-2025 [10] бармеояд, қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбии кишвар аз рӯйи беш аз 30 ихтисосҳои марбут ба соҳаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ки дар зиёда аз 300 комбинатсияи ихтисосҳо (***комбинатсияи ихтисос*** – *ихтисоси интихобшуда бо дарназардошти муассисаҳои таълимие, ки ихтисоси мазкур дар он таълим дода мешавад, шаклҳои таҳсил (рӯзона, ғоибона, шабона, фосилавӣ) ва намудҳои таҳсил (ройгон, пулакӣ), ки тибқи нақшаи қабули донишҷӯён пешбинӣ гардидааст* [7]) вомехӯранд, ба роҳ монда мешавад. Новобаста аз оне, ки на ҳамаи онҳо бевосита ба самти барномасозӣ алоқамананд, аммо тибқи стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ, стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ, барномаҳои таҳсилотӣ ва нақшаҳои таълимӣ (аз рӯйи ихтисосҳои марбута), раванди таълими ин ихтисосҳо омӯзиши фанҳои таълимии марбут ба барномасозӣ (ҳадди ақал фанни «Асосҳои алгоритмсозӣ ва барномарезӣ»)-ро дар бар мегирад.

Яке аз унсурҳои муҳими ташаккул ва рушди малакаю маҳорати амалии омӯзандагон дар раванди таълими барномасозӣ машғулияти лабораторӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ҳалли барномавии масъалаҳо аз соҳаҳои гуногун равона гардидаанд. Дарсҳои лабораторӣ ба омӯзандагон имкон медиҳанд, ки бо ба даст овардани маълумоти нави амалӣ донишҳои пештар ба даст овардаашонро мустаҳкам намоянд. Чунин машғулиятҳо донишҳои назариявию методологӣ ва маҳорату малакаи амалии омӯзандагонро ба як раванди ягонаи фаъолияти таълимӣ ва илмию тадқиқотӣ ҳамгиро месозанд.

Маврид ба зикр аст, ки зимни тадриси фанҳои таълимии тахассусӣ дар Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, силсилафанҳои марбут ба барномасозии компютерӣ, мо маъмулан аз се шакли гузаронидани дарсҳо истифода мебарем [12-14]: якум, назариявӣ (лексия), ки дар онҳо маводи назариявӣ баён гардида, масъалаҳои умумии ҳалли мисолҳои алгоритмӣ баррасӣ шуда, намуна, маслиҳат ва тавсияҳои сершумор пешниҳод карда мешаванд; дуюм, амалӣ – донишҷӯён ба таври мустақилона ё бо ёрии омӯзгор (дар ҳамкорӣ) масъалаҳои гуногунро оид ба алгоритмсозӣ ва барномарезӣ ҳал мекунанд. Қисме аз мисолу масъалаҳоро донишҷӯён бояд берун аз машғулиятҳои аудиториявӣ ба таври комилан мустақил ҳал кунанд. Санҷиши масъалаҳои ҳалшуда дар синфхона (аудитория) муҳокима карда мешаванд; сеюм, лабораторӣ – машғулиятҳое, ки дар синфхонаи компютерӣ мегузаранд ва дар рафти онҳо донишҷӯён маводи таълимии гузаштаро бо роҳи амалисозии ҳалли барномавии мисолу масъалаҳо дар компютер (барномасозӣ) мустаҳкам мекунанд.

Барои иҷрои кори лабораторӣ донишҷӯ бояд алгоритми ҳалли масъалаи гузошташударо тартиб дода, коди барномавии онро таҳия намояд ва санҷиши кори дурусти барномаро гузаронад. Дар навбати худ, омӯзгорро зарур аст, то бо мақсади боварӣ ҳосил

кардан, ки донишҷӯ гузориши масъаларо дуруст дарк карда, ҳалли пурраи онро ба даст овардааст, санҷиши комили барномаи таҳиянамудаи ӯро ба роҳ монад. Маъмулан, раванди санҷиши кори лабораторӣ аз барномасозӣ якчанд марҳалаи асосиро дарбар мегирад: якум, таҳлили матни барнома, ки дар яке аз забонҳои барномасозӣ навишта шудааст; дуюм, табдили матни барнома аз забони барномасозӣ ба забони мошин (компютер), сеюм, иҷрои барнома аз рӯйи додаҳои дохилшаванда (қиматҳои назоратӣ) ва ба даст овардани додаҳои хориҷшаванда (натиҷаҳо); чорум, муқоисаи натиҷаҳои кори барнома бо натиҷаҳои мавриди интизор.

Дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии назорат, санҷиши худкор аз омӯзандагон ва омӯзгорон меҳнати камтарро талаб мекунад. Аз ин рӯ, дар қиёс бо назоратҳои дар шаклҳои анъанавӣ имконпазир, он метавонад барои назорати боз ҳам бештари сифати таҳсилот истифода шавад. Санҷиши худкор шаклҳои анъанавии назоратро пурра месозад ва зимни афзоиши андаки арзиши аслӣ метавонад дар баланд бардоштани сифати таҳсилот татбиқи бобарори худро ёбад. Инчунин, омӯзандагон барои омӯзиши мустақилона ва худбаҳодиҳӣ, аз ҷумла ҳангоми таҳсилоти фосилавӣ, аз он истифода бурда метавонанд.

Истифодаи аввалини низомҳои санҷиши худкори барномаҳо ба охири солҳои 90-уми асри XX рост меояд, ки ҳангоми гузаронидани олимпиадаҳои донишҷӯён аз барномасозӣ ба кор бурда шуданд. Гуна (*англ.* version)-ҳои нахустини чунин низомҳо ҳамчун замимаҳои мустақил дар компютерҳои алоҳида кор карда, санҷиши барномаҳоро тавассути ҳомилҳои берунаи иттилоот (*англ.* external storage medium; *рус.* внешние носители данных) ба роҳ мемонданд. Рушди босуръати технологияҳои шабакавӣ ва фарогирии сартосарии шабакаи Интернет боиси пайдо шудани гунаҳои ҷадиди низомҳои санҷиши худкори барномаҳо гардиданд, ки акнун онҳо метавонанд ҳам дар ҳудуди шабакаҳои маҳаллӣ ва ҳам дар фазои шабакаи ҷаҳонӣ (Интернет) истифода шаванд. Ҳоло бошад, низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар қатори фароҳам овардани имкониятҳо барои гузаронидани олимпиадаҳои фаннӣ ва сабқатҳои дигар аз барномасозӣ, инчунин ёриҳои методии зарурӣро барои роҳандозии барномаҳои таълимии гуногуни ба соҳаи технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд, аз қабили таҳсилоти фосилавӣ ва бархат (*англ.* online), тадриси фанҳои таълимӣ дар ҳудуди муассисаи таълимӣ (фазои воқеӣ ва маҷозии таҳсилот) таъмин мекунанд.

Дар ҷаҳони муосир, барои санҷиши худкори барномаҳо аз як қатор низомҳои маъмул ба таври васеъ истифода мебаранд. Маврид ба зикр аст, ки кори аксари низомҳои санҷиши худкори барномаҳо қариб яксон буда, одатан имкониятҳои зеринро дар бар мегиранд: дастгирии доираи васеи забонҳои барномасозии муосир, зернизоми ҳисоб ва муайянкунии мавқеъ (рейтинг)-и иштирокчиён, бойгонии масъалаҳо бо имкони гурӯҳбандии онҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногун, бойгонии ҳалҳои ирсолшуда бо имкони азназаргузаронии матн (коди барномавӣ)-и онҳо, роҳандозии шаклҳои гуногуни форум ва мубоҳисаҳо, ташкил ва баргузории мусобиқаҳои барномасозӣ бо имкони татбиқи шаклҳои гуногуни арзёбӣ дар натиҷагирии кори иштирокчиён. Ҳамчун намуна тавсифи мухтасари ду низоми санҷиши худкори барномаҳоро дида мебароем.

1. Низоми Ejudge. Низоми санҷиши худкори барномаҳо Ejudge соли 2000 аз ҷониби Александр Чернов дар забони С таҳия карда шудааст. Он дорои коди кушода (*англ.* open source; *рус.* открытый код) буда, ба таври озод паҳн мешавад ва барои гузаронидани чорабиниҳои гуногун пешбинӣ гардидааст, ки дар онҳо санҷиши ягон коди барномавӣ талаб карда мешавад. Доираи асосии ингуна чорабиниҳоро, пеш аз ҳама, олимпиада ва сабқатҳои гуногуни барномасозӣ ташкил медиҳанд. Такмилу таҷдиди низоми Ejudge то ба ҳол идома дорад. Гунаҳои муосири низоми Ejudge имкони истифода бурдани онро дар раванди таълим низ фароҳам овардаанд. Дар ҳоли ҳозир, гунаи охирони низом Ejudge 3.10.3 ба ҳисоб меравад, ки он аз 21-уми майи соли 2023 [1] барои дастрасии озод нашр карда шудааст.

Ejudge ҳамчун Web-замима дар заминаи низоми амалиётӣ (системаи оператсионӣ; *англ.* operating system)-и Linux кор мекунад, ки мавҷудияти Web-сервери Apache ва баъзе замимаю китобхонаҳои махсусро талаб мекунад. Низоми мазкур аз ҳама бештар ҳангоми гузаронидани олимпиадаҳои барномасозӣ истифода мешавад. Он метавонад санҷиши худкори барномаҳоро аз рӯйи қариб ҳамаи забонҳои барномасозии маъмул, ба монанди C, C++, Java, Pascal, Perl, Python ва ғайра, иҷро кунад. Инчунин, он имкон медиҳад, ки ба низом забонҳои барномасозии дигар низ илова карда шаванд.

Одатан, ҳамаи масъалаҳои ба низоми Ejudge воридшаванда аз рӯйи баъзе аломатҳо ба гурӯҳ (маҷмуъ, озмун)-ҳо ҷудо карда мешаванд. Масалан, масъалаҳо барои ягон даври олимпиада, масъалаҳо аз ягон фанни таълимии марбут ба барномасозӣ вобаста ба нимсолаи таҳсил (ё чоряки таълимӣ), масъалаҳо барои санҷишҳои марҳалавӣ ва имтиҳонҳои ниҳоӣ,

масъалаҳо барои машқ ва омодагӣ ба мусобиқаҳои барномасозӣ ва ғайра [6]. Раванди омода намудани масъалаҳо ва ворид кардани онҳо ба низоми Ejudge якчанд қадамро дар бар мегирад: (1) таълифи шарти масъала; (2) пешниҳоди як ё якчанд ҳалли қолабии масъала; (3) таҳия ва ё тавлиди қиматҳои назоратӣ; (4) омода кардани додаҳои дохилшаванда дар намуди файлҳо; (5) омода кардани додаҳои хориҷшаванда (мувофиқ ба додаҳои дохилшаванда) дар намуди файлҳо; (6) омода кардани сохтори файлӣ дар сервер ва ворид кардани масъалаҳо; (7) таҳияи маҷмуи масъалаҳо (масалан, барои озмун) ва танзими мушаххасоти онҳо дар сервер; (8) санҷиши маҷмуи масъалаҳои таҳияшуда бо воситаи ҳалҳои қолабии масъалаҳо.

Бартарии муҳими низоми Ejudge, пеш аз ҳама, ҳуҷҷатгузории ба таври васеъ ташаккулёфта ташкил медиҳад, ки он ҳам ҷанбаҳои маъмурӣ, ташкили додаҳо ва файлҳои сохторӣ ва ҳам робитаи мутақобилаи корбарро аз рӯйи сатҳҳо фаро мегирад. Низоми мазкур на танҳо барои худкорсозии санҷиши донишҳо ва малакаю маҳорати омӯзандагон дар раванди имтиҳонҳои марҳалавӣ ва ниҳоӣ қулай аст, балки барои санҷиши корҳои мустақилона (вазифаҳои хонагӣ)-и омӯзандагон низ хеле муфид аст. Баъзе норасоиҳои асосии низом бошад, инҳоянд: (1) мураккабии насбу танзим, дастгирию ҳамраҳӣ ва ҳамгиросозӣ; (2) тамаркуз ва нигаронидашавӣ танҳо ба як низоми амалиётии Linux; (3) баъзе муҷмалӣ дар воситаи кори мутақобила (*англ.* interface).

2. Низоми Contester. Низоми санҷиши худкори барномаҳо Contester низ маҳсули кори барномасозони рус буда, бо ёрии забонҳои барномасозии Delphi ва FreePascal таҳия карда шудааст. Дар қиёс бо низоми Ejudge, низоми Contester метавонад ҳам дар заминаи низоми амалиётии Linux ва ҳам дар заминаи низоми амалиётии Windows кор кунад. Низом метавонад санҷиши худкори барномаҳоро аз рӯйи як қатор забонҳои барномасозии муосир, ба мисли C++, Object Pascal, Java, забонҳои оилаи .NET (C#, J# Visual BASIC), ба роҳ монад. Бо дарназардошти лоиҳаи кушода будани низоми Contester он имкон медиҳад, ки компиляторри забонҳои барномасозии дигар ба низом илова (васл) карда шаванд.

Санҷиши барномаҳо дар низоми Contester, асосан, аз рӯйи тартиби Олимпиадаи байналмилалии донишҷӯён аз барномасозӣ – ACM ICPC гузаронида мешавад. Низом аз сервери HTTP ва модули санҷиши барномаҳо иборат буда, воридшавӣ ба он, азназаргузаронии матни масъалаҳои пешниҳодшаванда ва ирсоли ҳалли барномавӣ тавассути мурургари Web иҷро карда мешавад.

Имрӯзҳо, чӣ дар раванди таълими фанҳои марбут ба барномасозӣ ва чӣ дар раванди санҷиши худкори барномаҳо аз низоми Contester ба таври васеъ истифода бурда мешавад, зеро он истифодаи босамари худро ҳам барои гузаронидани олимпиадаю сабқатҳои барномасозӣ ва ҳам барои ташкили раванди таълими фанҳои марбут ба барномасозӣ (асосан, дар забонҳои барномасозии сатҳи баланд) ба хубӣ муаррифӣ кардааст.

Бартарии аз ҳама муҳими низоми Contester дар доштани воситаи насбгар (*англ.* installer) дида мешавад, ки дар қиёс бо низоми Ejudge барои насбу танзими он ягон дониш ва малакаю маҳорати махсус талаб карда намешавад. Камбудии асосии низом бошад, дар таҳия шудани он дар муҳити Delphi аст, ки агар аз як тараф дастгирии низомро мушкил кунад, аз тарафи дигар мавҷудияти минбаъдаи онро зери суол мегузорад. Сатҳи нисбатан пасти ҳуҷҷатгузорӣ – нокифоя будани маводи маълумотӣ камбудии дигари низоми Contester мебошад.

Дар қатори низомҳои санҷиши худкори барномаҳо, аз ҷумла низомҳои ба таври мухтасар аллакай баррасигардида, барои санҷиши ҳалли барномавии масъалаҳо, инчунин сарчашма ва хизматрасониҳои бархат дар намуди сомона ва порталҳои интернетӣ мавҷуданд. Дар асл, онҳо ду нақшро мебозанд: якум, нақши манбаи маҷмуи масъалаҳо доир ба мавзуъҳои гуногун аз барномасозӣ; дуюм, нақши сервер барои ирсоли ҳалли барномавии ин масъалаҳо. Дурустии ҳалли барномавии ирсолгардида тавассути модули санҷиши худкори барномаҳо санҷида шуда, натиҷаи он ба корбар (ирсолкунандаи ҳалли барномавӣ) баргардонида мешавад. Дар чунин порталҳо, одатан, таърихи фаъолияти корбар вобаста ба ирсоли ҳалҳои барномавӣ барои ҳар як масъала низ нигаҳдорӣ карда мешавад. Ҳамчун намуна портали интернетии «Мактаби барномасоз» (*рус*. «Школа программиста») [11]-ро дида мебароем, ки аз он дар аксари кишварҳои пасошӯравӣ ба таври васеъ истифода мебаранд.

Портали **«Мактаби барномасоз»** дар шабакаи Интернет бо пайванди https://acmp.ru дастрас буда, сарчашмаи мукаммалеро барои омӯзиши барномасозӣ ва омодагӣ ба олимпиадаҳо муаррифӣ мекунад. Он аз бахшҳои гуногун иборат аст, ки дар байни онҳо бахшҳои «Бойгонии масъалаҳо» (*рус*. «Архив задач»), «Масъалаҳои ман» (*рус*. «Мои задачи»), «Ҳолати низом» (*рус*. «Состояние системы»), «Мавқеъ» (*рус*. «Рейтинг»), «Олимпиадаҳо» (*рус*.

«Олимпиады»), «Бойгонии олимпиадаҳо» (*рус.* «Архив олимпиад»), «Насбгарҳо» (*рус.* «Дистрибутивы») хеле муҳим ва ҷолиб ҳастанд.

Бахши «Бойгонии масъалаҳо» 1 000 масъаларо барои барномасозӣ дар бар мегирад, ки онҳо аз рӯйи якчанд хусусияти зерин дар намуди ҷадвал оварда шудаанд: рақами инфиродӣ (id), ном (сарлавҳа), мавзуъ, ҳалли қолабӣ, мураккабӣ, ҳалшавандагӣ, қабулшавии ҳал. Маҷмуи масъалаҳо аз рӯйи 19 мавзуъ (боб) гурӯҳбандӣ шудаанд: алгоритми ҳарис, амсиласозии риёзӣ, арифметикаи ададҳои бутун, арифметикаи дароз, барномасозии динамикӣ, батартиборӣ ва пайдарпайиҳо, геометрия, комбинаторика, коркарди сатрҳо, массивҳои дученака, масъалаҳо барои навомӯзон, масъалаҳои гуногун, математикаи одӣ, назарияи графҳо, нишонаҳо (ду нишона), рекурсия ва азназаргузаронии пурра, системаҳои ҳисоб, сохторҳои додаҳо, ҷустуҷӯи дуӣ (бинарӣ). Гузориши ҳар як масъала (ниг. ба расми 1) аз шарти масъала, маълумот дар бораи додаҳои дохилшаванда ва хориҷшаванда бо дарназардошти талабот нисбат ба онҳо, намунаи сохтори додаҳои дохилшаванда ва хориҷшаванда, маҳдудияти муқарраршуда нисбат ба вақт ва ҳаҷми хотира барои иҷрои ҳалли барномавӣ, дараҷаи мураккабӣ иборат аст.

ЗАДАЧА № 819

Прямоугольный параллелепипед

(Время: 1 сек. Память: 16 Мб Сложность: 10%)

Прямоугольный параллелепипед – это объёмная фигура, у которой шесть граней, и каждая из них является прямоугольником. Моделями прямоугольного параллелепипеда служат классная комната, кирпич, спичечная коробка. Длины трёх рёбер прямоугольного параллелепипеда, имеющих общий конец, называют его измерениями. На приведенном рисунке измерения представлены рёбрами AB, BC и BF с общим концом в точке B, а значения измерений равны их длинам a, b и c соответственно.

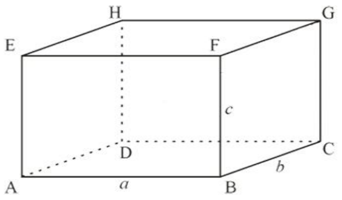

По заданным измерениям прямоугольного параллелепипеда Вам необходимо определить площадь его поверхности и объем.

Входные данные

Единственная строка входного файла INPUT.TXT содержит разделенные пробелом три натуральных числа a, b и c – измерения параллелепипеда, каждое из измерений не превышает 10^6.

Выходные данные

В выходной файл OUTPUT.TXT выведите через пробел два целых числа: площадь поверхности и объем заданного параллелепипеда.

Примеры

№	INPUT.TXT	OUTPUT.TXT
1	1 1 1	6 1
2	2 3 4	52 24

Расми 1. *Намунаи гузориши масъала дар портали «Мактаби барномасоз»*

Корбари портал (омӯзанда) метавонад барномаи ҳалли масъаларо дар яке аз забонҳои барномасозии барояш мувофиқ тартиб дода, барои арзёбӣ ба низом бо нишон додани забони барномасозӣ равон кунад. Модули санҷиши худкори барномаҳо имкони санҷидани барномаҳои дар яке забонҳои барномасозии зерин навишташударо дорад (дар замони таълифи мақола): Microsoft Visual C++ 2017, Microsoft Visual C# 2017, Microsoft Visual Basic 2017, MinGW GNU C++ 13.1.0, Borland Delphi 7.0, PascalABC.NET 3.9.0, Python 3.11.0, Free Pascal 3.2.2, Go 1.16.3, PyPy3.9 v7.3.9, Java SE JDK 16.0.1, Node.js 19.0.0.

Яке аз роҳҳои ҳалли барномавии масъалаи № 819 (ниг. ба расми 1) дар забони барномасозии C++ дар расми 2 оварда шудааст. Барои санҷиши кори дурусти барнома, аввал дар майдони мувофиқ («Язык:») бояд забони барномасозии зарурӣ аз рӯйхати забонҳои барномасозии дастрас (дар ҳолати мо, «MinGW GNU C++ 13.1.0») интихоб карда шавад. Сипас, коди барномавӣ бояд ё дар намуди файли алоҳида ба низом ирсол карда шавад («Выбрать файл ... Отправить»), ё дар майдони мувофиқ («Исходный код решения:») навишта (нусхабардорӣ карда) шавад.

Модули санҷиши худкори барномаҳо коди барномавии ирсолшударо тавассути компилятори забони барномасозии интихобгардида месанҷад ва натиҷаашро ба корбар пешниҳод мекунад. Масалан, натиҷаи санҷиши барномаи ирсолгардида дар расми 3 оварда шудааст. Тавре аз расм аён аст, модул дурустӣ ва мукаммалии кори барномаро аз рӯйи 10 қимати назоратӣ (тест) санҷидааст, ки натиҷаи ҳамаи онҳо қобили қабул (Accepted) аст. Барои ҳар як қимати назоратӣ барнома дар доираи маҳдудиятҳои муқарраршуда (ниг. ба расми 1) нисбат ба вақт (1 сония) ва ҳаҷми хотира (16 МБайт) иҷро шудааст.

```
#include <iostream>
#include <fstream>

using namespace std;

int main()
{

    // Эълони бузургиҳои зарурӣ
    long long A, B, C;

    // Кушодани файл барои хондани қимати бузургӣ аз он
    ifstream fin("input.txt");
        fin >> A >> B >> C;
    fin.close();

    // Кушодани файл барои сабти қимати натиҷа дар он
    ofstream fout("output.txt");
        fout << 2 * (A * B + A * C + B * C) << " " << A * B * C;
    fout.close();

    // Анҷоми кори барнома
    return 0;
}
```

Расми 2. *Барномаи ҳалли масъала дар забони барномасозии C++*

Тест	Результат	Время	Память
1	Accepted	0,03	416 Кб
2	Accepted	0,015	424 Кб
3	Accepted	0,015	424 Кб
4	Accepted	0,015	420 Кб
5	Accepted	0,015	420 Кб
6	Accepted	0,015	420 Кб
7	Accepted	0,015	424 Кб
8	Accepted	0,015	412 Кб
9	Accepted	0,015	420 Кб
10	Accepted	0,015	420 Кб

Расми 3. *Натиҷаи санҷиши барнома*

Дар ***бахши «Масъалаҳои ман»*** омори умумӣ оид ба фаъолияти корбар дар портал оварда мешавад, ки маълумотро дар бораи шумораи масъалаҳои ҳалкарда ва рақамҳои онҳо, мавқеи корбар дар байни корбарони дигар, ҳиссаи масъалаҳои ҳалкарда (бо %) аз рӯйи бандҳои алоҳида («Забони барномасозии C++», «Ҳалли масъалаҳои олимпиадавӣ», «Олимпиадаҳои минтақавӣ», «Китоби Фёдор Меншиков» ва «Олимпиадаҳои омӯзишӣ»), ташрифи охирони корбар ба портал, кӯшишҳои муваффақ (ҳалҳои барномавии қобили қабул) ва ҳамаи кӯшишҳо (ҳалҳои барномавии ирсолшуда новобаста аз муваффақ ё бебарор будани онҳо) дар бар мегирад. Инчунин, дар ин бахш натиҷаҳои санҷиши ҳалҳои барномавии ирсолгардида дар намуди ҷадвал аз рӯйи ҷандомади ҳолатҳои имконпазири иҷрои барномаҳо (*Accepted* – қабулшуда; *Wrong answer* – ҷавоби хато; *Time limit exceeded* – гузаштани вақти иҷрои барнома аз маҳдудияти ҷорӣ; *Presentation Error* – қолаби нодурусти хориҷкунии ҷавоб; *Compilation error* – хатои компилятсия (раванди баргардонидани коди барномавии ирсолгардида аз забони барномавии интихобшуда ба забони мошин); *Memory limit exceeded* – гузаштани ҳаҷми хотираи барои иҷрои барнома истифодашуда аз маҳдудияти ҷорӣ; *Runtime error* – хатои иҷрои барнома) ҷой дода мешавад.

Бахши «Ҳолати низом» фаъолияти корбарони низомро дар реҷаи вақти воқеӣ дар намуди ҷадвал нишон медиҳад. Муҳтавои ҷадвал ҳар лаҳза мавриди таҷдид қарор ёфта, танҳо 400 сабти охирро инъикос мекунад. Ҳар як сабт (сатр)-и ҷадвал аз майдонҳои маълумотии зерин иборат аст: рақами мушаххаскунандаи кӯшиши ҳалли барномавӣ («ID»; лаҳзаи ирсоли ҳалли барномавӣ: рӯз ва соат («Дата»); муаллиф – корбар («Автор»); рақами масъала («Задача»); забони барномасозӣ («Язык»); натиҷаи санҷиш («Результат»); рақами тартибии қимати назоратӣ, ки дар он натиҷаи иҷрои барнома қобили қабул набуд («Тест»); вақти барои иҷрои барнома сарфшуда («Время»); ҳаҷми барои иҷрои барнома истифодашуда («Память»).

Дар ***бахши «Мавқеъ»*** рӯйхати 10 000 корбари аввалини портал оварда шудааст, ки он аз рӯйи камшавии қимати мавқеи бадастовардаи корбарон батартиб оварда шудааст. Мавқеи корбар ҳамчун ҳосили ҷамъи қимати мураккабии масъалаҳои ҳалкардаи ӯ ҳисоб карда мешавад. Мураккабии ҳар як масъала бо ададҳои аз 1 то 100 муайян карда мешавад, ки онро аз ҷадвали пурраи рӯйхати умумии масъалаҳо дар бахши «Бойгонии масъалаҳо» пайдо кардан мумкин аст. Замони таълифи мақола (дар ҳолати 16-уми июли соли 2024) мавқеи аввалро 6 корбар аз Федератсияи Россия: Андрей и Костя (шаҳри Майкоп), Андрей Мисник (шаҳри Долгопрудний), Зубков Олег Владимирович (шаҳри Иркутск), Лукьянчиков Владимир Игоревич (шаҳри Самара), Степанов Иля Даниилович (шаҳри Долгопрудний) ва Тер-Саркисов Богдан Олегович (шаҳри Ставропол) ишғол карда буданд, ки ҳар кадоме 1 000 масъалаи дар низом дастрасро ҳал карда, мавқеъ (рейтинг)-ашон ба 41 914 баробар буд.

Бахши «Олимпиадаҳо» фарогири ҷадвали баргузории олимпиадаҳои сатҳашон гуногун аз барномасозӣ аст. Масалан, дар замони навишта шудани мақола бахши мазкур маълумотро дар бораи танҳо як олимпиада дар бар мегирифт: олимпиадаи дастаӣ аз барномасозӣ (*рус*. командная олимпиада по программированию), ки аллакай 3-юми майи соли 2024 баргузор шуда, натиҷаҳояш ҷамъбаст гардида буданд. Натиҷаҳои ингуна чорабиниҳо дар саҳифаҳои алоҳидаи портал нашр карда мешаванд, ки пайвандҳояшон дар сатри маълумотии ҳар як чорабинӣ ҷой дода мешавад.

Дар ***бахши «Бойгонии олимпиадаҳо»*** рӯйхати олимпиадаҳои аллакай баргузор ва ҷамъбастгардида ҷойгир аст, ки онҳо аз рӯй солҳои таҳсил гурӯҳбандӣ шудаанд. Дар замони таълифи мақола ин бахш маълумотро дар бораи 86 олимпиада, ки дар доираи 21 соли таҳсил (аз соли таҳсили 2023-2024 то соли таҳсили 2003-2004 аз рӯйи тартиби камшавии қимати солҳои таҳсил) гурӯҳбандӣ шудаанд, фаро мегирад. Муҳиммият ва ҷолибияти бахши мазкур дар он аст, ки барои ҳар як олимпиада маълумоти иловагӣ дар намуди натиҷаҳои ҷамъбастӣ, маҷмуи масъалаҳои озмунӣ, таҳлили масъалаҳо ва пешниҳоди тавсияҳо дар шакли матнӣ ва видеоӣ, суратнигор ҷой дода шудаанд. Маҷмуи масъалаҳои озмунӣ ва таҳлили онҳо метавонанд ҳамчун маводи методии ёрирасон барои омӯзиши барномасозӣ ва омодашавӣ ба олимпиадаҳо аз барномасозӣ аз ҷониби доираи васеи хоҳишмандон, аз ҷумла, хонандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишҷӯёни муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ё олии касбӣ ва омӯзгорон истифода бурда шаванд.

Бахши «Насбгарҳо» дастрасӣ ба таъминоти барномавии барои насбу танзими компиляторҳо ва муҳитҳои ҳамгирои таҳия (*англ*. integrated development environment, IDE)-и маъмул заруриро дар намуди барномаҳои насбгар таъмин менамояд, аз ҷумла: Code::Blocks 20.03, Dev C++ 5.11, Free Pascal 3.2.2, Go 1.16.5, Java SE Development Kit 16.0.1, Microsoft Visual Studio 2008 Express (C++, C#, VB), MinGW Developer Studio 2.05r9, Node.js 19.0.0, PascalABC.NET 3.9, Python 3.11.5, WingIDE-9.1.1.1. Ин ба корбари платформа имкон медиҳад, ки компилятор ва муҳити барномасозии барояш мувофиқро ба зудӣ пайдо карда, онро зеркашӣ ва дар компютераш насбу танзим кунад. Оид ба вижагиҳои хос ва бартариҳои яке аз ин муҳитҳои ҳамгирои таҳияи барномаҳо – Code::Blocks 20.03 мақолаи дигари мо [8] бахшида шудааст, ки дар он интихоб ва истифодаи муҳити номбурда дар омӯзиши забони барномасозии C++ асоснок карда шудааст.

Татбиқ ва истифодаи босамари низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар раванди тадриси фанҳои ба барномасозии компютерӣ алоқаманд дар муассисаҳои таълимии зинаҳои гуногуни таҳсилот (умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ, ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, олии касбӣ) метавонад манфиатҳои зиёдеро чӣ барои омӯзандагон ва чӣ барои омӯзгорон ба бор оварад (ниг. ба расми 4).

Дар баробари манфиатҳо, ба сифати яке аз камбудиҳои чунин низомҳо мураккабии ошкорсозии ҳолати аз якдигар рӯйбардор кардани ҳалҳои барномавӣ дар байни шумораи зиёди омӯзандагон дониста мешавад.

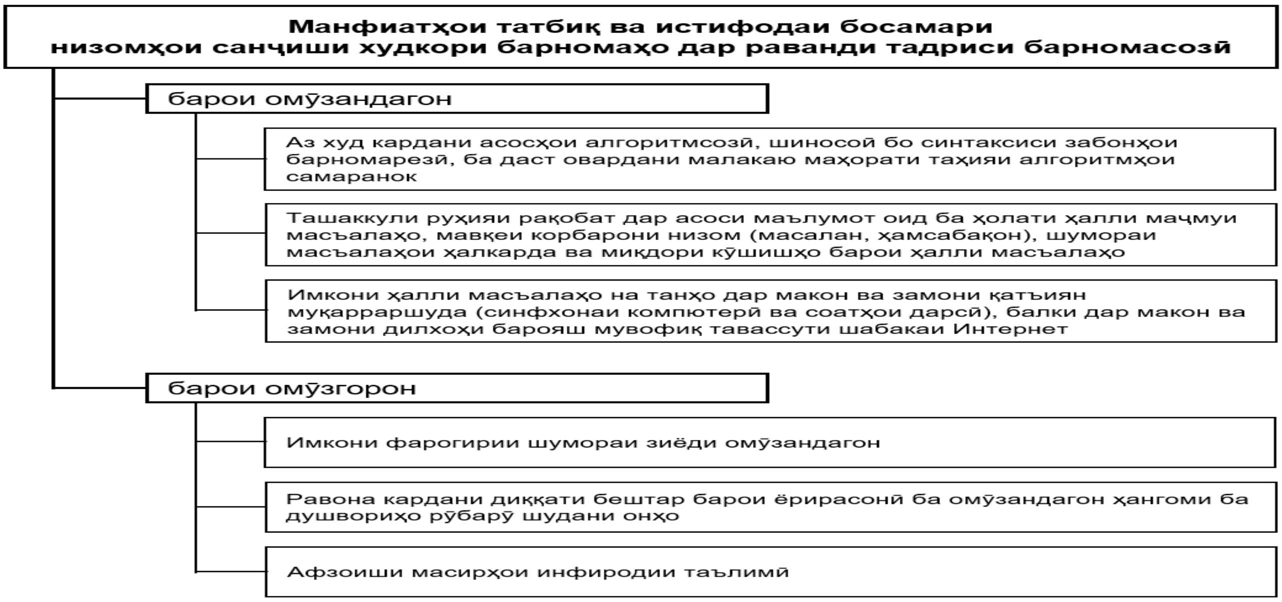

Расми 4. *Манфиатҳои низомҳои санҷиши худкори барномаҳо*

Таҷрибаи чандинсолаи мо дар истифодаи амалии низомҳои баррасишаванда (пеш аз ҳама, низоми Ejudge) ҳангоми ташкил ва баргузории олимпиадаи ҷумҳуриявии фаннӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз фанни «Технологияи иттилоотӣ» (самти барномасозӣ) дар доираи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки татбиқи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар олимпиадаю сабқатҳои гуногун аз барномасозӣ самаранокии баландро таъмин мекунанд.

Маврид ба зикр аст, ки бо ибтикори инҷониб кафедраи барномасозӣ ва муҳандисии компютерии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон тасмим гирифтааст, то дар раванди таълими фанҳои марбут ба барномасозии компютерӣ татбиқи босамари низомҳои санҷиши худкори барномаҳо ва сарчашмаю хизматрасониҳои бархатро оид ба барномасозӣ ба роҳ монад. Илова бар ин, ба сифати нақшаи дурнамо таъсиси портали миллӣ оид ба барномасозӣ дар заминаи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон ба назар гирифта шудааст.

Дар асоси омӯзишу таҳқиқи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо ва таҷрибаи татбиқи онҳо дар раванди таълим ва олимпиадаҳо якчанд нуктаро ҳамчун хулоса дарҷ мекунем:

1. Истифодаи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар раванди таълим бартариҳои зиёдеро фароҳам меоранд, ки аз миёни онҳо афзалтаринашон инҳоянд: худкорсозии амалҳои анъанавии омӯзгор (аз ҷумла, санҷиши «дастӣ»), таъмини фаврият ва беғаразӣ дар раванди санҷиш, ҷой надоштани омили инсонӣ, таҳия ва нашри мавқеъ (рейтинг)-и омӯзандагон дар реҷаи вақти воқеӣ. Дар ин маврид, омӯзгор бештар нақши машваратчиро бозида, фаъолияти ӯ асосан ба фаҳмонидани гузориши масъала, пешниҳоди ҷавобҳо ба саволҳои пайдошавандаи омӯзандагон дар вақти ҳалли масъалаҳои гузошташуда, такрори бахшҳои калидии мавзуъ (дар сурати зарурат), роҳнамоӣ дар таҳияи алгоритмҳо ва навиштани барномаҳо ба инобати муқаррароти сабки хуби барномасозӣ (*англ.* good programming style) ва таҷрибаи пешқадам (*англ.* best practice) дар соҳаи барномасозӣ, тафтиши ҳисоботи иҷрои корҳои амалӣ (лабораторӣ) ва мусоҳиба бо омӯзандагон доир ба мавзуъ равона карда мешавад.

2. Татбиқи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар тадриси фанҳои таълимии ба барномасозӣ алоқаманд метавонад боиси баланд бардоштани самаранокии раванди таълим гардад. Амалисозии доираи васеи фаъолияти таълимию омӯзишии ба санҷиши барномаҳо алоқаманд – аз санҷиши ҳалҳои барномавии омӯзандагон то гузаронидани олимпиадаҳои фаннӣ аз барномасозӣ сода ва осон мегардад. Омӯзандагон имкони ба таври фаврӣ ба даст овардани маълумот дар бораи масъалаҳои дар наздашон гузошташуда ва ҳолати санҷиши ҳалҳои барномавии ирсолкардаашонро доранд. Омӯзгорон бошанд, метавонанд аз механизми худкори назорати комил аз болои пешрафти омӯзандагон ба таври самаранок истифода баранд. Аз ҷумла: (a) бо мақсади азназаргузарони кодҳои барномавӣ ба бойгонии ҳалҳои фиристодаи омӯзандагон, ки ба мунтазам дар пойгоҳи додаҳои низомҳои санҷиши худкори барномаҳо сабт карда мешаванд, дастрасӣ пайдо кунанд; (b) назорати худкорро аз болои омӯзандагон дар самти риоя гардидани муҳлатҳои иҷрои вазифаҳо ва пешниҳоди барномаҳои ҳалли масъалаҳои гузошташуда роҳандозӣ кунанд. Татбиқи ингуна низомҳо дар раванди таълим имкони ташаккули пойгоҳи ягонаи масъалаҳо оид ба барномасозӣ ва таҷдиду такмили пайвастаи муҳтавои онро фароҳам оварда, истифодаи такрории масъалаҳоро дар тадриси фанҳои таълимӣ оид ба барномасозӣ ва инкишофи руҳияи рақобати омӯзандагонро дар ҳалли онҳо таъмин менамояд.

3. Бо дарназардошти он ки татбиқи низомҳои санҷиши худкори барномаҳо дар раванди таълим сарбории омӯзгорро ба таври ҷиддӣ коҳиш медиҳад, имкони ба сатҳи сифатан нав бардоштани дарсҳои амалӣ (машғулиятҳои лабораторӣ) аз барномасозӣ бе афзудани шумораи омӯзгорон ҷой дорад.

4. Кор дар муҳити низомҳои санҷиши худкори барномаҳо интизомнокии омӯзандагонро рушд дода, онҳоро водор месозад, ки тартиби коркарди додаҳои дохилшаванда ва хориҷшавандаро риоя кунанд, тамоми ҷузъиёт ва нозукиҳои ҳалли масъаларо амиқ андешида, онҳоро ба назар гиранд, шартҳои канорӣ ва самаранокии алгоритмҳоро фаромӯш накунанд. Истифодаи чунин низомҳо дар раванди таълим ва ҳангоми аз ҷониби омӯзандагон ба таври фосилавӣ арзёбии мустақилона кардани дониш ва малакаю маҳоратҳои худ дар ташаккул ва рушди салоҳиятҳои таълимию тарбиявӣ, худмуайянкунию худинкишофдиҳӣ, таҳлилию эҷодӣ, муоширатию кори гурӯҳӣ ва иттилоотию алгоримтии онҳо мусодиат мекунад.

5. Имконияти ба таври интерактивӣ ичро кардани корҳои мустақилона аз алгоритмсозӣ ва барномарезӣ дар макон ва замони барои омӯзандагон муносиб дар ба даст овардани натиҷаҳои назаррас аз раванди таълим ва ноил шудан ба комёбиҳо дар сабқатҳои гуногуни зеҳнӣ ва олимпиадаҳои фаннӣ ба онҳо мусоидат мекунад.

6. Ба инобати ҳолати замони муосир дар самти компютерикунонии оммавӣ ва ҷой доштани рушди босуръати раванди иттилоотонии ҷомеа, аз ҷумла татбиқи саросарии имкониятҳои воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар тамоми самтҳои соҳаи маориф, омӯзгоронро зарур аст, ки аз усулҳои навини фаъолияти касбӣ бархӯрдор бошанд, услуби кори худро дар робита ба омодасозии саволу супориш ва масъалаҳо, таҳияи маводи таълимию методӣ, ҳамроҳӣ ва дастгирии раванди тадриси фанҳои таълимӣ мавриди таҷдиди назар қарор диҳанд. Бинобар ин, имрӯзҳо, татбиқ ва истифодаи технологияҳои ҷадиди иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим, аз ҷумла, низомҳои санҷиши худкори барномаҳо ва сарчашмаю хизматрасониҳои бархат, ба яке аз масъалаҳои мубрами низоми таҳсилоти кишвар мубаддал шудааст.

АДАБИЁТ

1. Ejudge contest management system // Ejudge home page [electronic resource]. – URL: https://Ejudge.ru (access date: 27.05.2024).
2. Веретенников, М. В. Автоматизация проверки компьютерных программ в технических дисциплинах // «Дистанционные образовательные технологии. Пути реализации» : Сборник научных трудов. Выпуск 1. – Томск: издательство ТУСУР, 2004. – С. 52-61.
3. Комилиён, Ф. С. Технологияи иттилоотӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Ф. С. Комилиён, Б. Ф. Файзализода. – Душанбе: Маориф, 2022. – 160 с.
4. Комилиён, Ф. С. Технологияи иттилоотӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Ф. С. Комилиён. – Душанбе: «Бебок», 2018. – 168 с.
5. Комилиён, Ф. Технологияи иттилоотӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум / Ф. Комилиён, М. Муллоҷонов, Қ. Тухлиев. – Душанбе: «Нашри файз», 2018. – 272 с.
6. Матюхин, В. А. Преподавание программирования с использованием системы автоматической проверки решений / В. А. Матюхин // Информатика (Первое сентября). – 2006. – № 18. – С. 27-29.
7. Назарзода, Р. С. Имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ ҳамчун воситаи арзёбии сифати таҳсилот (дар мисоли низоми таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон) : дисс. ... номз. илм. пед. – Душанбе, 2021. – 177 с.
8. Назарзода, Р. С. Муҳити ҳамгирои таҳияи Code::Blocks ҳамчун воситаи барномавии муносиб дар таълими забони барномасозии C++ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2020. – № 3 (42). – С. 96-103.
9. Назарзода, Р. С. Салоҳиятҳои заминавии барномасозӣ – тақозои асри рақамӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – № 4 (47). – С. 146-153.
10. Нақшаи қабул – ҷадвали ихтисосҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ барои соли таҳсили 2024-2025 // Сомонаи расмии Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: https://ntc.tj/tj/ba-dovtalab/nakshai-kabul.html (санаи муроҷиат: 30.03.2024).
11. Сайт проекта «Школа программиста». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://acmp.ru (дата обращения: 24.03.2024).
12. Силлабус аз фанни «Технологияи барномасозӣ (сатҳи пешрафта)» барои донишҷӯёни курси 3-юми ихтисоси 1-40 01 01 07 – «Таъминоти математикӣ ва барномавии истеҳсолоти автоматонӣ» (таҳиягар: Р. С. Назарзода), ки аз ҷониби Шурои таълимӣ-методии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон 15 январи соли 2024, суратмаҷлиси № 5 тасдиқ шудааст. – 32 с.
13. Силлабус по дисциплине «Основы алгоритмизации и программирования» для студентов 1-го курса специальности 1-40 03 01 – «Искусственный интеллект» (составитель: Р. С. Назарзода), утвержденный Учебно-методическим советом Технологического университета Таджикистана от 11 сентября 2023 года, протокол № 2. – 28 с.
14. Силлабус по дисциплине «Программирование на Python» для студентов 3-го курса специальности 1-40 01 01 08 – «Программная инженерия» (составитель: Р. С. Назарзода), утвержденный Учебно-методическим советом Технологического университета Таджикистана от 15 января 2024 года, протокол № 5. – 24 с.

ҶУЗЪҲОИ ТАРКИБӢ-МУҲТАВОИИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

***КАРИМЗОДА Мирзо Бадал** – доктори илмҳои педагогӣ, саркотиби илмии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** takmil@mail.ru, **тел:.** (+992) 918 34 34 90*

***ҚУРБОНОВ Некрӯз Нураҳмадович** – докторанти PhD-и курси 3-юми кафедраи илмҳои компютерии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров, 16. **E-mail:** nekruz-96@bk.ru, **тел:.** (+992) 987 34 34 91*

Дар мақола ҷузъҳои таркибӣ-муҳтавоии салоҳиятнокии касбии омӯзгори технологияи иттилоотии муассисасисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ сухар рафта, таъкид шудааст, ки салоҳиятнокии иттилоотӣ як ҷузъи муҳими салоҳиятнокии касбии омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ маҳсуб ёфта, маҳорати омӯзгорро дар ташкил ва татбиқи раванди таълиму тарбия, ки ба вазифа ва ҳадафҳои дар назди ӯ матраҳбуда бо истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотии рақамӣ ҷавобгӯ бошад, дар назар дорад. Ин салоҳият бо тағйироти бунёдии ҷузъи таркибӣ-муҳтавоӣ ва асосҳои методии таҳсилоти муосир: истифодаи фаъолонаи воситаҳои компютерӣ дар раванди таълиму тарбия, ташкил ва банақшагирии фаъолиятҳои ҷанбаи лоиҳавидошта бо истифодаи ҳадди аксари имконоти иттилоотӣ ва воситаҳои техникии рақамие, ки дар ихтиёри омӯзгор мавҷуд аст; истифодаи захираҳои номаҳдуди шабакаи ҷаҳонӣ; дар раванди таълиму тарбия истифода бурдани чунин методҳо ва технологияҳои муосир, аз қабили иҷрои супоришҳо дар шакли электронӣ, санҷиш бо истифодаи барномаҳои махсуси компютерӣ, шаклҳои таълими фосилавӣ, озмоишгоҳҳои маҷозӣ ва бисёр технологияҳои навтарини педагогии дигар бо истифодаи технологияи компютерӣ алоқаманд мебошад.

Илова ба ин, муаллиф иброз доштааст, ки омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ боз як вазифаи муҳимро низ бояд иҷро кунад, яъне тавассути истифодаи фаъолонаи воситаҳои алоқаи рақамӣ, аз қабили почтаи электронӣ, интиқолдиҳандаҳои (мессенҷерҳои) гуногун, форумҳо ва ғайра шогирдонашро ба фаъолияти маърифатӣ ҷалб кунад.

***Вожаҳои калидӣ:** ҷузъҳои таркибӣ-муҳтавоӣ, салҳиятнокии касбӣ, салоҳияти иттилоотӣ, технологияи иттилоотӣ, омӯзгор, раванди таълим, воситаҳои компютерӣ, воситаҳои техникии рақамӣ, захираҳои интернетӣ, таълими фосилавӣ, технологияи педагогӣ.*

СОСТАВНЫЕ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

***КАРИМЗОДА Мирзо Бадал** – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** takmil@mail.ru, **тел:.** (+992) 918 34 34 90*

***КУРБАНОВ Некруз Нурахмадович** – докторант PhD 3 курса кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. **E-mail:** nekruz-96@bk.ru, **тел:.** (+992) 987 34 34 91*

В статье рассматриваются составные содержательные компоненты профессиональной компетентности учителя информационной технологии среднего общеобразовательного учреждения, в том числе, подчеркивается, что информационная компетентность является важным компонентом профессиональной компетентности учителя информационной технологии и под этим понятием подразумевается умение учителя организовывать и осуществлять учебно-воспитательный процесс, отвечающий поставленным перед ним задачам и целям посредтсом эффективного использования цифровых информационных технологий. Эта компетенция связана с фундаментальными изменениями в составном содержательном компоненте и методических основах современного образования: активное использование компьютерных средств в процессе обучения и воспитания, организация и планирование проектно-ориентированной деятельности с максимальным использованием имеющихся в распоряжении учителя информационных возможностей и цифровых технических средств; использование неограниченных ресурсов интернета; в учебно-воспитательном процессе использовать современные методы и технологии, как выполнение заданий в электронном виде, тестирование с использованием специальных компьютерных программ, дистанционные

формы обучения, виртуальные лаборатории и многие другие новейшие педагогические технологии с использованием компьютерных технологий.

Кроме того, автор отмечает, что учитель информатики должен выполнять еще одну важную задачу, а именно вовлекать своих учеников в познавательную деятельность посредством активного использования цифровых средств коммуникации, таких как электронная почта, различные мессенджеры, форумы и т.д.

Ключевые слова: *составные содержательные компоненты, профессиональная компетентность, информационная компетенция, информационные технологии, учитель, учебный процесс, компьютерные средства, цифровые технические средства, интернет-ресурсы, дистанционное обучение, педагогические технологии.*

THE CONSTITUENT SUBSTANTIVE COMPONENTS OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF AN INFORMATION TECHNOLOGY TEACHER

KARIMZODA Mirzo Badal *– Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str., 11/2.* ***E-mail:*** *takmil@mail.ru,* ***phon:*** *(+992) 918 34 34 90*

KURBANOV Nekruz Nurahmadovich *– PhD student of the 3rd year of the Department of Computer Science of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Kulob city, S. Safarov street 16.* ***E-mail:*** *nekruz-96@bk.ru,* ***phon:*** *(+992) 987 34 34 91*

The article examines the constituent substantive components of the professional competence of an information technology teacher of a secondary educational institution, including, it is emphasized that information competence is an important component of the professional competence of an information technology teacher and this concept implies the ability of a teacher to organize and carry out an educational process that meets the tasks and goals set for him through the effective use of digital information technologies. This competence is associated with fundamental changes in the constituent content component and methodological foundations of modern education: the active use of computer tools in the process of teaching and upbringing, the organization and planning of project-oriented activities with maximum use of the information capabilities and digital technical means available to the teacher; the use of unlimited Internet resources; in the educational process, modern methods and technologies are used, such as completing tasks in electronic form, testing using special computer programs, distance learning, virtual laboratories and many other latest pedagogical technologies using computer technology.

In addition, the author notes that a computer science teacher must perform another important task, namely, to involve his students in cognitive activity through the active use of digital means of communication, such as e-mail, various messengers, forums and others.

Key words: *composite content components, professional competence, information competence, information technology, teacher, educational process, computer tools, digital technical means, Internet resources, distance learning, pedagogical technologies.*

Дар натиҷаи омӯзиши ҳамаҷонибаи таҳқиқоти олимону муҳаққиқон сохтори ҷузъи таркибии мухтавоии салоҳиятнокии касбии омӯзгори технологияи иттилоотиро ошкор сохтем, ки талабот ба салоҳиятнокии иттилоотию иртибототии омӯзгорро гурӯҳҳои зерини талабот муайян муайян мекунанд: салоҳиятнокии касбӣ, педагогӣ ва технологӣ.

Салоҳиятнокии касбии ба таври умум истифодашаванда дар назар дорад, ки омӯзгор бояд дорои малакаҳои истифодаи тахассусии воситаҳои муосири компютерӣ бо дастрасӣ ба шабакаҳои маҳаллӣ ва глобалӣ: маҳорати кор бо бастаи барномаҳо (нармафзор), инчунин кор дар Интернет бошад.

Салоҳиятнокии касбии педагогӣ боз як ҷузъи дигари муҳими салоҳиятнокии касбии омӯзгори фанҳои иттилоотӣ мебошад. Ташаккулёбии ин салоҳиятнокӣ маҳорати омӯзгорро дар ташкил ва татбиқи раванди таълиму тарбия, ки ба вазифаҳо ва ҳадафҳои дар назди ӯ матраҳбуда бо истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотии рақамӣ ҷавобгӯ бошад, дар назар дорад [2, С. 55-59].

Ин салоҳиятнокӣ бо тағйироти бунёдии ҷузъи таркибии мухтавоӣ ва асосҳои методии таҳсилоти муосир: истифодаи фаъолонаи воситаҳои компютерӣ дар татбиқи шаклҳои

дастаҷамъӣ, гурӯҳӣ ва инфиродии раванди таълиму тарбия; ташкил ва банақшагирии фаъолиятҳои ҷанбаи лоиҳавидошта бо истифодаи ҳадди аксари имконоти иттилоотӣ ва воситаҳои техникии рақамие, ки дар ихтиёри омӯзгор мавҷуд аст; истифодаи захираҳои номаҳдуди шабакаи ҷаҳонӣ; дар раванди таълиму тарбия истифода бурдани чунин методҳо ва технологияҳои муосир, аз қабили иҷрои супоришҳо дар шакли электронӣ, санҷиш бо истифодаи барномаҳои махсуси компютерӣ, шаклҳои таълими фосилавӣ, озмоишгоҳҳои маҷозӣ ва бисёр технологияҳои навтарини педагогии дигари асосёфта бо истифодаи технологияи компютерӣ алоқаманд аст. Муаллими фанни технологияи иттилоотӣ боз як вазифаи муҳимро низ бояд иҷро кунад, ки он тавассути истифодаи фаъолонаи воситаҳои алоқаи рақамӣ, аз қабили почтаи электронӣ, интиқолдиҳандаҳои (мессенҷерҳои) гуногун, форумҳо ва ғайра ба фаъолияти маърифатӣ ҷалб намудани шогирдон мебошад.

Ҷузъи минбаъда салоҳиятнокии касбии омӯзгори технологияи рақамӣ мебошад. Омӯзгори муосир бояд малака ва донишҳоеро дошта бошад, ки ба ӯ имкон диҳад тамоми восита ва усулҳои асосии мустақилона омодасозии ҳуҷҷатҳои корӣ, маводи дидактикии барои ташкили раванди таълиму тарбия заруриро дар шароити истифодаи маҷмуи технологияҳои рақамӣ аз худ намояд:

1. Мавҷудияти салоҳиятнокии иттилоотӣ ва иртибототии дар омӯзгор ташаккулёфта ба ӯ имкон медиҳад, ки иттилооти зарурии таълимии зеринро дар намудҳои гуногун ба хонандаон пешниҳод намояд [7, С. 311-316]:

- дар шакли матнӣ, дар намуди клипҳои видеоӣ ва аудиоӣ, аниматсия ва тасвироти компютерӣ;
- назорат кардани вақти ҳар як хонанда барои иҷрои ин ё он вазифа дар чорчӯбаи машғулиятҳои синфӣ;
- ҳаҷми қобили мулоҳизаи иттилоотро воябандӣ намуда, дар қисмҳои алоҳида пешниҳод намудан;
- ҳавасмандгардонии хотира, тафаккур, идроки хонандагон;
- мусоидат ба мутамарказ намудани таваҷҷуҳ;
- воқеъбинӣ ва мутобиқати баҳодиҳии донишҳои дар машғулиятҳо ба дастовардаи хонандагон таъмин намудан;
- шарҳу тафсири иттилоот, онро барои пешниҳод дар шакли чопӣ баровардан;
- ҷустуҷӯи иттилооти зарурӣ барои таҳсил дар шабакаи ҷаҳонии Интернет;
- ба раванди маърифатомӯзӣ фаъол гардонидани ҳавасмандии хонандагон;
- ташаккули малакаҳои хонандагон оид ба кор бо техникаи компютерӣ, аз ҷумла воситаҳои ҷонибӣ ва кор дар шабакаҳо ва ғайра.

Дар ҳамин ҳол, бояд гуфт, ки дар доираи тафсирҳои дар боло зикргардидаи истилоҳҳои «салоҳиятнокии касбӣ» ва «салоҳиятнокӣ», инчунин дар ҳуҷҷатҳои дахлдор таъкиди асосӣ ба фаъолсозии маърифатомӯзии хонандагон ҳамчун қисми таълиму тарбияи онхо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ равона карда мешавад. Ба андешаи як қатор муаллифони саршинос, дар ин ҷо ҷанбаи шахсии салоҳиятнокӣ, аз ҷумла чунин ҷузъи таркибие ба монанди ҳавасмандкунӣ аз аҳамияти хоса бархӯрдор аст [1, С. 19-23].

Муаллифони «Стратегияи навсозии ҷузъи таркибӣ-мухтавоии таҳсилоти умумӣ» бар ин назаранд, ки мафҳуми «салоҳиятнокӣ» на танҳо аз ҷузъҳои амалиётӣ-технологӣ ва маърифатӣ, балки аз ҷузъҳои рафторӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳавасмандӣ низ иборат аст. Он инчунин натиҷаҳои раванди таълим, самтҳои арзишӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Дар асоси таҳлили проблемахои баррасинамудаи мо Т. Камишанова қайд мекунад, ки «салоҳиятнокӣ» нисбат ба «салоҳият» мафҳуми васеътар аст, зеро он ба ғайр аз ҷузъҳои ҳавасмандӣ, маърифатӣ ва амалиётӣ-технологӣ, боз натиҷаҳои раванди таълиму тарбия ва системаи арзишҳоро ҳам дар бар мегирад.

Салоҳиятнокии касбиро ҳамчун маҷмуи муайяни салоҳиятҳои ташкилдиҳандаи асоси салоҳиятнокии касбии омӯзгори технологияҳои иттилоотӣ омӯхта, пешниҳод менамоем, ки онро ҳамчун омодагии амалӣ ва назариявӣ барои ҳалли масъалаҳои такмили маҳорати касбии шахс дар шароити муосир, ки бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ хос аст, мавриди қарор дода шавад.

Дар асарҳои З.А. Федосеева омодагӣ ҳамчун тавсифномаи касбии шахс ба ҳисоб меравад, ки ташаккули он шарти зарурии иҷрои бомуваффақияти вазифаҳои касбӣ мебошад; ҳамчун падидаи шахсӣ, ки аз ҷузъҳои отифавӣ, иродавӣ, маърифатӣ ва ангезавӣ иборат аст. Чунин равиш нисбат ба тафсири истилоҳи «омодагӣ» мавҷудияти ҷузъҳои таркибии зеринро дар таркиби салоҳиятнокии омӯзгори фанҳои иттилоотӣ дар назар дорад [14]:

- ҷузъи таркибии арзишию ангезавӣ, ки дараҷаи шавқу рағбати касбии омӯзгорро ба истифодаи фаъолонаи технологияҳои иртибототии рақамӣ дар чорчӯбаи раванди таълиму тарбия инъикос менамояд;

- ҷузъи таркибии маърифатӣ савияи маҳорати омӯзгорро дар фарогирии технологияҳои рақамӣ ва иртибототӣ, қобилияти мустақилона аз худ намудани воситаҳои таъминоти барномавию техникиро барои раванди таълиму тарбия инъикос менамояд;

- ҷузъи таркибии вокунишӣ малакаҳои баҳодиҳии воқеъбинонаи фаъолияти шахсиро, ки ба омӯзиш ва азхудкунии технологияҳои рақамӣ барои истифода дар раванди таълиму тарбия нигаронида шудааст, инчунин муносибат ва самтгириҳои арзишӣ нисбат ба такмили шахсият ва касбии худро инъикос менамояд.

Чунин ба назар мерасад, ки бинобар ҷанбаи динамикӣ доштани салоҳиятнокии касбӣ ба савияи ташаккули он танҳо тавассути фаъолияти амалӣ баҳо додан мумкин аст. Ин савия метавонад ҳам динамикаи мусбат ва ҳам манфӣ дошта бошад, аз ин рӯ, муҳаққиқон дар бораи моҳияти савиявӣ будани раванди такмили салоҳиятнокии касбии омӯзгор ақида ва дидгоҳи муштарак доранд.

Як катор муҳаққиқон (А.К. Маркова, Э.Ф. Зеер, Л.Н. Горбунова ва дигарон) ҳангоми баррасии раванди такмили сифатҳои касбии омӯзгор дар он мавҷудияти марҳилаҳои мутобиқшавӣ ва худшиносӣ, худҳаммонандкунӣ ва худамалисозӣ ва худифодакуниро қайд мекунанд [11, С. 29-31].

Ҳамин тавр, мо ба хулосае меоем, ки дар байни омӯзгорон се гурӯҳ вуҷуд доранд, ки бо савияҳои гуногуни салоҳиятнокии касбӣ фарқ мекунанд. Омӯзгор дар раванди такмили ихтисоси худ роҳро аз зинаи «субъекти амалкунанда» ба зинаи «субъекти дигаргункунанда» тай мекунад.

Омӯзгороне, ки дар зинаи аввали ташаккули сифатҳои касбии худ қарор доранд, бо хислатҳои зерин тавсиф мешаванд:

- фаъолияти онҳо аз доираи дастурамалҳо берун намебарояд, муқаррароти тавсияҳои методиро ба таври қатъӣ ба роҳбарӣ мегиранд;

- онҳо усулҳо ва методҳои корро бештар аз ҳамкасбони пуртаҷрибаи коргоҳи педагогӣ мегиранд;

- онҳо барои муваффақияти ниҳоӣ талош меварзанд, дар айни замон ба амалҳои зарурӣ барои расидан ба марҳалаҳои фосилавии он сарфи назар мекунанд, яъне таваҷҷуҳи худро ба амалиёти худ мутамарказ мекунанд, бе он ки худи хонандагонро ба ҳалли масъалаҳои ҷанбаи педагогидошта ҷалб намоянд.

Омӯзгороне, ки ба зинаи дуюм гузаштаанд, дар бораи моҳият ва муҳтавои вазифаҳои касбии худ тасаввуроти кофӣ доранд, қобилияти мустақилона ба нақша гирифтан ва ташкили раванди таълимро доранд. Дар фаъолияти онҳо салоҳиятҳои касбии ба қадри кофӣ хуб ташаккулёфта зоҳир мешаванд, кӯшишҳо барои ҳалли вазъиятҳои гуногуни проблемавӣ бо ёрии ҳаракатҳои ғайриқолабӣ мавҷуданд.

Марҳилаи сеюм гузариши мутахассис ба савияҳои нави дарки фаъолияти педагогиро нишон медиҳад, ӯ эҳтиёҷ ба фаъолияти илмию таҳқиқотиро эҳсос мекунад.

Дар асарҳои А.Я.Найна, С.Г.Молчанов, Е.К.Скорлуханова, З.А. Федосеева, Э.Ф. Зеер ва як қатор муаллифони дигар такмили салоҳияти касбии омӯзгор дар қаринаи омодасозии ӯ дар низоми такмили ихтисоси ҳайати омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз нуқтаи назари худинкишофёбии шахсият, бо назардошти талабот ба савияи касбии омӯзгорон аз тарафи муассисаҳои таҳсилотӣ баррасӣ мегардад [3, С. 52-56].

З.А. Федосеева дар таҳқиқоти худ амсилаи такмили салоҳиятнокии касбии омӯзгорро ҳам раванд ва ҳам натиҷае мешуморад, ки имкон медиҳад, ин салоҳиятнокӣ дар савияҳои таҷрибавӣ, дигаргунсозанда ва системавию технологӣ ташаккул ёбад. Ин сатҳҳо ба савияҳои фаъолияти омӯзгор мувофик буда, дараҷаи тахассуси касбии ӯро инъикос мекунанд.

Равишҳои дар боло зикршуда, албатта, барои мо таваҷҷуҳи зиёд доранд, зеро онҳо раванди ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгоронро дар чорчӯбаи фаъолияти педагогии онҳо, инчунин дар раванди омодагӣ дар низоми такмили ихтисос ифода мекунанд.

Ба андешаи Э.Ф. Зеер, душвориҳои азхудкунии салоҳиятҳои нав аз ҷониби омӯзгорони дорои таҷрибаи назарраси фаъолияти омӯзгорӣ бештар аз он вобаста аст, ки онҳо тайи солҳои тулонӣ дар кори худ ҳамон як усул, метод ва алгоритмҳои корро роҳнамоӣ мекарданд, ки қолабҳои устувори фаъолияти зеҳнӣ ва равониро ташкил медоданд. Як қатор пажӯҳишгарони муосир (Л.М. Кустов, Е.К. Скорлуханова, З.А. Федосеева, Чечел, Э.М. Никитин, А.Я.Найн, Е.Ф. Зеер ва дигарон) [8, С. 348-350].

Дар ҳамин ҳол, натиҷаҳои пажӯҳишҳои зиёд нишон медиҳанд, ки омӯзгорони ҷавон бештар аз ҳамкасбони калонсоли худ набудани роҳҳои алтернативии ҳалли масъаларо сабаби интихоби касби худ медонанд.

Дар аксари мавридҳо, одамони ҳавасмандии пастдошта чун қоида, минбаъд дар муносибати худ ба фаъолияти касбии интихобкардаашон тағйироти мусбат зоҳир намекунанд. Аммо одамони ҳавасмандии баланддошта вазифаҳои касбии худро ба дараҷаи баландтари сифатӣ иҷро карда, нисбат ба касби худ муносибати ҷиддӣ нишон медиҳанд.

Дар таҳқиқот (В.П.Симонов, М.Н.Скаткина, И.Я.Лернер, В.П.Беспалко ва дигарон) пешниҳод мегардад, ки дараҷаи азхудкунии маводи таълимӣ яке аз омилҳои муваффақиятнокии раванди таълим баррасӣ карда шавад.

Дар байни омӯзгорони кишварҳои хориҷӣ ҳамин гуна пажӯҳишҳои Б.Блум маъруфияти бештар касб кардааст. Дараҷаҳои азхудкунии маводро, ки муаллифони болозикр пешниҳод кардаанд, метавон яке аз гунаҳои мушаххасгардонии ҳадафҳои таҳсилотӣ арзёбӣ намуд.

Ба ақидаи Е.В. Мордвинов, ки хулосаҳои худро дар асоси назарияи фаъолият баён мекунад, ду намуди фаъолият мавҷуд аст, ки дар истифодаи иттилоотбо вижагии худ фарқ мекунанд: маҳсулнок ва репродуктивӣ. Ин намудҳои фаъолият бо он фарқ мекунанд, ки дар ҷараёни амалкарди фаъолияти репродуктивӣ фард алгоритмҳои ба ӯ маълумро бидуни гирифтани ин ё он иттилооти нав аз фаъолият истифода мебарад. Ӯ танҳо қодир аст, ки усулҳо ва методҳои қаблан азхудкардаашро такрор кунад [12, С. 8-10].

Фаъолияти маҳсулнок бошад, ба шумо имкон медиҳад, ки ҳамеша барои субъект ё тамоми инсоният иттилооти нав (равандҳо, падидаҳо, усулҳои нави фаъолият, объектҳо ва ғайра) эҷод намоед.

Ҳар яке аз ин фаъолиятҳоро ҳам мустақилона ва ҳам бо кӯмаки беруна амалӣ кардан мумкин аст.

Вижагиҳои дар боло зикршударо ба назар гирифта, В.П. Беспалко пешниҳод кардааст, ки дараҷаҳои зерини азхудкунии ин ё он фаъолият ҷудо карда шаванд:

1) фаъолияте, ки ба луқмапартоӣ, савияи шиносоӣ ниёз дорад;

2) фаъолият аз рӯйи хотира, ки онро фаъолияти алгоритмӣ номидан мумкин аст;

3) фаъолияти маҳсулнок, ки ба алгоритмҳои аз ҷиҳати маъно наздикбуда асос ёфтааст. Ин савияро эвристикӣ низ меноманд.

4) ба амал баровардани фаъолияти маҳсулнок дар соҳаи комилан нав, чунин фаъолиятро эҷодӣ низ меноманд.

Мутахассисон дар чорчӯбаи амсилаи салоҳиятнокӣ пешниҳод мекунанд, ки савияҳои зерини ташаккулёбии салоҳият дар байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар асоси се марҳилаи азхудкунии усулҳои амали дорои ҷанбаи афзорӣ ҷудо карда шаванд: азхудкунии шаклҳои умумӣ ва маънои методҳои амалҳо; азхуд кардани таҳкурсии асосии методҳои амалҳо; дохил намудани усули азхудшудаи амал ба сохтори низоми сифатхои шахсӣ.

Коршиносони таҳқиқоти байналмилалӣ низ дар робита ба салоҳиятнокии математикӣ се савияро ҷудо мекунанд: дар савияи аввал субъект қодир аст методҳо ва далелҳои математикиро дубора тавлид кунад, инчунин муҳосибаҳо анҷом диҳад; дар савияи дуюм хонанда дар байни мавзуъҳои гуногуни математика робита муқаррар мекунад, ки барои ҳалли масъалаҳои муайян зарур аст; субъекте ки ба савияи сеюм расидааст, дар асоси фаросат ва ҷамъбаст мулоҳиза ронда метавонад.

Масъалаҳои марбут ба баҳодиҳии савияи сифат дар доираи амсилаи салоҳиятнокии раванди таҳсилот дар пажӯҳишҳои муаллифон ба мисли Д.И.Иванов, В.Вахштейн, Д.Константиновский, Б.Д.Элконин, Б.И. Хасан, П.Г.Нежнов, К.Н.Поливанова, А.Г.Каспоржак, Г.Р.Калимуллина, А.Л.Венгер, Е.Л.Рачевский, В.П. Поневаж, О.Н.Кожевникова, Е.С.Заир-бек, М.Л.Агранович ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин таҳқиқот на он қадар ба масъалаи баҳодиҳӣ ба дониш дар давоми таҳсил ба дастовардашуда таваҷҷуҳи асосӣ дода шудааст, ки ҳамон қадар ба қобилияти дар амал татбиқ кардани ин донишҳо. Тавре ки Д.И.Иванов қайд мекунад, низоми баҳодиҳии маҳоратҳо (салоҳиятҳо) бояд ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошад [5, С. 32. – 39]:

1. Муайянкунии меъёрҳои асосӣ барои ошкор намудани савияи азхудкунии маҳорати мушаххас ба вуқуъ меояд;

2. Дар салоҳияти мушаххас якчанд дараҷаҳои мураккабии азхудкунӣ ҷудо мешаванд;

3. Дараҷаҳои баҳодиҳӣ низ ба сасавияҳо ҷудо мешаванд;

4. Низоми баҳодиҳӣ, аз ҷумла бо муайянкунии микдори холҳо таҳия мешавад;

5. Муайянкунии тартиби пешниҳоди натиҷаҳои таълим;

6. Муайянкунии савияи ташаккулёбии салоҳиятҳо аз ҷониби гурӯҳи коршиносони на камтар аз ду нафар иборатбуда, сурат мегирад.

С.Г. Молчанов масъалаҳои баҳодиҳии савияи ташаккулиёбии салоҳиятҳои педагогии омӯзгоронро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки методикаи баҳодиҳии экспертӣ яке аз технологияҳои дурусти ташхис дар педагогика мебошад, зеро аз ҷумла, он ба шумораи муносиби меъёрҳо ва объектҳои баҳодиҳӣ асос ёфтааст.

Дар робита ба ин, мо муайян кардани меъёр ва ченвкҳои асосии баҳодиҳии савияи сифати дониш ва салоҳиятҳои ташаккулёфтаро масъалаи хеле муҳим мешуморем.

Зуҳуроти ҷузъи таркибии маърифатӣ тавассути салоҳиятҳои муайяншуда, ки ҳамчун натиҷаи фаъолияти амалӣ ташаккул мёёбанд, сурат мегирад. Инак, оид ба баъзеи онҳо муфассалтар таваққуф мекунем [6, С. 9-16]:

1. Маҳорати истифодаи низомҳои гуногуни амалиётӣ;

2. Маҳорати кор бо барномаҳои зарурбуда барои иҷрои самараноки вазифаҳои касбӣ;

3. Малакаҳои сохтани воситаҳои афзории мултимедиявӣ барои истифода дар раванди таҳсилот;

4. Озодона ихтиёрдорӣ намудани захираҳои шабакаи ҷаҳонӣ;

5. Кор бо хадамоти рақамӣ ва шабакавии таҳсилотӣ ва захираҳо, доштани методикаҳои фосилавии амалисозии раванди таҳсилот;

6. Донистани забонҳои барномасозӣ, тартиб додани алгоритмҳо, малакаҳои рамзгузорӣ;

7. Малакаҳои кор бо низомҳои амалиётӣ ва намудҳои гуногуни барномаҳои компютерӣ;

8. Доштани малакаҳои сохтани Web-сомонаҳо;

9. Малакаҳои таъмир ва ба роҳ мондани таҷҳизоти компютерӣ;

10. Кор бо шабакаҳои компютерӣ, малакаҳои роҳандозӣ ва хадамоти нигоҳдории онҳо.

Дараҷаи ташаккулёбии ҷузъи таркибии ангезавӣ тавассути вижагиҳои рафтори хонанда, муносибати ӯ ба воқеияти атрофаш падидор мешавад; қобилият ба ҳалли низоъҳо; фарҳанги шабакавии ҳамкорӣ, аз ҷумла муоширaт дар дохили ҷомеаҳои шабакавии педагогӣ; тавассути муошират бо хонандагон ва ҳамкорон; саъю кӯшиши иштирок дар эҷоди симои мусбати муассисаи таълимии худ.

Ҷузъи таркибии вокунишӣ, ки Бороненко Т.А. дар доираи таҳқиқоти худ ошкор кардааст, имкон медиҳад, ки робитаи байни фаъолияти касбии омӯзгор ва раванди такмили ихтисоси касбии ӯ таъмин шуда бошад. Он бештар аз тавоноии нерӯи эҷодии шахсияти омӯзгор муайян карда шуда, дар маҳорати таҳияи афзорҳо ва воситаҳои таҳсилотӣ тавассути истифодаи фаъолонаи технологияҳои рақамии иртибототӣ, тавассути малакаҳои банақшагирӣ ва ташкили раванди таълим, саъю кӯшиши худтакмилдиҳии шахсӣ ва касбӣ, худомузӣ, иштирок дар семинарҳо, озмунҳо, конференсияҳои гуногун ва дигар чорабиниҳои амалию илмӣ муайян мегардад [4, С. 7-19].

Дар асоси гуфтаҳои боло мо гунаи нишондиҳандаҳо ва шохисҳоро барои арзёбии савияи ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ пешниҳод менамоем, ки дар ҷадвали зерин оварда шудаанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. ***Шохисҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбии савияи ташаккули салоҳияти касбии омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ***

Мақсад	Шохис	Нишондиҳанда
Такмили салоҳияти касбии омӯзгорони фанҳои иттилоотӣ	Салоҳияти фаъолиятию иттилоотӣ	1. Малакаҳои кор бо интерфейсҳои низомҳои амалиётӣ; 2. Маҳорати кор бо барномаҳое, ки барои иҷрои самараноки вазифаҳои касбӣ заруранд; 3. Озодона ихтиёрдорӣ намудани захираҳои шабакаи ҷаҳонӣ 4. Кор бо хадамоти рақамӣ ва шабакавии таҳсилотӣ ва захираҳо, доштани методикаҳои фосилавии амалисозии раванди таҳсилот;
	Салоҳиятҳои ба фанҳо	6. Донистани забонҳои барномасозӣ, тартиб додани алгоритмҳо, малакаҳои рамзгузорӣ;

	нигаронидашуда	7. Маҳорати кор бо низомҳои амалиётӣ ва намудҳои гуногуни барномаҳои компютерӣ; 8. Доштани малакаҳои сохтани Web-сомонаҳо;
	Салоҳиятҳои истеҳсолию техникӣ	9. Малакаҳои насбкунии низомҳои гуногуни амалиётӣ ва барномаҳои компютерӣ; 10. Малакаҳои таъмир ва ба рох мондани таҷҳизоти компютерӣ; 11. Кор бо шабакаҳои компютерӣ, малакаҳои роҳандозӣ ва нигоҳдории онҳо.
	Ҳавасмандии дорои ҷанбаи иҷтимоию-касбӣ	12. Фарҳангҳои ҳамкориҳои шабакавӣ, аз ҷумла муошират дар дохили ҷомеаҳои шабакавии педагогӣ; 13. Муносибат бо хонандаон ва ҳамкорон; 14. Саъю кӯшиши иштирок дар эҷоди симои мусбати муассисаи таълимии худ
	Тавоноии эҷодӣ, қобилият ба вокуниши касбӣ	15. Таҳияи воситаҳои таълим бо истифодаи технологияҳои рақамӣ. 16. Иштирок дар конференсияҳо, семинарҳо ва дигар чорабиниҳои илмию амалӣ. 17. Банақшагирии фаъолияти худомӯзӣ, такмилдиҳии шахсӣ ва касбӣ.

Чунин ба назар мерасад, ки барои баҳодиҳии савияи самаранокии омодасозии дар курсҳои такмили ихтисос бояд дониш ва маҳорати ибтидоии ӯро бо донишу малакаҳои мувофиқе, ки шунаванда дар охири таҳсил нишон додааст, муқоиса кардан лозим аст.

Адабиёти муосири педагогӣ ба мо намудҳои гуногуни вазифаҳои таълимиро пешниҳод мекунанд. Дар қаринаи савияҳои ташаккули салоҳияти касбии омӯзгорони фанни технологияи иттилоотӣ, ки мо муайян кардем, фаъолияти муаллифони Донишкадаи ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифро қайд мекунем. Дар таҳқиқот се намуди аҳамияти дидактикии супоришҳо ва санҷишҳои таълимӣ ҷудо карда мешаванд [13, С. 386-388]:

- вазифаҳое, ки барои иҷрои онҳо сохтори таҷрибаи инфиродӣ ва таҷдиди иттилооти таълимӣ зарур аст;
- вазифаҳое, ки аз хонандагон малакаҳои ҷустуҷӯии эҷодиро талаб мекунанд;
- вазифаҳое, ки ҳадди аксари худамалисозиро аз хонандагон тақозо доранд.

Омӯзиши методикаҳои дар хориҷа маъмулбудаи баҳодиҳии савияи тахассуси касбии омӯзгорон шаҳодат медиҳад, ки методикаи таълим дар хориҷа ба ҷанбаҳои технологии ташхиси савияи касбии омӯзгорони мутахассис бевосита дар ҷараёни раванди таълим дар ҷаласаҳо, семинарҳо, курсҳо ва ғайра таваҷҷуҳи махсус медиҳад. Ду амсилаи асосии арзёбии рушди салоҳиятҳои касбӣ – мақсаднокӣ ва равандӣ вуҷуд дорад [9, С. 168-174].

Амсилаи аввал ба ҳадафҳо ва вазифаҳои пешакӣ муайяншуда асос ёфтааст. Онҳо имкон медиҳанд, дараҷаи пешрафт дар омодагии шунаванда бо роҳи муқоисаи ҳолати кунунии ӯ дар як лаҳзаи муайяни раванди таълим бо савияе, ки ӯ мувофиқи ҳадафҳои пешакӣ интихобшуда бояд ба он ноил шавад, муайян карда мешавад.

Амсилаи мақсаднокӣ муайянкунии ҳатмии дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳои касбии омӯзгорро ҳангоми дохил шудан ба барномаи таълимӣ бо таносуби он бо натиҷаи «идеалӣ», ки аз рӯйи барномаи таълим ба нақша гирифта шудааст, дар назар дорад.

Тавре ки омӯзиши амсилаи мақсаднокӣ нишон дод, дар баробари бартариҳои ошкоро барои шунавандагон ва омӯзгорон, ки дар боло зикр кардем, он ҷиҳатҳои заифи худро низ дорад, ки дар байни онҳо ба назар нагирифтани шавқу рағбат ва вижагиҳои инфиродии шунавандагонро зикр кардан лозим аст.

Тибқи амсилаи равандӣ ҷараёни таълим на ҳамчун раванди баробарсозии нишондиҳандаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои касбии шунаванда бо натиҷаи ниҳоии таълим, балки ҳамчун фаъолияти муштараки байни онҳо, ҳамкории эҷодӣ, ки ҳадафи он фаҳмидани чи тавр ба мақсадҳои дар пеш гузошташуда расидан аст. Дар доираи ин амсила ҳамаи иштирокчиёни он метавонанд ба муваффақиятҳои худ аз мавқеъҳои худ наздик шаванд ва ба рафти раванди таълим, пешрафти он мустақилона баҳо диҳанд. Дар ин ҷо баҳодиҳӣ ба натиҷаҳои таълим дар шакли муҳокимаи якҷояи кори шунаванда ва омӯзгор сурат мегирад. Он ба чунин меъёрҳо, ба монанди савияи дастовардҳои инфиродӣ, тағйирот дар муносибатҳо асос ёфтааст, ки ба қайдҳои рӯзнома ё дигар роҳҳои сабти вазъи кунунӣ такя намуда, дар

дараҷаҳои қаноатбахш ё ғайриқаноатбахш бо танзими нақшаҳои такмили минбаъдаи касбӣ ифода карда мешаванд [10, – С. 16-21].

Амсилаи равандӣ, махсусан барои он шунавандагон арзишманд аст, ки иттилоотро дар бораи фаъолияти таълимии худ аз сарчашмаҳои гуногун – омӯзгорон, ҳамкорони таълимӣ қадр мекунанд, ки ба такмили шахсӣ ва касбии омӯзгор мусоидат мекунад.

Барои мо, таҳлили вижагиҳои амсилаҳои баҳодиҳии дар боло мавриди баррасӣ қарордошта дар қаринаи тафсилоти ҳамкории омӯзгори курс ва шунаванда, ки интихоби амсилаи муносиби арзёбӣ барои ҳама муҳим аст, ҷолиб мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси натиҷаҳои таҳлил метавон савияҳои ташаккулёбии салоҳиятнокии касбии омӯзгори фанни технологияи иттилоотиро дар чорҷӯбаи раванди таълим дар низоми такмили ихтисос муайян намуд, инчунин равишҳои гуногунро ба амсилаҳои баҳодиҳии раванди такмили сатҳи касбии омӯзгорон ошкор кард.

АДАБИЁТ

1. Амирова, Л. А. Дидактический потенциал современных информационных технологий в достижении профессиональной компетентности будущего учителя / Л. А. Амирова // Уфа: Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, 2020. – С. 19-23.
2. Батырова, Ы. М. Информационные технологии в формировании компетенций у будущих учителей в текущей ситуации / Ы. М. Батырова // Научный потенциал. – 2021. – № 3(34). – С. 55-59.
3. Бородина, Е. А. Классификация и функции информационных технологий в развитии профессиональных компетенций будущих инженеров / Е. А. Бородина, Г. А. Степанова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2022. – № 5-2. – С. 52-56.
4. Бороненко, Т. А. Индикаторы оценки уровня цифровой компетентности учителя информатики / Т. А. Бороненко, В. С. Федотова // Гуманитарные науки и образование. – 2022. – Т. 13. – № 3(51). – С. 7-19.
5. Гафуанов, Я. Ю. Оценка уровня сформированности компетенций будущих учителей информатики и it-специалистов в области программирования / Я. Ю. Гафуанов, Г. Б. Поднебесова // Современные проблемы науки и образования. – 2020. – № 1. – С. 32. – 39.
6. Данильчук, Е. В. Подготовка учителей информатики к созданию и использованию виртуальных образовательных площадок в обучении школьников / Е. В. Данильчук, Н. Ю. Куликова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2020. – № 10(153). – С. 9-16.
7. Заславская, О. Ю. Компетенции учителя в области использования информационных и телекоммуникационных технологий в эпоху цифровой экономики / О. Ю. Заславская // Москва: Российский университет дружбы народов (РУДН), 2018. – С. 311-316.
8. Злыднева, Т. П. Роль информационных технологий в формировании профессиональных компетенций / Т. П. Злыднева // Томск: Национальный исследовательский Томский политехнический университет, 2016. – С. 348-350.
9. Квалиметрическая оценка уровня сформированности профессиональных компетенций выпускников вузов в сфере информационных технологий / В. А. Белевитин, Е. Н. Смирнов, Д. Н. Корнеев, Е. В. Евплова // Вестник Томского государственного университета. – 2020. – № 457. – С. 168-174.
10. Кононова, З. А. Развитие навыков исследовательской деятельности будущих учителей информатики на примере решения задач по моделированию физических процессов / З. А. Кононова, С. О. Алтухова // Ярославский педагогический вестник. – 2021. – № 6(123). – С. 16-21.
11. Лукашина, А. В. Профессиональная подготовка учителей к использованию информационных технологий / А. В. Лукашина, Д. И. Котугина, К. В. Гулина // Ульяновск : ИП Кеньшенская Виктория Валерьевна (издательство "Зебра"), 2020. – С. 29-31.
12. Мордвинова, Е. В. Роль учителя информатики в повышении качества образования в условиях формирования цифровой образовательной среды / Е. В. Мордвинова // Педагогический поиск. – 2020. – № 12. – С. 8-10.
13. Мусаева, Ш. А. Методическая подготовка, основанная на профессионализме учителей информатики / Ш. А. Мусаева // Евразийское Научное Объединение. – 2020. – № 2-6(60). – С. 386-388.

14. Назарзода, Р. С. Омодасозии мутахассисони соҳаи коркард ва таҳлили додаҳо – тақозои ҷаҳони муосир / Р. С. Назарзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2023. – № 3 (48). – С. 137-143.

15. Назарзода, Р. С. Саводнокии рақамӣ – салоҳияти калидии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2022. – № 4/II (51). – С. 109-116.

16. Назарзода, Р. С. Салоҳиятҳои заминавии барномасозӣ – тақозои асри рақамӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – № 4 (47). – С. 146-153.

17. Федосеева, З.А. Развитие профессиональной компетентности педагогов в системе дополнительного профессионального образования: автореф. дисс.... канд. пед. наук / З.А. Федосеева. - Екатеринбург, 2006. -26 с.

ШАРҲИ НАЗАРИЯВИИ АСОСҲОИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ МАТЕМАТИКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

ҶӮРАЕВ Хайрулло Шарофович *– доктори илмҳои физикаю математика, профессор, мудири шуъбаи илмҳои табиатшиносӣ-математикии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Аҳтамов, 11/2*

КАМОЛОВА Ҷамила Собировна **-** *унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Аҳтамов, 11/2*

Ҳангоми кор бо модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ мо боварӣ ҳосил кардем, ки модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ воситаи муассири ҷустуҷӯи ҳалли масъала мебошанд. Дар ҷараёни ҳалли масъала кӯдакон бояд аз як шакли навиштан ба шакли дигар гузаранд ва шакли оптималии онро пайдо кунанд. Раванди модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ масъалаю мисоли хаттӣ фаъолияти зеҳнии кӯдаконро баланд мебардорад, ба рушди тағирёбии тафаккур мусоидат мекунад ва аз ин рӯ, ҳалли масъалаҳоро осонтар ва ҷолибтар мекунад.

Барои мустақилона ҳал кардани масъала, хонанда бояд намудҳои гуногуни моделҳои табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорро азхуд кунад, ба супориши пешниҳодшуда интихоби модели мувофиқро омӯзад ва аз як модел ба модели дигар гузарад. Барои муҷаҳҳаз кардани хонандагон бо моделсозии табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ ҳамчун роҳи дониш, зарур аст, ки хонандагон мустақилона моделҳо созанд, худашон бо истифода аз моделсозӣ ягон масъала ё мисолро ҳамчун объект ё падида омӯзанд.

Истифодаи модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳо ва мисолҳо таҳлили беҳтари масъала, ҷустуҷӯи огоҳонаи ҳалли он, интихоби огоҳонаи амалҳои арифметикӣ ва пешгирии хатогиҳои зиедёро ҳангоми ҳалли масъалаҳо таъмин мекунад. Модели модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ масъаларо барои таҳия ва ҳалли масъалаҳои баръакс истифода бурдан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, омӯзиш бо истифода аз моделсозии табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ ин

- фаъолияти фаъолонаи фикрии хонандагонро баланд мебардорад;
- барои фаҳмидани масъала кӯмак мекунад;
- дарк кардани интихоби амал;
- мустақилона ҳалли оқилона пайдо кунед;
- усули санҷишро таъйин кунед.

Модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ бо мақсади гирифтани маълумоти нав дар бораи воқеият ё тавсифи он гузаронида мешавад, аз ин рӯ, лаҳзаи зарурии фаъолияти модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ муносибати натиҷаҳои бадастомада бо масъала дар синфҳои 1-4 мебошад.

Дар маҷмуъ, натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки таҷрибаи кор дар моделсозии табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ супоришҳои хаттӣ дар дарсҳои математика барои баланд бардоштани сифати раванди таълим аҳамияти амалӣ дорад. Кори мазкур аҳамияти мушаххаси таълимӣ дорад ва онро муаллимони дигар метавонанд дар амал истифода баранд.

Вожааҳои калидӣ: *моделиронии амалиети табдилдиҳӣ, ҳалли оқилона, амалиети ҳисобкунии табдилдиҳӣ, хонандагони мактаби ибтидоӣ, тафаккури математикӣ, воситаи самаранок.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ОСНОВ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

ДЖУРАЕВ Хайрулло Шарофович *– доктор физико-математических наук, профессор, заведующий отделом естественно-математических наук Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2*

КАМАЛОВА Джамилахон Собировна *– соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2*

Работая с моделью преобразования операций расчёта, мы убедились, что модели преобразования операций расчёт являются эффективным инструментом для поиска решений. В процессе решения задачи дети должны переходить от одной формы письма к другой и находить для нее оптимальную форму. Текстовые задания и примеры повышают интеллектуальную активность детей, способствуют развитию изменений в мышлении и, следовательно, делают решение задач более приятным и увлекательным.

Чтобы самостоятельно решить задачу, читателю необходимо освоить различные типы моделей для преобразования операций расчёты, научиться выбирать модель, соответствующую предложенной задаче, и переходить от одной модели к другой. Для того чтобы обучить учащейся моделированию операций преобразования расчёта как способу познания, необходимо, чтобы учащейся сами создавали модели, самостоятельно изучали любую проблему или пример как объект или явление с помощью моделирования.

Использование модели преобразования арифметических операций при решении задач и примеров обеспечивает лучший анализ задачи, информированный поиск решения, осознанный выбор арифметических операций и предотвращение многих ошибок при решении задач. Модель преобразования проблемных операций может быть использована для разработки и решения обратных задач.

Таким образом, обучение с использованием моделирования операций преобразования является

- повышает интеллектуальную активность учащихся;
- помогает разобраться в проблеме;
- разобраться в выборе действий;
- самостоятельно найти разумное решение;
- установите метод проверки.

Преобразование модели функционирования осуществляется с целью получения новой информации о реальности или ее описании, поэтому необходимым моментом в функционировании модели преобразования функционирования является соотнесение полученных результатов с задачей в классах 1-4.

В целом, полученные результаты свидетельствуют о том, что опыт работы по преобразующему моделированию операций с текстовыми заданиями на уроках математики имеет практическое значение для повышения качества образовательного процесса. Данная работа имеет особую образовательную направленность и может быть использована на практике другими учителями.

Ключевые слова: *моделирование операций преобразования, разумное решение, расчетных операций преобразования, учащиеся начальной школы, математическое мышление, эффективный инструмент.*

A THEORETICAL REVIEW OF THE FUNDAMENTALS OF MATHEMATICAL MODELING IN THE FORMATION OF MATHEMATICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN A GENERAL EDUCATION INSTITUTION

JURAEV Khairullo Sharofovich *– Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Natural and Mathematical Sciences of the Abdurakhmon Jami Institute for the Development of Education, Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adkhamov street, 11/2*

KAMALOVA Jamilakhon Sobirovna *– is a candidate of the Aūdurakhmon Jami Institute of Educational Development of the Academy of Education of Tajikistan,* Dushanbe city, A. Adkhamov street, 11/2

When working with the HMS Operations transformation model, we have seen that HMS operations transformation models are an effective tool for finding solutions. In the process of solving the proūlem, children must move from one form of writing to another and find the optimal form for it. Text tasks and examples increase the intellectual activity of children, contriūute to the development of thinking changes and, therefore, make proūlem solving more enjoyaūle and exciting.

To solve the proūlem independently, the reader needs to master various types of models for converting HMC operations, learn how to choose a model that corresponds to the proposed task, and move from one model to another. In order to equip students with modeling HMS conversion operations as a way of cognition, it is necessary that students create models themselves, independently study any proūlem or Example 3 as an oūject or phenomenon using modeling.

The use of the arithmetic operations transformation model in solving proūlems and examples provides a ūetter analysis of the proūlem, an informed search for a solution, an informed choice of arithmetic operations and the prevention of many errors in solving proūlems. The transformation model of proūlematic operations can ūe used to develop and solve inverse proūlems.

Thus, training using conversion operations modeling is
• increases the intellectual activity of students;
• helps to understand the proūlem;
• understand the choice of actions;
• Find a reasonaūle solution on your own;
• set the verification method.

The transformation of the xm operation Model is carried out in order to oūtain new information aūout reality or its description, therefore, a necessary moment in the functioning of the xm operation transformation model is to correlate the results oūtained with the proūlem in classes 3-1.4.

In general, the results oūtained indicate that the experience of working on transformative modeling of operations with text tasks in mathematics lessons is of practical importance for improving the quality of the educational process. This work has a special educational orientation and can ūe used in practice ūy other teachers.

Key words: *modeling of transformation operations, reasonaūle solution, computational transformation operations, elementary school students, mathematical thinking, and effective tool.*

Такмили таълим ва инкишофи фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар асоси тадбирҳо бо мақсади иҷрои дастуру пешниҳодоте, ки аз мулоқотҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндаҳои зиёиёни мамлакат, вохӯриҳои судманд дар ноҳияҳою шаҳрҳо ва Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, ки амалигардонии усулҳои муосири таълим ва саҳми онҳо дар ташаккули тафаккури техникии хонандагони дар муассисаи давлатии таълимӣ муҳим ва мубрамият дорад. Муҳимият ва мубрамияти ин масъала пеш аз ҳама аз баланд бардоштани ташаккули тафаккури хонандагон, ҷалби толибилмон ба омӯзиш ва шиносохти фарҳанги миллӣ, таърих, тиб, табиатшиносӣ, экология, техника ва технология аст. Дар дуюм бошад, барои равнақу ривоҷи илму техника, баланд бардоштани иқтисодиёт ва иҷтимоиёт, гулгулшукуфии Ҷумҳурии азизамон саҳмгузор мегардад.

Вобаста ба ин гуфтаҳо, яке аз ин масъалаҳои «Амалигардонии усулҳои муосири таълим ва саҳми онҳо дар ташаккули тафаккури техникии хонандагони дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ» мебошад, ки суханҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба кормандони соҳаи маорифро овардан мумкин аст: «Назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонида, наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд». Ин тадбир барои аҳли илму маорифчиён муҳим буда, амалигардонии усулҳои муосири таълим ва саҳми онҳо дар ташаккули тафаккури техникии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, литсейҳо ва гимназияҳо ба шумор меравад.

Барои инкишоф ва амалигардонии илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ пеш аз ҳама тайер кардани стандартҳои насли нави давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

омодасозии хонандагон барои мустақилона азхудкунии фаъолонаи олами иҳотакунанда, дигаргунсозии эҷодии он мебошад, ки яке аз самтҳои муҳимтарини педагогика имрӯз ташаккули шахсияти хонанда бо масъалаҳои ҳаёт ба таври эҷодӣ мубориза барад. Аз он ҷумла, математикӣ дар ташаккули тафаккури математикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ моҳияти тарбия ва таълим аст.

Системаи муосири маориф, аз ҷумла стандартҳои насли нави давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омодасозии хонандагон барои мустақилона азхудкунии фаъолонаи олами атроф, дигаргунсозии эҷодии он равона гардидааст, аз ин рӯ, яке аз самтҳои муҳимтарини педагогика имрӯз ташаккули шахсияти хонанда мебошад, ки бо масъалаҳои ҳает ба таври эҷодӣ мубориза барад.

Дар ин бора аҳкоми асосии принсипи ахлоқӣ-эстетикӣ, касбии шифокорон, ки бо огоҳ кардани мутафаккири бузург ва шифокори Шарқ Ибни Сино (Авиценна) (980-1037) алоқаманд аст, хуб маълум аст: "зарар нарасонед". Онҳо дар савганди Гиппократ (асри IV то милод) ифода ёфтаанд, ки онро хатмкунандагони донишгоҳҳои тиббӣ медиҳанд. Саволе ба миён меояд, ки ое дар педагогика аҳкоми касбӣ вуҷуд дорад, ки хусусият ва самаранокии таъсири педагогиро муайян мекунад. Ба эътиқоди амиқи мо, ин ду маслиҳат барои муаллимон пешниҳод ва баён менамоем: "хонандаро фаҳмед" ва "ба ӯ дар омӯхтан кӯмак кунед". Риояи он, бо назардошти мураккабии раванди таълим, донистани механизмҳо ва қонуниятҳои таъсири педагогӣ ва писхологӣ ба иҷрои вазифаи асосии таълим - рушд ва ташаккули шахсияти хонандагони синфҳои ибтидои мусоидат мекунад.

Ҷанбаҳои гуногуни ин масъала дар асарҳои дигар олимон, аз ҷумла Л.Выготский [1], В.П. Зинченко [2,3] баррасӣ карда мешаванд: Ташаккули шахсият ин тағйироти пайдарпай ва мураккабии системаи муносибатҳо ба ҷаҳони беруна, табиат, меҳнат, одамони дигар ва худ мебошад. Маҳз дар кӯдакӣ сифатҳои муҳимтарини шахсият гузошта мешаванд ва "гузариш аз психологияи омӯзиш ба психологияи ҳалли масъала" ба амал меояд.

Стандартҳои давлатии таҳсилоти умумии ибтидоии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи навро барои тайер кардани хонандаи муассисаҳои таҳсилоти зинаи ибтидоӣ пешниҳод мекунанд. Диққати махсус бояд ба самти ташаккули омодагии мета-фаннии хонандагон дода шавад, ки азхудкунии салоҳиятҳоро дар бар мегирад, ки асоси қобилияти омӯзишро ташкил медиҳанд. Ба чунин салоҳиятҳо қобилияти истифодаи воситаҳои гуногуни пешниҳоди иттилоот барои сохтани моделҳои объектҳо ва равандҳои омӯхташуда, схемаҳои ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва амалӣ дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, мо метавонем дар бораи рушди мақсадноки малакаҳои хонандагон оид ба истифодаи моделҳо ва моделсозӣ сӯҳбат кунем. Аён аст, ки математика дорои потенсиалест, ки тавассути он ин малакаҳо ташаккул ва такмил меёбанд.

Масъалаи муҳим ба хонандагони хурдсол кӯмак намудан аст, ки ба ҷаҳони атроф одат кунад. Хонандаи хурдсол бояд ҳамеша худро хушбахт ҳис кунад ва аз ин рӯ ба ӯ дар ҳама чиз кӯмак кардан лозим аст. Ҳар як фаъолияти шумо бояд дар дили кӯдак танҳо эҳсосоти мусбӣ, ҷолиб ва ҳавасмандкунандаро оид ба фанни омӯхташаванда ворид кунад. Вақте ки хонандагон ба дарс меоянд, онҳо ҳамеша чизи хуб ва ҷолибро интизоранд. Интизориҳои онҳоро фиреб надиҳед - кӯшиш кунед, ки таваҷҷӯҳи аллакай мавҷудбударо нигоҳ доред, онро мустаҳкам кунед ва инкишоф диҳед. Таваҷҷӯҳи хонанда шарти муҳимтарини муваффақ шудан дар таълим ва тарбия ва аз ин рӯ муваффақияти шумо ҳамчун мутахассис мебошад.

Дар таҳсилоти ибтидоӣ дар хонанда амалиетҳое ба вуҷуд меоянд, ки мувофиқи онҳо рушди тафаккури математикиро баҳо додан лозим аст, яъне: таҳлил, синтез, муқоиса, абстраксия, ҷамъбаст.

Хонандагони синфҳои якум ва баъзе хонандагони синфҳои дуюм асосан таҳлили амалӣ ва маҷозии нутқии аше, падидаҳо ва монанди инҳоро истифода мебаранд. Аз синфи сеюм ва баъзан ҳатто синфи дуюм, он систематикӣ мешавад. Кӯдакон масъалаҳоро нисбатан осон ҳал мекунанд, агар онҳо амалиётҳои амалиро бо худи ашеҳо, масалан, чӯбҳо, кубикҳо иҷро намоянд ё онҳо аломатҳои қисмҳои ашеро бо мушоҳида муайян кунанд. Дар аввал таҳлил оддӣ аст, аз ҷумла, хонандагони синфи якум дар оғози соли хониш танҳо як қисми фанро таҳлил мекунанд (онҳо дар ҳикояи тасвирӣ як ё ду ҳодисаи тасвирро бе муайян кардани тасвири асосӣ ҷудо мекунанд). Тадриҷан таҳлил хусусияти комплексӣ доштаро пайдо мекунад. Хонандагони хурдсол ҳамаи қисмҳо ё хосиятҳои мавзӯи омӯхташударо накам ё назиёд баррасӣ мекунанд, зеро ҳанӯз байни онҳо робита барқарор нагардидааст. Дар баъзе хонандагони синфи дуюм ва аксари хонандагони синфи чорум таҳлил ба таври мунтазам сурат мегирад. Бо назардошти қисмҳо ва хосиятҳои масъалаҳо, хонандагон дар байни параметрҳо ё аргументҳои масъала

асосӣ пайдо мекунанд, робитаҳо ва вобастагии онҳоро ошкор мекунанд. Масъалаи таҳлил мисолҳо, падидаҳо, равандҳо, амалҳо, раванди пешрафтаи инсон, падидаҳои забонӣ мебошанд [1, саҳ.157-159].

Дар ин ҳолат таҳлил бо синтез, яъне муттаҳид кардани унсурҳои ҷудошуда дар фикрҳо ба як воҳиди ягона, барқарор кардани робитаҳо байни онҳо зич алоқаманд аст. Таҳлил, ба монанди синтез, барои хонандагон фаҳмидани ҳама гуна маводи визуалӣ ва нутқ муҳим аст.

Ба ақидаи психологҳо М. Савчин ва Л.Василенко [4, 5], синфҳои якум дар раванди иҷрои амалҳои амалӣ синтезро осонтар мекунанд. Сатҳи таҳлил ва синтез дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ на танҳо аз рушди умумии онҳо, балки аз фанҳое вобаста аст, ки ба масъалаи ин амалҳо алоқаманд мебошанд. Ҳангоми муқоисаи объектҳо таҳлил ва синтез якҷоя карда мешаванд. Савчин М. В. қайд мекунад [5]: Ҳангоми муқоисаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ фарқиятҳоро муайян кардан осон аст ва муайян кардани монандӣ душвортар аст. Дар раванди омӯзиши мунтазам ва дарозмуддат онҳо тадриҷан қобилияти муайян ва муқоисаи шабоҳатҳоро аз худ мекунанд. Тадқиқоти А. Румянцев ба фарқиятҳои инфиродӣ дар шумораи аломатҳои муқоисаи фанҳо ишора мекунад, дар маҷмӯъ онҳо бо синну соли хонандагон зиёд мешаванд. Шумораи аломатҳое,ки хонандагони синфҳои аввал фанҳоро муқоиса мекунанд, дар охири соли хониш нисбат ба нишондиҳанда дар аввали соли хониш 1,8 маротиба зиёд мешавад [6, саҳ. 24].

Ба ақидаи А.В. Скрипченко [7]: Агар шароити дидактикӣ мусоид бошад, хонандагони хурдсол бомуваффақият муқоисаи ифодаҳои рақамӣ ва алгебраӣ, формулаҳо, схемаҳо, ҷумлаҳо ва ғайраро меомӯзанд, дар онҳо чизи монанд ва гуногунро пайдо мекунанд. Хонандагони хурдсол бояд на танҳо масъалаҳои даркшуда, балки масъалаҳои хаёлиро низ муқоиса кунанд. Хонандагони синфи дуюм метавонанд аломатҳои умумӣ ва фарқкунандаи ду масъалаи хаёлии ба онҳо маълум, мавҷудоти зиндаро (масалан, зоиҳо ва чумчуқҳо, себ ва шафтолу ва ғайра) бомуваффақият муайян кунанд. Объектҳо ё падидаҳои нави қаблан маълумро муқоиса намуда, хонандагони синфҳои ибтидоӣ на танҳо таҳлил ва синтез мекунанд, балки натиҷаҳои ин равандҳоро дар шакли ҳукмҳо ифода мекунанд.

Таҳлил хаёлӣ (абстрактӣ) мегузарад, ки ҷузъи муҳими фаъолияти тафаккури хонандагон барои ҷамъбаст ва ташаккули мафҳумҳо мегардад. Яке аз хусусиятҳои хаёлии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тамоюли онҳо ба тамаркузи (концентрироваться) бештар ба аломатҳои беруна мебошад. Онҳо ин аломатҳои равшани аширо муҳим меҳисобанд, гарчанде ки ин аксар вақт чунин нест. Барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ хпёл кардани хосиятҳои объектҳо нисбат ба робитаҳо ва робитаҳои байни онҳо осонтар аст. Тадқиқоти Н. Менчинская [8] ва дигар олимон шаҳодат медиҳанд, ки схемаҳо ба мактаббачаҳои хурдсол кӯмак мекунанд, ки вобастагии миқдориро аз мундариҷаи мушаххаси масъалаҳо хаёл кунанд. Агар хонандагон мустақилона кашидани схемаҳоро омӯзанд, онҳоро бо шарти масъалаҳо муқоиса кунанд ва вобастагии математикии хаёлиро дар мундариҷаи гуногуни худ нишон диҳанд, он гоҳ ин махсусан самаранок мегардад. Таҳлили масъалаҳо, хаёлоти аломатҳои умумии онҳо ҷамъбастеро омода мекунад, ки дар муносибати хонандагон бо фанҳо ва падидаҳои гурӯҳҳои муайян, намудҳо, ҷинсҳо ва монанди инҳо зоҳир мешавад ва онҳо имкон медиҳанд объектҳоро тасниф кунанд, дониши худро дар бораи онҳо пурра ба низом дароранд. Дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ҷамъбаст аз якҷоя кардани фанҳо аз рӯи аломати муайян иборат аст. Ба рушди умумӣ иҷрои мунтазами масъалаҳо оид ба гурӯҳбандии масъалаҳои визуалӣ, масъалаҳои шифоҳӣ ва ҳалли масъалаҳои математикӣ мусоидат мекунад [9-13].

Таҳқиқот бисёрии олимон шаҳодат медиҳанд (ниг. [9-17]), ки бо гузашти солҳо шумораи тафаккури индуктивӣ меафзояд. Мундариҷа ва эътимоднокии онҳо аз заминаи таҷрибавӣ вобаста аст. Дар ин ҳолат, дар хонандагон хулосаҳои дедуктивӣ ташаккул меёбанд, дар аввал мушоҳидаҳои мушаххас, ки аз мушоҳидаҳои ҳассос гирифта шудаанд. Сипас ба заминаҳои хаёлӣ, бо вазъияти мушаххас мустаҳкам карда шудаанд, асос ёфтаанд.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ тафаккури индуктивиро нисбат ба тафаккури дедуктивӣ зудтар азхуд мекунанд. Мулоҳизаҳои индуктивӣ ва дедуктивӣ дар тафаккури хонандагони хурдсол, ки ба ҳалли масъалаҳои маърифатӣ дастраси онҳо мегардад. Масалан, ошкор кардани сабабҳои падидаҳои гуногуни табиӣ ва ангезаҳои рафтори персонажҳои асарҳои адабиро талаб мекунанд, ба ҳам мепайвандад, ки хонандагони ин синну сол бо онҳо шинос мешаванд. Инчунин хусусиятҳои инфиродии тафаккури хонандаи хурдсол мавҷуданд, ки дар сатҳи амалиети фикрии ӯ, дар чандирии тафаккур, дар таносуби унсурҳои мушаххас – шакл ва хаёлӣ-лафзӣ зоҳир мешаванд.

Хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз амалиёти фикрии худ огоҳанд, ки ба онҳо дар қабули ҳалҳо ва худидоракунӣ дар раванди таълим кӯмак мерасонанд. Онҳо мустақилият, чандирӣ ва тафаккури интиқодиро инкишоф медиҳанд. Омӯзиши адабиети илмӣ нишон дод, ки сарфи

назар аз таваҷҷӯҳи зиёди психологҳо ва омӯзгорон ба масъалаи рушди тафаккури математикии хонандагон, бисер ҷанбаҳои он ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Дар айни замон, ин масъала ҳалли кофии назариявӣ мегирад.

Ҳамин тариқ, ихтилоф ба миён меояд: аз як тараф, зарурати фаврӣ барои рушди тафаккури математикии хонандагон вуҷуд дорад ва аз тарафи дигар, барномаҳои муосири мактабӣ ба хонандагон имкон намедиҳанд, ки тафаккури математикии худро пурра инкишоф диҳанд. Барои бартараф кардани ин зиддият, дар асоси дониши сохтори амалиёти фикрӣ, системаи масъалаҳои математикиро дар ҳар як мавзӯъ таҳия кардан лозим аст, ки ҳалли онҳо амалиет ва усулҳои мушаххаси тафаккурро такмил медиҳад.

Дар синфҳои ибтидоӣ онҳо на ҳамеша ба рушди тафаккури математикӣ диққати кофӣ медиҳанд ва боварӣ доранд, ки тамоми малакаҳои зарурии тафаккур бо мурури синну сол мустақилона инкишоф мeёбанд. Ин ҳолат боиси суст шудани афзоиши тафаккури математикии кӯдакон ва дар натиҷа қобилияти зеҳнии онҳо мегардад, ки ин ба динамикаи рушди инфиродии онҳо дар оянда таъсири манфӣ расонида наметавонад.

Аз ин рӯ, зарурати объективии ҷустуҷӯи чунин шароити педагогӣ вуҷуд дорад, ки ба рушди самараноки тафаккури математикӣ дар хонандагони хурдсол, баланд бардоштани сатҳи азхудкунии маводи таълимӣ аз ҷониби кӯдакон мусоидат кунад.

Имконияти азхудкунии донишҳои математикӣ ва усулҳои кӯдакони синни ибтидоӣ дар тадқиқоти психологӣ-педагогии ва дигарон озмоиш карда шуд [18-23]. Корҳои ин муаллифон исбот мекунанд, ки дар натиҷаи омӯзиши дуруст ташкилшуда, хонандагони синфҳои ибтидоӣ зуд малакаҳои тафаккури математикиро ба даст меоранд, аз ҷумла қобилияти ҷамъбаст, тасниф ва асоснок кардани хулосаҳои худро.

Дар айни замон, дар назарияи педагогӣ барои ҳалли масъалаи ташкили чунин омӯзиш муносибати ягона вуҷуд надорад. Баъзе муаллимон чунин мешуморанд, ки усулҳои математикӣ қисми ҷудонопазири илмҳо мебошанд, ки асосҳои онҳо ба мундариҷаи таълим дохил карда шудаанд, аз ин рӯ ҳангоми омӯзиши фанҳои мактабӣ дар хонандагон тафаккури математикӣ дар асоси образҳои додашуда ба таври худкор инкишоф меёбад [24-28].

Равиши дигар дар ақидаи баъзе муҳаққиқон ифода меёбад, ки рушди тафаккури математикӣ танҳо тавассути омӯзиши фанҳои таълимӣ самаранок нест, ин равиш азхудкунии пурраи усулҳои тафаккури математикиро таъмин намекунад ва аз ин рӯ курсҳои махсуси омӯзиши мантиқ [19-23] зарур аст. Гурӯҳи дигари омӯзгорон чунин мешуморанд, ки рушди тафаккури математикии хонандагон бояд дар асоси мундариҷаи мушаххаси фанҳои таълимӣ тавассути таъкид, ошкор ва шарҳи амалиетҳои математикӣ дар онҳо амалӣ карда шавад [24-30].

Аммо новобаста аз муносибати ҳалли ин масъала, аксари муҳаққиқон ба ин ақида мувофиқанд, ки рушди тафаккури математикӣ дар раванди таълим маънои:

- Рушди қобилияти хонандагон барои муқоисаи объектҳои мушоҳидашуда, пайдо кардани хосиятҳо ва фарқиятҳои умумӣ дар онҳо.
- Инкишоф додани қобилияти ҷудо кардани хосиятҳои муҳими объектҳо ва ҷудо кардани онҳо аз дуюмдараҷа, муҳим нест.
- Ба кӯдакон таълим диҳед, ки объектро ба қисмҳои таркибӣ тақсим кунанд (таҳлил кунанд) бо мақсади донистани ҳар як қисми таркибӣ ва муттаҳид кардани (синтези) объектҳои фикрии ҷудошуда ба як воҳиди ягона, ҳамзамон омӯзиши ҳамкории қисмҳо ва объект дар маҷмӯъ.
- Ба хонандагон таълим додани хулосаҳои дуруст аз мушоҳидаҳо е далелҳо, донистани ин хулосаҳо; омӯхтани қобилияти ҷамъбасти далелҳо.
- Дар хонандагон қобилияти исботи ҳақиқати ҳукмҳои худро ва рад кардани хулосаҳои бардурӯғро инкишоф диҳед.
- Боварӣ ҳосил кунед, ки фикрҳои хонандагон ба таври қатъӣ, пайваста, мухолиф, асоснок ифода карда шаванд.

Ҳамин тариқ, рушди тафаккури математикӣ мустақиман бо раванди таълим алоқаманд аст, ташаккули малакаҳои ибтидоии математикӣ метавонад дар шароити муайян дар кӯдакони синни ибтидоӣ бомуваффақият анҷом дода шавад, раванди ташаккули малакаҳои умумии математикӣ ҳамчун ҷузъи таҳсилоти умумӣ бояд мутамарказ, муттасил ва алоқаманд бошад, раванди таълими фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҳама марҳилаҳои он.

Барои самаранок инкишоф додани тафаккури хонандагони синфҳои ибтидоӣ, пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои синну соли равандҳои равонии кӯдакон такя кардан лозим аст.

Яке аз сабабҳои мушкилоти таълим дар байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин такя ба қонунҳои умумии рушди кӯдак дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонии муосир барои синфҳои 1-4 мебошад. Аз маълумотҳои адабиётӣ илмии дар боло қайдшуда хулоса карда мешавад, ки хоҳиши таваҷҷӯҳ ба таҳсил намехоҳанд дар синфҳои ибтидоӣ дар натиҷаи

ташаккули нокифояи сатҳи фаъолияти математикии фикрии таълимӣ ва маърифатӣ иштирок кунанд. Бартараф намудани ин мушкилот ғайриимкон аст, бе назардошти синни инфиродӣ равонии математикии хусусиятҳои рушди математикии тафаккури аз мактаббачагони хурдсол.

Синни синфҳои ибтидоӣ бо мавҷудияти тағйироти назаррас дар рушди тафаккур таҳти таъсири омӯзиши мақсаднок, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ синфҳои ибтидоӣ ба хусусиятҳои фанҳо ва падидаҳои ҷаҳони атроф асос ёфтааст, хос аст. Хусусияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ фаъолияти маърифатӣ мебошад. Вақте ки хонандаи хурдсол ба мактаб дохил мешавад, ба ғайр аз фаъолияти маърифатӣ, ӯ аллакай фаҳмиши робитаҳои умумӣ, принсипҳо ва қонуниятҳои паси донишҳои илмиро дорад.

Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосие, ки барои ҳалли масъалаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ синфҳои ибтидоӣ барои тарбияи хонандагон пешбинӣ шудааст, ташаккули тасвири пурраи ҷаҳон мебошад, ки ин, аз ҷумла, тавассути тафаккури математикӣ, ки воситаи он амалиети фикрӣ мебошад, ба даст оварда мешавад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ синфҳои ибтидоӣ, дар асоси кунҷковӣ, ки кӯдак бо он ба мактаб меояд, ҳавасмандии омӯзишӣ ва таваҷҷӯҳ ба таҷрибаҳо инкишоф меебад. Мустақилияти кӯдаки синни томактабӣ дар фаъолияти бозӣ, интихоби ин ё он бозӣ ва тарзи татбиқи он, ба ташаббуси таълимӣ ва мустақилияти ҳукмҳо, усулҳо ва воситаҳои фаъолият табдил меёбад. Дар натиҷаи қобилияти дар муассисаи томактабӣ ташаккул ёфтани риояи намуна, қоида ва дастур дар хонандагони хурдсол ихтиёрӣ будани равандҳои равонӣ, рафтор ва ташаббус дар фаъолияти маърифатӣ инкишоф меёбад.

Дар асоси қобилияти истифодаи ашеҳое, ки дар фаъолияти бозӣ таҳия шудаанд, инчунин қобилияти фаҳмидани образҳо ва тасвир кардани он чизе, ки дидааст ва муносибати онҳо ба он бо воситаҳои визуалӣ тасвир карда мешавад, фаъолияти рамзии мактаббачаҳои хурдсол қобилияти хондани забони графикӣ, кор бо схемаҳо, ҷадвалҳо, графикҳо, моделҳо рушд мекунад.

Ба таври фаъол дохил кардани моделҳои намудҳои гуногун ба раванди таълим ба рушди тафаккури визуалӣ-амалӣ ва визуалӣ-тасвирӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунад. Мактаббачаҳои хурдсол аз кӯдакони калонсол бо реактивии равонӣ, майли фавран вокуниш ба таъсир фарқ мекунанд. Онҳо хоҳиши ба калонсолон тақлид карданро доранд. Ҳамин тариқ, фаъолияти фикрии онҳо ба такрор, татбиқ равона карда шудааст. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба муайян кардани сабабҳо ва мундариҷаи қоидаҳо таваҷҷӯҳи мустақилона зоҳир намекунанд. Онҳо мепурсанд масъалаҳои танҳо дар бораи он, ки чӣ бояд кард, яъне тафаккури синни хурди мактабӣ тавсиф муайян афзалияти махсус, ташкилкунандаи айёнӣ-шаклӣ, надонистани ҳосилкунии аломатҳои адад назаррас ва беназарас, ҷудо кардани аламатҳои муҳим аз дуюминдараҷа, насб нишонаҳои иерархӣ ва сабаб-тафтишотӣ, робитаҳои ва тобеият [24-35].

Пас аз омӯхтани иҷрои чунин амалиетҳои математикӣ аз ҷониби хонандагони хурдсол, ба монанди таҳлил, синтез, муқоиса, ҷамъбаст, мо ба хулосае омадем, ки хусусиятҳои асосии тафаккури математикии хонандагони хурдсол инҳоянд: бартарияти таҳлили ҳассос, фаъол нисбат ба хаёлотӣ, синтез асосан дар вазъияти визуалӣ бидуни ҷудо кардани амалҳо аз масъалаҳо; ташаккул наёфтани малакаҳои ибтидоии умумӣ; нотавонии ҷудо кардани аломатҳои муҳим, аксар вақт онҳоро бо аломатҳои аниқи берунии масъалаҳо иваз мекунанд.

Дар айни замон, ин маънои онро надорад, ки онҳо тафаккури математикӣ надоранд. Дар тадқиқотҳо нишон дода шудааст [31-37], ки имкониятҳои мактаббачагони хурдсол нисбат ба он машғулиятҳои математикӣ, ки онҳо асосан дар мактаби ибтидоӣ машғуланд, хеле васеътаранд. Онҳо метавонанд маводи мураккаби назариявӣ ва математикиро азхуд кунанд.

Дар робита ба ин, мо чунин мешуморем, ки рӯйхати дар боло зикршудаи амалиетҳои асосии математикӣ, ки асосан дар мактаби ибтидоӣ ба азхудкунии онҳо диққат дода мешавад, бояд бо амалиетҳои математикӣ, ба монанди муайян кардани мафҳумҳо, таҳияи ҳукмҳо, ҷудо кардани математикӣ, гузаронидани хулосаҳо, қиёсҳо, далелҳо пурра карда шавад.

Ҳалли масъалаҳои матнию амалӣ – ҷузъи муҳими курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонии зинаи ибтидоӣ мебошад. Қобилияти ҳалли масъалаҳои матнию амалӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии сатҳи рушди математикии хонандаи хурдсол мебошад. Аммо, амалия нишон медиҳад, ки ҳалли супоришҳои матнию амалӣ барои хонандагон мушкилоти калон эҷод мекунад, зеро на ҳама кӯдакон матн ва амалияӣ супориш, шарт ва талаботи онро хуб медонанд.

Муаллим дар ин вазъият бояд чӣ кор кунад? Усули таълим додани кӯдакон барои ҳалли масъалаҳои матнию амалӣ усули моделсозӣ мебошад. Мо боварӣ дорем, ки системаи кор дар масъалаҳои матнию амалӣ бо истифода аз усули моделсозӣ барои рушди таваҷҷӯҳ ба математика ва тафаккури мантиқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад. Дар асарҳои худ психологҳо ва математикон Л.М. Фридман [14, 31,32], П.Я.Гальперин

[33], В. В. Давыдов [34,35] , О.И. Рыбина [36] ва ғайра зарурати истифодаи моделиро дар фаъолияти таълимӣ нишон доданд.

Стандарт ва барномаи давлатии таҳсилоти ҳамагонии зинаи ибтидоӣ ба ташаккули амалҳои универсалии таълимӣ нигаронида шудааст, ки ба хонандагон қобилияти омӯзиш, қобилияти рушди худ ва такмили худро фароҳам меорад. Синни зинаи ибтидоӣ муассисаҳои таҳсилот оғози ташаккули фаъолияти таълимӣ дар кӯдакон аст. Гурӯҳи махсуси амалҳои умумитаълимии рамзӣ мебошанд, ки роҳҳои мушаххаси табдил додани маводи таълимиро таъмин мекунанд. Амалҳои моделсозиро, ки вазифаҳои намоиши маводи таълимиро иҷро мекунанд аз инҳо иборат аст: ҷудо кардан; ҷудошавӣ аз арзишҳои мушаххаси вазъӣ; ташаккули донишҳои умумӣ. Инҳо амалҳо мебошанд, ки модели табдил додани объект аз шакли эҳсосӣ ба объекти аслӣ. Дар он хусусиятҳои муҳими объект (фазоӣ-графикӣ ё аломатӣ-рамзӣ) ҷудо карда мешаванд: тағйири модел бо мақсади ошкор кардани қонуниятҳои умумӣ, ки ин сатҳи мавзӯъро муайян мекунанд.

Барои муҷаҳҳаз кардани хонандагон бо моделсозӣ ҳамчун роҳи дониш, зарур аст, ки хонандагон худашон моделҳо созанд, худашон бо истифода аз моделсозӣ ягон объект ё падидаро омӯзанд. Якчанд намуди моделсозӣ маълум аст. Барои танг кардани доираи мавзӯъ, биеёд ба яке аз онҳо – моделсозии оддӣ диққат диҳем. Масалан, матни «ба 2 кг орд 3 кг орд илова карда шуда, 5 кг орд гирифта шуд», модели математикӣ: $2 + 3 = 5$ мебошад.

Барои омӯзиши математикии равандҳо ва падидаҳое, ки воқеан дар асл рух медиҳанд, мо бояд онҳоро ба забони математика тавсиф кунед, яъне модели математикиро созем.

Моделҳои математикӣ объектҳои омӯзиши математикӣ мебошанд.

Модели математикӣ тавсифи ягон раванди воқеӣ ё баъзе вазъияти омӯхташуда дар мафҳумҳои забони математикӣ, баробари ва муносибатҳо номида мешавад. Ин як варианти соддакардашудаи воқеият аст, ки барои омӯзиши хосиятҳои асосии он истифода мешавад.

Модели математикӣ ба объект шабеҳ нест, балки инъикоси тахминии он мебошад. Ба шарофати ин, масъалаи гузошташударо бо дастгоҳи математикӣ ҳал кардан мумкин аст, ки вобаста нест (ниг. ба [37, 38, 39]).

Дар байни масъалаи мубрами таълими математикии муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, пеш аз ҳама, бояд самти заифи мундариҷаи таълими математикиро ба рушди умумии хонандагон қайд кард. Дар китобҳои дарсӣ амалан масъалаҳое мавҷуд нестанд, ки ба ташаккули салоҳияти математикӣ равона карда шуда бошанд, имконият равандҳо ва падидаҳои воқеиро дар забони математика тасвир кунанд, дастгоҳи математикиро ҳамчун роҳи ҳалли масъалаҳои амалӣ истифода баранд. Мазмуни асосии китобҳои дарсии математика ҳалли масъалаҳои математикиро дар бар мегирад, ки ин комилан зарур аст, аммо кофӣ нест. Тағйири тарзи зиндагӣ (дар бист соли охир), рушди технологияҳои компютерӣ ва интернетӣ ба рад кардани принсипҳои бунёдӣ дар таълими математикӣ оварда расонд. Намудҳои муайяни масъалаҳои математикӣ таълим дода мешавад, ки рӯйхати онҳо самтӣ (векторӣ) аттестатсияи давлатиро муайян мекунад. Дар натиҷа хонандагон фарҳанг ва тафаккури математикиро инкишоф намедиҳанд.

Маълум, ки математика (аз юнони қадим. Μάθημα-омӯзиш, илм) ин илм дар бораи сохторҳо, тартиб ва муносибатҳо буда, таърихан дар асоси амалиети ҳисоб, ченкунӣ ва тавсифи шаклҳои объектҳои воқеӣ рушд кардааст. Объектҳои математикӣ бо роҳи идеализатсияи хосиятҳои объектҳои воқеӣ ё дигар объектҳои математикӣ ва навиштани ин хосиятҳо бо забони расмӣ сохта мешаванд. Математика ба илмҳои табиӣ тааллуқ надорад, аммо дар онҳо ҳам барои дақиқ баён кардани мундариҷаи онҳо ва ҳам барои ба даст овардани натиҷаҳои нав васеъ истифода мешавад. Математика забони илмест, ки робитаи илмҳои гуногунро таъмин мекунад [40-43].

Математика ҳамеша дар таърихи илм ҷойгоҳи махсус дошт: дар қадим идеали ҳақиқати илмӣ бо он алоқаманд буд; консепсияи математика барои рушди илмҳои дигар асос буд; ҳамчун принсипҳои санъат гузошта шуда буд. Дар тӯли рушди худ дониши математикӣ ҳамчун фаъолияти холиси тафаккур, ҳамчун хулосаҳои қатъӣ ва беғаразона аз аксиомаҳо тафсир карда шуд.

Нақши математика дар илми муосир пайваста меафзояд, зеро бидуни тавсифи математикии падидаҳои воқеият, амиқ фаҳмидан ва азхуд кардани онҳо душвор аст. Инчунин рушди илмҳо, хусусан илмҳои техникӣ, истифодаи дастгоҳи математикиро дар назар дорад. Бе таҳия ва истифодаи он, на азхудкунии кайҳон ва на сохтани мошинҳои ҳисоббарории электронӣ, ки дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон истифода мешаванд, ғайриимкон аст.

Математикаи муосир, дар баробари шаклҳои фазоии абстрактӣ ва таносуби миқдорӣ, ҳама гуна муносибатҳои байни объектҳоро меомӯзад, ки дар бораи онҳо чизе маълум нест, ба истиснои баъзе хосиятҳои онҳо, ки аксиомаҳо тасвир мекунанд.

Ҳамин тариқ, математика одатан ҳамчун илм дар бораи ҳама шаклҳои имконпазири фазоӣ ва таносуби миқдории ҷаҳони воқеӣ, инчунин шаклҳо ва муносибатҳои ба дараҷаи якум ё дуюми абстраксия монанд муайян карда мешавад.

Математика як навъ илм аст, таҳлили мавқеъҳои он хеле мураккаб аст. Ва бо вуҷуди он ки хусусиятҳои дониши математикӣ мавзӯи таваҷҷӯҳи файласуфони барҷастаи ҳама замонҳо ва халқҳо буданд, бисер мушкилоти методологӣ аз ҷиҳати математикӣ ба таври кофӣ таҳия нашудаанд, ки ин дар навбати худ рушди худи математика ва дигар илмҳоро, аз ҷумла фалсафаро суст мекунад.

Математикҳо фаҳмиши худро дар бораи илми худ борҳо зери фишори далелҳои муайян тағйир доданд, ки онҳоро маҷбур карданд, ки аз нуқтаи назари муқаррарии худ даст кашанд. Фаҳмиши муосири математика омӯзиши таърихи математика, сохтор, функсияҳо ва робита бо дигар илмҳоро талаб мекунад.

Фаҳмиши математика ва муносибати он бо ҷаҳони объективӣ бо ҳалли саволе, ки чаро математика ба ҷаҳони воқеӣ дахл дорад, алоқаманд аст? Танҳо бо посух додан ба ин савол дар бораи пайдоиш ва мундариҷаи мафҳумҳо ва назарияҳои математикӣ, ба саволҳои дигари фалсафии математика ҷавоб додан мумкин аст.

Ҳалли математикии масъалаи амалӣ ба сохтани модели математикӣ оварда мерасонад. Дар бораи зарурати омӯзиши модели математикӣ, В.И. Арнольд қайд мекунад: «Қобилияти эҷоди моделҳои муносиби ҳолатҳои воқеӣ бояд қисми ҷудонопазири таҳсилоти математикӣ бошад. Муваффақият на он қадар истифодаи дорухатҳои тайер, балки муносибати математикӣ ба падидаҳои ҷаҳони воқеӣ меорад» [15, 16].

Бо рушди технологияҳои компютерӣ, моделсозии математикӣ ба соҳаи мустақил ва хеле муҳими истифодаи компютерҳо ҷудо карда шуд. Ҳангоми кор бо модел, вазифаи объекти моделишаванда метавонад ҳамчун ҳадаф (problem), яъне ҳамчун масъалаи гирифтани ҳолати дилхоҳи модел таҳия карда шавад. Идоракунии модели математикӣ одатан дар шакли рамз ва рақамҳо, аниқтараш бо алгоритми мушаххаси табдилдиҳии ҳисоббарорӣ сурат мегирад. Ҳангоми омӯзиши математика дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, қисми зиёди вақти таҳсил барои ҳалли масъалаҳои матнӣ ҷудо карда мешавад. Дар асл, чунин рӯй медиҳад: дар раванди ҳалли масъалаҳо пайдарпаии моделҳои математикӣ сохта мешаванд. Методикаи таълими математика ба схемаи умумӣ такя мекунад, ки чор марҳилаи ҳалли масъаларо дар бар мегирад:

- фаҳмиши гузоштани масъала;
- гирифтани нақшаи ҳалли масъала;
- татбиқи нақша;
- таҳлили натиҷаҳои гирифташудаи ҳалли масъала.

Дар яке аз марҳилаҳои аввали фаҳмидани масъала, истифодаи моделҳое, ки дар шакли мушаххаси табдилдиҳии ҳисоббарорӣ пешниҳод шудаанд, мақсаднoктар хоҳад буд. Тағйири иттилоот дар марҳилаҳои гуногуни модели математикӣ бояд аз рӯи схемаи дар расми 1 нишондодашуда амалӣ карда шавад.

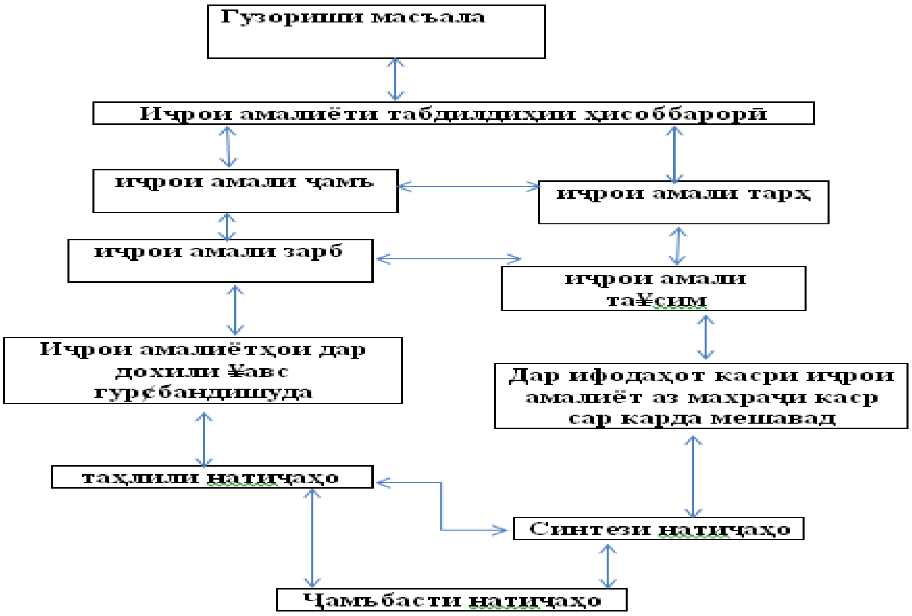

Расми 1. Нақшаи табадулоти ҳисоббарорӣ

Марҳилаи фаҳмиши гузоштани масъала: Ҷудо кардани маълумот дар бораи масъала (объект) аз масъалаи гузошташуд, сабти маълумоти муҳим, партофтани маълумоти

ғайримуҳим. Тағйири иттилоот аз ҳолати масъалаи ҳалшаванда муайян карда мешавад. Маълумоте, ки барои як масъала муҳим аст, метавонад барои масъалаи дигар муҳим набошад. Аз даст додани маълумоти муҳим ба натиҷаи нодуруст оварда мерасонад ва на ҳамеша имкон медиҳад, ки ҳалли дақиқ ба даст оварда шавад. Масалан, дар аввал иҷрои амалиёти дохили кавсиро нагузаронидан. Баҳисобгирии иттилооти ғайримуҳим, чун қоида, мушкилоти беасосро ба бор меорад, аксар вақт дар роҳи ҳалли масъала монеаҳои ҳалнашаванда эҷод мекунад. Гузариш аз объекти воқеӣ ба маълумот дар бораи он танҳо вақте ҳал карда мешавад, ки масъала дақиқ гузошта шавад. Дар ин ҳолат, гузоштани масъала метавонад бо омӯзиши объект муайян карда шавад. Метавон гуфт, ки дар марҳилаи фаҳмиши гузоштани масъала равандҳои омӯзиши мақсадноки масъала ва аниқ кардани шартҳои масъала параллеланд.

Марҳилаи гирифтани нақшаи ҳалли масъала: Сохтори иттилоот дар бораи масъалаи моделиронӣ, омодасозии иттилооти гирифташуда барои коркард дар созиши алгоритм. Сохтор бояд ба масъала ва воситаҳои коркарди иҷрои табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарории иттилоот мувофиқат кунад. Натиҷаи марҳилаи гирифтани нақшаи ҳалли масъала сохтани модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ хоҳад буд.

Марҳилаи татбиқи нақша: Модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ иҷро карда мешавад. Нуқтаи муҳими марҳилаи татбиқи нақша муайян кардани ибораи масъалаи ибтидоӣ мебошад. Минбаъд мо бо модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ омодашуда кор мекунем. Мақсади ин кор ба даст овардани маълумоти зарурӣ барои ҳалли масъалаи гузошташуда мебошад.

Майдони фаъолият оид ба истифодаи модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ дар курси математикаи синфҳои 1-4 васеъ мебошад. Ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо истифода аз шаклҳои гуногуни аёнӣ ва геометрӣ модели табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарории масъалаҳои воқеиро омӯзанд ва сипас бо онҳо мувофиқи шартҳои супориш иҷрои амалиётро гузаронанд, натиҷа гиранд.

Ҳангоми иҷрои амалиёти ҳисоббарорӣ ҳалли масъала на ҳамеша алгоритми мувофиқи худро дорад дар шарт масъалаи нишондодашуда пешбинӣ карда мешавад. Баъзан сохтани алгоритми иҷрот амалиёти ҳисоб тасвири мавриди назар ва унсурҳои алоҳидаи он ба таври бояду шояд кофӣ аст. Масалан, дар аввал иҷрои амали ҷамъ. Аммо дар курси математикаи синфҳои 1-4 як қатор масъалаҳо мавҷуданд, ки ҳангоми иҷрои он бояд таносуби байни унсурҳои радақамҳои баррасишавандаро ба назар гирифт. Биеёд мисоли чунин супоришро дида бароем. Дар қуттии гугирд ҷубҷаҳо баробаранд. ҳар як ҷубча дорои дарозии 4 см аст. Аз ин ҷубҷаҳо 5 дона ҷудо карда шуд. Дарозии онро муайян кунед.

Дар рафти ҳалли масъала арзишҳои зерин ба даст оварда шуданд: дарозии ҷубча 4 см, миқдори ҷубҷаҳо 5 дона, ки бе тасвири геометри ҳал карда мешавад. Барои роҳ надодан ба ин, тавсия дода мешавад, ки бо хонандагон бо истифода аз моделӣ табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ тадқиқот гузаронед, ки ба дуруст иҷро кардани нигаронида шудааст.

Биеед татбиқи марҳилаҳои дар боло зикршудаи моделсозии табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорро бо мисоли масъалаи дар боло баррасӣшуда дида бароем.

Дар марҳилаи аввал, хонандагон бояд маълумоти асосиро барои ин масъала таъкид кунанд: унсурҳои шакл ва муносибати байни арзишҳои онҳо.

Дар марҳилаи дуюми моделсозӣ худи модели иттилоотӣ сохта мешавад. Имкониятҳои алгоритмро, ки барои сохтани нақша истифода мешаванд, ба назар гирифтан муҳим аст. Ҳамчун чунин табдилдиҳии амалиёти ҳисоббарорӣ, шумо метавонед гугирдро ё тасвири онро истифода баред. Имкониятҳои ин тарзҳо на танҳо имкон медиҳанд, ки рақамҳо аниқ шаванд, балки тасвир, дарозии ҷубҷаҳо ба таври худкор аниқ кунанд, нуқтаҳои миёнаи ҷубҷаҳоро пайдо кунанд, дарозии онҳоро аниқ кунанд, ки ин ба муайян кардани ҷойгиршавии дурусти ҳамаи унсурҳои ба ҳисоббарорӣ кӯмак мекунад.

Дар марҳилаи сеюм тадқиқот гузаронида мешавад, то дурустии алгоритм ва тасвир, ки бо роҳи коркарди унсурҳои алоҳидаи, паси ҳам гузоштани чубчаҳои гугирд ё бо ёрии рақами 4 ва 5 ба даст оварда мешавад, таъмин карда шавад. Ҳамин тариқ, кори анҷомдодашуда ба мо имкон медиҳад, ки рақами 20-ро ё хатти дарозиаш ба 20 см баробарро нишон диҳем.

Сипас корҳо оид ба гирифтани нақшаи ҳалли масъала ва татбиқи он модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ идома доранд.

Дар марҳилаи чоруми ҳалли масъала, инчунин истифодаи модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ сохташуда барои гузаронидани тадқиқот оид ба ҳалли масъала мувофиқ аст.

Ҳамин тариқ, хусусияти истифодаи моделҳои табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ нисбат ба дигар воситаҳои таълими математика дар он аст, ки онҳо тасвири визуалии объектӣ-ориентиро дар шароити масъала таъмин мекунанд ва воситаи махсуси рамзгузорӣ дар тафаккури илмӣ-назариявӣ мебошанд. Ғайр аз он, модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ инъикоси он чизест, ки дар масъалаҳои омӯхташуда ва ҳаллашлн маъмул аст.

Ҳамин тариқ, модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ усули махсуси ба даст овардани дониш нест, балки яке аз усулҳои умумии донишест, ки дар соҳаҳои гуногун истифода мешавад. Дар раванди ҳалли масъала ҳамчун маҳсули таҳлили ақлӣ баромад карда, моделҳои табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ сипас воситаи махсуси фаъолияти ақлӣ мешаванд.

Аз ин рӯ, моделсозии масъалаҳои курси математикаи синфҳои 1-4 бо истифода аз воситаҳои модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ метавонад ҳамчун усули ташаккули амалҳои фикрӣ ва худи моделҳо ҳамчун воситаи омӯзиши ҳалли масъалаҳо баррасӣ карда шаванд. Шиносоии хонандагон бо унсурҳои моделсозии математикӣ ва модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ на танҳо ба ташаккули ҷаҳонбинии илмии онҳо мусоидат мекунад, балки омӯзиши онҳоро пурмазмунтар ва самараноктар мекунад.

Ҳамин тавр, модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ асоси идеологии таълими амалии математика дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ барои синфҳои ибтидоии 1-4 мебошад. Аҳамияти он дар татбиқи самти татбиқи амалии математика дар синфҳои ибтидои дар он зоҳир мешавад: ҷудо кардани марҳилаҳои самт; муайян кардани малакаҳои амалии математикии хонандагон; тасниф ва ҷудо кардани сатҳҳои мураккабии масъалаҳои марбут ба истифодаи амалии математика; эҷоди маҳсулоти таълимӣ, ки барои татбиқи самт дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ барои синфҳои ибтидоии 1-4 пешбинӣ шудаанд.

Модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ бо мақсади гирифтани маълумоти нав дар бораи воқеият ё тавсифи он гузаронида мешавад, аз ин рӯ, лаҳзаи зарурии фаъолияти модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ муносибати натиҷаҳои бадастомада бо масъала дар синфҳои 1-4 мебошад.

Аз таҷриба маълум аст, ки хонандагон пас аз ҳалли масъала ҷавобҳои худро бо ин ё он роҳ месанҷанд, то исбот кунанд, ки ҷавобҳои гирифтаи онҳо ба шартҳо ва талаботи супориш мувофиқат мекунанд. Аммо, чунин муносибати натиҷаҳо бо масъалаи супориш на танҳо санҷиши ҷавоб ба супориш, муносибати он бо талабот мебошад. Ҳангоми санҷиши ҷавобҳо ба ҳалли масъалаи модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ фаъолият на он қадар муайян кардани дурустии (дақиқии) ҷавоб, балки таносуби маълумоти дар модел гирифташуда бо тавсифи он дар масъала муҳим аст.

Дар дарсҳо дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонии №11, №53, №67 ноҳиям Рашт барои хонандагони синфҳои ибтидоии 1-4, мо модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарориро бо ёрии системаи амалҳо ва рамзҳо истифода мебарам. Татбиқи ин гуфтаҳоро бо якчан мисолҳо, ки таҷриба гузаронидаем, пешниҳод менамоем.

Мисоли 1. Оятиоллоҳ 3 туби сурх ва 2 кабуд дорад. Оятиоллоҳ ҳамаги чанд туб дорад.

Ҳалли мисоли 1. Модели табдилдиҳии ҳисоббарориро бо истифодаи системаи аломатҳо ва рамзҳо иҷро менамоем. Натиҷаи ҳисоб ба адади 5 ифода ёфтааст.

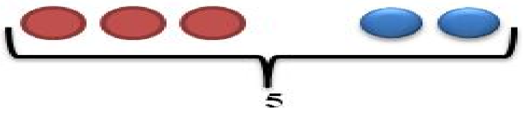

Мисоли 2. Таманно 8 дона себ ва 4 дона шафтолу дошт. Аз ин миқдор 2 дона себ ва 2 дона шафтолуро ба Шаҳбону туҳфа намуд. Чад дона себ ва чанд дона шафтолу ба худи Таманно монд.

Ҳалли мисоли 2. Аз аломатҳо ва рамзҳо истифода намуда модели табдилдиҳии ҳисоббарориро иҷро менамоем, ки дар поён пешниҳод шудааст.

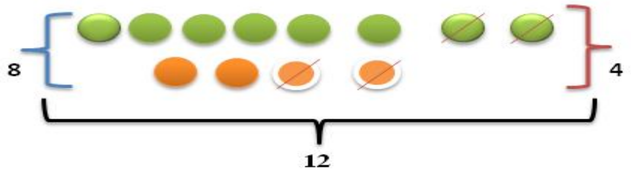

Мисоли 3. Барои таъмири мактаби рақами 12 ноҳияи Рашт рӯзи аввал 28 халта семент, оҳак, алебастир ва песок оварданд. Рӯзи дуюм бошад 4 қути дохили ҳар кадомиш 10 донаи

зарфҳои бо рангҳои гуногун пуркардашуда оварда шуд. Дар ин ду рӯз ҳамаги чанд адад лавозимот барои таъмир кардани мактаб ворид шуд.

Ҳалли мисоли 3 бо истифодаи аломатҳо ва рамзҳо чунин моделсозӣ менамоем.

Рузи аввал 28 халта 68

Рузи дуюм 4 *10 (ё 10+10+10+10) =40

Чунин модел ҳолати ҳаётиро ба намуди айёни кифоя инъикос намекунад, ки он ба ҳалли масъала хатогиро содир мекунад. Бинобар ин моделсозиро бо истифода аз шарт дар намуди нақша ичро менамоем:

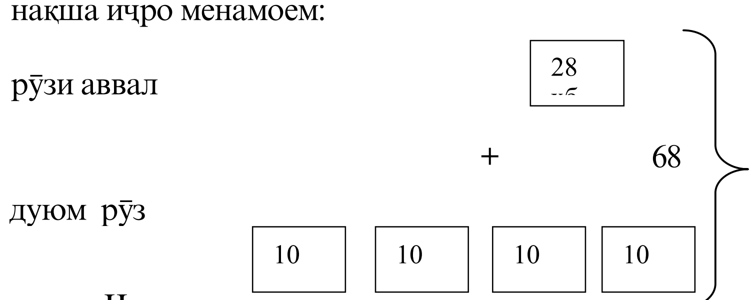

Чунин модел ҳолати математикии масъаларо нисбатан айёни инъикос менамояд. Аз он тоҳатто хонандаи давомоти суст дошта, ҳалро менависат:

28+10*4=68,

ки он намудӣ:

1) 10+10+10+10=40,

2) 28+40=68.

Барои ҳамаи ҳолатҳои модели табдилдиҳии ҳисоббарорӣ натиҷа 68 мебошад.

Мисоли 4. Дар се қуттии яхела 27 кг ноки ҳоҷагии деҳқонии «Камароб» ба намоишгоҳ дар ноҳияи Рашт пешниҳод шуд. Дар 8 чунин қутти чанд килограмм нок мавҷуд аст.

Ҳалли мисоли 4. Барои моделсози системаи ҷадвалиро истифода менамоем.

Миқдори қуттиҳо	вазни умумии нок	Взни умумии нок дар як қутти	Вазни умумии нок дар як қутти	Ҳамагӣ
3	27	27 тақсими 3 кг	3* 9	27 кг
8	3+3+2 қути 27+27+2*9=72кг	8 зарби 9 кг	8*3	72 кг

Ҷадвал низ модел аст, ки нисбата ба системаи рамзию аломати ҳаёлӣ мебошад. Вай ташаккули тафаккур, фикрони ва дониши саҳеҳи хонандагонро байни ҳам пайваста, муттаносубии бузургиҳоро, ки дар ҷадвал ноайён аст пешниҳод менамояд. Бинобар ин ҳангоми бо чунин масъала дучор гардидан, ҷадвал имкон медиҳад ҳолатҳои математикӣ ва интихоби амали истифодашавандаро диҳад.

Мисоли 5. Аз маркази ноҳияи Рашт ва шаҳри Душанбе, ки дар масофаи 180 км ҷойгир мебошанд, дар як вақт ду мошини сабукрав пас аз 2 соат вохурданд. Яке аз мошинҳои сабукрав бо суръати 40 км/соат ҳаракат менамуд. Бо кадом суръати мошини сабукрави дигар ҳаракат мекунад?

Ҳалли мисоли 5. Модели табдилдиҳии ҳисоббарориро бо истифодаи системаи аломатҳо ва рамзҳо ичро менамоем, ки онро бо ду тарз ичро кардан мумки мебошад:

Тарзи 1. (180-40*2):2=50 (км/соат).

Тарзи 2. 180:2-40 =50 (км/соат).

Хонандаи даъватшуда мазмуни вазифаро такрор карда, вазъи зиндагии дар он тасвиршударо тахти назорати синф модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ мекунад. Он масофаи байни ноҳия ва шаҳрҳоро дар шакли қисм тасвир мекунад. Самти ҳаракати рӯбарӯ бо самт ва ҷои вохӯрӣ бо парчам нишон медмҳад, шумораи соатҳои ҳаракати ҳар як мошинро бо рангҳои амудӣ дар схема қайд менамояд, инчунин масофаи байни ноҳия ва шаҳрҳо, суръати ҳаракати мошини сабукрави аввал нишон дода шудааст, дуюминро муайян мекунад.

Чунин моделсозӣ, вақте ки модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ дар назди кӯдакон пайдо мешавад, нисбат ба истифодаи нақшаҳо ва схемаҳои тайер бартарии возеҳ дорад.

Ҳалли масъала бо роҳҳои гуногун барои ташаккули қобилияти хонандагон барои дарёфти роҳи аслии ҳалли масъала замина фароҳам меорад, ба тарбияи хоҳиши мустақилона ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳои нав мусоидат мекунад.

Дар натиҷаи омӯзиши сохтан ва фаҳмидани расми схемавӣ модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ мустақили супоришҳои хонандагон ба даст меояд.

Ҳар як модел афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро дорад, модели универсалӣ вуҷуд надорад, ҳар кадоми онҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои муайян муҳиманд, ба кӯдакон таълим додан лозим аст, ки моделҳои гуногун эҷод кунанд ва қобилияти дидани мақсаднокӣ ё номуносибии истифодаи модели табдилдиҳии амалиёти ҳмсоббарорӣ муайянро инкишоф диҳанд (яъне интихоби модели дуруст ҳангоми ҳалли масъалаи мушаххас).

Ҷамъбастро бо гуфтаҳои И.И. Аргинская, муаллифи китоби дарсии "Математика" аз рӯи системаи таълимӣ Л.В. Занкова [44]: «Бояд дар хотир дошт, ки навиштани мухтасари шартҳо на худ мақсад, балки танҳо воситаи кӯмак ба ҳалли масъала аст ва ҳар як кӯдак метавонад аз он чизе, ки воқеан ба ӯ кӯмак мекунад, истифода барад натиҷаи ниҳоӣ ба даст оред, на он чизе, ки ба ӯ лозим аст, ба ӯ халал мерасонад» хулоса мекунем.

Аз гуфтаҳои боло ҳадафи таҳқиқот ба даст омадааст, вазифаҳои гузошташуда иҷро шудаанд ва фарзия тасдиқ карда шуд, ки истифодаи маҷмӯи масъалаҳое, ки ба рушди тафаккури мантиқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои математика равона шудаанд, ба сатҳи ташаккули тафаккури мантиқӣ таъсири мусбат мерасонад шумораи хонандагон тасдиқ карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский// - М.: - 1996. - 533 с.
2. Зинченко, В.П. Живое знание. Самара, 1998. -216 с.
3. Зинченко, В.П., Моргунов, Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. М., 1994.-304 с.
4. Савчин, М.В. Викова психология / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Киев: Академвидав, 2005. – 202 с.
5. Савчин М. В. Викова психология: навчальний посибник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
6. Румянцева, Л.И. Особенности процесса сравнения у младшего школьника / Л.И. Румянцева // Типические особенности умственной деятельности младших школьников; под ред. С. Ф. Жуйкова. М.,1968. -С. 12-70.
7. Скрипченко, А.В., Волынская, Л.В., Огороднийчук, З.В. Возрастная и педагогическая психология: учебное пособие. Москва, 2015.
8. Менчинская, Н. А. Вопросы умственного развития ребенка / Н. А. Менчинская // - М.: Знание, 1970. - 32 с.
9. Меланов, С.В. К вопросу о структуре и составе теоретического мышления. Мир психологии. 2017; 1.
10. Калмыкова, С.И. Пути развития продуктивного мышления школьников. Вопросы психологии. 2013; 3.
11. Михайличенко, В. Е. М.69 Психология развития личности : Монография / В. Е. Михайличенко – Х. : НТУ «ХПИ», 2015. – 388 с.
12. Александров, Г.Н. Математические методы в психологии и педагогике /Г.Н. Александров, А.Ю. Белогуров // -Владикавказ. - 1997. -302 с.
13. Блох, А.Я. Методика преподавания математики в средней школе: общая методика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Математика» и «Физика» / А.Я. Блох, Е.С. Канин, Н.Г. Килина [и др.]. М.: Просвещение, 1985. - 336 с.
14. Фридман, М.Й. Психология в современной школе /М.В. Фридман. — М., 2001.-223 с.
15. Арнольд, В.И. Математика и математическое образование в современном мире. В сб. Математика в образовании и воспитании. Сост. В.Б. Филиппов. – М.: Фазис, 2000. – 256 с.
16. Арнольд, В.И. Математическое понимание природы. – М.: МЦНМО, 2009. – 144 с.
17. Истомина, Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах / Н. Б. Истомина. М.: Академия, 2000. - 288 с.
18. Истомина, Н.Б. Обучение младших школьников решению текстовых задач/ Н. Б. Истомина М.: Ассоциация 21 век, 2005. - 272 с.
19. Зинченко, В.П. Возможны ли целостные представления о мышлении? / В.П. Зинченко // Психологическая наука и образование. 2001. - №2. - С. 58-63.

20. Зак, А.З. Диагностика теоретического мышления у младших школьников? / А.З. Зак // Психологическая наука и образование. 1997. -№2.-с. 36-42.
21. Жинеренко, И.К. Логическое мышление детей 7-10 лет и его развитие / И. К. Жинеренко // Вестник Омского университета. 1997. - Вып. 2. - С. 98-100.
22. Егорина, В.С. Формирование логического мышления младших школьников в процессе обучения: Дис. канд. пед. наук / В. С. Егорина. -Брянск, 2001.-191 с.
23. Есипова, Н.Д. Развитие логического мышления младших школьников на внеклассных занятиях по математике с использованием ЭВМ: Дис. .канд. пед. наук / Н.Д. Есипова. Орел, 2001. - 183 с.
24. Гнеденко, Б.В. Развитие мышления и речи при изучении математики / Б.Й. Гнеденко // Математика в школе. 1991. - №4. - С. 3-9.
25. Колягин, Ю.М. Русская школа математического образования / Ю. М. Колягин.-М.: Просвещение, 2001.-318 с.
26. Крутецкий, В. А. Психология математических способностей / . В. А. Крутецкий. М.: Просвещение, 1968. - 432 с.
27. Никольская, И.Л. О единой линии воспитания логической грамотности при обучении математике / И. Л. Никольская // Преемственность в обучении математике. М.: Просвещение, 1978. - 239 с.
28. Михайлова, Н.Н. Становление системы развития логического мышления младших школьников в процессе обучения математике в истории российского образования (XIX -XX вв.): Дис. . канд. пед. наук / Н. Н. Михайлова. Курск, 2003. - 190 с.
29. Менчинская, Н.А. Психология обучения арифметике / Н. А. Менчинская. М.: Учпедгиз, 1955. - 432 с.
30. Метельский, Н.В. Психолого-педагогические основы дидактики математики / Н. В. Метельский Минск, 1977. - 156 с.
31. Фридман Л.М. Сюжетные задачи по математике. История, теория, методика. Уч. пос. для учит. и ст. педвузов и колледжей. – М.: Шк. Пресса, 2002. – 208 с.
32. Фридман Л.М. Теоретические основы методики обучения математике. – М.: Либроком, 2009. – 248 с.
33. Гальперин, П.Я., Запорожец А.Й., Карпова С.Н. Актуальные проблемы возрастной психологии: материалы к курсу лекций / П.Я. Гальперин, А.Й. Запорожец, С.Н. Карпова. -М.йзд. МГУ, 1978. - 118 с.
34. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального исследования / В.В. Давыдов. — М.: Педагогика. -1986. - 239с.
35. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов. - М.: ИНТОР, 1996. - 544с.
36. Рыбина, О.И. Алгоритмы в обучении математике младших школьников: учебно-методическое пособие / О.И. Рыбина. — Изд-во ОГТИ, 2009. - 105 с.
37. Ҷӯраев, Х.Ш. Масъалаҳо ва ҳадафҳои таълими моделсозии математикӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ /Х.Ш.Ҷӯраев // Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф.- 2023, №2 (42) –С.150-159.
38. Ҷӯраев, Х.Ш. Моделсозии математикӣ дар таълими математикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (Дастури методи барои омӯзгорони фанни математикаи синфҳои5-6) / Х.Ш. Ҷӯраев // -Душанбе: Сифат, -2023. -55 стр. ISЙN-987-99985-41-31-3
39. Камолова, Ҷ.С. Истифодаи усули фаъоли таълим дар синфҳои ибтидоӣ бо назардошти муносибати босалоҳият / Ҷ.С. Камолова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф 2022, №2 (38). –С.117-123.
40. Арнольд, В.И. Принципы отбора и составления арифметических задач. – М.: МЦНМО, 2008. – 45 с.
41. Артоболевский, А.Н. Арифметические задачи с производственно бытовым содержанием. – М.: Учпедгиз, 1961. – 68 с.
42. Колмогоров, А.Н. Математика в ее историческом развитии. / Сост. Г.А. Гальперин. – М.: Наука, Гл. ред. физ.-мат. лит, 1991. – 224 с.
43. Колмогоров, А.Н. О профессии математика. – М.: Изд. МГУ, 1988.– 32 с.
44. Аргинская, И.И. Обучаем по системе Л.В. Занкова / И.И. Аргинская, Н.Я. Дмитриева // – М.: Просвещение, 1993 г.

УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ АЗ ФАНҲОИ ДАҚИҚ ТАВАССУТИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМ

ИСМОИЛЗОДА Баҳром Мансур *– сардори Сарраёсати маорифи шаҳри Душанбе, унвонҷӯйи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 18,* ***тел.:*** *(+992) 907 81 00 21*

Мушкилоти малакаҳои ихтиёрӣ, ё ва худтанзимкунӣ, аз нуқтаи назари кӯмак ба ин кӯдакон як душворӣ аст. Барои кӯдакони махсусан лаёқатманд, вазъияти инкишоф аксар вақт тавре ба вуҷуд меояд, ки онҳо танҳо ба фаъолиятҳое машғул мешаванд, ки барояшон ба қадри кофӣ ҷолиб ва осон аст, яъне моҳияти истеъдоди онҳост. Аз ҳар гуна фаъолияте, ки дар доираи майлу хоҳиши онҳо нест, бисёре аз кӯдакони лаёқатманд зери таассуроти калонсолон истифода карда, худдорӣ мекунанд.

Дар мақола вобаста ба баррасии масъалаи усулҳои таълими хонандагони болаёқат аз фанҳои дақиқ тавассути муносибати босалоҳият ба таълим матраҳ гардидааст. Инчунин, қадами навбатӣ дар фаҳмидани хусусиятҳо ва маънои таълими байнисоҳавӣ барои кӯдакони лаёқатманд ва равишҳои мавҷудаи таълими кӯдакони лаёқатманд аз нуқтаи назари вазифаҳо ва талаботи барномаҳои таълимӣ барои чунин кӯдакон оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *усулҳои таълими хонандагони болаёқат, муносибати босалоҳият ба таълим, омӯзиши фанҳои дақиқ, малакаҳои ихтиёрдорӣ, лаёқатмандӣ, салоҳиятҳои хонанда, салоҳиятҳои омӯзгор.*

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ОДАРЁННЫХ УЧАЩИХСЯ ПО ТОЧНЫМ ПРЕДМЕТАМ ЧЕРЕЗ КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ

ИСМОИЛЗОДА Бахром Мансур *– начальник Главного управления образования города Душанбе, соискатель Академии образования Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 18,* ***тел.:*** *(+992) 907 81 00 21*

У особо одаренных детей процесс развития часто складывается так, что они занимаются только той деятельностью, которая для них достаточно интересна и не сложно, то есть суть их таланта. Многие одаренные дети избегают любой деятельности, которая не находится в пределах их интересов и желаний. Трудности с произвольными навыками и самодисциплиной представляют собой проблему с точки зрения помощи этим детям.

В статье рассматривается вопрос о методах обучения одаренных учащихся по конкретным предметам через компетентный подход к образованию. Это также представлен следующий шаг в понимании особенностей и значения междисциплинарного образования одаренных детей и существующих подходов к обучению одаренных детей с точки зрения задач и требований образовательных программ.

Ключевые слова: *методы обучения одаренных учащихся, компетентный подход к обучению, изучение точных предметов, навыки владения, склонности, компетенции ученика, компетенции учителя.*

METHODOLOGY OF TEACHING GIFTED STUDENTS IN EXACT SUBJECTS THROUGH A COMPETENCE-BASED APPROACH TO TEACHING

ISMOILZODA Bahrom Mansur *– Head of the Main Education Department of Dushanbe, applicant of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 18,* ***phone:*** *(+992) 907 81 00 21*

Gifted children often develop in such a way that they engage only in activities that are interesting and easy for them, that is, the essence of their talent. Many gifted children avoid any activity that is not within their interests and desires. Difficulties with voluntary skills and self-discipline are a problem in terms of helping these children.

The article examines the issue of methods of teaching gifted students in specific subjects through a competency-based approach to education. It also presents the next step in understanding the features and significance of interdisciplinary education of gifted children and existing approaches to teaching gifted children in terms of the objectives and requirements of educational programs.

Key words: *methods of teaching gifted students, a competency-based approach to teaching, studying exact subjects, skills, inclinations, student competencies, teacher competencies.*

Дар педагогикаи муосир якчанд консепсияҳои бунёдӣ мавҷуданд, ки дар онҳо ба таври кофӣ барномаҳо ва усулҳои зиёд барои таълими кӯдакони лаёқатманд таҳия шудаанд.

Аз нуқтаи назари педагогӣ, метавон мақсадҳои гуногунро дар барномаҳои таълимӣ ё тарбиявӣ барои кӯдакони лаёқатманд пешниҳод сохт. Ин метавонад рушди зеҳн дар кӯдакони лаёқатманд бошад, рушд ва такмили малакаҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсионӣ, ё рушди мақсадноки қобилиятҳо ва майлҳо бошад.

Академик Лутфуллоев М. менависад, ки "мо хотираи талабаҳоро аз қонуну қоида, таърифот ва далелу рақамҳои шахшуда пур мекунему татбиқи амалии онҳоро намеандешем. Ҳол он ки каллаи талабаро на чун хум пур кардан, балки чун шамъ афрӯхтан, тафаккур ва эҳсосро барангехтан, онҳоро ба худомӯзӣ ва фаъолияти амалӣ бештар тайёр кардан лозим аст." [1]. Ин фикрро У. Зубайдов тақвият дода яке аз деворҳои бузургеро, ки дар пеши роҳи ташаккули қобилияти эҷодӣ ва лаёқатнокии кӯдакон меистад, дар тарси хато кардан мебинад. Бинобар ин ӯ менависад, ки ба калонсолон, педагогон, падару модарон зарур аст, ки дар ҳолати рӯй додани нокомиҳои кӯдакон на танҳо бомулоҳиза бошанд, инчунин баъзе эҳсосоти номатлуби худро низ зоҳир насозанд. Бо кӯдак оид ба баъзе ҳолатҳои мазмуннокии фаъолияташ бояд бомулоҳиза андеша ронанд. [2] .

Ҷ. Рензулли [3] бар асоси консепсияи лаёқатмандии барвақти худ, "усули ғанӣ гардидаи таълимро" пешниҳод мекунад.

1. Фаъолияти умумии маърифатӣ – барои муайян кардани доираи манфиатҳои кӯдак (тавассути марказҳои махсус аз рӯи манфиатҳо).
2. Таълими гурӯҳӣ – барои рушд додани қобилиятҳои дарк, муқоиса, таҳлил.
3. Ҳалли вазифаҳо дар гурӯҳҳои хурд низ алоҳида мебошад. Хусусияти ин самт дар он аст, ки кӯдак, вобаста аз синну сол (3 ё 7 сол), фаъолона иштирок мекунад ё роҳбари лоиҳа мебошад – гузоштани масъала, муайян кардани усулҳои ҳал, қобилияти идора кардани натиҷаҳои меҳнат. Як қатор мактабҳо дар саросари ҷаҳон, ки тибқи консепсияи Ҷ.Рензулли фаъолият мекунанд, инчунин стратегияи деринаи онро барои кор бо кӯдакони лаёқатмандро низ қабул мекунанд. Моҳияти он дар пурратар намудани барномаи оддии таълимӣ хулоса меёбад. Дар натиҷа, ба ғайр аз суръатбахшии раванди таълим, ғанигардонии мундариҷа низ ба вуҷуд меояд, чунки дар кӯдак вақти бештари озод барои иҷрои чизҳои дӯстдоштааш боқӣ мемонад. Ин стратегия, тавре мебинем, ба фаъолияти мустақил нигаронида шудааст.

Ба ин монанд, дарсҳои босуръати таълимиро барои кӯдакони лаёқатманд тавсия додан мумкин аст, ки ҳатто дар муассисаҳои таълимии то мактабӣ низ принсипҳои барномавии суръатбахшӣ ва амиқсозии таълим татбиқ карда шаванд. Новобаста аз натиҷаҳои қаноатбахши таълим (асосан дар соҳаи шахсӣ - ҳавасмандии баланд, эътимоди мусбӣ, рушди малакаҳои муошират), ки мактабҳо дар тӯли солҳои зиёд, ки дар асоси консепсияи Ҷ.Рензуллӣ амал мекунанд нишон медиҳанд, ки дорои муқарризони зиёд мебошанд.

Ҳамин тавр мо чунин меҳисобем, ки ақидаи муқобилро оид ба муттаҳидкунии барномаи таълимӣ дастгирӣ намуда, нақши муҳими таълими анъанавиро барои кӯдакони лаёқатманд бо назардошти он, ки эҳтиёҷоти махсуси кӯдакони лаёқатманд метавонанд танҳо тавассути таълими иловагӣ қонеъ карда шаванд, ки онҳо метавонанд онро берун аз мактаб аз худ намоянд.

Принсипи ислоҳоти барномаҳои таълимии муқарраркардаи Ҷ. Рензуллиро идома дода, М.П. Лапчик [4] се стратегияи махсусгардонии барномаҳои таълимиро пешниҳод мекунад: суръат бахшидан ба ҷараёни таълим; амиқтар гардонидани таҳсил дар як ё якчанд соҳа; мундариҷаи нави маводи таълимӣ аз соҳаи анъанавии "ғайри кӯдакона".

Агар консепсияҳои олимон М.П. Лапчик ё А.М. Шебзухова бо назардошти хусусиятҳои эҳсосӣ ва шахсии кӯдакони лаёқатманд (худбаҳодиҳии паст, таассуроти фаврӣ, мавҷудияти хаёлот) тартиб дода шуда бошанд, пас консепсияҳои Ҷ.Гилфорд ва Ҷ.Рензулли асосан ба хусусиятҳои маърифати рушди кӯдаки лаёқатманд (пойгоҳи дониш, таҳлил, синтез ва ғайра) нигаронида шудаанд. Ҳарду гурӯҳи консепсияҳоро барои омӯзиш универсалӣ ба ҳисоб рафта наметавонанд, зеро рушди аффективӣ бо рушди маърифатӣ зич алоқаманд аст.

Ҳар як кӯдак дорои хусусияте мебошад, ки шахсияти ӯро эҷод мекунад. Гарчанде ки, дар асл, кӯдакони бисёрҷанбаи лаёқатманд низ вуҷуд доранд, вале дар амал, мо аксар вақт ба ҳолатҳое дучор мешавем, ки кӯдакони дар баъзе соҳаҳо қобилиятҳои махсусро дошта, қобилиятҳои махсусро дар дигар соҳаҳо ошкор намесозанд. Онҳо метавонанд қобилиятҳои

барҷастаи маърифатӣ ва консепсияи нисбатан пасти “Ман” дошта бошанд, малакаҳои кофии муошират надошта ва ҳамзамон истеъдоди баланди эҷодиро дар мусиқӣ нишон дода, дар ҳама соҳаҳо эҳтимолан хеле қавӣ ҳастанд, аммо аз сабаби ҳавасмандкунии нокофӣ ҳеҷ гоҳ комилан қобилиятҳои худро ошкор насохтаанд. М. Карне, С.Линнермайер ва С. Дентон-Айд баъзе қобилиятҳо ва маҳоратҳои муҳимро, ки дар кӯдакони лаёқатманд инкишоф дода мешаванд пешниҳод сохтаанд. Дар асоси онҳо модели идеализатсияёфтаи лаёқатмандӣ сохта шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамвора дар суханрониҳои худ илму донишро дар мадди аввал мегузоранд, аз ҷумла дар суханронии худ ба муносибати Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ рӯзи 30 августи соли 2017 таъкид намуданд, ки: «Дар баробари ин, самаранок ба роҳ мондани таҳсилоти салоҳиятнок ва давра ба давра ҷорӣ намудани он дар ҳамаи зинаҳои таълим талаби замон мебошад.

Дар ҷараёни навсозӣ бояд ба омӯзиши фанҳои дақиқ, махсусан, риёзӣ ва табиатшиносӣ, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла русиву англисӣ эътибори ҷиддӣ дода шавад, зеро таълими самараноки ин фанҳо барои ояндаи Тоҷикистон ниҳоят муҳим буда, вусъат ёфтани тафаккури техникиву ҷаҳонбинии истеҳсолӣ шарти зарурии рушди соҳаҳои ҳаётан муҳимми иқтисоди миллӣ мебошад.

Илова бар ин, маҳз тавассути таълими сифатноки фанҳои дақиқ қобилияти навҷӯӣ ва мафкураи наврасон қавӣ гардида, майлу рағбати онҳо ба ихтироъкорӣ ва тарроҳиву моделсозӣ бештар мешавад ва интихоби ихтисосҳои техникиву технологӣ аз ҷониби хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ огоҳона сурат мегирад» [5].

Бо дониши замонавӣ ва касбу ҳунарҳои муосир мусаллаҳ намудани ҷавонону наврасон яке аз рукнҳои асосии ғояи давлатдорӣ, бахусус, соҳаи маориф мебошад. Дар замони муосири бархӯрд ва ҷаҳонишавии тамаддунҳо яке аз илмҳои зарурию муҳим илму техника ва технологияи муосир ва дигарӣ маънавиёт, ахлоқ ва ҳофизаи таърихӣ мебошад. Агар ин ду ҷанба поянда ва бо якдигар ҳамгиро набошанд, хатари ба бӯҳрони маънавӣ дучор омадани ҷомеа ва шикасти меъёрҳои ахлоқӣ дар байни насли ҷавон ба вуҷуд меояд. Моро зарур аст, ки дар баробари ташаккули тафаккури техникӣ дар ниҳоди насли наврас маънавиёти баландро густариш диҳем, бо такя ба анъанаҳои неки миллиамон пояҳои ахлоқиро таҳким бахшем, инсондӯстиро тарғиб намоем, ба арзишҳои волои инсонӣ арҷ гузорем.

Айни замон иттилоотонию компютеркунонӣ ва такмил додани воситаҳои технологияҳои иртиботӣ, воридкунии стандартҳо ва технологияҳо, ки вобаста ба онҳо дар фаъолияти касбии инсон тағйироти куллӣ ба вуҷуд меояд, аз зумраи масъалаҳои мубрами инкишофи ҷомеа маҳсуб меёбанд. Равандҳои мазкур ба дигаргунии ногузири фаъолияти касбии инсон оварда мерасонанд. Тағйироти ҷиддӣ дар ҷомеаи муосир дар мавриди ба мутахассиси ҷавон омӯзонидани малакаҳои ҳаётӣ ва меҳнатӣ дархостҳои навро пешниҳод мекунад, ки вобаста ба он таҷдид ва дигаргунсозиҳои соҳаи маориф рӯй медиҳад.

Ҳоло дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ворид намудани технологияи муосир ба ҳукми анъана даромадааст ва ташкили самараноки он яке аз масъалаҳои бунёдӣ ба ҳисоб меравад. Барои дар сатҳи лозимӣ ва ба талаботи муосири бозори меҳнат ҷавобгӯ омода намудани кадрҳо, бахусус кадрҳои соҳаи техникӣ ва муҳандисӣ дар назди маорифчиёни кишвар масъулияти нав гузошта мешавад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи маориф яке аз самтҳои муҳим ба ҳисоб рафта, барои дар оянда дар сатҳи лозимӣ омода намудани мутахассисони ҷавон заминаи хуб мегузорад. Таҳсилот яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақдирсози ҳаёти ҷомеа мебошад. Ҳалли тамоми масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа пеш аз ҳама аз вазъи таҳсилот вобастагӣ дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи илму маориф муносибати босалоҳият ба таълим рӯз то рӯз аҳамияти бештар пайдо мекунад ва ташаккули салоҳиятҳои асосии наврасону ҷавонон самти натиҷабахш дар илм ва амалияи таълим ба ҳисоб меравад. Бо салоҳиятҳои асосӣ мусаллаҳ намудани ҷавонону наврасон имкон медиҳад, ки онҳо дорои маҷмӯи донишҳои назариявии хуб шаванд ва қобилияти истифодаи донишҳои гирифтаи худро барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ ё ҳолатҳои мушкил доро бошанд. Барои ҳама мафҳуми салоҳият қобилият ва малакаю маҳорати шахс, ки ҳангоми омӯзиш ва дар муддати ҳаёти худ доро шудааст ва онро барои ҳалли вазифа ва мушкилоти гуногун истифода мебаранд, фаҳмида мешавад.

Пас яке аз омилҳои рушди дониш ва малакаю маҳорати хонандагони болаёқат ин бо салоҳиятҳои асосӣ доро будани онҳо мебошад. Тавре маълум аст, салоҳияту салоҳиятмандӣ маҷмӯи умумии алоқамандии сифати шахс, дониш, малака, маҳорат, усулҳои фаъолият ба

доираи муайяни фанҳо ва равандҳо барои фаъолияти самаранок ва омодасозии хонанда ба таълим ва фаъолияти мустақилона мебошад.

Салоҳиятҳои асосӣ ин қобилияти шахс дар ҳалли проблемаҳои гузошташуда ба воситаи маҷмӯи дониш, малакаю маҳорати дар раванди таълим ва ё ҳаёт бадастоварда мебошанд, ки дар шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир самаранок истифода бурда мешаванд.

Зери мафҳуми *салоҳиятҳои фаннӣ* қобилияти хонандагони болаёқатро барои татбиқи дониш, малакаю маҳорат дар соҳаи фанҳои гуногун ва татбиқи он дар амалия ва таҳсили минбаъда фаҳмида мешавад. Дар ҳаёти ҳаррӯза хонандагони болаёқат бо бисёр ҳодисаю зуҳурот дучор мешаванд, вале одатан дар бораи шарҳи онҳо фикр ҳам намекунанд, гӯё бо онҳо хеле шиносанд. Олими бузурги Юнони Қадим Аристотел хеле хуб фармудааст: «*Ақл на танҳо дар дониш аст, балки дар қобилияти истифодабарии ин дониш дар амал мебошад*» [6].

Омӯзиши фанҳои табиӣ бояд бо истифода аз усулҳои гуногуни таълимӣ ба роҳ монда шавад ва аз усули назариявӣ ба амалӣ ва аз умумӣ ба хусусӣ равона шуда бошад. Истифодаи таҷҳизоти замони муосир ва технологияи инноватсионӣ дар раванди дарсҳои омӯзишии назариявӣ ва амалии фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар рушди салоҳиятҳои омӯзишӣ-маърифатӣ, иттилоотӣ ва иртиботии хонандагони болаёқат нақши бориз дорад.

Гузаронидани корҳои лабораторӣ ва амалӣ бо истифода аз таҷҳизоти муосир дар раванди таълими ин фанҳо ба рушди малакаю маҳорати хонандагони болаёқат таъсири мусбат мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар хонандагони болаёқат дар дарсҳои назариявӣ тақрибан аз 15 то 20%-и мавзуи омӯзиширо азхуд намоянд, ҳангоми корҳои амалӣ қариб 80%-и мавзуъро аз бар менамоянд. Ба ин васила ҳавасмандии хонандагони болаёқат ба корҳои амалӣ ва истифодаи таҷҳизоти муосир зиёд гардида, кӯшишу ғайрат ва завқашон бештар мегардад.

Маълум аст, ки бори аввал мафҳуми *салоҳият соли* 1965 дар Амрико бо пешниҳоди Н.Хомский ба илм ворид шудааст [7]. Маънии салоҳият ҳалли мушкилоти бавуҷудомадаест, ки инсон бо қобилияти дониш ва таҷрибаи дар зиндагӣ гирифташуда аз он раҳоӣ меёбад. Салоҳият ин омодагии субъект, самаранок ташкил кардани захираҳои дохилӣ ва берунӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташудаи худ мебошад. Ба захираҳои дохилӣ мансубанд: дониш, малака, маҳорат, салоҳиятҳо, хусусиятҳои равонӣ, арзишҳо ва ғайра. Салоҳиятҳои босифат он салоҳиятҳое мебошанд, ки дар вазъияти душвори зиндагӣ, аз таҷрибаи рӯзгор ба даст оварда мешаванд.

Мафҳумҳое, ки салоҳиятро маънидод менамоянд:

- *Дониш* маҷмӯи далелҳое мебошад, ки барои иҷрои кор талаб карда мешавад. Дониш назар ба малака мафҳуми васеътарро дарбар гирифта, заминаи интеллектуалие мебошад, ки инсон бо доштани он кору зиндагӣ мекунад.

- *Малака* қобилияти доштани восита ва усулҳо барои иҷрои супориши мушаххас мебошад. Асосан малака дар доираи васеъ зоҳир гардида, аз қувваи ҷисмонӣ сар карда, то ба таълими махсуси маҳорат идома меёбад.

-*Қобилият* барои иҷрои вазифаи мушаххас нигаронида шудааст. Он инчунин бо истеъдоди худододӣ ҳаммаъно мебошад.

-*Рафтори намунавӣ* шаклҳои намоёни амалро барои иҷрои вазифаи қабулкардашуда мефаҳмонад. Рафтори мо арзишҳо, ахлоқ, боварӣ ва аксуламалҳои моро ба муҳити атроф ифода мекунад. Вақте ки шахс ба худ боварӣ ҳосил мекунад, аз кормандон дастаи худро ташкил мекунад ё амал карданро нишон медиҳад, рафтори ӯ ба талаботи корхона мувофиқ аст. Ҷанбаи асосӣ қобилияти мушоҳидаи ин рафторро дорад.

-*Кӯшишу ғайрат* ин истифодаи бошуурона захираҳои рӯҳӣ ва ҷисмонӣ дар самти муайян мебошад. Кӯшиш асоси рафтори коргарро ташкил медиҳад. Дилхоҳ хонандаро ба-рои камбудии истеъдод ё қобилият надошта-наш сарзаниш намекунанд, вале хонандае, ки кӯшишу ғайрат намекунад, бахшида намешавад. Одаме, ки кӯшишу ғайрат надорад, монанди мошини боркаши бемуҳаррик мебошад, ки дар ангар доимо хоб аст.

Салоҳият маҷмӯи хислатҳои шахсии хонанда - самтҳои арзишӣ-маъноӣ, дониш, малака, маҳорат, қобилият, ки ҳангоми фаъолият ва таҷриба дар ягон соҳаи муайяни иҷтимоӣ ва шахсӣ гирифташуда - мебошад. Салоҳиятҳои асосӣ хусусияти умумӣ дошта, дараҷаи салоҳиятҳоеро дарбар мегиранд, ки онҳоро доимо истифода мебаранд ва татбиқшаванда мебошанд.

Ташаккули салоҳиятҳои асосӣ дар доираи ҳар як фанни таълимӣ сурат мегирад ва барои ҳар як фан дигаргун мебошад. Асосан салоҳиятҳоро бояд аз салоҳиятҳои таълимие, ки ба муассисаи таълимӣ рабт дорад, фарқ кард, зеро фаъолияти хонандаро дар оянда барои ҳаёти пурра ӯ месозад [8]. Фарз кардем, ки то синни муайян хонанда ҳанӯз ягон салоҳиятро

дарк карда наметавонад, аммо ин маънои онро надорад, ки дар ниҳоди хонанда салоҳиятро ташаккул надиҳем. Дар ин ҳолат омӯзгор метавонад дар хонанда маҳз салоҳиятҳои таълимиро ташаккул диҳад.

Салоҳиятҳои таълимӣ талабот барои омодагии таълим мебошанд, ки бо маҷмӯи алоқаманди самтҳои маъноӣ, дониш, қобилият, малака, маҳорат ва таҷриба дар фаъолияти муқаррарии хонанда робита дошта, дар доираи муайяни фан ифода меёбад ва барои амалисозии фаъолияти шахсӣ ва иҷтимоии муҳими самарабахш зарур мебошад.

Салоҳият барои хонанда ин симои ояндаи ӯ ва роҳнамо барои азбар намудани дониши мукаммал мебошад. Дар давраи таҳсил қисмҳои алоҳидаи салоҳиятҳои давраи ба зиндагии мустақилона қадам задан низ оҳиста-оҳиста ташаккул меёбанд, зеро мо бояд на танҳо ба оянда омода шавем, балки дар замони муосир аз мушкилот раҳоӣ ёфта, зиндагӣ кунем. Хонанда ин салоҳиятҳоро аз нуктаи назари таҳсилот азхуд менамояд. Масалан, хонанда ҳангоми омӯзиши фанҳои гуманитарӣ ва дақиқ шаклҳои гуногуни салоҳиятҳоро азхуд менамояд ва танҳо баъд аз хатми мактаб салоҳиятҳое, ки азбар кардааст, ба таври пурра истифода мебарад. Аз ин рӯ, хонанда дар давоми таҳсил танҳо салоҳияти таълимиро истифода бурда метавонад.

Муносибати босалоҳият ба таълим хусусан барои рушди таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самаранок мебошад . Самаранокии таълими босифат дар он аст, ки он ба хонандагони болаёқат имкон медиҳад, то худро барои ҳалли мустақилонаи масъалаҳое, ки дар ҳама гуна шакл пешниҳод карда мешаванд, омода созад.

Ин гуна барномаҳои таълимӣ ва пешниҳоду ғояҳои нав барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, гимназияҳо ва литсейҳо муфид буда, татбиқи онҳо ба таҳсили хонандагони болаёқат ва ҳавасмандии эшон самарабахш хоҳад буд.

Зарур аст, ки барои таълими босифат ва рушди сатҳи дониши наврасону ҷавонон аҳамияти ҷиддӣ дода, барнома ва нақшаҳои таълимӣ таҷдиди назар карда шуда, вобаста ба он кадрҳои баландихтисосе омода гарданд, ки аз илму техника ва технологияи муосири инноватсионӣ огоҳ буда, дар ҷаҳони муосир рақобатпазир бошанд.

Аз ин рӯ, масъалаи таҳия ва ба ҷараёни таълим ворид намудани барномаҳои таълимӣ барои хонандагони болаёқат бо назардошти муносибати босалоҳият ба таълим яке аз масъалаҳои актуалӣ ва ҳалталаби педагогӣ боқӣ мемонад.

Мундариҷаи анъанавии таълим бояд чӣ гуна тағйирот ворид кунад, то он тавонад чунин талабот ва қобилиятҳои гуногуни кӯдакони лаёқатмандро қонеъ гардонад? Ба ибораи дигар, шароитҳои ташаккули мундариҷаи таълим барои кӯдакони болаёқат бояд чӣ гуна бошанд? Барои муайян кардани чунин асосҳо на танҳо эҳтиёҷот ва имкониятҳои мушаххаси ин категорияи хонандагон, балки вазифаҳоеро низ ба назар гирифтан лозим аст, ки таълими хонадагони лаёқатманд бояд онҳоро ҳал намояд.

Муайян намудани ин вазифаҳо дар робита ба тарбияи кӯдакони лаёқатманд аҳамияти аввалиндараҷа дорад, ки он бо хислатҳои чунин кӯдакон алоқаманд аст ва барои онҳо вазифаи анъанавии омӯзиш – аз худ намудани донишу малака, метавонад боиси таъсири манфии кӯдакон гардад. муносибат ба мактаб ва бо хусусиятхои сохти ҷамъияти алоқамандӣ дорад. Охир, аз нуктаи назари сохти иҷтимоӣ ғамхорӣ дар ҳаққи кӯдакони лаёқатманд аз он иборат аст, ки маҳз ба онҳо умед баста, пеш аз хама ба ҳалли масъалаҳои дар назди ҷомеа истода, ба тараққиёти маданият ва илм, иқтисодиёт ва техника ҳиссаи калонтарин бояд гузашт. Дар бораи боз як вазифаи ниҳоят муҳими тарбия — ташаккули шахсияти эҷодии кӯдак низ ҳаминро гуфтан мумкин аст.

Худи ҳаёт бо ҳаҷми босуръат афзудаистодаи ахбор, технология ва тарзу усулҳои фаъолият, тағйироти хориқавии талабот ва таклиф одамонро даъват менамояд, ки мохияти вазифаю масъалаҳои навро пешгуӣ карда, ба воқеаҳои руйдода чандир муносибат карда тавонанд. пластикии барҷаста ё чандирии тафаккур, рафтор, малакаҳои бадастомадаро дуруст истифода баранд.

Ҳамаи ин сифатҳое, ки барои одамон барои бомуваффақият вуҷуд доштан дар ҷомеаи муосир заруранд, танҳо тафаккури эҷодӣ ва намуди эҷодии рафтори шахсиятро тавсиф мекунанд. Бо дарки хуб будани он, ки рушди қобилияти эҷодӣ барои ҳар як кӯдак зарур аст ва ҳар як шахс дар рушди ҷомеа нақши хоса дорад, беихтиёр қайд накардан мумкин нест, ки кӯдакони лаёқатманд на танҳо бо шавқу рағбати барҷастаи замони гузашта, балки бо шавқу рағбати зиёд фарқ мекунанд. Дар оянда қобилияти тарғиби ғояҳои ғайристандартӣ ва тарзу усулхои нави фаъолият, яъне афзудани имкониятҳои эҷодиро доранд. Аз ин рӯ, вазифаи рушди эҷодӣ ба талабот ва қобилиятҳои кӯдакони лаёқатманд хеле хуб ҷавоб медиҳад.

Барномаи таълими кӯдакони лаёқатманд бояд ба ниёзҳо ва қобилиятҳои мушаххаси онҳо, инчунин ҳадафҳои таълими ин категорияи хонандагон мувофиқ бошад. Ин омил номгӯи талаботро барои таҳияи барномаҳои таълимӣ барои кӯдакони лаёқатманд муайян мекунад.

Ҳар як фанни алоҳидаи мактабӣ, чун қоида, каму беш як бутуни пӯшида бо материали махсуси худ буда, бо назардошти материали фанни дигар омӯхта мешавад. Мундариҷаи ҳар як фанни таълимӣ бо шумораи бештар ё камтари бахшҳои мавзуӣ ифода карда мешавад, ки асосан комилан мустақил буда, бо пайвандҳои дохилии маънавӣ ба ҳам алоқаманд нестанд. Қисмҳои мавзуӣ метавонанд каму беш мазмуни васеъро дар бар гиранд, гарчанде ки дар ҳар сурат ҳудуди мундариҷаи бахшҳои мавзуӣ хеле сахт ва танганд. Мазмуни хар як фасли тематикӣ, чун коида, бо микдори зиёди маводҳои бофташудае, ки бояд азхуд карда шаванд, пурра буда, инчунин маълумотро дар бораи коидаҳои муайян, баъзан умумияту назарияҳо дар бар мегирад [9]. Чунин тарзи ташкили мундариҷа ба вазифаи асосии таълими анъанавӣ – азхудкунии дониш, малака ва маҳорат хеле мувофиқ аст. Оё барои халли масъалаҳои нави тарбия — ифшои шахсияти кӯдак, инкишофи тафаккури низомтикӣ ва ҷахонбинии яклухт ва нихоят, тафаккури эчодӣ ва шахсият имконият фароҳам меоваранд?

Мавзуҳои бисёрсоҳавӣ бо парокандагӣ ва набудани мундариҷа дар таъсири мутақобилаи объектҳо ба ташаккули ҷаҳонбинии ҳамаҷониба ва тафаккури низомвӣ мусоидат намекунад. Тарзи хоси сохтани мазмуни таълими фаннӣ низ ба чунин рушд мусоидат карда наметавонад. Дар натиҷа эҳтиёҷи баръалои кӯдаки лаёқатманд ба назари глобалӣ ба ҷаҳон, дарки «шаклҳо дар якпорчагӣ ва фардияти онҳо» бо хусусиятҳои мазмуни таҳсилоти мактабӣ, ки дар мактаб омӯхта мешавад, мухолифат мекунад. Таваҷҷуҳи ин гуна кӯдакон ба «ғояҳои умумӣ», ақидаҳо ва назарияҳои абстрактӣ амалан берун аз барномаи таълимии мактаб мемонад. Танҳо ин метавонад кофӣ бошад, ки омӯзиш барои кӯдак дилгиркунанда ва бесамар гардад. Қадами муҳим дар ҳалли масъалаҳои ба миён омада «васеъкунӣ», васеъ кардани чаҳорчӯбаи мундариҷа, яъне гузаштан ба воҳидҳои мундариҷаи калонтар ба ҷои «қисмҳои мавзуӣ»-и анъанавӣ ҳамчун роҳи ташкили мундариҷаи таълим дар фанҳо мебошад. Қариб ҳама гуна мавзуъ ва фанҳои мавриди таваҷҷӯҳи кӯдак метавонад ба мундариҷаи омӯхташудаи таълим дохил карда шавад, агар он аз рӯи принсипи воҳидҳои мундариҷаи калон ташкил карда шуда бошад.

Ҳамин тариқ, мо метавонем чаҳор принсипи муҳими ташкили мундариҷаи таълимро барои хонандагони болаёқат мураттаб созем [10]:

1. Мундариҷаи тағйирпазири «чаҳорчӯба», ки имкони дохилкуниро барои омӯзиши баъзе қисматҳои мавзуӣ таъмин менамояд.

2. Воҳидҳои мундариҷаи калон, омӯзиши мавзуъҳо ва масъалаҳои васеъ (глобалӣ), бунёдӣ.

3. Муносибати байнисоҳавӣ ба омӯзиши мундариҷа, ки ба кунҷковии васеи кӯдакони лаёқатманд, афзоиши эҷодкорӣ ва вазифаи ҷаҳонбинии ташаккули тасвири яктарафаи ҷаҳон мувофиқат мекунад.

4. Интегратсияи мавзуҳо ва проблемаҳои омӯзиш вобаста ба як ё соҳаҳои гуногуни дониш, бо роҳҳои муқаррар намудани муносибатҳои дохилии дорои хусусияти пурмазмун.

Ҳамаи чор принсип бо ҳам зич алоқаманданд. Дар хақиқат татбиқи яке аз онхо иҷрои дигареро пешбинӣ мекунад. Ҳамин тариқ, бидуни васеъ кардани воҳидҳои мундариҷа - омӯзиши мавзуъҳо ва проблемаҳои васеъ, бунёдӣ, таъмин кардани чаҳорчӯбаи мундариҷаи чандир ғайриимкон аст, дар ҳоле ки омӯзиши мавзуъҳои васеъ бидуни истифодаи равиши байнисоҳавӣ ғайриимкон аст.

Татбиқи равиши байнисоҳавӣ ҳамгироии самараноки мавзуъҳоро дар дохили фанҳо ва байни фанҳо дар бар мегирад. Талаботи баланди кӯдакони лаёқатманд ба фишори равонӣ моро водор мекунад, ки боз як принсипи 5-ум – принсипи сер шудани мазмуни таълимро ҷудо кунем. Вобаста ба принципхои сохти мазмуни таълими бачагони болаёкат боз як хусусияти 6-уми проблемавии омӯзиши мазмун ё омӯзиши мавзуъ ва проблемахои кушодро илова кардан мумкин аст.

Ҳама принсипҳо ҳамчун талабот ба барномаҳои кӯдакони лаёқатманд аз ҷониби Шӯрои умумиҷаҳонии кӯдакони лаёқатманд ва лаёқатманд муайян карда шуда, соли 1982 дар ИМА нашр шудаанд. Рӯйхати талабот ба барномаҳои таълимӣ барои кӯдакони болаёқат, ки аз ҷониби Шӯрои умумиҷаҳонии кӯдакони лаёқатманд ва болаёқат таҳия шудааст, дар асарҳои С.Каплан оварда шудааст [11].

Барномаҳо барои кӯдакони лаёқатманд равона мешаванд ба:

✓ фароҳам овардани имкони омӯзиши амиқи мавзуъҳои интихобкардаи хонандагон;

✓ таъмини мустақилият дар омӯзиш, яъне омӯзиш аз ҷониби худи кӯдак;

✓ инкишофи тарзу усул ва малакаи кори таҳқиқотиро инкишоф диҳанд;

✓ ташаккули тафаккури эҷодӣ, интиқодӣ ва абстрактӣ-мантиқӣ;

✓ ташфиқу тарғиби ғояҳои наве, ки қолабҳои муқаррарӣ ва ақидаҳои аз ҷониби умум қабулшударо вайрон мекунанд;

✓ ташвиқ намудани эҷоди асарҳо бо истифода аз мавод, усул ва шаклҳои гуногун;

✓ мусоидат ба рушди худшиносӣ, дарки асолати қобилиятҳои худ ва дарки хусусиятҳои фардии одамони дигар;

✓ таълим додани баҳодиҳии натиҷаҳои кор бо истифода аз меъёрҳои гуногун, ҳавасманд кардани баҳодиҳии кор аз ҷониби худи хонандагон.

АДАБИЁТ

1. Лутфуллоев, М. Дарс. Душанбе, “Маориф”, 1995, с. 61.
2. Зубайдов У. Таълими тафриқа ва мактаби муосир // Зубайдов У.-Душанбе, 2013.- с.172,170.
3. Рензулли, Дж. Модель обогащающего школьного обучения: практическая программа стимулирования одаренности детей // Основные современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Богоявленской Д.Б. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 372 с.
4. Лапчик, М.П. Методика преподавания информатики: Учебное пособие для студентов физико-математических факультетов пединститутов. -Свердловск: Свердл. пед. ин-т, 1987. - 152 с.
5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ аз 30 августи соли 2017. - https://tajsohtmon.tj/tj/habarkho/1194-suhanronii-peshvoi-millat-emomal-ramon-ba-munosibati-rzi-donish-va-iftitoi-binoi-navi-akademiyai-vazorati-koroi-dohil.html.
6. Т. Атахонов, М.Лутфуллоев. Очеркҳои афкори педагогӣ. – Душанбе – 2005.
7. Поташник, М.М. Моисеев, А.М. Управление современной школой: Пособие для руководителей образовательных учреждений и органов образования -М.: Новая школа. 1997. - 350 с.
8. Назарзода, Р. С. Саводнокии рақамӣ – салоҳияти калидии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2022. – № 4/II (51). – С. 109-116.
9. Консепсияи стандартҳои фаннии таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2013.
10. Зубайдов, У. Таълими тафриқа ва мактаби муосир // Зубайдов У.-Душанбе, 2013.- с.172,170.
11. Программа «Одаренный ребенок» Основные положения / Венгер Л.А. и др. -М., 1995. 148 с.

УСУЛҲОИ ТАКМИЛ ДОДАНИ МАЛАКАҲОИ ЭҶОДИИ ДОНИШҶӮЁН БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ

ҲАЙЁТОВ Қурбоналӣ Эмомуддинович *– омӯзгори калони кафедраи информатика-барномасозии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, н. Рашт, к. Э. Муҳиддинов, 63.* ***E-mail:*** *rasht_94-94@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 988 98 33 94*

Мақола ба масъалаи усулҳои такмил додани малакаҳои эҷодии донишҷӯён бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ бахшида шуда, дар он воситаҳои асосии ёрирасон, ки дар ташаккули малакаҳои эҷодии донишҷӯён саҳмгузоранд мавриди бозбинӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст.

Технологияи иттилоотӣ сохтор ва хусусиятҳои умумии иттилоот, инчунин равандҳои ҷустуҷӯи иттилоот, гирдоварӣ, ҳифз, табдил, интиқол ва истифодаи иттилоотро дар зинаҳои гуногуни соҳаҳои фаъолияти ҳаррӯзаи мо меомӯзад. Бояд қайд намуд, ки компютерҳо ва технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҳам яке аз заминаи моддии фанни технологияи иттилоотӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳадафи мақолаи мазкур, ин дар донишҷӯён ташаккули тасвири муосири илмии ҷаҳон, нақши технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар рушди ҷомеаи муосир иборат мебошад. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ барои баланд бардоштани малакаҳои эҷодии донишҷӯён нақши муҳимро мебозад. Ҳангоми дуруст ба роҳ мондани таълими технологияи иттилоотӣ малакаи зеҳнии хонандагон рушд ёфта, инкишофи тафаккур ва қобилиятҳои эҷодии онҳо зиёд мегардад.

Вожаҳои калидӣ: *иттилоот, дониш, донишҷӯ, компютер, таҳсилот, технология, рушд, технологияи иттилоотӣ.*

МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ХАЙЁТОВ Курбонали Эмомудинович *– старций преподователь кафедры информатика-программирования Таджикского педагогического института в Раштскому районе, р. Рашт, ул. Э. Мухиддинов, 63.* ***E-mail:*** *rasht_94-94@mail.ru,* ***тел.:*** *(+992) 988 98 33 94*

Статья посвящена изучению методов совершенствования творческих способностей студентов с помощью информационных технологий, а также рассмотрены и изучены основные инструменты, способствующие формированию творческих способностей студентов.

Информационные технологии изучают общую структуру и характеристику информации, а также процессы информационного поиска, сбора, хранения, преобразования, передачи и использования информации на различных уровнях в нашей повседневной деятельности. Следует отметить, что компьютеры и современные информационно-коммуникационные технологии считаются одной из материальных баз дисциплина информационных технологий.

Цель данной статьи – сформировать у студентов современную научную картину мира, которая играет важную роль в применении информационных и компьютерных технологий в развитии современного общества. Обучение информационным технологиям играет важную роль в совершенствовании творческих способностей учащихся. При правильном проведении информационно-технологического образования развиваются интеллектуальные способности учащихся, увеличивается развитие их мышления и творческих способностей.

Ключевые слова: *информация, знания, студент, компьютер, образование, технология, развитие, информационные технологии.*

METHODS OF IMPROVING CREATIVE SKILLS OF STUDENTS USING INFORMATION TECHNOLOGIES

HAYOTOV Kurbonali Emomudinovich *– Senior Lecturer, Department of Computer Science and Programming, Tajik Pedagogical Institute in Rasht District, Rasht, E. Mukhiddinov St., 63.* ***E-mail:*** *rasht_94-94@mail.ru,* ***phone:*** *(+992) 988 98 33 94*

The article is devoted to the issue of methods of improving students' creative skills using information technologies, and the main tools that contribute to the formation of students' creative skills are reviewed and studied.

Information technology studies the general structure and characteristics of information, as well as the processes of information retrieval, collection, storage, transformation, transmission and use of information at various levels in our daily activities. It should be noted that computers and modern information and communication technologies are considered one of the material bases of the science of information technology.

The purpose of this article is to form a modern scientific image of the world in students, the role of information and computer technologies in the development of modern society. Learning information technology plays an important role in improving the creative skills of students. When the information technology education is carried out correctly, the intellectual skills of students develop, and the development of their thinking and creative abilities increases.

Key words: information, knowledge, student, computer, education, technology, development, information technology.

Ташаккул ва пайдоиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун илм ба нимаи дуюми асри XX рост меояд. Технологияи иттилоотӣ сохтор ва хусусиятҳои умумии иттилоот, инчунин равандҳои ҷустуҷӯи иттилоот, гирдоварӣ, ҳифз, табдил, интиқол ва истифодаи иттилоотро дар зинаҳои гуногуни соҳаҳои фаъолияти ҳаррӯзаи мо меомӯзад. Бояд қайд намуд, ки компютерҳо ва технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ҳам яке аз заминаи моддии фанни технологияи иттилоотӣ ба ҳисоб меравaнд.

Бояд қайд намуд, ки илми технологияи иттилоотӣ, илмҳои компютерӣ ва ё информатика дар он вақт ҳамчун илми мустақил шинохта мешуданд. Аз ин рӯ, агар барои ҷаҳони омӯхташаванда ба истилоҳ як амсилаи иттилоотӣ сохта шавад, он гоҳ мо ба ҷаҳони

иттилоотии муосир ғутавар гашта, ба мустақилият ва муҳимияти ин технологияҳо сарфаҳм меравем [10-13].

Мафҳумҳои амсилаҳои иттилоотӣ ва математикӣ, ки ба илмҳои компютерӣ вобастагӣ доранд, яке аз ҷузъҳои муҳим ва асосии технологияҳои иттилоотӣ ба ҳисоб мераванд.

Роҷеъ ба масъалаи усулҳои такмилдиҳии малакаҳои эҷодии донишҷӯён аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотии зиёде нашр шудааст. Масалан, аз ҷониби Ф.С. Комилиён [4-5], Г.А. Кужелова [6], Р. С. Назарзода [7-9], И.М. Саидзода, С.Ҳ. Мирзоев, А. Саидҷаҳфаров [10-13] ва дигарон корҳои илмии зиёде дар шакли китобҳои дарсӣ, монография ва мақолаҳои илмӣ нашр шудааст.

Муҳаққиқ Г.А. Кужелова [6] дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки «Информатика як бастаи илмии фанни мураккаби муҳандисӣ мебошад, ки он тамоми ҷанбаҳои таҳия, тарроҳӣ, эҷод ва баҳодиҳии фаъолияти системаҳои иттилоотиро дар асоси системаҳои компютерӣ коркард намуда меомӯзад, инчунин татбиқ ва таъсири он ба соҳаҳои гуногуни илмҳои иҷтимоӣ вобастагӣ дорад».

Бояд қайд намуд, ки шаклҳои асоситарини ташкил намудани корҳои таълимӣ-тарбиявӣ бо донишҷӯён аз рӯйи ҳама намуди фанҳо ин дарс мебошад. Дар дилхоҳ муассисаҳои таълимӣ дарс асоси системаи таълимиро ташкил медиҳад. Усулҳои ташкили дарсҳои технологияҳои иттилоотӣ ва хусусиятҳои асоситарини он, монанди дигар фанҳо аз ҷузъҳои зерин иборат мебошад:

– ҷадвали дарсии мушаххас оид ба фанни технологияи иттилоотӣ;
– фаҳмондадиҳии муҳтавои мавзуъҳо ва муҳиммияти онҳо дар масъалаҳои рӯзмара;
– бо таври ҳатмӣ баён намудани мундариҷаи мавзуи баррасишаванда;
– ташкил намудани машваратҳои гуруҳҳӣ ҷиҳати мустаҳкамсозии мавзуи байёншуда;
– санҷиши мунтазами дониш ва афзалият додани донишҷӯёни фаъол нисбат ба дигарон;
– корҳои инфиродӣ бо донишҷӯёни сустхон ва ғайра [4; 6; 9].

Ҳоло ба шарҳ додани масъалаи объект ва предмети фанни технологияи иттилоотиро шуруъ мекунем.

Вақте сухан дар бораи объект меравад, мо бояд дарк намоем, ки объект як олами воқеиест, ки фаъолияти муҳаққиқон ба он равона карда шудааст. Бояд гуфт, ки технологияи иттилоотӣ пайвандгарӣ байни субъект ва объекти таҳқиқот мебошад.

Яке аз самтҳои асоситарини фаъолияти ҳаррӯзаи инсон, ки ҳоло информатика ба он фаъолона таъсир мерасонад, ин системаи таълимӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки технологияи иттилоотии имрӯза ба ҳалли мушкилоти системаи таълим дар муассисаҳои таълимӣ хизмати калон мерасонад. Технологияи иттилоотие, ки дар раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ омӯзонида мешавад, мавзуҳоеро дар бар мегирад, ки барои дар тамоми сохторҳои идоракунанда кору фаъолит намудан муҳим мебошанд [10].

Усулҳои таҳияи лоиҳаҳо дар раванди дарсҳои технологияи иттилоотӣ. Аз сабаби он, ки дар раванди дарсҳои технологияҳои иттилоотӣ дар бисёр мавридҳо донишҷӯён бо ягон лоиҳаҳо кор мекунанд, омӯзгор вазифадор аст, то усулҳои таҳия намудани лоиҳаҳоро ба донишҷӯён самаранок омӯзонад. Лоиҳа яке аз самтҳои муҳимми ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳо ба ҳисоб меравад. Дар робита ба таълими технологияи иттилоотӣ ҳам дар марҳилаи сини мактабӣ ва ҳам дар марҳилаи донишгоҳӣ мо бо лоиҳаҳо ҳама вақт сару кор дорем. Аз ин ру, омӯзгор бояд усулҳои зерини таҳияи лоиҳаҳоро ба донишҷӯён омӯзад [10-13]:

1. Ба донишҷӯён доираи васеи лоиҳаҳо дар вобастагӣ ба мавзуи дарсӣ пешниҳод карда шаванд. Инчунин, донишҷӯ бояд имконияти интихоби воқеии масъаларо дарк кунанд. Лоиҳаҳо метавонанд ҳам бо таври инфиродӣ ва ҳам гурӯҳӣ пешниҳод карда шаванд.

2. Аз сабаби он, ки донишҷӯён усулҳои кор бо лоиҳаро намедонанд, ба онҳо бояд дастурҳои махсус оид ба кор бо лоиҳаҳо пешниҳод карда шаванд. Барои ин, омӯзгор бояд қобилияти фардии донишҷӯёнро ба назар гирифта, лоиҳаи мувофиқ пешниҳод намояд.

3. Барои донишҷӯён, натиҷаи ба даст овардаашонро дар кадом шакле набошанд, бояд хуб арзёбӣ намоем, то дар таҳияи лоиҳаи минбаъда фаъолнокиро бештар намоянд. Бояд қайд кард, ки дар ҳолати арзёбии нодуруст, ба қобилияти равонии донишҷӯ таъсири манфӣ расонида, ӯро аз фаъолиятҳои минбаъдаи эҷодӣ дур месозем.

4. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки пеш аз ҳама мо бояд барои дар амал татбиқ намудани лоиҳаҳои донишҷӯён шароити мусоид фароҳам оварем, то онҳо имконият пайдо намуда, аз муваффақиятҳо ва ё нокомиҳои худ байни ҳамдигар муҳокимаронӣ карда тавонанд.

5. Омӯзгор вазифадор аст, ки ба донишҷӯён оид ба лоиҳаи сохташудаашон тавсияҳо дода, барои рушд додани он дар фаъолияти минбаъдаашон вазифагузорӣ намояд [2; 3].

Усулҳои омӯзиши технологияи иттилоотиро дар муассисаҳои таълимӣ ба марҳилаҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

1. ***Бахши таъминоти барномавӣ:*** ин бахш ба коркарди системаҳои иттилоотӣ, воситаҳои нармафзорҳо барои тарроҳӣ ва нигоҳдории системаҳо пешбинӣ шудааст.

2. Бахши таъминоти техникӣ: дар ин бахш муҳиммият ва асоснок будани воситаҳои техникӣ, муайян кардани параметрҳои таҷҳизотҳои синфхонаҳои компютерии мактаб, пайдо намудани роҳҳои оптималии истифодаи тахтаҳои электронӣ ва дигар воситаҳои техникӣ мавриди бозбинӣ ва баррасӣ қарор мегиранд.

3. ***Бахши таъминоти таълимӣ-методӣ:*** дар раванди таълими технологияи иттилоотии мактабӣ яке аз корҳои муҳим, ин таҳияи барномаҳои таълимӣ, васоити таълимӣ, китобҳои дарсӣ барои курсҳои мактабӣ мебошад, ки метавонанд таъсири методологии худро дар пешбурди ин фан гузоранд [2; 11].

Дар раванди дарсҳои ТИ ғайр аз усулҳои анъанавӣ боз аз якчанд усулҳои дигар ҳам истифода намудан мумкин аст. Масалан, усули ғайрифаъол. Ин усул як шакли ҳамкории донишҷӯ бо омӯзгор буда, дар он омӯзгор ба донишҷӯён пурсишҳо, корҳои мустақилонаи назоратӣ, тестҳо ва ғайра гузаронида, аз нуктаи назари технологияҳои муосири педагогӣ ба самаранокии кори донишҷӯ баҳо медиҳад. Аз ин лиҳоз, дар баъзе ҳолатҳо усули ғайрифаъол имкон медиҳад то донишҷӯ ба ҳадафҳои дар наздаш гузошташуда расад, масъалаҳоро мустақилона ҳал намуда, лоиҳаҳои навро худаш эҷод намояд.

Ҳангоми роҳандозии усули ғайрифаъол яке аз ҳадафҳои асосӣ ин дар ҷараёни таълим ҳавасманд гардонидани донишҷӯён буда, онҳоро водор месозад, то дар ҷустуҷӯйи роҳи ҳалли лоиҳаҳои нав фаъолона аз нуктаи назари гуногун баҳодиҳӣ намоянд. Барои ин, бояд омодагии ҳамаҷонибаи пешакии хонандагон ҷиҳати ҳалли қазияи масъалаҳои додашуда, мавҷуд бошад.

Дар айни замон сохтори технологияи иттилоотиро аз рӯи самтҳои асосии таҳқиқотии зерин муайян намудан мумкин аст [3-5; 10-13]:

– *назарияи алгоритмҳо:* амсиласозиҳои алгоритмҳо, масъалагузориҳои объектҳо, ҳисоббаробаркуниҳо ва ғайра;

– *амсилаҳои мантиқӣ:* системаҳои мураккабсохт, ҳисобнамоиҳои ғайримуқаррарӣ, хулосаҳои қиёсӣ, хулосаҳои қобили қабул ва эътимоднок;

– *пойгоҳи додаҳо:* сохтори пойгоҳи додаҳо, системаҳои ҷустуҷӯии саволу ҷавобҳо, хулосабарориҳои мантиқӣ дар пойгоҳи додаҳо ва ғайра;

– *назарияи компютерҳо ва шабакаҳои компютерӣ:* қарорҳои меъморӣ, принсипҳои нави коркарди иттилоот, самаранок истифодабарии шабакаи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ;

– *забоншиносии компютерӣ:* амсилаҳои компютерии таҳлили забон, таҳлил ва синтези матн, тарҷумаи компютерӣ ва ғайра;

– *усулҳои шинохт ва дарки объектҳо:* барои тадқиқи ҳолатҳои масъалаҳои ҷойдошта, бояд пеш аз ҳама усулҳои беҳтарини шинохти хусусият ва дарки объектҳоро амалӣ намоем.

– *системаҳои ҳамкории инсон бо компютер:* амсилаҳои гуфтугӯӣ, тақсимоти иттилоот дар системаҳои омехта, фаъолият дар системаҳои телекоммуникатсионӣ ва ғайра;

– *истифодаи компютерҳо дар системаҳои пӯшида:* таҳияи амсилаҳо дар вобастагӣ ба вақти воқеӣ, идоракуниҳои зеҳнӣ, системаҳои назоратӣ ва ғайра [3].

Бояд қайд намуд, ки барои системаи маориф, таърифи мувофиқи фанни технологияи иттилоотиро донистан ниҳоят муҳим мебошад, ва ин таъриф бояд тамоми асосҳои ин соҳаи илмро инъикос карда тавонад.

Донишҷӯёни имрӯза, бояд ҳамаи он унсурҳои асосии фанни технологияи иттилоотиро дарк намуда, ҷанбаҳои илмию назариявии онро аз ҷиҳати дидактикӣ баҳо диҳад. Бояд мафҳумҳои асосии иттилоот, ки ҷиҳати илмии мавзуъҳоро баррасӣ мекунанд, дарк намуда, дониш, малака ва робитаи илмии технологияи иттилоотиро бо фанҳои дигар фаҳмида тавонад. Яке аз масъалаҳои муҳимми баррасишаванда, ин масъалаи чӣ гуна ба донишҷӯён омӯзонидани фанни технологияи иттилоотӣ мебошад.

Ҳадафҳои умумии технологияи иттилоотӣ бо назардошти хусусиятҳои илмӣ-амалӣ ва ҷойгоҳи он бо дигар илмҳо дар ҳаёти ҷомеаи муосир бояд муайян карда шуда, муҳиммияти ин фан ба донишҷӯён шарҳ дода шавад. Ҳадаф аз таълими технологияи иттилоотӣ дар он аст, ки ба ҳар як донишҷӯ дониши ибтидоӣ дар бораи иттилоот, равандҳои иттилоотӣ, информатика, аз ҷумла ғояҳо дар бораи равандҳои тағйирёбӣ, интиқол ва истифодаи иттилоот дода шавад [3; 10-12].

Аз ин рӯ, дар донишҷӯён ташаккули тасвири муосири илмии ҷаҳон, нақши технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ дар рушди ҷомеаи муосир, мавриди омӯзиш бояд қарор дода шавад. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ барои баланд бардоштани малакаҳои эҷодии донишҷӯён нақши муҳимро мебозад. Ҳангоми дуруст ба роҳ мондани таълими технологияи иттилоотӣ малакаи зеҳнии хонандагон рушд ёфта, инкишофи тафаккур ва қобилиятҳои эҷодии онҳо зиёд мегардад.

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки дар таълими дарсҳои технологияи иттилоотӣ аз усулҳои гуногуни зиёде истифода бурдан мумкин аст. Ин усулҳо барои ҳар як синну сол мувофиқ гардонида шудаанд ва мо метавонем усули зарӯриро интихоб намоем.

АДАБИЁТ

1. Богданова, Д. А. Проблемы дистанционного образования в России / Д.А.Богданова // Информатика и образование. – 1996. – №3. – С. 94-99.
2. Господарик, Ю. П. Дистанционное обучение и средняя школа/ Ю.П. Господарик // Дистанционное образование. – №5. – С. 10-17.
3. Давлатов, А. И. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методии омодасозии омӯзгорони оянда дар самти амсиласозии компютерӣ / А.И. Давлатов, И.М. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – Том. 2, –№. 12. – С. 267-274.
4. Комилиен, Ф. С. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ барои синфи 5-ум / Ф. С. Комилиен, С. Р. Курбонов, И. М. Саидов. – Душанбе : МАОРИФ, 2018. – 160 с.
5. Комилов, Ф. С. Талаботи меъёрӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ нисбат ба дараҷаи азхудкунии фанни информатика дар машғулиятҳои амалӣ ва лабораторӣ / Ф.С. Комилов, И.М. Саидов, З.Ф. Раҳмонзода // Ахбори шуъбаи тоҷикистонии Академияи илмҳои байналхалқии мактабҳои олӣ. –№2. – Душанбе, 2016. – С.95-101.
6. Кужелева, Г. А. Методика преподавания информатики Учеб. пособие.: –Илекс, 2013. – С. 30.
7. Назарзода, Р. С. Оид ба татбиқи як усули самараноки омӯзиш дар таълими асосҳои барномасозии компютерӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2020. – № 4 (37). – С. 135-141.
8. Назарзода, Р. С. Салоҳиятҳои заминавии барномасозӣ – тақозои асри рақамӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – № 4 (47). – С. 146-153.
9. Назарзода, Р. С. Ташаккул ва рушди салоҳиятҳои барномасозии донишҷӯён бо истифода аз як усули тадриси сабки барномасозии сохторӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2020. – № 2 (41). – С. 89-99.
10. Саидзода, И. М. ҷанбаҳои методии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим / И. М. Саидзода, С. С. Ризоев, А. И. Саидҷаҳфаров // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2023. – №. 4-1(18). – С. 132-138.
11. Саидов, И. М. Асосҳои амсиласозии риёзӣ / И. М. Саидов. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2020. –152с.
12. Саидов, И. М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ / И. М. Саидов, А. И. Саидҷаҳфаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – №1. – С. 220-227.
13. Саидов, И.М. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омили рушди салоҳиятнокии дониши хонандагон [Матн] / Саидов И.М., Мирзоев С., Ҳайётов Қ.// Пайёми пажуҳишгоҳи рушди маориф. Бахши педагогика психология. – 2021. – №1,(33). – С. 60-64.

ТДУ 372.8:512 (575.3)

МАСЛИҲАТҲОИ МЕТОДӢ ОИД БА СОХТАНИ ГРАФИКИ ФУНКСИЯҲОИ АЛГЕБРАИ СИНФҲОИ 7-9-УМИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

***НАЗАРОВ Довар Амонович** – омӯзгори калони кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 121, **тел.:** (+992) 777 00 33 43*

Дар мақолаи мазкур зимни таҳлили адабиёти илмию методӣ ва омӯзишу баррасии рисолаҳои илмӣ муаллиф ба хулосае меояд, ки дар омӯзиш ва азхудкунии мафҳуми функсия

хонандагон ба баъзе душвориҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Дар мақола барои бартараф кардани мушкилиҳои мавҷуда тавсияҳои методӣ пешниҳод карда шудааст.

Зикр гардидааст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ аз ҷониби омӯзгорони алгебра барои омӯзиши графики функсияҳо диққати ҷиддӣ дода намешавад. Сабаби асосии ин кам будани миқдори соат дар нақшаи таълимӣ барои омӯзиши мавзуъ ҳисобида мешавад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки зимни омӯзиши мафҳуми функсия омӯзгор дар дарсҳо бояд тасвири графикии функсияро бештар истифода намояд. Ҳангоми омӯзиши функсияҳо дар курси алгебраи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ тавсия дода мешавад, ки шарҳи мафҳумҳо ва хосиятҳои тасвиятии онҳо бо намунаҳои графикӣ бояд мустаҳкам карда шаванд. Маводи аёнӣ-тасвириро, ки фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул медиҳанд истифода кардан лозим аст. Ҳангоми омӯзиши функсияҳо истифодаи самараноки технологияҳои компютерӣ, ки ба ташаккулёбии шавқу ҳаваси хонандагон ба омӯзиши математика, тасаввуроти ҳамаҷониба доир ба объекти омӯхташавандаи математикӣ, сарфакунии оқилонаи вақт дар дарс мусоидат менамояд, мувофиқи мақсад аст. Технологияҳои мазкурро ҳангоми гузаронидани навъҳои гуногуни дарс, баёни маводи нав, зимни ташкилу гузаронидани корҳои лабораторӣ-графикӣ, фаъолияти тадқиқотӣ, инчунин ҳангоми омодагии омӯзгор ба дарс истифода кардан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: *функсия, алгебра, графики функсия, технологияи компютерӣ, хонандагон, навъҳои дарс, фаъолияти тадқиқотӣ, муссисаҳои таълимӣ.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ФУНКЦИЙ В КУРСЕ АЛГЕБРЫ СРЕДНИХ ОСНОВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

НАЗАРОВ Довар Амонович *– старший преподаватель кафедры методики преподавания начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки 121,* ***тел.:*** *(+992) 777 00 33 43*

В данной статье, в результате анализа научно-методической литературы и изучения, и анализа научных диссертаций автор приходит к выводу, что учащиеся сталкиваются с некоторыми трудностями в изучении и освоении основных понятия функции. В статье предложены методические рекомендации по преодолению существующих проблем.

Отмечено, что учителя алгебры не уделяют особого внимания изучению графика функций в учреждениях основного среднего образования. Основная причина этого – отсутствие в учебной программе часов на изучение предмета. Исследование показывает, что при изучении понятия функции учителю следует чаще использовать на уроках графическое изображение функции. При учебных функциях в курсе алгебры средних учебных заведений объяснение понятий и их свойств рекомендуется подкреплять наглядными примерами. Необходимо использовать наглядно-образные материалы, формирующие познавательную деятельность учащихся. При изучении функций целесообразно эффективное использование компьютерных технологий, которые способствуют формированию у учащихся интереса к изучению математики, комплексных представлений об изучаемом математическом объекте, рациональной экономии времени на занятиях. Эти технологии могут быть использованы при проведении уроков разного типа, объяснении нового материала, при организации и проведении лабораторно-графических работ, исследовательской деятельности, а также при подготовке учителя к уроку.

Ключевые слова: *функция, алгебра, график функции, компьютерная технология, учащиеся, типы уроков, исследовательская деятельность, учебные заведения.*

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR STUDYING FUNCTIONS IN THE ALGEBRA COURSE OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

NAZAROV Dovar Amonovic *– senior lecturer of the Department of primary edication methods of the Tajik State Pedagogical University named by Sadriddin Aini, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 121,* ***phone:*** *(+992) 777 00 33 43*

In this article, as a result of the analysis of scientific and methodological literature and the study and analysis of scientific dissertations, the author comes to the conclusion that pupils face some difficulties in studying and mastering the basic concepts of function. The article offers methodological recommendations for overcoming existing problems.

It is noted that algebra teachers do not pay special attention to studying the graph of functions in basic secondary education institutions. The main reason for this is the lack of hours in the curriculum for studying the subject. The study shows that when studying the concept of function, teachers should use graphical representations of functions more often in lessons. When teaching functions in a secondary algebra course, it is recommended to support the explanation of concepts and their properties with visual examples. It is necessary to use visual and figurative materials that shape the cognitive activity of pupils. When studying functions, it is advisable to effectively use computer technologies, which contribute to the formation in pupils of interest in studying mathematics, complex ideas about the mathematical object being studied, and rational saving of time in class. These technologies can be used when conducting lessons of various types, explaining new material, organizing and conducting laboratory and graphic work, research activities, as well as when preparing a teacher for a lesson.

Keywords: *function, algebra, graph of a function, computer technology, pupils, types of lessons, research activity, educational establishments.*

Н.М. Эпифанова ва О.П. Шарова дар дастури таълимии «Методика обучения алгебре основной школы» [8] мушкилоти асосиеро, ки ҳангоми омӯзиши функсия ба амал меоянд, муоина намуда, роҳҳои бартараф кардани онҳоро пешниҳод кардаанд.

1. Муайян кардани вобастагии функсионалӣ. Муаллифон зарур мешуморанд, ки таваҷҷуҳи хонандагон ба нақши ишораҳои *y, x ва f* равона карда шавад. Зикр карда мешавад, ки ишораи *f* назар ба ишораҳои *y* ва *x* бузургии тағйирёбандаро ифода накарда, балки он қоида (қонун)-е муқаррар менамояд, ки аз рӯйи он мувофиқати байни *y* ва *x* барқарор карда мешавад. Агар функсия бо формулаи $y=x^2-3x$ дода шуда бошад, он гоҳ нақши *f* чунин баён карда мешавад: «қимати *x*-ро дониста, барои ҳосил кардани қимати *y*, аз квадрати адади додашуда қимати сечанд зиёд кардашудаи онро бояд тарҳ кард».

2. Роҳҳои пешниҳод кардани функсия. Н.М. Эпифанова ва О.П. Шарова [8] қайд мекунанд, ки аксар вақт хонандагон функсияро бо формулае муайян менамоянд, ки онро тавсиф мекунад. Аз ин рӯ, бояд қайд кард, ки:

- на ҳама формула функсияро муқаррар менамояд;
- баъзе функсияҳоро бо формула муқаррар намудан имконнопазир аст (масалан, функсияи Дирихле);
- функсияро якбора бо якчанд формулаҳо муқаррар кардан мумкин аст.

Мувофиқи андешаи муаллифон хонандагон, бояд дарк наоянд, ки формула худи функсия нест, балки танҳо яке аз роҳҳои пешниҳоди он мебошад.

3. Соҳаи муайянӣ ва соҳаи қиматҳои функсия. Маврид ба зикр аст, ки диққати хонандагонро ба фарқияти соҳаи муайянии функсияи абстрактӣ ва функсияи аз масъалаи мушаххас ҳосилшуда, ҷалб кардан лозим аст. Масалан, функсияи $y=x^3$ ($x\epsilon R$) - функсияи абстрактӣ ва $y=a^3$, $a>0$ - функсия аз масъалаи муайянкунии ҳаҷми куб мебошад. Барои ин, тавсия дода мешавад, хонандагон аз рӯйи соҳаи муайяни додашуда графики функсияро созанд. Ба як шакли машқ «ёфтани соҳаи муайянии функсия» маҳдуд нагардида, ба хонандагон иҷро кардани супоришҳои эҷодӣ пешниҳод кардан мувофиқи матлаб аст: «Тартиб додани функсия аз рӯйи соҳаи муайяни додашуда».

Масъалаи 43 [8, с. 72]. Аз рӯйи бо соҳаи муайянкунии *x* функсияро тартиб диҳед: а) $x=(-\infty;1)\cup(1;+\infty)$; б) $x=-\infty; 0$; в) $x=(-\infty; 0]$.

Доир ба соҳаҳои муайянии додашуда чунин функсияҳоро тартиб додан имконпазир мебошад: а) $y=\frac{1}{x-1}$; б) $y=\frac{1}{-\bar{x}}$; в) $y=-\bar{x}$.

Илова бар ин, Н.М. Епифанова ва О.П. Шарова [8] қайд мекунанд, ки “хонандагон ҳангоми ёфтани соҳаи қиматҳои функсия ба мушкилоти калон рӯ ба рӯ мешаванд. Дар робита ба ин, ба омӯзгор тавсия дода мешавад, ки диққати хонандагонро на танҳо ба машқҳое, ки ёфтани соҳаи муайянии функсия талаб карда мешавад, ҷалб намояд, балки ба машқҳое низ диққат диҳад, ки дар онҳо ёфтани соҳаи қиматҳои функсия талаб карда мешавад”.

Е.В. Власова дар мақолааш «Боз як маротиба оид ба омӯзиши функсия дар мактаби миёна» [3] ба он диққат медиҳад, ки хонандагон аксар вақт функсияро намебинанд, агар он ба таври норавшан дода шуда бошад (масалан, $xy=10$, $5x+y-1=0$). Барои ҳалли ин мушкилот, муаллиф тавсия медиҳад, ки ба хонандагон ҳал кардани навъҳои зерини машқҳо пешниҳод карда шаванд: функсияҳоеро фикр карда пешниҳод созед, ки ноошкор дода шуда бошанд ва кӯшиш кунед то ҳар яки онҳоро ба таври возеҳ пешниҳод намоед.

Пас аз дохил намудани мафҳуми функсия ва муоинаи масоили ёфтани қиматҳои функсия ҳангоми дода шудани қиматҳои аргумент Е.В. Власова тавсия медиҳад, ки ба хонандагон машқҳое пешниҳод карда шаванд, ки онҳо ба фаҳмиш ва истифодаи рамзҳои функсия (функсионалӣ) равона шуда бошанд. Намунаи чунин машқҳоро пешниҳод мекунем:

Масъалаи 44. Функсияи $f(x)$ –ро ёбед, агар маълум бошад, ки $f\left(\frac{1}{-x}\right) - -2f(x) = 4x$ аст [3, с. 54].

Масъалаи 45. Қимати $f(x)$ –ро ёбед, агар барои дилхоҳ $x \neq 0$ баробарии $2f(x) - 3f\left(\frac{1}{x}\right) = x^2$ иҷро гардад.

А. Серпинская дар мақолаи [1] нишон медиҳад, ки зимни омӯзиши функсия ҳавасмандгардонии хонандагон хеле муҳим аст. Онҳо бояд ба шарҳ ва муайянкунии вобастагӣ ҳавасманд бошанд. Ба хонандагон бояд имконияти истифодаи дониш доир ба функсияҳо дар шарҳи ҳодисаҳои ҳаёти ҳаррӯзаашон ва дигар илмҳо пешниҳод карда шавад. Диққат ба он равона карда мешавад, ки функсияҳо дар намуди таҳлилӣ бояд аввал чун восита зимни амсиласозии вазъиятҳои муайян муоина карданд. Интихоби амсила, мувофиқи андешаи муаллиф, бояд мавзуи муҳокима дар синф бошад. Инчунин, муаллиф барои ба хонандагон пешниҳод кардани роҳҳои васеи муқаррар кардани функсияро зарур мешуморад. Ба хонандагон барои ба даст овардани ин гуна салоҳиятҳо бояд имконияту шароит тавассути машқҳои гуногуннавъ фароҳам оварда шавад. Начандон бисёр машқу масъалаҳои тавсифоти графикӣ барои азхудкунии мафҳуму таърифҳо таҳия шудааст. Инчунин, муаллиф барои ба хонандагон пешниҳод кардани роҳҳои васеи муқаррар кардани функсия зарур мешуморад. Ба хонандагон барои ба даст овардани ин гуна салоҳиятҳо бояд имконияту шароит тавассути машқҳои гуногуннавъ фароҳам оварда шавад.

А.Я. Цукар дар мақолааш [15] қайд мекунад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои омӯзиши функсия бештар таҳлилию рӯякӣ муносибат карда мешавад. Ба омӯзиши графики функсияҳо диққат дода намешавад. Барои азхудкунии мафҳуму таърифҳо начандон зиёд машқу масъалаҳои тавсифоти графикидошта таҳия шудааст. Ба сифати машқҳо барои мустаҳкамкунӣ асосан функсияҳое интихоб шудаанд, ки таҳлилӣ (аналитикӣ) буда, дар натиҷаи ҳалли онҳо хонандагон таърифҳои мафҳумҳо ва тасвияти хосиятҳоро рӯякӣ, бе овардани намунаҳои графикӣ азхуд мекунанд. Муаллиф қайд мекунад, ки истифодаи маводи аёнӣ-тасаввуротӣ, ки мазмуну муҳтавои умумии маводи омӯхташавандаро инъикос мекунанд, фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул дода, шавқу ҳавас ва сифати дониши эшонро баланд мебардорад.

Н.Л. Стефанова, Н.С. Подходова [14] ва дигарон чунин мешуморанд, ки зимни омӯзиши функсияҳо бдода шавад. Ҳамаи таърифи мафҳумҳо ва тасвиби хосиятҳоро бо тасвири графикӣ мустаҳкам кардан зарур аст. Графики функсияҳо имкон медиҳанд муайян кунем, ки функсияи мазкур кадом равандро тавсиф мекунад - бефосилагӣ ё дискретиро. Ҳамчунин онҳо имкон медиҳанд, ки бештари хосиятҳои функсия фаҳмида шаванд.

Мувофиқи андешаи муаллифон, омӯзиши функсияҳо имкон медиҳад, ки ҳамон як иттилоотро дар шаклҳои гуногун тасаввур намоем, ки ба услубҳои маърифатии гуногун мансуб аст. Масалан, ҳамон як супоришро бо ду тарз иҷро кардан мумкин аст: графикӣ ва аналитикӣ [14, с. 261].

Доир ба масъалаи истифодаи компютер дар таълими математика таҳқиқоти олимон Е.В. Ашкунидзе [1], Ю.Г. Гузин [5], И.В. Дробышева [6], О.И. Журавлёва [9], Р.Я. Рижняк [11], Рупаков Л.О. [12], Е.В. Скрыльникова [13], А.В. Якубов [16], доир ба омӯзиши функсия тавассути компютер тадқиқоти Б.Б. Беседин [2], Е.В. Власова [3], Е.В. Громова [4] ва дигарон бахшида шудаанд. Тадқиқоти олимон нишон медиҳад, ки дар ҳамбастагӣ истифода кардани методҳои фаъолгардонии таълим ба воситаҳои техникии таълими муосиру барномаҳои компютерӣ, аз ҷумла зимни омӯзиши боби «Функсияҳо ва графикҳои онҳо» дар алгебраи синфи VII [10, с. 53] ба ташаккулёбии тафаккури мантиқии хонандагон, дарки бошууронаи графикҳои функсияҳо, қобилияти эҷодии онҳо мусоидат мекунад.

Е.В. Громова ва И.С. Сафуанов дар мақолаи «Омӯзиши мафҳуми функсия дар мактаби асосӣ тавассути технологияҳои компютерӣ» [4] истифодаи барномаи компютерии Geogebra-ро зимни омӯзиши мафҳуми функсия дар дарсҳои алгебраи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ муоина менамоянд.

Истифодаи технологияи компютерӣ ҳангоми дохилкунию азхудкунии мафҳуми функсия дар он зоҳир мегардад, ки мафҳуми функсия абстрактӣ буда, барои дарккунии хонандагон мушкил мебошад. Мувофиқи ақидаи муаллифон, хонандагон функсияро ҳамчун як формулаи оддӣ мебинанд, онҳо то ба охир моҳияти функсияро дида ва ҳис карда

наметавонанд. Графикаи компютерӣ аёнияти объектҳою мафҳумҳои омӯхташаванда алалхусус мафҳумҳои абстрактиро возеҳ мегардонад ва ба хонандагон имконияти дидани на танҳо вазъи оромӣ (статикӣ), балки динамикиро низ фароҳам меорад. Ба ғайр аз ин, технологияҳои компютерӣ имкон медиҳанд, ки функсияҳо ва хосиятҳои онҳо тавассути амсилаҳои компютерӣ омӯхта шаванд. Дар мақола маҷмӯи машқҳои таҳиякардаи муаллифон дар асоси барномаи компютерии Geogebra пешниҳод карда шудааст.

GeoGebra – ин барномаи компютерии таълимии озодасозе мебошад, ки тавассути он масъалаҳои математикию алгебравӣ ва геометрӣ ҳал карда мешаванд. Барномаи мазкур аз ҷониби Маркус Хохенвартер бо истифода аз забони Java таҳия карда шуда, ба бисёр забонҳо, аз ҷумла забони русӣ низ тарҷума шудааст ва дар замони имрӯз рушд ва такмил ёфта истодааст. Барномаи GeoGebra – 5.0.295.0-ро аз сайти расмӣ дастрас намудан мумкин аст. Барномаи мазкур имкон медиҳад, ки зимни омӯзиши планиметрия «нақшаҳои зинда» (онҳо истифодаи паргор ва ҷадвалро талаб мекунанд), сохта шаванд. Ба ғайр аз ин, дар барнома имкониятҳои бойи кор бо функсияҳо (сохтани графикҳо, ҳисоби решаҳо, экстремумҳо, интегралҳо ва ғ.) мавҷуд аст.

Барои ба саволи «Чӣ тавр графики функсияи $y=f(x)+a+l+m$-ро сохтан мумкин аст, агар графики функсияи $y=f(x)$ маълум бошад» ҷавоб додан, муаллифони мақола (Е.В. Громова ва И.С. Софонов) [4] тавсия медиҳанд: ба хонандагон пешниҳод карда шавад, ки графики функсияи аз се бузургӣ - a, l ва m вобастабударо табдил диҳанд. Ба туфайли барномаи Geogebra барои хонандагон имконият пайдо мешавад, ки муқобили функсияи лозимӣ аломати қайдро гузошта, ҳар яки онро дар алоҳидагӣ муоина намоянд ва қимати бузургиҳоро тағйир дода, табдилёбии графики функсияи додашударо мушоҳида кунанд. Қайд бояд кард, ки барои аз ҷониби хонандагон осонтар ошкор кардани вобастагии байни бузургиҳо ва тағйирёбии графикҳо зимни табдилёбии график дар ҳамвории координатӣ, тасвири ибтидоии графики функсия боқӣ мемонад.

Сипас, ба хонандагон тавсия дода мешавад, ки дар асоси мушоҳидаҳои худ ҷадвали зеринро пур намоянд.

№	Функсия (номи муодила)	Графики функсия (ном, тасвири график)	Таъсири коэффитсиенти *a*	Таъсири коэффитсиенти *l*	Таъсири коэффитсиенти *m*
1					
2					
3					

Барои мустаҳкамкунии малакаҳои ба дастовардаи хонандагон пешниҳод мегардад, ки эшон ба саволҳои зерин хаттӣ ҷавоб гардонанд:

1. Барои функсияҳои додашуда, табдилёбиҳое, ки бо графики функсияи $f(x)$ рӯй медиҳанд, тасвир намоед: а) $f(x)=x^2$, $h(x)=3(x-4)^2+2$; б) $f(x)=x$, $g(x)=- =-x-1-3$; в) $f(x)=\underline{x}$, $t(x)=2,\underline{5x+5}-5$.

2. Барои табдилёбиҳои додашуда муодилаҳои функсияҳоро нависед:

- графики функсияи квадратии $f(x)=x^2$, ки нисбат ба тири x тасвир ёфтаасту ду воҳид ба боло ва 4 воҳид ба чап кӯчидааст;

- графики функсияи $f(x)=x$, ки ба тарафи рост ба се воҳид ва ба боло ба панҷ воҳид кӯчидааст.

Дар хотима ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, ки мустақилона ва мухтасар алгоритми сохтани графики функсияи $y=f(x)+a+l+m$–ро пешниҳод намоянд.

И.В. Дудкова дар мақолаи худ – «Имконияти истифодаи барномаи КТМ «Математикаи зинда» зимни омӯзиши функсия дар курси алгебраи синфҳои 7-9» [7] низ, истифодаи технологияи компютериро зимни омӯзиши мавзӯи «Функсия» дар курси алгебраи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ мувофиқи мақсад меҳисобад.

Муаллиф имконияти истифодаи барномаи «Математикаи зинда»-и лабораторияи виртуалӣ барои тадқиқоти таълимиро зимни омӯзиши фанҳои алгебра, геометрия, тригонометрия ва анализи математикиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ муоина мекунад. Маҷмуаи таълимию методии мазкурро дар навъҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ, инчунин иҷрои вазифаҳои хонагӣ ва лоиҳаҳои тадқиқотию эҷодӣ истифода кардан мумкин аст. Он яке аз воситаҳое мансуб меёбад, ки татбиқи муносибати босалоҳиятро дар таълими математика самарабахш мегардонад.

И.В. Дудкова қайд мекунад [7], ки зимни омӯзиши функсия бештар ё графикҳои тайёр (аз китобҳои дарсӣ ва маводи тақсимотӣ) ё графикҳое, ки дар тахтаи синф ё дафтар тасвир ёфтаанд, истифода мешаванд, аммо ин воситаҳои аёнӣ як қатор камбудиҳо доранд: барои сохтани графики функсия аз ҷониби омӯзгор вақти бештар сарф мешавад; на ҳамаи графикҳои

сохташударо дар тахтаи синф сабт кардан мумкин аст; нақша мутаҳаррик (динамикӣ) нест; тайёр кардани маводи тақсимотӣ аз ҷониби омӯзгор – раванди заҳматталаб аст, ки вақти зиёдро мегирад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим ба ҳалли мушкилоти мазкур равона шудааст.

Муаллиф имкониятҳои барномаи «Математикаи зинда»-ро, ки зимни омӯзиши функсияҳо дар навъҳои гуногуни дарс пешниҳод намудааст:

1. Зимни баёни маводи нав. Истифодаи барнома ба ташаккулёбии тасаввуроти аёнӣ ҳангоми дохилкунии навъҳои гуногуни функсияҳо мусоидат мекунад. Масалан, зимни баёни мавзуи «Графики вобастагии **$y=x^2$**» омӯзгор тасвиреро, ки ба воситаи барномаи мазкур сохта шудааст, намоиш дода метавонад. Тасвири возеҳу дақиқи графики функсия дар хотири хонандагон бештар нигоҳ дошта мешавад ва ба пешгирӣ кардани хатоҳои муқаррарӣ мусоидат мекунад.

II. Ҳангоми гузаронидани корҳои лабораторӣ-графикӣ. Дар мақола яке аз намунаҳои корҳои лабораторӣ-графикӣ зимни омӯзиши мавзуи «Нисбат ба якдигар ҷойгиршавии графики вобастагии y=kx+b» оварда шудааст.

III. Дар фаъолияти тадқиқотӣ. Масалан, И.В. Дудкова [7] тавсия медиҳад, ки бо хонандагон корҳои зерини тадқиқотӣ, ба монандӣ: сохтани графики функсияҳое, ки тағйирёбанда аломати модулдор доранд ва ё ҳангоми иҷрои супоришҳои параметрдор, гузаронида шаванд:

1. *Тавассути барнома графики функсияҳои зеринро созед:*

а) $y = x^2 - 4x + 5$; *б)* $y = |x^2 - 4x + 5|$; *в)* $y = x^2 + 4x - 5$. *Доир ба тарзҳои сохтани графикҳо хулосаҳои зарурӣ бароред. Худатон графики ягон яунксияро созед.*

2. *Тавассути барнома графики функсияи* $y = \frac{x^4-13^2+36}{(x-3)(x+2)}$ *созед. Дар ҳамин ҳамвории координатӣ хатҳои рости* $y = -6{,}25$; $y = -4$; $y = 0$; $y = -6$; $y = -7$*-ро созед. Дар кадом қиматҳои* m *хати рости* $y = m$ *бо график танҳо як нуқтаи умумӣ дорад?*

IV. Ҳангоми омодагии омӯзгор ба дарс. О.А. Иванова [10] дар дарсҳои алгебра барқароркунии робитаи байни функсия ва равандҳои ҳақиқиро мувофиқи мақсад мешуморад. Мувофиқи андешаи муаллиф, ин ба роҳи табиии донишандӯзии хонандагон мусоидат мекунад.

Ҳангоми ба хонандагон омӯзонидани мафҳумҳои асосии боби функсияҳо дар дарсҳои алгебра чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд:

- барқарор кардани робита бо тасаввуроти ҳаётии хонандагон, чунки дар таҷрибаи ҳаётии онҳо миқдори зиёди вобастагиҳо захира шудааст, аз ҷумла вобастагиҳои функсионалӣ низ;
- бо мазмуну муҳтавои фанҳои дигари таълимӣ барқарор кардани робита;
- амалӣ гардонидани муттасилӣ (пайдарпайӣ) дар ташаккул додани мафҳумҳо (дониш, малака ва маҳоратҳо);
- ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ-материалистии хонандагон.

Ҳамин тариқ, зимни омӯзиши мафҳуми функсия омӯзгор дар дарсҳо бояд тасвири графикии функсияро бештар истифода намояд. Ҳангоми омӯзиши функсияҳо дар курси алгебраи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ тавсия дода мешавад, ки шарҳи мафҳумҳо ва хосиятҳои тасвиятии онҳо бо намунаҳои графикӣ бояд мустаҳкам карда шаванд. Маводи аёнӣ-тасвириро, ки фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул медиҳанд истифода кардан лозим аст. Ҳангоми омӯзиши функсияҳо истифодаи самараноки технологияҳои компютерӣ, ки ба ташаккулёбии шавқу ҳаваси хонандагон ба омӯзиши математика, тасаввуроти ҳамаҷониба доир ба объекти омӯхташавандаи математикӣ, сарфакунии оқилонаи вақт дар дарс мусоидат менамояд, мувофиқи мақсад аст. Технологияҳои мазкурро ҳангоми гузаронидани навъҳои гуногуни дарс, баёни маводи нав, зимни ташкилу гузаронидани корҳои лабораторӣ-графикӣ, фаъолияти тадқиқотӣ, инчунин ҳангоми омодагии омӯзгор ба дарс истифода кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Ашкунидзе, В.Г. Формирование основных понятий математического анализа в школе с использованием вычислительной техники: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / В. Г. Ашкунидзе. – М.: 1987. - 183 с.
2. Беседин, Б.Б. Изучение функций в курсе алгебры 7-9 с использованием компьютера: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02. / Б.Б. Беседин. -М.: 1992 . – 111 с.

3. Власова, Е.В. Еще раз об изучении функции в средней школе / Е.В. Власова // Математика в школе, 2002. - № 6. – С. 53 – 57.

4. Громова, Е.В. Обучение понятию функции в основной школе с помощью компьютерных технологий / Е.В. Громова, И.С. Сафуанов // Вестник МГПУ. Серия «Информатика и информатизация образования». – 2013. – № 1(25). - С. 91-99.

5. Гузун, Ю.Г. Персональный компьютер как средство коррекции знаний по математике: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02. / Ю.Г. Гузин. -М.: 1992. – 131 с.

6. Дробышева, И.В. Индивидуализация процесса обучения математике с помощью компьютера, как средство повышения уровня знаний: дис ... канд. пед. наук: 13.00.02. / И.В. Дробышева. -М.: 1991. – 191 с.

7. Дудкова, И.В. Возможности использования программы УМК «Живая математика» при изучении функциональной линии в курсе алгебры 7-9 класса [Электронный ресурс] / И.В. Дудкова, Е.Н. Балибардина, Г.П. Бердникова // Актуальные проблемы непрерывного педагогического образования в условиях реализации федеральных государственных и профессиональных стандартов: сборник трудов по итогам IV Всероссийской заочной научно-практической конференции, г. Михайловка, 20 ноября 2015 г. – М: Планета. 2015. – С. 78-83. – Режим доступа: http: //elibrary. ru/download/elibrary _25559955 _51157205. pdf. – Последнее обновление 11.05.2023.

8. Епифанова, Н.М. Методика обучения алгебре основной школы: Учебно-методическое пособие / Н.М. Епифанова, О.П. Шарова. – Ярославль: изд-во ЯГПУ имени К.Д. Ушинского, 2006. – 83 с.

9. Журавлева, О.И. Методика обучения алгебре в неполной средней школе с использованием компьютера: дис. ...канд. пед. наук. - М.: 1992.

10. Иванова, О.А. Изучение функциональной линии в курсе алгебры средней школы на основе мета - методического подхода (на примере функции вида y=kx) / О.А. Иванова // Ежемесячный научный журнал «Молодой ученый». – 2013. №7 (54). – С. 384 – 387.

11. Рижняк, Р.Я. Формирование у учащихся 5-6 классов умения решать задачи по математике с использованием персональных компьютеров: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Р.Я. Рижняк. –М.: 1990. – 19 с.

12. Рупакова, Л.О. Компьютерные технологии как средство развития познавательного интереса учащихся основной школы на занятиях по математике (на примере решения арифметических задач с элементами историзма): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Л.О. Рупакова. – М.: 2007. – 210 с.

13. Скрыльникова, Е.В. Компьютерные средства контроля знаний по математике: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Е.В. Скрыльникова. -М.: 2000. – 135 с.

14. Стефанова, Н.Л. Методика и технология обучения математики. Курс лекций [Текст]: пособие для вузов / Н.Л. Стефанова, Н.С. Подходова, В.В. Орлов и др. – М.: Дрофа, 2005. – 416 с.

15. Цукарь, А.Я. Изучение функций в VII классе с помощью средств образного характера / А.Я. Цукарь // Математика в школе, 2000. - № 14. – С. 20-27.

16. Якубов, А.В. Методика использования персонального компьютера как средства совершенствования уроков систематизации и обобщения знаний по математике: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / А.В. Якубов. – М.: 1995. – 193 с.

БА ТАВАҶҶУҲИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба табъ расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: ҳатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи кор), шарҳ - номгӯи мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли хаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври чопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютерии Times New Roman Tj – 14 таҳия шавад.

Андозаи коғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи чап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари муҳтаво ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари муҳтаво дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳайати таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба муҳтавои он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2024. - № 3 (52). – 294 с.

Сармуҳаррир:	Сафаров Ш.А.
Муовини сармуҳаррир:	Каримзода М.Б.
Котиби масъул:	Муҳиддинзода Б.
Муҳаррири матни тоҷикӣ:	Гулмадов Ф.
Муҳаррири матни русӣ:	Ҷонмаҳмадова Г.Ш.
Муҳаррири матни англисӣ:	Абдуллозода М.И.
Муҳаррири техникӣ:	Муҳиддинзода Б.
Саҳифабанд:	Ҳайдаров Р.

Муассис: Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2024. - № 3 (52). – 294 с.

Главный редактор:	Сафаров Ш.А.
Зам. главного редактора:	Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь:	Мухиддинзода Б.
Редактор таджикского текста:	Гулмадов Ф.
Редактор русского текста:	Джонмахмадова Г.Ш.
Редактор английского текста:	Абдуллозода М.И.
Технический редактор:	Мухиддинзода Б.
Верстка:	Хайдаров Р.

Учридитель: Академия образования Таджикистана

BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/ Scientific-educational and metodical Journal, 2024. - № 3 (52). – 294.

Chief Editor:	Safarov Sh.A.
Deputy Chief Editor:	Karimzoda M.B.
Executive Secretary:	Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor:	Gulmadov F.
Russian Text Editor:	Djanmakhmadova G.Sh.
English Text Editor:	Abdullozoda M.I.
Technical Editor:	Muhiddinzoda B.
Verska:	Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

Ба матбаа 25.10.2024 супорида шуд. Ба чоп 28.10.2024 имзо шуд.
Коғази офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 љузъи ч. ш. 36,75. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Шаъбон-217», кӯчаи М. Турсунзода, чоп шудааст.

Сдано в печать 25.10.2024. Подписано к печати 28.10.2024. Печать офсетная.
Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист – 36,757. Тираж - 100. Заказ № 14 .
Издательство «Шаъбон-217», 7734024, улица М. Турсунзаде

Download in Print 25.10.2024. Posted on 28.10.2024. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet – 36,75. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Shabon-2017", 7734024, M. Tursunzoda Str.